ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМӮЗГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Publication of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

№ 1 (90)

Душанбе – 2021

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмии пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июни соли 2018 таҳти № 061/ЖР аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:
vestnik. tgpu@gmail. com

Сомонаи маҷалла:
http: //vestnik. tgpu. tj

Сармуҳаррир: Ғаффорӣ Нуъмонҷон Усмонзода *– доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Муовини сармуҳаррир: Мирзораҳимов Акобир Каримович *– доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Котиби масъул: Одинаев А.Н.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмии Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. http: //elibrary.ru

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Қосимов О. А.*- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Пирумшоев Ҳ. П.*- доктори илмҳои таърих, профессор*
Салимӣ Н. Ю. *- доктори илмҳои филологӣ, академик*
Солеҳов Ш. А.*- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Худойдодов А. О.*- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Ҷаматов С. С. *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Убайдуллоев Н. К.*- доктори илмҳои таърих, профессор*
Саидов. А. С.*- доктори илмҳои таърих, профессор*

© ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2021

Журнал основан в 1978 году
Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.
Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 11 июня 2018 года за № 061/ЖР

ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:
vestnik. tgpu@gmail. com

Сайт журнала*:*
http: //vestnik. tgpu. tj

Главный редактор*:* ***Гаффори Нуъмонджон Усмонзоде*** *- доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни*
Зам. главного редактора*:* ***Мирзорахимов Акобир Каримович*** *- доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни*

Ответственный редактор*:* ***Одинаев А. Н.***

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. http: //elibrary.ru

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Косимов О. Х.- *доктор филологических наук, профессор*
Салими Н. Ю. *- доктор филологических наук, академик*
Солехов Ш. А. *- доктор филологических наук, профессор*
Худойдодов А. О.- *доктор филологических наук, профессор*
Джаматов С.С. *- доктор филологических наук, профессор*
Убайдуллоев Н. К.- *доктор исторических наук, профессор*
Пирумшоев Х. П. *- доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ*
Саидов А. С.- *доктор исторических наук, профессор*

© ТГПУ имени С. Айни, 2021

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.
The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on June 11, 2018 for No. 061/ZhR

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:
vestnik. tgpu@gmail. com

Journal website:
http: //vestnik. tgpu. tj

Editor-in-chief: Gaffori Nu'monjon Usmonzoda *- doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni*

Deputy Editor-in-chief: Mirzorahimov Akobir Karimovich *- doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni*

Executive Editor: Odinaev A. N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. http: //elibrary.ru

THE EDITORIAL BOARD:

Jomatov S. S. - *doctor of philological Sciences, Professor*
Khudoyadodov A.O.- *Doctor of Philology Sciences, Professor*
Qosimov O. H.- *Doctor of Philology Sciences, Professor*
Salimi N. U .- *Doctor of Philology Sciences , academic*
Solehov Sh. A. - *Doctor of Philology Sciences, Professor*
Pirumshoyev H. P. *- Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT*
Ubaydulloev N.K. *- Doctor of Historical Sciences, Professor*
Saidov A. S - *- Doctor of Historical Sciences, Professor*

© Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, 2021

МУНДАРИҶА /СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Турсунов Ф.М., Сафарзода Р.А.
Вижагиҳои тарҷумаи калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ ба забони англисӣ 8
Мухиддинова Т.Х.
Лексика погребальных и траурных обрядов в таджикском и английском языках..... 12
Валиева З.А.
Анализ словообразования лексем в рамках концепта «гостеприимство»
в таджикском языке 16
Солиева У.Л., Жумаев М.Т.
Этимологияи элементҳои химиявии зергурӯҳи асосии гурӯҳи сеюми
ҷадвали даврии Д.И. Менделеев..... 22
Валиева З.А.
Отражение концепта «гостеприимство» в паремиях английского языка..... 25
Султанова Р.М.
Особенности воссоздания таджикских антитез при передаче на русский язык..... 31
Юсупов А. И.
Мавқеи вожаҳои ҳиндӣ дар ташаккули истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ..... 37
Намозова Ш.Ҳ.
Забон ва услуби бадеӣ дар повести «Падар Горио»-и Балзак 40
Асламов И.А.
Некоторые особенностей ЛСП «*хӯрок» (еда, food)* как предмета лингвистических и
культурологических исследований 43
Шодиев Дж.С.
Пословицы и поговорки в определении японских ученых..... 47
Нодирова С.С.
Лексико-семантический анализ наименований первых блюд в английском
и таджикском языках 52
Сафарова Р.Б.
Некоторые оссобенности выражения меры длины в таджикском и английском языках 55
Нематова С.
Частицы как средство выражения субъективной модальности 60
Махсудинов Р.И.
Грамматическая категория наклонения в таджикском и английском языках 63
Ҳасанова М.И.
Нигоҳе ба мафҳуми «истилоҳ» ва «истилоҳшиносӣ» дар илми забоншиносӣ..... 67
Мирзоалиева Ш.Э.
Мавқеи соматизмҳо дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ 73
Раҷабов Ё.
Феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ..... 77
Ҷабборов Б.
Маънои ҷумлаҳои бешахс ва хусусиятҳои онҳо дар омӯзиши
забони тоҷикӣ дар замони муосир..... 80
Валиев Ҷ.А., Тоирзода А.Р.
Калимасозӣ тариқи пасванди *-ак* дар асоси маводи ғазалиёти Шамсиддин Шоҳин 84

Гулнораи Н.
Ифодаи категорияи грамматикии шумораи исмҳо дар матни «Зод-ул-мусофирин»-и Носири Хусрав 87
Зоитова М.
Нақши морфемаи ***-ӣ*** дар калимасозӣ (дар асоси маводи «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ**)** 94
Абдулхайрова С. Х.
Таҳлили типологии пуркунандаи бевоситаи суратёфтаи забони тоҷикӣ дар забони олмонӣ 100
Назаров Т.А.
Омӯзиши назариявии роҳҳои ташаккули истилоҳоти илмӣ 106
Раҳматуллоев М. С.
Саҳми вожагони иқтибосӣ дар истилоҳоти журналистика дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 112
Бахтиёри И.З., Садуллоев Д.Д.
Истифодаи феълҳои ёридиҳандаи ***will*** ва ***shall*** дар маънои азму ирода ва фишор 115
Баротзода Ф.К.
Динамика развития таджикской антропонимии 119
Мақсудов У. О.
Симметрия ва асимметрия дар назарияи тарҷума 124

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Худойдодов А.
Таҳқиқи адабиёти асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX: саҳми Холиқ Мирзозода дар шинохт ва баррасии он 132
Элбоев В.Ҷ.
Арзишҳои адабии «мақомоти ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ»-и Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ 136
Қосимов С.А.
Масъалаҳои таҳқиқи жанри суруд 140
Ҳамроев Р.З.
Амсилаҳои шеъри сафеди Гулназар 144
Гоибова Ф.М.
Ответ Сайида Ахмад-хана на работу Сэра Уильяма Мьюра «Жизнь Мухаммада» 150
Муъминҷонов З., Салимзода О.
Бинанда интизори тамошои мубоҳисаҳои касбии телевизионист 154
Нурова К.А., Шарифова Г.А.
Мавқеи вожаҳои мусиқӣ дар «Девон»-и Камол 158
Шарипов Ш.Р.
Мизони таъсирпазирии Зуҳурӣ аз Ҳофиз дар эҷоди ғазал 162
Кувватова С.М.
Некоторые проблемы перевода русской поэзии на таджикский язык 170
Аминов Ф.Ғ.
Алоқаи адабии Мирзо Турсунзода ва Николай Тихонов 176
Баҳодуров А.М.
Маҳорати ҳунарии Сотим Улуғзода дар тарҷумаи романи «Ғурмагас» 179
Султонова Ш.
Распространение персидско-таджикской литературы во Франции 185
Муҳаммад Қ.С.
Вижагиҳои муҳтавоии шеъри муосири форсӣ 187

Гуломджонов З.М.
Творчество Джека Лондона на современном этапе 194
Сохряков Ю.И.
Значение творчества Ф.М. Достоевского для становления миросозерцания О. Уайльда 196
Абдулҳаев З.М.
Шахсият ва хислатҳои маърифатии Шарифҷонмахдуми Садри Зиё аз назари С.Айнӣ 200
Норова Г.Р.
Тезгӯяк ва чистонҳо дар эҷодиёти А.Деҳотӣ 207
Қаландарзода Ш.Н.
Ташаккули шахсият дар повести «Мунира»-и Юсуф Акобиров 213
Наҷибуллоҳ Қ.
Робитаи вазн ва мӯҳтаво дар шеър 217
Рахимов А.А.
Особенности функционирования русскоязычных печатных СМИ Таджикистана в период независимости 220

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ
ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Ҳамза К., Сайнаков С.
Ашкониён ва талошҳои онҳо дар барчидани ҳукумати бегонагон дар сарзаминҳои ориёӣ 228
Маликов М.Х., Хусайнов А.К.,
Преимущества независимости и суверенитета для Таджикистана 235
Рустамова Г.Р., Одинаев А. Н., Хоркашев И.С.
Саразм – древний и культурный памятник таджикского народа 243
Алимов Б.Х., Ризоев Б.М.
Стратегическое партнёрство Республики Таджикистан и Российской Федерации в начале XXI века 247
Исмоилов Ё.Ҳ.
Мероси илмӣ - табиатшиносии донишмандони асри XIII (дар мисоли осори Насириддини Тӯсӣ) 253
Ашуров А.М.
Центральная Азия и Франция: интенсификация политико-дипломатических отношений 256
Алимов К.
Роль самарканда в возвышении государства Саманидов 261
Шарифова Ш.
Таъсисёбии донишкадаи Сталинобод ва фаъолияти он дар солҳои 30-40-ум 261
Алишери А.
Таҳаввулоти фарҳангии вилояти Хатлон дар давраи соҳибистиқлолии Тоҷикистон 264
Носирова П.Х.
Эҳёи Меҳргону Сада дар замони Истиқлолият 271
Баротов З.К.
Нигоҳе ба ташаккул ва тараққиёти системаи маорифи халқи ҶМШС Тоҷикистон 274
Юсуфбекова З., Шовалиева М.С.
Предсвадебная обрядность в структуре жизненного цикла таджиков 277
Шарипов М.Х.
Экономическая жизнь населения древнего Саразма 284
Нуруллозода М.Н.
Инъикоси ҳукмронии амирони манғитӣ дар осори аҳмади дониш 288

УДК: 491.550: 42

ВИЖАГИҲОИ ТАРҶУМАИ КАЛИМАҲОИ МУРАКҚАБИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Турсунов Ф.М., Сафарзода Р.А.
Донишкадаи давлатии забонҳои тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қадимӣ ба ҳисоб меравад, ки аз воҳидҳои луғавии сода (содаи рехта), сохта, мураккаб (мураккаби пайваст ва тобеъ) ва таркибӣ ғанӣ мебошад. Калимаҳои мураккаб яке аз гурӯҳҳои воҳидҳои луғавии ҳар як забонро ташкил медиҳанд. Забони тоҷикӣ низ аз ин лиҳоз истисно нест. Захираи луғавии забони тоҷикӣ аз калимаҳои мураккаб ғанӣ аст. Қайд кардан ҷоиз аст, ки забони тоҷикӣ забони «мураккаб» ба шумор меравад, зеро забони мо қобилияти васеи мураккабсозии калимаҳоро дорад. Дар ин бобат С. Ғаниева чунин қайд мекунад, ки «таркиби луғавии забони тоҷикиро калимаҳои мураккаб чунон васеъ фаро гирифтаанд, ки бебаҳо забонамонро забони калимаҳои мураккаб гуфтан ҷоиз аст: аз нисф зиёди калимаҳои «Фарҳанги забони тоҷикӣ»-ро калимаҳои бо ин навъи пурмаҳсули калимасозӣ сохташуда ташкил медиҳанд» [1, с.118]. Сохти забони мо бисёр мураккаб ва печ дар печ мебошад. Нутқи мо ба ҷузъҳо – ҷумла, калимаҳо ва элементҳои аз ин ҳам майдатарини овозҳо, ки фикр ва мафҳумҳоро ифода мекунанд, ҷудо мешаванд [4, с.3].

Рӯҷеъ ба воситаи мураккабсозии калима дар забони тоҷикӣ забоншиносони ватаниву хориҷӣ, аз қабили Т. Зеҳнӣ, М. Шакурӣ, Ш. Бобомуродов, Ш. Рустамов, С. Ҳошимов, С. Ғаниева, С.Ф. Низомова, Т.А. Чавчавадзе, Л.С. Пейсиков ва дигарон мақолаҳову диссертатсияҳо ва монографияҳои илмӣ таълиф кардаанд.

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур муайян намудани баъзе аз вижагиҳои тарҷумаи калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ ба забони англисӣ мебошад.

Захираи луғавии забонамон вобаста ба пешрафту тараққиёти ҷамъият ва илму техника бо калимаҳои мураккаби нав ҳамарӯза ғанӣ мегардад, ки ин хусусият барои рушди минбаъдаи он мусоидат мекунад. Аз таркиби луғавии забон аён аст, ки бо роҳи мураккабсозии калима миқдори зиёди калимаҳо ба миён омадаанд ва чун моли тайёри забон корбаст мешаванд [9, с.122]. Калимасозии вожаҳои мураккаб яке аз воситаҳои маъмултарин ва серистеъмолтарини усули калимасозии забони муосири тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Дар забони тоҷикӣ воҳидҳои мураккаби луғавӣ бороҳу воситаҳои гуногуни грамматикиву сохторӣ, услубӣ, маъноӣ ва ғайраҳо сохта мешаванд. Мисол: *пахтакор, Шаҳринав, чойхона, давон-давон, панҷшоха* ва дигарҳо [4, с.10]. Онҳо барои муъҷазу ифоданок ифшо кардани фикр мавриди истеъмол қарор мегиранд. Яке аз хусусиятҳои калимаҳои мураккаб маънои яклухтро ифода кардани онҳо мебошад. Дар натиҷаи пайваст шудани калимаҳои мустақилмаъно калимаи мураккаби дорои маънои нав ба амал меояд, ки маънои ҳосилшуда аз маънои ҷузъҳои калимаи мураккаб фарқ мекунад. Вожаҳои мураккабро соҳибзабонон, пеш аз ҳама, адибон ба вуҷуд меоранд, ки бо маҳорати баланди эъҷодӣ ва хушсалиқагӣ дар асарҳои худ барои тасвир намудани нақши қаҳрамонҳо, оламиҳастӣ, ҳолату ҳодисаҳо ва рангину пурэъҷоз баён кардани фикри худ мавриди истифода қарор медиҳанд. Нависандагони мо низ дар асарҳои бадеии худ аз вожаҳои мураккаб васеъ истифода бурдаанд. Аз ин лиҳоз, барои таҳлил мисолҳо аз асарҳои бадеии нависандагони тоҷик, ки ба забони англисӣ тарҷума шудаанд, оварда мешаванд.

Мураккабсозии калима дар забони тоҷикӣ масъалаҳои баҳсталаби худро дорад. Бо вуҷуди шево, равон ва ғанӣ будани забони тоҷикӣ, баъзе аз сохтори калимаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳо ба назар мерасанд, ки забонҳои арабӣ ва русӣ дар сохтор, шаклсозӣ ва ҳатто ба маънои онҳо таъсир расонидаанд, ки онҳоро аз хусусияти аслӣ каме дур кардаанд. Воситаҳое калимасозие мавҷуданд, ки ба ғанишавии захираи луғавии забон мусоидат менамояд ва аз ҷониби соҳибзабонон ба таври фаровон истифода мегарданд. Ҳамзамон, ҳодисаҳои калимасозие ба мушоҳида мерасанд, ки аз нигоҳи татбиқ ва истифодаи забон чандон муносиб набуда, ҳусни баёнро коста мегардонад. Забоншиноси маъруф ва олими барҷаста М. Шакурӣ ба баъзе гурӯҳҳои онҳо ишора намуданд, ки ёдоварии онҳо дар ин маврид мувофиқи мақсад мебошад.

Масалан, калимаҳои мураккаби ***худтанқидкунӣ, худмуайянкунӣ, ҷустуҷӯкунӣ, харидкунӣ ва ғайра.***

Оид ба ин гуна сохтори калимасозӣ М.Шакурӣ қайд мекунад, ки «…агар дар ибораи феълӣ феъл аз ду калима иборат бошад, дар вақти калимасозӣ як калимаи ин феълро партофтан лозим будааст. Аз ҳамин сабаб аз ибораи ***худ дӯст доштан*** калимаи ***худдӯстӣ*** сохтаанд, яъне «доштан»-ро партофтаанд;… яъне «додан» соқит шудааст ва ҳоказо» [10, с.125-126]. Аз ин бармеояд, ки сохти

калимасозии забони тоҷикӣ дар якҷоягӣ се феълро паиҳам қабул намекунад, чунки «қоидаи аслии ин навъи калимасозӣ ҳамин аст. Аз ин қоида маълум мегардад, ки аз ибораи «худ дӯст доштан» калимаи ***худдӯстдорӣ*** сохтан нодуруст аст. Барои ин ки калима шакли дуруст гирад, асоси феъл (яъне «дор»)-ро партофтан даркор аст. Ба ҳамин тариқ, агар аз ибораҳои боло калимаҳои ***худкоркунӣ, худбаҳодиҳӣ худогоҳшавӣ, худширинкунӣ*** ва ғайра созем, қоидаи калимасозӣ вайрон мешавад» [10, с.125].

Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ забонҳои мураккаб ба ҳисоб мераванд. Онҳо байни ҳам робитаи зич доранд ва аз рӯйи хусусиятҳои грамматикӣ, сохторӣ, услубӣ ва дигар унсурҳо фарқ мекунанд. Бинобар ин, миёни воҳидҳои мураккаби луғавии забонҳои мавриди назар аз нигоҳи тарҷума ва маъно монандӣ ва фарқиятҳо ба назар мерасанд.

Калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ дар рафти тарҷума ба забони англисӣ бо чанд роҳ ифода мегарданд. Мисол, як қатор калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ ҳангоми тарҷума аз лиҳози сохтор мураккаб боқӣ монда, аз рӯйи маъно низ як мафҳумро ифода мекунанд:

1. … дари мактабро аз дарун занҷир карда, ба зулфинаш чӯб гузарони дабуданд, ки даромад-баромад кардани мисли ман ***бачаи шашсола*** *мумкин набуд…* (6, с.11). *–… the door to the school was barred on the inside with a wooden beam that* ***a six-year-old*** *like myself could not have budged* (11, p. 227).

Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ калимаи мураккаби ***шашсола*** ба забони англисӣ низ аз рӯйи сохтор дар шакли мураккаб интиқол ёфта, аз рӯйи маъно ҳам як мафҳумро ифода мекунад.

2. Халифа чашмони ***гиряолуд****и худашро бо остинашпок карда, лангон-лангон ба ҷояш рафта нишаст* (6, с.20). *– Khalifa wiped his* ***tear-filled*** *eyes on his sleeve, limped over to his place, and sat down* (11, p. 231).

Дар ин мисол калимаи мураккаби ***гиряолуд*** ба забони англисӣ бо калимаи мураккаби ***tear-filled*** ифода ёфтааст. Калимаи ***гиряолуд*** аз ду калимаи сода ***гиря*** ва ***олуда*** сохта шудааст, ки бо муодили забони англисӣ ҳаммаъно буда, ҷузъи аввали гунаи англисии он низ дар алоҳидагӣ ҳамон маъноро доро аст ва ҷузъи дуюм аз лиҳози маъно каме фарқ дорад:

гиря+олуд → *stained*

↓

tear+filled → *пуршуда*

Аммо бо вуҷуди ин хусусият маънои калима аз забони асл ба забони тарҷума бетағйир боқӣ мондааст.

3. *Чӯбзан аз задан бозистод. Аммо* ***фаллоқдорон*** *ҳанӯз ҳам халифаро сар намедоданд* (6, с. 18). *– The beating stopped, but* ***the falloq-holders*** *did not release Khalifa's feet* (11, p. 230).

Дар мисоли мазкур гунаи забони англисӣ бо дар бар гирифтани калимаи тоҷикӣ дар ҷузъи аввал сохта шудааст ва ҷузъи дуюми он аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ дар алоҳидагӣ айнан ҳамон тарҷумаро дорад. Калимаҳои мураккаби ***фаллоқдорон*** ва ***the falloq-holders*** аз лиҳози сохтор, грамматика ва маъно (тарҷума) хусусияти умумиро ифода мекунанд:

-Фаллоқ+дор+он

↓ ↓

the falloq-holder+s

Инчунин калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ ҳангоми тарҷума бо чанд калима шарҳ меёбанд ва ё сарфи назар мешаванд. Мисол:

Ҳамаи бачагони ***чӯбхӯрда*** *кисаҳояшонро кофтанд, аз кисаи як-дуи онҳо намаки кӯфтаи ба латта баста баромад* (6, с. 18). *– The boys* ***who had been beaten*** *looked through their pockets, and one or two of them found some salt wrapped in cloth* (11, p. 230).

Дар ин ҷумла калимаи мураккаби ***чӯбхӯрда*** ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ тавассути замони мутлақи гузашта дар тарзи мафъули феъл (The Past Perfect Passive Tense) ифода шудааст.

Хаёли ширини ин гуна хар доштан ҳамаи душвориҳои мактабро ба ман осон кард, ман аз ***гарданшахи****и худ фуромадам, валекин боз аз падарам як чиз рӯёндани шуда гуфтам:…* (6, с.23). *– Such fantasies dispelled all my nightmares of school, and I gave into my father, though I decided to press my luck just a little:…* (11, p. 233).

Дар ин мисол калимаи мураккаби ***гарданшахӣ*** дар тарҷума сарфи назар шуда, танҳо бо ифода кардани бартараф шудани мушкилиҳои қаҳрамони асар он ҳолат тасвир шудааст.

Мактабдор боз ба ***пулҷамъкуни****и худ даромад…* (6, с. 26). *– The teacher went on* ***collecting the money*** (11, p. 234).

Дар мисоли боло калимаи мураккаби ***пулҷамъкунӣ***, ки аз се ҷузъ иборат аст (***пул+ҷамъ+кунӣ***), ба забони англисӣ бо ибораи ***collecting the money*** ифода ёфтааст.

Яке аз роҳҳои тарҷума шудани калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ ба забони англисӣ аз сохти мураккаб ба сохти сода тарҷума шудани калимаҳои мураккаб мебошад, ки онҳоро бо мисолҳо таҳлил менамоем. Миосл:

*1. **Давон-давон** боз ба мактаб омадам* (6,с. 25). *–I **ran** all the way back to school* (11, p. 234).

*2. Мактабдор ҳанӯз дар мактаб буд, бачагон ҳам акнун **ягон-ягон** баргашта меомаданд* (6, с. 27). *–The teacher was already there, and the boys began **filing** in* (11, p. 235).

Дар ин ҷумла калимаҳои мураккаби ***давон-давон*** ва ***ягон-ягон***, ки дар забони тоҷикӣ бо роҳи такрорёбии калима сохта шудаанд, ба забони англисӣ танҳо бо як калимаи содаи ***ran*** ва ***filing*** (инҷо давомнокӣ нишон дода шудааст) ифодаёфтаанд.

*3. … ман он сарро бардошта, **дӯстдорикунон** хеле тамошо карда будам* (6, с. 30). - *… I picked up the head and looked at it **fondly*** (11, p.236).

Дар мисоли мазкур калимаи мураккаби ***дӯстдорикунон*** дар забони англисӣ бо як калимаи содаи ***fondly*** ифода ёфтааст, ки маънои худро гум накардааст.

Барои таҳлили мисолҳо аз асарҳои бадеӣ метавон гуфт, ки новобаста ба гуногун будани роҳҳои тарҷума, калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ маънои худро гум накардаанд ва тарҷумон тавонистааст, ки дар доираи меъёрҳои тарҷума дар кори худ комёб гардад.

Ҳамин тариқ метавон хулоса кард, ки шаклан тағйир ёфтани калимаҳои мураккаб дар раванди тарҷума ё дар ҳолатҳои ҷудогона сарфи назар шудани онҳо аз ҷониби тарҷумон хилофи қоидаҳои тарҷума намебошад, зеро калимаҳои мураккаб ҳамчун воситаи ифода ҷиҳати шаклии матнро ташкил намуда, маънову муҳтавои онҳо метавонанд бо роҳҳои дигар низ ифода гарданд. Яъне сухан дар бораи тарҷумаи «шакл» нарафта, балки интиқоли мазмун муҳимтар аст. Ҳамчунин маънои калимаҳои мураккаби сарфи назаршуда метавонад аз рӯйи хусусияти матн ё худ контекст равшан гардад.

АДАБИЁТ

1. Ғаниева С. Оид ба маҷозияти калимаҳои мураккаб / С. Ғаниева // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик (маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, 1990. – С. 118-122.
2. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе.: «ЭР-граф», 2017. – 1016 с.
3. Мешков, О.Д. Словарь-справочник сложных слов типа «существительное + причастие II» (английский язык) / О.Д. Мешков, изд-во Наука., М.: 1970 – 68с.
4. Ниёзмуҳаммадов Б. Морфологияи забони тоҷикӣ. / Б. Ниёзмуҳаммадов, Б. Лутфулло. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, шӯъбаи таълим-педагогӣ, 1941 – 69 с.
5. Русско-таджикский словарь: Свыше 72 000 слов / С.Д. Арзуманов, Х.А. Ахрори, М. Бегбуди и др.; Под ред. М.С. Асимова. –Рус. яз., М., 1985. – 1280 с.
6. Садриддин А. Мактаби кӯҳна. Повест / А. Садриддин. – Душанбе: ТҶБ «Истиқбол», 2010. – 56 с.
7. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. 1 ҷилд. / Зери таҳрири: С. Назарзода, Сангинов А. ва диг.– Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2010.- 997 с.
8. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. 2 ҷилд. / Зери таҳрири: С. Назарзода, Сангинов А. ва диг. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2010.- 1096 с.
9. Ҳошимов С. Калимаҳои мураккаби тобеъ дар «Дастур-ул-мулук» / С. Ҳошимов // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик (маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, 1990. – С. 122-131.
10. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад (нашри севум) / — М. Шукуров. – Душанбе: «Ирфон «, 2005. – 400 с.
11. Sadriddin A. The Village School. Narrative / Sadriddin Aini. – Dushanbe: TJB «Istiqbol», 2010. – 276 p.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА СЛОЖНЫХ СЛОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

В статье представлена информация о некоторых особенностях перевода сложных слов таджикского на английский язык. При анализе сложных слов выявляются некоторые особенности словосложения в таджикском языке. В статье анализируется перевод сложных слов посредством таблиц.

В этой статье представлены и проанализированы примеры из художественной литературы таджикского языка, которые переведены на английский язык. В процессе анализа перевода сложных слов с таджикского на английский стало понятно, что они могут оставаться неизменными по структуре или кардинально меняться в процессе перевода. Например, сложное слове фаллоқдорон, состоящий из трех компонентов, первый компонент которого является реалия, второй компонент - простое слово, а третий компонент – окончание множественного числа,

первый и третий компоненты остаются неизменными в процессе перевода. Поскольку первый компонент упомянутого сложного слова является реалией, он остается неизменным. То есть слово фаллоқдорон переводится на английский язык как the falloq-holders.

Также некоторые сложные слова таджикского языка могут растворяться при переводе на английский. Бывают также случаи, когда сложное слово таджикского языка переводится на английский язык простым словом. В статье эта особенность наблюдается при переводе некоторых сложных слов, построенных путем повторения слов.

В статье также представлена информация о нескольких сложных «искусственных» единицах таджикского языка с конкретными примерами.

Ключевые слова: *сложное слово, словосложение, перевод, лексический фонд, семантика, структура, анализ, компонент, таджиксикй язык, английский язык.*

FEATURES OF TRANSLATION OF COMPOUND WORDS OF THE TAJIKI LANGUAGE INTO ENGLISH

The article deals with information on some of the features of the translation of compound words from Tajiki into English language. When analyzing compound words, some features of the compounding in the Tajik language are revealed. The article analyzes the translation of compound words through diagrams.

In this article examples are given and analyzed from Tajiki fictions that have been translated into English. In the process of analyzing the translation of compound words from Tajiki language into English, it became clear that they can remain unchanged in structure or completely change during the translation process. For example, the compound word фаллоқдорон, which consists of three components, the first component of which is realia, the second component is a simple word, and the third component is the plural ending. The first and third components remain unchanged in the translation process. Since the first component of the mentioned compound word is a realia, it remains unchanged. That is, the word фаллоқдорон is translated into English as the falloq-holders.

Also, some compound words of the Tajiki language can dissolve during the translation into English. There are also cases when a compound word of the Tajiki language is translated into English by a simple word. In the article, this feature is observed when translating some compound words built by repeating words.

The article also provides information on several «artificial» compound units of the Tajiki language with specific examples.

Keywords: *compound word, word composition, translation, lexical fund, semantic, structure, analysis, component, Tajiki language, English language.*

Сведения об авторах

Турсунов Фаёзджон Мелибоевич – *доктор филологических наук, профессор кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Ф.Мухаммадиева, 17/6; электронная почта: fayzbakhsh@rambler.ru Тел.: (+992) 2325003; 935772037;*

Сафарзода Рухангези Акбар *– преподаватель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени С. Улугзода.* ***Адрес:*** *Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Электронная почта: ruhangezakbar@mail.ru Тел: (+992) 987483253*

About the authors

Tursunov Fayozjon Meliboevich – *Doctor of Philological Sciences, Professor of the Comparative Linguistics and Translation Theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. address: 734019, 17/6-Muhammadiev Street, Dushanbe City; email: fayzbakhsh@rambler.ru Phone: (+992) 2325003; 935772037;*

Safarzoda Rukhangezi Akbar *– the teacher of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory, Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda.* ***Address:*** *17/6, st. Muhammadiev, Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan. E-mail: ruhangezakbar@mail.ru Phone: (+992) 987483253.*

ЛЕКСИКА ПОГРЕБАЛЬНЫХ И ТРАУРНЫХ ОБРЯДОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Мухиддинова Т.Х.
Таджикский национальный университет

По традиционному обычаю таджиков, в тот момент, когда душа покидает тело, они читают суры из Корана. После того как душа покидает тело, они закрывают ей глаза и перевязывают **манаҳ** – *челюсть* белой тканью. Затем дом покойного приводят в порядок, и быстро оповещают родственников, друзей и односельчан о смерти покойного и приглашают их на погребальный обряд

Лексика погребальных и траурных обрядов в таджикском и английском языках классифицируется следующим образом:

1. Лексика обмывания и одевания тела, кафан – саван

Лексика обмывания и одевания тела, саван состоит из следующих лексем: **мурдашуй (покшӯ)** – ***the deceased swiller*** *– обмыватель покойника;* **зикр** – ***zeal*** *– радение;* **карбос** – ***cotton cloth*** *– домотканой хлопчатобумажной ткани;* **чодири рӯ** – ***yashmak*** *– чадра, паранджа (в традиционном мусульманском быту – женское покрывало, закрывающее всё туловище и лицо, которое, по предписанию шариата, обязаны носить женщины-мусульманки, оставляя открытыми только глаза);* **курта** – ***jacket*** *– рубашка,* **дока** *– белая кисея;* **суф** – ***cloth*** *– белая гладкая материя;* **тахтаи мурдашуй** – ***special bench*** *– специальная скамейка и т.д.* [Андреев, 1956: 287].

Для обмывания покойного вызывают **мурдашуй (покшӯ)** – ***the deceased swiller*** *– обмыватель покойника.* Вокруг тела покойника устраивают своего рода **зикр** – ***zeal*** *– радение.* [Андреев, 1956, 287].

Обычно шют ***кафан*** – ***graveclothes*** – ***саван*** и обмывают покойника одни и те же лица, причем умершего обслуживают мужчины, а умершую – женщины. Саван шьют из **карбос** – ***cotton cloth*** *– домотканой хлопчатобумажной ткани*, обязательно из совершенно новой материи, не бывшей в употреблении.

Саван для мужчин состоит из двух частей: 1) **чодири рӯ** – ***shroud*** –большого полотнища материи, заходящего за голову и ступни покойника, в которое – заворачивают труп; 2) ***курта*** – *jacket – рубашка* – сшитого полотнища материи, длиной до колен, с отверстиями для головы и рук. Женщинам ***синабанд*** *– повязка на грудь* в виде сложенного с угла на угол платка, который завязывался углом кверху. Лицо тоже закрывают платком, сложенным с угла на угол, называемым ***лачак***. Таджики шьют саван из **дока** *– белая кисея,* **суф** *– белая гладкая материя,* ***карбос*** *(тадж.),* саван шьётся нитками, выдернутыми из той же материи.

Для обмывания употребляется специальная скамейка, так называемая **тахтаи мурдашуй**. Хранится она в мечети и берут её оттуда по мере надобности. Весь процесс сопровождается молитвой: *Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим ва биллоҳ ва ало мелата расул оллоҳ (два раза). – Во имя аллаха, милостивого, милосердного, общины посланника божьего.*

2. Лексика положение тела на погребальные носилки.

В лексику положение тела на погребальные носилки входят следующие слова **тобут** – *специальные погребальные носилки* – ***coffin*** *– гроб*; **қабристон** *(тадж.),* **гӯристон** – ***grave*** *– могила;* **масҷид** – ***mosque*** *– мечеть;* **ҷаноза** *– джаноза,* **ҳазориспанд** – ***rue*** *– рута, гармала;* **дуо**, **фотиҳа** – ***prayer*** *–молитва.*

Одетый в саван труп клали на **тобут** *– специальные погребальные носилки.* Вместе с тем несколько человек отправляются на кладбище тадж. **қабристон, гӯристон** – *могила* для подготовки могилы. Глубина могилы должна быть (согласно шариату) для мужчин до уровня пояса, а для женщин до уровня груди [Андреев, 1956, 287].

Затем покойного кладут в **тобут** – *гроб* и несут в **масҷид** – *мечеть* для совершения обряда **ҷаноза** – *джаноза*. Перед тем как вынести гроб из дома, гроб с телом дымят сухой гармалой (трава известная как **«ҳазориспанд»** *– рута, гармала* – др. пер. spanta>spand>ispand//sipand – *священный*).

Участие женщин на обряде **джаноза** запрещено. Они выходят за гробом и плачут до скрытия мужчин с гробом из вида.

В джанозе принимают участие только мужчины, совершившие **таҳорат** *(тадж.) – ритуальное омовение*.

Обряд **ҷаноза** – *джаназа* совершается халифом. Во время церемонии все молчат. После церемонии родственники и близкие поднимают гроб, идут на кладбище и опускают тело в землю.

Если день погребения умершего совпадает с пятницей, то он считается счастливым человеком, так как умерший в этот благословенный день может встретиться с Аллахом и удостоиться чести увидеть его. Среда считается несчастливым днем для погребения, так как, по их поверью, мир был создан именно в этот день. Над могилой читаются суры из Корана дуо – ***фотиҳа.***

Затем в течение сорока дней читается ***хатми Қуръон*** *(тадж.)* – ***Коран*** за упокой души умершего. Позже, в мусульманские праздники Рамадан и Ид аль-Фитр, родственники умершего посещают его могилу, приводят его в порядок и читают молитвы. Обычно в дни праздника в каждом доме режут барана и подают **дастархон** – *дастархан* с угощениями, читают молитвы за упокой душ умерших.

Таким образом, можно сделать вывод, что погребальные и траурные элементы обряда идентичны обрядам мусульман, в частности таджиков, за исключением некоторых отличий, являются одинаковыми и состоят из таджикских и арабских слов: **бемор** (тадж.) – *больной;* **масҷид** *(ар.) – мечеть;* **мазор** *(ар.) – мазар (сверщенное место);* **васият** *(ар.) – завещание;* **дуо** *(тадж.) – молитва;* **ибодат** *(ар.) – поклонение;* **таҳорат** *(ар.) – омоновение;* **қабр** *(ар.) – могила;* **ар. тадж. қабристон** *(ар.)(тадж.) –кладбище;* **лаҳад** *(тадж.) – ниша в могиле;* **гӯристон** *(тадж.) – кладбище;* **тобут** *(ар.) – гроб;* **кафан** *(ар.) – саван;* **майит***(ар.),* **мурда, ҷасад** *(тадж.) –покойник,* **ҷаноза** *(ар.) – обряд погребения* [Андреев, 1956, 288].

Анализ языкового материала с лексико-семантической точки зрения, большинство из них относятся к арабскому языку, относительно ограниченное число-к персидско-таджикскому.

Таким образом, следует сказать, что содержание, процессы погребения и траура, а также термины указывают на расовую и культурную общность таджиков с другими этническими группами таджиков.

3. Лексика и погребальных и траурных обрядов в английском языке.

Англичане провожают своих близких в последний путь так же сдержанно и элегантно, как соблюдают другие традиции.

В Англии, начиная с XVII века наряду с традиционным погребением в землю широкое распространение получила **кремация** – **cremation** *(сожжение тела усопшего; посмертная участь человека не зависит от способа погребения, однако к кремации православная церковь относится отрицательно, дозволяя лишь в силу вынужденных обстоятельств: отсутствии средств на погребение, мест на кладбище; при этом все погребальные молитвы и отпевание совершаются без изменений; перед сожжением тела из гроба следует вынуть икону или распятие).*

Так как территорий под **graveyard** – *кладбища* недостаточно, **body** –*тела* сжигают, **ashes** – *прах* развеивают по ветру или хранят в **columbarium** –*колумбарии.* На немногочисленных кладбищах места под **burial** – *захоронение* довольно дорогие. Кроме того, ежегодно нужно оплачивать поддержание участка.

После смерти ритуальные агенты сразу забирают тело в **морг** – *morgue*, где его бальзамируют – **to embalm)**, гримируют, одевают – **to revet** родственникам сообщают, когда прийти на прощание в **часовню** (*в православии маленькая церковь для отдельных частных служб; в отличие от храма часовня не рассчитана на совершение литургии и потому не имеет алтаря*); при крематории или ***cemetery*** – ***кладбище*** *[Abbey LingvoX3ME]*.

На прощании **priest** – *священник* (лицо, состоящее при храме и совершающее, по силе данной ему благодати священства, все таинства, кроме таинства священства, в храме (литургия и др. общественные богослужения) и вне храма (по домам прихожан, на полях и водных вместилищах) везде, где требуется богослужебная молитва) читает проповедь, рассказывает о покойном, зачитывает его последнюю волю и *некролог* – **obituary**. Присутствующие одеваются в **black черное**: мужчины в **formal suit** – *строгий костюм*, женщины в закрытое платье.

После похорон устраивают *трапезу* – **dining table with meal** (стол с пищей). Скорее это просто обед или ужин, где гости общаются, делятся новым в жизни. Трапеза проходит в заранее заказанном **restauran** – *ресторане* либо в доме семьи умершего. К столу подают легкие **beverage** – *напитки.* Англичане провожают своих близких в последний путь так же ***moderate*** – *сдержанно* и элегантно, как соблюдают другие **tradition** – *традиции [Abbey LingvoX3ME]*.

Когда в семье происходит **uncheerful** – *печальное* событие, родственники не устраивают похорон. Они должны будут уведомить своих близких и **mentally** – *мысленно* подготовить себя к расставанию. Все организационные **aspect** – *аспекты* берут на себя **funeral agency** –*похоронные агентства*, хотя это отнюдь не дешево, даже по британским стандартам. В среднем похороны в Англии стоят от 1800 до 4000 фунтов стерлингов (почти 6000 долларов) [Электронный ресурс].

После похорон подают **dinner** – *обед*. где гости общаются, делятся новыми событиями в жизни. *Блюда* – **dish** подаются в заранее заказанном ресторане или в доме семьи покойного. За столом можно заказать легкие закуски и напитки *[Abbey LingvoX3ME]*.

А те, в свою очередь, стараются никого не ставить в неловкое положение. Если эмоции переполняют, англичанин вежливо просит прощения, выходит из-за стола и только наедине дает им волю.

Таким образом, в английском языке, в лексику и погребальных и траурных обрядов входят: **burial** – *погребание;* ***funeral*** *– похорон;* ***cremation*** *–кремация;* ***graveyard*** *– кладбища*; **body** – *тела сжигают*, **ashes** – *прах*, **columbarium** – *колумбарии*, **burial** – *захоронение;* ***morgue*** *– морг;* ***to embalm*** *– бальзамировать часовня (в православии маленькая церковь для отдельных частных служб; в отличие от храма часовня не рассчитана на совершение литургии и потому не имеет алтаря*); при крематории или **cemetery -** *кладбище,* **priest** – *священник*; **obituary** – *некролог;* **black** – *черное*: мужчины в **formal suit** – *строгий костюм*, женщины в закрытое платье – *closed dresses*, **dining table with meal** – *трапезу* стол с пищей, **restauran** – *ресторане* либо в доме семьи умершего **beverage** – *напитки,* **moderate** – *сдержанно*, **tradition** – традиции, **uncheerful** – *печальное* событие, **mentally** – *мысленно,* **aspect** – *аспекты* берут на себя **funeral agency** – похоронные агентства, ***dish*** *– блюда*.

Анализ лексем, связанных с представлением о верованиях, показывает, что в таджикском и английском языках существует множество лексических единиц, связанных с лексикой «поверье». Представленный материал наглядно показывает, что народные традиции, являющиеся частью культурно-исторического наследия народа, отражают ценностную картину мира народа, содержат знания о внутреннем, духовном и культурном мире человека.

В таджикском языке лексика омовения и одевания тела, савана состоит из следующих лексем: **мурдашуй(покшӯ)** – *обмывателей покойников;* **зикр** – *радение;* **карбос** – *домотканой хлопчатобумажной ткани;* ***чодири рӯ*** *– большого полотнища материи*; **кафан** – *саван;* **курта** – *рубаха,* ***синабанд*** **-** *повязка на грудь;* **дока** – *белая кисея;* **суф** – *белая гладкая материя;* **тахтаи мурдашуй** – *специальная скамейка* и т.д. Весь процесс сопровождается молитвой: *Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим ва биллоҳ ва ало мелата расул оллоҳ (два раза). – Во имя аллаха, милостивого, милосердного, общины посланника божьего.*

В лексику положение тела на погребальные носилки входят следующие слова **тобут** – *специальные погребальные носилки, гроб;* **қабристон, гӯристон** – *могила;* **масҷид** – *мечеть;* **ҷаноза** *– джаноза;* ***ҳазориспанд*** *– рута, гармала;* ***дуо, фотиҳа*** *– молитва.*

Таким образом, можно сделать вывод, что погребальные и траурные элементы обряда идентичны обрядам мусульман, в частности таджиков, за исключением некоторых отличий, являются одинаковыми и состоят из таджикских и арабских слов: *тадж.* **бемор** (тадж.) – *больной;* **масҷид** *(ар.) – мечеть;* **мазор** *(ар.) – мазар (сверщенное место);* **васият** *(ар.) – завещание;* **дуо** *(тадж.) – молитва;* **ибодат** *(ар.) – поклонение;* **таҳорат** *(ар.) – омоновение;* **қабр** *(ар.) – могила;* **ар. тадж. қабристон** *(ар.)(тадж.) –кладбище;* **лаҳад** *(тадж.) – ниша в могиле;* **гӯристон** *(тадж.) – кладбище;* **тобут** *(ар.) – гроб;* **кафан** *(ар.) – саван;* **майит***(ар.),* **мурда, ҷасад** *(тадж.) –покойник,* **ҷаноза** *(ар.) – обряд погребения.*

Как видно из приведенных примеров с семантической точки зрения, большинство из них относятся к арабскому языку, ограниченное число, к персидско-таджикскому.

ЛИТЕРАТУРА

1.Андреев М.С. Таджики долины Хуф / Под ред. Э. Кочумкуловой – Вып. I-II. Переизд. Б.: ОСОО «Джем Кей Джи», 2020. – 794 с.

2.Андреев М.С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи). Вып. II. / Подготовила к печати А.К. Писарчик / М.С. Андреев. – Сталинабад: Академия наук ТаджССР, 1956. – 500с

3.Брагинский И.С. Из истории таджикской народной поэзии / И.С. Брагинский М.,1956.-330с

4.Дубровин М.И. Английские пословицы и поговорки в иилюстрациях. / М.И. Дубровин Москва. –Просвещение,-1993. - 330с

5.Жуков В.П. Пословица // Лингвистический энциклопедический словарь. / В.П. Жуков М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 379.

6.Жуков В. П. Пословица // Лингвистический энциклопедический словарь. / В.П. Жуков – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 379.

7.Зайнуддин Маҳмуди Восифӣ. Бадоеу-л-вақоеъ. / З.М.Восифӣ – Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Миллии Тоҷик Душанбе, 2014. – 734 с.

8.Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума Сотворение основы (Бундахишн) и другие тесты. Издание подготовлено О. М. Чунаковой. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1997. – 352 с.

9.Кайковус Унсурулмаолӣ. Қобуснома. Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2007. – 200 стр.

10. Калонтаров Я.И. Мудрость трёх народов / Панду ҳикмати се халқ, - уч халқнинг хикматлари: (Сборник) /Отв.ред.Б.Тилавов. - Душанбе: Адиб,1989.- 432 с.

11. Касимов О.Х. ЛЕКСИКА «ШАХНАМЕ» АБУЛЬКАСИМА ФИРДОУСИ: дисс… доктора фил.наук: 10.02.22 / Касимов О. Х.- Душанбе, 2011. - 339 с.
12. Кисляков Н. А. Семья и брак среди таджиков. (по материалам конца XIX-начала XX в.) М. Л. Изд-во АН СССР, 1959.- 272 с
13. Назаров М. «Лингво-культурные особенности примет в южном говоре таджикского языка (на материале кулябских диалектов)»-канд. дисс. фил.наук.-Душанбе,-2015.-178с
14. Ольдерогге, Д. А. Системы счета в языках народов Тропической и Южной Африки /А. Ольдерогге // Africana. Африканский этнографический сборник / Ин-т этнографии АН СССР; отв. ред. Д. А. Ольдерогге. — Л.: Наука, 1982. — С. 3–33.
15. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. М.: «Наука». Главная редакция восточной литературы. 1960. - С.112, 490
16. Русско-таджикский словарь С, Дж Арзуманов, Х. А. Аҳрорӣ, - 1279с.
17. Русско-таджикский словарь. Под редакцией А. П. Деҳотӣ и Н.Н. Ершова Государственное издательство Таджикской СССР. - Москва, 1949. - Сталинобод. -814с
18. Саймиддинов Додихудо. Вожашиносии забони форсии миёна. / Д. Саймиддинов // Ношир: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ. «Пайванд». (Лексика среднеперсидского языка. Издание Исследовательского центра персидско-таджикской культуры.), на арабской графике.
Душанбе, 2001. – 310 с.
19. Саймиддинов Додихудо. Форсии бостон (овошиносӣ, грамматика, овонавишт, катибаҳои мехӣ ва вожанома). на арабской графике [Древнеперсидский язык (фонетика, грамматика, транскрипция, клинописи и словарь)]. / Д. Саймиддинов «Пайванд». Душанбе, 2007. - 190
20. Ходжаева С.О. Способы языковой объективации концепта «лень» в таджикском и английском языках. / С.О. Ходжаева, Д.С. Шоназарова - Известия Академии наук Республики Таджикистан №1 (259), 2020.-15с.
21. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷилдҳои 1 – 10. / А. Фирдавсӣ - Душанбе: «Адиб», 2007 – 2010 (каждая книга 480 стр.).

ЛЕКСИКА ПОГРЕБАЛЬНЫХ И ТРАУРНЫХ ОБРЯДОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается лексика выражающие погребальные и траурные элементы обряда. Лексика представляет собой наиболее древний пласт лексической системы таджикского языка, который обычно входит в общую лексику таджикско и арабского языков.

Согласно традиционному обычаю таджиков, в минуты, когда душа покидает тело, читают суры из Корана. После того как душа покинула тело, закрывают его глаза и подвязывают ***манаҳ*** *– челюсть белой материей. Затем дом покойного приводится в порядок, и быстро оповещают родственников, друзей и односельчан о кончине покойного и приглашают их на обряд погребения. Участие женщин на обряде джаноза запрещено. Они выходят за гробом и плачут до скрытия мужчин с гробом из вида.*

Анализ лексем, связанных с представлением о поверьях, показывает, что в таджикском и английском языках существует множество лексических единиц, относящихся к лексике «поверье». Представленный материал наглядно показывает, что в народных традициях, которые являются частью культурно-исторического наследия народа, отражается ценностная картина мира народа, содержатся знания о внутреннем, духовном и культурном мире человека.

Ключевые слова*: погребальные, траурные, обряд, традиция, обычай, кончине покойного, погребения, поверья, народны, культурно-исторический, наследия.*

LEXICO OF FUNERAL AND FUNERAL RITES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with the vocabulary expressing funeral and mourning elements of the rite. The vocabulary is the most ancient layer of the lexical system of the Tajik language, which is usually included in the General vocabulary of the Tajik and Arabic languages.

According to the traditional custom of the Tajiks, at the moment when the soul leaves the body, they read surahs from the Koran. After the soul has left the body, they close its eyes and tie up the mana-jaw with a white cloth. Then the house of the deceased is put in order, and relatives, friends and fellow villagers are quickly notified of the death of the deceased and invited to the funeral rite. The participation of women in the janosa ceremony is prohibited. They go out behind the coffin and cry until the men with the coffin are out of sight.

The analysis of lexemes associated with the idea of beliefs shows that in the Tajik and English languages there are many lexical units related to the vocabulary of «belief». The presented material clearly shows that folk traditions, which are part of the cultural and historical heritage of the people, reflect the

value picture of the world of the people, contain knowledge about the inner, spiritual and cultural world of a person.

***Key words**: funeral, mourning, ceremony, tradition, usage, death, funeral, belief, folksy, cultural and historical, heritage.*

Сведения об авторе:

***Мухиддинова Т.Х.** - Таджикский национальный университет, доцент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 936014994*

About the author:

***Muhiddinova T.H.** – associate professor of English department in Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17 Tel: (+992) 936014994*

АНАЛИЗ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ЛЕКСЕМ В РАМКАХ КОНЦЕПТА «ГОСТЕПРИИМСТВО» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Валиева З.А.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Общеизвестно, что словообразование является основным средством обогащения лексического состава любого языка. Кроме того, словообразование функционирует как важная часть морфологии и играет особую роль в построении и приумножении новых лексических единиц. Исходя из этого, необходимо отметить, что словообразование определяется как основное средство обогащения словарного состава языка.

В процессе своего исторического развития современный таджикский язык постепенно приобрел признаки аналитического языка и ныне принадлежит к числу наиболее развитых в индоевропейской семье языков, в целом и иранской группе в частности.

Ещё в средние века территория Средней Азии, заселённая таджиками, неоднократно подвергалась нашествию иноземных завоевателей-арабов (VIII -VII вв. до н.э.) и монголов (XII-XIII вв. н.э.). Тем не менее, таджикский язык сохранил свой грамматический строй и основную часть своего словарного состава, обнаружив при этом исключительную устойчивость и сопротивляемость насильственной ассимиляции.

За последние столетия в области языкознания таджикскими и советскими учеными - языковедами проводились многочисленные научные исследования, которые были посвящены анализу словообразования в таджикском языке.

В частности, к числу таких исследований отечественных лексикологов и морфологов следует отнести труды таких известных учёных, как С.Ализода,

А.Мирзоев, И.Исмоилов, М.Мухаммадиев, У.Ахмедова, Х.Хусейнов, М.Касимова, С.Халимов, Б.Тилавов, С.Хашимов и др.

Особый динамизм исследования в сфере словообразования таджикского языка приобрели с середины 70-х годов, толчком которым послужил фундаментальный труд Ш.Рустамова «Имя существительное в современном таджикском литературном языке» (1972), в котором учёный по данному вопросу отмечает: «Анализ словообразовательных моделей существительных должен включить в себя установление точных соотношений в иерархии морфем и правильное определение лексико-грамматических свойств мотивирующей основы – только при соблюдении этих условий удаётся получить информацию о схеме формальных отношений мотивирующего и мотивированного слова [2, 64].

На сегодняшний день словообразование в таджикском языке возможно и путём совмещения методов, таких как: 1) суффиксация и префиксация;2) сложение основ и суффиксация; 3) сложение основ и префиксация; 4) сложение основ, суффиксация и префиксация.

Следует отметить, что известный иранист, таджиковед В. С. Расторгуева выделила два основных метода словообразования в таджикском языке: словосоставление и словопроизводство, которые осуществляются способами суффиксации и префиксации [1,539].

Наряду с этим, таджикский лингвист Ш.Рустамов определил шесть способов словообразования в таджикском языке [2, 95]. По его мнению основные принципы и методы таджикского словообразования можно свести к следующим способам:

1. Морфологический (суффиксально-префиксальный);
2. Морфолого-синтаксический (переход слов из одной части речи в другую);
3. Лексико-синтаксический (превращение словоизафетных конструкций или предложений);
4. Лексико-семантический (связан с многозначной природой слова и образования омонимов);
5. Синтаксико-морфологический (образование сложных и смешанных слов).

Проводя исследование в этом аспекте, Ю.А.Рубинчик выявил четыре основных способа образования существительных и прилагательных:

1) при помощи суффиксов;
2) соединение именных и глагольных основ - основосложение;
3) лексикализация словосочетаний;
4) переход других частей речи в существительные и прилагательные. [3,519].

Л.С.Пейсиков высказал мнение о наличии пяти основных способов словообразования: аффиксация; 2) полуаффиксация; 3) транспозиция; 4) словосложение; 5) лексикализация словосочетаний [4,68].

Следует подчеркнуть, что все научные термины так же, как и другие слова, морфемы, образуются при помощи обычных способов словообразования. Исследуя этот аспект, большинство исследований по лексикологии и терминологии свидетельствуют о том, что большинство учёных сошлись во мнении о трёх методах словообразования существительных и прилагательных – суффиксация, префиксация и сложение основ. В результате проведенных многочисленных научных исследований определилось, что наиболее продуктивным является трёхспособное образование существительных и прилагательных: суффиксация, префиксация и словосоставление. Однако в некоторых из упомянутых исследований отмечается, что словообразование может быть произведено также при помощи смешанного способа.

В ходе проведенных исследований вывалены структурные построения лексических форм и других вопросов, связанных с развитием языка прозы и поэзии персидско-таджикской литературы. Среди них наиболее интересными научными исследованиями можно считать работы Ш.Н. Ниёзи, [1949;1954], М. Мухаммадиева [1967], М. Давлатовой [1969] и др.

Кроме того большой вклад в области языкознания внес великий ученый Ш. Рустамов который провел большую работу в системном исследовании словообразования таджикского языка. В частности, в своей монографии Ш.Рустамов «Калимасозии исм дар забони адабии хозираи точик» выявляет основные способы словообразования и даёт подробную описательную характеристику образования существительных в таджикском языке.

Словообразование в таджикском языке возможно и путём совмещения таких методов как: 1) суффиксация и префиксация; 2) сложение основ и суффиксации; 3) сложения основ и префиксации; 4) сложение основ, суффиксации и префиксации.

Наиболее продуктивен морфологический способ, располагающий многочисленными средствами, самым активным и частотным из которых является аффиксация. В языковом фонде существует множество суффиксов и префиксов, которые, сочетаясь с различными основами, образуют новые лексические единицы.

В нашей статье исследуются способы словообразования концепта «Гостеприимство» (Меҳмондорӣ) в таджикском языке.

Само слово «**меҳмондорӣ**» происходит от этнонима **меҳмон,** суффикса – ***дор*** и окончания – **ӣ** что обозначает «гостеприимство».

Следует выделить специальные словообразовательные аффиксы, принимающие участие в построении рассматриваемого нами концепта: ***-ӣ, -манд, - нок, -она, -гун, -ин, но-, ба-, бе-.*** Рассмотрим их более подробно:

- **- ӣ** (продуктивный суффикс), который, присоединяясь к основе слова, дополняет основное значение:

Меҳмондорӣ - гостеприимство; *меҳмоннавозӣ* / *меҳмондӯстӣ* -гостеприимство, хлебосольство, приветливость; *меҳмонӣ* - пребывание в гостях; *зиёфатдиҳӣ* – процесс угощения, приём гостей; *иззатдорӣ* – уважение, почитание; *зиёфатдорӣ* - устраивание угощений; *зиёфатхӯрӣ* – угощение; *мизбонӣ* - приём гостей; *сайёҳӣ* – туризм; дастархондорӣ - 1.угощение (действие); 2.

гостеприимство; *меҳмонсарой*- гостиница; отель; *сарватмандӣ* – обладание богатством; достояние, богатство; *хайрхоҳӣ* – доброжелательность; *хирадмандӣ* – благоразумие; дӯстӣ - дружба; миллӣ - национальный; *кушодадилӣ* - откровенность, искренность, прямота, непосредственность; *кушодарӯӣ* - приветливый, приятный, милый; *кушодагӯӣ* – откровенность; *кушодадастӣ* - щедрость, доброта; *саховӣ* - щедрость; *саховатмандӣ* - щедрость, великодушие; *давлатмандӣ* – богатство, состоятельность; благосостояние; *хушбахтӣ* - счастье; благополучие; удача; *хушвақтӣ* - *радость, веселье, довольство, хорошее расположение духа; жизнерадо*стное настроение; *хушгапӣ* - вежливость; умение поддерживать приятную беседу; *хушдилӣ* - 1. веселость, жизнерадостность; 2. доброжелательность; *хушҳолӣ* - довольство; удовлетворение; радость, веселье;

- **- нок – манд** (продуктивные суффиксы):

- нок (образует прилагательное от существительного, обозначающее обладание каким-либо качеством): *қудратнок* – сильный, могучий;

*қиммат**нок* – ценный; *мӯҳлатнок* – *даромаднок* – доходный;

- манд – *иззатманд* – достойный уважения, уважаемый, почитаемый; *хирадманд* – разумный, благоразумный; *сарватманд* – богатый, имущий; *обрӯманд* - *давлатманд* – 1. богатый, имущий, состоятельный; 2 богач; *қудратманд*- сильный, могучий;

- она (суффикс, образующий прилагательное и наречие): *саховатмандона* (1.щедро; великодушно; 2.щедрый; великодушный); *хайрхоҳона* (доброжелательно); *далерона* – (1. отважно, храбро, смело; 2. отважный, храбрый, смелый); *хушҳолона* (1. довольно; радостно; весело; 2. довольный, радостный, веселый), *хушбахтона* (к счастью), *модарона* (по-матерински), *меҳрубонона* (1. ласково, нежно; 2. душевно, дружелюбно, благосклонно); *дӯстдорона* (1. дружественно, ласково с любовью); *дӯстона* - дружески; дружественно; ласково;

- гоҳ (во второй части сложных слов образует существительное, обозначающее время или место): *чошгоҳ* – 1.первая четверть дня; утро, время до полудня; 2. завтрак; *зиёфатгоҳ* – место угощения, место торжества, место празднества; *зиёратгоҳ* – 1.место поклонения; 2 паломничества, святое место; *хобгоҳ* – общежитие; *донишгоҳ* (университет);

- **дор:** *меҳмондор* - хозяин; *хонадор* - домовладелец; *зиёфатдор* – устраивающий празднество; *дастархандор* - щедро угощающий, щедрый, гостеприимный; *пулдор* – 1. богатый, состоятельный, денежный; 2. богач; *хазинадор* – казначей; *арзишдор* (ценный, имеющий цену); *навбатдор* – дежурный; *навхонадор* – новобрачный;

- **дон** (продуктивный суффикс, образующий наименования вместилищ, сосудов): *оташдон* – очаг, печь для варки пищи; *ошдон* – 1. место, где установлен казан для готовки; 2. кухня; *нондон* – ящик или шкафчик для хранения хлеба (лепешек); хлебница; *обдон* – сосуд для воды, фляжка фляга; *қадрдон* – 1. целитель, знаток; 2. благодарный, признательный; 3. близкий друг, старый, преданный друг; *дӯсти қадрдон* – закадычный друг, преданный друг.

- **он** (суф. множественности): *меҳмонон* (гости), *хешу табарон* (родственники), *сайёҳон* (туристы), *дӯстон* (друзья), *қаҳрамонон* (герои), *рафиқон*, (товарищи), *хонумон* (дамы), *ҷанобон* (джентельмены); *ношиканон* – помолвка; *домодталбон* (обряд первого посещения молодым зятем семьи жены); *келинбиёрон*, *келинбинон* (обряд приезда невесты в дом жениха); *келинталбон* (угощение, устраиваемое родственниками жениха в честь новобрачной);

- **от** (заимствован из арабского языка, образует существительные с собирательным значением): *тартибот* (режим); *маълумот* (сведения); *воридот* (ввоз); *содирот* (вывоз), *барот* (вексель); *воридот/содирот* (экспорт/импорт); *ҳосилот* – урожай;

- **-зор, -сор, -шан/шон, -бор, -лох** (в основном непродуктивные суффиксы кроме первого), образующие слова со значением место изобилия чего-либо: *гулзор* – цветник (от гул – цветок), *лолазор* – место, изобилующее тюльпанами; 2. цветник, *пӯстлох* – 1. кора; лыко; *дарбор* – двор, резиденция (монарха), *пурбор* – 1. нагруженный; перегруженный; 2. полный плодов; 3. наполненный чем-л.; *ҷавшан* (военные доспехи), *Гулшан*, *Равшан* (имена женщин и мужчин).

Также продуктивным способом является сложение слов - **лексема+хона**, при этом слово хона (дом) выступает в данном случае в качестве словообразовательного форманта:

• **- хона**: *меҳмонхона* (1. гостиная, 2. гостиница), *тӯйхона* (дом, в котором отмечается торжество, свадьба), *чойхона* (чайхана), *ошхона* - столовая, *тарабхона* (ресторан), *қахвахона* (кафейня,кафе), *нонхона* – 1. *нонхона* (помещение, в котором хранятся лепёшки по время больших угощений); 2. пер. хлебородный край; *ширавархона* (кондитерская).

• **- нома** (продуктивный) *шиноснома* – паспорт; *ваколатнома* – доверенность; *барнома* – программа; *тарознома* – баланс; *гузарнома* - заграничный паспорт; *тавокуфнома* – соглашение; *иҷозатнома* – виза; *тавзеҳнома* – комментарий;

Понятие, аффиксация произошло от латинского Affixus (Affixes), оно означает прикрепленный и является одним из наиболее продуктивных способов производства новых номинаций, терминов, которые образуют новые слова разных частей речи. Аффиксация рассматривается в качестве универсального способа образования новых терминологических единиц, т.к. суффиксы и префиксы могут присоединяться к основам различных частей речи.

Аффиксация на протяжении всей истории таджикского языка выступает в качестве способа образования лексики и лингвоединиц, настоящее время сохраняет свою продуктивность. Однако не все аффиксы являются активными, т.е. продуктивными. Больше половины всех аффиксальных терминов приходится на долю суффиксального словообразования.

Суффиксация активно используется в современном таджикском языке, активизируясь в образовании исследуемого нами концепта. По анализируемому нами материалу большая часть приходится на схему **N+Suf=N(сущ+суфф.= имя существительное).** Больше всего производных номинаций наблюдается по схеме **N+Suf=N - суффикс –ӣ**; на втором месте выступает суффикс **– он**, на третьем – суффикс **- она**. Отглагольные существительные сформировались по моделям:

V+ N = N (глагол +существительное) = существительное

N+Suf =Adj (сущ + суф) = прилагательное

V+Suf = Adj (глагол + суф) = прилагательное

V+Suf = Adj (глагол + суф) = прилагательное

Из них самой активной является первая схема (модель), производные которой составляют больше половины (приблизительно 70%) всех образованны суффиксальным путём прилагательных, две другие модели менее активны и совсем мало дериватов произошло путём присоединения суффиксов к словосочетаниям.

Сложные существительные в таджикском языке имеют некоторые общие черты. Вместе с тем, имеются специфические особенности в структурном типе и семантике сложных существительных обоих языков. Эти различия объясняются разнородностью структуры таджикского языка и экстралингвистическими факторами. В таджикском языке показателем категории числа имен существительных являются суффиксы **(*-ҳо*, - *он*)** и их варианты ***(-гон, -ён*, - *вон*)**. Некоторые суффиксальные неологизмы образовались путём присоединения таджикских суффиксов к основам арабского, русского, европейского происхождения. Это суффиксы, как выше **- ӣ, -онӣ, - гар, -анда**. Например: *меҳмондӯстӣ/ мехмоннавозӣ - гостеприимство, мизбонӣ – приём гостей, пардохтгар* – плательщик, *бимагар* - страховщик/страхователь; *пазанда-повар, хайркунанда – благотворитель, шунавanda*- слушатель, *ронанда – водитель, доранда* - владелец; *фурӯшанда* – продавец и др.

И наоборот, имеются лингвоединицы, в течение последних двух десятилетий образованные путём присоединения иноязычных суффиксов к таджикским основам, а именно: арабского происхождения **- *от, - ёт, -ят*** или же заимствованные в таджикском языке суффиксы **- *изм, -ист*.**

В учебном пособии «Сопоставительное языкознание», предназначенном для студентов-бакалавров отделений филологии и педагогического образования, в разделе «Типологическая классификация языков, представлена опубликованная статья д.ф.н., профессора Искандаровой Д.М. на тему «Нестандартность и неоднозначность аффиксов», где подробно раскрываются функции аффиксов в таджикском языке.

Д.М. Искандарова отмечает, что в качестве примера нестандартности и неоднозначности аффиксов в таджикском языке можно привести суффиксы множественного числа - ***ҳо*** и - ***он***. Суффикс ***-ҳо*** является универсальным и может присоединиться к любому слову для обозначения множества: *мардҳо* - мужчины, *занҳо* – женщины, *мактабҳо* - школы и т.п.

С другой стороны, если говорить о неоднозначности аффиксов, следует упомянуть, что суффикс ***-ҳо*** имеет еще значение неопределенности и приблизительности. Например: *Соати 10* – в 10 часов, но *соатҳои 10* – около 10 часов, приблизительно в 10.

При соединении суффикса – *ҳо* к вопросительным местоимениям *кай* –когда и *куҷо* - где, значение их кардинально меняется. Ср. кайҳо – когда –то, некогда, давно: *Кайҳо нест* – Его давно нет. *Кайҳо, дар замонои қадим…* - Некогда в старану и кучоҳо: *Кучоҷо накофтем* – где только не искали: *Куҷоҳо нарафтем* – куда только не ходили, не ездили.

Однако его в качестве аффикса множественного числа не исчерпывается только этими функциями. При ближайшем рассмотрении у него достаточно много других значений.

1. Присоединение аффикса – ***он*** к основам глагола образует имя со значением эмоционального состояния: *хандон* - смеющийся, *нолон* – стонущий.

2. Суффикс – ***он*** оформляет сложное слово со значением процесса или имя особого события, назовем данное значение событийным. Такое слово состоит из имени существительного+основы настоящего времени глагола ***+аффикс-он (N+PrSt+-он): рӯбинон из рӯ(й)+бин*** (основа настоящего времени глагола дидан)+ ***-он*** (букв.смотреть лицо, (послесвадебный обряд посещения новобрачной ближайшими родственниками её мужа, по той же модели: домодталбон (обряд первого посещения молодым зятем семьи жены), чиллагурезон (угощение по случаю окончания сорока дней после рождения ребёнка) и т.п.

3. Суффикс ***-он*** служит также для создания некоторых наречий, ср.*ногоҳ/ногаҳон* - *случайно, чароғ-чароғон, шод-шодон* и др.

Рассмотренные словообразовательные средства со значением концепта «гостеприимство» в таджикском языке позволяют обнаружить сходства и различия в других языках в способах формальной реализации основных типов взаимоотношений. Префиксальный способ образования лексических единиц, в частности глаголов, является для таджикского языка наиболее продуктивным. Приставки, сочетаясь с тем или иным глаголом, вносят в основное значение дополнительную сему «направленность движения», при этом различаются как семантически, так и грамматически. В таджикском языке более продуктивным является суффиксальный способ выражения семантики концепта «гостеприимство» является менее продуктивным.

Необходимо отметить, что в таджикском языке присутствует слово ***хона*** (дом) которое присоединяясь к слову меҳмон (гость), может выступать словообразовательным формантом в значении *меҳмонхона* «гостиная или гостиница». Такую же функцию могут выполнить и другие словообразовательные форманты: *нома, дӯст* и т.д.

В количественном сравнении префиксов в таджикском языке меньше, чем суффиксов. В сочетании с основами различных частей выступают префиксы: **абар -; бар -; боз -; - ам -; но -; дар -; бе -; бо-.**

Самым продуктивным среди них оказался префиксоид **боз-**производные, с которым составляют более 15% номинаций. Участвуют в словообразовании и префиксы **дар-**; **бар-; абар-**.

Так, префикс **бар -** обозначает величие – *бузургӣ*. Он является эллиптической формой древнего префикса **абар- (abar//- apar**). Например: *бардошт* – результат; *бархӯр* – удачливый, достигающий успеха; *баргузида*- избранный.

Сегодня очень продуктивен также префикс **боз -** о чём свидетельствуют следующие примеры: *бозёфт* –доход, прибыль; *бозрас* – инспектор и др. Префикс **бе -** также продуктивен, указывает на отсутствие какого-либо качества, признака предмета, образует наречия или прилагательные: *бебоҷ* - беспошлинный; *бебаҳра* – беспроцентный; *бедаромад* – недоходный; *беимтиёз* – безльготный; *бепул* - бесплатный.

Префикс **бо -** образует термины прилагательные со значением наличия качества или признака: *боадаб* – вежливый, *бобаракат* – изобильный, *боғайрат* – инициативный, *бодархост* - востребованный; *боимтиёз* – льготный; *боарзиш* - ценный; *боимтиёз* - льготная и др.

Подводя итоги исследования, можно сказать, что проведенный анализ словообразования лексики концепта «гостеприимство» в таджикском языке выявляет аффиксы которые, сочетаясь с существительными, прилагательными, глаголами, наречиями, дополняют основное значение новым семантическим признаком, образуя новые лексические единицы с определенным набором сем и семем.

Кроме того приведённый анализ даёт возможность сделать вывод о том, что префиксальный способ словообразования также продуктивен в таджикском языке, как и суффиксальный.

ЛИТЕРАТУРА

1. Расторгуева В.С. Краткий очерк грамматики таджикского языка// Таджикско-русский словарь. Под ред. М.Рахими и Л.В. Успенский. – Москва, 1954. - С.539-544.

2. Рустамов, Ш. Словообразование имен существительных в современном таджикском литературном языке / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972. – С. 68-74.

3. Рубинчик Ю. А. - Грамматика современного персидского языка. М.: Издательская группа «Восточная литература» РАН, 2001. - 600 с.

4. Пейсиков, Л.С. Лексикология современного персидского языка: учебное пособие / Л.С. Пейсиков. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – 203 с.
5. Искандарова Д.М. Нестандартность и неоднозначность аффиксов// учеб. пособие «Сопоставительное языкознание». – Душанбе: РТСУ, 2019.- С.17-18.
6. Таджикско-русский словарь. – Душанбе, 2004. Том I. - 295с.
7. Таджикско-русский словарь. – Душанбе, 2005.Том II.- 461с.

АНАЛИЗ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ЛЕКСЕМ В РАМКАХ КОНЦЕПТА «ГОСТЕПРИИМСТВО» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье проводится анализ словообразования лексических единиц концепта «Гостеприимство» в таджикском языке. Выявляются способы выражения языковых средств и особенности словообразования. Определено, что в таджикском языке средства выражения лексических единиц, связанных со значением гостеприимство достаточно многообразны.

Проведенный анализ словообразовательных средств с концептом «гостеприимство» обнаружил, что в таджикском языке более продуктивным является суффиксальный способ выражения, применяемый для образования, в основном, существительных, реже прилагательных; префиксальный, который является менее продуктивным, характерен для образования глаголов, а также предложное образование - для наречий. Кроме того выявлено, что аффиксы с семантикой концепта гостеприимство, сочетаясь с существительными, прилагательными, глаголами, наречиями, дополняют основное значение новым семантическим признаком, образуя новые лексические единицы.

Следует отметить, что рассмотренные словообразовательные средства со значением концепта «гостеприимство» в таджикском языке позволяют обнаружить сходства и различия в других языках в способах формальной реализации основных типов взаимоотношений. Префиксальный способ образования лексических единиц, в частности глаголов, является для таджикского языка наиболее продуктивным. Приставки, сочетаясь с тем или иным глаголом, вносят в основное значение дополнительную сему «направленность движения», при этом различаются как семантически, так и грамматически. В таджикском языке более продуктивным является суффиксальный способ выражения.

Ключевые слова: лексема, словообразование, анализ, состав, язык, суффикс, префикс, структура, семантика.

ANALYSIS OF WORD FORMATION BY LEXEM IN THE FRAMEWORK OF THE CONCEPT OF «HOSPITALITY» IN THE TAJIK LANGUAGE

The article is analyzed the word formation of the lexical units of the concept «hospitality» in the Tajik language. The ways of expressing linguistic means and peculiarities of word formation are revealed. It is determined that in the Tajik language the means of expressing lexical units associated with the meaning of hospitality are quite diverse.

The analysis of word-formation means with the concept of «hospitality» has revealed that in the Tajik language the suffix way of expression is more productive, used for the formation of mainly nouns, less often adjectives; the prefix, which is less productive, is typical for the formation of verbs, as well as the prepositional formation for adverbs. In addition, it was revealed that affixes with the semantics of the concept of hospitality, combined with nouns, adjectives, verbs, adverbs, complement the main meaning with a new semantic feature, forming new lexical units.

It should be noted that the considered word-formative means with the meaning of the concept of «hospitality» in the Tajik language make it possible to detect similarities and differences in other languages in the ways of formal implementation of the main types of relationships. The prefix way of forming lexical units, in particular verbs, is the most productive for the Tajik language. The prefixes, combined with one or another verb, add to the main meaning an additional «direction of movement», while differing both semantically and grammatically. In the Tajik language, the suffix way of expression is more productive.

Key words*: lexeme, word formation, analysis, composition, language, suffix, prefix, structure, semantics.*

Сведения об авторе:

Валиева Замира Абдусаломовна *– кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка (межфак) Российско-Таджикского (Славянского) университета: (+992) 907997647, E-mail: zamira0606@mail.ru*

About author:

Valieva Zamira Abdusalomovna – *candidate of philological sciences, associate professor of the chair of English of the Russian –Tajik (Slavonic) university, tel.: (+992) 907997647, E-mail: zamira0606@mail.ru*

ЭТИМОЛОГИЯИ ЭЛЕМЕНТҲОИ ХИМИЯВИИ ЗЕРГУРӮҲИ АСОСИИ ГУРӮҲИ СЕЮМИ ҶАДВАЛИ ДАВРИИ Д.И. МЕНДЕЛЕЕВ

Солиева У.Л., Жумаев М.Т.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар забонҳои гуногун миқдори ҳарфҳо на он қадар зиёд буда (масалан, дар забони русӣ 33, забони англисӣ 26 ва забони тоҷикӣ 35), калимаҳо бошанд хеле зиёданд – даҳҳо ҳазор. Чи тавре, ки ҳарфҳо якҷоя шуда калимаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳоро ташкил медиҳанд, ҳамин тавр он муҳите, ки моро иҳота кардааст аз элементҳои химиявӣ ташкил ёфтаанд ва моддаҳои гуногунро ҳосил мекунанд. Дар табиат қариб 90 элементи химиявӣ мавҷуд буда, боз зиёда аз 25 элементи химиявии дигар бо роҳи сунъӣ ҳосил карда шудаанд.

Мақсад аз таҳияи мақолаи зерин хонандагони ба химия шавқ ва ҳавас доштаро бо таърихи пайдоиши номҳои элементҳои зергурӯҳи асосии гурӯҳи сеюми ҷадвали даврӣ бо забонҳои лотинӣ, англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ шинос кардан мебошад, ки то маънои онҳоро фаҳманд, зеро дар истилоҳҳо аз аввал иттилооти пурра оиди ҷисмҳое, ки ба воситаи онҳо номгузорӣ карда шудаанд, ҷой доранд. Қаблан мо этимологияи элементҳои зергурӯҳи асосии гурӯҳҳои якум, дуюм ва панҷуми ҷадвали даврии Д.И.Менделеевро пешкаш кардаем [1-2]. Омӯзиши химия ба фаҳмиши мафҳумҳои махсус асоснок карда шудааст, ки қисми муҳимтарини онро элементи химиявӣ ташкил медиҳад. Донистани маънои аслии мафҳум – этимологияи он (аз забони юнонӣ etymon – «ҳақиқат», «мафҳуми асосии калима» ва logos – «фаҳмиш», «омӯзиш») пурра ва саҳеҳтар фаҳмидани маънои он мебошад. Фаҳмиши хосиятҳои элементи химиявӣ, аз сабабе, ки дар асоси номгузорӣ ҳамавақт аломати хусусиятнок гузошта шудааст, ба дарки мукамали ҳодисаи ишорашуда имконият медиҳад. Масалан, дар номҳои элементи химиявӣ маънои ранг, хосиятҳои физикӣ, макони ҷойдошти он, вақт ва номи олимеро, ки дар кашфи он саҳм гузоштааст, меёбем. Илова ба ин, рӯ овардан ба этимология ҳаваси омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва муносибати бодиққатона ба забони модарии худ, алоқаи байни забонҳои гуногунро бедор месозад. Чи тавре, ки академик Л.В. Щерба қайд карда буд, «Забони дуюме, ки дар заминаи муқоисавӣ омӯхта мешавад, ба дарёфти навъҳои гуногуни ақида, ки то ҳол ба назар намерасид, ёрӣ медиҳад» [3, с. 291]. Таърихи пайдоиши элементҳои химиявӣ ҳазорсолаҳоро дар бар мегирад. Дар ин ҳолат хонанда метавонад ба саволҳои зерин ҷавоб пайдо намояд: кадом элементҳо аввал кашф шуда буданд ва барои чӣ? Чи тавр онҳо номҳои худро соҳиб шуданд? Дар номгузории элементҳо дар забонҳои гуногун чи ҳамбастагӣ (умумият) мавҷуд аст ва ғайраҳо?

Дар ин ҳолат мо сароғоз маънои мафҳумҳои «элемент» ва «химия» - ро муайян менамоем. Дар забони русӣ калимаи «элемент» дар аввали асри VIII маълум буд. Эҳтимол он аз решаи калимаи олмонии «Element» ва лотинии «Elementium» гирифта шудааст, ки маъноҳои «ибтидо», «асос», «пайдоиш», «ҳодисаи табиат» мебошад. Дар умум «Elementium» маънои «ҳарфҳо», «қоидаи аввалин» - ро дорад [4, с. 446]. Мувофиқи баъзе аз фарзияҳо элемент аз номи ҳамсадоҳои лотинии *«l», «m», «n» («el», «em», «en»*) ва пасванди *«t» («tum»)* ба вуҷуд омадааст [5, с.18].

Системаи аломатҳо барои элементҳои химиявӣ соли 1811 аз ҷониби химики Швед Я.Берселиус пешниҳод шуда буд. Одатан ба ҳайси аломатҳо ҳарфҳои аввали номҳои лотинии элементҳоро мегиранд, масалан, B – бор (bor), Al – алюминий (aluminium), Ga - галий (gallium), In – индий (Indium) ва Ta – таллий (Tallium). Аҷиб ин аст, ки мафҳуми «химия» низ дар забони русӣ дар аввали асри XVII пайдо шудааст. Дар забонҳои гуногуни аврупоӣ калимаи химия бо ҳам наздик аст: chemistry – дар забони англисӣ; chemie – дар забони олмонӣ, чехӣ, ҳолландӣ, фаронсавӣ ва руминӣ; chemica – дар забони италиявӣ; chemia – лаҳистонӣ, словакӣ ва лотинӣ; qumica – дар забони испанӣ ва ғайраҳо. Гурӯҳе аз муҳаққиқон мафҳуми «Химия»-ро муродифи мафҳуми мисри қадим шуморидаанд. Калимаи «Хёми» (Хюми) ба сифати номи мамлакати мисриён истифода шуда, дар айни замон маънои «сиёҳҳок» - ро дошт, бо таваҷҷӯҳ ба лойобаи фаровони дарёи Нил [6, с.6].

Дар зергурӯҳи асосии гурӯҳи сеюми ҷадвали даврӣ элементҳои бор, алюминий, галлий, индий ва таллий ҷойгир шудаанд, ки истилоҳи химиявӣ, номҳои англисӣ ва тоҷикии онҳо дар ҷадвал оварда шудааст.

Ҷадвал

Истилоҳи химиявӣ, номҳои англисӣ ва тоҷикии элементҳои зергурӯҳи асосии гурӯҳи сеюми ҷадвали даврӣ

Р/т	Истилоҳи химиявӣ	Аломати химиявӣ	Номи англисӣ	Транскрипт	Номи тоҷикӣ
1	Бор	B	boron	[ˈbɔ:rɔn]	Бор
2	Алюминий	Al	aluminum	[əˈljʊminəm]	Алюминий
3	Галлий	Ga	gallium	[ˈgæliəm]	Галлий

4	Индий	In	indium	[ˊindiəm]	Индий
5	Таллий	Tl	tallium	[ˋtælləm]	Таллий

Бор (B аз калимаи лотинии borum) - элементи химиявии гурӯҳи III - юми даври дуюми ҷадвали даврӣ мебошад. Аввалин маротиба бор соли 1808 аз тарафи химикони франсуз Ж.Г.Люссак ва Л.Тенар бо роҳи тасфонидани ангидриди бор B_2O_3 бо калйи металлӣ ба даст оварда шудааст. Баъди якчанд моҳ Гемфри Дэви онро бо усули электролиз аз гудохтаи B_2O_3 ҳосил намудааст. Номи ин элемент аз калимаи арабии «бурак» (арабиаш بورق) ё форсии «бурах» (форсии بوره), ки ҳамчун истилоҳи парма (буры) истифода мешавад, бармеояд [7, с. 269].

Бор дар минералҳои «бегона» қариб ба мушоҳида намерасад. Қариб ҳама маъданҳои бор бо оксиген пайваст аст, аммо пайвасти фтордораш кам ба назар мерасанд. Бори озод дар табиат дида намешавад. Он дар намуди пайвастҳояш бештар паҳн шудааст. Асосан бо миқдори на он қадар бисёр дар шакли боросиликатҳо ва боратҳо вохурда, инчунин дар шакли омехтаҳои изоморфӣ ба таркиби бисёр моддаҳои вулканӣ ва таҳшинҳо дохил мешавад. Борро дар обҳои таркиби нафт ва дарёҳо (то 4,6 мг/л бор дорад), кӯлҳои обашон шӯр, чашмаҳои гарм мушоҳида намудан мумкин [4, с.532].

Алюминий - номи элемент аз калимаи лотинии alumen - зок пайдо шудааст. Аввалин маротиба алюминий аз тарафи физики даниягӣ Ганс Эрстед соли 1825 кашф шудааст [8, с. 211]. Вай хлориди ин элементро бо амалгамаи калий тасфонида, металли алюминийро ҷудо намуд. Баъдтар усули Эрстед аз тарафи Фридрих Вёллер такмил дода шуд. Вай барои барқароршавии алюминий аз хлоридаш то металли тоза металли калийро истифода бурд хосиятҳои химиявии алюминийро шарҳ дод. Аввалин маротиба соли 1854 Стен-Клер Девил бо усули Вёллер алюминийи саноатиро ба даст овард ва соли 1885 дар Париж порчаи металли алюминийро намоиш дод. То тараққиёти баландмиқёси усули электролитии ҳосилкунии алюминий аз гилхок, ин металл аз тилло қимматтар буд. Соли 1889 британиҳо барои қадркунии химики бузурги рус Д.И.Менделеев тӯҳфаи қимматбаҳо - тарозуи аналитикӣ (таҳлилӣ) тақдим карданд, ки косачаҳояш аз тилло ва алюминий тайёр карда шуда буданд [8, с.214]. Дар Россия он вақтҳо алюминйро «нуқра аз гил» меномиданд, зеро қисми асосии он гилхок Al_2O_3 ба ҳисоб мерафт. Усули саноатии ҳосилкунии металли алюминий, дар асоси электролизи гудохтаи Al_2O_3 бо криолит, новобаста аз ҳамдигар аз ҷониби олимон Ч.Холл ва П.Эру соли 1886 пешниҳод карда шудааст [9, с. 16]. Пайвастҳои алюминий, масалан, намаки дучандаи сулфати алюминий-калий – зоки $KAl(SO_4)_2 \cdot 12H_2O$ аз замонҳои қадим маълуманд ва мавриди истифода қарор доштанд.

Галий – элементи зергурӯҳи асосии гурӯҳи сеюми ҷадвали даврии элеменҳои химиявии Д.И Менделеев буда, рақами тартибиаш 31 мебошад. Он бо аломати Ga (лот. Gallium) ифода меёбад. Ба гурӯҳи металлҳои сабук дохил аст. Галий металли нарми рангаш сафеди нуқрагун (аз рӯи манбаъҳои дигар хокистарранг) аст. Мавҷудияти галий аз тарафи Д.И.Менделеев пешгӯӣ шуда буд. Вай ҳангоми тартиб додани ҷадвали даврии элементҳои химиявӣ дар соли 1869 дар асоси қонуни даврии кашфкардаи худ, дар гурӯҳ барои элементи номаълум – аналогҳои алюминӣ ва силитсӣ (экоалюминий ва экосилитсий) ҷойҳои холӣ гузошт [10, с. 41]. Д.И.Менделеев дар асоси хосияти элементҳои хубомухташудаи ҳамсоя, натанҳо хосиятҳои физикӣ ва химиявии элементҳоро нишон дод, балки дар асоси хосиятҳои спектрҳояшон кашфшавии онҳоро дар мақолаи худ аз 2-декабри соли 1870 (маҷалаи «Русского химическо обшество») хеле хуб шарҳ додааст [11, с. 37]. Д.И.Менделеев нишон дод, ки вазни атомии экоалюминӣ ба 68, вазни хосаш қариб ба 6 г/см^3 баробар аст ва металлӣ зудгудоз мебошад.

Баъдан галий аз тарафи химикони франсуз Пол Эмил ва Лекок Де Буабодрано кашф шуда, пурратар омӯхта шуд. Дар ҷаласа академияи илмҳои Франсия мактуби Лекок Де Буабодран дар бораи кашфшавии элементи нав ва омӯхтани хосиятҳои он хонда шуд. Дар мактуб хабар дода шуд, ки 27 августи соли 1875 байни соатҳои 16 ва 17 - и бегоҳ аломатҳои элементи навро дар намунаи минерали иштибоҳи руҳ (цинковая обманка) аз маъдани Перфит дар мамлакати Архелес (Пиренеи) кашф карда шуд. Ба хамин усул намунаи спектрро таҳқиқ намуда, Лекок Де Буабодрано ду хати нави бунафшро пайдо кард, ки он мавҷудияти элементи номаълумро дар маъдан муайян мекард. Дар мактуб ӯ пешниҳод кард, ки элементи навро Gallium номанд [12, с.]. Ҷудокунии элемент бо душвории зиёд дучор шуд, гарчанде мавҷудияти элементи нав дар маъдан наздик ба 0,2% буд. Дар натиҷа ба Леккок Де Буабодрано муяссар гардид, ки элементи навро дар миқдори 0,1г ҳосил кунад ва онро таҳқиқ кунад. Маълум шуд, ки элементи нав аз рӯи хосияташ ба руҳ шабоҳат дорад.

Номи элементи навро ба шарофати Франсия гузоштан баҳси зиёдро ба миён овард. Д.И.Менделеев аз ин кашфиёт дар мақолаи нашршуда бохабар шуда, қайд кард, ки шарҳи элементи нав қариб ба дақиқӣ ба шарҳи экоалюминийи қаблан пешгуикардааш мувофиқат мекунад. Ҳамзамон ӯ ба Леккок Де Буабодран мактуб фиристод ва қайд намуд, ки зичии металли нав нодуруст муайян карда шудааст ва бояд ба 5,9 – 6,0 баробар бошад, на ин ки ба 4,7 г/см^3. Санҷиши бодиққат дурустии фикри Д.И.Менделеевро нишон дод ва худи Леккок Де Буабодран дар ин бобат чунин навишт: «Ба ақидаи ман, вобаста ба тасдиқи нуқтаи назари Д.И.Менделеев, дар бораи зичии элементи нав, барои нишон додани маънои истисноӣ зарурате надорад»[13, с. 97].

Индий - элементи гурӯҳи III – юми ҷадвали даврии элементҳои химиявӣ буда, рақами тартибиаш 49 аст. Бо аломати In (лотинии Indium) ифода ёфта, ба гурӯҳи металлҳои сабук дохил мешавад. Элементи индий – металли чакушхӯранда, зудгудоз ва хеле нарм аст, рангаш сафеди нуқрагун мебошад. Аз рӯи хосиятҳои химиявиаш ба Al ва Ga монанд аст, аз рӯи намуди зоҳирӣ бошад, ба руҳ. Индийро олимони риштаи химия Ферденанд Райх ва Теодор Рихтер соли 1863 зимни таҳқиқи спектроскопии минерали иштибоҳаи руҳ кашф карданд [13, с. 98, 14, с. 57, 15, с. 174]. Онҳо таллийро мечустанд, вале ба ҷои рахи сабзи ин элемент дар спектрҳо рахи номаълуми ранги кабуди равшанро ёфтанд (профессор Ф.Райх аз бемории далтонизм азият дошт ва рангҳои раҳҳои спектралиро фарқ карда наметавонист, аз ҳамин сабаб ҳамаи назоратҳоро ассистенти ӯ Рихтер қайд менамуд) [16, с. 544] Дар натиҷа металл аз тарафи Рихтер дар миқдори ночиз чудо карда шуда буд, вале дар намоишгоҳи ҷаҳонии соли 1867 аллакай порчаи нимкилограммаи индий нишон дода шуда буд [17, с. 20].

Таллий – ба гурӯҳи металлҳои вазнин дохил мешавад. Бо аломати Tl (лотинии Tallium) ифода шудааст. Таллий – металли нарми аз ҳад зиёд заҳрнок буда, рангаш сафеди нуқрагуни кабугчатоб мебошад. Таллий –металли пароканда аст. Дар минералҳои колчедани руҳ, мис ва оҳан, дар намакҳои калийдор ва абрақ (слюда) дида мешавад. Таллий металли вазнин аст. Танҳо 7 – маъдани таллийдошта (круксит $(Cu,Tl,Ag)_2Se$, лорандит $TlAsS_2$, врбаит $Tl_4Hg_3Sb_2As_8S_{20}$, гутчинсонит $(Pb,Tl)S{\cdot}Ag_{2S}{\cdot}5As_2S_5$, авитсеннит Tl_2O_3) маълум аст, ки ҳамаи онҳо нодиранд. Миқдори бештари таллий бо сулфидҳо ва пеш аз ҳама бо дисулфиди оҳан маълум аст. Дар пирит 25% намунаи таҳлилшудаи он муайян шудааст. Миқдори он дар дисулфидҳои он баъзан тақрибан 0,1-0,2%, гоҳе 0,5% мешавад. Таллий дар биосфера бо осонӣ аз як мавзеъ ба мавзеъи дигар мегузарад. Аз обҳои табиӣ бо ёрии ангишт, гил, гидроксидҳои манган фуру бурда мешавад, ҳангоми бухоршавии об ҷамъ мешавад (масалан, кӯли Сиваш то $5{\cdot}10^{-8}$г/л) дар таркиби минералҳои калийдор (слюдаҳо, шпатҳои саҳроӣ), конҳои сулфидӣ, галинит, сфалерит, ба ҳисоби миёна 0,5% дида мешавад. ҳамчун ғаш дар оксидҳои табиии манган ва оҳан вуҷуд дорад [17, с. 20].

АДАБИЁТ

1. М.Т. Ҷумаев, У.Л. Солиева, М.М. Утаев. Этимологияи элементҳои химиявии зергурӯҳи асосии гурӯҳи якум ва дуюми ҷадвали даврии Д.И. Менделеев. Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои гуманитарӣ Душанбе, 2019. - № 1 (78),-С. 106-110.
2. У.Л.Солиева, М.Т.Ҷумаев, М.М.Утаев. Этимологияи элементҳои химиявии зергурӯҳи асосии гурӯҳи панҷуми ҷадвали даврии Д.И.Менделеев. Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои гуманитарӣ, Душанбе, 2019. - № 4 (81) - С. 47-51.
3. Астафьена А.Е. Вестник Казанского технологического университета, 2014. - № 5 - С. 289-292.
4. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка, в 2 том. Москва, 1999. - Т. 1 - 624 с.
5. Леесон И.А. Удивительная химия. ЭНАС, / И.А. Леесон - Москва, 2012, 176 с.
6. Солиев Л. Донишномаи химия. (Барои наврасон ва ҷавонон). / Л. Солиев – Душанбе, 2016. - 416 с.
7. Химическая энциклопедия: в 5 т. / Кнунянц И. Л. (гл. ред.). - М.: Советская энциклопедия, 1988. Т. 1: А—Дарзана. С. 623. ISBN 5-85270-008-8.
8. Олейников Б. В. и др. Алюминий - новый минерал класса самородных элементов // Записки ВМО. 1984, ч. CXIII, вып. 2, - С.210-215.
9. Лидин Р.А., Молочко В.А., Андреева Л. Л. Реакции неорганических веществ: справочник / Под ред. Р.А. Лидина. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Дрофа, 2007. С.16.— 637с.—ISBN 978-5-358-01303-2.
10. Сулименко Л.М. Галлий / Популярная библиотека химических элементов. Т. 1. - М.: Наука, 1983. – 409 с.
11. Менделеев Д. И. Естественная система элементов и применение её к указанию свойств неоткрытых элементов // Журнал Русского химического общества. - 1871. Т. III. - С. 25-56.
12. Тамара Аросева. Инженерные науки. Учебное пособие по языку специальности. Litres, 2017-11-01. 233с. ISBN 9785457841086.
13. Сэм Кин.Исчезающая ложка, или Удивительные истории из жизни периодической таблицы Менделеева. Litres, 2017.-09-05. 483с. ISBN 9785457936737.

14. Редкол.: Кнунянц И. Л. (гл. ред.). Химическая энциклопедия: в 5 т. -М.: Советская энциклопедия, 1990. - Т.2. - С.671.

15. Reich, F. Richter, T. Ueber das Indium (нем.) // Journal für Praktische Chemie (англ.) русск. 1863. Bd. 90, №. 1. P. 172-176. DOI:10.1002/prac.18630900122.

16. *Castronovo, F.P., Wagner, H.N.*Factors Affecting the Toxicity of the Element Indium // British Journal of Experimental Pathology: journal. 1971. Vol. 52, №. 5. - P. 543-559.

17. *W. M. Gwinn.* Macrophage Solubilization and Cytotoxicity of Indium - Containing Particles as in vitro Correlates to Pulmonary Toxicity in // Toxicological Sciences journal. 2014. Vol. 144, №. 1. - P. 17-26.

ЭТИМОЛОГИЯ ХИМИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ ГЛАВНОЙ ПОДГРУППЫ ТРЕТЬЕЙ ГРУППЫ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ТАБЛИЦЫ Д.И.МЕНДЕЛЕЕВА

***С**татья посвящена истории открытия (этимологии) химических элементов главных подгрупп третьей группы периодической таблици. Цель статьи помочь читателям, в особенности начинающим химикам, более глубоко понимать значения названия элементов главных подгрупп третьей группы. Исследование основано на анализе этимологических словарей и книг по истории названий химических элементов.*

***Ключевые слова:** химический элемент, этимология, английский язык, истории происхождения, периодическая таблица*

ETYMOLOGY CHEMICAL ELEMENTS OF THE MAIN SUBGRUPS OF THE FIRST AND SECOND GROUPS OF THE PERIODIC TABLE D.I. MENDELEEV

The article is devoted to the history of the discovery (etymologiy) of chemical elements of the main subgroups of the third group of the periodic table. The purpose of the article is to help readers, especially novice chemists, to better understand the meaning of the names of the elements of the main subgrups of the third group.The research is based on the analysis of etymological dictionaries and boosk on the history of the names of chemical elements.

***Key words:** chemical element, etymology, English, history of origin, periodic table*

Сведения об авторах:

***Солиева Умеда Лутфуллоевна** - соискатель кафедры «Английской филологии» Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Тел. (+992) 985762303 E-mail: umeda.soliyeva@bk.ru*

***Жумаев Маъруфжон Тагоймуротович** – кандидат химических наук, и.о. доцент кафедры «Общая и неорганическая химия» Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Тел. (+992)-904444100, E-mail: jumaev_m@bk.ru*

About the authors:

***Solieva Umeda Lutfulloevna** – the applicant department of the English philology Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Tel. (+992)-985762303, E-mail: umeda.soliyeva@bk.ru*

***Jumaev Ma`rufjon Tagoymurotovich** – Ph. D. in chemistry, docent department of General and inorganic chemistry Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Tel. (+992) 904444100, E-mail: jumaev_m@bk.ru*

ОТРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА «ГОСТЕПРИИМСТВО» В ПАРЕМИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Валиева З.А.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Как отмечает Фрумкина Р.М., термин «концепт» был заимствован из англоязычной литературы (середина 70-х гг.), когда встала проблема адекватного перевода этого термина в работах Р. Шенка, У.Л.Чейфа, Б. Рассела, Карнака, Патнема Тогда английское слово «concept» переводилось как «понятие» [10, с.3].

Лингвокогнитолог А.П.Бабушкин пишет, что «в лингвистической литературе термин «концепт» трактуется по-разному, исходя из того релевантного признака, который является основой дефиниции. Одни ученые под концептом понимают некоторые подстановки значений, скрытые в тексте «заместители» множества предметов, облегчающие общение и тесно связанные с человеком

и его национальным, культурным, профессиональным, возрастным и прочим опытом» [1, с.35].

Д.С. Лихачев примерно в это же время использовал понятие «концепт» для обозначения обобщенной мыслительной единицы, которая отражает и интерпретирует явления действительности в зависимости от образования, личного опыта, профессионального и социального опыта носителя языка и, являясь своего рода обобщением различных значений слова в индивидуальных сознаниях носителей языка, позволяет общающимся преодолевать существующие между ними индивидуальные различия в понимании слов. Концепт, по Д.С. Лихачеву, не возникает из значений слов, а является результатом столкновения усвоенного значения с личным жизненным опытом говорящего. Концепт в этом плане, по Д.С. Лихачеву, выполняет заместительную функцию в языковом общении [6, с.41].

В.И. Карасик, И.А. Стернин считают, что «концепт – принадлежность сознания человека, глобальная единица мыслительной деятельности, квант структурированного знания. Мышление человека невербально, оно осуществляется при помощи универсального предметного кода. Люди мыслят концептами, кодируемыми единицами этого кода. Упорядоченная совокупность концептов в сознании человека образует его концептосферу. Язык – одно из средств доступа к сознанию человека, его концептосфере, к содержанию и структуре концептов как единиц мышления. Через язык можно познать и эксплицировать концептуальное содержание сознания» [3, с.7].

На сегодняшний день концепт является предметом изучения целого ряда наук - культурологии, политологии, этнопсихологии, когнитивной лингвистики, социологии, лингвокультурологии. Однако концепт выступает в качестве одного из фундаментальных понятий именно в лингвокультурологии, где исследованию подвергаются характерные проявления культуры в языке, взаимосвязь культуры и языка в развитии.

В вопросе повсеместного признания научным сообществом термина «концепт» неоспорима заслуга С.А. Аскольдовой, Ю., А.Д. Арутюновой, С. Степанова, Д.С. Лихачева, А.П. Бабушкина, А. Вежбицкой, В.И. Карасика, С.Г. Воркачева, В.В. Воробьева, А.А. Залевской, В.В. Красных, Е.С. Кубряковой, М.В. Пименовой, З.Д. Поповой, Г.Г. Слышкина, И.А. Стернина, Ю.Е. Прохорова и др.

С.Г. Воркачев определяет концепт как «операционную единицу мысли», как «единицу коллективного знания (отправляющую к высшим духовным сущностям), имеющую языковое выражение и отмеченное этнокультурной спецификой» Если ментальное образование не имеет этнокультурной специфики, оно, по мнению ученого, к концептам не относится. Таким образом, концепт, по мнению С.Г. Воркачева, является частью этнокультурологии. Это единица, связанная с историей и культурой общества и до настоящего времени используется определенными группами лиц, таких как рокеры, искусствоведы или историки [2, с.2001].

В.В. Красных определяет концепт так: «максимально абстрагированная идея «культурного предмета», не имеющего визуального прототипического образа, хотя и возможны визуально-образные ассоциации, с ним связанные».

Национальный концепт В.В. Красных определяет так: «самая общая, максимально абстрагированная, но конкретно репрезентируемая (языковому) сознанию, подвергшаяся когнитивной обработке идея «предмета» в совокупности всех валентных связей, отмеченных национально-культурной маркированностью»; «своего рода свернутый глубинный «смысл» «предмета» [4, с.20].

Традиция гостеприимства возникла с момента сотворения мира, и поскольку эта традиция имеет духовные корни, она не может иметь принадлежность к какому - то конкретному народу. Народу принадлежит форма, а содержание принадлежит мировой культуре. Никто, наверное, не станет спорить о том, что гостей приглашают не для того, чтобы вместе поесть, главное все же человеческое общение. Обычно когда приглашают в дом гостей, хозяева продумывают как их посадить за стол, чтобы гости чувствовали комфортно и общение не было нарушено различными неудобствами.

Л.Б.Савенкова считает, что «в паремиологическом фонде языка хранятся особенности национальных черт обыденного сознания народа. Именно в паремиях каждого народа проявляются национальные черты, особенности его культуры, своеобразие исторического пути развития народа. К паремиям относятся пословицы и поговорки. Паремиологически отражённое знание, представленное в отдельных языковых системах, опирается на повседневный опыт людей как членов конкретных этнокультурных общно - язык, сознание, коммуникация: на традиции, обычаи и верования народов. Поэтому для обеспечения полноты исследования лингвокультурного концепта

язык представляется необходимым проанализировать его паремиологическую реализацию. Под паремиями понимаются устойчивые в языке и воспроизводимые в речи анонимные изречения, пригодные для употребления в дидактических целях»[8, с.67].

Пословицы представляют незаменимый материал для исследования культуры народа. Поскольку пословицы обладают сложной семантикой и формой и одновременно тяготеют как к кругу языковых явлений, так и к области фольклора, на протяжении долгого времени паремия оставалась на периферии исследовательского внимания языковедов, хотя в фольклоре пословицы получили достаточно основательное и глубокое описание. В этом аспекте свой вклад внесли ученые, такие как, В.И. Даль, А.Н. Веселовский, А.А. Потебня, С.Г. Лазутин и др.

А.И.Лызлов отмечает, что происходящий от древнегреческого слова paronimia (притча, пословица, поговорка, изречение) термин «паремия» также может иметь определенную тождественность с пословично-поговорными образованиями. В филологической трактовке паремии (пословицы и поговорки) - это особый вид сжатых по форме, устойчивых, носящих образный характер высказываний, лаконично выражающих моральные нормы [7,с. 54].

В.Н.Телия относит к паремиям пословицы и поговорки, ввиду их одновременного обладания и «прямым», и иносказательным значением [11, с.199].

Следует отметить, что паремии являются своеобразным ретранслятором культуры, житейского опыта, мудрости конкретного народа. Следовательно, обращение к единицам паремиологического фондов позволяет изучить не только язык, но и понять, проникнуться культурой этноса, нации. Уникальность одной из характеристик паремий проявляется в способности порождения и отражения принятых норм поведения индивида в реалиях окружающей его действительности.

С.В. Сидорков называет пословицы «сгущениями мысли» и относит их к паремиям пословично-поговорочного типа, где находят свое лексическое отражение типичных для человека обстоятельств [9, с.9].

Большинство ученых отмечают идентичность форм паремии и предложения. Однако Г.Д. Сидоркова, поддерживая позиции отдельных исследователей, акцентирует внимание на факте их принципиального отличия: предложение не обладает способностью мгновенного воспроизведения смысла в разных контекстах, паремии же отличаются такой воспроизводимостью [9, с.4].

В английской лингвокультуре, существуют понятия о социальной важности феномена гостеприимства. Гостеприимство воспринимается как инструмент для расширения социальных контактов и поддержания общественного порядка. Специфика заключается в детализации наименования аспектов гостеприимства, высокой степенью ритуализованности этикетных взаимодействий в процессе гостеприимства. Хозяевам следует организовать радушный приём, быть вежливыми и приветливыми, оказать должный почёт, уважение и быть щедрыми в угощении.

Анализ фразеологической и паремиологической системы английского языка позволило нам выделить несколько тематических групп, связанных с концептом «hospitality» (гостеприимство), в которых отражается английское гостеприимство в достойном приёме, тактичном обращении, радушии, хлебосольстве чему соответствуют следующие выражения: *please, do me the honour, be so good as to enter the house, you are most welcome* (Пожалуйста, окажите мне честь, будьте так добры, войти в дом, я очень рад вас видеть); *with open arms* (с распростертыми объятиями); *hospitality is one of form of worship* (гостеприимство - одна из форм почитания) и др.

Изучение пословиц и поговорок о гостеприимстве позволило выявить лингвокультурные ценности. Для англичан традиция гостеприимства является важнейшим и основополагающим принципом коммуникативного этикета. Проведенный анализ позволил выявить пословицы, которые отображают элементы концепта «гостеприимство» в английской лингвокультуре.

- пословицы, со значением ***«respect»*** (уважение): - ***Hospitality*** *making your guests feel like they're at home, even if you wish they were* (Гостеприимство: чтобы ваши гости чувствовали себя как дома, даже если вы хотите, чтобы они были дома); *It is a sin against* ***hospitality*** *to open the doors and shut up the countenance* (Это грех против гостеприимства - открывать двери и закрывать лицо); *The best way to find yourself is to lose yourself in the service of others* (Лучший способ найти себя - это потерять себя в служении другим); *People will forget what you said, forget what you did, but people will never forget how you made them feel* (Люди забудут, что ты сказал, забудут, что ты сделал, но люди никогда не забудут, что ты заставил их чувствовать); show your best hospitality (проявлять лучшее гостеприимство);

В тематической группе КП «***guest***» (гость) подобраны английские пословицы, отражающие добрые и благие помыслы гостя, связанные с определенными культурными ценностями. В английской лингвокультуре обращает на себя внимание симметричный характер отношений между хозяином и гостем, или даже более высокий статус гостя. Гость должен обладать чувством умеренности: законы гостеприимства предполагают, что гость должен своевременно покинуть дом, в противном случае общение может выйти за рамки и приобрести иной характер. В паремиях выражаются ценностно-порождающие ситуации приглашения и представления гостя, его пребывания, а также социальные роли участников гостеприимства.

• пословицы со значением «***guest»*** (гость): *A daily **guest** is a great thief in the kitchen* (Ежедневный **гость**-это великий вор на кухне); *Money is like a **guest**: it comes today, leaves tomorrow* (Деньги - как *гость*: они приходят сегодня, уходят завтра); *If you are a host to your **guest**, be a host to his dog also* (Если вы хозяин для вашего *гостя*, будьте хозяином и для его собаки).

В рамках рассматриваемой тематики важно отметить, что паремии выражают как позитивное, так и негативное отношение к гостеприимству. Напомним, что концепт формируется в случае оценки (положительной или отрицательной) какого-либо феномена носителями определенной культуры. Английские пословицы, содержащие оценочные суждения по отношению к гостю, отражают социальные и культурные ценности, доказывают, что долгое пребывание гостей становится навязчивым и вызывает чувство раздражения и недовольства - хозяев и осуждается частое пребывание в гостях:

• пословицы со значением «***uninvited guest***» (незваный гость): *Fish and guests smell at three days old (*Рыба и гости пахнут в трехдневном возрасте); Stay *no longer in a friend's house than you 're welcome* (Не оставайся в доме друга, не больше, чем тебе рады) *A constant guest is never welcome* (Частого гостя не жалуют); *Don't wear out your welcome the first day* (Не злоупотребляйте нашим радушием в первый же день); *A short visit is best and that not too often* (Мил гость, что недолго гостит); *He that comes unca'd (uninvited) sits unsair'd (unserved)* (Незваный гость остается без должного внимания и ухода); *be a burden (nuisance) to smb*. (досл.: быть обузой для к-л.) навязаться на голову); *come like a bolt from the blue fall plumb at smb's feet* (свалиться на голову)'; *come back again like a bad halfpenny* (свалиться как снег на голову) и др.

Тематическая группа с КП «**дом**» является одним из важных элементов поля «гостеприимство», так как хозяин в большинстве случаев предпочитает принимать гостей в своем доме, в честь приглашенных гостей устраивает встречи, веселья, угощения и трапезы. Для англичанина дом - это нечто большее, чем его крепость, воплощение его принципов неприкосновенности частной жизни. Дом англичанина - это его индивидуальность, показатель его статуса, главное дело его жизни. Концепт «гостеприимство» образует смысловые и ассоциативные связи с другими смежными ключевыми концептами национального сознания. Анализ примеров показывает, что концепт «гостеприимство взаимосвязан с понятием «**house/home**» **(дом)**.

• пословицы со значением «***house/home***» (дом): *An Englishman's **house** is his castle* (Мой *дом* - моя крепость); *Every bird likes its own **nest*** (Всяк кулик свое болото хвалит); *Every dog is a lion at **home*** (Всяк кулик на своем болоте велик); *Dry bread at **home** is better than roast meat abroad* (*Дома* и солома съедобна); East *or West**, home** is the best* (В гостях хорошо, а *дома* лучше); *There's no place like **home*** **(**Нет места подобного *дому*)**; *Home** is home though it be never so homely* (Своя *земля* в горсти мила); *The wider we roam, the welcome **home*** (Всякому мила своя **сторона**); *Burn not **house** to rid it of the mouse* (Не сжигай свой *дом*, чтобы избавиться от мышей / Осердясь на блох, да и шубу в печь); *People who live in glass **houses** should never throw stones* (Не руби *сук*, на котором сидишь); *People who live in glass **houses** should not throw stones* (досл.:Людям, которые живут в стеклянных *домах*, не следует бросаться камнями).

Гостеприимство существовало ещё в ранние библейские времена. Писание повествует нам об Аврааме, который принял в свой дом путников. Странники хотели вообще пройти мимо этого дома, но он усердно упрашивал их остаться. А после их согласия он выбрал самого лучшего теленка и заколол его. Приготовив еду, он стоял смирено в стороне пока те наслаждались пищей. Позже он узнал, что это были ангелы. Благословение пришло в его дом. Наконец-то у него родился долгожданный сын.

Гостеприимством являлось неотъемлемой частью жизни израильтян. Мужчины на Востоке верили, что гости посылаются Богом. Поэтому позаботиться о хорошем приеме считалось священной обязанностью. Когда Авраам принимал троих необычных путников, его энтузиазм был

проявлением восточного гостеприимства (Бытие 18: 2-7). Мы обычно считаем гостями друзей или знакомых. А на Востоке гостей разделяли на три группы: друзья, путники и враги [1].

Понятие **гостеприимный** представляются следующими средствами выражения:

- пословицы, со значением ***«hospitable»*** (гостеприимный): *hospitable family* (гостеприимная семья), *hospitable people* (радушные люди); *hospitable owner* (хлебосольный хозяин), *hospitable household* (гостеприимный дом), *hospitable atmosphere* «атмосфера гостеприимства», *hospitable reception* (радушный приём), *hospitable speech* (приветственная речь) и т.д.
- пословицы, со значением «***hospitable house***»(гостеприимный дом): -

A hospitable house was never without a visitor, He that's welcome fares well. -

(Гостеприимный дом никогда не обходился без гостя, Тот, кто хорошо радуется);

- лексика и пословицы со значением **«*inhospitable»*** (негостеприимный): -

''*Serious illness doesn't bother me for long because I am too inhospitable a host*.»

(Тяжелая болезнь недолго беспокоит меня, потому что я слишком негостеприимный хозяин); *inhospitable climate* (суровый климат); *inhospitable* coast (неласковый берег); *inhospitable* habitat (неблагоприятное местообитание).

Тематическая группа с КП «***host/hostess***» (хозяин/хозяйка) представлена примерами, характеризирующими положительное и негативное отношение хозяев к пришедшим гостям. В английских пословицах подчеркивается, что каков хозяин, такие гости, и хозяева являются одним из ключевых элементов в концепте «гостеприимство»:

- пословицы, со значением **«*host*»** (хозяин): *A merry **host** makes merry guests* – (У веселого *хозяина* веселые гости); *It's an ill guest that never drinks to his **host*** (Плох тот гость, который не выпьет за *хозяина)*; *The **host** asked us if we would like to have tea in the garden* (*Хозяин* дома спросил нас желаем ли мы устроить чаепитие в саду*); The mother told the children to thank the **hostess*** (Мать приказала детям поблагодарить *хозяйку)*.

Тематическая группа с КП «***meal***» (еда) является одним из важных элементов поля «гостеприимство», так как хозяин в большинстве случаев предпочитает принимать гостей в своем доме, и в честь приглашенных гостей, устраивает встречи, веселья, угощения и трапезы. По поводу угощений, можно сказать, что английские паремии отражающие приём пищи встречаются редко.

Иисус после Своего крещения на Иордане, увидел как двое учеников Иоанна, следуют за Ним. Пригласив их к Себе в дом, Он угощал их в течение целого дня. А когда Иисус призвал Матфея к апостольству, тот первым делом пригласил Его и всех апостолов к себе домой [2].

В данную тематическую группу также включены фразы и пословицы со следующими значениями:

- фразы и пословицы со значением «***regale***» (угощение): *Welcome is the best cheer, welcome is the best dish in the kitchen* (Добро пожаловать - лучшее настроение, добро пожаловать - лучшее блюдо на кухне); *keep a good house* (щедро угощать гостей); *keep a good table* (иметь щедрый стол); *groaning board* (ломящий стол от угощений);
- фразы и пословицы со значением «***feast*** « (пир; празднество; банкет): *Enough is as good as a feast* (от добра добра не ищут; больше чем достаточно); *feast today and fast tomorrow* (разом густо, разом пусто); *marriage feast* (брачный пир); *to make (a) feast* – пировать, устраивать пир; *to give /to hold/a feast* (дать банкет); *to make a feast of smth* (лакомиться чес-л., наслаждаться хорошей едой) и др.

Анализ паремий показал, что ключевым результатом концептуализации пословиц и поговорок в английском языке выступают концепт «гостеприимство», который реализует универсальные оппозиции нравственно-этического порядка и является одним из важнейших концептов языкового сознания и занимает значительное место во фразеологической системе английского языка.

Следует отметить, что длительный процесс развития культуры народа фиксируется и передается от поколения к поколению посредством фразеологических единиц и паремий, которые, сохраняя свою уникальную семантику, транслируют культурные установки и стереотипы. В настоящей статье нами были отобраны для анализа английские паремии, реализующие концепт «Гостеприимство», на материале англоязычных источников.

Учёные также указывают основное отличительное свойство паремии от фразеологизма, которое заключается в самой сути этих лингвокультурных образований. Так, образное наименование предмета или явления, где фразема есть эквивалент слова называют фразеологизмом; жизненную

ситуацию в миниатюре представляет пословица, которая эквивалентна предложению морально-этического характера. Однако общность фразеологизмов и паремий заключается в их устойчивости и воспроизводимости, а также наличии значения и образности [11, с. 44,54].

Подводя итоги, можно говорить, что пословицы и поговорки в английском языке определенно могут дать ключ к пониманию национальных менталитетов и позволяют нам частично представить языковую картину мира, национальный характер носителей англоязычной культуры и требуют более внимательного изучения в русле межкультурной коммуникации.

Так, в коммуникативной практике гостеприимства выделяются ситуации, значимые для поучений. Такие ситуации закрепляются в определенных речениях – паремиях. Анализ английских паремий показал, что существует определенная общность и специфика выражения концепта гостеприимства в рассматриваемых лингвокультурах на материале пословиц и поговорок.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабушкин, А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика. Дисс. докт. филол. наук. / А.П. Бабушкин – Воронеж, 1997. - 250 с.
2. Воркачёв, С.Г. Российская лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития // С.Г. Воркачёв / Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2011. – Т. 70, № 5. – С. 64–74.
3. Карасик В.И. Антология концептов. / В.И. Карасик, И.А. Стернин - Том 1. Волгоград: Парадигма, 2005. – 352 с. ISBN 5-89395-236-9
4. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек, Сознание, Коммуникация). / В.В. Красных - М., 1998. – 191с.
5. Клименко Т.А. Структура концепта в рамках когнитивной лингвистики [Электронный ресурс] // Лингвистика и лингвокультурология. / Т.А. Клименко - М., 2011
6. Лихачев, Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. / Д.С. Лихачев Антология. – М.: Academia, 1997. – 281 с.
7. Лызлов, А.И. Оценка и языковые способы ее выражения в паремиях (на материале компаративных и негативных конструкций английского языка) / А.И. Лызлов; Моск. гос. обл. ун-т. – М.: МГОУ, 2011. – 188 с.
8. Савенкова Л.Б. Русская паремиология: семантический и лингвокультуро-логический аспекты. / Л.Б. Савенкова - Ростов н/ Изд-во Рост. Ун-та, Д, 2002. - 240 с.
9. Сидорков С.В. Пословично-поговорочные паремии как фактор структурно-смысловой организации дискурса / С.В. Сидорков. – Ростов / Изд- во СКНЦ ВШ, Дону, 2003. – 216 с.
10. Фрумкина Р.М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога / Р.М. Фрумкина // Научно-техническая информация, 1992. – Серия 2. – № 3. – С. 3–29.
11. Телия, В.Н. Русская фразеология: семантический, парадигматический и лингвокультурологический аспекты. / В.Н. Телия – М., 1996. – .83с.

ОТРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА «ГОСТЕПРИИМСТВО» В ПАРЕМИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматривается реализации концепта «гостеприимство» в пословицах поговорках английского языка. В английском языковом сознании понятия «гостеприимство» имеет богатое фольклорно-литературное выражение. Наличие большого количества английских пословиц и поговорок указывает на длительный период культурно-исторического развития ценностного сознания народа.

Анализ данного концепта показал, что гостеприимство является одним из важнейших аспектов языкового сознания и занимает значительное место в паремиологической системе английского языка. Современная паремиология ищет и находит новые подходы к анализу пословиц и поговорок как бесценных фактов культурно-аксиологического развития национального языка и языкового сознания, как таких когнитивных структур, в которых в вербализованном виде представлена комплексная система ценностей носителей языка, быт и традиции английского народа.

В статье также рассмотрены универсальные черты и национальные особенности концепта «гостеприимство» в пословицах и поговорках английского языка. Следует подчеркнуть, что пословицы и поговорки представляют собой фрагмент наивно-языковой картины мира, отражая важные для данного народа ценности и стереотипы. Кроме того, показана специфика лингвокультурологического подхода к исследованию пословиц и поговорок, как особых языковых единиц, возникших в результате пересечения языка и культуры. Проанализированы паремии с концептом «гостеприимство» в английском языке, которые классифицированы по тематическим группам.

Ключевые слова: паремиология, концепт, пословица, культура, язык, картина мира, группа.

THE REFLECTION OF THE CONCEPT HOSPITALITY IN THE PARAMIES OF THE ENGLISH LANGUAGE

This article is considered the implementation of the concept of «hospitality» in proverbs and sayings of the English language. In the English language consciousness, the concept of «hospitality» has a rich folklore and literary expression. The presence of a large number of English proverbs and sayings indicates a long period of cultural and historical development of the value consciousness of the people.

The analysis of this concept showed that hospitality is one of the most important aspects of linguistic consciousness and occupies a significant place in the paremiological system of the English language. Modern paremiology seeks and finds new approaches to the analysis of proverbs and sayings as invaluable facts of the cultural and axiological development of the national language and linguistic consciousness, aw such cognitive structures, in which the complex system of values of native speakers, the way of life and traditions of the English people is presented in a verbalized form.

The article is also devoted to universal features and national characteristics of the concept of «hospitality» in the proverbs and sayings of the English language. It should be emphasized that proverbs and sayings represent a fragment of a naive-linguistic picture of the world, reflecting important values and stereotypes for a given nation.

In addition, the specificity of the linguoculturological approach to the study of proverbs and sayings, as special linguistic units that arose as a result of the intersection of language and culture, is shown. Analyzed the pairs with the concept of «hospitality» in English, which are classified by thematic groups.

Keywords: *paremiology, concept, proverb, culture, language, picture of the world, group.*

Сведения об авторе:

Валиева Замира Абдусаломовна *– кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка (межфак) Российско-Таджикского (Славянского) университета: (+992) 907997647, электронная почта: zamira0606@mail.ru*

About the author:

Valieva Zamira Abdusalomovna – *candidate of philological sciences, associate professor of the chair of English of the Russian –Tajik (Slavonic) university, tel.: (+992) 907997647, e-mail: zamira0606@mail.ru*

ОСОБЕННОСТИ ВОССОЗДАНИЯ ТАДЖИКСКИХ АНТИТЕЗ ПРИ ПЕРЕДАЧЕ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Султанова Р.М.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Как известно, средства выразительности, будучи основным ресурсом репрезентации национального колорита, очень разнообразны по своей природе и наделены эмоционально-коннотативной нагрузкой. Для сопоставительного изучения художественных приёмов разных языков важно исследование мыслительных операций, направленных на восприятие и воспроизведение языковых средств и их использование. Сопоставительное изучение стилистических приёмов двух языков посредством сопоставления оригинальных и переводных художественных текстов наиболее полно раскрывает их интегрирующие и дифференцирующие признаки. Ввиду изложенного, данная статья исследования посвящается выявлению особенностей адекватной передачи экспрессивной информации, содержащейся в антитезных конструкциях, при их переводе с таджикского языка на русский.

На современном этапе развития лингвистики антитеза привлекает внимание ученых-лингвистов не только как один из способов достижения экспрессивности и красочности художественной речи. Вследствие активизации межкультурной коммуникации актуальной становится вопрос о том, насколько контраст способен передать образную информацию оригинала в переводе.

Проблемы передачи художественных средств выразительности, в частности антитезы, не были предметом исследований таджикских ученых. Большинство исследований российских ученых, так или иначе затрагивающих данную проблему, проводились преимущественно в литературоведческом аспекте и рассматривали антитезу в качестве стилистической фигуры. Так, известные теоретики перевода А.В.Федоров, А.Д.Швейцер, Т.А.Казакова, В.Н.Комиссаров, Я.И.Рецкер отмечают необходимость учёта экспрессивно-стилистической стороны тропа при

передаче с одного языка на другой. А.В.Федоров считает залогом полноценного адекватного перевода сохранение стилистической функции тропа [11, с.109]. Я.И.Рецкер, в свою очередь, утверждает, что адекватная передачи любого образного средства невозможна без учета его экспрессивно-стилистической нагрузки: «Анализируя стилистическую и экспрессивную характеристику отдельных звеньев языковой ткани и соотнося их с общим идейно-художественным замыслом автора, переводчик устанавливает экспрессивно-стилистическую тональность подлинника» [5, с.131].

Для передачи образного средства важно выявить его информационное содержание и семантическую структуру, определить объём образной информации подлинника и перевода. При этом анализ образной информации необходимо проводить посредством определения постоянно закрепленного за словом объёма и содержания образной информации.

В современном переводоведении выделяются несколько групп переводческих трансформаций:

- Лексические (транслитерация, переводческое транскрибирование, калькирование);
- Лексико-семантические (конкретизация, генерализация и модуляция);
- Грамматические (членение предложения, объединение предложений, грамматические замены формы слова, части речи или члена предложения, компрессия и декомпрессия);
- Комплексные (антонимические перевод, экспликация, компенсация).

При исследовании иллюстративного материала, представленного оригинальными и переводными художественными текстами, обращает на себя внимание то обстоятельство, что на лексическом уровне авторы переводов максимально точно передают раскрывающие противоречивую сущность обозначаемых единиц, контрастные по своему характеру словесные образы. В качестве аргумента этого утверждения может служить следующий пример сохранения эмоционально-экспрессивной ценности авторской антитезной конструкции:

Баъзеҳо аз ақибаш «аблаҳ, чунон даҳон кафк кунонда гап мезанад, ки мошини худаш бошад, сари санг ҷои як уқоб не, ***имрӯз – ту, фардо – каси дигар****» мегуфтанд [8, с.212]. - Иногда кое-кто за глаза называл его болтуном: «И чего из кожи лезет? Будто машина его собственная. Скала не для одного орла:* ***сегодня – ты, завтра – другой****» [9, с.201].* Двойная антитеза оригинала, в которой содержится сопоставление двух пар объектов, находит своё полное воспроизведение в конечном тексте.

Следует отметить, что случаи удачного подбора лексем переводимого языка, в той или иной мере стилистически соответствующих исходному языку, то есть факты адекватного перевода антитезных конструкций довольно многочисленны и составляют большую часть анализируемого материала. Как правило, противопоставление в них создаётся за счёт антонимичных узусных коррелятов. Например:

- Ҳеҷ не ки сар диҳад зормонда! ***Хам шавам, рост шуда*** *наметавонам,* ***рост шавам, хам шудан*** *як азоб… [8, с.225]. - – Никак не отпускает, проклятая!* ***Нагнусь*** *– не могу* ***разогнуться, выпрямлюсь*** *– с трудом* ***наклоняюсь****… [9, с.180].*

Ту кай мефаҳмӣ ки ***мард кисту зан чист*** *[8, с.231]. - Когда поймешь,* ***кто*** *есть* ***муж*** *и* ***что*** *такое* ***жена****? [9, с.185].*

Оташаки ҳирс яке дар чашмони муғул ***шӯъла заду ғайб*** *[2, с.220]. - В глазах монгола вспыхнул алчный огонек и тут же погас [1].*

Аз ин рафтори ӯ ҳатто ***душманонаш*** *дар ҳайрат,* ***хайрхоҳонаш*** *бо андеша афтоданд [7, с.194]. - Этому поступку мужчины поразились даже его враги, а доброжелатели призадумались [6, с.113].*

Барои чӣ мардум аксар ба ***тӯи*** *одами носоз намераванду ба* ***мурдааш*** *ҳозир мешаванд? Модом ки аз касе дилат мондаасту ба* ***туяш*** *намеравӣ, ба* ***мурдааш*** *ҳам нарав [8, с.242]. - Почему люди не идут на* ***праздник*** *к тому, кто им не по душе, а на* ***похороны*** *являются обязательно? Поскольку сердце твое охладело к кому-то, и ты не пошел к нему на* ***пиршество****, то и на* ***похороны*** *не приходи! [9, с.317].*

Полная адекватность достигается и при передаче многочленной антитезы, например:

Аммо гӯрҳо тафовут доранд: ***хурду бузург, ободу вайрона, боҳашамату назарногир****… [7, с.139]. - Но могилы отличаются друг от друга: они большие и маленькие, ухоженные и разрушенные, величественные и невзрачные…[6, с.149].*

Аммо зиндагӣ чунин аст, ки ҷое ***филе*** *ҳаст –* ***муш*** *ҳаст, ҷое* ***гуле*** *ҳаст –* ***хоре*** *ҳаст, ҷое ғоре ҳаст – мор ҳаст [2, с.227]. - Однако в жизни так повелось: где слон – там и мышь, где роза – там и шипы, где пещера – там и змея [1].*

В следующем примере, несмотря на то, что подобранные переводчиком компоненты антитезы противоположны по семантике и передают смысловое содержание оригинала, наблюдается некоторая потеря экспрессивности образа. Причиной тому является замена единицы книжного, высокого стиля *завол* нейтральным *высыхание.* Более приемлемым, на наш взгляд, представляется использование в качестве русского эквивалента лексемы *увядание*:

Умри инсон ҳам чун дарахт ***сабзишу заволро*** *аз сар мегузаронад [7, с.104]. - Жизнь человека, словно дерево, переживает* ***цветение и высыхание*** *[6, с.159].*

Вместе с тем в ходе исследования удалось обнаружить факты неадекватной передачи языковых антитез, допущения нарочитых лексических замен, например:

«Очет мурад ***ина*** *хӯр, очет садқаат* ***вая*** *хӯр» гуфта ёфтагию тофтагиаша садқаи сари вай кард [13, с.164]. – «Съешь, моя радость,* ***это****, отведай вот* ***это****…» [12, с.416] – ина – вая → это – это.* В конечном тексте контраст достигается не за счёт сопоставления указательных местоимений, а при помощи противопоставления синонимичных глагольных единиц: *съешь – отведай.*

Особый интерес вызывает передача на русский язык широко распространенных устойчивых сочетаний, образованных на контрастной основе. Будучи языковыми антитезными конструкциями, такие сочетания не предполагают поиска адекватного, построенного на противопоставлении эквивалента, не допустимо в этих случаях и калькирование. Речь идёт о сочетаниях *чапу рост* и *чаппаву роста (кардан),* которые, согласно ТСТЯ2, интерпретируются соответственно как *«ба ҳар тараф» - во все стороны и «бо ҳам омехтан, дарҳаму барҳам кардан» - привести в беспорядок, спутать* [10, с.533]. Тем не менее, в следующем ниже контексте переводчики прибегли к так называемому нулевому переводу или лексическому опущению и оставили без внимания рассматриваемое сочетание, которое можно было передать как *разбрасывал и бил посуду:*

Эҳа, агар раҳматӣ занаш дар вақту соати дилхоҳ косаи хӯрок рӯи дастархон намегузошт, дегу табақҳоро ***чаппаву роста*** *мекард, мешикаст…[7, с.117]. - Ох, если покойница не подавала, когда ему заблагорассудится обед, он всё в доме сметал, посуду бил … [6, с.183].*

Неоправданной лексической трансформации нулевого перевода подверглось устойчивое сочетание и в следующем контексте, где вполне допустима замена релевантным *металась в разные стороны и лягалась:*

Савора чун холи сиёҳ, печутоби дум, ***чапу рост*** *паридану шатта партофтани ҷонвар аранге ба чашм мерасид [7, с.200]. - Но нет, конь уходил все дальше и дальше. Глаза уже с трудом различали силуэт всадника и скачущего прочь коня [6, с.119].*

При передаче устойчивого сочетания, использованного в следующем предложении в составе двойной антитезы, предпринята попытка поиска фразеологического аналога, который позволяет в случае отсутствия фразеологического эквивалента подобрать в переводимом языке фразеологизм с идентичным переносным значением, эксплицированным иными образами. Однако подобранный аналог не совсем уместен, поскольку фразеологизм ***земля уходит из-под ног***, согласно А.И.Фёдорову, имеет значение «положение кого-либо становится предельно ненадёжным, шатким» [12, с.212] и не передаёт смысловое содержание оригинала. В данном контексте целесообразно употребление такого аналога как ***перевернулось вверх дном***, интерпретируемое как «становиться совершенно иным, коренным образом измениться» [12, с.564].

Замину осмон *дар назараш* ***чапаву роста*** *гашт [7, с.116]. - Земля из-под ног его будто ушла, в глазах потемнело [6, с.182].*

Неадекватным и не сохранившим смысловое содержание оригинала оказался подобранный переводчиком фразеологический аналог и в следующем контексте:

- Ҳа-а аҳволе доштааст нима ***дар обу*** *нима* ***дар оташ****… [7, с.194]. - - Да-а-а… Оказался между двух огней… [6, с.114].*

Построенное на противопоставлении окказиональное сочетание *сиёҳу сафед нагуфтан* (досл. не говорить «чёрное» или «белое») передано вполне адекватно одним из способов нефразеологического перевода – лексическим переводом, который применим в случаях, если понятие в исходном языке выражено фразеологизмом, а в переводимом – словом (спорить).

Пиразан ***сиёҳу сафед*** *нагуфта худро ба ҳавлӣ зад [7, с.116]. - Старуха спорить с ним не стала, а пошла прочь… [6, с.182].*

Достижение контрастности и передача содержания антитезы стало возможным при замене компонентного состава и выраженных в них образов: бузургу кучак (большой и маленький) → сильный и слабый:

Зиндагӣ аз бунёд ҳамин тавр буд. ***Бузург кӯчакро*** *мехӯрд [2, с.229]. - На земле от века было так.* ***Сильный*** *поедал* ***слабого*** *[1].*

Адекватной передачей образных средств, при которой соблюдается передача семантической, экспрессивной и эстетической информаций оригинала характеризуются и исследуемые контекстуальные антитезы, например, следующие простые антитезы:

*Ҳанӯз чандсад сол муқаддам Ҷалолиддини ваҳдатсаро фармуда буд: «****Сареро****, ки ақл аз он бигурезад,* ***дум*** *шавад» [3, с.51].- Столетия назад Джалолиддин Руми повелевал: «****Голова****, в которой нет ума, на самом деле –* ***хвост****» [4, с.99].*

Худоё, да рӯ ба рӯям ҳамон чашмонеро мебинам, ки кули соҳибқаламони дунё дар он ***хашму даҳшатро*** *тасвир кардаанд, аммо ҳоло ман дар он чашмҳо* ***раҳмро*** *медидам,.. [3, с.52].- Боже, я была лицом к лицу с глазами, в которых все писатели мира изображали* ***страх****, однако в этих глазах я видела лишь* ***сострадание,****.. [4, с.101].*

Дар зиндагӣ *додашон ба гӯшӣ кӣ мерасид, ки* ***акнун*** *расад?.. [7, с.142]. - Их* ***при жизни*** *не слышали, думаете,* ***теперь*** *услышат?.. [6, с.150].*

Одамон дар ***ҳамворӣ*** *иморатҳои боҳашамат бино мекунанду дар* ***кӯҳдоман*** *гӯр мекананд [7, с.140]. - Каждый день на* ***равнинах*** *люди строят роскошные дома и копают могилы у* ***подножья гор*** *[6, с.148].*

- ***Асп*** *ёфтан* ***осон,*** *вале ҳар рӯз* ***ёр*** *пайдо карда* ***мушкил*** *[7, с.196]. -* ***Коня*** *можно купить всегда, но* ***друга*** *найти, ой как нелегко. [6, с.115].*

Худам *ташнаву гушна монаму* ***аспам*** *не [7, с.196]. - Пусть* ***я*** *буду голодным, но* ***он*** *– никогда» [6, с.115].*

Рост мегӯянд, ки ***Исо*** *ҳам ба роҳи худ.* ***Мӯсо*** *ҳам [13, с.65]. – По-видимому, верно говорят: «****Иса*** *на своём месте,* ***Муса*** *– на своём» [12, с.379].*

Уф-ф, — боз талхтар нолид пирамард ва худ ба худ пичиррос зад. — Аҷаб дунёе: ***яке рӯз*** *мешуморад,* ***дигаре барг*** *[7, с.107]. - - Уф, - с горечью застонал старик, произнося про себя шепотом. Удивительный мир:* ***одни*** *считают* ***дни, другие – листья*** *[6, с.161].*

Ва гоҳе ***назди одамон****, - ки медонад* ***дар танҳоӣ*** *байнашон чӣ мегузашт! – дар сари андак ҷурм завҷаашро тақрибан ҳамин зайл коҳиш, ҳатто таҳқир мекард [7, с.113]. - Иногда* ***на людях****, - кто знает, что было между ними* ***наедине,*** *- за какую-нибудь провинность малую так мог осадить несчастную, так оскорбить!.. [6, с.179].*

Вай дине дошт, ки ***хуни ҳайвонро*** *намегузошт рехтану аз* ***хуни одам*** *дарё мекард [2, с.219]. - Он исповедовал религию, которая не разрешала проливать* ***кровь животных****, а* ***человеческую*** *дозволяла лить рекой [1].*

Эквивалентный, почти дословный перевод наблюдается и при передаче более сложных антитезных конструкций:

Ва ҳар касе ба мазор меравад, ***аввал*** *ба ин* ***бинои пуршукӯҳ****, ки рӯз ба рӯз қад меафрозад, менигарад,* ***сипас*** *ба* ***гӯристон*** *[7, с.142]. - И каждый, кто идет на кладбище,* ***сначала*** *смотрит на это* ***великолепное здание****, которое разрастается день за днем все больше и больше, а* ***затем*** *– на* ***могилы*** *[6, с.149].*

Охир ӯ авзои табиатро донистан мехоҳад, одамон аз нақшаи пахта ҳарф мезананд, ***ӯ соату рӯз*** *мешуморад,* ***одамон кӯрак, гулу шонаи ниҳолҳои пахтаро*** *[7, с.105]. - Ведь он хочет знать больше о природе, а ему рассказывают о плане хлопка,* ***он*** *считает* ***часы и дни****, а* ***люди - кураки, бутоны и цветки хлопчатника*** *[6, с.160].*

- ***Ҳар қадаре бихоҳӣ маро*** *тозиёна* ***бизан****, аммо* ***шайхро озоре марасон****! [2, с.219]. - — Бей меня, сколько хочешь, только не мучай шейха! [1].*

В ходе анализа были выявлены случаи передачи лишь одного из компонентов антитезной конструкции, что, безусловно, значительно исказило экспрессивность оригинала и не сохранило его смысловое содержание:

На ***бадашро*** *зикр мекарду на* ***некашро****; гӯё ҳарду зери як кулба бо сари худ бегонавор мезистанд [7, с.117]. - Хотя никто и вспомнить не мог, когда его жена была ещё жива, чтобы он хоть раз что-то* ***доброе*** *сказал про неё [6, с.178].* (Ср. *не говорил ни о положительных, ни об отрицательных её качествах*)

Вай ҳамчунин хис кард, ки аз умраш соатхои башумор мондааст, то пагох намерасад, дигар на ***руи офтобро*** *мебинаду на* ***пардаи шомро*** *[8, с.239]. - Он почувствовал, что осталось ему жить считанные часы, что не доживет до утра и не увидит больше поднимающегося солнца [9, с.312]. (ср.не увидит ни лик солнца и пелену сумерек)*

*- Бале. Нозук аст ҷонвар… **Девзот асту нозук** [7, с.196]. -Да… Это очень нежные животные…[6, с.115]. (Внушает страх, но очень нежное животное)*

Примечателен в плане передачи на русский язык перевод антитезной конструкции, где коррелятами выступают компоненты сложного синтаксического целого:

Ва ҳар рӯз кӯчеро ба манзиле мебаранд, базми хонаободӣ меороянд ва боз ҳар рӯз ноилоҷ тобут сари китф, ғамзадаву мотамгирифта ҷанозаеро бо ду дасти адаб бардошта, ё моншинсавор бурда, ба дили хоки сарди ин водӣ месупоранд [7, с.140]. - И каждый день кто-то перевозит свой скарб в новое жилище, устраивает новоселье, и опять же каждый день, подняв гроб на плечи, кто-то со скорбью и печалью, пешком или на машине, чинно везет на кладбище покойника [6, с.148].

В ходе исследования языкового материала были выявлены факты неоправданного нулевого перевода, значительно искажающего содержание и экспрессивность оригинала. Например, следующий пример предложения полностью отсутствует в конечном тексте:

Ачабо! Худо ба яке ***дил*** *додаасту ба дигаре* ***пораи санг*** *[8, с.244].*

Или, в приведенном ниже примере наблюдается значительное сокращение информации оригинального текста:

Ба замине, ки корам аст, хоҳ – ***лалмӣ****, хоҳ –* ***обӣ,*** *ғалла мекориданд [14, с.65]. – И поэтому на приусадебном участке сеяли пшеницу или джугару [13, с.379].*

Как известно, в теории перевода дискуссионным по сей день остается вопрос о переводимости собственных имен. Большинство теоретиков перевода высказывают мнение о целесообразности их транскрибирования. Но в то же время остается открытым вопрос о так называемых «говорящих» или «кричащих» именах, об именах собственных, в которых функция смыслового содержания превалирует над номинативной и полностью зависит от контекста. В подобных случаях в теории переводоведения рекомендуется приводить ссылки с обозначениями семантики этих слов. Транскрибирование в таком контексте, по меньшей мере, грозит потерей информации, что наблюдается в следующем исследуемом образце:

Шодӣ ягон номаъқулӣ кунад, додхоҳон ба хонаи муаллима мерафтанд, гӯё фарзанди вай бошад. Э-э, ***Шодӣ*** *набуд, вай дар ҳақиқат* ***ғаму кулфат*** *буд [14, с.72]. – Бывало, Шоди набедокурит, так прибегали к учительнице жаловаться, а не к матери. Да что там говорить, - махнула она рукой [13, с.385]. (ср. Хотя его имя обозначало «радость», он был настоящим горем).*

Таким образом, сопоставительный анализ позволил выявить, что превалирующая часть в участвующих исследовании образцов антитезных конструкций передана достаточно адекватно. Чаще всего передача антитез происходит путём подбора эквивалентов. При этом сохраняется оригинальность стиля таджикских авторов, выразительность стилистических приёмов и смысловое содержание текстов. В исследуемом материале случаи переводческих трансформаций, в частности лексических опущений, единичны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахманёр. Водяной конь. Мохноногий петушок Помпон. Год саранчи. Песнь идущего в петлю. Цена жизни [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.proza.ru/avtor/hurs1947yandexc (дата обращения: 4.04.2016г.)
2. Баҳманёр. Сангу Сабу: кисса ва ҳикояҳо. / С.С.Бахманёр. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, - 2011. – 200с.
3. Одиназода С. Як доман ашк. /С.Одиназода. - Душанбе: Ганч, 2016. – 192с.
4. Одиназода С. Мой друг – волк. // Памир, № 5-6, 2016. – С.99-105.
5. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: очерки лингвистической теории перевода / Я.И. Рецкер. – 4-е изд., стер. – М. : Р.Валент, - 2010. – 240 с.
6. Самад А. Зигзаги судьбы. / А.Самад // Повести и рассказы. – Душанбе: Русская литература, 2018. – 168с.
7. Самад А. Талош – Душанбе: Адиб, 2002. - 384с.
8. Турсун Саттор. Камони Рустам: повесть ва ҳикояҳо. / Т.Саттор – Душанбе: Ирфон, 1976. – 384с.
9. Турсун Саттор. Лук Рустама: повести и рассказы. / Т.Саттор - М.: Молодая гвардия, 1979. – 335с.
10. Назарзода С. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. / С.Назарзода, А.Сангинова, С.Каримова, М.Х.Султон. – Душанбе: ХДММ «Шуҷоиён», - 2010. – 1095с.
11. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): учеб. пособие / А.В. Фёдоров. – 5-е изд. – М. : Издательский дом «Филология ТРИ», 2002. – 416 с.
12. Фёдоров А.И. Фразеологический словарь русского литературного языка. – 3-е изд., испр. – М.: Астрель: АСТ, - 2008. – 878с.

13. Фируз Бахром. Была бы она мужчиной: повести и рассказы. / Ф. Бахром – Душанбе: Адиб, 1990. – 448с.
14. Фирӯз Баҳром. Рухсора: қиссаҳо ва хикояҳо. / Ф. Бахром Душанбе: Адиб, - 1978. – 213с.

ОСОБЕННОСТИ ВОССОЗДАНИЯ ТАДЖИКСКИХ АНТИТЕЗ ПРИ ПЕРЕДАЧЕ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Настоящая статья посвящена проблемам переводимости и непереводимости стилистических приёмов, в частности вопросам передачи на русский язык таджикских антитезных конструкций. Данная тема, по мнению автора, весьма актуальна, поскольку на современном этапе своего развития таджикская наука не располагает исследованиями, так или иначе имеющими отношение к антитезе как лингвистическому понятию. Остаются неразрешенными многие вопросы относительно природы данного средства выразительности, его типологии и функционального потенциала, особенностей его передачи с одного языка на другой.

На большом материале образцов антитезных выражений, почерпнутых из современной таджикской малой прозы, автор совершает попытку сопоставительного анализа оригинальных и переводных текстов, при этом выявляет случаи использования переводческих трансформаций. По мнению автора, в большинстве случаев передача антитезных конструкций совершается корректно и адекватно, хотя имеются случаи нарочитых преобразований, искажающих как содержательную основу оригинала, так и его экспрессивность и выразительность.

Ключевые слова: *переводческие трансформации, стилистический приём, антитеза, антитезные конструкции, нулевой перевод, адекватный перевод.*

FEATURES OF RECREATION OF TAJIK ANTITHESIS WHILE TRANSFERING INTO RUSSIAN LANGUAGE

This article is devoted to the problems of translatability and untranslatability of stylistic devices, in particular, issues of transferring Tajik antithetical constructions into Russian. This topic, according to the author, is very relevant, since at the present stage of its development, Tajik science does not have research that is somehow related to the antithesis as a linguistic concept. Many questions are remained unresolved regarding the nature of this means of expression, its typology and functional potential, peculiarities of its transmission from one language to another.

Using a large material of samples of antithetical expressions drawn from modern Tajik small prose, the author makes an attempt at a comparative analysis of the original and translated texts, while identifying cases of using translation transformations. According to the author, in most cases, the transmission of antithetical constructions is performed correctly and adequately, although there are cases of deliberate transformations that deform both content and expressiveness of the original.

Keywords: *translation transformations, stylistic device, antithesis, antithetical constructions, zero translation, adequate translation.*

Сведения об авторе:

Султанова Рафоат Мирзоевна *– кандидат филологических наук, заведующий кафедрой русского языка Российско-Таджикского (Славянского) университета, Электронная почта: rafoat10@mail.ru, Тел: (+992) 937607058.*

About the author:

Sultanova Rafoat Mirzoevna – candidate *of philological sciences, head of the Russian Language Chair of Russian-Tajik (Slavonic) University (RTSU), Email: rafoat10@mail.ru, Tel.: (+992) 937607058.*

МАВҚЕИ ВОЖАҲОИ ҲИНДӢ ДАР ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ ТИББИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Юсупов А.И.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи А.И. Сино

Таври маълум забонҳои эрони бостон ва забонҳои кӯҳани ҳиндӣ аз як реша муншаиб шуда, ин мардум дорои як забони воҳид, яъне забони ҳиндуориёӣ буданд. Лиҳозо, забонҳои бостонии эронӣ ба забонҳои кӯҳани Хиндустон, ба вижа ба забони «Веда», ки қадимтарин ёдгории забонҳои ориёнии Ҳинд аст, наздикӣ ва қаробат доранд ва барои далели ин матлаб дах адади авали забони авастоиву санскритро қиёс намудан кофист:

Авастоӣ	Санскритӣ	Форсии дарӣ
aëva	ëka	Як
dva	dva	ду
nava	nava	нуҳ
daza	daza	даҳ

Бад-ин тартиб, дар асари равобити фарҳангиву ойини буддоӣ ва тарҷумаву баргардони ин осор вожаҳои ҳиндӣ ба забони форсии миёна ворид шуда, дар замони Сосониён идома ва ба забони арабиву форсии дарӣ роҳ меёбанд. Чунончи, вожаҳои муск (мушк), занҷабил, кофур, тубайӣ (хайр, саодат), субҳ, зиё, ки аслашон санскритӣ аст, дар Қуръони маҷид ва араби ҷоҳилия ва форсии миёна ба назар мерасанд [5, с.38]. Дар форсии дарӣ низ аз дер боз вожаҳои қаранфул, нилуфар, нил, шал (навъи силоҳ) даҳра (навъи ханчар) ҷугӣ, каппӣ (бузина) чит, карбос, чоп, шакар, мош, мост ва садҳо вожаи дигари ҳиндӣ мавриди истеъмол қарор доштанд.

Зикр бояд кард, ки дар миёни вожаҳои ҳиндии ба забони форсии дарӣ иқтибосшуда истилоҳоти илмӣ, ба хусус истилоҳоти тиббӣ-фармасевтӣ мақоми махсус доранд. Муҳаққиқон оғози ба забони форсӣ ворид гаштани истилоҳоти илмии ҳиндиро ба таъсиси мактаби Гундишопур, таълифоти донишманди маъруфи ҳиндӣ, намояндаи ҳамин мактаб Канга, ки дар замони хулафои Аббосӣ ба сар бурда ва ба забони ҳиндӣ «Китоб-ас-самум»-ро ба забони паҳлавӣ ва арабӣ тарҷума кардааст, вобаста дониста, таъсири се асари бузурги тиббии ҳиндӣ (Сутра, Карака, Варата)–ро ба тибби эронӣ зикр кардаанд [4, с.104].

Ҳамин тариқ, вожаву истилоҳоти илмии ҳиндӣ дар қадимтарин нигоришоти тиббии форсии дарӣ, мисли «Ҳидоят-ул мутааллимин»-и Ахавайнии Бухороӣ ва «Донишнома»-и Ҳаким Майсарӣ, «Ал-абния»-и Абумансури Муваффақ ва «Ат-танвир»-и Ал-Камарӣ фаровон ба дид мерасанд, амммо доираи корбурди онҳо якранг набуда, дар ифодаи номи доруворӣ, ағзия ва гиёҳҳои шифоӣ зиёдтар, барои баёни матолиби номи паррандагону матоъ ва ранг камтар корбурд дошта, дар зикри номи амрозу аъзои бадан тақрибан батамом истеъмол нашудаанд.

Мо мавзӯи зеринро дар ду асари тиббии даврони аввали ташаккули забони адабии тоҷикӣ - дар «Ҳидоят-ул-муаллимин» – қадимтарин намунаи осори тиббии форсии дарӣ ва «Донишнома»- и Ҳаким Майсарӣ – қадимтарин намунаи шеърии илми пизишкӣ вожаҳои зиёди ҳиндӣ ба риштаи таҳқиқ кашидаем. Мутазаккир бояд шуд, ки аксари вожаҳои ҳиндӣ ба забони дарӣ на ба таври мустақим, балки аз роҳи забони арабӣ пазируфта ва ба қавоиди дастурии забони арабиву форсӣ мутобиқ гардонида шудаанду доираи корбурдашон ба қарори зайл аст:

1. **Номи доруворӣ, ағзия ва гиёҳҳои шифоӣ:**

Арғаҷ [1, с. 457] –муарраби лафзи ҳиндии «аргаҷа» буда, хушбӯест, ки аз сандал, гулоб кофур ва мушк ва равғани суман созанд [5, с.74]. Ачвоин [1, с. 267] –лафзи ҳиндӣ буда, номи нонхоҳ аст [5, с.74]. Балила [1, с.253; 2, с.49] муарраби лафзи ҳиндии «баҳера» аст ва дар санскрит «баҳера» номи дарахт мебошад [5, с.81] ва «балела» самари дарахтест, ки ба ҳиндӣ «баҳера» гӯянд, борид ба дараҷаи аввал ва ёбис дар дуввум, муқаввими меъда [5, с. 142]. Балодур [1, с.625; 2, с.26] – самари дарахтест, ки онро ба ҳиндӣ «бҳулавна» гӯянд, гиёҳест аз тираи самоқиё , ки ғолибан ба сурати дарахтча аст [5, с. 184] ва хор дар дараҷаи чорум ва номи зевар ва пирояи занон , ки ба сурати балодур созанд ва занон онро ба сар банданд [3, с. 140]. Беш [1, с. 630; 2, с. 225] – лафзи ҳиндии bas, банди ҳар чиз мутлақан [3, с.134]. Ин луғатест ҳиндӣ ва дар паҳлавӣ vas ва дар авестоӣ vis [3, с.82]. Дар шакли «баш» низ зикр шудааст [5, с.134]. Банг [1, с.625; 2, с.49] дар санскрит «бҳанг», «банҷ» муарраби «бҳанг», ки маънии дарахти хуросонии ачвойин аст, агарчи қиёс мехоҳад [5, с.184]. Бон [1, с.544; 2, с.26] – дар санскрит «bhaqud», дарахти ҳабб-ул-бон хонанд... маъхуз аз ҳиндӣ [5, с. 279]. Дар ҳар ду асар ибораи « ҳабби бон» ва « ҳабб –ул -бон « низ ба назар расид. Кофур [1, с.221; 2, с.60] – дар санскрит «Каппура», дар паҳлавӣ «капур» ва дар арабӣ «кофур». Моддаи муаттари ҷомидест, ки аз райҳон ва бобуна истихроҷ мешавад [5, с.198]. Лок [1, с.142; 2, с. 33] ва лак, локча, локша, дар ҳиндии бостон «Лаккҳа» буда, номи самғи ғолибан сурхранг ва гоҳе хурмоӣ ё қаҳваӣ аст [5, с. 155]. Мурсорӣ [1, с. 277] – дар ҳиндӣ «бӯл- сарӣ» номи дарахтест, ки онро мардум «мӯлсарӣ» гӯянд , зоҳиран дар асл «мур» бувад ба маънои «тоҷ» ва «сарӣ» дар ҳиндӣ ба маънои роҷа, яъне дарахте, ки гулаш лоиқи салотин бошад [3, с.84]. Нилуфар [1, с.652; 2, с.151] – нилупар, нилубал–аз санскрит «нилӯпҳала», дар паҳлавӣ « нилӯпал» аст. Ин вожа мураккаб аз ду ҷузъ мебошад: «нил», ки бад-он рангрезӣ кунанд ва «пҳал» ё ки «фар», ки ба маънии пар ё ҷиноҳ аст [5, с.169]. Норҷил [1, с.266]. – гавзи ҳиндӣ ва ба забони форсӣ «гавзи» [гавҷи] ҳиндук [гавзи ҳиндӣ] хонанд, дар санскрит

«норикҳило» ва « норикҳиро» барги дарахти ҳиндӣ, ки ба забони санскрит «норгило» гӯянд [5, с. 167]. Тарбуза [1, с. 493] – ҳиндувона, дар санскрит «тҳаримбуҷум» аст ва дар Ҳиндустон онро тарбуз гӯянд [5, с. 185]. Тор [1, с. 226] – «тор» ва «тол « номи дарахтест дар Ҳиндустон шабеҳ ба дарахти хурмо ва барги онро занони бараҳман ба шикофи гӯш ниҳанд... ва бараҳманон китобҳои худро аз барги он дарахт дар қадим ба ҷойи қоғаз истифода карда менавиштанд, лафзи мазкур дар ин маънӣ низ муфаррас аз «тор»–и ҳиндист. Барги «тор»-ро дар Хиндустон ба фуфал ва оҳак хӯранд ва гӯянд он баробари кафи даст аст ва онро «пон» низ гӯянд ва хӯрдани он бо пӯпал ва оҳак лабро сурх кунад ва онро « танбӯл» низ гӯянд ва обе аз он дарахт ҳосил кунанд, ки нишоъ орад [5, с.93-95]. Тарифал [1, с.245; 2, с.46] ва итрифал [5, с.192] дар санскрит «трипҳала», давоест мураттаб аз се даво (омула, ҳалила, балила), лафзи мазкур муарраб аз «трипҳала»–и ҳиндист, ки ба маънои се самар аст. Дар забони ҳиндӣ «три» ба маънои «се» ва «пҳала» ба маънои «самар» омадааст [5, с. 181].

Қаранфул [1, с. 203; 2, с. 200] – quaranphul- гулест маъруф ва маъдани он Ҳиндустон аст ва асли он «каранпҳул» ба луғат ҳинӣ, яъне гули шуои офтоб, зеро бар он гул, ки сафед аст, рангҳои гулгун аз офтоб меафтад ва занони аҳли ҳинд онро дар сӯрохии гӯш кунанд, ки сӯрохи гӯш баста нашавад ва он гулро мехак хонанд ва машҳур аст ва қаранфул муарраб аст [5, с. 197]. Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» гӯяд, ки... маънои он дар ҳиндӣ «гулгӯш» аст, чаро ки «каран ё қаран» дар ҳиндӣ гӯшро гӯянд ва «пҳул» тарҷумаи « гул» аст [3, с. 132].

Хулоса, дар ҳар ду асар номи зиёда аз 52 гиёҳу адвияи ҳиндиасл зикр шудааст, ки бо номбар кардани бархе аз онҳо иктифо менамоем; дан [1.638; 2, с. 238], дӯхн [1, с.533; 2, с.101], занҷабил [1, с.498; 2, с.27], калкалона [ҷ] [1, с. 455; 2, с.128], кангар [1.429; 2.44], карсана ва картана [1.467; 2.62] , кокра [1.366], кокнач [1, с. 490], кокул [1, с. 457] , мост [1, с. 157] , мош [1, с. 261; 2, с. 212], нил [1, с. 29; 2, с. 36], омула [1, с. 22; 2, с. 128] , пилпил [1.185; 2.53] , сандал [1.218; 2.36] сус [1.308; 2, с. 34], фуфал [1, с. 555], хардал [1, с. 562], хувланҷон [1, с. 378; 2, с. 119], чакандар [1, с. 208], ҷагандар [2, с. 233], шакар [1, с.157; 43], ширтаҷ [1, с.365], шозана ва шодана [1, с. 522; 2, с.37], қанбил [1, с. 219; 2, с. 36], қоқула [1, с. 457], ҳилила [1, с. 411; 2, с. 44] ва ғайра.

Дар осори мазкур истилоҳоти дигар ба нудрат мушоҳида шуд, ки дорои истеъмолашон маҳдуд буда, ба таври зайл фароҳам омадаанд:

а) **Номи матоъ:** Карбос [1, с. 632] – дар рисолаи муарработ навишта, ки «карбос» муарраби «карпос» аст, лафзи ҳиндии китобӣ бошад ба маънии пунба ва маҷозан ҷома , ки аз пунба сохта шавад [5, с. 198]. Чит [1, с. 326] – маъхуз аз ҳиндӣ , навъи мансухи пунбаи нозук ва дар санскрит jitu (ҷиту) аст [5, с. 112].

б) **Номи паррандаҳо:** Чаковак [1, с.326; с.327] – навъе аз мурғи обист,ки онро сурхоб ном аст ва ба забони ҳиндӣ нари онро «чакво» ва модаи онро «чакви» гӯянд. Баъзе аз фарҳангнависон ва порае аз мардуми ҳинд миёни «чакво» ва «чаковак» бо сабаби мушобеҳати лафзӣ ба ғалат афтода ва «чаковак» ба маънии «кӯбара» ва «булмалеҳ»-ро бо «чакво» яке пиндоштанд ва ҳол он, ки «қубарра» мурғи шиногар нест ва «чакво» навъи мурғи обист, ки дар форсӣ онро «сурхоб» ва «сурхобӣ» гӯянд ва нодиратон «чаковак»ва «чаковак»ба мании «сурхобӣ» дар ҷинс ва навъ фарқи бисёр дорад[5, с.106].

в) **Номи рангҳо:** Нил [1, с.23; 2, с.36] ва нилӣ [1, с.32; 2, с.37]- дар санскрит nila , моддаест обиранг, ки аз барги анвои мухталифи дарахтчаи нил ба даст меояд; нила – ҳар чизи нилӣ ва кабуд [5, с.169]. Қирмиз [1, с. 107], дар санскритKrimi ва Kremih (кирм ва сурх); 1. ҳашараи майда; 2. моддаи сурхранг, ки аз кирми мазбур ё аз ашёи дигар таҳия шавад ва бад- он чизҳоро ранг кунанд [5, с. 196]. Лафзи «қирмиз» муаррабу мухаффафи «қирмказ» аст. Чун дар асл «кирмказ» буд, яъне кирме, ки бад-он казро, яъне решмро ранг диҳанд. Пас муарраб карданд, «қирмкиз» шуд. Баъдуҳу тахфиф карда кофи дуюмро ҳазф карданд, қирмиз шуд [3, с. 131].

Ҳамчунин, вожаҳои ҳиндӣ бо калимаҳои арабию форсӣ васл шуда таркибу ибораҳо сохтаанд чунончи: мостбо [1, с. 311], гулшакар 11 [1, с. 537], найшакар [1, с.339], бангдору [1, с.157], нормушк [1, с.37] ва ғ.

Тавзеҳан, чун калимаи «дол» дар забони ҳиндӣ «шохи дарахт» ва «муқашшари ҳар чиз» тарҷума шудааст [5, с.113], баъзе муҳаққиқон вожаи «девдол» [dev- dol]- дарахти сапеддор ва «девдор» [dev- dol], сарви «ҳиндӣ»- ро луғати аз порсӣ ва ҳиндӣ мураккаб медонанд [5, с.117]. Дар «Ҳидоят» ибораи «пӯсти дарахти девдор»[5, с.623] ва дар «Донишнома» вожаи «девдору» [2, с. 76] корбаст шудааст.

Бад-ин тартиб, ибораҳое, ки бар асари омезиши вожаҳои форсиву арабӣ тавлид шудаанд, бо қарори зайланд:

а) бо калимаи форсии дарӣ:

Занҷабили нимкӯфта [1, с. 389], занҷабили парварда [1, с. 114], шакари сапед, шакари сурх [1, с.389, 223; 2, с.64, 173], сандали зард, сандали сапед, сандали сурх [1, с. 223, 308, 246; 2, с. 212], оби чакандар [1, с. 154], барги чағандар [1, с.208], ангури курк [1, с. 437]. Тавзеҳан, вожаи курк «дар забони урду бо «ро»-и ҳиндӣ мокиёна аст, ки аз байза кардан боз омада ва маст шуда бошад [3, с.114] ва дар лаҳҷаҳои ҷанубии Тоҷикистон калимаи мазкур бо ҳамин маъно мураввақ аст, ҳалилаи зард [1, с.5976; 2, с.302], лаки шӯста [2, с.460].

б) бо калимаҳои арабӣ:

Ҳаб-ун-нил [1, с. 424], ҳабби нил[2, с. 27], ҳаб-ул-бон[1, с. 446], марҳами кофурӣ [1, с. 210], маъҷуни балодар [1, с. 386; 2, с. 187], маъҷуни қаранфул [1, с. 120] ва ғ.

Зимнан, бо истифода аз вожаҳои «ҳиндӣ» ва «ҳинду» низ исмҳое сохта шудаанд, ки мансубиятро ифода кардаанд: ҷавзи ҳиндӣ [1, с.167], сунбули ҳиндӣ [1, с.383], харбузаи ҳинду [1, с.703] , намаки ҳинду [1, с.302], тамри ҳинду [2, с.137], хурмои ҳинду [1, с.44].

Хулоса, тавре аз мутолиа ва таҳлили маводи мазбур равшан гашт, вожаҳои ҳиндӣ бештар дар бахши фармасевтии тибб мавқеъ дошта, аксари онҳо имрӯз низ мутаводиланд, зери илми тадовӣ ва адвияҷот дар Ҳинд ривоҷ дошт ва яке аз кишварҳои пешрафта дар ин соҳа ба шумор мерафт. Хамчунин ташвиқу тарғиби гиёҳҳо ва доруҳои табибони ҳиндӣ бо номи ҳиндии онҳо дар сатҳи баланд ба роҳ монда шуда буд. Вожа – истилоҳоти ҳиндиасл ба забони форсии дарӣ, ба вижа дар бахши тиб ба таври фаровон ворид гашта, дар ғанӣ гаштани истилоҳоти илмии забони тоҷикӣ саҳми бориз доранд.

АДАБИЁТ

1. Ахавайнии Бухорой. «Ҳидоят-ул- мутааллимин фит-тибб». – Машҳад, 1364 ҳ. – 914 с.
2. Майсарӣ. Донишнома дар илми пизишкӣ. – Теҳрон , 1336 ҳ. – 325 с.
3. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс- ул- луғот ҷилди I-2 / М. Ғиёсуддин – Душанбе, 1988. – 416 с.
4. Наҷмободи Муҳаммад. Таърихи тибб дар Эрон. / Н.Муҳаммад – Теҳрон, 1375 ҳ. – 480 с.
5. Форсӣ, майн ҳиндӣ алфоз. – А.Деҳлӣ, 1996. – 76 с.

МЕСТО ИНДИЙСКИХ СЛОВ В ФОРМИРОВАНИИ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В данном исследовании анализируется и рассматривается степень использования слов-терминов индийского происхождения в древних медицинских трактатах, написанных на языке фарси-дари - Hidayat al-muta 'allimin fi-t-tibb («Руководство для изучающих медицину») Ахмада Ахавайни Бухорои, Danisnama («Книга знаний») Майсари. В данных трактатах встречается огромное количество медицинских и фармацевтических терминов индийского происхождения, которые берут своё начало из языка санскрит. А также при помощи данных слов в рассматриваемых работах образуются новые сложные и составные термины.

Ключевые слова: *слова индийского происхождения, медицинские термины,лекарство, пища, лекарственные растения, название растений, санскрит.*

THE PLACE OF INDIAN WORDS IN THE FORMATION OF MEDICAL TERMS OF THE TAJIK LANGUAGE

This study analyzes and examines the degree of use of Indian words in the ancient medical treatises written in the Farsi-Dari language - Hidayat al-muta 'allimin fi-t-tibb («Guide for students of medicine») by Ahmad Akhavaini Bukhoroi, Danisnama («Book of Knowledge»)Maysari. In these treatises there is a huge number of medical and pharmaceutical terms of Indian origin, which originate from the Sanskrit language. And also with the help of these words, new complex and compound terms are formed in the works under consideration.

Keywords: *words of Indian origin, medical terms, medicine, food, medicinal plants, name of plants, Sanskrit.*

Сведения об авторе:

Юсупов Абдулло Исмоилович *- ГОУ «Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино», кандидат филолгических наук, доцент кафедры таджикского языка. Адрес: г. Душанбе, ул. Ф. Мухаммадиева 54, кв. 14. E-mail: abdullo – yusupov@inbox/ru тел: (+992) 985636465.*

About the author:

Yusupov Abdullo Ismoilovich *- SEI «Tajik State Medical University named after Abuali Ibni Sino», candidate of hilological sciences, associate professor of the Tajik language department. Address: 54 F. Muhammadiev St., Dushanbe, square 14. E-mail: abdullo - yusupov@inbox/ru phone: (+992) 985636465.*

ЗАБОН ВА УСЛУБИ БАДЕЙ ДАР ПОВЕСТИ « ПАДАР ГОРИО» - И БАЛЗАК

Намозова Ш.Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забон дар асари бадеӣ воситаи асосии тасвири воқеият ба шумор меравад. Забони ҳар як нависанда забони ҳар аср қисми ҷудонашавандаи забони умумихалқӣ ва адабии миллат мебошад. Забони умумихалқӣ ва адабӣ дар мудати асрҳо аз шеваю лаҳаҷаҳои гуногуни як халқ ба вуҷуд омада дар ҷараёни тараққиёти таърихию иқтисодӣ тағир меёбад, ривоҷ мегирад. Аммо забони адаби мисли ғояву афкори иҷтимоиву сиёсӣ баробари дигар шудани сохту тартиботи сиёсиву иҷтимои тағир намеёбад. Сохти грамматикӣ ва фонди асосии луғавӣ дар давоми асрҳо устувор мемонад. Забони адабии ҳар миллат боигарии луғатҳои соҳаҳои гуногуни илму маданият ва ҳаёти сиёсиву иқтисодии халқро дар бар мегирад. «Ислоҳоту терминҳои сиёсиву давлатӣ, таъбир ва мафҳумҳои маданию иқтисодӣ ҳамагӣ фонди луғавии забони умумихалқӣ ва адабии ҳар миллат аст. Аммо нависанда дар асари худ ҳамаи ин калимаву ибораҳоро кор намефармояд. Чунон, ки расом барои офаридани расму сурат рангҳои ба худ заруриро интихоб мекунад, нависанда ҳам барои тасвири бадеӣ ва инъикос намудани воқеаҳои зиндагӣ ва хислатҳои инсонӣ аз забони умумии адабӣ калимаву ибораҳои ба худ даркориро интихоб карда мегирад».

Пас, яке аз хусусиятҳои аввалини забони нависанда ва асари бадеӣ дар он аст, ки нависанда аз фонди умуми забони адабӣ калимаву таъбирҳои ба худ заруриро интихоб мекунад.Чунончи шоир барои таъсирбахш ва хушоҳанг баромадани шеър калимаҳои ҳамқофия, ҳамвазн, хушсадо ва форамро интихоб мекунад. Нависанда барои бархоставу муҷассам нишон додани қаҳрамонони асараш барои равшантар намудани хислату характери онҳо забони онҳоро аз ҳам фарқ мекунад, яъне хислату характери шахсҳо на танҳо дар тасвири сурати зоҳирии онҳо, балки дар забони гуфтугуиашон низ намудор мегардад.

Забони асари бадеӣ на танҳо воситаи тасвир, балки яке аз воситаҳои ба вуҷуд овардани тип ва характерҳои адабӣ низ мебошад. Забони асари бадеӣ дар муайян намудани услуби нависанда низ аҳамияти калоне дорад. Ба услуб ҳам ғояҳои асосии эҷодиёти нависанда ҳам тарзи нигоришу таълиф ҳам воситаҳои тасвири бадеӣ ба хусусиятҳои забони асарҳои бадеӣ инчунин ҷаҳонбинии худи нависанда дохил мешавад. Аз ин ҷиҳат услуб бо методи эҷодӣ равияи умумии адабиётро муайян мекунад. Услуб дар таҷрибаи эҷодии ҳар як нависанда ё мактабу ҷараёни адабӣ зоҳир шудани ҳамаи методи эҷодӣ мебошад. «Услубро ба маънои маҳдуд ва тангтар низ кор мефармоянд. Ва дар ин маъни услуб бештар ба забон ва воситаҳои бадеии тасвир вобаста мешавад. Дар ин маъни услубро гоҳо сабк ҳам мегӯянд. Чунончи, «Сабки Бедил», сабки асарҳои насрии С.Айнӣ ва ғайра» [21, с.55].

Таҳлили забон ва услуби нависандагону шоиронро вобаста ба мазмуну мундариҷаи идеявии асарҳои онҳо гузаронидан мумкин аст, зеро ҳар як калима, таркиб, ибора ва ҷумла дақиқназарона бо ифодаи хос бо табиашҳои маъноии худ предмети ҳаёт,мароми зиндагӣ ва ғояю идеали шахс, халқу миллатро нишон медиҳад. Дар асари бадеӣ барои ифодаи мақсад итихоби калима шарти аввалиндараҷа мебошад. Ҳар як калима барои конкретии ин ё он мақсад истифода бурда мешавад. Дар асарҳои бадеӣ калимае нест, ки вай бе ягон мақсад истеъмол карда шавад. Ба ифодаи адабиётшиносон гӯем, «Дар асари бадеӣ ҳар як калима воситаи муҳими тасвирӣ» дорад.

Дар асарҳои бадеӣ нақши калимаҳо ҳар хел аст. Онҳо дар як ҷо қиммати муайяни эстетикӣ дошта бошанд, дар ҷои дигар ҳамчун воситаи муҳим айнан, ба таври бадеӣ таркиб ёфтани фикр хизмат мекунанд: калимаҳо баъзан бо ҳамдигар алоқаманд гардида, ҳарчанд ба таври бадеӣ ҳакиқатро тасвир накунанд ҳам, дар дили хонандагон таассуроте бедор намуда, як навъ мафҳуми муайянеро ифода мекунанд, ки ин бо вазифаи услубиашон алоқаманд аст.

Калимаҳо дар алоҳидагӣ бештар як мафҳуми муайян ва муқарареро доранд: зиштӣ-бадӣ, нозебӣ, безебӣ, бадафтӣ, бадшаклӣ, бадандомӣ муқобили зебо ва ғайра. Вақте ки онҳо ба як дигар алоқа пайдо мекунанд аз доираи мафҳуми муайян ва муқарари худ берун баромада, дорои (мафҳуми муайян) маъноҳои гуногун мегарданд. Предметҳои ҷудогона ва ҳодисаю воқеаҳо, ки дар асарҳои бадеӣ тасвир меёбанд, на дар вақти ба таври умумӣ, балки дар вақти айнан, ба таври конкретӣ ифода намудани онҳо тасаввур карда мешаанд. Аз ин ҷост, ки Балзак дар асарҳои дар тасвири ҳодисаю воқеаҳо ҳама вақт калимаю ибораҳои мувофикро моҳирона ҷо ба ҷо гузоштааст ва он завқи бадеии хонандаро нисбат ба асар дучанд менамояд. «Завқи бадеии хонандагон нисбат ба асар дар он вақт зиёд мешавад, ки «нависанда бо тамоми нозукиҳо имкониятҳои бепоёни забони адабии ҳозира

ҳарон чӣ хубӣ ва зебоиро, ки дар табиат ва ҳаёти инсонӣ ҳаст, барҷаста нишон диҳад» [21, с.57]. Дар асарҳои Оноре ду Балзак калимаҳо дар алоҳидагӣ ифоданок ва бадеӣ баромадаанд, ки ба онҳо ҳиссаҳои гуногуни морфологӣ буда бо ифодаи махсус баён карда шудааст.Балзак ҳангоми нишон додани хислатҳои ин ё он гурӯҳи сотсиалии ҷамъият бештар ба забон ва тарзи гуфтори онҳо аҳмият медиҳад. Дар асари « Падар Горио» қисмати зиёди персонажҳои он ба манфиати худ фикр мекунанд ва ин фикри худро бо забон, ба воситаи услубии гуногун баён менамоянд, ки дар асари бадеӣ нишон додани чунин хусусиятҳои нутқ барои муайян кардани характери онҳо аҳмияти ниҳоят дараҷаи калон дорад. Оноре ду Балзак бо забон ва услуби ҳар як персонажи асари бадеӣ хусусиятҳои барҷастаи ба аҳли ин ё он миллат умумигардидаи як табақа, гурӯҳ ё сифатҳои ҷамъиятро тасвир мекунад, ки он персонаж то охири асар бо хислатҳои хоси худ намунаи он гурӯҳи ҷамъияти шуда мебарояд.Маҳз аз ҳамин ҷихатҳо, типикунонидани образҳо,фардӣ амал намудани персонажҳо ва мувофиқати хусусияти образҳо сар мезанад. Ба воситаи забон ва услуби ҳар як персонаж, ки вай намояндаи ягон гурӯҳ, табақа ва ё синф ҳисоб меёбад , хислатхои манфӣ ё мусбати гурӯҳҳои алоҳидаи як ҷамъият ифода карда мешавад. Дар асарҳои ӯ моҳирона кор фармудани боигариҳои забони зинда барои пурра ва образнок баён намудани идеяи асосӣ, воситҳои тасвири бадеӣ роли муҳим бозидааст. Нависанда ба воситаи онҳо дар бораи предмети тасвир тасаввуроти муайян пайдо мекунонад: вазьиятҳои амалу ҳолатро конкрет мегардонад, тезу тунд мекунад ва ғайра.Балзак кӯшиш ба харҷ додааст, ки ҳар як воқеа ва хусусиятҳои он маҳз аз он ҷиҳат нишон дода шавад, ки ба худ як хислати хоси ибратбахш дошта бошад. «Ҷиҳати ибратбахши ҳар як предмету воқеа, асосан, ду хел мешавад:манфӣ ва мусбат. Нависанда бо забон ва услуби ба худ хос хусусиятҳои махсуси қаҳрамонҳояшро дар офаридаҳояш моҳирона ифода кардааст [22, с.60]. Махсусан дар повести « Падар Горио» ин баръало эҳсос карда мешавад. «Падар Горио» асарест саршор аз эҳсос ва дорои мазмуну мундариҷаи баланд. Ин асар оиди марде қисса мекунад, ки фарзандонашро дӯст медошт, аммо фарзан- донаш ӯро дар пиронсолӣ танҳо гузошта оиди ӯ бепарвоӣ намудаанд ва ин пирамард дар пансионе, ки бо номи хонаи «Воке» маълум буд бо азобу машаққат дар як маҳаллаи фақирнишини Париж ба сахти умр ба сар мебурд. Барои исботи гуфтаҳои боло ба забон ва услуби бадеии повести « Падар Горио»- и ба забони тоҷикӣ тарҷумашудаи ин адиби неруманди фаронсавӣ рӯ меорем. Тарҷумаи асари безаволи Балзак ба забони тоҷикӣ аз ҷониби мутарҷими нуктасанҷ Ҳабиб Аҳрорӣ анҷом дода шудааст. Тарҷумон бо сабку услуби ба худ хос «Падар Горио»-ро аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума кард.Тарҷумон сабки асарро нағз дарк карда,кӯшиш кардааст ,ки онро дар тарҷумаи тоҷикӣ нигоҳ дорад. Ӯ кӯшидааст, ки забони тарҷума ба забони тоҷикии давр ҳарчи наздиктар шавад:

«Биное, ки дар пансиони оилавӣ ҷойгир аст, ба хонум Воке тааллуқ дорад. Ин бино дар қисми поёнии кӯчаи Нев-Сент-Женевев воқеъ буда, дар ин ҷо мавзеъ ба тарафи кӯчаи Арбалет паст шуда рафта, чунон нишебии фарози нобобе ба амал овардааст, ки аробахо аз ин ҷо хеле кам мегузаранд. Ин вазъият боиси хомуши дар масохати байни Волде-Грасва Пантеон воқеъбуда мегардад; ин ду бинои бо ҳашамат бо тобиши зардгуни деворхояшон ва бо намуди тираи гунбазҳои бузургашон, ки хама чизи атрофро тира месозанд, ранги шуоъҳои атмосфераро тағйир медиҳанд. Дар ин ҷо роҳҳои сангфарш хушканд, дар ҷӯйҳо на лой ҳаст, на об, кад кади деворҳо алаф руидааст; одами беғамтарин ҳам ин ҷо омада ғамгин мешавад. Тақар- туқури фойтун дар ин ҷо як воқеаи калон аст, биноҳо тираву дилгиркунандаанд, деворхои бе дару тиреза ҳабс -хонаро ба ёд меоваранд. Шахси парижии тасодуфан омадаги дар ин ҷо ба ғайр аз пансионҳои оилавӣ ё донишкадаҳо, қашшоқӣ ва хафагӣ, пирони по ба лаби гур расида ва ҷавонони зиндадил, вале ба заҳмат кашидан маҷбур дигар чизеро намебинад. Дар Париж аз ин мудхиштар ва гуфтан лозим аст, аз ин номаълумтар маҳаллае нест» [23;66].

Агар мо ин порчаи тарҷумашударо бо матни асл муқоиса намоем баръало равшан мегардад , ки мутарҷим бо як маҳорати ба худ хос онро баргардон карда забон ва услуби матни аслро дар тарҷума нигоҳ доштааст:

«Madame Vauquer, nee de Conflans, est une vieille femme qui, depuis quarante ans, tient a Paris une pension bourgeoise etablie rueNeuve-Sainte-Gene -vieve,entre le quartier latin et le faubourg Saint-Marceau. Cette pension, connue sous le nom de la Maison-Vauquer, admet egalement des hommes et des femmes, des jeunes gens et des vieillards, sans que jamais la medisance ait attaque les moeurs de ce respectable etablissement. Mais aussi depuis trente ans ne s’y etait-il jamais vu de jeune personne, et pour qu’un jeune homme y demeure, sa famille doit-elle lui faire une bien maigre pension. Neanmoins, en 1819, epoque a laquelle ce drame commence, il s’y trouvait une pauvre jeune fille. En quelque discreditque soit

tombe le mot drame par la maniere abusive et tortionnaire dontil a ete prodigue dans ces temps de douloureuse litterature, il est necessaire del'employer ici : non que cette histoire soit dramatique dans le sens vrai du mot ;mais, l'oeuvre accomplie, peut-etre aura-t-on verse quelques larmes intra muros et extra . Sera-t-elle comprise au-dela de Paris ? le doute est permis. Les particularites de cette scene pleine d'observations et de couleurs locales ne peuventetre appreciees qu'entre les buttes de Montmartre et les hauteurs de Montrouge, dans cette illustre vallee de platras incessam- ment pres de tomber et de ruisseaux noirs de boue ; vallee remplie de souffrances reelles, de joies souvent fausses, et si terriblement agitee qu'il faut je ne sais quoi d'exorbitant pour y produire une sensation de quelque duree. Cependant il s'y rencontre ca et la des douleurs que l'agglomeration des vices et des vertus rend grandes et solennelles : a leur aspect, les egoismes, les interets, s'arretent et s'apitoient ; mais l'impression qu'ils en recoivent est comme un fruit savoureux promptement devore». [6;35]. Аз ин порча маълум мегардад,ки тарҷумон аз санъати тарҷумаи бадеӣ хуб бархурдор аст.Чунон, ки дидем тарҷумон дар тасвири пасионати хонум Воке ва маҳаллаи ҷойгиршавии он аз тамоми санъатҳои тарҷумаи бадеӣ моҳирона истифода бурдааст. Вай тавонистааст суханҳои муаллифи асарро бо тамоми фикру ҳиссиёт ва образҳои ӯ дар забони дигар акс кунонад. Аз матни дар боло тарҷумашуда чунин хулоса баровардан мумкин аст ,ки мутарҷим воқеияти обективии дар асар тасвиршуда, мазмун ва рӯҳи асарро пурра инъикос карда тавонистааст.

Оноре ду Балзак аз машҳуртарин адибони адабиёти фаронсавӣ буда, шахсияти ӯ ниёз ба тавзеҳ надорад ва бештари нависандагони Фаронса ашъори ӯро сарчашмаи илҳом карда мазмуни асарҳои ӯро такрор намудаанд. Муаррихони гузашта низ ҳар кадоме мақоми воло ва ҷойгоҳи ин адибро дар осмони беканори адабиёти ҷаҳонӣ нишон додаанд. Бузургии ин адиб аз сухани худи ӯ «Ҳар чи ӯ натавонист бо шамшер кунад, ман бо қалам фатҳ хоҳам кард», ки дар поёни муҷассамаи кӯчаки Наполеон сабт карда шудааст аён мегардад. Ин адиби нотакрор кореро анҷом дод, ки лашкаркаши машҳури Фаронса Наполеон Бонапарт бо шамшер натавонист анҷом диҳад. Асарҳои офаридаи Балзак дар адабиёти Фаронса мавқеи сазовореро ишғол мекунад. Дар ин мақола мо кӯшиш ба харҷ додем, ки оиди Оноре ду Балзак, забон ва услуби бадеӣ дар повести «Падар Горио»-и вай каме ҳам бошад маълумот диҳем.

«Падар Горио»ва « Гобсек» намунаи олии романҳои асри 19 - франсавӣ ба ҳисоб меравад. Аммо ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки ин асарҳо гарчанде ба забонҳои гуногуни дунё тарҷума шуда бошад ҳам тарҷумаҳои тоҷикии вай аз нусхаи асл вуҷуд надоранд. Асари Оноре ду Балзак «Падар Горио», ки бо қалами Ҳабиб Аҳрорӣ тааллуқ дорад ва ин асари ҷолиби диққат соли 1983 аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ баргардонида шудааст. Ҳарчанд, ки асар аз забони асл мебошад дар забони тоҷикӣ низ хамонгуна аст. «Падар Горио» асарест саршор аз эхсос ва дорои мазмуну мундариҷаи баланд. Ин асар оиди марде қисса мекунад, ки фарзандонашро дӯст медошт, аммо фарзандонаш ӯро дар пиронсоли танҳо гузошта оиди ӯ бепарвоӣ намудаанд ва ин пирамард дар Пансионе, ки бо номи хонаи «Воке» маълум буд бо азобу машаққат дар як маҳаллаи фақирнишини Париж бо сахти умр ба сар мебурд.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мухтор Ш. Адабиёти тоҷик дар Фаронса / Ш. Мухтор - Душанбе: Ирфон,1985. - 387 с.
2. Мухтор Ш. Замон ва тарҷумон. - Душанбе: Адиб,1989. - 206 с.
3. 18.Мухтор Ш., Шамсиддини Ҳақназар Баргузидаи насри Фаронсаи асрҳои XIV-XX / Ш. Мухтор Душанбе «Истеъдод» 2011. - 560 с.
4. 19.Мухтор Ш. Савтҳои Ховар / Ш. Мухтор - Душанбе «Ирфон» 1986. - 980 с.
5. 20.Мухтор Ш. Луи Арагон ва суханварони Аҷам. / Ш. Мухтор Газети муаллимон. №8, декабри 1987. - 876 с.
6. Мусулмониён Р. Назарияяи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ / Р.Мусулмониён Душанбе: Маориф, 1987. - 564 с.
7. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт. / Р.Мусулмониён – Душанбе: Маориф, 1990. - 876 с.
8. Мусулмонқулов Асрори Сухан. – Душанбе: Ирфон, 1980. 345 с.
9. Нурджанов Н. Х. история таджикского советского театра. / Н.Х.Нурджанов – Душанбе: Ирфон, 1967. - 393 с.

ЯЗЫК И ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ СТИЛЬ В ПОВЕСТИ БАЛЬЗАКА «ОТЕЦ ГОРИО»

Язык главное средство изображения действительности в произведении искусства. Язык каждого писателя, язык каждого произведения - неотъемлемая часть национального и литературного языка любого народа. Язык произведений меняется и развивается вместе с историческим и экономическим развитием; но грамматическая структура и основной лексический фонд остаются стабильными в непрерывности. Произведения Оноре дю Бальзака - одни из мировых шедевров, которые веками утоляли жажду мировой литературы. Его романы были

написаны в 19 веке и быстро вошли во французскую и мировую литературу. Эти романы, написанные с неповторимым стилем и красноречием, быстро нашли свое место. Произведения Бальзака написаны простым французским языком и хорошо известны в мировой литературе своим стилем. Творчество Бальзака оказало непосредственное влияние на литературу других народов. Произведения Бальзака оставляют бессмертную роль в сердце каждого читателя, а его умелое изображение героев и их положения поражает читателя. Может быть, в будущем найдется ученый, который переведет эту сокровищницу мировой литературы с языка оригинала на таджикский.

***Ключивые слова**: произведения, роман, стиль, герой, язык, французский язык, грамматика, литература, Оноре ду Балзак.*

LANGUAGE AND ARTISTIC STYLE IN BALZAC'S STORY «FATHER GORIO»

Language is the main means of depicting reality in a work of art. The language of every writer, the language of every work is an integral part of the national and literary language of any nation. The language of the works changes and develops along with historical and economic development; but the grammatical structure and basic lexical fund remain stable in continuity. The works of Honore du Balzac are one of the masterpieces of the world, which for centuries has quenched the thirst for literature of the world. His novels were written in the 19th century and soon gained a place in French and world literature. These novels, written with a unique style and eloquence, quickly found their place. Balzac's work is written in plain French and is well known in world literature for its style. Balzac's work has also had a direct impact on the literature of other nations. Balzac's works leave an indelible mark on the heart of every reader, and his skillful portrayal of the heroes and their situation amazes the reader. Maybe in the future there will be a scholar who will translate this treasure trove of world literature fromthe original language into Tajik.

***Key words:** Composition, novel, style, hero, language, French language, grammar, literature, Onore de Balzak people.*

Сведения об авторе:

***Намозова Шахло Хамзаевна** – старший преподаватель общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального университета. Тел: (+992) 907815765.*

About the author:

***Namozova Shahlo Khamzaevna** – senior teacher of French language in Department of French and German languages of Tajik National University. Tel.: (+992) 907815765.*

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛСП «ХӮРОК» (ЕДА, FOOD) КАК ПРЕДМЕТА ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Асламов И.А.

Таджикский государственный педагогический универсситет им. С. Айни

Изучение таджикского языка в контексте народной культуры, так же как и русского и английского языков и их истории позволяет смоделировать картину мира, мир знаний, присущих этим языкам, определённым нациям и народам, для которых эти языки являются средством постоянного общения или языками межкультурного диалога. Каждый из этих языков имея длинною историю нации и народа тесно связаны с культурой, поскольку именно в языке и через язык формировалось история мышления народа, вся совокупность народных знаний, верований, представлений.

Безусловно, для исследования картины мира, отраженной в языке таджикского народа, важное значение приобретает культуро-лингвистический аспект, так-как в этом языке чётко прослеживается сопоставимое развитие языковых и культурных явлений. К тому же, методы теории семантического поля и этимологической классификации лексики таджикского языка, на сегодняшний день в какой-то степени уже разработан. В этом смысле, семантическое поле таджикское понятие «хӯрок» (еда) является достаточно значимой, поскольку, во-первых, семантическая структура лексики этой тематической группы – «наиболее привычных, часто повторяющихся, ежедневных слов, которые составляют основное ядро лексики» [7, с. 7],

Язык и письменность наших предков в своей древнейшей, пиктографической форме появляется на рубеже IV—III тыс. до н.э., как на основе арийской цивилизации так и по видимо под воздействием месопотамической культуры.

В VI—IV тыс. до н.э. население ближневосточных поселений от Восточной Индии до Центрального Ирана и Азии использовали арийские символы для учета различных продуктов и товарные трехмерные символы — маленькие глиняные конусы, шарики и т.п. В IV тыс. до н.э. комплекты таких шариков и фишек, замечавшие какие-то акты передачи тех или иных продуктов питания, начали заключать в глиняные оболочки размером с кулак.

Вклад С.Айни, Н. Масуми, А. Дехоти, Б. Ниязмухамедов, Х. Каримов, Ш. Хусейнзаде и Эшанджанова в развитии современной лингвистики таджикского языка огромен. При создании первых учебников для школ в 30-40-е в соответствии требования программ, по родному языку и литературе, которые охватывают лексики минимум ЛСП ***«хӯрок» (еда, Food).*** Отсюда ясно, что участие видных педагогов, проецируются на лексико-семантическом группе, прежде всего в понятиях и терминологий, особенно при создании первых словарей.

Отсюда, важность такого исследования обусловлена рядом фактов, которых можно охарактеризовать следующим образом: 1) необходимостью изучения и описания лексического минимума ***«хӯрок» (еда, Food)*** с позиции культурологической парадигмы лингвистики; 2) значимости вопросов, связанных с изучением концепта ***«хӯрок» (еда, Food)*** в целом; 3) важности обобщения и теоретического осмысления большого и достаточно разрозненного лингвистического материала для того, чтобы в дальнейшем оно занимало определенное место в системе сравнительной лингвистики; 4) необходимость решения вопросов, касающихся соотношения языка, мышления, познания и культуры, решение которых основывается на методах когнитивного и лингво-культурологического анализа.

В целом лексика таджикского языка в этом плане богато ещё и тем, что в сравнительном сопоставление, значение приобретают факты, изъяты из истории отдельных слов и исследования истории определенных лексико- семантических групп (ЛСГ), в том числе и ***«хӯрок» (еда, Food)***, что позволяет воспроизвести нововдения народного знания в той или иной области культуры с древнейших времен до наших дней [1, с. 49; 4, с. 60, 83].

«Хӯрок» (еда, Food) рассматривается как составляющая часть национальной культуры и к тому же она относится к ядру языка и культуры, в систему ее ценностей, ведь именно такие единицы отражают факторов культурной ценности народа, передадут культурные языковые стереотипы от поколения к поколению. Здесь, необходимо также указать наличие большого количества лексических единиц исследоваемого концепта свидетельствует о его важности и номинативной целостности языка и культуры в соответствие с традициями. Учитывая это, обоснованным представляется комплексный подход к описанию единиц ***«хӯрок» (еда, Food)*** с позиции лингвистического и культурного подходов, постольку- поскольку исследуемые номинативные понятии содержат важную информацию о языке и культуры таджикского народа.

Для реконструкции семантики ***«хӯрок» (еда, Food)***, древнейших значений отдельных ее составляющих, их дальнейшей истории привлекают данные как собственно таджикского языка, так и его диалектов, этимологии, истории, этнографии и др.

Хотя тема все ещё остается наименее не исследованной; но, она характеризуется непосредственной связью с реальной действительностью, культурой, обычаями, бытом народа, отличается разнообразием происхождения, широтой смыслового объема, не замкнутостью системы, проницаемостью, широкими синтагматические связями, что представляет несомненный интерес для исследования. Мы также постараемся, установить типов системных связей в тематической группе ***«хӯрок» (еда, Food)***.

С давних времен человек - как и любой другой вид существо на планете - взаимодействует с природой в соответствии с одним главным императивом: выживанием. Поэтому в течение очень долгого времени homosapens основывался не только на необходимости защитить себя от того, что временами было крайне неблагоприятных условий окружающей среды, но, прежде всего, на его способности победить в испытании поесть или быть съеденным. Современная киноиндустрия часто позволяет нам испытать тревогу этих первобытных времен. С незапамятных времен скитаясь в поисках пищи, человек основывает свое выживание на двух практических принципах: собирание всего съедобного и охота. По словам одного из ведущих этологов, «человек 99 процентов своей истории жил как охотник-собиратель, и это также могло сформировать его биологически» [2, с. 56].

Постоянно подвергаясь угрозе стать пищей, наши предки выработали все более изощренный подход к природе задолго до появления сельского хозяйства примерно 15 000 лет назад. Основные этапы этого процесса хорошо известны. В эпоху палеолита человек уже открыл и начал

использовать огонь. В тот же период он создал все больше инструментов - сначала из камня, а затем из металла - для охоты, рыбалки, защиты и строительства убежищ. Физически слабый по сравнению с другими животными, охотник-собиратель обладал значительными умственными ресурсами и огромным любопытством.

В некоторых популяциях охотников-собирателей диета в значительной степени основывалась на дичи и, как следствие, на потреблении мяса. Это верно даже для современных популяций охотников-собирателей в арктических и субарктических регионах, где есть очень мало еды. Но большинство современных экспертов считают, что в прошлом большинство охотников-собирателей питались преимущественно растительной пищей или - в районах около моря и рек - рыбой и моллюсками. Некоторое население было почти исключительно вегетарианцем [1, с.87].

Исходя из таких основания таджикской культуры, как представителя колыбели человеческой цивилизаций, прежде всего культурное значение еды в жизни человека вдвойне актуализирует тему и тематическая группа ***«хӯрок» (еда, Food)***, т.е. группа слов, означающая функционально однородные реалии действительности, которые характеризуются предметно-логическими отношениями.

В свою очередь лексико-семантическая группа (ЛСГ) в целом — это лексическое объединения, состоящий из семантически взаимообусловлены компонентов, которые имеют сопоставимое значение и объединены общей семантической признаку. Однако, поиск системности в лексике есть не что иное, как поиск тех связей денотативным характера, группируют соответствующие языковые явления вокруг какого-либо объективно существующего явления [12, с. 139].

Отсюда, систематизация фактического материала требует решения таких задач: 1) определить тематические и лексико-семантические группы продуктов питания, также саму культуру таджиков по значению ***«хӯрок» (еда, Food)***, когда, как возникло само слово ***«хӯрок» (еда, Food)***; 2) выяснить, исходным для того или иного слова и значения ***«хӯрок» (еда, Food)***; 3) провести историко-этимологический, лингвистический и культурологический анализ лексики в значением ***«хӯрок» (еда, Food)***, заверенной памятниками разных жанров, в произведениях классической и современной художественной литературы, фольклорных текстах и кулинарии таджиков; 4) выявить удельный, заимствованную и национально-специфическое лексику (источники пополнение основных тематических групп) за счет иранских и арабского языков; 5) описать основные способы номинации (мотивировочные признаки и наиболее продуктивные словообразовательные модели) таджикскую семантическую группу ***«хӯрок» (еда, Food)***; 6) проанализировать родо-видовые, синонимические отношение внутри ЛСП ***«хӯрок» (еда, Food)***, семантические сдвиги в различных лексико-семантических группах; 7) отследить ареал распространения слова (наличие его в других иранских языках), установить наличие / отсутствие значения ***«хӯрок» (еда, Food)*** для него в этих языках; 8) выяснить роль регионализм и диалектизмов в становлении современной таджикской кулинарной терминологии 9) выяснить место той или иной лексемы со значением ***«хӯрок» (еда, Food)*** в этнокультурной среде; 10) учесть лингвистических, культурных и этимологических аспектов.

Тенденции формирования и развития понятий со значением ***«хӯрок» (еда, Food)*** с учетом широких хронологических границ прослеживаться прежде всего в период формирования современного таджикского словаря.

Как отмечалось выше, выявить системные отношения в лексике на уровне описания тематических групп трудно, однако в исследованиях слов можно учитывать влияние экстралингвистические факторов на развитие лексико-семантической системы, прямо или косвенно отражавшее внеязыковую действительность. Поэтому в пределах одной тематической группы, где это возможно, выделяются собственно языковые единицы - лексико-семантические группы слов, тесно спаяны между собой, объединены общим значением.

В таджикском языке процесс формирования тематической группы лексики со значением ***«хӯрок» (еда, Food)*** не рассматривался, поэтому надо отмечать, что эволюция народного кулинарии, питания и связанная с ней терминология представляет значительный научный интерес, специальные исследования над материалом из продуктов питания могут пролить новый свет на старые культурные связи и, между прочим, на культурные связи разных народов между собой. Поэтому что различные блюда и их названия очень охотно заимствуются также у других народов.

Как и в любой тематической группе, в составе группы со значением ***«хӯрок» (еда, Food)*** слова связаны между собой прежде всего как названия предметов, объединенных функционально, и как элементы лексической микросистемы, также подтверждает целесообразность их лексикологического исследования в историческом плане как лексической системы. Тематическая группа лексики со значением ***«хӯрок» (еда, Food)*** представляет собой многоуровневую, определенным образом организованную, однако не замкнутую систему, в которой элементы объединяются в лексико-семантические группы на основе родо-видовых, синонимических отношений по общей и дифференциальной семантическим признакам и общности значений,

которые они выражают. Основной фонд лексики таджикского языка, сохраняется на протяжении веков, принадлежит к древнейшим слоев, представляя собой праславянский наследство или заимствования праславянского эпохи. прежде всего это касается некоторых общих названий пищи, родовых наименований (*гушт, мурғ, ярма, авқот, таом, мева, сабзавот, нон*), названия отдельных овощей, фруктов (сабзи, сир-пиёз, ангур, анчир и т.д.). Древнейший период в развитии этой тематической группы, зафиксирован памятниками таджикской письменности, отличается более общим характером лексем, входящих к ней, в значительной не дифференцированность названий пищи, то есть фиксируются преимущественно обобщенные названия продуктов питания при почти полном отсутствии названий блюд. На протяжении длительного исторического развития происходят определенные семантические сдвиги, установление более четких семантических связей, закрепления основных значений и семантических функций в лексике, обозначает пищу, унаследованной в таджикском языке с древнеиранской.

Таким образом, В терминах, обозначающих научные понятия, оформляются результаты познавательной деятельности. Являясь источником кодификации, хранения и получения информации, термины выступают в качестве орудия мысли и инструмента исследования, средства профессиональной коммуникации. Это означает, что терминологическая система отражает научное осмысление действительности языковыми средствами. Состояние терминологической системы позволяет судить о развитии теории и практики в определенной научной сфере. Это делает актуальными исследования сложившихся терминосистем в целом, а также процессов формирования языка науки и соответствия терминологических изменений действительным запросам научного знания, в частности. Сказанное в полной мере относится к современной понятийно - терминологической системе педагогики, необходимость исследования развития которой обусловливается несколькими факторами.

ЛИТЕРАТУРА

1.Anderson E., «Everyone Eats. Understanding Food and Culture», New York University Press, New York, 2005
2.Enoch And Wisdom, cf Apocrypha. Bouchier, E., Life and LeΣ ers in Roman Africa, Oxford, 1913
3.Бабурина К.Б. Этнолингвистический аспект в исторической лексикографии // К.Б. Бабурина Вопросы языкознания. - 1997. - № 3. - С. 48-52.
4.Богатова Г.А. История слова как объект русской исторической лексикографии / Г.А. Богатова. - М., 1984. - 254 с.
5.Виноградов В.В. В Некоторых вопросах русской исторической лексикологии / В.В. Виноградов // Известия АН СССР. - 1953. - Т. 12, вып. 3. - С. 185-210.
6.Герд А. С. Введение в этно-лингвистики / А.С. Герд. - СПб., 2005. - 456 с.
7.История украинского языка. Лексика и фразеология / [ред. кол. В. М. Русановский, В. Л. Карпова, В. В. Нимчук, И. П. Чепига]. - К.: Наукова думка, 1983. - 743 с.
8.Покровский Н. Н. Семасиологические исследования в области древних языков / Н. Н. Покровский. - М., 1895. - 121 с.
9.Раджабов М.Г, квалиметрия педагогических исследований таджикских учёных в период государственной независимости Таджикистана, Душанбе,-2014. - 198с.
10. Смирницкий А. И. лексикологии английского языка / А. И. Смирницкий. - М.: Изд-во АН СССР. - 1956. - 260 с.
11. Сорокин Ю.С. Развитие словарного состава русского литературного языка: 30-90-годы Хих века. / Ю.С. Сорокин - М., Л.: Наука, 1965. - 565 с.
12. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) /А.А. Уфимцева. - М.: Изд-во АН СССР, 1962. - 287 с.
13. Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков / Федот Петрович Филин. - Л.: Наука, 1972. - 636 с.
14. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика / Д. Н. Шмелев. - М.: Просвещение, 1977. - 233 с.
15. Языковая номинация. Виды наименований. - М.: Наука, 1977. - 358 с.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛСП «ХӮРОК» (ЕДА, FOOD) КАК ПРЕДМЕТА ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

*В статье поставлены задачи исследования **«хӯрок» (еда, Food)** в лингво-культурологическом аспекте в таджикском, русском и английском языках. Автором приведены некоторые результаты такого исследования. Такой подход к сопоставлению ЛСП «еда» рассматривается как способ целостного культурологического и лингвистического исследования единиц, которые образуют и обеспечивает раскрытие специфических структурных черт культурных и лексических систем и отображения общих и отличительных признаков категоризации продуктов питания и еды. Систематизация основных и теоретических подходов к изучению лексико-семантического поля в отечественной и зарубежной лингвистике способствует выяснению основных научных взглядов по системности лексического состава языка, базовых принципов построения лексико-семантического*

поля «еды» в языкознании, проявления места явления «еды» и кулинарии в целом в культурном сфере жизни человека.

Ключевые слова : *еда, тематическая группа, лексико-семантическая группа, лингво-культурологический анализ, этимология, этимологический анализ.*

SOME CHARACTERISTICS OF THE LEXICO-SEMANTIC FIELD OF «ХЎРОК» (ЕДА, FOOD) AS THE SUBJECT OF LINGUISTIC AND CULTUROLOGICAL RESEARCH

The present article deals with the problems of the study of «хўрок» (еда, Food) in linguo-culturological aspect in Tajik language. The author gives some results of this research. Such an approach to the comparison of LSF of «food» is considered as the method of integral culturological and linguistic research of units, which form and assure the expansion of specific structural features of cultural and lexical systems and revealing of common and distinctive features of categorization of foodstuffs and meals. Classification of basic and theoretical approaches to the study of lexico-semantic field in native and foreign linguistics, facilitates the clarification of fundamental scientific views on systemacy of lexical composition of language, basic principles of formation of lexico-semantic field «food» in linguistics, the development of the role of phenomena «food» and cookery on the whole in cultural sphere of human life.

Key words: *food, thematic group, lexico-semantic group, linguo-culturological analysis, etymology, etymological analysis.*

Сведения об авторе:

Асламов Инатулло Акбархонович *- докторант (PhD)кафедры сравнительной типологии факультета английского языка Таджикский государственный педагогический универсситет именни Садриддина Тел: (+992) 985242523, Электронная почта: inat1993@ mail.ru*

About the autor:

Aslamov Inatullo Akbarkhonovich *- doctoral (PhD) of the Linguistics and Comparative Typology Department, English faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 985242523 E – mail: inat1993@ mail.ru*

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ В ОПРЕДЕЛЕНИИ ЯПОНСКИХ УЧЕНЫХ

Шодиев Дж.С.

Таджикский государственный институт языков имени С. Улугзаде

Японцы с большой заботой и вниманием относятся к такому народному богатству как пословицы и поговорки, отражающие черты народа, особую поэтичность языка и тонкость национальной философии.

Пословицы и поговорки сопровождают людей с давних времен. Такие выразительные средства, как точная рифма, простая форма, краткость сделали пословицы и поговорки стойкими, запоминаемыми и необходимыми в речи [4].

Целью настоящей статьи является анализ взглядов некоторых японских ученых относительно пословиц и поговорок в японском языке.

Главной особенностью пословиц является их законченность и дидактическое содержание. Поговорка отличается незавершенностью умозаключения, отсутствием поучительного характера [3, с.6].

Как правило, пословица не определяет лицо, действия, обстоятельства, а несёт в себе некий нравственный закон, безусловный для любого человека. Её действие распространяется не на конкретное событие, а на весь срок человеческого существования. Это народная «заповедь», которой должны следовать все люди.

Поговорка же высказывается для характеристики обстоятельства, человека или его поведения. Она воспринимается как реплика диалога и содержит иронию, даже сатиру [8].

Пословицы и поговорки - это тот языковой материал, который повышает интерес к языку, развивает языковую интуицию, закладывает привычку думать лингвистическими понятиями.

Пословицы и поговорки являются важнейшим материалом для изучения исторических событий, этнографии, быта и мировоззрения народа. Выдержав оценку временем, они органично слились с речью; всегда будут украшать ее остроумием, способностью метко и точно охарактеризовать все многообразные проявления жизни [1, с.3].

А. Н. Афанасьев считал, что «пословицы по самой форме своей не подвержены искажению и потому являются памятником издавна сложившихся воззрений. Пословицы являются главным источником мудрости предков, хранителями памяти и орудием передачи человеческого опыта» [2, с.15].

В типологической классификации Г. А. Пермякова указывается, что «пословица – грамматически законченное (имеющее вид предложения) изречение с образной мотивировкой общего значения, т.е. требующее расширительного толкования». «Поговорка – грамматически незаконченное (не составляющее предложения) изречение с образной мотивировкой общего значения» [5, с.150].

Наряду с тем, что пословицы и поговорки являются продуктом устного народного творчества, они выступают как самостоятельный объект лингвистических исследований.

Лексико-семантический анализ пословиц и поговорок показывает, что в их составе нет лишнего слова и «каждое слово в составе пословицы весомо» [5, с.31].

Как и у других народов, у японцев тоже пословицы и поговорки занимают особое место.

Пословица в японском языке называется KOTOWAZA и состоит из двух слов KOTO (дело) и WAZA (действие). Многие японские ученные дают определение пословицам и поговоркам по-разному, например: профессор Токухара Шигеми в своей статье «Древние и современные коллекции «пословиц и поговорок» мысли по алфавитному порядку» пишет: «Люди в этом мире, если они станут пословицами, они смогут привязать свои сердца к тому, что они видят» [7, с.33].

Приведем ряд других определений пословиц и поговорок из японских источников.

Пословица это сказ о том, что сделано» (Акика Накамура).

Пословицы и поговорки - это вещи и дела (Мотооми Канеко).

Пословицы и поговорки - это лирика (текст песни). Смысл вещей и дела, или смысл любого происшествия (Сорахо Кубота).

Это пословица, потому что есть много чего о чем можно говорить. (Уметомо Саэки).

Пословица становится успешной, популярной потому что я постоянно реагирую на различные общественные и частные события (Масао Одзава).

Пословица процветает - потому что она связана с жизненным опытом человека (Кёя Окумура).

Теории упомянутых выше заметок, кажется, укладываются в понимание того, что «пословицы и поговорки» - это события и действия, с которыми люди сталкиваются, пока они живы, хотя есть различия в выражениях.

Мабучи Камо в «Чтение Кокинвакашю» (Kokonwakashu Hearing) отмечал что «пословицы – это бизнес», сказав: «Что есть в человеческом мире, это бизнес, и что такое бизнес?»

Согласно теории бизнеса, поскольку существует множество «предприятий», это означает «делать что-то в своем сердце ...», «то, что у вас есть в сердце, может быть связано с тем, что вы видите». «Пословицы и поговорки - это делать что-то в своем сердце ...».

Другими словами, «люди, живущие в этом мире, активны в языковой деятельности, поэтому они доверяют свои мысли тому, что видят и слышат, и выражают это пословицами»

Другой японский профессор Юкитане Танака из Университета Химедзи Доккйо, говорит о пословицах следующим образом:

В повседневной жизни мы неосознанно употребляем различные «пословицы» и «поговорки». Пословицы и поговорки просто и точно выражают чувства, которые невозможно выразить собственными словами. Это действительно полезный инструмент для изучения языка и культуры. Они соглашаются друг с другом без причины. «Пословицы и поговорки» - это светский дискурс - фон, пораженный населением (устное литературное искусство). С другой стороны, «Пословицы и поговорки» - это инструмент языка и культуры, который впечатляет, убеждает и очаровывает других, созданный из мира (со стороны) знаменитостей и экспертов, учеными, деятелями культуры и мастерами.

Я думаю, что пословицы и поговорки это ценный ресурс для того, чтобы почувствовать простую и долгую жизнь простых людей от прошлого до настоящего дня. В этом смысле «Пословицы и поговорки» являются сокровищницей лингвистического и культурного наследия и важными языковыми культурами, сохранившимися до наших времен.

Пословицы и поговорки произносятся коротким языком, но их значение очень «вкусное» и также эффективно принять его в свете опыта и воображения получателя. Одного текста недостаточно, чтобы понять пословицы и поговорки. Это потому, что есть неопределенный

социальный контекст, наложение фона времени и климата в пословицах и поговорках. В своем исследовании профессор описывает скрытую «мирскую образовательную перспективу» пословиц и поговорок, на основе «Котоваза Дайджитен» (большая энциклопедия пословиц и поговорок) и дает такое определение: языковая культура пословиц и поговорок не обязательно является академической языковой культурой. С этой точки зрения довольно смело и сложно категорически определить образовательную перспективу с логической привлекательностью. Его нельзя отбросить или отрицать как просто устаревшее. Несмотря на то, что мир значений пословиц и поговорок включает в себя такой характер, есть такие, которые перекликаются с различными гипотезами теории образования, которые были прояснены и предложены академически. В смысловом мире, скрытом в пословицах, есть червячная глубина.

Одна из целей - визуализировать образовательную перспективу, скрытую в пословицах и поговорках.

Другая цель - это понимание точки соприкосновения и взаимосвязи с гипотезой теории образования, которая была прояснена академически и предложена до сих пор с визуализированной образовательной точки зрения.

Исследуя эти две цели, он отмечает, что пословицы и поговорки не ограничиваются «мирскими образовательными перспективами» как ценностями опыта, но также являются «устойчивыми образовательными перспективами» [6, с.44].

В Японии систематически издаются сборники пословиц и поговорок, которые представляют собой свод суждений о жизни народа, метких характеристик и наблюдений. В них выражается оценка народом действительности или описание её такой, какой хотелось бы видеть.

В Японии можно найти много разнообразных сборников пословиц: от толстых фолиантов, содержащих сотни древнейших и редчайших выражений, до небольших книжечек, где перечислены самые употребительные фразы на сегодняшний день.

Существует издание Kokugo (国語) – «Родной язык» – в нём в обязательном порядке уделяется место крылатым выражениям в разделе ことわざ (kotowaza).

В каждой стране существуют пословицы, которые родились на почве уникальной культуры и, по сути, присущи только определённому народу. В таких пословицах сконцентрированы детали, которые ярко отражают национальные особенности разных сфер жизни. Например, национальный характер или обычаи.

Японцы – народ вежливый. Это, пожалуй, первое, что многим приходит на ум, когда о них вспоминают. И по этому поводу существует очень много противоречивых мнений.

Сам японский язык включает в себя разнообразные стили речи, более вежливые или менее вежливые, и градаций учтивости достаточно много, особенно по сравнению с другими языками (что порой затрудняет его изучение). Есть целый ряд форм глаголов, разных по степени вежливости, гонорифические аффиксы, много личных местоимений, выражающих разнообразное отношение к себе или другому. Например, некоторые японисты насчитывают до пятидесяти разных слов, которые переводятся как местоимение «я».

Но, с другой стороны, японский язык, не любит категоричности. И о нём самом нельзя судить однозначно, как и о японцах. В нём так же, как и в других языках, есть и бранные слова, и жесткие выражения, и многое другое, так что воспринимать его через одну призму вежливого пласта, лежащего на поверхности, нельзя.

Но в целом, чувство вежливости в японцах действительно удивительно развито. Это традиция японского воспитания: не причинять своими бедами вред другим, не приносить не радости (что автоматически можно воспринимать, как и скрывание чувств, притворство, что «всё хорошо»), но никому ничем не досаждать, не жаловаться, а вежливо улыбаться считается хорошим тоном. И это, естественно, находит отражение и в крылатых выражениях и пословицах. Они говорят:

礼儀正しさに勝る攻撃力はない(Reigi tadashi-sa ni masaru kōgeki-ryoku wanai) «Нет большей наступательной силы, чем вежливость»

親しき仲に礼儀あり(Shitashiki naka ni reigi ari)»Вежливость открывает все двери»

笑う顔に矢立たず (Warau kao ni yatatazu) «Улыбка никому не вредит»

笑う門には福来る(Warau kado ni ha fuku kuru) «Удача приходит к смеющимся воротам»

Может показаться, что с таким подходом вежливость подозрительно граничит с лицемерием! Тяжело представить, как так можно существовать, оставаясь при этом действительно искренним. Но нужно просто знать меру:

礼も過ぎれば無礼になる (rei mo sugireba burei ni naru)»Излишняя учтивость обращается в невежливость»

Конечно, каждый воспринимает по-своему эти пословицы, но принято считать, что улыбка – не бесчувственная маска для всех, а акт благодушия, доброжелательности. Очень важна способность, смотреть с улыбкой не только на весь остальной мир, но и на свою жизнь в том числе, на все её беды и горести, которых на долю японца может выпасть достаточно много. Природных в том числе: и тайфуны, и цунами, и землетрясения…

Отчасти поэтому им приходится быть очень трудолюбивыми и бережливыми:

米を数えて炊く(kome o kazoete taku) «Каждое рисовое зернышко тяжким трудом достаётся»

苦労が美味しいお米に変わる(Kurō ga oishī okome ni kawaru) «Трудности превращаются в вкусный рис»

Это действительно работящий народ, и трудятся они много и тщательно.

勤勉は成功の母 (Kinben ha seikō no haha) «Прилежность – мать благополучия»

Это второй пункт, который можно назвать распространённым стереотипом: японцы – трудоголики. Япония неспроста такая продвинутая страна. В крупных компаниях очень любят применять разнообразные методики управления, психологические эксперименты, выдумывать что-то новое и постоянно совершенствовать каждую деталь, шлифовать систему. Люди, побывавшие в Японии, нередко отмечают сильную занятость местных жителей.

石の上にも三年 (ishi no ue ni mo san nen) «Три года на камне просидишь – и камень нагреется» «Упорство людей скалы рушит»

Пословицы и поговорки изображаются и в японском искусстве.

К примеру, в японском языке есть пословица 猫に小判 (neko ni koban, «золотые монеты - кошке», эквивалент: метать жемчуг перед свиньями). Кувагата Кэйсай нарисовал картину в 1813 году, где кошка сидит на грелке и не проявляет интереса к деньгам перед ней. Также есть поговорка 亭主を尻に敷く(teishu wo shiri ni shiku, «стелить мужа под себя», держать его под каблуком, пользоваться им, доминировать). Японский художник Каванабэ Кёсай (1831-1898) изобразил жену, сидящую на своём муже; она курит, он держит её трубку. Жена беспорядочно одета, а в узорах дыма можно прочесть のろまもの (noroma mono), «что за простак»!

И всё же японские народные изречения имеют свои особенности. Природная изоляция этой страны от остального мира сделала ее воистину неповторимой и уникальной. Поэтому культура Страны восходящего солнца отличается от другой культуры. Японцы привыкли жить в полной гармонии с природой и окружающим миром - они и мудры, и внимательны. Они не терпят суеты, излишней сутолоки и беготни, внимательно наблюдая за каждый взмахом крыльев бабочки и изучая каждую букашку, которая ползёт по траве...

Их пословицы и поговорки заставят задуматься любого - нужно только к ним прислушаться... В них своя, веками нажитая мудрость:

人事を尽くして天命を待つ (jinji wo tsukushite tenmei wo matsu) «Сделай всё, что сможешь. А в остальном положись на судьбу»

一念発起 (Ichi nen hokki) «Подумав - решайся, а решившись - не думай»

Японское народное творчество всегда привлекало автора статьи, который с удовольствием обращается к нему, вдумчиво прочитывая их пословицы...

Так, пословицы и поговорки обогащают речь человека, оставаясь, актуальными и по сей день.

Проанализировав их, можно убедиться в том, что каждый народ по-своему раскрывает смысл того или иного высказывания, храня в себе неповторимость.

Пословицы способствуют усвоению языка, запоминанию новых слов и знакомят с более редкими грамматическими конструкциями, которые ещё редко где можно встретить, что может быть очень полезно не только для лучшего владения языком, но и для лингвистических исследований, ведь в устойчивых выражениях «консервируются» разнообразные тонкости, присущие японскому языку более ранних эпох.

При этом важно научиться переводить пословицы и поговорки предельно ясно и грамотно, не искажая смысл афоризмов.

Каждая пословица имеет в себе назидательный характер, удовлетворяя духовные и нравственные потребности человека.

Японские пословицы и поговорки доносят любую информацию через призму японского воспитания, что включает в себя вежливость и хороший тон.

Таким образом, с давних времен, пословицы и поговорки являются неотъемлемой частью японского языка, помогая постичь мудрость и глубинный смысл изречений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абыльбекова А.Б. Особенности функционирования терминов родства в русской речи билингвов-казахов. – Астана, 2016 г.

1. Афанасьев А.Н. Происхождения мифа. – М.:Высшая школа, 1996 г.
2. Маркелова Т.В. Отражение Особенностей национального менталитета в пословицах и поговорках русского и английского языков. – Самара, 2005 г.
3. Микайылова Э.С. Пословицы и поговорки: структура, смысл, текст.- М.: Начальная школа, 2020 г.
4. Пермяков Г. А. От поговорки до сказки. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1970.
5. Танака Юкитане. Воспитательная перспектива, скрытая в пословицах и поговорках (I) - О существовании и концепции детей, - г. Киото, Бюллетень исследований университета Химедзи Доккйо 2018 г.
6. Токухара Шигеми. Древний и современный сборник псевдонима «пословицы и поговорки» мысли, – г. Хёго, Ведомственный бюллетень женского университета Мукогавы, 2020 г.

Электронный ресурс

7. Пословицы и поговорки как объект научного исследования, Выводы по первой главе - Отражение особенностей национального менталитета в пословицах и поговорках русского и английского языков (studbooks.net)

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ В ОПРЕДЕЛЕНИИ ЯПОНСКИХ УЧЕНЫХ

В данной статье автор предпринимает попытку исследовать некторые особенности пословиц и поговорок в японском языке на основе японских, таджикских и русских источников. В ходе анализа автор отмечает, что поговорки в различных языках несут в себе не всегда буквальный смысл, тем самым, подталкивая на более детальное изучение особенностей тех или иных словосочетаний и грамматических конструкций. Из анализа явствует, пословицы и поговороки позволяют раскрыть аспекты образа жизни и поведения людей в тех или иных обстоятельствах, к тому же, делают речь более выразительной и красочной. Они способствуют усвоению языка, запоминанию новых слов и знакомят с более редкими грамматическими конструкциями, которые ещё редко где можно встретить, что может быть очень полезно не только для лучшего владения языком, но и для лингвистических исследований, ведь в устойчивых выражениях «консервируются» разнообразные тонкости, присущие японскому языку более ранних эпох.

В данной статье автор также подчеркивает, что пословицы и поговорки - это тот языковой материал, который повышает интерес к языку, развивает языковую интуицию, закладывает привычку думать лингвистическими понятиями. Проанализировав лингвистические особенности японских пословиц и поговорок, в частности их лексико-семантическую составляющую, можно убедиться в том, что каждый народ по-своему раскрывает смысл того или иного высказывания, храня в себе неповторимость.

Ключевые слова: *пословицы и поговорки, грамматические конструкции, смысловой эффект, краткое устойчивое выражение, анализ, продукт устного народного творчества, национальная культура, японский язык, таджикский язык.*

PROVERBS AND SAYINGS IN THE DEFINITION OF JAPANESE SCIENTISTS

In this article, the author attempts to research some of the features of proverbs and sayings in the Japanese language based on Japanese, Tajik and Russian sources. During the analysis, the author notes that proverbs and sayings in various languages do not always carry a literal meaning, thereby pushing for a more detailed study of the features of certain phrases and grammatical structures. From the analysis it is clear that proverbs and sayings allow you to reveal aspects of the lifestyle and behavior of people in certain circumstances, moreover, they make speech more expressive and colorful. They contribute to the assimilation of the language, the memorization of new words and acquaint you with rare grammatical constructions that can be very useful not only for obtaining better language skills, but also for linguistic research as various subtleties are «preserved» in fixed expressions inherent to the Japanese language of earlier eras.

In this article, the author also emphasizes that proverbs and sayings are the linguistic material that increases interest in the language, develops linguistic intuition, and lays down the habit of thinking in linguistic concepts. After analyzing the linguistic features of Japanese proverbs and sayings, particularly their lexical and semantic component, one can be convinced that each people reveal the meaning of one or another statement in its own way preserving the uniqueness.

Keywords: *proverbs and sayings, grammatical constructions, semantic effect, short fixed expression, analysis, product of oral folk art, national culture, Japanese language, Tajik language.*

Сведения об авторе:

Шодиев Джахонгир Солиджонович *– старший преподаватель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного*

института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 934881414, E-mail: shodjahon@mail.ru

About the author

***Shodiev Jahongir Solijonovich** – Senior Lecturer of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation, the Sotim Ulughzoda Tajik State Institute of Languages. Address: 17/6, Muhammadiev Str., 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Tel.: (+992) 934881414, E-mail: shodjahon@mail.ru*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАИМЕНОВАНИЙ ПЕРВЫХ БЛЮД В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Нодирова С.С.

Кулябский государственный университет им А. Рудаки

Пища, является неотъемлемой частью жизни общества. Таджикская и английская кухни имеют свои веками сложившиеся особенности. Английская пища и еда достаточно проста. В Англии есть пища домашняя и традиционная. За исключением завтрака, пища в Англии похожа на еду в других странах Европы. Завтрак, ланч, чай и обед - обычные приемы пищи в Англии. Разборчивые в еде англичане, строго придерживаются определенного времени приема пищи. Англия, также известна своими традициями, в том числе - послеобеденный чай, рыба с жареной картошкой является почти обязательной для большого английского завтрака.

В Великобритании всегда любили простую, но полезную пищу. На столах англичан до привоза из Америки картофеля было много рыбы, что неудивительно для страны, окруженной морем. Римляне приучили британцев к свежим овощам и фруктам: яблокам-*apple*, спарже-*asparagus*, огурцам-*cucumber*, кабачкам-*squash* и пр. А викинги привезли сюда ржаной хлеб. Начиная с XVI века, в Британии появились более привычные продукты: картофель, чай, томаты и приправы [7, с.57].

Исходя из сборника рецептов, по приготовлению различной пищи написанного в XVI в.(1575 г.) Уильямом Хау предусматривалось две подачи: два блюда на обед и два блюда на ужин. Эта традиция в Англии сохранилась, по сей день. На обед предлагалась похлёбка или бульон [1, с.32].

У англичан принято устраивать два завтрака. Первый завтрак - *breakfast* обычно бывает в 8 часов утра. К нему подают обычно овсяную кашу с молоком - *oatmeal with milk,* яйца всмятку - *scrambled eggs,* омлет с ветчиной зеленым горошком или помидорами - *omelet with ham,green peas or tomatoes,* сливочное масло - *butter,* жареный бекон без гарнира – *fried bacon with garnish,* паштеты – *pates.* К завтраку, англичане также подают горячие напитки: натуральный кофе со сливками – *natural coffee with cream,* либо чай с молоком - *tea with milk*[2, с.27]. Второй завтрак у англичан ланч - *lunch,* подают после 11 часов до часа дня. В это время едят различные сэндвичи с ветчиной – *sandwich with ham,* паштетом - *pate*, языком - *tongue,* буженины – *boiled pork*, рыбой - *fish*, пьют различные соки и горячие напитки [3, с.26].

В Англи до сих пор существует знаменитая традиция пить вечерний чай в 17 часов - *five o`clock.* К чаю англичане подают различного рода сладости: кекс - *muffins*, печенье - *cookies*, булочки с джемом или кремом – *buns with jam or cream*[5, с.34].

Слово «суп» - *soup* в Англии заимствовано в XVIII в. из французского языка, в котором *soup* восходит к соответствующему слову из германских языков: готский глагол *«supon»,* имеет значение «приправлять» [1, с.237]. В Англии обед (хӯроки нисфирӯзи) - *dinner* состоит из первых и вторых блюд, которые подают в 18-20 часов. Первые блюда обычно состоит из различного рода супов - *soup*: овощной суп-пюре - *vegetable pure - soup*, бульон с гренками и овощами - *broth with croutons and vegetables*[7, с.42].

На второе подают различного рода блюда из мяса, дичи, рыбы, птицы, овощей *(dishes from meat, game, fish, poultry, vegetables*). Самое любимое блюдо англичан натуральный бифштекс из говяжьей вырезки - *natural beef tenderloin steak*, на гарнир подается отварной рис с томатной приправой - *boiled rice with tomato seasoning served as a garnish*[7, с.51].

Подгруппа наименования первых блюд супов - *soups,* в которой базовая номинация выступает лексическая единица суп – ***soup,*** это жидкое кушанье, отвар из мяса, рыбы, овощей, крупы с приправами. Лексическая единица суп - *soup* характеризуется признаками «вид пищи», «способ приготовления», «дополнительный компонент». Данная лексическая единица находится с

большинством лексических единиц субгруппы в родовидовых отношениях. В словарных толкованиях многих наименований содержится указание «вид супа», названия этих блюд зависит от основного ингредиента. Например: суп лапша- *noodle soup*; суп гороховый - *pea soup*; суп куриный - *chicken soup*; суп грибной- *mushroom soup*; суп луковый - *onion soup*; суп молочный - *milk soup*; суп рыбный (уха) - *fish soup*; суп харчо – *kharcho* [12, с.36].

Второй степенью абстракции обладают также наименования различные виды похлёбок: *шӯрбо* (жидкая пища) - *liquid food*, шӯрбо бо картошка ё бо донагиҳо (суп из картофеля или крупы) - *soup made from potatoes or cereals*[3, с.32].

Основа супов составляют различные обшӯрбо (бульоны) – *broths,* отвары – decoctions. На них готовят самые разные супы. Возьмем, например супа с мясом и овощами, который готовится в горшочке *суп питы - pity*. Англичане используют мясо телятины или баранины, отваренное мясо выкладывается поверх нашинкованных лука и капусты в оливные горшочки, добавляются дольки помидоров и целая картофелина, заливается бульоном. Чтобы сохранились питательные качества супа, он не варится в духовке, а томится. Также популярны супы из телятины с помидорами – *veal and tomato soups,* суп из телячьих почек – *calf kidney soup*, суп из баранины с картофелем – *lamp potato soup*[5, с.9].

В Англии готовят разнообразные супы-пюре *(puree soups).* Эти супы готовят из различных овощей - *vegetables*, круп - *grits*, мяса - *meat*, которые сначала варят, протирают и добавляют в бульон или отвары, затем вмешивают различные заправки и прогревают. По своей густоте такие супы напоминают саршир (сливки) - *cream.*

В супы-пюре - *puree soup* англичане часто добавляют небольшое количество непотертых продуктов и гарниров. Отдельно подаются сэндвичи - *sandwich*, гренки или хлеб – *croutons or bread.* Сэндвич бҷл изобретен Джон Монтегю в 1762 году. Монтегю попросил своего слугу податӣ ему мяса между тонко нарезанными кусками хлеба.Постепенно сэндвич превратился в наҳионалӣное британское блюдо. У англичан, также популярны супы-пюре из дикой птицы – *wild bird soup*, суп-пюре из телячьей печени– *veal liver puree soup,* суп-пюре из гороха – *pea puree soup.*

Таджики на завтрак обычно подают наряду с чаем различного рода похлёбок и каши-*porridge:* ордоба - *flour soup*, ордбирён - *ordbirjon, roasted flour soup*, атолла - *kind of porridge*[13, с.29]., тухмбирён - *omeletts, fried eggs* , тухми обпаз - *boiled eggs*, қандчой - *tea and sugar*[13, с.402]., ширчой - *tea boiled with milk and salt* [13, с.801], ширбиринҷ- *dairy rice porridge*[13, с.799], ширравған - *boiled milk with and butter*[13, с.801], саршир -*cream*[13, с.628]. Среди первых блюд у таджиков супы - *soup* занимают основное место. Своеобразие таджикского дастархана (стола) до сих пор определяют традиционные национальные супы с мучными изделиями, например: оши бурида (*суп-лапша) - soup with noodles and greens*, оши туппа – *oshi tuppa (meat noodles soup),* лагман - *noodles and minced meat served with greens*. Таджики в различные времена года приготовляют и употребляют различные травянные полезные блюда: сиёҳ+алаф - *showy onion soup* (весной), шакар+об – *dish from freshly baked small cake, fuelled tart milk and sharp vegetables salad; lit. sugar syrup (летом);* қурут+об - *cheese meal(зимой)* [13, с.408].

Таджикская национальная кухня в различные периоды развивалась не только на основе своих этнических традиций, большое воздействие на нее оказали кухни соседних народов Средней Азии, особенно узбеков[7, с.43]. У таджиков первые блюда в основном составляют различного рода *шӯрбо (супы) - soups,* который имеет много разновидностей, в зависимости от основного ингредиента. Например: карамшӯрбо(суп с капустой)[– *cabbage soup* 13, с.688]*;* нахудшӯрбо (суп гороховый – *pea soup*)*;* шӯрбо бо ғелак(суп с фрикадельками) – *meatball soup* [10, с.76]; дӯлма шӯрбо(суп с фаршированным перцем)[- *soup with stiffed bell peppers – [*10, с.76]; лӯби+шӯрбо (суп с фасольем) – *haricot;* наск+шӯрбо (суп с чечевицей) - *lentil soup;* тушбера+шӯрбо (суп с пельменями) - *meat dumpling soup,ravioli* - [13, с.688]; лаблабу+шӯрбо(суп со свеклой) - *beet+soup, soup with beet* [13, с.688].

Словообразования первых блюд в таджикском языке происходит также путем сложения частей речи «существительное+существительное», например: ***шир+каду*** - *pumpkin+ soup* - (молочный суп с тыквой)*;***орд+оба** - *flour+soup-(*мучная похлёбка[13, с.571]*);* **биринҷ+оба** - *rice soup*- (рисовая похлебка) [13, с.138]; **бодинҷон+дӯлма** (голубцы из баклажана)-*stuffed cabbage from an eggplant*; **мош+хӯрда** - *mung bean+ rice soup* - **(**суп с машем и рисом); **қурут+об** - *cheese+ meal- (курутоб)* [13.,с.408]; ***моҳӣ+шурбо*** *– fish+ soup*- (уха, суп из рыбы) [13. с.643]; ***мурғ+шӯрбо*** – *chicken+ soup, chicken broth* - (куриный суп) [13, с.688]**.** Наименования семантического поля «первых блюд»

образуется путем сложения «прилагательное + существительное», например: **сиёҳ+алаф** - *showy onion+ soup (*суп с луком розенбаха)*; **маст+оба** - soup with rice,fuelled tart milk*) - (суп мясной рисовый) [13, с.446].

В таджикской кухне имеется несколько разновидностей *каши- porridge kasha,* словообразование которых зависит от наименований основного ингридиента: каша рисовая - *rice porridge;* каша манная – *semolina porridge;* каша гречневая – *buckwheat porridge*; каша овсяная – *oatmeal porridge*; каша перловая - *pearl barley porridge*; каша пшённая- *millet porridge.*

ЛИТЕРАТУРА

1.Амосова Н.Н. Большой англо - русский словарь в 2 т. Н.Н. Амосова, Ю.Д. Апресян, И.Р. Гальперин. - Т. 2. - М., 1988. – 230 с.

2.Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. - М., 1999.-482с.

3.Беленко Е.В. Концептосфера «продукты питания» в национальной языковой картине мира. Дис.. канд. филол. наук. / Е.В. Беленко Челябинск, 2006, - 243 с.

4.Васильев Л.М. Теория семантических полей//Вопросы языкознания. №5. 1971.С. 105-113.

5.Гашимов Э.А. Структурно-семантические и прагматические характеристики английского лингвокультурного кода (На материале лексико-фразеологического поля» «Продукты-питания")/: Автореф. дис. на соиск: учен:, степ, канд., филол.. наук: Самара, 2005, 189 с.

6.Злобина Ю.Л. Обозначение признака «отношение к пище» в лексико-фразеологической системе английского и русского языков // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. / Ю.Л. Злобина - Волгоград, 2001. - С. 38-53.

7.Кларисса Диксон Райт. История английской кухни. Медиа-директ. М., 2011. – 384с.

8.Куренкова, Т. Н. Галлицизмы в лексико-семантическом поле «Еда» / Т. Н. Куренкова, Т. В. Стрекалева // Проблемы преподавания русского языка в Российской федерации и зарубежных странах: материалы междунар. конф. (26-28 октября 2005 г.). В 2 т. Т. 1. М. : МОЦ МГУ, 2005. – 134с.

9.Миронова, И.К. Концептосфера «Еда» в русском национальном сознании: базовые когнитивно-пропорциональные структуры и их лексические репрезентации. - Екатеринбург, 2002. – 128 с.

10. Мадрахимов А. Узбекская кухня. Ташкент. / А.Мадрахимов -2016. -316с.

11. Мамадназаров А., Мамадназаров В. Фарханги донишгоҳии англиси-точики. Эр-граф,- Душанбе, 2016. -484 с.

12. Савельева О.Г. Концепт «еда» как фактор формирования фразеологической картины мира: национально-культурный аспект /Актуальные проблемы современного языкознания и литературоведения. / О.Г. Савельева - Краснодар, 2005. –С.305-312.

13. Чамшедов П. Фарханги точики-англиси. / П. Чамшедов - Душанбе.-1008с

14. Шовалиева М. История кулинарной культуры таджикского народа.Институт истрии, археологии и этнографии им.А.Дониша АН РТ. – Душанбе.2015, -168с.

ЛЕКСИКО - СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАИМЕНОВАНИЙ ПЕРВЫХ БЛЮД В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье проводится семантический анализ и особенности передачи наименований первых блюд в таджикском и английском языках. Наряду с сопоставлением наименований отдельных первых блюд, автор затрагивает и исторические периоды появления традиционно сохранившиеся до наших дней рецепты приготовления блюд таджикской национальной кухни. Наряду со способами образования лексики отдельных блюд таджикской кухни, автор указывает на особенности словообразования наименований различного рода супов, похлёбок и бульонов английской кухни, появление которых относится к XVI веку. Также, в статье рассматриваются особенности словообразования наименований первых блюд, в частности различного рода приготовлений традициоых национальных наименований супов и похлёбок в определенное время года у таджиков и передачи их значений на английский язык. В статье приводятся наименований различных первых блюд английской кухни и их семантическое соответствие в таджикском языке.

Ключевые слова: *лексика, семантика, анализ, наименование, пища, способ,приготовление, первые блюда, супы.*

LEXICO- SEMANTIC ANALYSIS OF THE NAMES OF THE FIRST COURSES IN ENGLISH AND TAJIK

The article deals with the lexical and semantic analysis and features of the transfer of names first courses in Tajik and English. Along with the comparison of individual first courses, the author also touches on historical periods appearance of traditionally preserved recipes for these dishes, Tajik national cuisine. Along with the methods of vocabulary formation of individual dishes of Tajik cuisine, the author points out the peculiarities of word formation of the names of various kinds of soups, stews and broth of English cuisine, the appearance of which dates back to the 16th century

. Also, the article examines the features of word formation of the names of the first courses, in particular various kinds of food preparation at a certain time of the year among Tajiks and the transfer of their meanings into English. The article presents various names of the first courses of English cuisine and their semantic correspondence in the Tajik language.

Key words: *vocabulary, semantics, analysis, food, method, preparation, first, courses, soups.*

Сведение об авторе:

Нодирова Сайёра *– соискатель кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета им. А.Рудаки тел: (+992) 904546854*

About the autor:

Nodirova Sayora *- post-graduate student of the Department of Foreign Languages of the Kulob State University named after A. Rudaki tel: (+992) 904546854*

УДК 809.155.0:802.0

НЕКОТОРЫЕ ОССОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ МЕРЫ ДЛИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Сафарова Р.Б

Академии государственный управления при Президента Республики Таджикистан

Любой язык сохраняет следы прошлого, включая различные этапы развития природы и общества. Язык захватывает идеи предыдущих поколений, и анализируя современный язык, можно многое узнать о том, как жили наши предки, как они видели мир. Для народных мер длины, возникших в глубокой древности в связи с потребностями в измерениях, весьма характерно не различение меры и измерителя: мера называлась обычно по измерителю, в качестве которого выступали, как правило, части человеческого тела

С античных времён народ создаёт измерения, назначает длину, время, вес, скорость и другие величины.

Слово является зеркалом окружающего человека мира и адаптирует видение мира к потребностям человека. Проанализировав слово того или иного языка, можно составить мнение о культуре людей, пользующихся этим языком

Язык обладает всеми средствами для выражения значений, необходимых данной языковой общности и обладает уникальным и единым семантическим пространством, и понять и оценить специфику языкового фрагмента можно только в контексте всего семантического пространства, а также путем интерпретации семантически организованного лексического состава языка.

Язык является одновременно компонентом и индикатором различных процессов: культурных, социальных. Лингвистические исследования являются ключом к пониманию многих проблем в различных областях: массовой коммуникации, социальной стратификации, формирования личности, культурного развития.

Следует сказать, что, основой создания официальных мер в основном являются народные меры, в которых входят части человеческого тела. Это объясняется тем, что таким образом появляется возможность образовывать простейшие системы, основанные на естественных частях человеческого тела, и установить устойчивые размеры народных мер их способностью.

В таких природных несоразмерностях входят: полный размах руки равен высоте роста человека, полный шаг равняется половине этой высоты, длина локтя равна четверти роста, а ступня одной шестой роста, ширина пальца соответствует одной двенадцатой части ступни и т. п.

Для создания средств труда, при обработке земли, для построения домов появлялась нужда в измерении расстояний.

МАСОФА(Т) 1. расстояние, дистанция; **дар ~и…** на расстоянии…; **~ро риоя кардан** соблюдать дистанцию; 2. протяжённость, длина; 3.промежуток, интервал .[13]

ДАРОЗӢ 1. длина, протяжённость; **ченакҳои ~** меры длины; **ба ~и як метр** длиною в один метр; 2. длительность, продолжительность, протяжённость *(о времени);* долгота *(о звуке);* **~и умр** продолжительность жизни.[13]

Для измерения меры длины огромную роль сыграли части человеческого тела. Расстояние, длина, площадь количество предметов, всё измерялось частями человеческого тела.

. Таким образом произошла единица длины – **оринч - локоть**

Расстояние, человек измерял шагами или длиной ступни своей ноги. **ФУТ** - фут *(мер длины, равная 30,48 см)* .[13]

Термины образуются по-разному, их первоисточник общеупотребительные слова. Иногда термины заимствуются из других языков, проявляются вместе с новыми открытиями в науке и технике, сохраняя свою первоначальную форму или приобретая новую.

В то же время следует отметить, что терминология составляет немаловажную часть лексического состава большинства развитых языков и можно сказать, что именно терминология может в большей степени оказывать содействие формированию литературного языка, поскольку она считается узловым ключом приобретения, передачи и сохранения информации.

Термин меры длины, как единицы измерения отраслей науки и практики, относится к числу постоянно формирующихся систем, создающиеся под влиянием последовательности причин как лингвистического, так и экстралингвистического характера в период своего развития.

Следует отметить, что каждая область науки имеет множество терминов и имеет свою особенность, их применение в других отраслях науки не всегда уместно. Иногда один термин, принадлежащий к двум разделам науки, имеет разное значение в каждой из них

Ченак - мера –это единица измерения.

В таджикском языке **ваджаб ВАҶАБ** пядь; **як вачаб замин** пядь земли.[13, с.813]

Слово «термин» в «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (Словарь таджикского языка» под редакцией М. Шукурова, В. Капранова и др) [1969] интерпретируется следующим образом: **истилоҳ** - арабское слово. Слово или выражение, относящееся к группе людей (одному ремеслу, профессии), получившее специализированное смысл; также называется словом, принятым в сфере науки и техники для выражения неосновного, специального значения.

В словарях и справочниках существуют многообразные толкования значения слова «термин», в словарях таджикского (фарси) языка. В таджикских и персидских словарях слово «**истилоҳ**» («термин») толкуется почти одинаково. Слово «**истилоҳ**» («термин») в словаре Муина интерпретируется таким образом: **истилоҳ** (термин) арабское слово. 1. **Истилоҳ** (термин) означает идти на компромисс, договориться, примириться. 2. **Истилоҳ** в значении согласие, мир. 3. **Истилоҳ** в значении заключение союза и означает применение общеупотребительного слова в специализированном значении. .[13]

Термины, обозначающие официальные меры длины относятся к тем группам терминов, терминологической системы, которые имеют определенные отношения друг с другом.

В таджикском и английском языках существуют разнообразные способы и средства выражения меры.

Оринҷ – локоть в целом объективно представляет собой известное единство, но вместе с тем **панҷа - кисть** руки объективно отличается (по выполняемым функциям и т. д.) от остальной части; пальцы рук и ног объективно имеют сходные черты и так же объективно отличаются друг от друга и т. д. .[13]

Для выражения меры в человеческом обществе жесты до настоящего времени имеют огромное значение. Люди прибегают к жестикуляции в основном для выражения линейных мер, поскольку это дает наглядное представление о высоте, длине, ширине или глубине.

В таджикском языке существует несколько лексических единиц для выражения этого значения: единицами измерения мер длины является **қадам, вақаб, газ, қулоч, пой, ангушт и тд.**

Қадам - 1. шаг; 2. нога, ступня; ~и қатъӣ решительный шаг, решительное действие; ~и муборак благословенный шаг; ~ҳои аввалин а) первые шаги; б) пер. начало чего-л.; ~ҳои реза мелкие шаги, шажки; ~ ба ~ шаг за ша-гом; кадам кардан измерять шагами; кадам ба кадам шумурдан - всё точно измерить; кадамро дониста мондан

Қадам единица меры длины которое используется при создании домов, при измерении земли**.** .[13]

С античных времён қадам является основной единицей измерения единицей путевой меры – фарсанга.

Из древних мер расстояний в таджикском языке сохранились меры **қулоч** - мера длины, равная расстоянию между кончиками пальцев рук, вытянутых в стороны на уровне плеча в таджикском языке.

Фарсанг ФАРСАХ уст. фарсах (мера длины, равная примерно 6 км); **~ҳо дур будан** аз чизе быть очень далёким от (достижения) чего-л.[13]

В таджикском языке **қулоч** - ***ҚУЛОЧ*** *1. кулоч (*мера длины, равная рассто-янию между кончиками пальцев вытянутых в стороны рук; обхват*); **дарахти ғафсиаш ду ~** дерево толщиной в два обхвата; **~ кушодан** раскрывать объятья; 2. замах; размах; **~ каши-дан** замахнуться, размахнуться; **~ кашида за-дан** ударить с размаху;* ***забони*** касе ***як ~ будан*** *пер. иметь длинный язык*

Большинство таджикских национальных мер имеют похожие термины с английской системой мерой длины: **ангушт- finger, қадам-step, пой- foot, foot - фут (англ. foot - ступня),** - единица длины.

Терминоведение в настоящее время является активно развивающейся лингвистической дисциплиной. Нужно отметить, что разные аспекты освоения, исследования и сопоставления терминологии национальных мер рассматриваются в следующих работах языковедов и терминологов. Первая попытка определения меры длины относится к XVI в. «Шестнадцать человек - маленьких и больших, так, как они примерно выходят один за другим из церкви, - должны встать своими башмаками друг за другом. Такая длина является и должна быть по праву всеобщей мерой [18]

Следовательно, основным признаком, которое относится к структурным версиям системы мер длины и веса в таджикском и английском языках является их многообразия

В английском языке **span - ваджаб** - пядь равно 9 дюймам или 22,8 см.; расстояние, примерно равное расстоянию от кончика большого пальца до кончика мизинца, рука с расправленными пальцами (для измерения чего-л.)

sajene - қулоч - сажень - мера в 3 аршина, в 12 четвертей, в 7 английских футов.

В английском языке употребляется глаголы **step out, step off - измерять, мерять (расстояние) шагами.**

В таджикском языке **газ** - основная таджикская мера длины, обозначающая локоть, и в Средней Азии XVIII - начала XX веков их было несколько видов. [14, с. 93].

ГАЗ I газ (*мера длины, равная приблизитель-но 100 см*); **~ кардан** отмеривать; измерять; **ҳар кас ба ~и худаш чен мекунад** *посл.* каждый мерит на свой аршин

В Англии ярд – мера, равная расстоянию от кончика носа до кончика среднего пальца английского короля Генриха I . 1 ярд = 1,016 м мера, равная длине стопы.

Inch - Дюйм - английская мера длины, 1 дюйм = 2.54 см. = 25.4 мм. Дюйм – мера, равная длине, которая считается самой маленькой древней мерой. **Square inch** - Квадратный дюйм - английская мера площади, 1 кв.дюйм = 6.4516 кв.см.

Самая большая древняя мера.1 миля = 1478,7 м. **миля** (от латинского слова mille - тысяча) – мера, равная тысяче двойных шагов. В англо-американской системе мер используются, также сухопутная миля =1609 м. морская миля =1852 м

Метр - основная единица системы измерения. Единица измерения газ является основной системой измерения, и употребляется для измерения расстояния в отдельных остальных системах. Например, метр - единица измерения длины в системе. в которой основными считались три единицы измерения: метр, килограмм и секунда

Современными мерами длины в наше время для измерения длины мы пользуемся мерой, названной метр. Метр - основная единица метрической системы.

По поводу появления названий путевых мер: **фарсанг, санг, тош, мил** в истории метрологии существует следующее мнение. Раньше восточные правители всегда имели при себе скороходов – шотиров, которые сопровождали их в походах. Эти скороходы через определенные пройденные промежутки расстояния, например, каждые 12 000 шагов, для отметки ставили камень (отсюда - фарсанг, санг, тош), металлический стержень (мил, мила) или деревянный кол (йогоч, агач), т.е. километровые столбы. Канонически, т.е. по шариату, размер фарсанга составлял 12 000 қадамов (шагов), реже газ .

По словам Холлова для выражения меры в человеческом обществе. В таджикском и английском языках использовали **meter –метр**, мера жидкостей и твердых тел, мера длины; надлежащая, полная мера [Холлов, 57]. Впервые в качестве меры длины метр был определён как 0,25-10'7 меридиана.

Развитие международных связей, науки, техники и технологии привело к созданию единой, охватывающей все области измерений международной системы единиц, на основе метрической системы мер в середине XX в

В наше время так же используются 1 миллиметр = 0,001 метра

Centimeter - сантиметр, [см; cm] - единица длины в системах СГС, СГСЭ, СГСМ, относится к числу основных единиц физической величины этих систем. 1 см=0,01 м. [3, 4, 10, 31].1 сантиметр = 0,01 метра

1 дециметр = 0,1 метра.1 километр = 1000 метров

Foot - фут - английская мера длины, 1 фут = 12 дюймов = 0,3048 м. [ABBEY-Lingvo x 3]

Дюйм – дюйм от нидерл. duim — большой палец — не метрическая единица измерения расстояния и длины в некоторых системах мер. В настоящее время под дюймом обычно подразумевают используемый в США английский дюйм (англ. inch), равный **25,4 мм**. [ABBEY-Lingvo x 3]

Таким образом, меры имеют античные корни своего происхождения. Связью с конкретными условиями производства объясняется и неустойчивость в размерах единиц измерения наиболее универсальны и стабильны меры, связанные с частями человеческого тела.

Одним из актуальных проблем терминологических исследований является проблема о методах терминообразования, способах образования терминосистемы многообразных сфер и багаж знания. Данная точность крайне принципиальна, потому, что сопоставительный анализ терминообразования позволяет установить его закономерности в рамках исследуемой терминосистемы.

Несомненно, заинтересованность отечественных терминоведов к проблемам отдельных предметных областей единицы измерения огромен (в частности, к терминологии таджикских народных, традиционных и античных меры длины и др.),

Исходя из этого, мы считаем крайне нужным изучение терминологии меры длины таджикского языка в сопоставлении с английским языком, изучение ее процессуального образования, модифицирования и специфики ее приминения в языковой системе.

Меры, связанные с частями человеческого тела, применялись в самых различных сферах деятельности. Наиболее устойчивые размеры всех этих единиц измерения, обусловленные сравнительно незначительными колебаниями в росте и пропорциях отдельных измерителей, дали возможность создать официальные постоянные меры длины и веса в таджикском и английском языках.

С формированием общественно-политической жизни, научно-техническим прогрессом, появлением современных передовых технологий появились новые ветви науки и техники, а также новые сферы общественной жизни. Каждая из этих отраслей имеет свои пути и средства образования. В связи с этим каждая из этих сфер и направлений имеет свои понятия и значения, которые трудно воспринимаются в других сферах.

Появились новые сфере науки, которые развивались на основе специальной терминологии. В результате возникла нужность сравнить специализированную терминологию с общеупотребительной лексикой. В общем языкознании появился область, в котором освещаются проблемы, связанные с изучением, упорядочением многообразных теорий с точки зрения методов и приемов терминообразования и отбора терминов.

Таким образом, следует сказать, что термин является членом определенной системы языка, относящейся к определенной сфере науки, искусства, производства, и его основное содержание определяется его местом в этой системе.

Следует сказать, что термины меры длины являются частью литературного языка, так как они включены в терминологическую систему, и она может быть применена в литературном языке. Это подтверждается трансформационными процессами, происходящими в музыкально-терминологическом языке, которые находят отражение на общеязыковом уровне:

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (верховья Аму-Дарьи) / М.С. Андреев. – Сталинабад, 1958. – 526 с.
2. Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. М., 1977.
3. Давидович, Е.А. Материалы по метрологии средневековой Средней Азии / Е.А. Давидович. – М.: Наука, 1970. – 147 с.
4. Ершов, Н.Н. Сельское хозяйство таджиков Ленинабадского района Таджикской ССР перед Октябрьской революцией / Н.Н.Ершов. – Сталинабад, 1960. – 174 с.
5. Китоби «Афсонахои халки точик» - 10 с.
6. Мамадназаров А. «Фарҳанги донишгоҳии англисӣ-тоҷикӣ», Душанбе, Нодир, 2003-492с. 10.
7. Мейендорф, Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару / Е.К. Мейендорф. – М. 1975. –182с
8. Мюллер В. К. «Новый англо-русский словарь», М.: Русский язык медиа, 2005

9. Мюллер В.К. Англо-русский словарь.-17-е изд.-М.: Русский язык, 1978-888с.
10. Писарчик, А.К. Строительные материалы и конструктивные приемы народных мастеров Ферганской долины в XIX - начале XX в. / А.К. Писарчик // Среднеазиатский этнографический сборник – Т. XXI – М., 1954. – С. 216-298.
11. Словарь-справочник по системам единиц измерений: Учебное пособие/Д.Н.Цивинский - 3-е изд., перераб. и доп.- Самара: Самар, гос. техн. ун-т, 2013.- 200 с:
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. /Мураттибон Капранов В.А., Рауфов Ҳ., Зеҳнӣ Т. ва дигарон. - Ибораг аз 2 чилд- М.: Советская энциклопедия, 1969.-Ҷ.1. -951с; Ҷ. 2.-948с.
13. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ // Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Институти забон ва адабиёти Рӯдакӣ. Нашри дувум бо илова, такмил ва ислоҳ. Зери таҳрири Д. Саймиддинов, С.Д. Холматова, С. Каримов - Душанбе: «Чопхонаи Пайванд», 2006.-813с.
14. Холов, М. Ш. Носири Хусрав - ученый-метролог/ М. Ш. Холов // Известия Академии наук Республики Таджикистан. – Душанбе.- № 4.- 2003. – С. 3-8.
15. Шаропов Н. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка-Душанбе: Дониш, 1988- 135 с.
16. Шаҳобова М.Б. «Луғати мухтасари англисӣ – тоҷикӣ - форсӣ», Душанбе, Маорф - 1989-248с.
17. Электронный словарь ABBEY-Lingvo x 3
18. Якоб Кёбель «Геометрия», Франкфурт, 1575 г.

НЕКОТОРЫЕ ОССОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ МЕРЫ ДЛИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается выражение меры длины, как и лексические единицы многих других высокотехнологичных отраслей науки и практики, меры имеют античные корни своего происхождения. Связью с конкретными условиями производства объясняется и неустойчивость в размерах единиц измерения наиболее универсальны и стабильны меры, связанные с частями человеческого тела.

Одним из актуальных проблем терминологических исследований является проблема о методах терминообразования, способах образования терминосистемы многообразных сфер и багаж знания. Данная точность крайне принципиальна, потому, что сопоставительный анализ терминообразования позволяет установить его закономерности в рамках исследуемой терминосистемы.

Несомненно, заинтересованность отечественных терминоведов к проблемам отдельных предметных областей единицы измерения огромен (в частности, к терминологии таджикских народных, традиционных и античных меры длины и др.),

Исходя из этого, мы считаем крайне нужным изучение терминологии меры длины таджикского языка в сопоставлении с английским языком, изучение ее, модифицирования и специфики ее применение в языковой системе.

Меры, связанные с частями человеческого тела, применялись в самых различных сферах деятельности. Наиболее устойчивые размеры всех этих единиц измерения, обусловленные сравнительно незначительными колебаниями в росте и пропорциях отдельных измерителей, дали возможность создать официальные постоянные меры длины и веса в таджикском и английском языках.

SOME FEATURES OF THE EXPRESSION OF THE LENGTH MEASURE IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article considers the expression of length measure, as well as lexical units of many other high-tech branches of science and practice, which is one of the dynamically developing systems that are under the influence of a number of reasons, both linguistic and extralinguistic, at the stage of formation. This stage is characterized by the coexistence of a certain number of often contradictory and even directly opposite directions of development of this lexical system. This situation causes the appearance of a lot of new vocabulary, which, in one way or another, is used in the language.

Measure – a method for determining the quantity by the accepted unit. A linear measure is used for measuring distances or the size of lines. Since ancient times, length measures have been based on the size of different parts of the human body.

Our lexical analysis of the measure of length in order to reveal its lexical meaning is based on the study of data from various encyclopedic dictionaries, literary literature, and the consideration of definitions and analysis.

In both languages, lexical means were found for expressing the measure of length. Thus, we came to the conclusion that the lexical analysis of the vocabulary of the length measure revealed similar and distinctive features in the studied languages.

Сведение об авторе:

Сафарова Рухшона Бегназаровна *– ассистент кафедры иностранных языков Академии государственного управления при Президента Республики Таджикистан Тел.: (+992 934440486 E-mail: Raksana@list.ru*

About the autor:

Safarova Rukhshona Begnazarovna *- Assistant of the Department of Foreign Languages of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan Тел.: (+992 934440486, E-mail: Raksana@list.ru*

ЧАСТИЦЫ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ СУБЪЕКТИВНОЙ МОДАЛЬНОСТИ

Нематова С. М.

Национальной Академии наук Таджикистана

Модальные частицы играют ведущую роль в определении субъективной модальности в русском и таджикском языках. Являясь служебными словами, они в основном, используются в устной речи и выражают различные оттенки значений: уверенность, неуверенность, предположение, вероятность или иллюзорное представление о предмете речи со стороны автора. К ним относятся: *да, именно, точно, как раз, ровно, чуть не* (выражающие уверенность высказывания*); как бы, как будто, словно бы, если бы, поди, типа, никак* и т.п. (выражающие неуверенность высказывания).

Изучив учебную и научную литературу по данной теме, мы убедились, что, как в русском, так и в таджикском языкознании, единого мнения о составе модальных частиц, количества их разрядов не существует. Это объясняется широким диапазоном значений модальных частиц.

В работе «Основы русской грамматики» И.П.Распопов и А.М.Ломов подразделяют частицы на два основных разряда. Это «частицы с рациональной семантикой (т.е. выражающие разного рода смысловые оттенки) и частицы с модальной и эмоционально-экспрессивной семантикой (т.е. выражающие оценку говорящего своему высказыванию, чувства и настроения говорящего)» [Распопов, Ломов, 1984:243]. Эти учёные делят модальные частицы на следующие группы, которые в таджикском языке имеют свои эквиваленты:

- указательные частицы *вон, это, вот* – (ин, он, хамин, хамон);
- определительные частицы *именно, точно, просто, как раз, почти, ровно, чуть не*
-(айнан, аниқ, хаминтур, қариб, махз,қариб ки);
- выделительно-ограничительные *только, лишь, хоть, все;* (хамаги, ақаллан, фақат, хама);
- усилительные *ведь, даже, же* – (охир, хам, ку);

Среди частиц с модальной и эмоционально-экспрессивной семантикой можно выделить:

- утвердительные - *да, так, ага* – (ха, бале, оре);
- отрицательные - *не, ни, нет* – (не, на, харгиз на);
- вопросительные - *ли, неужели, разве* – (наход, оё, магар);
- побудительные - *ну, давай, пусть* – (хӯш, бигзор, бигзор);
- модально-оценочные - *авось, вряд ли, едва ли, будто, словно* – (гӯё, гӯё ки, гумон аст ки, хеч не ки);
- восклицательные - *ведь, ну и, страсть, как, что за* – (охир, монед э, ин чи, ки).

Рассмотрим несколько примеров:

- *Даже* родные стены могут поддержать человека в трудную минуту.
- *Хатто* дару девори хона инсонро дар лахзахои душвор дастгири менамоянд.
- *Вон* там находится наш дом. - *Ана,* хӯ дар он чо хонаи мо чойгир аст.
- *Именно так* и выглядит это здание. - *Махз* хамин тавр бино ба назар менамояд
- *Ведь* он нас предупреждал, а мы не послушали его. - *Охир* вай моро огох карда буд, аммо ӯро гӯш накардем
- *Так,* об этом мы с вами не говорили. - *Хӯш*, мо дар ин хусус бо хам гап назада будем.

В этих предложениях использованы частицы с рациональной семантикой, которые сообщают предложению констатацию факта и нейтрального к нему отношения. Автор речи с помощью модальных частиц актуализирует, своё высказывание, вносит уточнение в суть сообщения.

Употребление частиц с модальной и эмоционально-экспрессивной окраской придают предложению совсем другую тональность.

Например:

- *Да,* фильм оставил у меня незабываемые впечатления. - *Бале*, фильм ба ман тассуроти хуб боқи гузошт.

- *Нет,* этим маршрутом вы не доедете до университета. - *Не,* бо ин хатсайр шумо ба донишгох рафта наметавонед.

- *Ну и пусть* будет нелегким моё задание. - *Бигзор*, ба ман исупориш вазнинтар бошад.

Использование в речи частиц с модальной и эмоционально-экспрессивной семантикой позволяют автору высказывания выразить свои чувства, дать оценку своему сообщению, отразить степень уверенности, предположения или сомнения.

В.В. Виноградов в своей работе «О категории модальности и модальных словах в русском языке» отмечает, что «в класс редуцированных слов-частиц включается ряд устойчивых фразеологических оборотов, фразовых единств и сращений» [Виноградов, 1975:83].

Как мы уже убедились, семантика модальных частиц широка и разнообразна. Частицы не только придают предложению модальные оттенки, но и могут поменять его суть и смысл. Например, утвердительное предложение, в котором отражен реальный факт, при употреблении модальной частицы может принять значение сомнения. Сравним:

- Я завтра предоставлю доклад на конференцию. - Пагох ман маърӯзаамро ба конференсия пешниход мекунам.

- *Едва ли* я успею завтра предоставить доклад на конференцию. - *Гумон аст ки* пагох ман маърӯзаамро ба конференция пешниход намоям.

В лингвистике довольно долго существовало мнение, что частицы не обладают лексическим значением. Затем было решено, что они все-таки обладают таким значением, так как придают предложению новый или дополнительный смысл. Эту проблему исследовал А.И. Смирницкий в работе «Лексическое и грамматическое в слове» следующим образом: «Частицы - это слова, имеющие определенное лексическое и грамматическое значение, но качественно отличающиеся от «автосемантических» частей речи, которые имеют предметно-вещественную и понятийную соотнесенность с миром объективной действительности, которой лишены частицы… Семантика слов делится на две части: особую, принадлежащую данному слову, и общую, принадлежащую всему данному разряду слов и проявляющуюся в каждом отдельном слове, как некая «категориальная» оболочка. У частиц категориальное значение преобладает над индивидуально-смысловым, создавая впечатление об отсутствии у частиц собственных лексических значений. Но это не так, лексическое значение, хотя и довольно специфическое, у частиц все же имеется» [Смирницкий, 1955:52-53].

Модальные частицы в сравнимаемых языках способны существенно влиять на контекст высказывания, подчеркивать его значимость. Модальными частицами в таджикском языке также выступают «*оё, танхо, хатто, айнан*».

Например:

Магар мо ин чашнро чунин пешбини карда будем? - Разве так мы представляли этот праздник?

- Ман хам *айнан* чунин рафтор мекардам - Точно так же поступил бы и я.

- *Хатто* дар торики хайвонот метавонад рохашро ёбад. - Даже в темноте животные способны ориентироваться.

Использованные в данных предложениях модальные частицы придают предложениям различные субъективно-модальные значения: удивления, утверждения, предположения и т.п.

В русском и таджикском языках модальные частицы не только подчеркивают семантику высказывания, но и участвуют в формировании структуры. При этом они выражают эмоциональную окраску высказывания. Некоторые из этих частиц употребляются только в разговорной речи. Например, авось *(шояд):*

- *Авось*, и на этот раз все получится. - *Шояд* ин дафъа хам бахт ба ӯ лаб мезанад.

- Человек всегда надеется на *авось:* вдруг надежды оправдаются. - Инсон хамеша умед ба таваккал мекунад: *шояд* тақдир ӯро дастгири менамояд.

Частица *авось (шояд, тавакkалан*) придаёт предложению значения предположения, свидетельствует о желании наступления развязки события и др.

Вообще в разговорной речи часто употребляются модальные частицы, выражающие различные степени модальности предположения. Если в русском языке это «*ладно, что уж там, подишь ты»*, то в таджикском языке эту функцию выполняют: *бас э, бас будагист, вая бину, чи чои сухан, э раве* и пр.

- Да ладно тебе наговаривать-то. - *Бас будагист*, ин қадар гап зади.

- Что уж там, это было давно. - *Чи чои сухан*, ин воқеа кайхо ба амал омада буд.

Частица *будто (гӯё)* в разговорной речи в обоих языках выражает значение от неуверенности до сомнения:

- Сидишь, *будто* воды в рот набрал. - *Гӯё* ба дахонаш об гирифта бошад, гап назада менишаст.

Аналогичными в сравниваемых языках являются частица *как бы* и *мабодо ку, нашавад ки* более свойственные устной, а не письменной речи, но употребляемые в художественной литературе:

- *Как бы* чего не случилось. - *Мабодо ку* ягон воқеа рух надихад.

- Приближающаяся гроза как бы не напугала её. - *Нашавад ки* раъду барқи наздик мешуда ӯро тарсонад.

В русском и таджикском языках частица *ли* и частицы *магар, оё* в сочетании с другими членами предложения способны передать значения неуверенности и сомнительности:

- Не ты *ли* предложил мне участвовать в этом деле? - *Магар* ту нагуфта буди, ки ба ин кор даст занам.

- *Знаешь ли*, мне вовсе не хочется ехать в такую даль. - *Оё* медони, ки ман хавсалаи ба рохи дур рафтанро надорам.

В русском и таджикском языках модальная частица *небось (эхтимол, аз афташ, шояд)* употребляется в речи для усиления высказывания, которое может иметь вопросительный или предположительный характер:

- *Небось,* ты думал, что я забуду о нашем прошлом. - *Аз афташ,* ту чунин хаёл карди, ки ман гузаштаро фаромӯш карда бошам.

Модальные частицы не способны к самостоятельному словообразованию. В отличие от других служебных слов, модальные частицы не имеют каких-либо конкретных значений, поэтому они не являются членами предложения. А также их не следует сравнивать с другими служебными словами в связи с тем, что модальные частицы не выполняют связывающую функцию между частями предложения.

Итак, проделанный сравнительный анализ практического материала с целью определения средств выражения субъективной модальности, в данном случае с помощью частиц русского и таджикского языков, убедили нас, что модальные частицы играют важную роль в оформлении предложений, придавая сообщению различные оттенки значений. Они позволяют автору высказывания выразить свои чувства, дать оценку своему сообщению, отразить степень уверенности, предположения или сомнения, внести эмоциональную окраску речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. О категории модальности модальных словах в русском языке. В.В. Виноградов - М., 1975. – 576 с.
2. Фарханги забони точики. В 2-х томах. М., 1969. - С. 8-17
3. Смирнова Л.Г. Язык «Таърихи Сиистон». Сталинобод, 1959. – 85с.

ЧАСТИЦЫ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ СУБЪЕКТИВНОЙ МОДАЛЬНОСТИ

В этой статье частица рассматривается как средство субъективного представления модального глагола. Следует отметить, что на основе полученных материалов автором было проведено комплексное исследование всех аспектов данной темы. Частица - одна из ключевых тем расходов и вспомогательная часть речи. Кроме того, в своей статье автор сравнивает с достоверными примерами и научными источниками на русском и таджикском языках. Это самая сложная и сложная тема в лингвистике.

Ключевые слова: *частица, глагол, модальный глагол, наречие, грамматика, грамматика, исследование, предложение, типы частиц, отрицательное причастие, вспомогательная часть речи, наречие.*

PARTICLES AS A MEANS OF EXPRESSING SUBJECTIVE MODALITY

In this article, the particle is considered as a means of subjectively representing a modal verb. It should be noted that on the basis of the materials received, the author carried out a comprehensive study of all aspects of this topic. Particle is one of the key spending topics and an auxiliary part of speech. In addition, in his article, the author compares with reliable examples and scientific sources in Russian and Tajik. This is the most difficult and challenging topic in linguistics.

Keywords: *particle, verb, modal verb, adverb, grammar, grammar, research, sentence, particle types, negative participle, auxiliary part of speech, adverb.*

Сведения об авторе*:*

Негматова Сурайо Мирзоэргашевна, *соискатель кафедры иностранных языков Национальной академии наук Таджикистана.*

About the author:

Surayo Mirzoergashevna Negmatova*, post-graduate student of the Department of Foreign Languages of the National Academy of Sciences of Tajikistan.*

ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ НАКЛОНЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Махсудинов Р.И.

Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

Категория наклонения является одной из главных факторов в обогащении грамматических систем глагольной лексики сопоставляемых языков, основным морфологическим средством представление глагольного предложения.

Категория наклонения понимается нами как некоторое порождающее языковое устройство, обладающее в таджикском и английском языках динамическими возможностями. Динамическая и статическая особенности категории наклонения в таджикском и английском языках соответствуют действию во всей полноте своих грамматических характеристик выделенных из этого действия зафиксированных тем или иным способом. Принятым считается положения, что категория наклонения выражает устанавливаемое говорящим им лицом отношение действия к действительности.

Наклонение – как грамматическая категория глагола, выражающая отношения содержания высказываемого к действительности. Наклонения глагола показывают, как говорящий относится к своему высказыванию с точки зрения его отношения к действительности: имконият, хоҳишманди,боистан или зарурият.

Расхождение в трактовке категории наклонения объясняются целым рядом моментов:

Многие учёные по-разному понимают сам термин «наклонения» и подходя к вопросу о наклонении с разных точек зрения, при классификации форм категории наклонения обращают внимание либо только на особенности стороне о том какими средствами выражается это значение.

Категория наклонения квалифицирует глагольный признак с точки зрения этого отношения к действительности. Образующее ее формы указывают на то, что этот признак является либо реальным фактом (сиғаи хабарӣ) либо гипотетическим (сиғаи эҳтимолӣ) либо фактом (шарти хоҳишмандӣ), либо фактом, к осуществлению которого кого либо побуждают (сиғаи амрӣ) [1, с.278].

В таджикском языке насчитывается четыре наклонения, из которых по своему основному значению таджикскому (сиғаи хабарӣ), соответствуют английскому «The Indicative Mood или индикатив, таджикскому (сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ) – английское. The subjunctive mood, в таджикском (сиғаи амрӣ) – английское The Imperative mood.

Необходимо отметить, что в обоих языках основное различие между наклонениями сводятся к следующему: Изъявительное наклонение (сиғаи хабарӣ), выражает реальность течение действия сослагательное, называемое условным условно желательным (сиғаи шартӣ) возможность предположительность действия.

В основных функциях наклонения в сопоставляемых языках соотносятся следующем образом.

Таджикский язык	Сиғаи хабарӣ	Сиғаи шартӣ	Сиғаи амрӣ	Сиғаи эҳтимолӣ
Английский язык	Indicative mood	Conditional mood	Imperative mood	Suppositional mood
Русский язык	Изъявительное наклонение	Сослагательное наклонение	Повелительное наклонение	В рус. Яз.нет прямого соотв.Предп. наклонение

Сослагательное наклонение нереальное гипотетическое действие, представляемое в воображении говорящего; Г. Суит охарактеризовал его как though mood.

Проблематика, связана с сослагательным наклонением, заключается в том что, в совершенном английском языке это общее значение и реальности выражено несколькими параллельными системами формы, и поэтому некоторые грамматисты рассматривают их как отдельные наклонения.

Так М.А. Ганщина и Н.М. Васильевская концепция которых весьма популярна среди советских англистов выделяет четыре наклонения для выражения нереальных действия: шарт I (шакли синтаксиси I, he, be/do) обозначающее планируемое действие, не противоречащее реальности действия: предположительное наклонение (I, he, should be/ do) и условное наклонение (I should be/ do, He would be/do), означающее обусловленную нереальность и употребляемое в главной части сложноподчинённого предложения с условным придаточным [2, с.198].

Бархурдаров Л.С. Штелинг в своём учебнике подразделяет сослагательное наклонения на сослагательное I (I should, he would/do I should have done, he would have done) сослагательное II (I/he did; I/he had done) и конъюнктив (синтаксическая форма I, he do и аналитические формы I, he should do; I, he should have done). Авторы учебника различают эти варианты сослагательного наклонения по их употребления в разных типах предложений. «Форма сослагательного I считается наиболее структурно независимой и употребляется как в простом». Так ив обеих частях сложноподчиненного предложения; формы сослагательного II (Subjunctive II would now only a poetic survival is used in the principal clause of a complex sentence to express with); I would I were a careless child. Still dwelling in my Highland cave [3, с.215].

Представляется более целесообразным считать, что общее (инвариантное) значение ирреальности объединяет ряд форм в одно ряд сослагательное наклонение. Барабаш А.Т. не согласна с мнением некоторых грамматистов о том формы should/would infinitive нельзя считать аналитическими формами сослагательного наклонения, ибо они видят в них сочетания модального глагола с инфинитивом. Которые следует рассматривать в синтаксисе как один из типов сложного сказуемого.

Факты языка свидетельствуют о том что, во многих случаях should и would. Выступают лишь как формальные показатели гипотетичности действия, поскольку их категориальное модальное значение (необходимости или воле изъявление) оказывается утраченными.

Т.А. Барабаш исключает из сферы сослагательного наклонения те случае в которых совершено, очевидно проявляется модальное значение первого компонента; например так называемое эмоциональное.

- Аз чи сабаб бояд бошад, ки ман гузаштаро бар гардонам?
- Why I should take over old ashes?
- Он чизе, ки ба ман ҳамеша бояд гуфтан лозим аст, ҳамонро мегӯям.
- I am always saying what should not say.

Аналитический форма

Сослагательного наклонения образовали несколько параллельных систем в современном английском языке:

Формы с should и would дифференцированные по лицам. Однако в этой системе наблюдается тенденция к употреблению со всеми лицами формы с would, которая в устной речи часто стягивается в –d;

I would speak straight from shoulder to you both – oh, yes I really would speak straight from my shoulder (S. Mougham) [4, с.209].

Форма с would для всех лиц, которая специализируется на выражении нереального пожелания, направленного в будущее. Изоляция этой формы не происходит, поскольку наблюдается тенденция к унификации вспомогательного глагола.

Форма с should для всех лиц. Эта форма оказывается изолированной в общей системе, так как факт употребления should для всех лиц снимает аналогию с формами future и future in the past.

It is cruel I should make him go through hell!

How strange that she and he should be under order together.

Синтаксические формы сослагательного наклонения представляют собой пережитки древнеанглийского периода. Эти формы present subjunctive (I, he,/do) и past subjunctive (I, he were/did), обозначающие гипотетические действия, одновременные с моментом высказывания, следующие за ним или вообще неограниченные во времени. К им примыкает аналитическая форма

past perfect subjunctive, обозначающая гипотетическое действие в период времени, предшествующий моменту речи, и поэтому представленное как противоречащее действительности. Некоторые грамматисты полагают, что система сослагательного наклонения переживает новый процесс формирование в современном английском языке. Этим и можно объяснить тот факт, что она включает такое разнообразие форм, объединенных общим значением ирреальности.

Использование форма условный наклонение, (conditional mood)

Выбор той или иной формы для выражения гипотетического действия может определяться целым рядом факторов: If they come for her,….she would not go (Cusack. 5. 208)

- Would it bore you to dine with a total stranger (Mougham 2.209)
- The things was rich, as his father would have said …. (Galsworthy 2.210)

Структурой предложения, в основном типа придаточного предложения, а иногда лексическими значением глагола – сказуемого главного предложения;

Значением гипотетичности действия с точки зрения говорящего независимо от структуры предложения;

Традиция употребления в некоторых устойчивых оборотах.

Категория времени в сослагательном наклонении переосмыслена и представлена дихотомически (разделения на пары «соподчиненных» элементов подклассов множеств) настоящее и будущее по отношению к моменту речи противопоставлены прошлому: в первом случае действие мыслится как ещё возможное (желательное или предполагаемое), во втором как уже невозможное, поскольку приурочено в воображении говорящего к прошедшему. С точки зрения относительных временных различий формы сослагательного наклонения можно сгруппировать следующим образом [6, 234].

Амалиёти тахмини дар як вақт ба вуҷуд омадан дар мавриди суханронӣ.

He, have, do, etc.

were /was, had, did, etc.

Should/would be, have, do,etc.

Would be, have, do, etc.

Should be, have, do, etc.

Амалиёти тахмини дар ҳолатҳои суханронӣ.

Had been/had done, etc.

Should/would

Have been/ had done, etc.

Формы длительного вида, хотя и возможны, но мало типичны для сослагательного наклонения, так как гипотетическое действие обычно представляется вне конкретных условных протеканиях.

Шарҳи асосии истифодабарии сиғаи шартӣ

Форма present subjunctive архаично и встречается в основном в поэзии, официальных документах и некоторых клише. В американском варианте английского языка эта форма широкоупотребительно как в официальном, так и в разговорном стиле.

Вай маҷбур мекунад туро, ки аз таҳти дил кор куни.

He insisted that you work at high pressure [7, с.189].

В британском варианте эта форма ограничена официальном стилем и встречается в следующих структурах:

В придаточных предложениях, вводимых предваряющих it для выражения необходимости рекомендации:

Айён буд, ки вай хӯчаини вазъият буд. It is/was necessary that he have the ball at his feet.

Гуфта шуда буд, ки вай бояд чизҳоро бо номи худаш гӯяд. It is/was suggested that he call a spade a spade.

В придаточных предложениях после глаголов ҳаракат кардан, пешниҳод кардан, тавсия додан (move, propose, recommend и т.д.)

Ҳаракат мекунам, ки ба мавзеи сӯҳбатамон гузарем.

I move that we return to our muttons.

Пешниҳод мекунам, ки қаҳрамонро ба якдигар напартоем.

I propose that we not get angry each other.

В придаточных аппозитивных после существительных пешниҳод кардан, proposal,suggestion, recommendation, motion и т.д. [8, с.241].

Пешниҳод карда шуда буд, ки комиссияи тафтишот оид ба ин кор ташкил карда шавад ва ҳама инро дастгири карданд.

The proposal that a special commission be set up to investigate the matter met with unanimous support.

Иногда возможность выполнения действия зависит от подразумеваемого, но не высказанного условия действия в этом случае представлено как противоречащее действительности и выражено аналитической формой сослагательного наклонения или сослагательной формой модального глагола (could/might) с инфинитивом. Такое употребление можно найти как в простых так и в сложных предложениях разных типов.

- I imagine that most young man of spirit would feel like a million dollars.
- I do not say so before the young people, it might make them give up, but it is true [9, с.167].

Эти же формы можно обнаружить в предложениях с фразеологическим единицами, где не подразумевается никакого условия сослагательное наклонение в этих случаях будить отличатся от изъявительного стилистически, передавая то же значение в смягчённой форме.

Could you present a bold front?

Might I go my own may?

A should say his acting went big! [10, с.79].

Такое употребление типично для вежливого разговора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Качалова К.Н., Е.Е.Израилевич //»Практическая грамматика Английского языка» / К.Н. Качалова, Е.Е.Израилевич. Издательство «Туркестан» 2006. 465.с
2. Ганщина М.А., Васильевская Н.М. //»English Grammar» Ninth edition revised «Higher school. Publishing house»/М.А. Ганщина, Н.М, Васильевская 1964 г. 198 с.
3. Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л. //»A Grammar of the English language» ООО/ В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер. Издательство «Айрис – пресс» 2009 г. 215 с.
4. Ниёзмуҳаммадов Б.//»Забони Адабии ҳозираи тоҷик»/Б. Ниёзмуҳаммадов. «Ирфон», Душанбе 1973 г. 209.с
5. Айнӣ С. //»Куллиёт»/С. Айнӣ «Ирфон 1981» ҷилди 8 1981 с. 208 с.
6. Улуғзода С.//»Субҳи ҷавонии мо»/С. Улуғзода Душанбе,Ирфон 2006 с. 234 с.
7. Волкова Евдакия Ивановна//»Английский Артикль в речевых ситуациях»/ Ивановна Евдакия Волкова Москва, Просвещение 1974 г. 189 с.
8. Веихман Г.А.//»Новое в английской грамматике»/Г.А.Веихман Москва «Высшая школа», 1990 г. 241с.
9. Рубцова Г.М.//»Полный курс английского языка»/Г.М. Рубцова Москва 2004 г. 167с.
10. Старкова А.П. и Диксона//»Грамматика английского языка»/А.П. Старкова и Диксона, Москва Просвещение 1980 г. 79с.

ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ НАКЛОНЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье речь идет о грамматические категории наклонения в таджикском и английском языках. Исследователи также рассматривают говорящего не только как неактивного субъекта, использующего язык, но и как творца. Язык как средство общения отражает не только задачу общения, но и взаимодействие людей через различные факторы речи и поведения. Один из таких способов - выразить мнение оратора. Оратор выражает свои мысли слушателю в различных формах, включая грамматику языка.

Автор статьи указывает, что наклонение является формой глагола и направлено на то, как говорящий оценивает действие по отношению к истине. Он играет важную роль в овладении грамматикой английского языка. В английском есть три типа наклонения глагола. Изъявительное (the Indicative Mood), повелительное (the Imperative Mood), сослагательное (the Subjunctive / Oblique / Indirect Mood).

Кроме того, категория наклонения - один из самых сложных вопросов в структуре современного английского языка. Тем не менее, способность правильно использовать слоги в грамматических выражениях рассматриваемых языков является одной из наиболее важных проблем для пользователей.

Основная проблема с использованием настроений - их неправильное использование, в том числе в разных формах и в разное время. Поэтому для выявления существующих проблем, как уже отмечалось, основной целью нашего исследования является определение его приоритетов в структуре английского и таджикского языков.

Ключевые слова: *Грамматическая категория наклонение, наклонения на таджикском языке, наклонения на английском языке, сослагательное наклонение, условное наклонение, наклонения,*

инфинитив, форма, исследование, определение формы, структура, учебное наклонение, категория наклонение, грамматическая степень, изъявительное наклонение, структура предложения, предложение.

GRAMMATICAL CATEGORY OF MOOD IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article discusses the grammatical categories of the mood in Tajik and English. Researchers also consider the speaker not only as an inactive subject who uses language, but also as a creator. Language as a means of communication reflects not only the task of communication, but also the interaction of people through various factors of speech and behavior. One such method is to express the opinion of the speaker. The speaker expresses his thoughts to the listener in various forms, including the grammar of the language.

The author of the article points out that mood is a form of the verb and is aimed at how the speaker evaluates the action in relation to the truth. It plays an important role in mastering the grammar of the English language. There are three types of moods in English. the Imperative Mood), (the Subjunctive / Oblique / Indirect Mood).

In addition, the category of mood is one of the most difficult issues in the structure of modern English. Nevertheless, the ability to use syllables correctly in the grammatical expressions of the languages in question is one of the most important issues for users.

The main problem with the use of moods is their misuse, including in different forms and times. Therefore, in order to identify the existing problems, as noted, the main purpose of our study is to identify its priorities in the structure of the English and Tajik languages.

Keywords: *Grammar category of mood, mood in Tajik, mood in English, subjunctive mood, conditional mood, mood, infinitive, form, research, shape definition, structure, learning mood, category of mood, grammatical degree, indicative mood, sentence structure, propose.*

Сведения об авторе:

Махсудинов Рамазон Исмоналиевич *- аспирант кафедры языкознания и сравнительной типологии Кулябского Государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (+992) 985577117*

About the author:

Mahsudinov Ramazon Ismonalievich *– the postgraduate of the chair of Linguistics and Comparative Typology of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, and S.Safarov St.-16. Phone: (+992) 985577117*

НИГОҲЕ БА МАФҲУМИ «ИСТИЛОҲ» ВА «ИСТИЛОҲШИНОСӢ» ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСӢ

Ҳасанова М.И.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Низоми истилоҳоти тибби муосир дорои як қатор вижагиҳои махсусе мебошад, ки онҳоро аз лиҳози робитаҳои маъноӣ, грамматикӣ, қолабҳои сермаҳсули калимасозӣ, амалкарди онҳо дар зернизомҳои гуногуни забонҳои дунё метавон ошкор намуд. Маврид ба зикр аст, ки истилоҳоти тиббӣ аз низомҳои истилоҳотии илмҳои дигар бо чи тафовут мекунад, қабл аз ҳама, муайянсозӣ, тасвир ва муқоисаи минбаъдаи ченакҳои асосии системавию муайяннамоии онро бо низомҳои истилоҳоти соҳаҳои дигар тақвият бахшид, то оне ки тамоми падидаҳои он ошкор гардад, тақозо менамояд.

Муҳим будани пажуҳиши мазкур аз аҳамияти амалӣ-назариявии таҳқиқи масъалаҳои истилоҳот дар раванди таҳаввулоти омории он иборат аст.

Истилоҳҳо дар забон дар таркиби истилоҳоти муқарраргардида мавҷудият доранд. Истилоҳшиносӣ, ҳамчун низоми истилоҳҳои илмӣ-техникӣ, зернизомро дар дохили низоми умумии луғавии дилхоҳ забон ба тартиб медарорад. Ба андешаи Реформатский А.А.: *«Истилоҳот – ин системаи мафҳумҳои илми мазкур мебошад, ки дар ифодаи луғавии дахлдор мустаҳкам карда шудааст. Агар дар забони умумӣ (берун аз истилоҳоти мазкур) вожа мумкин аст сермаъно бошад, ба доираи истилоҳоти муайян афтода, он якмаъноиро касб мекунад»* [10;9].

Забоншинос Виноградов В.В. нигоштааст, ки: *«Дар ба вуҷуд овардан ва таърифи истилоҳ ду ҷиҳат, ду нуқтаи назар мавҷуд аст: сохторӣ-забонӣ ва мафҳумӣ, семантикӣ, ки аз инкишофи системаи мафҳумҳои ин ё он илм, ин ё он истеҳсолот, касбу кор вобастагӣ дорад. Ин ҳар ду ҷиҳат*

ба ҳам алоқамандand ва дар баробари ин бо таърих, анъанаҳои фарҳангӣ-таърихӣ вобастагӣ доранд» [10;9].

Пажуҳиши ҳамарафаи истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илм, махсусан илми тиб, вазифаи муҳими самти омӯзиши истилоҳотии таҳлили забоншиносӣ, омили ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти объектҳои алоҳида ба шумор меравад. Истилоҳоти тиббӣ яке аз мавзӯъҳои калидӣ ва мураккаб маҳсуб ёфта, дар забонҳои меҳварии дунё ҷолиби таваҷҷуҳ мебошанд, ки мо ин масоилро бар пояи маводи бадастомада ба риштаи таҳқиқ кашидаем.

Аз ин хотир, низоми истилоҳоти тиббӣ дар забоншиносӣ махсусан дар замони кунунӣ, баъди ба даст омадани истиқлолияти Тоҷикистон ва мақоми давлатӣ гирифтани забони адабии ҳозираи тоҷик актуалӣ аст ва он вазифаи калони ҷамъиятиро ҳам дар мамлакат ва ҳам дар масири таърихи истилоҳшиносии ҷаҳон матраҳ менамояд.

Таҳқиқоти матраҳшуда ба истилоҳот, ҳамчунин шарҳи ҷойгоҳ ва таваҷҷуҳи махсуси таҳлилӣ дар ҳуҷҷатҳо ба баррасии муносибатҳои масъалавӣ дар истилоҳот ва таркиби луғавии забони алоҳида пайгири шудаанд.

Гузашта аз ин, истилоҳ мавқеи худро дар тамоми давру замон гум накардааст, вале онро олимон ва забоншиносони давр ба чандин падидаҳои мавҷудоти олам ташбеҳ додаанд. Ин аз он дарак медиҳад, ки олимон ва истилоҳшиносон истилоҳро ба жаргон, формулаҳои риёзӣ, предмет ташбеҳ медоданд, ки ин масъала бо андешаҳои мухталиф, яъне, дар як мафҳуми том боқӣ монд. Истилоҳ ин вожаест, ки ба ин ё он соҳаи илму фан корбаст мегардад.

Дар ин замина масъалаи хусусиятҳои сохторӣ-маъноии истилоҳоти мансуб ба тиб, тарзи ташаккул ва таҳаввули беҳсозии аломатҳои маъноии вожаҳо дар истилоҳот дар робита бо воҳиди консептуалии «тиб» ҳамчун падида дар истилоҳоти забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор мегардад. Муносибати таҳлилӣ ба масъалаи луғавӣ-маъноии фавқуззикр вобастагӣ дорад, чунки ҳар як истилоҳ дорои вазифаи фонетикии худро доро мебошад, зеро он дар таркиби худ вижагиҳои овоиро касб кардааст.

Бояд ёдовар шуд, ки дар шароити кунунии илму фан инкишофи истилоҳот дар забоншиносии навини тоҷик ва англис дар робита бо манбаъҳои ташаккул ва таҳаввули он рӯз то рӯз дар такомул мебошад. Маврид ба зикр аст, ки тавсиф ва пажуҳиши маводи забоншиносӣ, таҳлили ҳамаҷонибаи он дар меҳвари таҳқиқии истилоҳ ва истилоҳгузинӣ қарор дорад, зеро он то ҳанӯз дар як воҳиди муайян ба таври амиқу дақиқ ҳаллу фасли худро пайдо накрдааст, чунки ақидаи истилоҳшиносони пешин ва имрӯзиён мухталиф аст.

Аз ин хотир, таҳлили ҳаматарафаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ аз тарафи истилошиносони тоҷик, амсоли С.Назарзода, М.Султонов, С.Ҷоматов, М.Қосимова, К.Бахриддинов хело ҳам ба маврид таҳқиқотҳо шудааст. Ба ҳамин минвол, ман дар мақолаи худ бар пояи мавди бадастомада истилоҳи тибро дар муқоиса ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба риштаи таҳқиқ кашидаам. Истилоҳ дар таркиби луғавии забон танҳо ба воситаи дигар истилоҳоти илму техника шомил мешавад, ба ифодаи дигар, истилоҳот на танҳо дар таркиби луғавии забон, балки дар таркиби луғавии соҳаҳои дигар ҳам арзи вуҷуд доранд. Ба ҳамин васила, *истилоҳот – ин маҷмӯи истилоҳҳои соҳаи муайяни фаъолият, истеҳсолот, донишҳо, ки маҷмӯаи махсуси луғавии барои батартибдарорӣ ва танзими бошуурона бештар дастрасбударо, ташаккул медиҳад.*

Системаи истилоҳот ҳамон вақт азнав тавлид мешавад, ки ин ё он соҳаи илму фан ба қадри кофӣ ташаккул ёфта, назарияи худро пайдо намуда, тамоми мафҳумҳои асосии худро инъикос намояд. Дар муқоиса ба истилоҳгузинӣ, системаи истилоҳотӣ ба таври мушаххас интихобгардида, аз тарафи олимон ва мутафаккирони соҳаи марбута қабул карда шудааст. Дар чандин мавридҳо бошад, вожаҳо, ибора-истилоҳҳои бомаром сохташуда, ҳамчунин истилоҳҳои аз забони дигар вомгирифташуда барои баёни амалия ва назарияи тавсифкунандаи соҳаи мазкур истифода мегарданд [10, с. 8].

Мавриди зикр аст, ки боз як падидае барои истилоҳот хело ҳам умда арзи ҳастӣ дорад. Дар ҳар як соҳаи илм, техника, сиёсат, ҳуқуқшиносӣ, забоншиносӣ ва фалсафаву мантиқ одатан робитаҳои байналмилалӣ вуҷуд доранд бинобар ин, ин масъала оид ба ҳамдигарфаҳмии одамони намояндаи забонҳо ва миллатҳои гуногун ва фавқулода арзёбӣ мегардад.

Тарафи мафҳумии низоми истилоҳот муносибатҳои ҷойдоштаро байни истилоҳҳо дар як доираи махсус инъикос менамояд.

Калима ва ё вожа падидаи асосии забонро ташкил медиҳанд ва аз диду назари забонандӯзӣ умдатарин воҳидҳои ифодаи забонианд.

Забоншиноси маъруфи амрикоӣ Л.Блумфилд (L.Bloomfield) аз нигоҳи худ вожаро калимае медонад, ки аз ду самташ фосиларо доро мебошад. Ӯ менигорад, ки вожа сурати озодест, ки шомили ду ва ё чанд сурати бастае мебошад, ки дар ягон маврид маънои худро гум намекунад. Ба ибораи дигар баён намоем, истилоҳ хурдтарин воҳидест, ки метавонад ба танҳои мустаъмал гардад. Ӯ бехтарин намунаи вожаро калимаи навишторӣ (имлоӣ) ҳисобидааст, зеро дар ҳар ду тарафи он

фосила муроот мегардад [6, с.508].

Забоншиносони дигари амрикоӣ Б.Блоч (B.Bloch) ва Г.Трагер (G.Trager) калимаро шакли озоде медонанд, ки комилан дигар наметавонад ба шаклҳои озоди хурдтаре ҷудо гардад [7, с. 67].

Аз нигоҳи овозшиносӣ калима воҳиди овоии мураккаб ва серҷузъест, ки аз як ё чанд ҳиҷо таркиб ёфтааст.

Бояд тазаккур дод, ки вожа ва ё калима дар аксар мавридҳо муродифи ҳамдигаранд, аммо забоншиносон дар рафти пажӯҳишоти худ ба чандин маъно корбаст менамоянд, яъне *«вожа воқеияте муҷаррадтар ва омтар аз калима аст ва иллати ҳамин воқеияти омму муҷаррад аст, ки дар фарҳангҳои тафсирӣ ба сурати мадхали мустақил оварда мешавад ва онро як воҳиди вожагонӣ маҳсуб мекунанд. Аз тарафи дигар калима воҳидест монандтар ва танҳотар, ки заруратан наметавонад мавқеъи мадхали мустақилеро дар фарҳангҳо ҷойгир кунад. Ба ибора дигар дар чаҳорчӯби фарҳангҳо, ҳар калимае мадхали мустақил аст, вале ҳар калимае заруратан мадхали мустақил нест. Яъне ҳар вожае калима аст, аммо ҳар калимае вожа шуда наметавонад.»* [5;509].

Вожа ва ё калима навъҳои зеҳнӣ (шакли дар зеҳн мавҷуди вожа), айнӣ (сурати дар айни замон воқеии вожа), гуфторӣ ё лафзӣ (тарзи баёну талаффузи вожа) ва навиштарӣ ё китобӣ (чигунагии тарзи навишти вожа) дорад.

Бояд гуфт, ки истилоҳ калимаи хос, аниқраш калимае ба вазифаи хос аст. Вай калимае ибораест, ки дар ҳавзаи амалкарди як илми махсус маънии ба худ хосе дошта, мафҳуми муайянеро ба шакли дақиқ ифода мекунад. Истилоҳ метавонад гоҳе дар матн маънии истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба сифати калимаи маъмули забон корбаст гардад.

Муаммои истилоҳу истилоҳшиносӣ дар замони кунунӣ аз масъалаҳои муҳимтарини забоншиносии умумӣ аст. Ҳар чанде ки ба таъйину таҳқиқи мафҳуми истилоҳ, таҳаввулу ташаккули он дар забон рабт дорад, илми забоншиносиро ба соҳаҳои дигари илму маърифат, ба таърихи моддиву маънавии инсоният пайванд менамояд.

Агар ба таъйини фалсафии мафҳуми истилоҳ назар афканем, мебинем, ки аз ин нуқтаи назар мафҳуми истилоҳ ду ҷиҳат дорад.

Аввал, асоси таъйину ифодаи фалсафии мафҳуми истилоҳро аломати махсуси он ташкил медиҳад, яъне ба воситаи истилоҳ дар шакли моддӣ натиҷаи тафаккур инъикос меёбад.

Дуюм, истилоҳ ҳамзамон бо дигар воститаҳои ифодаву баён дар дарки донишҳои нави инсоният мусоидат мекунад.

То кунун байни забоншиносону истилоҳшиносон ифодаи мушаххас ва дақиқи мафҳуми *«истилоҳ»* мавҷуд нест. Шояд гуногунии тарзи ифодаи мафҳуми *«истилоҳ»* аз ин хотир аст, ки истилоҳ унсури асосӣ ва маводи зарурияи илмҳои гуногун аст. Ҳар илм мехоҳад зери ин мафҳум нишонаҳои ба худ хосе, ки аз назари ҳамин илм муфидтару муҳимтаранд, инъикос намояд [7, 135].

Бори нахуст назарияҳои истилоҳ дар илми забоншиносӣ дар ибтидои асри ХХ ба вуҷуд омаданд. Масалан: Гринаф (Greenough) ва Киттриҷ **(Kittridge)** истилоҳотро ба формулҳои риёзӣ шабеҳ медонанд, яъне чун истилоҳот танҳо ба мақсади ифодаи мафҳумҳои вожа миёни одамон корбаст мегардад, зарурати умуман ба таркиби луғавии забон ворид намудани онҳо нест [5;11, 9, 105].

Э.Жилбер (E.Gilbert) истилоҳотро ба формулҳои риёзиву кимиёвӣ қиёс мекунад [4;11, 1, 105]. Т. Сейвори (T.Savory) истилоҳотро ба калимаҳои мутадовил муқобил мегузорад [4;12, 1, 105].

Забоншинос Л.Олшки назарияи «ҳироглифият»-и истилоҳро пешниҳод мекунад. Моҳияти ин назария ҳамин аст, ки истилоҳ чун аломати комилан бетарафи маъноӣ – «симоҳои мурда» баррасӣ гардида, танҳо барои ифодаи далелҳои ақлонӣ ба кор меравад. Назарияи ҳамшабеҳи инро забоншиноси маъруф О.Есперсен ва Ф.Бруно (F.Brunot) ҷонибдорӣ кардаанд [5;12, 1, 105].

Ж.Вандриес, Логан Смит (L.Smith) ва дигарон истилоҳро бо жаргон шабеҳ медиҳанд [5;12, 9, 105].

Забоншиноси олмонӣ А.Ширмер (A.Shirmer) истилоҳотро бо калимаҳои ҳирфаӣ муқобил мегузорад [5, 13; 9, 105]. Забоншиносон Ҳ.Эггербехт (H.Eggerbeht) истилоҳро бо мафҳум ва Ларс Гурмунд (L.Gurmund) ба олати илм монанд мешумориданд. Ба ҳамин зимнан Ларс Гурмунд истилоҳро олоти истифодаи илм шуморида, ҳамзамон зикр менамояд, ки худи таркиби системаи истилоҳоти ҳар илми ҷудогона ҷавобгӯи ниёзҳои сохтори дохилии ҳамин илм аст [5;14-16, 9, 105].

О.Найбеккен (O.Nybakken) дар муқобили мафҳуми «забони адабии англисӣ» (vernacular English), мафҳуми «забони фаннии англисӣ»-ро (technical English) пешкаш менамояд. Ба андешаи вай «забони техникии англисӣ» аз «истилоҳоти техникӣ» (technical terms) мансуб аст. Ӯ чаҳор вижагии асосии «истилоҳоти техникӣ»-и худро пешниҳод менамояд: 1) ифодаи дақиқ ва қатъӣ (precise rectrained descriptiveness); 2) самтдорандагӣ дар соҳаи худ ва соҳаҳои дигари вобаста (orientation in its own related areas); 3) худвижагӣ (spesificity); 4) мутобиқат ба меъёрҳои забонӣ (lingvistic correctness) [5;17]

Дар Иттиҳоди Шӯравии собиқ аз солҳои 20 бунёди комиссиюнҳои истилоҳшиносӣ, ки мебоист ба таҳияву танзими истилоҳоти миллӣ машғул мешуданд, шурӯъ гардид. Дар Тоҷикистон бори аввал соли 1933 Кумитаи истилоҳот таъсис дода шуд. Ин идора Комитети марказии алифбои нав ва истилоҳшиносӣ унвон дошта, як бахши он комиссияи луғат ва истилоҳшиносӣ номида мешуд.

Академик В. В. Виноградов дар асари худ менависад, ки *«дар сохтану муайян кардани истилоҳ ду ҷиҳат, ду нуқтаи назар аст: сохториву забонӣ ва мафҳумӣ, маъноӣ, ки сабаби рушди системи мафҳумҳои ин ё он илм, ин ё он соҳа ё шуғлу пешаанд. Ин ҳар ду ҷиҳат ба ҳам алоқаманд буда, илова бар ин вобастагии таърихӣ, анъанаҳои фарҳангиву таърихӣ доранд»* [10;9].

Дар истилоҳ мавҷуд будани маънии луғавиро дар айни замон бештари истилоҳшиносон эътироф кардаанд. Ба андешаи чанде аз забоншиносон маънии истилоҳ дефинитсияи он аст. Аз ин нуқта чунин бармеояд, танҳо он аломатҳо, ки *«таъйиноти дақиқи илмӣ»* доранд, истилоҳ буда метавонанд.

Аммо аз нигоҳи В.М.Лейчик чунин тарзи таъйини истилоҳ, яъне аломати истилоҳ будани дефинитсияи ҳатмии илмӣ бо сабабҳои зерин дуруст нест:

1. Дар мантиқ як навъи қазияро дефинитсия меноманд, ки аз ҷониби чапи муайянкунанда (definiendum - Dfd) ва тарафи рости муайяншаванда (defmiens - Dfn) иборат мебошад. Истилоҳ бошад танҳо Dfd аст, балки тарафи рост (Dfn) фақат ифодагари маънии он аст, на ифодагари маънии ҳамаи дефинитсия аст. Аз ин рӯ, мантиқан гуфтани нуқтаи зерин дуруст мебуд, ки ба истилоҳ танҳо ифодаи маънии вай ё ифодаи мафҳуме, ки истилоҳ дорад мувофиқ аст;

2. Ҳар як истилоҳ метавонад на танҳо як ифодаи маънии худ, балки чанд тарзи ифодаи маънӣ дошта бошад, зеро мафҳуме, ки истилоҳ ифода мекунад, гуногунҷабҳа буда, дар назарияҳои мухталиф ифодаҳои мухталифро ба худ мегирад;

3. Маънии истилоҳ ифодаи забонии ягона надорад, аз ин хотир маълум нест, ки истилоҳ чи гуна дефинитсияи талаффузӣ дорад;

4. Натанҳо истилоҳ, балки ҳар кадом калима **ё** ибора метавонад дефинитсия дошта бошад ё васеътараш ба дефинитсия ворид гардад, аз ин сабаб ин аломати хоси истилоҳ нест;

5. Дар соҳаҳои тахассусӣ мафҳумҳои зиёде мавҷуданд, ки дефинитсия надоранд, ҳарчанд бо васоити забонӣ ифода мегарданд. Истилоҳоти зиёде мавҷуданд, ки маънии онҳо дар дефинитсияи лафзӣ ошкор нашудааст [7;137].

Аз гуфтаҳои фавқ бармеояд, ки чунин тарзи ифодаи мафҳуми истилоҳ дақиқтар аст: *«истилоҳ - воҳиди луғавиест, ки тақозои дефинитсия (саҳеҳтараш: ифодаи мутаносиби маънии истилоҳро) дорад»* (Даниленко, 1977**:** Канделаки, 1977).

Дар илми забоншиносӣ нахустин таърифҳои истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар охири қарни XIX ва ибтидои садаи XX ба вуқуъ омад. Истилоҳшиносони маъруфи давр Киттриҷ ва Гринаф истилоҳро бо формулаҳои риёзӣ ташбеҳ медиҳанд. Ба андешаи онҳо истилоҳ танҳо барои ифодаи мафҳуми ин ё он соҳаи илму техника ба кор мебаранд. Ба ҳамин минвол, маҳдудияти функсионалии истилоҳро ба инобат гирифта, истилоҳшиносони номбурда қайд мекунанд, ки дар таркиби луғавии забон шомил намудаи истилоҳ дар ягон маврид зарурати ногузастаниро ба худ касб накардааст. Ин андешаро истилоҳшиносони дигари он давра Э. Жилберва Т. Сейвори тақвият бахшида, яке истилоҳро ба формулаҳои риёзиву кимиёвӣ, дуюмин ба вожаҳои умумиистеъмолӣ монанд мекунанд. Ба ақоиди забоншинос Л. Олшки, истилоҳ мисли иероглиф як «тамсил ё образи мурдаву беҷонест», ки танҳо барои муайян намудани асосҳои ақдонӣ корбаст мегарданд. О. Эсперсон ва Ф. Бруно ҳамин андешаро дастгирӣ кардаанд. Баъзе аз донишмандон ва дастандкорон, амсоли Вандриес ва Л. Смит, истилоҳро бо жаргон муқоиса намудаанд, забоншиноси олмонӣ А. Ширмер бошад, онро бо профессионализмҳо, яъне вожаҳои марбути касбу кор мутазод шабеҳ кардааст. Х. Эггербехт ва Л. Гармунд истилоҳро чун як олот ё абзори комилан илмӣ шабоҳат додааст. Олими дигар Л. Гармунд ишора мекунад, ки системаи истилоҳгузинии ҳар як илми ҷудогона ҳангоми ақидаву муҳокимаронии илмӣ барои муайян намудани таркиби луғавии забони он илм равона менамояд. Ф. А. Брокгауз ва А. Ефрон истилоҳро чун як вожаи махсусе шарҳ додаанд, ки он вожа дар таркиби муҳокима барои ифодаи як мафҳуми томи алоҳида хизмат мекунад. Забоншиноси маъруфи англис О. Найбеккен бар зиддӣ мафҳуми «забони умумии англисӣ» мафҳуми «забони техникии англисӣ»-ро ба кор бурдааст. Ӯ таҳти мафҳуми «забони техникии англисӣ» забони илм, яъне забонеро мефаҳмад, ки он забон барои расидан ба ҳадафҳои махсус (ифодаи мазмуну мундариҷа ва моҳияти ҳамаи он донишҳое, ки тавассути илм омӯхта шудаанд ва мешаванд) хидмат менамояд. Ин олим ишора мекунад, ки забони техникии англисӣ чор хусусияти хос дорад: ифодаи комилан возеҳи мазмун; маҳдудиятнокии доираи корбасти танҳо дар ин ё он соҳаи муайян ва ё якчанд соҳаҳои бо ҳам алоқаманди илмӣ; ҳудвижагӣ; мутобиқат бо меъёрҳои забони табиӣ (миллӣ) ошкор карда шудааст [11;32].

Дар ин мубоҳисаҳои илмӣ дар боби таҳқиқу таъриф намудани моҳият ва вазифаҳои истилоҳ Д. С. Лотте, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Н. П. Кузкин, А. А. Реформатский, А. В. Суперанская. А.

Д. Хаютин, В. П. Даниленко, В. М. Лейчик, Т. Л. Канделаки, Б. Н. Головин, Р. А. Будагов, М. Н. Чернявский, Н. А. Баскаков, А. С. Герд, З. И. Комарова, В. С. Кулебакин, Я. А. Климовитский, Г. В. Степанов, Н. А. Слюсарева, Л. В. Морозова ва дигар олимони шӯравӣ низ фаъолона ширкат варзида, дар ин мавзӯъ фикру мулоҳизаҳо баён кардаанд.

Дар илми луғатшиносӣ таърифи ягонаи ҳаматарафаи пурра ва барои ҳамаи омӯзандагон мақбули мафҳуми «истилоҳ» арзи ҳастӣ надорад. Ин масоил то ҳол дар давраи шуравӣ таваҷҷӯҳи истилоҳшиносонро ба худ ҷалб намуда буд. Масалан, Б. Н. Головин дар як мақолаи худ ҳафт намуди шарҳу тавзеҳи «истилоҳ»-ро ёдовар шуда, сониян тамоми он таърифҳоро барои дар онҳо ба истилоҳ пайваст карда шудани як қатор аломат ухусусиятҳои ба табиати нутқиву забонии худи истилоҳи номувофиқу бегона яке паси дигар шадидан мавриди мунақид қарор гирифта буд. Дар соли 1977 забоншиносӣ дигари шӯравӣ В. П. Даниленко 19 намуди таърифи истилоҳро шарҳ додааст. Ин забоншинос ишора мекунад, ки ғайр аз ин таърифҳо боз якчанд таърифҳои дигаре низ мавҷуданд, аммо бинобар маҳдудияти зарурият ӯ натавонистааст ҳамаи онҳоро ёдовар шавад. Масалан, В. В. Виноградов чунин қайд мекунад, ки ҳангоми истилоҳсозӣ ва истифодаи истилоҳ ба ду хусусият ё ҷиҳати истилоҳ, ки омили асосии низоми мафҳумоти соҳаҳои мухталифи илм ва истеҳсолот мебошанд, таваҷҷӯҳи ҷиддӣ додан зарур аст. Ба андешаи В. В. Виноградов ин вижагиҳо – хусусиятҳои сохториву маъноии забонӣ ва мафҳумӣ-семантикии истилоҳ мебошанд [11;35].

Забоншиноси дигари шуравӣ Н. П. Кузкин чор навъи таърифи истилоҳро пешниҳод мекунад: а) истилоҳ - вожае, ки вазифаи дифинитивӣ (тафсиркунандагӣ)-ро иҷро мекунад; б) истилоҳ - вожае, ки номи мафҳумро ифода мекунад; в) истилоҳ - вожае, ки мафҳуми махсусро ифода мекунад; г) истилоҳ - калимае, ки баёнгари мафҳуми вижа мебошад.

В. П. Даниленко зери мафҳуми «истилоҳ» вожаеро дар назар дорад, ки он вожа ҳангоми истифодашавӣ дар ин ё он соҳаи махсус дифинитсия, яъне шарҳу тафсирро тақозо менамояд. Ҳамин нуқтаи назарро аксари муҳаққиқони муосири истилоҳшинос пайравӣ карда, дифинитивро ҳамчун маънои истилоҳ шарҳ медиҳанд.

Забоншиноси барҷаста А.Д.Хаютин басе хусусияти асосии истилоҳ ишора намуда, онҳоро чунин шарҳ медиҳад:

а) якмаъноӣ, яъне, ҳар як истилоҳи мансуби низоми истилоҳотии ин ё он илми муайян танҳо як маъноро ифода мекунад;

б) новобастагӣ ба матн, яъне, ҳар қадаре ки истилоҳ бо меъёри якмаъноӣ мувофиқ бошад, ҳамон қадар аз қайду вобастагӣ ба матн озод мебошад;

в) бетафовутии услубиву экспрессивӣ, яъне, истилоҳ ҳангоми истифода шуданаш ба ҳайси воситаи забонии ифодаи мафҳуми илмӣ мавқеи аз ҷиҳати услубӣ бетарафонаро ишғол мекунад ва дар мазмуни худ таносуби байни мафҳуму маъноро инъикос мекунад.

Ба масъалаи таҳқиқу таърифи истилоҳ олимони забоншиноси тоҷик низ таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд. Таърифҳои мафҳуми истилоҳро дар асарҳои илмиву таълимии як зумра муаллифони тоҷик ба таври фаровон мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, дар китоби дарсии «Забони адабии ҳозираи тоҷик» чунин таърифи истилоҳ оварда шудааст: *«Истилоҳ (муродифи арабӣ-тоҷикии вожаи юнонии terminus-ҳад, ҳудуд)- вожае, ки ҳангоми истифода шуданаш дар доираи ин* ***ё*** *он соҳаи илм, техника, маданият ва ё истеҳсолот як мафҳуми муайянро ифода мекунад. Хусусияти аз дама муҳимми истилоҳ якмаъноӣ мебошад».* Айнан ҳамин гуна таърифи истилоҳ бо андаке дигаргунӣ дар китоби дигари дарсӣ бо номи «Лексикаи забони адабии тоҷикӣ» ба назар мерасад: *«Истилоҳ (муродифи арабиву тоҷикии калимаи юнонии terminus– ҳад, ҳудуд)- калимае мебошад, ки мафҳумҳои якмаъноисоҳаҳои гуногуни ҳаёт - илм, истеҳсолот, санъат ва ғайраро ифода мекунад».* Чунин таърифи мухтасари истилоҳ дар «Энсиклопедияи советии тоҷик» низ оварда шудааст: «*Истилоҳ– калима ё иборае, ки аҷсому падидаҳо ва мафҳумҳои илмӣ, маданӣ, техникӣ ва ғайраро ба таври дақиқ ифода мекунад. Истилоҳдар тафовут аз калимаҳои маъмулӣ танҳо як маъно ва ҳудуди муайяни семантикӣ дорад».*

Муаллифи китоби «Муқаддимаи забоншиносӣ» М. Норматов низ дар асари худ моҳияту вазифаи истилоҳро хеле кӯтоҳ чунин баён кардааст: *«Истилоҳот калимаҳои махсусе мебошанд, ки як маъноро ифода карда (бо ин хусусияти худ) аз калимаҳои маъмулӣ, махсусан аз калимахои сермаъно фарқ мекунанд».*

Аммо аз байни муҳаққиқони тоҷик таърифи аз нуқтаи назари илми истилоҳшиносии муосир нисбатан комилу дурусти истилоҳро М. Султон баён кардааст. Ӯ дар қисмати муқаддимавии монографияи худ, ки дар он таърихи ташаккулёбииистилоҳоти илмии тоҷикиро таҳқиқ кардааст, мафҳуми истилоҳро чунин шарҳ медиҳад:*»Истилоҳот-вожаҳое мебошанд, ки дар доираи амалкарди як илм мафҳумҳои мушаххасро ифода карда, дар якҷоягӣбо дигар воҳидҳои забонии бо истилоҳот алоқаманд (як) низом (мушаххас)-и истилоҳотиро ташкил медиҳанд».*

Сабаби асосии пайдойиши чунин таърифҳои гуногуни мафҳуми истилоҳро олими маъруфи истилоҳшинос В. М. Лейчик дар он мебинад, ки ин мафҳуммавзӯи таҳқиқи на як илм, балки чандин

илмҳо, мисли фалсафа, маърифатшиносӣ, мантиқ, забоншиносӣ, семиотика, информатика, истилоҳшиносӣ ва дигар илмҳо буда, ҳар кадоми ин илм ҳамон аломату хусусиятҳои истилоҳро меомӯзанд, ки дар маърази пажӯҳиши онҳо намоён мебошанд [11;39].

Ба ҳамин минвол, бояд ҳадс зад, ки истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар таркиби луғавии забон барои бою ғанӣ гардонидани он мавқеъи хосаеро касб намудааст. Мақолаи ман оид ба ин масъалаи илми забоншиносӣ бахшида шудааст, ки ҳоло ҳам ба омӯзиши амиқу дақиқ ниёз дорад ва ҳатто аз камбудиву хатогиҳо орӣ нест. Ба андешаи ман, истилоҳ ин калима ва вожае мебошад, ки ба ин ё он соҳаи илму техникаи муайяншуда мансуб аст.

АДАБИЁТ

1. Даниленко, В.П. Лингвистические требования к стандартизируемой терминологии. / В.П. Даниленко // Терминология и норма. О языке терминологических стандартов. - М.: Наука, 1972. - 120 с.
2. Даниленко, В.П. О месте научной терминологии в лексической системе языка. / В.П. Даниленко // Вопросы языкознания. - 1976. -№4. - С. 64-71.
3. Джаматов, С.С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. / С.С. Джаматов. - Д.: Дониш, 2017. - 412 с.
4. Дониш, А. Путешествие из Бухары в Петербург // А. Дониш. Избранные произведения. Изд. 2-е, перераб, и доп. Перевод с тадж. М.Н. Османова и Л.Н. Демидчик. - Д.: Ирфон, 1976. - 280 с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. - Д.: Ирфон, 1973. - 450с.
6. Камолиддинов Б. Мушкилоти истилоҳ / Б. Камолиддинов// Дах соли Қонуни забон. - Д.: Ирфон, 1999. - С.62-64.
7. Камолиддинов, Б. Услубшиносӣ / Б. Камолиддинов. - Д.: Ирфон, 1983. - 115с.
8. Канделаки, Т. Д. Вопросы моделирования систем значений упорядоченных терминологий / Т. Д. Канделаки // Современные проблемы терминологии в науке и технике. - М., 1969. - С. 3 -319.
9. Канделаки, Т. Д. Терминологическая работа в системе научных учреждений АН СССР / Т. Д. Канделаки // Вопросы языкознания, 1979. - № 5. - С. 123-132.
10. Ҷурақулов Б.Р., Таҳлили сохторӣ-семантикии истилоҳоти педагогӣ дар забонҳои гуногуннизом (дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)\\ 10.02.20., автореферат, Душанбе, 2019. - 25 с.
11.Ҳаитова Ш.И. Баъзе масъалаҳои назариявии илми истилоҳшиносӣ. – Душанбе, 2013. – 223 с.

ВЗГЛЯД НА ПОНЯТИЯ «ТЕРМИН» И «ТЕРМИНОЛОГИЯ» В ЛИНГВИСТИКЕ

В этой статье рассматриваются понятия «термин» и «терминология» в лингвистике. Следует отметить, что система терминологии современной медицины имеет ряд особенностей, которые можно выделить в терминах семантических связей, продуктивных словообразовательных моделей, их функционирования в различных подсистемах языков мира. В своей статье автор акцентирует внимание на всех нерешенных вопросах терминологии и терминологии, что также анализируется на основе полученных материалов. Следовательно, актуальные вопросы являются одними из ключевых в лингвистике и все еще нуждаются в глубоком исследовании.

Ключевые слова: *понятие, терминология, терминология, лингвистика, язык, слово, композиция, конструкция, словообразование, интерпретация, исследование, проблема, система, анализ, значение, лексикография, стилистика, фонетика, грамматика, грамматика, словообразование, сложное словообразование.*

A VIEW TO THE CONCEPTS OF «TERM» AND «TERMINOLOGY» IN LINGUISTICS

This article deals with the concepts of «term» and «terminology» in linguistics. It should be noted that the terminology system of modern medicine has a number of features that can be distinguished in terms of semantic links, productive word-formation models, and their functioning in various subsystems of the world's languages. In his article, the author focuses on all unresolved issues of terminology and terminology, which is also analyzed on the basis of the materials received. Consequently, topical issues are among the key ones in linguistics and still need in-depth research.

Keywords: *concept, terminology, terminology, linguistics, language, word, composition, construction, word formation, interpretation, research, problem, system, analysis, meaning, lexicography, stylistics, phonetics, grammar, grammar, word formation, complex word formation.*

Сведение об авторе:

Хасанова Мухарама Исановна *- соискатель кафедрой языкознание и сопоставительной типологии, Таджикского государственного педагогического университета имена Садриддина Айни, Тел. (+992) 900008227 E-mail: kozizoda_1997@mail.ru*

About the author:
Khasanova Muharama Isanovna *– an applicant in the Department of Linguistics and Comparative Typology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Tel. (+992) 900008227 E-mail: kozizoda_1997@mail.ru*

ТДУ 809.155+8020:398.9

МАВҚЕИ СОМАТИЗМҲО ДАР ЗАРБУЛМАСАЛҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мирзоалиева Ш.Э.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Лексикаи соматикӣ (аз юнонӣ «soma» - «бадан») аз маъмултарин гурӯҳи лексикӣ дар забон ва яке аз фарохтарин мавзӯи пажӯиши корҳои таҳқиқотӣ дар таҳқиқоти олимону забоншиносонӣ дохилӣ ва хориҷӣ ва забоншиносии муқоисавӣ- таърихӣ мебошад.

Соматизмҳо исмҳое мебошанд,ки номи узвҳои ҳайвон ва одамонро ифода мекунанд.Дар зери мафҳуми соматизм мафхумеро мефаҳманд,ки он ифодакунандаи номи узвҳои инсон бошад.Ин истилоҳ метавонад дар биология ва тиб ба маънои» чизи марбут ба бадани инсон» истифода шавад ва ба мафҳуми «равонӣ» мухолиф аст.

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI ,забоншиносон ба омӯзиши таркиби лексикии соматизмҳо диққати бештар додаанд. Ин истилоҳ бори аввал аз тарафи Ф.О.Вакк дар забоншиносӣ истифода мешавад.Тибқи хулосаи ӯ соматизмҳо яке аз қабатҳои муҳими ҳар як забон буда метавонанд [2, с.23]. Ҳамин тавр,аз нимаи дуюми асри XX истилоҳи «соматизм»дар омӯзиши калимаҳое, ки мансуб ба юадани инсон ё ҳайвон аст,истифода мегардад.Мусаллам аст,ки башарият бо забони модарии худ узвҳои баданро амсоли сар,пой,чашм, дил,гӯш,даст,рӯй ва ғайраро медонанд ва ба таври фаъол дар забони худ истифода мебаранд.Аз ин ҷиҳат соматизмҳо дар ҷамъият барои дарки мафҳумҳо ва муносибатҳо зарур аст,зеро лексикаи соматикӣ дар ҳаёти рӯзмарраи инсон мақоми хос дорад.

Соматизмҳо дар баробари дар дигар воҳидҳои забонӣ истифода шудан,фразеологизмҳо ва дар зарбулмасалу мақолҳо низ ба таври хеле фаровон корбаст мешаванд ва мақоми хосеро низ касб намудаанд.Зарбулмасал сухани пандомӯз, боҳикмат, насиҳатомез, мӯҷаз, машҳуру вирди забонгашта, ки дар нутқ ҳамчун мисол оварда мешавад.А.В.Кунин зарбулмасалҳоро ҳамчун» гуфтаҳои афористии фишурдашуда бо маънои таҳрикдиҳанда дар шакли қолабгирифта» мефҳмад [7, с. 300].Ҳамчунин мавсуф таъкид мекунад, ки «зарбулмасал» Ҳамчун воҳиди фразеологӣ буда бо маънои луғавии ҷузҳои ҷудогонаш метавонад ибораҳои устувор ва озодро ташкил намояд.Бинобар ин Кунин А.В андеша дорад,ки «дар забоншиносӣ воҳидҳои фразеологие,ки ҷузъи асосии онҳо калимаҳои ифодагари номи узвҳои бадани инсон мебошанд, фразеологияи соматикӣ ном доранд»[7, с.3].

Фразеологияи соматикӣ яке аз қисматҳои шавқовари фразеология, ҳамчун қисмати муҳими забоншиносӣ маҳсуб мешаванд. Перумони фразеология соматӣ забоншинос Н. Ш. Раҳмонова таҳти унвони «Воҳидҳои фразеологии соматӣ дар забоҳои тоҷикӣ ва русӣ'' таҳқиқоте анҷом додааст. Дар ин рисола муаллиф нақш ва мавқеи номҳои узви бадани инсонро дар таркибивоҳидҳои фразеологӣ нишон дода , баъзе хусусиятҳои фардии онҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мавриди муқоиса қарор дода , аз онҳо хулосаи дурусти илмӣ баровардааст [9, с. 22]. Ҳамин тавр муҳақиқони дигари тоҷик дар таҳқиқотҳои илмии худ ба истифодаи соматизмҳо дар воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалҳои забони тоҷикӣ таваҷҷуҳ намуда, онро дар муқоиса бо дигар забонҳо низ мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Дар ин ҷо мо бархе аз зарбулмасалҳои англисиро,ки дар дохили худ вожаҳои соматикӣ доранд,мавриди таҳлил қарор дода,онҳоро ҳамзамон бо муодилҳояшон дар забони тоҷикӣ ба таври муқоиса дида мебароем. Дар забони англисӣ зарбулмасали»A bird in the hand is worth two in the bush» истифода мешавад ,ки маънои таҳтуллафзиаш «Гунҷишке дар даст беҳ аз бозе дар ҳаво»дар забони тоҷикӣ муодили он»Шуши нақд (ба даст)беҳ аз дунбаи насия»истифода мешавад. Дар гунаи англисӣ соматизмӣ «hand» «даст» истифода шудааст ки ба маънии аслии калима омадааст.Аммо дар муодили тоҷикии он гунаҳои гуногуни он истифода мегарданд.Яъне дар як ҷой,агар калимаи «нақд» истифода шавад, дар гунаи дигар таркиби «ба даст» корбурд гардидаст.Дар зарбулмасали англисии «A clean hand wants no washing» Дасти тоза ба шустан эҳтиёҷ надорад»омадааст.Муодили ин зарбулмасал дар забони тоҷикӣ «Аз сухани рост зиён

намерасад»мебошад.Дар зарбулмасали англисӣ вожаи hand «даст»истифода шудааст,ки ба маънои озоди худ корбаст шудааст.вале дар таркиби «a clean hand»ба маънои маҷозии он истмфода шуда,дар забони тоҷикӣ мо метавонем онро бо «дасти тоза»тарҷума намоем.Дар зарбулмасали дигар,ки»An empty hand is no lure for a hawk»аст,низ вожаи hand «даст»кор фармуда шудааст.Дар тарҷумаи О.Иқболов «Аробаи равған карданашуда ҳаракат намекунад»муодили зарбулмсали мазкур оварда шудааст?агар таҳтуллафзӣ тарҷума кунем он»Ба дасти холи парандаи ваҳширо дошта намешавад»тарҷума мешавад,ки ин ҷо соматизми «даст» ба маънии аслии дасти инсон омадааст [2, с.42]. Ё зарбулмасали «Gossiping and lying go hand in hand»агар таҳтуллафзии он дар забони тоҷикӣ «Ғайбат ва дурӯғ аз даст ба даст меравад»-ро ифода кунад муодили он дар забни тоҷикӣ «Ғайбату дурӯғаз даҳон ба даҳон меравад»аст.Дар ин ҷо агар забони англисӣ соматизмӣ «даст ба даст»истифода шудааст,дар забони тоҷикӣ он «даҳон ба даҳон»истифода мешавад,ки як маъниро мефаҳмонад.Зарбулмасали англисии «Iron hand in avelvet glove»ки маънои таҳтуллафзии «дасти оҳанин дар дастпӯши махмалин аст мебошад, ба зарбулмасали «Аз рӯ мекунад шона,аз таг мезанад фона» [11, с.107] мувофиқат мекунад.Агар дар зарбулмасали англисӣ соматизмӣ hand «даст»омада бошад,дар зарбулмасали тоҷикӣ на соматизмҳои аслӣ балки «рӯ ва таг»истифода шудааст.Зарбулмасали «Many hands make light work»ба зарбулмасали тоҷикии «Дасти бисери гул аст»тавъам омада,дар ҳар ду маънӣ соматизмӣ «даст истифода шудааст.Зарбулмасали «Roil my log and and I will roll yours»ки маънои таҳтуллафзии»маро кӯмак кунӣ ва ман ҳам туро кӯмак хоҳам кард»омадаастдар тарҷумаи тоҷикӣ ба ҷои соматизмӣ hand «даст»вожаи ӯмакро истифода мебарем.Муодили зарбулмасали мазкур дар забони тоҷикӣ «Даст дастро мешӯяду ҳар ду даст рӯйро»мебошад.Ин ҷо дар муқоиса аз забони англисӣ ба ғайр аз соматизми «даст»инчунин соматизми «рӯй» низ истифода шудааст. Зарбулмасали дигари забони англисӣ»Scratch my back and I will scratch yours»ки маънии «ба пушти ман нарас,ман ҳам ба пушти ту кор надорам»аст,ки дар забони тоҷикӣ муодили он «Даст дастро мешӯяд»мешавад,ки маънои зарбулмасали англисиро ифода карда наметавонад [11, с. 146]. Дар зарбулмасали англисӣ соматизми back»пушт»оварда шудааст,ки ба соматизми «даст» ягон робита надорад.Соматизми «**сар**» ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ серистеъмол аст. Масалан, дар зарбулмасали «Fish beings to stink at the head»соматизми head «сар»ва дар зарбулмасали тоҷикӣ «сар»якхел кор фармуда шудааст.

Муодили тоҷикии ин зарбулмасал дар забони тоҷикӣ ин аст.»Моҳи зи сар канда гардад,на зи дум».Ё ин умумият дар зарбулмасали»Better be the head of a dog than the tail of a lion»ва зарбулмасали тоҷикии «Сари саг будан беҳтар аст,аз думи шер шудан»якранг буда,маънои ба умеди каси дигар набуда,дар талоши кори худ будан аст.Дар харду зарбулмасалҳо вожаҳои соматикии «сар» ва «дум» истифода шудаанд.Соматизми «дил»дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ серистеъмол аст.Дар зарбулмасали англисӣ»A heart without love is a violin»соматизми «дил» истифода шудааст.Дар тарҷумаи тоҷикии ин зарбулмасал низ соматизми асасӣ «дил»оварда шудааст.» Дили бе ишқ дутори бетор».Ё ки соматизмҳои «забон ва дил» дар зарбулмасали»A honey tongue,a heart of gall» дар забони тоҷикӣ айнан соматизмҳои «забони ширин» ва «дили сиёҳ» оварда шудааст.Дар зарбулмасали «The heart that once truly loves never forgets» соматизми «дил»ба маънои аслиаш оварда шудааст,яъне «диле,ки ошиқ аст,ором надорад».»What the heart thinks the tongue»муодили тоҷикии он «Чизи ки дар дил аст ба забон меояд» мебошад. Ҳам дар залбулмасали англисӣ ва ҳам дар зарбулмасали тоҷикӣсоматизмҳои «дил»ва «забон» истифода шудаанд. Соматизмҳои «ҷинс» дар зарбулмасали»A little body often harbours a great soul»ва соматизмҳои»тан» ва «дил»-ро илова намудаанд .Дар зарбулмасали»Every hearts has its own ache»соматизми «дил»истифода шудааст,ки вобаста ба маънои таҳтуллафзиаш «Ҳар як дил ба худ дарде дорад» мебошад. Муодили ин зарбулмасал дар тоҷикӣ»Зоғе бе доғе нест»мебошад.Агар дар забони англисӣ зарбулмасали»Lies have short legs»,ки дорои соматизми «по»мебошад ва маънои таҳтуллафзии он»Дӯруғ поҳои кӯтоҳ дорад»бошад аммо дар маънои худ ба маънои «умр»меояд.Масалан «Умри дурӯғ кутоҳ аст»Дар зарбулмасали англисии «To measure another mans foot by ones own last соматизми «по» ифодакунандаи маънои имконият аст ва он ба зарбулмасали тоҷикӣ «Поятро ба андозаи курпаат дароз кун «тавъам шудааст,ки дар ҳар ду забон соматизми «по»ба маънои маҷозӣ истифода шудааст,яъне ҳадди худро донистан.Дар зарбулмасали англисӣ «Better ride a iame horse than go a foot»соматизми «по» омадааст,дар зарбулмасали тоҷикӣ ин соматизм ба назар нарасида он дар шакли «Аз пиёдагардӣ дар аспи ланг савор будан беҳтар аст». Онро дар забони тоҷикӣ метавон дар таркиби «пойи пиёда»истифода кард,ки ҳамон маъноро медиҳад. Соматизмҳои «чашм» ва «дил» дар зарбулмасали «far from eye,far

from heart» ба назар мерасад,ки дар забони тоҷикӣ»Аз дил наравад ҳар он чӣ аз дида равад»мешавад,ки ҳар зарбулмасал соматизмҳои «чашм» ва «дил»истифода шудаанд.Монанди ҳамин дар зарбулмасалҳои «Four eyes see more(better) than two» соматизми «чашм» истифода шудааст,»Чор чашм беҳтар аз ду чашм мебинад»ки маънои «ақлҳоро ақлҳо ёрӣ диҳад»-ро ифода мекунад.Муодили зарбулмасали»When at Rome do as the Romans do»дар забони тоҷикӣ ба шаҳри якчашма рафтӣ,як чашматро кӯр кун мебошад. Дар зарбулмасали англисӣ соматизми «чашм»дида мешавад,ки ибораи «шаҳри якчашма»ба маъни ҳамрангӣ бо ҷомеаро дорад.Дар зарбулмасали»To throw dust in ones eyes»соматизми «чашм» ба маънои маҷозӣ омадааст,ки дар забони тоҷикӣ он муодили «Ба чашми касе хок задан»,яъне касеро фиреб додан аст. Дар зарбулмасали «Keep your mouth shut and eyes open»ду соматизм «даҳон ва чашм»омадааст,ки таҳтуллафзии он маънои «даҳонатро пӯшида нигоҳ дору чашмонатро кушода»яъне маънои ҳушёр будан ва ҳамаи чизи дидаро нагуфтанро дорад,ки муодили он дар забони тоҷикӣ «Даҳони пӯшида ҳазор тилло»аст.Дар ин ҷо танҳо соматизми «даҳон»дар ҳар ду забон ба назар мерасад.Соматизми «гӯш»низ дар зарбулмасалҳои ҳар ду забон серистеъмол аст.Дар зарбулмасали англисии» All asses wag their ears»соматизми «гӯш»истифода шудааст,аммо ин соматизмҳо дар муодили зарбулмасали тоҷикӣ «Бетамизиҳои мардум аз сухан пайдо шавад»ба чашм намерасад.Дар зарбулмасали» The camel going to seek horns lost his ears»«Уштур ба ҷустуҷӯи шох рафту гӯшашро гум кард».Гунаи тоҷикии ин зарбулмасал дар тариқи зайл аст:

Мискин харак орзӯи дум кард.

Наёфта дум ду гӯш гум кард.

Зарбулмасали халқии тоҷикӣ «девор гӯш дорад,муш гӯш»дар забони англисӣ «Walls have ears»аст. Дар ҳарду гуна соматизми «гӯш»омадааст,ки маънои маҷозӣ дорад, яъне дар сухан эҳтиёткор бояд буд.Аммо дар зарбулмасали «Give every man thine ear,but few thy voice»гӯш додан ба маънои аслӣ яъне гапи ҳамаро гӯш кардану андешаи худро доштан омадааст.

Соматизми «даҳон»дар зарбулмасалҳои ҳар ду забон қариб якранг ва ба маънои аслии калима меояд.Масалан дар зарбулмасали «The mouth is not sweetened by saying honey,honey»,ки варианти тоҷикии он «Ба асал гуфтан лаҳон ширин намешавад»якранг аст.Дар ҳар ду зарбулмасал соматизми «даҳон»дида мешавад.Соматизми»бинӣ»чун як узви бадани инсон дар ҳар ду забони муқоисашаванда ба анзар мерасад Масалан дар зарбулмасали»As plain as the nose on a mans face»ки муодили он дар забони тоҷикӣ «Мардро бинӣзанро чинӣ»аст,соматизми бинӣ истифода шудааст.

Соматизми ангушт дар зарбулмасали «To bite ones finger with ones teeth»дар забони англисӣ ва тоҷикӣ «Ангушт ба дандон газидан»истифода шудааст. Ёдар зарбулмасали «Clear your finger, before you point at anothers spots»соматизми ангушт дар забони англисӣ дида машавад,аммо дар забони тоҷикӣ дар шакли «Аввал гиребони худатро бӯй кун,баъд айби дигаронро гӯй»меояд,ки соматизми «ангушт»дар забони тоҷикӣ дида намешавад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили маводи боло, зикр кардан ба маврид аст, ки мавқеъи соматизмҳо дар зарбулмасалҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври васеъ истифода шуда, муқоисаи он аз ҷониби муҳаққиқони соҳа дар ҳар ду забон баръало мушоҳида мегарданд. Дар натиҷаи тадқиқоти гузаронда, мо ба хулосае омадем, ки соматизмҳо дар зарбулмасалҳои ҳарду забон дар баъзе ҳолат дар маънои аслӣ ва дар дигар ҳолат бошад ба маънои маҷозӣ истифода мешаванд. Бо пешрафт ва рӯшди соҳаи забоншиносӣ ва тадқиқоти олимони ин соҳа, истилоҳоти соматизмҳо рӯз ба рӯз бою ғанӣ гашта, барои навомӯзон маводҳои нав ба нав пешкаш мегардад.

АДАБИЁТ

1. Бодрова, Ю.В. Русские пословицы и поговорки и их английские аналоги / Ю.В. Бодрова. – М.: АСТ, 2007. – 159 с.
2. Вакк Ф.О Соматической фразеологии в совремнном эстонском языке: афтореф. дис. канд. филол. наук. / Ф.О. Вакк. – Тарту, 1964. – 22 с.
3. Гак В.Г Языковые преобразования. Москва, Языки русской культуры,1998.−768 с.
4. Грянкина,Е.С.Семантика фразеологизмов в сознании носителей русского языка (на материале русскых и английских фразеологизмов в буквальном переводе):Дис....канд.филол.наук.-Бийск,-2004.-216 с.
5. Иствик Э.Б. «Бустон ва Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ. Теҳрон, интишороти Амири Кабир, 2009.−698 с.
6. Кунин А.В.Курс фразеологии современного английского языка.М.:Высшая школа,1986.366с.
7. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. Опыт систематизированного описания. – М.: Междунар.отнош., 1972. – 288 с.

8. Муллоҷон Фозилов.Фарҳангӣ зарбулмасал,мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ. Душанбе 1976.−820 с.
9. Раҳмонова Н.Ш. Соматичиские фразеологические единицы в таджикском и русском языках / Н.Ш. Раҳмонова Душанбе. 2006.
10. Старых,О.В.Соматизм как особый класс слов в лексической системе церковнославянского языка / О.Иқболов // Вестник ПСТГУ:Филология.-2011.-№ 2.-с 80 -85.
11. Иқболов О.»Зарбулмасал,мақол,афризмҳо / О.Иқболов Душанбе, 2008.
12. К.Усмонов.Услубиёти забони англисӣ вамуқоисаи он бо забони тоҷикӣ.Хуҷанд, 2007
13. Убешиев,И.Ю.Соматические фразеологизмы и сложние лексемы в лексико семантическом поле интеллект в финском языке / К.Усмонов // Гуманитарные, соцыально экономические и общественые науки.-2013.-№ 4.-С.438-441.
14. Шаҳобова М .Б Пословицы и поговорки (на русском, таджикском и англиских языках. М.Шаҳобова Москва ,1963.

МЕСТО СОМАТИЗМОВ В ТАДЖИКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ПОСЛОВИЦАХ

В статье автор размышляет о месте соматизмов в таджикских и английских пословицах и подчеркивает, что таджикские соматизмы «рука», «нога», «ухо», «лицо», «сердце», «язык», «нос», «рот» в английских пословицах так же употребляются в значение соматизмов.

Более того, некоторые соматизмы, употребляемые в обоих языках, могут применяться в переносном значении. Некоторые соматизмы английского языка не имеют аналогов в таджикском языке, однако, как вытекает из содержания пословиц, речь идет о человеческих органах.Автор усердно работал над темой и получил много метериала. В то же время есть много примеров переведенных шедевров; О. Икбалов, Шахобова М. Б и неподражаемый труд Гулистона Саади Шерози с хорошими комментариями в таджикском и английском языках.

Автор приходит к выводу, что некоторые слова и термины, используемые в области соматизмов в сопоставимых языках, различаются по своим семантическим характеристикам. Как исследователь, очевидно, что с прогрессом и развитием языка, лингвистов и ученых соматизмы становятся все богаче и богаче.

Ключевые слова: *соматизм, таджикские и английские пословицы, исконные и переносные значения, «рука,» «нога», «язык», «сердце», «нос»*

POSITION OF SOMATISMS IN TAJIK AND ENGLISH PROVERBS

The article is about position of somatisms in Tajik and English proverbs. In the article, the author reflects about the role of somatisms in Tajik and English proverbs emphasizes that in Tajik proverbs somatisms «hand» «foot» «ear» «face» « heart» «tongue» «nose» «mouth» in English words are also used in the meaning of somatisms. Though some somatisms are also used by meaning of somatisms they have no analogues but they are interpreted as equal in both languages. The author diligently on the theme and obtained a lot of material. At the same time, there are many examples of translated masterpieces; O. Iqbolov, Shahobova. M. B and the inimitable work of Guliston's of Sa'di Sherozi, with good commentary in Tajik and English.

The author concludes that some of somatism in comparable languages differs in their semantic features. As a researcher, he noted that with the progress and development of the field of linguistics and researches of scholars in this field, the terminology of somatism is becoming richer and richer.

Keywords: *somatism, Tajik and English proverbs,original and transferred meaning «hand» «foot» «ear» «face» « heart» «tongue» «nose» «mouth»*

Сведения об авторе:

Мирзоалиева Шукрона Эмомалиевна – *докторант (Phd) 3-ого курса кафедры языков Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева,17/6, тел.: (+992) 902606646.*

About the author:

Mirzoalieva Shukrona Emomalievna *- doctorate student (PhD) of the third course of the Department of Linguistics and Comparative Typology of Languages of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Repablic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str, phone: (+992) 902606646.*

ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Раҷабов Ё.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Феъл (The verb) дар ҳарду забон ҳиссаи мустқилмаънои нутқ буда ҳаракат ва ё ҳолати предметро ифода мекунад.

Феъл маркази системаи ҳиссаҳои нутқ мебошад. Вай ҳодисаҳои муҳими воқеияти объективӣ, ба монанди амал, ҳолат ва ҳаракатро ифода менамояд. Дар баробари ин феъл ядрои синтаксисии ҷумла низ мебошад.

Дар вазифаи хабар бо роҳҳои гуногун бо дигар аъзоёни ҷумла алоқаманд аст. Феъл бо туфайли бандакҳои феъли мубтадоро иваз мекунад.

Мисол: омадем **(to came)**-ҳар як феъл қобилияти ба худ тобеъ кардани миқдори муайяни калимаҳоро дорад.

Қисме аз феълҳо натанҳо пуркунандаи бевосита, балки пуркунандаи бавоситаро талаб мекунанд. Феъли **«рафтан**, **to go»,** чунонки маълум аст, пас аз худ на пуркунандаи бевосита ва на пуркунандаи бавоситаро талаб менамояд.

Хусусияти талаб намудани шумораи муайяни калимаҳои ба феъл тобеъ буда, идора намудани феъл ба миқдори муайяни предметҳоро валентнокии феъл номида мешавад.

Валентнокие, ки дар идоракунии феъл зоҳир меёбад, дар баъзе забонҳо бо ёрии падеж, дар дигар забонҳо бо ёрии дигар воситаҳо, масъалан ба воситаи пешояндҳо, анҷомҳо ва мавқеи синтаксисии калимаҳо дар ҷумла ба амал бароварда мешаванд.

Воситаҳои грамматикиеро, ки дар забони тоҷикӣ ва англисӣ истифода бурда мешаванд, дида мебароем.

	забони тоҷикӣ	забони англисӣ
Падежҳо		
Пешояндҳо	+	+ Preposition
Пасояндҳо	+	+ Postposition
мавқеъ дар ҷумла	+	+

Феъл **(The verb)** дар забони англисӣ дорӣ категорияҳои грамматики шахс **Person,** шумора **Number,** замон **Tense,** сиға **Mood,** аспект (ҳудуди феълӣ) **Aspect** ва тарз **Voice** мебошад.

Дар забони англисии муосир намудҳои ками феъл мавҷуданд, ки шахсу шумораи феълро ифода кунанд.

Инҳо:

1.Шахси сеюми шумораи танҳо дар (Present Indefinite Indicative (ишоратӣ) (ҳозираи номуайянӣ)):

For instance

He Speaks. Вай (Ӯ) гап мезанад (Мард)

She speaks. Вай (Ӯ) гап мезанад (Зан)

2.Шахси сеюми шумораи танҳои феъли **to have**.

He	**Has** a picture
She	**Has** a picture
I	**Have** a picture
You	**Have** a picture
We	**Have** a picture
They	**Have** a picture

3.Феъли **to be** барои шахсони гуногун шумораи ҷамъ ва танҳо намуди қиёси дорад.

I am a student	I **was** a Student
He is a Teacher	He **was** a teacher
She is a doctor	She **was** a doctor
You	**are** students
We	**are** teachers
They	**are** doctors

You	**were** students
We	**were** teachers
They	**were** doctors

4.Шакли саволи ва инкории (Introgative and Negative in Present indefinite tense) бо ёрии феъли ёридиҳандаи **(to/do)** ва масдари феъли маънодор беҳиссачаи **to** сохта мешавад.

5.Шакли кутоҳи инкори чунин аст:

I	don't work
You	don't work
We	don't work
They	don't work
He is a Teacher	doesn't work
She is a doctor	doesn't work

6.Шакли саволи-инкорӣ чунин аст:

Do I not work?	dont I work?
Do you not work?	dont you work?
Do we not work?	dont we work?
Do they not work?	dont they work?
Does he work?	Doesn't he work?
Does she work?	Doesn't she work?

Категорияи грамматики шахс ва шумора дар замони ҳозираи номуаянии феъл (Present Indefinite Tense) дар он ба назар мерасад, ки феълҳо дар шахси сеюми шумораи танҳо пасванди **-s; - es** мегиранд.[1,35-36с]

I **go** home- Ман ба хона меравам	I **speak** English- Ман ба англисӣ гап мезанам
You **go** home-Ту ба хона меравӣ	You **speak** English- Ту ба англисӣ гап мезанай
We **go** home- Мо ба хона меравем	We **speak** English- Мо ба англисӣ гап мезанем
They **go** home-Онҳо ба хона мераванд	They **speak** English- Онҳо ба англисӣ гап мезананд
He **goes** home- Вай ба хона меравад	He **speaks** English- Вай (Ӯ) ба англисӣ гап мезанад
She **goes** home-Вай ба хона меравад	She **speaks** English- Вай (Ӯ) ба англисӣ гап мезанад
It **goes** home- Вай ба хона меравад	It **speaks** English- Вай (Ӯ) ба англисӣ гап мезанад

Дар ҳарду забонҳои муқоисашаванда 3 шахси шумораи танҳо ва се шахси шумораи ҷамъ мавҷудаст, вале дар забони англисӣ дар шахси сеюми шумораи танҳо ҷинсият дидамешавад, ки ин ҷинси мардона **He (Masculine gender),** ҷинси занона **She (Feminine gender)** ва ҷинси миёна **It (Neuter gender)** мебошад, ки дар забони тоҷикӣ барои ҳамаҷинсҳо **вай, ӯ** мебошад.

Муқоиса нишон дод, ки феъл дар забони англисӣ танҳо дар шахси сеюми шумораи танҳо охирчаспак қабул мекунаду халос. Дар забони тоҷикӣ бошад дар се шахси шумораи танҳо ва се шахси шумораи ҷамъ феъл охирчаспакҳояшро дигармекунад.

Муқоиса нишон дод, ки феъл дар забони англисӣ танҳо дар шахси сеюми шумораи танҳо охирчаспак қабул мекунаду халос. Дар забони тоҷикӣ бошад дар се шахси шумораи танҳо ва се шахси шумораи ҷамъ феъл охирчаспакҳояшро дигар мекунад.

Феъли **«to be»- будан** дар замони ҳозира (Present indefinite tense) дар шаш шахс се шакл доранд: **am/ is/ are.**

*I **am** well Ман хуб ҳастам*
*You **are** well Шумо хуб ҳастед*
*We **are** well Мо хуб ҳастем*
***They are** well Онҳо хуб ҳастанд*
*You **are** well Шумо хуб ҳастед*
*He **is** well Вай (мард) хуб аст*
*She **is** well Вай (зан) хуб аст*
*It **is** well Вай (ишора ба ашиёҳо, ҳайвонотҳо ва парандаҳо) хуб аст*

Муқоиса нишон дод, ки якшакли феъли **«to be»are** чун **ҳастӣ, ҳастем, ҳастед, ҳастанд** тарҷума мешавад, ки инро аз рӯй танҳо шахс тарҷума кардан мумкинаст. Дар забони тоҷикӣ бошад ин феъл дар шаш шахс шаш намуд тарҷума шуда ҳар яке охирчаспаҳояшрои худро доро мебошад.

Ин феъл дар забони англисӣ дар замони гузашта (Past Indefinite tense), замони оянда (Future Indefinite tense) ва замони ҳозираи мутлақ (Present perfect tense) ду шакл дорад, ҳоло он ки дар забони тоҷикӣ дар ҳамаин замонҳо дар 3- шахси шумораи ҷамъ ва танҳо охирчаспакҳои худро дигар мекунад [1,37]

Замони гузашта (Past indefinite tense)

For instance:
*I **was** well Ман хуб будам*
*You **were** well Ту хуб будӣ*
*He **was** well Вай хуб буд (мард)*
*She **was** well Вай хуб буд (зан)*
*It **was** well Вай хуб буд (ишора ба ашиёҳо, ҳайвонотҳо ва парандаҳо)*
*We **were** well Мо хуб будем*
*You **were** well Шумо хуб буденд*
*They **were** well Онҳо хуб буданд*

Замони оянда (Future Indefinite tense)

*I **shall be** well Ман сиҳат мешавам*
*You **will be** well Ту сиҳат мешавӣ*
*He **will be** well Вай сиҳат мешавад*
*She **will be** well Вай сиҳат мешавад*
*It **will be** well Вай сиҳат мешавад*
*We **shall be** well Мо сиҳат мешавем*
*You **will be** well Шумо сиҳат мешавед*
*They **will be** well Онҳо сиҳат мешаванд*

Замони ҳозираи мутлақ (Present perfect tense)

*I **have been** well Ман сиҳат шудам*
*You **have been** well Ту сиҳат шудӣ*
*He **has been** well Вай сиҳат шуд*
*She **has been** well Вай сиҳат шуд*
*It **has been** well Вай сиҳат шуд*
*We **have been** well Мо сиҳат шудем*
*You **have been** well Шумо сиҳат шудед*
*They **have been** well Онҳо сиҳат шуданд*

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони англисӣ (English Grammar).-Душанбе, 2013.-С.35-39
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1.- Душанбе, 1973.-40 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик Лексикалогия, фонетика ва морфология.-Душанбе. Ирфон, 1982 Ҷилдӣ 1.-25с.
4. Куллёт ҷилди 4-и Садриддин Айнӣ.- Душанбе 2005.-53 с.
5. Куллёт ҷилди 13-и Садриддин Айнӣ.- Душанбе 2005.-41 с.
6. Куллёт ҷилди 15-и Садриддин Айнӣ.- Душанбе 2005.-35 с.

ГЛАГОЛЬ НА ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Есть некоторые нюансы при изучении правил обучения. Следует отметить, что на всех языках мира слова можно просматривать с других языков. В английском языке, который имеет древнюю историю, есть также слова, которые отсутствуют, и в некоторых случаях они не соответствуют правилам обучения. Мы упомянули слова в инструкции (учёный диссертации) как «исключительные или оскорбительные». Например, дать Give (отдать) или Get (получить, получить) и так далее. Такие слова иногда и иногда на одном языке.

Следует отметить, что таджикский язык и английский язык во всех учебных заведениях подпадают под основные дисциплины. В настоящее время им подчиняются «таджикский и английский языки», которые помогают им улучшить теоретические знания университета, структуру культуры и развитие их мировоззрения.

Эффективное обучение английскому языку зависит от использования современных методов обучения. Поэтому каждый учитель должен знать, что он в первую очередь знает об этих методах.

Ключевые слова: *чтение, определение правил, созерцание, цитирование, старые истории, не совпадает, исключать или исключать.*

VERB IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

During the learning process, some nonsense seems to be incorrect. It should be noted that in all languages of the world, the words can be viewed from other languages. In the English language, which has an ancient story, there are also words that are missing, and they do not match the rules of instruction in some cases. We have mentioned the words in the instruction (scientific thesis) as «exceptional or abusive.» For example, (give) or (get) and so on. Such word to be seems in the same language.

It should be noted that the Tajik language and English language at all educational institutions fall within the basic disciplines. Nowadays, «Tajik and English languages» are subject to them, which help them to improve the theoretical knowledge of the university, the line-up of culture, and the development of their worldview.

Effective teaching of English language depends on the use of modern teaching methods. Therefore, each teacher needs to know that he is fully aware of these techniques first.

Keywords: *Reading, defining rules, contemplating, quoted old histories, does not match, exclude or exclude.*

Сведения об авторе:

Раджабов Якуб- Доктор PhD 2-го курса *кафедры английского языка, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.* ***Адрес:***. 734065, г. Куляб, улица С. Сафаров 16. ***E-mail:****Yoqub.DDK.95@inbox.ru;* ***phone:*** *(+992) 988 37 35 36*

About the author*:*

Rajabov Yoqub *- second course of PhD at faculty of foreign philology at English department of the, Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki.* ***Address:*** *Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki. 734065, Kulob town , street S. Safarov 16.* ***E-mail:****yoqub.ddk.95@inbox.ru;* ***phone:*** *(+992) 988 37 35 36*

УДК-81.37(2тоҷ)
ББК- 81.2Р
Д-11

МАЪНОИ ҶУМЛАҲОИ БЕШАХС ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОНҲО ДАР ОМӮЗИШИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Ҷабборов Б.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба ном А. Рӯдакӣ

Ҷумлаҳое, ки дар онҳо мубтадо нест ва онро аз мазмуни ҷумла ҳам фаҳмида иамешавад, ҷумлаи соддаи бешахс ном доранд. Дар ҷумлаи соддаи бешахс хабар, одатан, дар шакли таркибн меояд. Феъли асосии ин Гуна ҷумлаҳо аз асоси замони гузашта (шахси сеюми танҳо), феъли ёридиҳанда дар шакли **«бояд», «бо- ист»** меояд: **Ба он ҷо бояд рафт.** Уро **бояд фармуд.**

Дар ҷумлаҳои бешахс ҷои ёридиҳандаи «бояд» қатъй ва устувор нест: вай гоҳо пеш аз феъли асоси ва гоҳо аз феъли асоси чудо шуда меояд, ки ин ба тарзи ифода вобаста буда, дар ҳар ду ҳолат ҳам маънои ҷумла як хел мемонад. Чунончи; *Илоҷи воқеа пеш аз вуқъ бояд кард* (Зарбулмасал). *Бояд ба хона рафт* (Ҷ. Икромӣ, Шодӣ).

Феъли ёридиҳандаи шудан якҷоя бо феъли асоси ба вазифаи хабари ҷумлаи бешахс меояд: Ба он ҷо бо самолёт рафта меша- вад. Дар он ҷо ҳеҷ чизро дида нашуд. Ба хона даромада найе- шавад.

Хабари ҷумлаҳои бешахс баъзан аз масдару калимаҳои мода- лпн зарур, лозим, даркор мумкии ва? гайра.. ифода меёбад. *Ба афсус хабар додан лозам.* (С. Айнӣ, Ёддоштҳо). *Ин* амволҳоро ислоҳ кардан лазим, (С. *Айнӣ, Куллиёт).* Бинсбар ын дар ицрои ин кор бисЩр эҳтиёт кардан лозим *(С, Айни, Ёддоштҳо)*-ро тарбия кардан мумкин. Имтиҳонҳоро дар вақташ супурдан даркор [3, с.21-30].

Ҷумлаи унвонӣ. Ҷумлаи соддаи яктаркиба, ки дар он предмет ва ё воқеа номбар шуда, вале дар бораи он чизе гуфта намешавад, ҷумлаи унвонӣ ном дорад. Дар чумлаи унвони баъзан мубтадо бо

муайянкунанда меояд. Ҷумлаҳои унвони берун аз матн кор фармуда намешаванд: *Саҳаргоҳон, ситораҳо зардча метобанд* (Қ. Найми, Рӯзи равшан). *Пушти бог, даҳини шингкуча. Он ду мард ҳанрз ба рушноии дури тирезауо нигоу накарданд* (С. Улуғзода, Қисмати шоир). *Балҷувон. Қалъаи Ҳоким. Овозаи шурши ҳокимро ба ташвишу таҳлука андохтааст* (М. Турсунзода, Асарҳои мунтахаб).

Ҷумлаҳои унвонӣ дар сохти синтаксисии забони адабии ҳозираи тоҷик ҳодисаи нисбатан пав буда, оиҳо дар забони имруза дар асарҳои бадеӣ, махсусан дар пиесаҳо, бештар истифода бурда мешаванд. Агар дар чумлаҳои унвони ғайр аз муайянкунанда ягон аъзои пайрави дигар (ҳол ва ё пуркунанда) оварда шавад, онҳо ба ҷумлаҳои соддаи дутаркиба мубаддал мешаванд, зеро ҳол ва пуркунанда чун аъзоҳои пайрав тсбеи хабар мебошанд.

Исмҳо, калимаҳои исмгардида ва ибораҳо ба вазифаи ҷумлаҳои унвони меоянд.

Ҷумлаҳои унвонӣ содда ва тафсили мешаванд. Ҷумлаи унвонии содда аз як калимаи мустакилмаъно ташкил мегардад: *Пагоҳонӣ. Офтоб аз уфук, навакак сар барсвардааст* (С. Улуғзода, Қисмати шоир).

Ҷумлаҳои унвонии тафсили дар шакли ибора меоянд аз мубтадо ва муайянкунанда иборат мешаванд: Аввалуои субҳи руз~ ҳои тирамоҳ. Ҳанӯз руз сафед нашуда буд, ҳанӯз дар осмони кабуди шаффоф ситорагон ягон-ягон менамуданд *(С. Айни,. Ғуломон).* Доманаи кӯҳ. Ба муносибаши фату карда шудани қалъаи Балцувон шӯришчиёнид мекунанд *(М. Турсунзода, Асарҳои мунтахаб).*

Ҷумлаҳои унвонӣ дар баёни маъноҳои гуногун истифода мекунанд.

1.Ҳолатро ифода мекунанд*:* Хожу ши. Беруни дастнависашро аз зери болин мебарорад *(С. Улугзода, Ибни Сино).* Лой. Шалап-шалапи садои пой шунида мешуд *(Ҳ Карим, Ҳикояҳо).* Ороми. Баъд ҳама ба ҳавлии Бибиҳанифа вузаштанд *(Қ. Наимӣ, Рӯзи равшан).* Ман аз дигар сардорони бригадаҳо чй камй дорам? Плана пахта бошад барзиёд щро шуд. Холо зимис- тон. Борongарӣ. *(«Тоҷикистони советӣ»).*

2.Замонро ифода мекунанд*:* Зимистони сарди соли ҳабдаҳум. Бай ба наздикӣ бо ҳазорон азобу мсаиащат ба болои вагонҳо савор туда, қариб як моҳ гашта, аз мардикорӣ омада буд *(Ҳ,. Карим, Ҳикояҳо).* Рузҳои тафсони охири август. Сауро аз миллионов кӯраки уар рӯз кушодаилаванда торафт сафедтар шуд *(С. Улуғзода, Навобод).* Шаб. Ҷуи Мӯлиён. Моҳи тсбон дар зери дарахтони қади роу ва рӯи деворуои баланда чорбоғ аз нури худ пора-пора нащиауои заррин андохтааст *(С. Улуғзода, Қисмати шоир).* Руза равшани офтобй. Аробае ба таги дарвозаи уавлии Абуалӣ меояд *(С. Улуғзода, Ибни Сино).* Бегоҳӣ. Ҷурчонӣ дар хонаи Абуалй дастнависи устоди худро пок- навис карда нишастааст *(С. Улуғзода, Ибни Сино).* Субҳ. Офтоб бо сурур цилва мекард. Абруои тира ба уар тараф даву тоз мекарданд *(Ҳ. Карим, Ҳикояҳо).*

3.Маҳалро ифода мекунанд: Як бос. Атрофаш бо девори пастаке иҳота шудааст *(С. Айнӣ, Куллиёт).* Саҳни Мадраса. Дар миёнцояш гулзор ва чанд бех дарахти себ *(С. Улуғзода, Кисмати шоир).* Лагикаргоҳи соҳили наҳр. Рӯдакӣ ва Балъами лаб-лаби наҳр гардиш мекунанд *(С. Улуғзода, Қисмати шоир).* Айвони ҳавлии Абӯрайҳони Берунӣ. Худи у дар бистари беморӣ ба болшиҳои баланд такья карда хобидааст *(С. Улуғзода, Ибни Сино).* Лаби дарё. Дар ҳараме, ки аз тоза бино ёфтааст, Зӯҳра ба танцоӣ нишаста dap оташи фирок, месузад *(М. Турсунзода, Асарҳои мунтахаб).* Лаба дарьё. Қасри шоҳи Хоразм. Духтарони шоу Мунира, Назира ва Маҳин дар лаби дарьё нишаста, мӯйшонакунон мёсароянд *(М. Турсунзода, Асарҳои мунтахаб).* Деҳаи Соктаре. Ин деуа аз тобеоти района Ғиасдувон буда, як фарсах—8 километр дуртар аз маркази район ва дар тарафи шарқии он дар канори дарьёи За- рафшон воқеъ аст *(С. Айнй, Ёддоштҳо).*

4 . ***Тасвири табиат кор фармуда мешавад:*** Саҳрои васеъ, биёбони хушк. Дар ин биёбони бепоён сайр аз чоҳуои чуқур, манбаи обе пест *(С. Айнй, Ғуломон).* Саҳрои шеей Дон. Офтобй саратон заминро оташвор метафсонд *(Ф. Ниёзи, Вафо).*

Ҷумлаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ. Дар байни ҷумлаҳои содда ҷумлаҳое низ ҳастанд, ки ба воситаи як калима ва ё иборае, ки ба аъзоҳои алоҳидаи ҷумла ҷудо намешавад, ифода меёбанд. Маънои асосии ин хел ҷумлаҳо аз тасдиқ ва ё инкор кардани гуфтаҳои дар матни боло баёншуда мборат буда, онҳо ба воситаи ҳиссачаҳои тасдиқии ҳа, бале, оре, ҳиссачаи инкории не//на, калимаҳои модалии тӯғрӣ, албатта ва монанди инҳо ифода меёбанд.

Ҷумлаҳои тасдиқи ва инкорӣ бештар дар нутқи диалоги ба кор бурда мешаваид:

— Ту кистӣ, раис ҳастӣ? — пурсид шофёри калон.
— *Не* (С. Улуғзода, Навобод).
— Дар ин бора, dap назди шумоён қасам ҳам хӯрда аст.

— *Не, не дуруғ.* (С. Улуғзода, Навойод)

— Шумо дар ҳақиқат ҳам нияти раис шудан доред, ҳамин тавр-мӣ?

— **Не,** дуруғ, иғво!—фарьёд зад Нурали *(С. Улуғзода, Навобод).*

— Дар ин ҷо, дар лаби руд ҷуи осиё ҳаст. Дар вақти тамошо додани осиё ман ба ту нишон дода будама?

— *Ҳа-ҳа!* (С. Айнӣ, Ёддоштҳо).

— Х,амин кор ба ту мефорад-мӣ?—пурсид Косим ханда карда.

— *Албшпта! — гуфт Зубайда* (Р. Ҷалил, Ҳикояҳо)

— Охир шумо дар соли 20-ӯм зоида шудагӣ не-мӣ?

— *Ҳа.* (Ҳаким Карим, Оқшуда).

Ҷумлаи соддаи нопурра. (Баъзан дар нутқ, хусусан дар диалогҳо, ягон аъзои ҷумла (сар- аъзо ва ё аъзои пайрав) ифода намеёбад, вале онро аз худи матн, аз мазмуни нутқ ба осонӣ муайян кардан мумкин аст. Ин гуна ҷумлаҳо ҷумлаҳои соддаи нопурра ном доранд:

Олимҷон то соати ду ҳамаи корҳои дигари худро баробар карда, баъд ба қабулгоҳи котиби комитета районии партия омад.

— Омад?—пурсид ӯ аз духтараки дар қабулхона нишастагӣ.

— ***Омад.***

— Крбул мекарда бошад?

— Албатта, қабул мекунанд, даромадан гиред, то ҳоло шуморо ду бор пурсиданд *(Ҷ. Икромӣ, Шодӣ) [4,16-19]*.

Дар ин матн хабари ҷумла (омад) ифода ёфта, мубтадои он (котиби комитета райони партия) гуфта нашудааст, аммо онро аз матн ба осонӣ муайян кардан мумкин аст.

М и с о л и д и г а р:

— Номат чист? — гуфта пурсид.

— ***Ёдгор!***

— Номи падарат?

— *Бозор!*

— Куҷой мебоши?

— *Кӯлобӣ* (С. Айнӣ, Куллиёт).

— Компресс даркор-мӣ?

— Албатта.

— Массаж?

— Кошки....

— ***Атр?***

— ***Ба ҷону дил.***

— Пудра?

— *Рад намеку нам* (Р. Ҷалил, Ҳикояҳо).

— Чи ном доред?

— *Солеҳ* (Ҳаким Карим, Оқшуда).

Ба ин тариқ, ҷумлае, ки ягон аъзояш гуфта нашудаасту онро аз маънои умумии ҷумла, вазъияти нутқ ва ё ҷумлаҳои гуфташуда муайян кардан мумкин аст, **ҷумлаи нопурра номида мешавад**.

Калима ва ибораҷои туфайлӣ. Калима ва ибораҳои туфайлӣ дар ҷумла нисбат ба фикри гуфташуда чӣ гуна муносибат доштани гӯяндаро ифода мекунанд, ва ба хелҳои зерин чудо мешаванд:

Афсӯс, хурсандӣ ва ҳаяҷонро ифода мекунанд. Э дареғ, агар ман Мирцснро ба даст медаровардам, Со- леҳ гпангацои модарашро м.еовард ва мо даррав роҳи Тошкандро пеш мегирифтем *(С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо).* Хушбахто- на, Зебӣ пас аз муддати дароз бозгашт *(С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо).* Афсус, ки кор ба ощо на ҳама вақт ба дарацаи даркори муяссар мегардад. Ҳайфо ки, аз тарси хароб шудани чашм ин «илукуфазор»-ро бо серй тамошо кардан мумкин набуд *(С. Айнӣ, Ғуломон).* Хайрият, дар ващпи набудани одам афтодааст, вагарна ин ҳам сари як шахтёрро хӯрда метавонист *(Р. Ҷалил, Шӯроб).*

1. *Азму ирода ва бовариро ифода мекунанд:* Агар ман як навъ карда ба Тошканд расида гирам,

ҳар кадоми он ёру ошно, бе шакку шубҳа, маро писархонди худ мекунанд ва дар макпгаб мехононанд *(С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо).* Додаракамро ба сияаам пахш карда, ба ӯ мегуфтам, ки ман, албатта, бояд хонам, бояд зудтар «одам шавам» ва ба зинда- гонии мустақилона расам *(С. Улуғзода, Субҳи давонии мо).* Бе- шубҳа, Ҷаббор ин чизҳоро аз интернат гирифта буд *(С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо).* Дар ҳациқсшг, дар вақти бисьёр зарур ба кор омад *(С. Айнӣ, Ёддоштҳо).* Латифцон Махдум, бешубҳа, аз цумлаи. маорифпарварон ва таращихоуони замони худ буд *(С. Айнӣ, Ёддоштҳо).* Тӯта Паша ҳар гоҳ ба хонааш меомад, албатта, аз ману Мухтор хабар мегирифт *(С. Улуғ- зода, Субҳи ҷавонии мо) [9,22-31].*

2. *Эҳтимол, гумон, нобоварӣ ва т ах мин р о мефаҳ- монанд:* Эҳтимол, то рафтани шумо ощо гӯсфандонашонро ба чаро гирифта баранд *(С. Айнӣ, Одина).* Шояд, латтаи бас- таро ба пеши Амин бароварда, дар он цо тафтиш карда истода бошад *(С. Айнӣ, Ёддоштҳо).* Ба гумонам, вай онро бо оҳанги. шӯхӣ гуфт *(С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо).* ***Аммо,*** агар андешаи додарам—намебуд, эҳтимол дорад, ман бо ву- ҷуди ин ҳама мамониатҳо мегурехтам *(С. Улуғзода, Субҳи ҷа- БОНИИ мо).* Маи бо вай ошноӣ наборам, ҳатто нами он касро уам яашунидаам, ацаб нест, ки шума иилтибоҳ карда бошед *(С. Айнӣ, Марги судхӯр).*

3. ***Сарчашма вабаки тааллуқ доштани фикрро ифода мекунанд:*** Назар ба ин ривоят, амири сомонӣ дар он вацт аз пойтахти худ—Бухоро ба Ҳирот рафта, муддате дар он цо монда будааст *(С. Улуғзода, Ибни Сино).* Назар ба қавли падарам, Урмон Полвон, Набӣ Полвон гумоштаи Абдурауимбой будааст *(С Айнӣ, Ғуломон).* Аз рӯи маълумоти дирӯза, барои ёрии инқилобчиёни Бухоро аз меунаткашон ва партизанкой сурхи Самарканд як состав ба роу баромада буд (С. *Айнӣ, Ҷаллодони Бухоро).* Ба фикри ман, ин зимистон беутарин зимистощои мо илуд *(С. Айнӣ, Ёддоштҳо).* Пётр баъзан омада, аз бағал китобе мебароварду онро, ба цавли Давлатшоҳ, ба забони русӣ хонда, ба забони тоцикй маънидод мекард *(Р. Ҷалил, Шуроб).* Писарам, ба назарам, ба ин ҷо бори якӯм омадед. Ба фикрам, онҳоро маҷбур кардан лозим аст. Ба қавли раиси шуроямон, уукумат аз они камбағал будааст *(Ҳ. Карим, Ҳикояҳо).* Назар ба гуфтаи амакам, му- вофици маълумоти саҳеҳи аз шаҳр дониста омадаи падарам, поезди Фарғона муващатан аз уаракат боз мондааст *(С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо).*

4. ***Тартиби фикрро мефаҳмонанд:*** Аммо дар рӯзи сеюм кор ранги дигар гирифта, аз як тараф, зоҳиран тиру доруи коргарон кам монда бошад, аз тарифа дигар, обу озуқа ҳам дар кам шудан буд *(С. Айнӣ, Ғуломон).* Мо ҳама шоду хуррам ба хонауои худ давидем, то ки, аввалан, ба падару модарамон, ман бошам ба амакам ва янгаам хабари мактабкушоии Муллозайниддинро ..расонам, сониян, пахолу бӯрьё гирифта ова- рем *(С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо).* Аз як тараф, мислн пештара мӯзацаллобиатонро карда, пул ёфтан гирифта бошед, аз тарафи дигар, боз мисли пештара замину обатонро ҳам зиёд кардан гирифтед *(С. Айнӣ, Одина) [9,18-21].*

ЛИТЕРАТУРА

1. Буслаев Ф.И. «О преподавании отечественного языка». М.: Просвещение, 1968.- 150с.
2. Валгина Н.С. «Современный русский язык». М.: Просвещение, 1962.-75с.
3. Виноградов В.В. «Русский язык». Л.: Наука, 1947. - 258с.
4. Гвоздев А.Н. «Современный русский литературный язык». М.: Просвещение, 1961.-235с.
5. Долин Ю.Т. «Синтаксис русского языка». М.: Просвещение, 1957,- 185с.
6. Дымарская - Бабалян И.Н. «О безличных глаголах в современном русском языке». М.: Просвещение, 1988. - 271с.
7. Елизарова Г.В. «Сложноподчиненные предложения». М.: «Высшая школа», 1979. - 271с.
8. Норматов М. «Изучения простых односоставных предложении». Душанбе. 1991.- 74с.
9. Каримов Ҳ. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Д.:1970. 266 саҳ

СЕМАНТИКА БЕЗЛИЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ИХ ОСОБЕННОСТИ В ОБУЧЕНИЕ ТАДЖИКОГО СОВРЕМЕННОГО ЯЗЫКА

Избранная статья посвящена одному из важнейших вопросов языкознания, и автор попытался проанализировать значение безличных предложений на основе взглядов зарубежных ученых.

Статья имеет достаточную методологическую основу и основана на цитатах филологов (лингвистов).

В своей статье автор попытался дать интересные идеи о безличных предложениях и их значении в таджикском литературном языке.

Статья является продолжением науки лингвистики и может оказать небольшое влияние на развитие этой науки.

В этой статье обсуждаются четыре основные области безличных предложений, которые распространены в таджикском литературном языке.

В целом автор смог сформулировать свою цель для безличных предложений, что является разделом лингвистики.

Ключевые слова: *безличные предложения, русский язык, лингвистика, наука, ученые, цитаты, предложения, примеры, глаголы, инфинитивы, глаголы.*

SEMANTICS OF IMPERSONAL SENTENCES AND THEIR FEATURES IN TAJIK LANGUAGE

The selected article is devoted to one of the most important issues of linguistics, and the author has tried to analyze the meaning of impersonal sentences on the basis of the views of foreign scholars.

The article has a sufficient methodological basis and is based on the quotes of philologists (linguists).

The author has tried to provide interesting ideas in his article about impersonal sentences and their significance in Russian.

The article is a continuation of the science of linguistics and can have a small impact on the development of this science.

This article discusses the four main areas of impersonal sentences that are common in Russian.

In general, the author was able to state his purpose for impersonal sentences, which is a branch of linguistics.

Keywords: *Impersonal sentences, Tajik language, linguistics, science, scholars, quotations, sentences, examples, verbs, infinitives, verbs.*

Сведения об авторе:

Джабаров Б *– ассистент общеуниверситетской кафедры русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. Тел: (992) 935487881*

About the author:

Jaborov B *- assistant of the chair of Russian interfaculty languages of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.16. Phone: (992) 935487881*

ТДУ 809. 155. 0

КАЛИМАСОЗӢ ТАРИҚИ ПАСВАНДИ -АК ДАР АСОСИ МАВОДИ ҒАЗАЛИЁТИ ШАМСИДДИН ШОҲИН

Валиев Ҷ.А., Тоирзода А.Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Аз нигоҳи забоншиносон, олимону донишмандони соҳаи забон дар забоншиносии умумӣ ва забоншиносии тоҷик мақому манзалати роҳи калимасозии сарфӣ нисбат ба дигар роҳҳои калимасозии исм назаррас аст. Ин аст, ки ба ин масъала муҳаққиқони соҳаи забон таваҷҷуҳи бештар зоҳир кардаанд.

Пасванди-**ак** дар сарчашмаҳои илмӣ [6, с.177-178] чун пасванди калимасоз зикр шудааст. Ин унсури калимасоз яке аз пасвандҳои сермаъно, синоморфема ва омоморфема маҳсуб мешавад.

Дар забони тоҷикӣ як гурӯҳи калимаҳо ду вазифаи грамматикиро доро мебошанд. Яъне онҳо ҳам хусусиятҳои шаклсозӣ ва ҳам хусусиятҳои калимасозӣ доранд. Пасвандҳои калимасоз, чи тавре ки аз унвонашон бар меояд, хусусияти калимасозӣ доранд. Яъне ба туфайли ин пасвандҳо калимаҳо дар сурати қабул кардани ин гуна пасвандҳо маъноҳои навро ифода кардагӣ мешаванд. Масалан, исми ғайришахси оҳан бо туфайли унсури калимасози **-гар** дар шакли **оҳангар** исми шахсро ифода мекунад. Яъне дар ин ҷо хусусияти калимасозӣ ё худ маънофаринии пасванди **-гар** таҷассум меёбад.

Аммо хусусияти шаклсозии пасвандҳо аз он иборат аст, ки бо вуҷуди ҳамроҳ шуданаш бо ягон калимаи чудогона маънои луғавии пештараи калима бетағйир боқӣ монда, шаклан дигаргун шуда, муносибати субъективии гӯянда ба он шайъ (ашё, предмет) ифода меёбад. Масалан, ба калимаи **хона** агар пасванди шаклсози **-ча** илова гардад, вожаи мазкур тобиши маъноии нав нагирифта, ба хурдии шайъ далолат мекунад. Дар ин ҳолат ин қабил пасвандҳо на вазифаи калимасозӣ, балки шаклсозиро ифода мекунанд.

Морфемаи **-ак** аз рӯйи хусусиятҳои калимасозиаш ба ин гурӯҳи пасвандҳо шомил аст, яъне ҳам хусусияти калимасозӣ ва ҳам хусусияти шаклсозӣ дорад.

Профессор Ш. Рустамов доир ба фарқи пасандҳом маъносоз ва шаклсоз чунин қайд кардааст: «Аффикси калимасози **-ак** аз аффикси шаклсози **-ак** бо он фарқ мекунад, ки дар калимаҳои сохта тағйироти сифатӣ вале дар шаклҳо тағйироти миқдорӣ мушоҳида мешавад» [8, с.41].

Пасванди **-ак** мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ дар адабиёти таърихӣ корбаст мешудааст. Масалан, дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ин унсури калимасоз истифода шудааст. Калимасозии ин пасвандро дар асари номбурда муҳаққиқи забоншинос Қосимов О. чунин баён кардааст: Маҳсулнокии ин пасвандҳо (ҳадаф пасвандҳои **-ча** ва **-ак** аст – А.А.) дар иртибот бо забони «Шоҳнома» дар он зоҳир мегардад, ки номҳои исмҳои ифодакунандаи предметҳо ва мафҳумҳое маҳсуб меёбанд, ки дар зиндагии ҳаррӯза ба кор бурда мешаванд. Забони «Шоҳнома» бошад, аз назари услуб ва лексика дар сатҳи баланд меистад.

Бинобар ин дар он калимасозии пасванди **-ак** ва **-ча** пурра таҷассум ёфта наметавонад» [4, с.140].

Дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ низ унсури калимасози **-ак** хеле кам истифода шудааст [13, с.305].

Дар «Грамматики забони адабии ҳозираи тоҷик» морфемаи **-ак** ҳамчун пасванди сермаҳсул ба қалам дода шуда, калимаҳои зерин чун намуна оварда шудааст: **айнак, гавҳарак, забонак, дастак, гӯшак, сӯзанак, харак, кирмак, хоришак, ғалтак, чинак, бандак, қарсак, ҳуштак, пӯфак, чирчирак** [2, с.112].

Дар китобҳои дарсӣ бо исм, сифат, асосҳои замони ҳозираи феъл ва калимаҳои тақлидӣ омада, исм сохтани пасванди **-ак** таъкид шудааст.

Чунонки ишора шуд, пасванди **-ак** дар калимасозӣ ва ҳам дар шаклсозӣ нақши фаъол дорад. Доир ба ин масъала Ш. Ниёзӣ дар мақолаи «Калимасозӣ дар исм» (дар забони ҳозираи тоҷик) ин тавр таъкид кардааст: «… вазифаи асосии пасванди **-ак** низ маънои хурдию навозиш додан аст. Вале дар забонамон чунин калимаҳо кам нестанд, ки дар гузаштаи дур дар калимасозии исмҳо нақши бузург бозидани пасванди **-ак-**ро гувоҳӣ медиҳанд. Чунончи: **шинак, бандак, чинак, пайвандак, айнак, харак, сӯзанак, баргак, моҳихӯрак, чирчирак, оташгирак в**а монади инҳо» [5, с.12–19].

Ш. Шоҳин низ бо дар назардошти вазифаҳои дастурии пасванди **-ак** дар осораш бо истифода аз ин пасванд калимаҳои зиёд сохтааст, ки қобили қабулу шоистиаи пазироиянд. Дар забони осори нависанда морфемаи **-ак** ҳам ба вазифаи калимасозӣ ва ҳам ба вазифаи шаклсозӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Дар осори адиб бо унсури калимасози **-ак** 22 калима сохта шудааст. Чунончи: **рӯзак, газак, намак, гавҳарак, харак, чакак, патак, дарак, ҷавак, тулак, мардумак, новак, зоғак, дилбарак, дилак, чашмак, торак, самак, бодак, дамак, ғелак, бачахӯрак, патак, дарак,**

Ин исмҳо аз рӯйи муносибат доштанани асосҳояшон ба ҳиссаҳои нутқ дар навбати худ ба чунин грӯҳҳо тақсим мешаванд:

1. **Бо исм**: **гавҳарак, торак, харак, мардумак, зоғак, дилак, рӯзак, бодак, чашмак, тулак, ҷавак, патак, дарак.**

Мисолҳо:

*Тира шуд **гавҳарак**и дидаи ман бе рухи ту,*
Баски сад даҷла фузун рехтам аз гавҳари пок. [14, с.168].

***

Шукри Худо, ки густурд чатри ҳимояти ту
*Бар **торак**и халоиқ зилли атову раҳмат. [14, с.261].*

***

Гар лофи афзалӣ ба ту зад аблаҳе, чӣ бок!
*Танбӯри эътибори туро, к–ӯ бувад **харак.** [14, с.169].*

***

Дар ин биниш, ки дорӣ дар ғарибӣ, боядат Шоҳин
*Ба сони **мардумак** дар дидаи мардум ватан кардан. [14, с.207]*

Дар ҷумлаи фавқ аз исми моддии **гавҳар** бо унсури калимасози **-ак** вожаи **гавҳарак** сохта шудааст. Дар назари аввал чунин менамояд, ки дар таркиби ин калима вазифаи шаклсозиро иҷро карда, ба хурдии шайъ далолат мекунад. Аслан ин тавр нест, зеро дар таркиби калимаи «гавҳарак» пасванди **-ак** вазифаи калимасозиро иҷро кардааст. Дар зери мафҳуми калимаи **гавҳар** ҳамоно ба

истилоҳ санги қиматбаҳо ба назар мерасад. Аммо вожаи **гавҳарак** ба сиёҳие дар маркази чашм, ки ба воситаи он равшанӣ вориди чашма мешавад, гавҳараки чашм, мансуб мебошад.

2. **Бо сифат**: **намак.**

Мисол:
Ба шакархандаи лаъли лаби худ Шоҳинро,
***Намаки** суда ба реши ҷигар андохтаӣ. [14, с.219].*

3.** Бо асосҳои замони ҳозираи феъл: **газак, ғелак, чакак.
Чунончи:
*Аз дили сӯхтаам кош кунад майли **газак,***
Он, ки дар соғари зар бодаи гулгун резад. [14, с.109].

***

*Ба ҳоли камбағал **ғелак** бикун, эй матбахӣ, раҳме,*
Ба деги шӯрбо афтода нашносад зи сар поро. [14, с.42]

***

Арбоби фазл бо ту наёранд ҳамсарӣ,
*К–он ҷо уқоб ҳамла барад чун кунад **чакак**. [14, с.169].*

АДАБИЁТ

1.Амлоев А.Я. Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев. – Душанбе: ДСРТ, 2016. – 151 с.
2.Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (нашри академиӣ). Ҷ.1.-Душанбе, 1985. – 356 с.
3.Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика, морфология. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ. Қ.1 –Душанбе, 1973. – 452 с.
4.Косимов О. Суффиксальное словообразование имён существительных в «Шахнаме» А. Фирдавси. АКД. – Душанбе, 1988.-24 с.
5.Ниёзӣ Ш. Калимасозӣ дар исм. // Мактаби советӣ, 1949, №1. – С. 12-19.
6.Пейсиков Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка. –М., 1973.-210 с.
7.Раҳматуллозода С.Р. Калимасозии исм (дар асоси маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ). – Душанбе: Дониш, 2019. – 226 с.
8.Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1972. – 77 с.
9.Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм. Душанбе, 1972.-89 с.
10. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо. – Душанбе, 2010. – 144 с.
11. Хоркашев С.Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ. – Душанбе, 2014.-106 с.
12. Хоҷаев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри ХХ: дар асоси материали «Туҳфаи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сироҷи Ҳаким. –Душанбе, 1987 – 168 с.
13. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯйи забони «Гулистон»-и Саъдӣ) // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Қисми 1/2. – Душанбе: 1975. – с. 283-307.

Манбаъ:

14. Шамсиддин Шоҳин. Девони ашъор. – Душанбе, 2018. – 277 с.

СЛОВООБРОЗОВАНИЕ ПРОИЗВЕДЯЮЩЕЕ ЧЕРЕЗ ПОДКЛЮЧЕНИЕ - АК ОСНОВЕ МАТЕРИАЛА ГАЗАЛИИ ШАМСИДДИН ШОХИНА

*В классической персидской и таджикской литературе использовался суффикс **-ак**, но научные исследования показывают, что его фонетический контекст не использовался. Если они присутствовали в речи, авторы произведений искусства и истории использовали их от имени того или иного лица при обращении к речи своих персонажей. Хотя суффикс **-ак** встречается в классической литературе, его область в словообразовании не очень широка. В классическом языке, в отличие от современного литературного языка, он считался малопродуктивной и неактивной морфемой, поскольку в ней не было много слов. В газели Шамисиддина Шохина окончание **-ак** также менее продуктивно.*

***Ключевые слова:** грамматика, словообразование, суффиксы, словообразовательные суффиксы, Шамсиддин Шохин, лингвистика, лексическая структура, таджикский язык, словообразовательные элементы, газели, словообразование существительных.*

WORD FORMING PRODUCING THROUGH CONNECTION - АК ON GAZALIA MATERIAL SHAMSIDDIN SHOKHINA

*Classical Persian and Tajik literature used the **-ак** suffix, but scientific studies show that its phonetic context was not used. If they were present in a speech, the authors of works of art and history used them on*

behalf of a person when referring to the speech of their characters. Although the suffix ***-ак*** *is found in classical literature, its scope in word formation is not very wide. In the classical language, unlike the modern literary language, it was considered an unproductive and inactive morpheme, since it did not have many words. In the gazelle of Shamisiddin Shokhin, ending is also less productive.*

Key words: *grammar, word formation, suffixes, word formation suffixes, Shamsiddin Shokhin, linguistics, lexical structure, Tajik, word formation elements, gazelles, word formation of nouns.*

Сведения об авторах:

Валиев Джамшед Абдурасулович *- докторант PhD кафедры теория и практики языкознания Таджикского гасударственного педагогического университета им. С. Айни. Телефон: (+992) 907048591. Электронный почта: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mal.ru*

Тоирзода Абдусаломи Рахим *- магистрант втарого курса кафедры теория и практики языкознания Таджикского гасударственного педагогического университета им. С. Айни. (+992) 985556567. Электронный почта:toirzoda2019@mail.ru*

About the authors:

Valiev Jamshed Abdurasulovic *- Doctorate PhD in the Department of Tajik Philology of the Tajik State University named after Sadridin Any. Phone number: (+992) 907048591. Электронный почта:jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mal.ru*

Toirzoda Abdusalomi Rahim *- 2st year of Magistrant in the Department of Tajik Philology of the Tajik State University named after Sadridin Any. Phone number: (+992) 985556567. E-mail: toirzoda2019@mail.ru.*

ТДУ: 809.155.0

ИФОДАИ КАТЕГОРИЯИ ГРАММАТИКИИ ШУМОРАИ ИСМҲО ДАР МАТНИ «ЗОД-УЛ-МУСОФИРИН»-И НОСИРИ ХУСРАВ

Гулнораи Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Носири Хусрав яке аз чунин шахсияте ба шумор меравад, ки аз тамоми ғановати забони адабии асри XI бохабар буда, тавассути осори зиёди илмию адабии худ дар рушду нумӯи он саҳми гаронбаҳое гузоштааст.

Носири Хусрав дар эҷоди адабии худ сабки содаву равони пешиниёни худро идома дода, «қиммати дурри дарӣ»-ро боло бурд ва ба арш расонд, чунончи аксари муҳаққиқон таъкид кардаанд, чи дар рушду нумӯи назму насри бадеӣ ва чи дар инкишофи тарвиҷи насри илмии асри XI ин устоди сухан натиҷаи боризу мондагоре барҷой гузоштааст.

Қобили зикр аст, ки агар насри адабии ӯ бо забони содаву равони ба дилу дидаи мардуми одӣ наздик навишта шуда бошад, осори илмии ин мутафаккири суханвар ба забони печидаву мураккаб эҷод гардидааст, ки низ дар рушди насри илмии форсӣ-тоҷикии даврони пасин таъсиргузор будааст.

Дар забоншиносии тоҷик гарчанд доир ба хусусиёти луғавию дастурии насри адабии Носири Хусрав як силсила тадқиқоте ба табъ расида бошад, ҳам [10 с.5-7, 17 с.467-473, 21 с.474-477, 20 с.40-44, 1 с.132, 25 с.170] вале вежагиҳои дастурию луғавии насри илмии ӯ то ҳол аз назари муҳаққиқони осораш дур мондааст.

Яке аз ҷанбаҳои муҳими пажӯҳиши забоншинохтии осори илмии Носири Хусрав таҳқиқи хусусиёти сарфии забони ин осор ба шумор меравад, зеро бархе аз ин вежагиҳо дар насри илмии даврони баъдӣ идома ёфтанд ва мутафаккирону нависандагони зиёде ба сабки таълифоти илмии ӯ пайравӣ карданд, ки боиси ривоҷу равнақи корбурди имконоти сарфии забони форсии дарӣ дар осори илмӣ гардид.

Дар радифи дигар масоили муҳими корбурди имконоти услубии сарфиёти забон метавон аз хусусиёти категорияҳои грамматикии исм, аз ҷумла категорияи шумораи исмҳо дар забони насри Носири Хусрав ёдовар шуд.

Категорияи грамматикии шумора дар исм яке аз хусусиятҳои барҷастаи исм буда, асару мақолоти зиёде аз тарафи забоншиносон Ҳ. Ҳусейнов, Б. Сиёев, О. Ҷалолов, Ш. Рустамов ва дигарон ба чоп расидаанд.

Дар забони адабии асри X исмҳо аз ҷиҳати шаклашон аз забони адабии асри XI фарқи куллӣ надоранд вале баъзе хусусиятҳои грамматикии он фарқ мекунанд. Дар осори хаттии асри X ҷамъҳои арабӣ хеле каманд ва аз баъзе қоидаҳои ҷамъи арабӣ истифода шудааст.

Дар осори Носири Хусрав ҷамъи исмҳо бо шаклҳои гуногуни ҷамъбандӣ ба кор рафтааст. Дар китоби «Зод–ул–мусофирин» ҷамъи исмҳо асосан бо пасвандҳои **-он** ва **-ҳо** сурат гирифтааст, аммо нависанда аз шакли ҷамъи арабӣ низ, ки дар ин давра хеле маъмул буд, истифода намудааст.

Бо роҳи морфологӣ ҷамъ намудани исмҳо дар забони тоҷикӣ марҳилаҳои гуногун ва таърихи дуру дарозро тай намудааст. Дар давраи бостон «забони форсии бостон мисли забони авестоӣ дорои се шумора (муфрад, дугона, ҷамъ) буда, ин ҳама қавоиди сарфӣ ба чигунагии хатми асосҳо ва анҷомаҳои асосҳо иртибот дорад» [16 с.40].

Пасванди -он. Он дар забони тоҷикӣ ба исмҳо якҷо шуда, ба аз ду ва зиёда ашё, инчунин, дигар мафҳумҳое, ки ба исм мансубанд, далолат мекунад. ***Хирадмандон, имомон, фарзандон, мардумон, кӯрон, доноён, муҳандисон, нодонон, мубтадеон, мусофирон, дигарон, сутурон, ҷонварон, душманон, мардумон, пайғамбарон, сутурон, ёрон, ҳамагон, забаринон, фурӯдинон, ҷавҳарон...***

Пасванди -он *(-ān)*дар забони тоҷикӣ марҳилаҳои гуногун ва таърихи тӯлонӣ дошта, бозмондаи анҷомаи падежи генетиви шумораи ҷамъи **-ānām**-и давраи қадим буда, дар забони порсии миёна он маънии падежиашро аз даст дода, ба нишондиҳандаи шумора табдил меёбад [15 с.51].

Муаллифи китоби «Муфрад ва ҷамъ муърафа ва накара» аз муҳаққиқони аврупоӣ ёдовар шуда, доир ба ин пасванд таҳқиқоти онҳоро ҷолиби диққат медонад. Тибқи таҳқиқи Блуша «калимоте, ки дар форсии ҷадид махтум ба **–o** ҳастанд, дар паҳлавӣ махтум ба **-âk** мебошанд ва аз **-âka** -и порсии бостон омада ва ба таволӣ мубаддал ба **-âi** ва -â шуда» [27 с.30].

Ҳамчунин ин муҳаққиқ иброз медорад, ки дар даврони забони паҳлавӣ калимаҳо дар баъзе ҳолат бо **-âk** ё **-âi** анҷом меёфтанд. Масалан калимаи **доно** дар давраи забони паҳлавӣ ба шакли **dânâk** ва гоҳе **dânâkân** ва замоне **dânâyân** шудааст, ки ин комилтар аст «ва чи дар ҷамъ, **-k** пайванди **-âk** байни ду ҳарфи мусаввит маҳфуз намонда ва дастаи махтум ба **-âkân** -и паҳлавӣ дар форсии ҷадид, ки ҷузъи шакли махтум ба **-yân** -ро намешиносад, худро ҳифз накардааст» [27 с.27].

Вале, ба назари забоншиноси дигари эронӣ Маликушшуаро Баҳор аломати ҷамъ танҳо «**-он**» аст ва калимаҳои «бино», «носазо», «доно», «коно», «бино», ки баъд аз онҳо ҳарфи «й» набудааст ва ҳамеша дар кутуби пешин ба «биноон», «тарсоон», «носазоон», «доноон» ҷамъ баста мешудааст. Бар хилофи калимаҳои «Худой», «гадой», «бесурупой», «сарой» ва ғайраро ки дар асли паҳлавӣ ва дарӣ «й» ҷузъи калима будааст, ба мисли «Худоён», «гадоён», «бесапупоён», «нағмасароён» ҷамъ мебастанд [27 с.31].

Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ калимаи **доно** бидуни ҳарфи **й** омада, маънои донанда; пурдон, бисёр донанда; оқил, хирадманд-ро ифода кардааст [21 с.484].

Дар шабоҳат бо бархе аз калимаҳои ҳамсохтор чанд калимаи забони форсӣ-тоҷикӣ дар охири реша овози **у (й)** қабул кардааст. Чунин шабоҳати сохториро дар забоншиносӣ контаминатсия меноманд. (ниг. Копранов). Бар асари ҳамин контаминатсия дар асари таҳқиқшаванда вожаи **доно** бо садоноки **-о** тамом шуда, дар шакли ҷамъ бо **-ён** оварда шудааст. *Сабили хирадмандон он аст, ки мар офариниши Офаридгорро бад-он чи мар эшонро ороста офарид, мар пазируфтани илмро бар вай гардонидан аз **доноёни** илми илоҳӣ, ки пайғамбаронанд, ... муставҷиби уҷубати ҷовидӣ нашаванд [12 с.44-45]*.

Муҳаққиқи тоҷик Б. Шарипов доираи истеъмоли маҳдуди пасванди **-ҳо**-ро нисбат ба **-он** дар асари таҳқиқотии хеш «Хусусияти морфологии «Бадоеъ-ул-воқоеъ»-и Восифӣ» қайд кардааст [26 с.24].

Ин пасванд дар китоби таҳқиқшаванда дар бисёр маврид, тибқи қоидаи ҷамъбандии забони адабӣ сурат гирифтааст.

*Бар **хирадмандон** воҷиб аст, ки ҳоли хеш боз ҷӯянд, то аз куҷо ҳамеоянд... [12 с.27]. ... ва бар **имомони** ҳақ аз **фарзандони** эшон то хало ва мало аст ва замину самост [12 с.27]. Ва бад-ин шарҳ, ки кардем, зоҳир шуд, ки аз **мардумон** ки андар ҳол бо чашми бино ва гӯши шунавоанд, баъзе **карон** ва **кӯронанд**... [12 с.38]. Пас, ин қавл, ки ҳаме ба карӣ ва гунгӣ ва нобиноӣ бар **шунавандагон** ва **гӯяндагон** ва **банандагон** ба зоҳир ҳукм кунанд... [12 с.38]. Ва низ кор бастани мардум мар **ҷонварони** зиёнкор ва даррандаро аз **паррандагон**, чун боз ва шоҳин ва ҷуз он ва **давандагон** ... ва боз доштани ӯ мар ин ҳайвонотро аз фасоди табиии бе нафъ [12, с.253]*.

Мавқеи истифодаи пасванди **-он (-гон, -ён, -вон)** бар таркиби овозии калимаҳо вобаста мебошад. Исм агар ба ҳамсадо тамом шавад, пасванди **-он** истифода мешавад: ***фарзандон, имомон,***

хирадмандон, нодонон, мубтадеон, мусофирон, дигарон, сутурон, ҷонварон, душманон, мардумон, дарахтон, ёрон, ангуштон, аминон, беқавлон, гунҷишкон, пайғамбарон, суханон, некӯкорон, дӯстон*: ...ва бар* ***имомони*** *ҳақ аз* ***фарзандони*** *эшон то хало ва мало аст ва замину самост [12, с.27]. Бар хирадмандон воҷиб аст, ки ҳоли хеш боз ҷӯянд, то аз куҷо ҳамеоянд ва ба куҷо ҳамешаванд... [12, с.27]. ...бештар мардумро аз нигаристан дар ин боб ғофил ёфтем ва* ***нодонони*** *уммат мар ҳақро хор гирифта буданд... [12, с.28]. ...аз якдигар ҷудо монданд ва бо он ки ба ҷинс яке буданд, ба сабаби ин суратҳо* ***душманони*** *якдигар гаштанд [12 с.73]. Ва низ кор бастани мардум мар* ***ҷонварони*** *зиёнкор ва даррандаро аз паррандагон, чун боз ва шоҳин ва ҷуз он... [12 с.253]. Ва ҳамаи илмҳои онро ба ҳикоят ёд гирифт ва ба ҷое расид аз ин илм, ки бисёр пас аз* ***мардумони*** *нависанда бад-он маҳал набуданд [1,2 с.259].*

Калимаҳое, ки ба садоноки **а** тамом шудаанд бо пасванди **-он** ва дар баъзе мавридҳо бо пасванди **-ҳо** ҷамъ карда шудаанд: ***фариштагон, паррандагон, давандагон, ёбандагон, ҷӯяндагон, офаридагон, бандагон, ҳамагон, талабкунандагон, дафъаҳо, нохонандагон, нависандагон, нонависандагон, шунавандагон, гунаҳо, донистаҳо, нуқтаҳо, нутфаҳо, фоидаҳо, навиштаҳо***. *Бингарад хирадманд андар ҳикмати Борӣ субҳонаҳу, ки нуҳуфтааст андар падид овардани лаззот ва* ***ёбандагони*** *онро то бубинад, ки вуҷуди ҳамаи мавҷудот ба вуҷуди анвои лаззат аст [12 с.242].* ***Ҷӯяндагон*** *аз чароиш будиши олам ба ду гурӯҳ шуданд [12, с.243]. ... бар он гурӯҳ, ки навиштан надонанд, фазл аст ва эшон* ***нависандагони*** *хосанд [12, с.195]. Пас, ҳамчунон аз он* ***нуқтаҳо****, ки мар ҳеҷ чизро аз он буъде нест... [12 с.51]. ... аз боду об, бар ин ҷисм, ки хок аст, бад-он нуқтаи марказ расанд ба бисёр* ***дафъаҳо*** *[12, с.69].*

Дар мавриди баъзе аз вожаҳое, ки ба пасванди **-вон** ва **-гон** ҷамъ баста мешаванд, наметавон овози в ва г-и қабл аз **-он** омадаро ҳамчун таркиби пасванди ҷамъсоз донист. Зеро ин мушкили хатти кириллӣ аст, ки овози таркибии калимаро ифода карда натавонистааст. Барои мисол чанд калимаро намуна меоварем: āhuv = оҳув = اَهو; vačag (>*vačah >*bačah) > bačah = بچه; vačagān (>*ßačagān >*bačagān) = بچگان

Ба назари М. Баҳор, вожаи фариштa дар осори қадим ҳама ҷо бо **ī**-и баъд аз **r** ва қабл аз **š** навишта мешудааст ва котибон онро дар баъзе нусхаҳо тахфиф карданд ва дар китоби монавиён онро ба шакли «**firīstag**» овардаанд, ва дар дарии хуросонӣ «**firīšta**» шудааст, баъзе шуарои қадим онро **firīšta** ва **farīšta** ба ҳар ду қисм овардаанд [7, с.254].

Дар китоби «Зод-ул-мусофирин» ин вожа дар шакли **фаришта** омада, шакли ҷамъи он **фариштагон** аст. *Пас аз он ки бидонад, ки ӯ Сонеи олами ҷисм аст ва аз ҷавҳари* ***фариштагон*** *аст, ки ба фармони Худои таоло коркунонанд [12, с.172].*

Дар байни забоншиносони тоҷик А. Мирбобоев доир ба шумораи ҷамъ изҳори назар карда менигорад: «Ифода гардидани шумораи ҷамъ ба воситаи пасванди –t (a), ки дар забонҳои эронии шохаи шимоли шарқӣ (суғдӣ ßr′trt ′бародарон′, хоразмӣ niɣōsic ′шунавандагон′, осетинӣ dur-t-a ′сангҳо′, яғнобӣ ɤar-t ′кӯҳҳо′) роиҷ аст, барои забонҳои шохаи ҷануби шарқӣ хос нест, ки нишонаи муҳимми мутафариқ дар сохтори грамматикии ин ду шохаи забонҳост» [8, с.78].

Калимаҳое, ки бо садоноки **ӣ, ӯ** ва **о** тамом шудаанд, бо пасванди **-ён** ҷамъ гардидаанд, ки дар боло доир ба баъзе хусусиятҳои он ибрози назар намудем: ***раёсатҷӯён, доноён, пешиниён, бозпасиниён, моҳиён, даҳриён, ҷудоён, рӯҳониён, роҳҷӯён, ростгӯён, миёнҷиён, уммиён, биҳиштиён, хубрӯён:*** *... ва мар ҳавасҳоро ба ҳавои мухталифи хеш* ***раёсатҷӯён*** *андар дин истихроҷ карда ва «фиққҳ» ном ниҳода ва мар* ***доноёнро*** *ба илму ҳақоиқ ва мар бинандагонро ба чашми басоир ... ва ёрӣ бар тамом кардани ин китоб аз Худой хоҳем [12, с.29]. ... чун морон ва* ***моҳиён*** *ва мӯрон ва мӯшон ва малах ва баъзе аз мурғон ва ҷуз он ва андар зиндагӣ ва зоиши эшон, ки он камоли ҳайвон аст, бад-ин сабаб халале наомадааст [12, с.41].*

Дар асари таҳқиқшаванда ҷамъи **-он (-ён)** ба ғайр аз вазифаи ҷамъсозӣ доштанаш, инчунин, мансубиятро низ доро мебошад. Дар ҷумлаи «*Пас, андар олам, ки ин шаҳри* ***уммиён*** *аст, аз навиштаи Худой як хонанда беш раво набувад... [12, с.209-210]* ин пасванд аз исм сифат сохта, зимни ҷамъбандӣ боз ба исм табдил ёфтааст, ва он дар бораи шаҳре, ки сокинони он уммӣ ҳастанд маълумот дода, мансубиятро ифода кардааст. Чунин ифодаи мансубиятро метавон дар дигар ҷойҳои асар низ пайдо намуд. *...чун он қувват аз роҳи ин* ***миёнҷиён*** *бад-ӯ расад, мар онро битавонад пазируфтан. [12, с.307]. Ва қавли Худои таоло, ки ҳаме аз* ***биҳиштиён*** *ҳикоят кунад, ки чун мева андар биҳишт бидиҳандашон, эшон гӯянд:[12 с.365].*

Вожаҳои **мардум** ва **ҳама** бо вуҷуди исми ҷомеъ буданашон боз бо пасванди **-он** ҷамъ гардидаанд: *Ва бидонад, ки он тахайюл, ки оммаи бетамиз кардааст, ки ҳамегӯяд, фиришатагон*

мар феълҳои ***мардумонро*** *ба тӯморҳо ҳаменависанд... фосид аст [12, с.49]. ... ҳама аз як ҷавҳар аст ва* ***ҳамагон*** *сазоворанд мар истоданро бар рӯи хок [12, с.49].* Ҳамчунин, дар матни асар ҳангоми ҷамъ намудан маънии калимаи мардум тағйир ёфта, ба он маънои «истиқоматкунанда ва бошанда» – ро додааст. *Ва ҳамаи илмҳои онро ба ҳикоят ёд гирифт ва ба ҷое расид, ки аз ин илм, ки бисёр пас* ***мардумони*** *нависанда бад-он маҳал набуданд [12, с.259].*

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик агар исмҳо бо нумератив оянд дар шакли танҳо навишта мешаванд. Ин хусусият дар асари таҳқиқшаванда низ чунин омадааст: *Он гоҳ гӯем, ки мизоҷе, к-аз* ***чаҳор табъ*** *ҳосил шавад ... мар вуҷуди рӯҳи наботиро андар ӯ [12, с.276].*

«Пасванди исмсози «**-он**» номи сулолаҳо ва номҳои маҳал месозад. Чунончи: Spah+an» [9 с.136].

Забоншиносони дигари тоҷик С. Мирзозода, М. Маҳмудов доир ба номҳои русуми тоҷикон бо пасванди **-он** таҳқиқоти ҷолиби диққате анҷом додаанд, ки ин гурӯҳи калимаҳо аз исмҳои мураккабе, ки ҷузъи дуюми онҳо аз асоси замони ҳозираи феъл аст пасванди **-он** ба онҳо хусусияти расму ойинӣ бахшидааст. Мисол: оташкунон, ширинихӯрон, ақдкунон, гӯсфандкӯшон (дар форсии эронӣ), оташнавозон, домодталабон, саршӯён, ноншиканон (дар забони тоҷикӣ) [11 с.165].

Ҳамчунин, исмҳоеро низ пайдо намудем, ки бо садоноки **о** тамом шудаанд ва бо пасванди **-ҳо** ҷамъ гардидаанд, ва ин қоида дар забони адабӣ зиёд ба кор меравад*:* ***ғизоҳо, ҳаюлоҳо, даъвоҳо, сармоҳо****: ... ки аз сутур ҳаракати нафси баҳимӣ аст андар талаби* ***ғизоҳо*** *ё талаби ҷуфти хеш ё гурехтан аз душман [12 с.47]. Ва чун мардум суратҳои нутқи китобатӣ ва санъатиро бар* ***ҳаюлоҳои*** *падидоранда аст ва мар суратҳои маҳсусотро ба қуввати мутахайила аз* ***ҳаюлоҳои*** *он бино-бино ханҷида аст... [12 с.84].*

Пасванди –ҳо: Дар китоби «Муфрад ва ҷамъ ва муърафа ва накара» нишонаи асосии ҷамъи форсиро ба ду гуна **-ҳо**, ва **-он** дониста, нишонаи **-он** ҳамрешаи **-āni** паҳлавӣ, ки он ҳам дар ҳолати тамом шудани калимаҳои ба ҳарфи **а**, ки дар форсии бостон маъхуз аст, истифода гардидааст. Нишонаи **-ҳо** бошад, аз решаи ҳиндуаврупоии **thwa** буда, маънии исми ҷамъро доштааст [27 с.21].

Забоншинос Д. Саймиддинов дар асари таҳқиқотии хеш доир ба асосҳои ба овози садодори **-а** хатмшуда ду ҷинсият – мардона ва миёнаро мансуб медонад, ки бештари онҳоро исмҳо ва сифатҳоро ташкил мекунанд. Вале дар шумораи ҷамъ мавҷудияти ҳеҷ қоида ё шакли муайянеро барои ҷамъ намудани калимаҳое, ки ба садоноки а умуман дигар вожаҳое, ки бо кадом ҳарф ё овозе ба анҷом расидаанд иброз накардааст [16 с.40-41]. Чунки забони форсии бостон забони типи флективӣ буда, «ҳиссаҳои номии нутқ аз рӯи мутааллиқияташон ба ҷинсу шумора дар шаклҳои падежӣ тасриф мешуданд» [8 с.130] .

Дар ин маврид забоншиноси дигар Б. Сиёев қайд мекунад, ки ин пасванд шакли нахустини суффикси **-ҳо -ihā** буда, ба он танҳо дар матнҳои паҳлавӣ дучор омадан мумкин аст [15 с.41].

Доираи истеъмоли пасванди **-ҳо** нисбат ба **-он** фарохтар буда, он дар матни асар ҳам ба исмҳои ифодакунандаи шахс ва ғайришахс ба кор рафтааст.

Нависанда дар асар исмҳоро аз рӯи мансубияташон ҷамъ намудааст:

- **Исмҳое, ки мансубият ба шахс доранд:** ин исмҳо аксаран бо пасванди **-он** ҷамъ карда шудаанд ва дар баъзе ҳолатҳо ба пасванди **-ҳо** низ ҷамъи исмҳо ба назар мерасад: ***фарзандон, имомон, хирадмандон, доноён, ёрон, ҳозирон, нависандагон, мардумон, шунавандагон, гуфторҳо, баъзеҳо, шахсҳо:*** *ва бар* ***имомони*** *ҳақ аз* ***фарзандони*** *эшон то хало ва мало аст ва замину самост [12 с.27]. аз якдигар ҷудо монданд ва бо он ки ба ҷинс яке буданд, ба сабаби ин суратҳо* ***душманони*** *якдигар гаштанд [12 с.73].*
- **исмҳое, ки номи дигар ҷонварон**, **паранда**, **ҳашаротро** ифода мекунанд бо пасванди -он ҷамъ гардидаанд*:* ***мурғон, ҳайвонот, морон, миҳиён, мӯрон, мӯшон, малах, мурғон, сутурон****: Ва далел бад дурустии ин сухан он аст, ки бисёр ҳайвон аст, ки мар ӯро ин ҳоссати шунаванда нест, чун* ***морон, моҳиён*** *ва* ***мӯрон*** *ва* ***мӯшон*** *ва* ***малах*** *ва баъзе аз* ***мурғон*** *ва ҷуз он... [12 с.41].*
- ***исмҳои маънӣ*:** ин гурӯҳи исмҳо дар китоби «Зод-ул-мусофирин»« асосан бо пасванди -ҳо ҷамъ гардидаанд, ки мафҳумҳои абстракт доранд: ***оятҳо, рамзҳо, номҳо, нафсҳо, рангҳо, илмҳо, қавлҳо, умрҳо, осмонҳо, ҳикматҳо:*** *Ҳамчунон ки* ***осмонҳо*** *аз ҷавҳари оташанд ва бартар аз мардуманд, бартариш шарафӣ ҳамчунон, ки* ***осмонҳо*** *бартар аз оташанд... [12 с.161]. Ва далел бар берун шудани табоеъ аз ашхоси мо ба ҳама* ***вақтҳо*** *ҳоҷатманд шудани мост..., ки он гуруснагии мост пас аз серӣ [12 с.54].*
- **Исмҳое, ки номи растаниҳо ва таъму мазаҳоро ифода мекунад,** ба ҳар ду навъи ҷамъбандӣ ҷамъ карда шудаанд: ***ширинҳо, туршиҳо, мазаҳо*** *ва ғайраҳо: Ва агар мардум*

тафаккур кунад андар лаззоте,... ***таъмҳои*** *он мухталиф аст аз* ***ширинихо*** *ва* ***туршихо*** *ва мазаҳои гуногун ... чӣ хом ва чӣ пухта, лаззате дигар ёбад...* [12 с.238].

Дар матни асар дар ҷумлаи *Ва ақл, ки мар ӯро қуввати бениҳоят аст,...ҳосил аз он* ***ёфтанҳо*** *моро шодист ба анвои он [12 с.426]* масдари **ёфтан** бо пасванди **-ҳо** ҷамъ шуда ба исм табдил ёфтааст.

Дар чанд мавриди дигар пасванди **-ҳо** ба сифат ҳамроҳ гардида, субстансиватсия шудааст ва исми ҷамъ сохтааст: *Ва гувоҳӣ дод моро бар дурустии ин қавл гаштани ин муфрадот бар ин чиз, ки баргирандаи эшон аст аз ҳоле ба ҳоле, чунон ки* ***гармҳо****, ки сард шавад ва* ***сардҳо****, ки гарм ҳамешаванд ва* ***хушкҳо****, ки тар ҳамешаванд ва* ***тарҳо****, ки хушк, ки то ҳамон баргиранда, ки номи ӯ «оташ» аст, ба вақте дигар ҳаме номи ӯ об бошад [12 с.184-185].*

Вожаҳои **акнун** ва **бениҳоят** зарфи замон ва миқдору дараҷа буда, ба замон мансуб буданро мефаҳмонад, ки зимни ҷамъ гардиданашон ба исм табдил ёфтааст: *Ва чунон ки агар ба хат нуқтаҳо бияфзояд, дарозтар шавад, агар бар замон «****акнунҳо****» бияфзояд, дарозтар шавад* [12 с.336]. *Ва ба гузаштани «****акнунҳо****» бар ӯ номи «буд» бар ӯ афтодааст* [12 с.335]. *Пас, аз ин* ***бениҳоятҳо*** *бештар аз он бениҳояти авваласт [12 с.456]. Пас, каму зиёд дар* ***бениҳоятҳо*** *ба ҳам расида ва каму зиёд дар бениҳоят хулф аст [12 с.456].*

Яке аз дигар қоидаҳои маъмули ҷамъбандӣ дар «Зод-ул-мусофирин», ки зиёд ба назар мерасад, ҷамъи солим ва шикастаи арабӣ аст.

Ҷамъи солими арабиро бо пасвандҳои **-ин, -ун, -от** сохта, дар асар ба ҷуз пасванди **-ун** бо ҳама пасвандҳои дигар ҷамъ бастани исмҳоро дидан мумкин аст.

-ин: Ин пасванд дар калимаҳои иқтибосии арабӣ ҳамчун пасванди ҷамъсоз ба кор рафтааст. Ба қавли Ш. Рустамов ин пасванд дар забони адабии ҳозираи тоҷик танҳо дар ду калима **мусофирин ва ҳозирин** истифода шудааст [14 с.64]. Дар китоби таҳқиқшаванда калимаҳои арабии ***мусофирин, хайр-ул-мокирин, аҳкам-ул-ҳокимин, асдақ-ул-қоилин, абадулобидин, даҳр-уд-дохирин*** *ва ғайраҳо* ин шакли ҷамъро гирифтаанд: *Ва чун донист, ки аз куҷо омадааст ва куҷо ҳамешавад ... ва мар ӯро ба чӣ чиз ҳоҷат хоҳад будан* ***зоди мусофирин*** *баргирад ки мусофири безод аз ҳалок бар хатар бошад [12 с.28].*

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик пасванди мазкур аз исм сифати нисбӣ сохтааст: **чӯбин, оҳанин, заррин**. Дар ин ҷумла пасванди **-ин** калимасоз буда, аз исм сифати нисбӣ сохтааст: *Ва чун сатҳи* ***зерин*** *аз ҳаво бар сатҳи* ***забарин*** *аз об нишастааст ва ҷузвҳои ҳаво бар якдигар уфтодааст [12 с.72]. Ва ҳамчунин ҷузвҳои замин мар якдигарро сутун гаштаанд, ки* ***фурӯдинон*** *аз ӯ мар* ***забаринонро*** *ҳаменагузоранд, ки фурӯ шаванд [12 с.64].*

Пасванди **-ин** аз зарфҳо сифат месозад, ки нисбати замониро ифода мекунад: мулоқоти **аввалин**, дӯсти **дерин**, мактуби **охирин** [14 с.142]. *...бар ӯ сурате* ***нахустин*** *будааст, ки пеш аз он бар ӯ сурате набудааст* [12 с.109].

Пасванди мазкур дар матни асар бо ҷонишини **ҳамчунин** низ омадааст. *Ва ҳамеша* ***ҳамчунин*** *хиштҳои кӯҳан аз ӯ ҳаме берун кунанд ва хиштҳои нав ба ҷои ӯ биниҳанд [1,2 с.392].*

Пасванди **-ин** бо калимаи **фурӯд** якҷо шуда, ба он сифати нисбӣ шудааст. *Ва чу лаззат мутаҳаррикотро ба ҳасби ҳаракоти эшон ҳосил ояд ва ҳама қувватҳои аз* ***фурӯдин*** *ки он таҳрик илми ӯст...., ки лаззати мардум бениҳоят аст [12 с.410].* Дар матни асар ин калима бо пасванди **-он** ҷамъ гардидааст. ... *Ӯст субҳонаҳу мар* ***фурӯдинонро*** *ва мар мардумро ва тамлику таслити ӯст мар мардумро бар он* ***фурӯдинон*** *... ки мар он тартибро бад-он бишносад [12, с.417].*

Вожаи **барин** дар забони адабии ҳозираи тоҷик пасоянд буда, зимни бо пасванди -он ҷамъ гардиданаш, ба исм табдил ёфтааст. *Ва чун андар мардум қуввати оқила мавҷуд аст... мар ин* ***баринонро****, бо он ки ҳама андар ёфтани тасвир ва таркибу ташкил ва таҳрик ба як мартабатанд ва мар хештанро бо он фурӯдинонро ҳаме бад-ин рӯй ба як манзалат ёбад [12, с.417].*

-от/-ёт: пасванди мазкур дар асари таҳқиқшаванда ду вазифаи грамматикиро иҷро кардааст.

- **а)** барои ифодаи шумораи ҷамъ: **ҳайвонот, дафаот, олот, маснӯот, дараҷот** ва ғайраҳо: *Ва аммо қавл андар он чӣ гурӯҳе гуфтанд,... ки ҳудуси олам ба* ***дафаоти*** *бениҳоят будаст ва ба* ***дафаоти*** *бениҳоят хоҳад будан... [12 с.248]. Ва маъниӣ лаззати мутлақ ва нафси мутлақ андар қавли мо он аст, ки* ***дараҷоти*** *лаззот бар ҳасби* ***дараҷоти*** *нуфус аст... чунон ки ҷонварони бесухан аз он бегасибанд [12 с.222].*

- **б)** барои ифодаи маҷмӯи мафҳумҳои рабт ба чизе: **куллиёт, рӯҳониёт, ҷисмониёт, мутаноҳиёт, лаззот, мавҷудот, махлуқот, ҳикоёт**: *Ва чун ба ҳавоси мутаноҳӣ қувват мар* ***мавҷудоти*** *мутаноҳиро ёфтааст зоҳир шудааст, ки ... мар номутаноҳиро ҳаме бихоҳад ёфтан [12*

*с.256]. Он гоҳ гӯем, ки ба дигар қисмат, қисмати **мураккабот** бар ду рӯй аст: [12 с.126].Ва ҷудо шудани ҷузвҳои табоеъ аз **куллиёти** хеш ва пазируфтани он суратҳоро бар суратҳои **куллиёти** хеш зич аст, мар бозгаштани он суратҳо ҷузвҳоро сӯи куллиёти хеш [12 с.156].*

Доир ба истифодаи пасванди **-от** забоншиноси тоҷик Хоркашев С. иброз медорад, ки «Дар шеваҳои ҷанубӣ шарқӣ ин морфема на танҳо барои сохтани исмҳои ҷомеъ, балки барои тағйир додани маънои калима низ хизмат менамояд. Чунончи, **табийот** (гӯшаю канор), **зърйот** (хешу табор)» [24 с.113].

Ҳамчунин, ҷамъи дугона низ дар дохили исмҳои танҳо ва ҷамъ омӯхта шуда, хусусияти морфологии он аз замонҳои қадим, аз ҷумла дар забонҳои форсии қадим, санскрит ва авестоӣ вуҷуд дошт [26 с.26]. Масалан калимаҳои гӯш, даст, пой, лаб, чашм табиатан дугона ҳастанд, вале дар забони адабии ҳозираи тоҷик ва ҳамчунин дар асрҳои X-XI ин навъи категорияи шумораи исмҳо аз байн рафтааст. Чунончи дар асар калимаҳои ***лабҳо, [34] пойҳо [147], чашмон, гӯшҳо, чашмҳо [208]*** ... ва ғайра новобаста аз хосияти дугона доштанаш боз бо пасвандҳо ҷамъ шудаанд: *Он гоҳ овоз бо ком андар афтад, нафас мар ӯро ба миёни ком ва дандонҳо ва **лабҳо** ва забон бибарад... [12 с.34]. Ва чун мар ҷоҳилонро ҳаменакӯҳад, бад-он он чи бар дилҳову **гӯшҳои** эшон муҳрест ва бар **чашмони** эшон парда аст [12 с.208].*

Барои пешгирӣ намудани такрори як исм дар матни асар нависанда дар ҷумлаи аввал калимаи арабии суолро бо пасванди арабии **-от** ҷамъ намуда, дар ҷумлаи дувум бо пасванди тоҷикии **-ҳо** ҷамъ кардааст. Мисол: *Ва аз **суолот** маҳол аст, ки он пурсид, ки Худой тавонад, ки ҳамчу хештане биофаринад ё натавонад[12 с.267]. Ва касе, ки боз натавонад намудан, ки ин **суолҳо** маҳол аст, андар ин мутаҳайир шавад [12 с.267].*

Яке аз хусусиятҳои хоси грамматики ин забон масъалаи ҷамъбандии калимаҳо мебошад, ки мавриди таҳқиқ қарор доранд.

Ҷамъбандии шикаста дар забони арабӣ қоидаи мушаххас надорад. Танҳо дар калима як ё ду ҳарф зиёд мешавад.

Зимни таҳқиқ маълум гардид, ки дар асар бо роҳи шикаста ҷамъ намудани калимаҳо нисбат бо солим хеле зиёд аст.

Ба қавли Муҳаммад Муин «ҷамъи мукассари маъмул дар форсӣ маъхуз аз арабӣ аст. Ҷамъи мукассар он аст, ки дар бинои муфради он тағйир ояд.

1. Ҳаракоти вай табдил гардад: асад-اسد – усуд-اسد
2. Яке аз ҳуруфи он ҳазф шавад: расул-رسول – русул-رسل
3. Ҳаракот ё ҳуруфе зиёда гардад: раҷулرجل – риҷол-رجال» [27, с.122].

Азбаски миқдори зиёди осори Носири Хусравро вожаҳои арабӣ ташкил медиҳанд моро лозим меояд, ки дар вақти таҳқиқ ба унсурҳои грамматикии забони арабӣ диққати ҷиддӣ диҳем.

Вазнҳои ҷамъи шикастаи арабӣ хеле зиёданд ва маъмултарини онҳоро донишмандони эронӣ даҳто донистаанд *[27 с.43]*. Нависанда аз типҳои гуногуни он истифода намуда, бо вазнҳои **афъол, фуъало, фуъул, мафоъил, фавоъил** ва ғайраҳо вожаҳоро ҷамъ намуда аст.

Афъол: ***аҷсом, аҳком, амсол, ашкол, аъроз, ашхос, афлок, аҷсод, афъол, аҳвол, анвоъ, афзол, аҷром, арвоҳ, амлок...***. *Валекин чун мардум **аҷсоми** хокиву обиву оташиро андар ммёни ҳаво ҳамебинанд ва мар ҳаворо ба гирди ин **аҷсом** андаромада ҳамеёбанд. [12 с.114]. Бунёди китоби Худой бар аҳком аст ва тааллуқи он ба амр ва наҳӣ аст ва қасас ва ҳикоёт усули дин нест ва андар он аз **аҳком** ва тоат ва маъсият чизе навишта нест. [12 с.212]. Ва назм додан ва ҷунбонидан ва оростани нуфуси ҷузвӣ, мар **аҷсоди** моро бар дурустии ин даъво гувоҳ аст [12 с.411-412].*

Фуъало: ***уқало, ҳукамо...*** *Ва пайғамбарон алайҳимуссалом, ки эшон **ҳукамо** ва донотарони халқ буданд, бар мардумон подшоҳ шуданд [12 с.162].*

*Ва мо гӯем, ки андар ин маънӣ, он чи ҳақ аст ва таноқузи қавли ин мард ба **уқало** намоем, би тавфиқи-л-лоҳи таоло [12 с.227].*

Фуъул: ***нуфус, улум, румуз...*** *Ва ҳар ки ба дараҷаи **улум** барояд, ҳаме фавоиди шунавоӣ ва биноии ӯ афзояд ба ҳар илме [12 с.43]. Ва аз кулли нафс ба зиҷури **нуфуси** мардум чизе нуқсон нашудааст, албатта [12 с.345].*

Мафоъил: **маволид, манофеъ** *Ва ба ҷойи хеш андар ин маънӣ ба шарҳ сухан бигӯем ва бар ин ҷойгоҳ сухан аз тартиби **маволид** воҷиб омад гуфтан [12 с.162]. Ин матлаб агарчи тамом нест, лекин маъқул аст, ки ҳоссати самъ шарифтар ҳосса аст, вагарна чашму қуввати шунавоӣ дар фавоиду **манофеи** рутбаи инсоният камтар аз ҳавоси дигар нест ... [12 с.447].*

Фавоъил: *далоил, ҷавоҳир, завоҳир, касоиф, латоиф, ҳақоиқ, басоир, кавокиб, фавоид... Мо ба ҳуҷҷати ақлӣ ва бурҳони мантиқӣ ба* ***далоилу*** *зоҳиру ботин дуруст кардем, ки лозим аст, ки мардум ба қувваи оқилаи хеш... бар мулки ботини Сонеи хеш подшоҳ хоҳад шудан [12 с.426].*

Пас аз таҳлилу муқоисаи маводи гирдовардашуда маълум гардид, ки категорияи шумораи исм дар «Зод-ул-мусофирин» гуногун буда, исм маҳз бо ҳамин хусусиятҳои хоси худ аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад.

Ифодаи ҷамъбандӣ хоси исм буда, дар асари таҳқиқшаванда қариб аз тамоми имконоти корбурди он истифода шудааст.

Пасвандҳои ҷамъбандии **-он** ва **-ҳо** тақрибан ҳамаи ҳиссаҳои нутқро зимни ҷамъ гардиданашон ба исм табдил кардааст: **хушкҳо, тарҳо, ёфтанҳо, акнунҳо, бениҳоятҳо** ва ғайраҳо.

Зимни муқоисаи таърихии пасвандҳо маълум гардид, **-гон, -ён, -вон** ҳамгунҳо ё вариантҳои **-он** набуда, балки мушкилоти хати кириллӣ овози таркибии баъзе аз калимаҳоро ифода карда натавонистааст. Монанди **фариштагон, доноён ва ғайраҳо**

Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар аксар маврид тибқи қоидаи ҷамъи арабӣ ҷамъ гардида, дар чанд ҳолати дигар бо пасвандҳои тоҷикӣ ҷамъ гардидаанд: **ҳуруф – ҳарфҳо, суолот - суолҳо**

Пасванди ҷамъсози **-от** ба ғайр аз хосияти ҷамъсозӣ доштанаш, инчунин барои ифодаи маҷмӯи мафҳумҳои рабт ба чизе ба кор рафтааст. **куллиёт, рӯҳониёт, ҷисмониёт, мутаноҳиёт, лаззот, мавҷудот, махлуқот, ҳикоёт.**

АДАБИЁТ

1. Амонова М. Забон ва услуби «Сафарнома»-и Носири Хусрав. / М.Амонова – Душанбе, 2018. – 132 с.
2. Арабзода Н. Эҷодиёти Носири Хусрав // Маърифат. / Н.Арабзода 1992, - № 2.
3. Арабзода Н. Носири Хусрав (таҳқиқи назариёти фалсафӣ). / Н.Арабзода – Душанбе: Маориф, 1994. – 176 с.
4. Арабзода Н. Ҷаҳони андешаи Носири Хусрав. / Н.Арабзода Нашри дуюми такмилёфта. – Душанбе: Нодир, 2003. – 257 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985. -356 с.
6. Қосимова М. Н. Забони адабии тоҷик дар аҳди Сомониён// М.Н. Қосимова Адаб, 1998, - № 1-3. – С. 12-8
7. Маликушшуаро Б. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. / Ю.Маликушшуаро – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570с.
8. Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи эронӣ (китоби дарсӣ барои донишҷӯёни бахшҳои филологии мактабҳои олӣ). – Душанбе, 2015. – 326с.
9. Мухторов З. Таърихи забони тоҷикӣ. / З. Мухторов – Душанбе, 2003.
10. Мусулмониён Р. Нигоҳе ба забони «Сафарнома»-и Носири Хусрав // Р. Мусулмониён Адаб, 2003, № 4. - 5-7.
11. Мирзозода С., Маҳмудов М. Номҳои русуми тоҷикӣ бо пасванди -он //Номаи Пажӯҳишгоҳ. – 2005, № 7. – Душанбе. 165-194.
12. Носири Хусрав. Зод-ул-мусофирин. / Н.Хусрав – Душанбе: 2010.-511 с.
13. Расторгуева В. С. Среднеперсидский язык / В. С. Расторгуева. – М.: Наука, 1966. – 160с.
14. Рустамов Ш. Исм. - Душанбе: Дониш, 1981. - 220с.
15. Сиёев Б. Аз таърихи ҷамъбандии исмҳо дар забони тоҷикӣ / Б. Сиёев \\ Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1976. – 170с.
16. Саймиддинов Д. Забони форсии бостон. Д. Саймиддинов – Душанбе: 2008, - 200с.
17. Сулаймонов С. Нақши Носири Хусрави Қубодиёнӣ дар ташаккул ва такомули забони фалсафаи форсӣ (тоҷикӣ) //Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз ва фардо. / С. Сулаймонов – Хуҷанд: Ношир, 2005. – С. 467-473.
18. Саидзода Ҷ. Мо ва Носири Хусрав. / Ҷ. Саидзода – Душанбе: Нодир, 2004. -51 с.
19. Каримов А. Хрестоматияи забони паҳлавӣ. / К. Каримов – Душанбе, 1978. – 145с.
20. Фозилов Д.Ф. Некоторые лексические особенности «Сафарнаме» Носира Хусрава // Вестник Хорогского университета. – 2003 - серия 2, № 4. –С. 40-44..
21. Фозилов Д. Андешае чанд оид ба забон ва услуби «Сафарнома»-и Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ//Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз ва фардо. / Д. Фозилов – Хуҷанд: Ношир, 2005. – С. 474-477.
22. Фозилов Д. Лексические особенности «Сафарнаме» Носира Хусрава. / Д. Фозилов АКД. – Душанбе, 2006. – 21 с.
23. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. (иборат аз 2 ҷилд). Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ. – Душанбе, 2010
24. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо. / С.Хоркашев Ирфон. – Душанбе, 2010. – 143с.
25. Холиқназарова С.Х. Ономастическое пространство поэзии Носира Хусрава. / С.Х. Холиқназарова – Душанбе, 2018.
26. Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ. / Б.Шарифов Дониш. – Душанбе, 1985. - 232с.

۲۷. معین محمد. مفرد و جمع و معرفه و نکره / محمد معین. –تهران، ۱۳۳۷. – ۳۰۵ ص.

۲۸. خانلری، پر.یز ناتل. تاریخ زبان فارسی. عبارت از چهار جلد. – تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۹: ج. ۱. – ۳۳۴ ص؛ ج. ۲.- ۱۶۰ ص؛ ج. ۳. – ۲۳۷ ص؛ ج. ۴. – ۹۷۸ ص.

ВЫРАЖЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ ЧИСЛА ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ТЕКСТЕ «ЗОД-УЛ-МУСОФИРИН» НОСИРИ ХУСРАВА

«Зод-ул-мусофирин» является одним из ценных научных произведений XI века, написанного весьма сложным языком. Одним из важных аспектов лингвистического исследования научных произведений Носири Хусрава является изучения его морфологических особенностей. Морфологический способ выражения множественного числа существительных в языке фарсии дари имеет древнюю историю, а в произведения Носири Хусрава применены все стилистически возможности употребления категории числа. В исследуемом трактате множественное число существительных, в основном, оформляется суффиксами -он и -ҳо однако наряду с ними широко применены арабские формы множественности, которые были широко употреблены в прозаических произведениях эпохи Носири Хусрава.

Автор статьи питается анализировать категории числа в произведении стилистического применения.

Ключавые слова: *«Зод-ул-мусофирин» («Провизия путника»), Носири Хусрав, имя существительное, имя прилагательное, имя числительное, инфинитив, обстрактные существительные, суффикс, арабские суффиксы множественного числа, таджикские суффиксы множественного числа, морфологические особенности, двойственное число, арабская ритмика, стилистические возможности.*

EXPRESSION OF THE GRAMMATIC CATEGORY OF THE NUMBER OF NOUNS IN THE TEXT «ZOD-UL-MUSOFIRIN» NOSIRI KHUSRAV

«Zod-ul-musofirin» is one of the most valuable scientific works of the 11th century, written in a very complex language. One of the important aspects of the linguistic research of scientific works of Nosiri Khusrav is the study of its morphological features. The morphological way of expressing the plural of nouns in the Dari language of Farsia has an ancient history, and in the works of Nosiri Khusrav all the stylistic possibilities of using the category of number are applied. In the studied treatise, the plural of nouns is mainly formed by the suffixes -on and -ҳo, however, along with them, Arabic plural forms are widely used, which were widely used in prose works of the era of Nosiri Khusrav.

The author of the article feeds on analyzing the categories of number in the work of stylistic application.

Keywords: *«Zod-ul-musofirin» («Traveler's Provisions»), Nosiri Khusrav, noun, adjective, numeral, infinitive, abstract nouns, suffix, Arabic plural suffixes, Tajik plural suffixes, morphological features, dual number, Arabic rhythm, stylistic*

Сведение об авторе:

Гулнораи Наим *- ассистент кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. тел: (+992) 988014006*

About the author:

Gulnorai Naim *– an assistant of the Department of the practical and theory of linguistics of the philology faculty of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tell: (+992) 988014006*

УДК 809.155.0

НАҚШИ МОРФЕМАИ -Ӣ ДАР КАЛИМАСОЗӢ (дар асоси маводи «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ)

Зоитова М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар баробари истифода аз шеваҳо ва иқтибоси калимаҳо роҳу воситаҳои калимасозӣ дар такмили таркиби луғавии забон нақши калон дорад, ки ин омили лингвистии рушди забон ба шумор меравад. Доир ба ин хусусияти забон донишмандони зиёде таҳқиқот бурда, роҳу воситаҳо, қолибҳои калимасозии ҳиссаҳои нутқ, сермаҳсулию каммаҳсулии унсурҳои калимасозӣ ва ғайраро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Махсусан, дар ин самт корҳои бунёдии назариявии олимони шинохтаи ватанию хориҷӣ, ба мисли [2, с.188, 3. с.490,4, с. 280, 5, с. 3-79, 6, с.147-153, 7, с. 283-307, 8, с. 200, 9, с.160, 10, с. 225, 11, с. 196-272, 12, с. 219] ва дигарон назаррас буда, перомуни масоили гуногуни

калимасозӣ асару мақолаҳои алоҳида ба чоп расонида, дар ҳамаи давру замон онро ба унвони воситаи асосии бойшавии таркиби луғавии забон донистаанд. Аз ҷумла, Д. Саймиддинов зимни таҳқиқи масоили калимасозӣ дар забони форсии миёна баён менамояд, ки «вожасозӣ чун дар дигар забонҳо дар форсии миёна низ аз манбаи асосӣ ва ҳамешагии такмил ва ташаккули луғат маҳсуб мегардад. Тайи рушди ин забон дар ҳама сабкҳои он луғату истилоҳоти фаровонеро метавон пайдо кард, ки онҳо бар пояи қолабҳои суннатии вожасозӣ танзим ва ташкил ёфтаанд» [13, с.112].

Дар радифи осори илмӣ, барои нишон додани хусусиятҳои калимасозӣ хизмати луғатномаҳои даврaҳои гуногун кам нест. Яке аз луғатҳое, ки барои муайян кардани манфиати калимасозӣ ҷолиб ба назар мерасад, «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ мебошад. Аз баррасии маводи ин луғатнома маълум мегардад, ки калимаҳои дар он шарҳёфта аз ҷиҳати сохт сода, сохта ва мураккаб буда, дар қолибҳои гуногун ба вуҷуд омадаанд.

Маълум аст, ки луғатнависӣ аз қадим диққати донишмандонро ҷалб кардааст. Луғатномаҳое, ки дар даврaҳои гуногун ба вуҷуд омадаанд, ҳолати таркиби луғавии замони муайяни таърихи забонамонро нишон медиҳанд ва аз ин ҷиҳат аҳамияти муҳими илмӣ доранд. Дар баробари ин, онҳо барои баррасиҳои фонетикӣ ва грамматикӣ маводи арзишманд пешниҳод мекунанд ва ҳар муҳаққиқ метавонад барои ҳалли масоили илмии худ аз онҳо истифода намояд. Аз ин ҷиҳат ҳам «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ ҷолиби диққат мебошад. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки дар баробари забони зиндаи халқ манбаи асосии китоби устод Айнӣ ба қавли худи эшон «Ғиёсу-л-луғот» ва «Бурҳони қотеъ»[1, с.562] будааст, онро («Луғатнома»-и устод Айнӣ дар назар аст) метавон муаррифгари ҳолати гузашта ва ҳозираи забони тоҷикӣ ба қалам дод. Баррасии сохтории ин асар ҷиҳати нишон додани роҳи таърихии қолибҳои калимасозӣ муфид арзёбӣ мешаванд. Барои ҳалли ин масъала баррасии илмии пасвандҳо аҳамияти калон дорад. Дар ин мақола роҷеъ ба калимасозии морфемаи грамматикии –ӣ пажӯҳиш анҷом дода мешавад.

Пасванди–ӣ дар «Луғатнома»-и устод Айнӣ яке аз унсурҳои фаъоли калимасозӣ ба шумор меравад. Калимаҳое, ки бо ин пасванд сохта шудаанд алломорфи –гӣ низ доранд. Теъдоди исмҳои бо ин унсур сохташуда 202 адад, сифатҳо 80 калима ва калимаҳое, ки дар матн ҳам исму ҳам сифатанд 20 вожаро фаро гирифтаанд. Воҳидҳои луғавии сохташудаи исмӣ маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Онҳо номи ашёҳо ва марбут будани онҳоро ба чизҳои гуногун аз қабили хӯрок, нушокӣ, мева, даво, либос, зарф, касалӣ, шуғл, номи ранг, шахс, паранда, гулу гиёҳ, муносибату мансубият, макон, ҳарорат, ҳолат, исмҳои маънӣ ва ғайраро мефаҳмонанд, ки онҳоро ба тариқи зайл овардан мумкин аст:

1. Калимаҳои сохтаи марбут ба шахс. Ҳамчун асос калимаҳои исмию сифатӣ хизмат карда, шуғли одамон, муносибату мансубияти шахс, ҳолату вазъият, хулқу хислат, характери одамон ва ғайраро мефаҳмонанд. Масалан:

а) ифодаи шуғли одамон: дабирӣ *котибӣ*; **иксирӣ** *кимёгарӣ*; **имоматӣ** *шуғли имомӣ, кори имомӣ;* **мирзоӣ** *амали мирзо; котибӣ, рӯйхатнависӣ;* **рубобӣ** *рубобнавоз*; **сарӣ** *сардорӣ; ҳукмронӣ;* **фалоҳатӣ** *зироатчӣ, деҳқон;* **юзбошӣ** *ба сад нафар сардор, мансаби ҳарбии қӯшун дар бухорои амирӣ;* **қозӣ** ҳукмкунанда байни ду кас ё чанд кас; **ғозӣ** *ҷангкунанда аз номи дин;* **кулолӣ** *касе, ки аз гил зарф сохта, дар хумдон мепазад;* **дарзӣ** *дарздӯз*; **камӣ(ӣ)** *диловари силоҳдор*; **ёварӣ** *ёрмандӣ*; **наззорагӣ** *бинанда*; **рикобӣ** *касе, ки дар рикоби шахси амалдор меравад.* Калимаи **муаммоӣ** низ дар шарҳи устод С. Айнӣ бо ду маъно шуғлро мефаҳмонад: 1. шоири муаммогӯй. 2. муаммокушой; **саҳроӣ** деҳқон (истилоҳи Бухоро).

Аз мисолҳои мазкур маълум аст, ки калимаҳои **иксирӣ, мирзоӣ, сарӣ, фалоҳатӣ, юзбошӣ, ғозӣ, камӣ(ӣ), наззорагӣ, рикобӣ** ва **муаммоӣ** архаистӣ шуда вариантҳое, ки дар тафсири устод С. Айнӣ истифода шудаанд, ҷойгузини онҳо мебошанд. Дар ҳамин қолабу маъно вожаҳои **сӯфӣ, доварӣ** ва **харротӣ** дида мешавад, ки бо хусусиятҳои сермаъноияшон тафсир ёфтаанд: **сӯфӣ** *1. аҳли тасаввуф. 2. шайхҳои суфпӯш. 3. азонгӯяндаи масҷидҳо, муаззин (ба маънои саввӯм дар забони халқ зиндааст);* ***доварӣ*** *1. ҳукуматдорӣ. 2. хусумат, низоъ. 3. шикоят. 4. муҳокима(муҳокимаи мардум);* **харротӣ** *1. мансуб ба ҳаррот (пешаи харротӣ, дукони харротӣ). 2. ҳар чизе, ки дар дӯкони харротӣ тарошида шуда бошад. 3. ҳар чизе, ки шакли он гирда, сарборик ва суфта бошад (маҷоз);*

б) ифодаи ҳолату вазъияти шахс. Калимаҳои сохтаи ин гурӯҳ аз асосҳои гуногун исмию сифати бо пасванди -ӣ ҳолату вазъияти инсонро аз рӯйи зебоӣ, ошуфтагӣ, парешонӣ, ғурбат, танбалӣ, заифӣ, ғуломӣ, мадҳушӣ, девонагӣ, гумроҳӣ, покизагӣ ва ғайраҳо мефаҳмонанд, ки теъдоди онҳо нисбатан зиёд аст. Онҳоро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо кард. Ба гурӯҳи якум калимаҳое, ки имрӯз аз истифода баромада, архаистӣ шудаанд: **мутаманнӣ** орзӯкунанда**,** умедвор; **зинҳорӣ** *касе, ки дар*

паноҳ ва амони касе, ё ҳукумат истода бошад; **забунӣ** *зердастӣ, оҷизӣ*; **мутаҳаллӣ** *бо зевар оросташуда*; **низорӣ** *лоғарӣ, харобӣ, заифӣ*; **коҳилӣ** *танбалӣ;* **ғавӣ** *гумроҳ*. Дар байни ин гурӯҳ вожаҳое во мехӯранд, ки аз рӯйи шарҳи устод С. Айнӣ сермаъно ва ё омониманд: **раҳӣ** *1. роҳнишин; 2. ғулом, банда, чокар*; **муталошӣ** *1. аз ҳам ҷудошаванда. 2. пошхӯрда; ошуфта, парешон*; **гӯлахӣ** *1.касе, ки дар гӯлах хизмат мекунад ва дар он ҷо зиндагӣ менамояд*. 2. *одами чиркин* (*маҷоз*).

Ба гурӯҳи дуюм калимаҳоеро мансуб донистан мумкин аст, ки имрӯз дар истифодаанд ва мутобиқи тафсири устод С. Айнӣ хусусияти моносемею полисемӣ доранд. Аз ҷумла калимаҳои зерин бо хосияти якмаъноӣ шарҳ ёфтаанд: **бандӣ** *гирифтори ҳабс ва банд;* **беморӣ** *касалӣ*; **маъюсӣ** *ноумедӣ*; **мондагӣ** *касолат;* **ниёзмандӣ** *мӯҳтоҷӣ*; **ошуфтагӣ** *хотирпарешонӣ*; **танҳоӣ** *яккагӣ, танҳо будан*; **хаёлотӣ** *нимдевона*; **шефтагӣ** *мадҳушӣ, ҳайронӣ, парешонҳолӣ*; **ғарибӣ** *ғурбат, дурӣ аз ватан*; **қашоқӣ** камбағалӣ, нодорӣ; **тавоноӣ** *боиқтидорӣ, боқувватӣ*; **фирузӣ** хушбахтӣ, комёбӣ; **фарзонагӣ** *хирадмандӣ, боақлӣ*; **фаромӯшӣ** *аз ёд рафтагӣ, беҳофизагӣ*; **раҳоӣ** *нағот, халосӣ*; **шодӣ** *хушвақтӣ, хушҳолӣ*; **фасеҳӣ** *фасоҳатнокӣ, буррогӣ, салисӣ*; **ҷинӣ** *девона*.

Аммо вожаҳои сохтаи зерин дар шарҳи муаллифи «Луғатнома» сермаъноянд ва метавонанд ба маънои аслию маҷозӣ истифода шаванд: **раъноӣ***1. зебоӣ, 2. худоропӣ, худнамоӣ*; **савдоӣ** *одами девонамизоҷ. гузаштаҳо*; **бандагӣ** *1. ғуломӣ, дар қайд будан .2. бандагии Худоро ба ҷо овардан - мурдан*; **фарбеҳӣ** *1. фарбеҳ будан, сергуштӣ. 2.маҷ. тавонгарӣ, бадавлатӣ*; **хафагӣ***1. андӯҳгинӣ. 2.офатё фалокате, кидили одамро танг мекунад*; **покӣ** *1.беайбӣ, бегуноҳӣ. 2. покизагӣ. 3. поку*.

в) ифодаи муносибату мансубият: дуруштӣ *сахтмуомилагӣ, дағалӣ, бадгапӣ;* **аъробӣ** *араби бодиянишин*; **аҷамӣ** *мансуб ба аҷам*; **ҷумлагӣ** *ҳамагӣ;* **шогирдӣ** *шогирд будан*; **мардумӣ** *мурувват, одамгарӣ;* **мустақбирӣ** *калонгирӣ, такаббурнокӣ;* **гаравӣ** *чизе ё касе, ки дар бадали чизе ё касе нигоҳ дошта шудааст;* **рустоӣ** *одами деҳотӣ, деҳқон*; **доғулӣ** *номи ҷосуси машҳур Насри Сайёр аст*; **кӯкнорӣ** *касест, ки ба нӯшидани кӯкнор одат кардааст;***фидоӣ** *касе, ки барои мақсаде бо хоҳиши худ дидаву дониста ҳаёти худро дар таҳлука меандозад;* **ҳиндӣ** ҳар кас ва ҳар чизе, ки мансуб ба Ҳиндустон бошад; **мубоҳӣ** *фахркунанда, нозанда ба чизе;***фулонӣ** *шахси ғайримаълум*. Калимаи **тағоӣ** бо маънои муносибати хешутабор бар забон маъруф аст. Дар «Луғатнома»- С. Айнӣ баробари маънои мазкур семантикаи дуюми*устухони ҳанӯз сахт нашуда, ки монанди парчаҳои тахтаи тунук дар даруни гӯшт вомехӯрад(дар забони омма ин гуна устухонро «тағоикушак» мегӯянд* низ дида мешавад. Аз калимаҳои мазкур дар забони тоҷикии имрӯз вожаҳои **мустақбирӣ** ва **мубоҳӣ** чандон маъмул нестанд. Дар «Луғатнома» се вожаи сермаъно дар ин қолаб дида мешавад, ки яке аз маъноҳояшон мансубиятро мефаҳмонад: **роҳӣ**1. мансуб ба роҳ. (масалан, чизҳои сафарӣ). 2. раванда; **суғдӣ** 1. мансуб ба суғд. Суғдиён қавми қадимӣ, ки дар Мовароуннаҳр бошиш доштанд. 2. забони суғдӣ, ки як шӯъбаи [қадимаи гурӯҳи] забонҳои эронист; **ҳисорӣ**1. мансуб ба **ҳисор**. 2. маҷ. хонанишин.

г) ифодаи номи амал. Бо истифода аз асосҳои исмию сифатӣ ва феълӣ пасванди –ӣ як идда калимаҳо сохтааст, ки ба номи амалу ҳаракит ишора мекунад. Мутобиқи шарҳи «Луғатном» онҳо якмаъно ва сермаъно мебошанд**: талаққӣ** *пазируфтан*; **талоқӣ** *бо ҳам рӯ ба рӯшудан*; *вохӯрӣ*; **тамбалӣ** *беҳавсалагӣ, бекорхобӣ*; **халосӣ** *раҳоӣ*; **қаннодӣ** *ширинифурӯшӣ*; **шиносоӣ** *шинохтани ду кас ё чанд кас ҳамдигарро*; **шӯхӣ** *ҳазл, бозӣ;* **шумӣ** *шӯхии аз ҳад зиёди бачагон, ки аз вай рӯй додани ягон фалокат мумкин аст;* **бозӣ** *фиребу найранг;* **қоригӣ** *аз ёд кардани чизе бе он ки маъниаш онро донад;* **зӯрӣ** *қувват;* **мехрубонӣ** *шафақат, муҳаббат нишондиҳӣ*; **нағзӣ** *некӣ;* **сабурӣ** *таҳаммул;* **тайёрӣ** *тайёр шудан, омодагӣ;* **ҳаромӣ** *1. дузди роҳзан. 2. фарзанде, ки аз падари ғайриқонунӣ рӯида бошад;***мастурӣ***1. бопардагӣ. 2. покӣ (аз гуноҳ);***паҳлавонӣ** *шуҷоатмандӣ, далерӣ.2.**паҳлавӣ***.

ғ) ифодаи номи хислату характери шахс. Аз шаш вожаи дар «Луғатнома» шарҳёфта чортои он чун воҳиди луғавии якмаъно ва сетои он сермаъно тафсир шудаанд: **шикебоӣ***босабрӣ, бобардоштӣ*; **шаттоҳӣ***беҳаёӣ, серҷанҷолӣ;* **фурӯтанӣ** *тавозӯъ, хоксорӣ;* **чапанӣ** *беодобӣ, бадгапӣ;***фузулӣ** *1. пургӯӣ. 2. Абаскорӣ*; **хирагӣ** *1. тирагӣ. 2. густохӣ. 3. далерӣ;* **хаёлӣ** *1.чизи беасл. 2. одами бисёр тасаввуркунанда. Имрӯз дар забони адабии тоҷикӣба маъноҳои шарҳёфта калимаҳои* **шикебой, чапанӣ** ва **фузулӣ** истифода намешаванд;

д) ифодаи номи мансуб ба низомӣ. Дар қолаби исму пасванди –ӣ барои ифодаи мансубият ба кори низомӣ чор калима дида шуд: **низомӣ** сарбоз, аскар; **лашкарӣ** мансуб ба лашкар (ҳар кадом аз аҳли лашкар лашкарӣ); **нафарӣ** *мансуб ба нафар ба маънои сейум (аскари нафарии оддӣ, яъне на фармондеҳ)*; **сипоҳӣ** мансуб ба сипоҳ; як аскар, одами ҳарбӣ.

2.Калимаҳои сохтаи марбут ба ашё. Пасванди –<u>ӣ</u> бо асосҳои гуногун ҳамроҳ шуда, калимаҳои нав сохтааст, ки марбут ба номи хӯрок, нушокӣ, мева, ранг, либосу матоъ, косаю табақ, пул, гулу

гиёҳ, ҳайвону паранда, ашёи марбут ба хонасозӣ ва ғайра мебошанд, ки онҳоро дар шакли зер овардан мумкин аст:

а) калимаҳои сохтаи марбут ба номи хӯрок, нушокӣ, мева. Бо калимаҳои гуногун дар қолаби исму пасванд ва сифату пасванд омада, калимаҳои марбут ба номи анвои хӯрок, нушокӣ ва мева месозад: **кунҷидӣ** *халвое, ки бо тухми кунҷид сохтаанд, ноне, ки ба рӯяш кунҷид пошида пухтаанд*; **рӯзӣ** *хӯроки ҳаррӯза;* **бодиёнӣ** *як хел ҳалвост, ки аз ширинӣ ва бодиён мепазанд;* **яхнӣ** *гӯшти ҷӯшонда пухтаи сардшуда;* **соҳибӣ** *номи як хел ангури сурхчаранги калондонаи дарозрӯя;* **халилӣ** *як хел ангури сурхранг аст, ки аз ҳамаи ангурҳо пештар мепазад;* **соягӣ** *мавизи ангури кишмиши дар соя хушконида шуда;* **чарбӣ** *нармӣ, мулоимат. равғани даруниш ҳайвонот, ки дар атрофи шикамба ба ҳам мерасад;* **ҳусайнӣ** *як хел ангури нозуки сафеди дарозрӯя;* **дурдӣ** *шароби лойолуд;* **сабзӣ** *як хелрастании бехмеваи маълум;* **қобилӣ** *як хел палав.*

Калимаи **ҳусайнӣ** дар баробари маънои мазкур дар «Луғатнома» ба маънои яке аз ҳавоҳои мусиқӣ дар «Шашмақом» низ шарҳ ёфтааст, ки дар қолаби мазкур омоним шудааст.

Калимаҳои **шолӣ, хулмӣ, ҷуворӣ** ва **чошнӣ**, ки ҳамчун анвои гуногуни хӯрданию нушиданӣ дар»Луғатнома» шарҳ ёфтаанд, ба гурӯҳи калимаҳои содда шомил мешаванд, зеро асосҳои онҳо ба истисноии вожаи **шол** маънои алоҳида луғавӣ надоранд. Калимаи **шол** ҳамчун мавод барои сохтани палос хизмат мекунад, ки ба «**шолӣ -***биринҷи пӯсташ пок карданашуда*» ҳеҷ иртиботи маъноие надорад.

б) калимаҳои сохтаи марбут ба номи либосу матоъ. Дар ин гурӯҳ пасванди –ӣ фақат бо исмҳо меоянд ва калимаҳое сохтааст, ки аз қадим дар истифода буданд, аммо қисме аз онҳо имрӯз чандон маъмул нестанд. Масалан, агар вожаҳои **шоҳӣ** порчаест, ки тору пудаш абрешим аст; **лозимӣ** поҷома, эзор; **сӯзанӣ** порчае, ки дар вай бо сӯзан гулдӯзӣ кардаанд, имрӯз ҳам бо маънои зикргардида мушоҳида шаванд, вожаҳои **мисқолӣ** як хел докаи нозуки тунуки аълосифат; **ташрифӣ** либосҳои инъомӣ; **фарачӣ** ҷомаи васеи беастар, ки аз рӯй пӯшанд, дар истифодаи умум нестанд ва бо як маъно тафсир шудаанд. Калимаҳои дигаре дар ҳамин қолат во мехӯрад, ки бо хусусиятҳои сермаъноӣ ва омонимияшон шарҳ ёфтаанд, ки чунинад: **ниҳолӣ // наҳолӣ**1. қолинчае, ки дар вай нақши ниҳол андохта бофта бошанд. 2. бистар, рахти хоб; **қаламӣ**1. бофтаи ресмонест, ки торҳои вайро пеш аз танидан бо рангҳои гуногун ранг мекунанд. 2. китоби дастнавис; **пиёзӣ** 1. як хел моҳути сафедчааст, ки рангаш ба ранги пиёзи сафед монанд аст. 2. гулҳое, ки тухми онҳо мисли бехи пиёз бошад ва ҳар сол аз он бехҳо гул рӯяд; **гузарӣ** 1. меши (чарм – З. М.) сафеди бисёр нарм. 2. *мансуб ба* **гузар (гузарии мо —**аҳли гузари мо, ҳамгузари мо); **боронӣ** ҷомаи боронногузар, ки дар рӯзҳои борон пӯшанд; **гиребонӣ**1. Порчае ки бар гиребони либос дӯзанд. 2. гиребон (*дар инмаънӣ»ӣ» барзиёд аст).*

в) калимаҳои сохтаи марбут ба номи ранг. Барои ифодаи ранг пасванди –ӣ бо асосҳои исмию сифатӣ меояд: **булӯрӣ** ҳар чизи маъдании шаффоф; **савсанӣ** ранге, ки ба ранги гули савсани боғӣ монанд аст; **фистақӣ** ранги пистагӣ, сабзи кушода. Калимаи **сиёҳӣ**, **райҳонӣ** ва **сафедӣ** бо ҳамин қолаб дар «Луғатнома» бо хусусиятҳои омонимӣ тафсир ёфтааст: 1. ранги сиёҳ. 2. торикӣ. (**сиёҳиишаб** торикии шаб). 3. ранге, ки бо вай хат нависанд. 4.чизе, ки аз дур менамояд, аммо чӣ будан ва кӣ будани онро бинанда фарқ карда натавонад. 5. ҳолати даҳшатнок, ки одам дар хоб мебинад; **райҳонӣ** 1. мансуб ба райҳон. 2. ранги сабзча, сабзранг; **сафедӣ** 1. мансуб ба сафед. 2. ғозаест, ки занон бо вай рӯи худро сафед кунанд.

г) калимаҳои сохтаи марбут ба номи косаю табақ: лаълӣ зарфи паҳни лабдор аст; **дақёнусӣ** асбоб ва абзолҳои бисёр қадимӣ; **сафолӣ** зарфҳои сафолин;**суроҳӣ** кӯза ё шишаи гардандароз; шишаи май (Ҳ.); **лангарӣ** табақи бисёр калон; **шохӣ** ҳар чизи аз шох сохташуда.

ғ) калимаҳои сохтаи марбут ба пулу дорӣ: **донагӣ** *1. пули тиллои сикказада. 2. чизе, ки онро донабайъ мефурӯхта бошанд, дона-дона, якто-якто (монанди тухми мурғ);* **раддӣ** *1.чизи нохолис (масалан нуқраи қалъагӣ омехта). 2.рондашуда аз ҷамъият;* **дорӣ** *сомон, сарват*.

д) калимаҳои сохтаи марбут ба гулу гиёҳ: хайрӣ *гули маълум аст, ки сафед, сурх, кабуд ва бо рангҳои гуногуни дигар мешавад;* **ҷаъфарӣ** *гули зарди яксола, ки ба соли дигар нигоҳ доштани он мумкин нест;* **наргисӣ** *тор-тор поракарда шудаи сабзӣ, ки дар оши палав ба кор баранд. Вожаи* **кабудӣ** ба ду маъно тафсир шудааст, ки аввалӣ *-1.нилгушӣ. маънои маъмулӣ аст, аммо дуюмӣ - 2. сабзавот.* Дар идомаи тафсир устод С. Айнӣ ба ин ишора менамояд, ки вожаи **кабуд** ба маънои «сабз»меояд, ки аз ғалатҳои ом аст. Ҳамчунин, зимни шарҳи вожаи **гулӣ** *«нигоҳ кун. ба* **гул**» навишта мешавад. Калимаи гул ба ду маънӣ аст: *1. шукуфаи дарахтон ва гиёҳҳо. 2. растаниест, ки вайро танҳо барои ранг ё бӯяш мекоранд.* Аз ин шарҳ маълум мегардад, ки калимаи гулӣ ва гул

ҳарду як маъно дошта, гунаи ҳамдигаранд ва пасванди –ӣ ҳамчун унсури зиёдатӣ истифода мешудааст, аммо имрӯз он (гулӣ) дар муомилот нест.

е) калимаҳои сохтаи марбут ба ҳайвону паранда. Аз асосҳои исмӣ калимаҳои мансуб ба ҳайвону парандаҳо сохта мешавад, чандон зиёд нестанд: **етакӣ** *аспибарзиёд ва эҳтиётие, ки савори дигар вайро кашида мебарад;***саворӣ***чизе, ки бар болои вай одам савор мешавад (асп, хар ва монанди инҳо);***кулангӣ** *мурғи хонагии почадарози калоҷусса;* **хонагӣ** 1. ҳар ҷонваре, ки дар хона ром шуда бошад (*масалан, асп, хар, гов, мурғ, гурба ва ғайра*). 2. чизҳои пӯшокӣ ва рӯзгорӣ, ки дар хона тайёр карда шуда бошад (*зидди* **бозорӣ**).

ё) **калимаҳои сохтаи марбут ба ашёи марбут ба хонасозӣ**; **юғӣ** *чӯби ғафс аст, ки дар тарафи пешайвони болои сутунҳо гузошта аз болои вай яксар солорҳо ниҳанд*; **гунбазӣ** *ҳар чизе, ки шаклаш ба гунбаз монанд бошад*; **резагӣ** *резаҳост, ки дар вақти кор кардани пӯст, чарм, мис ва монанди инҳо аз канорҳояшон мебарояд;* **мӯрӣ** *дудкаш*; **хонагӣ** *чизҳои хонагузашта*; **харӣ** 1. *чӯби бурсӣ, ки як ҷуфти онро як хар аз кӯҳ кашида фуромадан тавонад [2. хар барин бурдан; аҳмақӣ]*.

з) калимаҳои сохтаи дорои мансубият ба чизҳои гуногун: занҷирӣ *1. мансуб ба занҷир. 2. бандӣ. 3. девона ;* **арзонӣ** *мансуб ба арзон*; 2. *бахшиш*; **марвӣ** *мансуб ба шаҳри Марв*; **гармӣ** *мансуб ба* гарм**; давоӣ** *мансуб ба даво*; **конӣ** *мансуб ба кон.*

ж) калимаҳои сохтаи марбут ба номи ашёи гуногун. Калимаҳои ин гурӯҳ аз асосҳои исмию сифатӣ бо пасванди –ӣ ба вуҷуд омадаанд. Як қисми онҳо тибқи шарҳи «Луғатнома» хусусияти якмаъноӣ доранд: **зиёдатӣ** *чизи барзиёд*; **шоқулӣ** *хатти рости аз боло ба поин кашидашуда (термини ҳандаса);* **нурӣ** *ҳар чизе, ки қувваи ҳосилхезии заминро зиёд кунад*; **қалъагӣ** *моддаи маъдании гудохтанӣ, ки бо вай мисро сафед ва шикофҳояшро кафшер кунанд.*

Хусусияти муҳими қисми дигари онҳо аз он иборат аст, ки онҳо маънои ҳамгунӣ (омонимӣ) доранд ва онро аз шарҳи устод С. Айнӣ дидан мумкин аст: **сарӣ//саро***1. хок, хоки намнок. [2. намнокӣ]. 3. зери замин;* **қоима**1. *поя. 2. қабзаи шамшер. 3. хатти рост бар болои хатти хобида, ки аз вай гӯшаҳо пайдо шавад (маънии сеюм термини ҳандасагӣ*); **маҳтобӣ** 1. *як хел мушак аст, ки дар вақти оташ додан шӯълаи сафед медиҳад. 2. як хел чароғ аст, ки равшаниаш бисёр сафед ва бисёр дурахшон аст. 3. як хел зардолуи сафеди тунукпӯстаст*; ***гандагӣ*** бадӣ; **нармӣ** *1.мулоимӣ. 2. оҳистагӣ. 3. ҷои мулоиӣ поёни гӯши одамӣ, ки одатан он ҷоро сӯрох карда ҳалқа гузаронанд.*

Дар шарҳи вожаи **савғотӣ** ва **савғоӣ**, ки ҳарду бо пасванди –ӣ сохта шудаанд*»нигоҳ кун. ба* ***савғот»*** гуфта мешавад, ки он маънои «тӯҳфаи роҳовард» аст ва аз ин тафсир маълум мегардад, ки вожаҳои **савғотӣ, савғоӣ**ва **савғот** дорои як семантикаанд ва пасванди –ӣ дар онҳо зиёдатӣ аст.

3. Калимаҳои сохтаи мансуб ба исмҳои маънӣ. Исмҳои маънӣ ҳам тавассути пасванди –ӣ бо асосҳои гуногун сохта мешаванд. Калимаҳои сохта ба маънои харобӣ, вайронӣ, камбудӣ, айб, тааҷҷуб, арзиш, тангӣ, душворӣ, пешравӣ, паҳноӣ, ҳолат ва ғайраро мефаҳмонанд. Онҳоро ба таври фишурда бидуни тафсирҳо меорем: **боварӣ ,хосагӣ, гаронӣ, тарӣ, даркорӣ дарозӣ, дарӣ, дастурӣ, ёдгорӣ, ифлосӣ, камӣ, маҳҷурӣ**, **мағокӣ**, **аҳноӣ, монандӣ, пешӣ**, **равоӣ**, **сабукӣ**, **сафӣ, сахтӣ, фитрӣ, хорӣ**, **ғалатӣ, қурбонӣ, ҳавоӣ, чирмӣ, ҷуфтӣ, анбӯрӣ, сипарӣ, табоҳӣ, харобӣ**

4. Калимаҳои сохтаи мансуб ба сифатҳо. Тавассути пасванди –ӣ, асосан, сифатҳои нисбӣ ба мушоҳида мерасад. Дар «Луғатнома»-и устод С. Айнӣ беш аз 77 вожаи сифатӣ дида мешавад, ки онҳо ифодакунандаи сифатҳои нисбии мансуб ба ранг, ҷирмҳои заминию осмонӣ, мансуб ба корҳои гуногуни руҳонию ҷисмонӣ, маҷоз, ҳаҷму андоза, дурию наздикӣ, мансуб ба таомҳои гуногун, корҳои дастию саноатӣ, мансуб ба ҳайвонот, сифате, ки одам дар сабабҳоитаҳсилба даст даровардааства ғайра мебошанд. Барои мисол чанд калима бидуни шарҳҳо меорем: **барӣ, касбӣ, шахсӣ, кӯҳӣ, дастӣ, дунёӣ, дӯшоӣ, зарурӣ, каёнӣ, каломӣ, камонӣ, китобӣ, корӣ, кироӣ, маҷбурӣ, маҷозӣ, миқнотисӣ, фалсафӣ, хокӣ, хунӣ, чоҳӣ, шайдоӣ, шаҳвонӣ, шикорӣ, шикамӣ, шифоҳӣ, қавмӣ, қаландарӣ, ғоратӣ, ҳаҷвӣ, ҷонӣ, давлатӣ, наботӣ, тиббӣ, ғӯзагӣ, нахӯдӣ, самимӣ, аҳқарӣ, арғувонӣ, зайтунӣ, заъфаронӣ, муқимӣ, назарӣ, нилӣ, нохалафӣ, нуронӣ, равонӣ, ғанӣ, қирмизӣ, қолабӣ** ва ғайра.

Ҳамин тариқ пасванди –ӣ ва алломорфаш –гӣ дар «Луғатнома»-и устод С. Айнӣ яке пасвандҳои фаъол, серистеъмол ва гуногунвазифа буда, бо асосҳои исмию сифати ва феълӣ омада калимаҳои гуногуни марбут ба исму сифат сохтааст.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» / С.Айнӣ - Душанбе, 1976 -564 с.
2. Касимов, О. Суффиксальное словообразование имён существительных в «Шахнаме» А. Фирдавси[Текст] /О. Касимов. Дис.... канд. филол. наук. –Душанбе, 1988. -188 л.

3. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (История таджикского литературного языка). IX-Хвв. [Текст] / М.Н. Қосимова. -Душанбе, 2003. -490 с.
4. Маҳмудов, М. Лаҳҷаҳои тоҷикони райони Китоб (Говоры таджиков Китабского района) [Текст]/ М. Маҳмудов. -Душанбе: «Ирфон», 1978. -280 с.
5. Мурватов, Ҷ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Южный говор таджикского языка) [Текст]/ Ҷ. Мурватов. -Душанбе: «Дониш», 1979. - С.3-79.
6. Ниёзӣ, Ш. Н. Оид ба ҳиссаҳои номии нутқ дар забони тоҷикӣ (О части речи в таджикском языке) [Текст]/ Ш.Н. Ниёзӣ // Изв. Ан Тадж ССР. Отд-ние обществ.наук.-1954.-№5.-С.147-153.
7. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯйи забони «Гулистон»-и Саъдӣ) (Словообразование имён существительных в таджикском языке (по материалам «Гулистон» Саъди) [Текст]/ С. Ҳалимов // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Қисми 1-2. -Душанбе, 1975. -С. 283-307.
8. Пейсиков, Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка [Текст]/ Л.С. Пейсиков. -М.: Изд-во МГУ, 1973. -200 с.
9. Расторгуева, В.С. Среднеперсидский язык [Текст] / В.С. Расторгуева. -М.: «Наука», 1966. -160.
10. Раҳматуллозода С.Р. Калимасозии исм. [Текст] / С.Р. Раҳматуллозода. -Душанбе, 2020.-225.
11. 11.Розенфельд, А.З. Дарвазские говоры таджикского языка [Текст]/ А.З. Розенфельд // Тр. АН СССР. -1956.-Т.6.-С.196-272.
12. Рустамов, Ш. Исм (Имя существительное) [Текст] / Ш. Рустамов. -Душанбе: «Дониш», 1981. -219 с.
13. Саймиддинов, Д. Вожашиносозии забони форсии миёна (Лексикология среднеперсидского языка) [Текст]/ Д. Саймиддинов. -Душанбе: 2001. -310 с.

РОЛЬ МОРФЕМЫ -Ӣ В СЛОВООБРАЗОВАНИЕ

(на материале «Краткий толковый словарь таджикского языка» С. Айни)

В статье рассматривается возможности словооброзования морфемы -ӣ. Как показывают результаты исследования употребления суффиксы -ӣ в «Словаре» С. Айни, этот суфикс является одним из активных компонентов в словообразовании. Слова, образованные этим суффиксом, имеет алломорфа -гӣ. Научный анализ материала показывает, что количество слов образованных этим суффиксом, составляет 202 единиц, в часности 80 прилагательных и 20 слов, из относящихся как к существительным, так и к прилагательным.

Лексические единицы, относящих к именам существательных, в «Словаре» С. Айни, обозначают различные значения. Они обозначают названиями блюд, напитков, фруктов, лекарств, одежды, посуды, болезней, занятий, цветов, персон, птиц, флоры, отношения и принадлежности, места, температуры, состояния, абстрактных понятий.

Автором на базе конкретного языкового матерала доказана, что «Словарь» С. Айни относится к числу полезных словарей для определения моделей словообразования таджикского языка.

***Ключевые слова**: морфема, слова, суффикс, простое, аффиксальное, сложное, составное, словарь, морфология, аффиксоид, модель.*

ROLE OF THE MORPHEME -Ӣ IN WORD-BUILDING (based on the material «A Brief Explanatory Dictionary of the Tajik Language» by S. Ayni)

This article deals with the possibilities of word-building of the morpheme -ӣ. As the results of the study of the use of suffixes -ӣ in S. Aini's «Dictionary» show, this suffix is one of the active components in word-building. The words formed by this suffix have an allomorph -гӣ. Scientific analysis of the material shows that the number of words formed by this suffix is 202 units, in particular 80 adjectives and 20 words from both nouns and adjectives.

Lexical units referring to nouns in S. Aini's «Dictionary» denote different meanings. They denote by the names of dishes, drinks, fruits, medicines, clothes, dishes, diseases, occupations, flowers, persons, birds, flora, relationships and accessories, places, temperatures, conditions, abstract concepts.

On the basis of a specific linguistic material, the author has proved that S. Aini's Dictionary is one of the useful dictionaries for determining the models of word-building in the Tajik language.

***Keywords:** morpheme, words, suffix, simple, affixal, complex, compound, vocabulary, morphology, affixoid, model.*

Сведение об авторе:

***Зоитова Мохира** – ассистент кафедры теории и практики языкознания Таджикского государсвенного педагогического книверситета имени Садриддина Айни тел: (+992) 919614528*

About the author:

Zoitova Mohira *– assistant of the Chair Theory and Practice of Linguiscs of Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Phone: (+992) 919614528*

УДК: 811.21/22-55:811.112.2

ТАҲЛИЛИ ТИПОЛОГИИ ПУРКУНАНДАИ БЕВОСИТАИ СУРАТЁФТАИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ЗАБОНИ ОЛМОНӢ

Абдулхайрова С.Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳқиқи пуркунанда таърихи тӯлонӣ дошта солҳои зиёдест,ки дар маркази диққати забоншиносони ватанию хориҷӣ мебошад. Мавзӯи пуркунанда дар китобҳои дарсӣ ва рисолаҳои тадқиқотӣ ба таври бояду шояд таҳлили ҳамаҷонибаи худро ёфтааст . Аз ҷумла профессор Исматуллоев М.Ф. дар забони тоҷикӣ пуркунандаи бевоситаро ба хелхои суратёфта яъне тавассути пасоянди « -ро» ва суратнаёфта бидуни пасоянд ҷудо намудааст.[Исматуллоев М.Ф 1.с15]

Аз сабаби он, ки пуркунандаҳо ҳам тоҷикӣ ва ҳам дар забони олмонӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст , дар ин мақола мақсад гузошта шудааст, ки танҳо пуркунандаи бевоситаи суратёфгаи забони тоҷикӣ мавриди таҳлили типологӣ арзёбӣ гардида , роҳҳои гуногуни ифодаи он дар забони олмонӣ нишон дода шавад.

Азбаски ҳар як воситаи ифода бо роҳҳои мухталиф аз як забон ба забони дигар баргардонида мешавад,аз ин рӯ байни воситаҳои ифодаи ҳар як забон тафовутҳое ба миён меояд. Бинобар ин мо тасмим гирифтем,ки чунин тафовутҳоро дар эквивалентҳои тоҷикию олмонӣ ошкор созем, ва омилҳоеро муқаррар намоем, ки сабаби ба миён омадани фарқиятҳо ва шабеҳият дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ гардидаанд.

Барои назаррас намудани нобаробариҳо ва шабеҳиятҳо дар тоҷикӣ ва олмонӣ аз ҷониби мо усулҳои зерини тадқиқоти типологӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Пуркунанда аъзои пайраве мебошад, ки он бо хабари ҷумла муносибатҳои гуногун дорад. Пуркунандаҳо ду намуд мешаванд: пуркунандаи бевосита ва бовосита. Дар навбати худ пуркунандаи бевосита ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад: пуркунандаи бевоситаи суратёфта ва суратнаёфта. Пуркунандаи бевоситаи суратёфта яъне тавассути пасоянди -ро ифода карда мешавад. [12, с.88-89]

М.Ф.Исматуллоев доир ба пуркунандаи бевосита суратёфта, ки худ муаллиф ва муҳақиқи он мебошад гуфтааст, ки пасоянди -ро на танҳо воситаи алоқа, балки аломати махсуси пуркунанда мебошад. [Исматуллоев М.Ф.1, с 85]

Алоқаи пуркунандаи бевосита бо хабари ҷумла бо ду роҳ ифода карда мешавад: а) бо воситаи калимаҳои ёридиҳанда, пасояндҳо ва пешояндҳо б) бо роҳи хабари феълӣ исмҳо.

Аъзои пайраве, ки ба предмет далолат намуда, аммо ҷумла бевосита ё бавосита ба он равона гардидааст, аз ин ҷиҳат пуркунанда ба мубтадо наздикӣ дорад. 1) пуркунандаҳои ба шакли мубтадо бо тамоми намудҳои исмҳо, ҷонишинҳои ашёӣ, масдар ва ҳиссаҳои дигари нуткӣ хусусиятҳои маъногӣ дошта ифода карда мешавад.

2) онҳо ба амалу ҳолати ҷумла алоқаманд мебошанд, зеро амали ҷумла аломати ашёро вобаста ба шахсу шумора, ки он матлаби пуркунанда мебошад. Ҳамин мувофиқат ва умумӣ будани онро ба назар гирифта, ба зери мубтадо бо хати рост ва ба зеро пуркунандаҳо хати канда-канда ишорат мекунанд. Чӣ хеле, ки мо медонем пуркунандаҳо пеш аз ҳама ба хабари ҷумла тобеъ мегардад ва ин тобеъшавӣ бо намуди алоқа вобастагӣ ва ҳамроҳ ба вуҷуд меоянд.[12. 90-92с]

Мисол: Ман хатро гирифта хондам.[С.Айнӣ 7.с 25]~ Ich habe den Brief ausgenommen und las. [S.Ayni 8.27]

Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ хатро пуркунандаи бевоситаи суратёфта мебошад ва дар забони олмонӣ **den Brief Akk.Obj** тарҷума шудааст.

2) Алоқаи ҳамроҳӣ**:** *Ӯ аз асбобҳои мусиқӣ танҳо танбӯр менавохт, аммо суруд намехонд. [С.Айнӣ 7. с 29] ~ Von musikalischen Instrumenten spielte er nur auf seinem Tanbur und wer wollte sang [S.Ayni 8.s 31]*

Вазифаи асосии пуркунанда шарҳу эзоҳ намудани хабар мебошад бинобар ин вай бо хамин ду намуди алоқаи зикр гардида ба он тобеъ мегардад:

Ин пуркунанда монанди масдару сифати феълӣ, ки ҳам дорои хусусияти исму сифат ва ҳам феъл мебошанд, ки онҳо ҳам маънои пуркунанда ва ҳам муаянкунандаро доро мебошанд.Онҳо аз

ҷиҳати саволгузорӣ, ки аз ӯ ҷудоӣ чӣ ба пуркунандаи бавосита умумият дошта вале аз рӯи тобеият,тобеъшавӣ ба исму масдар. [12, с.86]

Мисол: *мулоқот бо набера, салом додан ба волидон ба муайянкунанда мансуб мебошанд. Ein Gespräch mit dem Enkel; den Eltern begrussen,*

Баробари ин пуркунанда ба аъзои дигари ҷумла низ тобеъ шуда онҳоро шарҳу эзоҳ медиҳад:

1.Бар эзоҳи мубтадо: *Кӯрнамакӣ накун. Дирӯза ошро аз ёдат набарор, гуфт Қорӣ-Ишкамба. [С.Айнӣ 7.с 35]~ Ohne stehenzubleiben, sagte Kori-Ischambe: Vergiß nicht mein Brot und Salz. Denk an den Pilaw, den du gestern verspeist hast. [S.Ayni 8.s 36]*

2.Бар эзоҳи ҳоли замон*: Магар ӯ дирӯз шуморо зиёфат карда буд, ки «кӯрнамакӣ накун, дирӯза ошро аз ёдат набарор» гӯён ба шумо миннат кард? [С.Айнӣ 7. С 35]~ Wie konnten Sie dann Brot und Salz von ihm nehmen, und weshalb berichtigt er Sie der Undankbarkeit? [S.Ayni 8.s 37]*

3.Бар эзоҳи ҳоли мақсад**:** *Бо ҳамин мақсад аз растаи кафшфурӯши гузашта ба тоқи Хоҷа Муҳаммади Парон баромад. [С.Айнӣ 7.с 39]~ Während ich meinen Gedanken nachhing, Schuhständen vorüber und gelangte in die runde kuppelförmige Chodsha-Muchammadi Parron- Passage. [S.Ayni 8.s 42-43]*

4.Бар эзоҳи ҳоли сабаб: *Сабаби ин ҳамин аст, ки ин кори ман аз падар, модар ва бародаронам пинҳони аст. [С.Айнӣ 7. С 50]~ Und trotzdem bitte ich dich darum. Es verhält sich namlich so: Mein Vater, meine Mutter und meine Brüder sollen nicht wissen, daß ich dorthin gehe. [S.Ayni 8. S 58]*

5.Бар эзоҳи муайянкунанда: *Модом, ки ӯ ин гуна одами бадгумон будааст, дигар на рӯи ӯро мебинам ва на аз вай ҳуҷра мепурсам. [С.Айнӣ 7.с 41]~ Wenn er es aber fertigbringt, einen ehrlichen Menschen zu verdächtigen, er sei ein Dieb und ein Räuber, will ich ihn weder sehen noch um eine Zelle bitten. [S.Ayni 8.s 45]*

Пуркунандаи бевосита аъзои пайраве мебошад, ки ашёро ифода намуда ба он амалу ҳолати феъли гузарандаи бевосита равон карда шудааст.

Моҳият ва маънои пуркунандаи бевосита, ки бо феъли гузаранда ифода гардидааст бе мавҷудияти пуркунандаи бевосита пурра ва равшан намегардад.Пуркунандаи бевоста ҳам аз рӯи ифодаи маъно ва ҳам ифодаи бо ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи худ дар ҷумла саволгузорӣ ба таври алоқа бо эзоҳшаванда ду хел мешаванд: пуркунандаи бевосита суратёфта ва пуркундаи бевосита суратнаёфта.

Пуркунандаи бевоситаи суратёфта гуфта он пуркунандаҳоро меноманд ки пасоянди ’’ро’’ қабул намуда ба ашёи муайян ва аниқ далолат мекунад ва ба саволҳои киҳоро ва чиҳоро ҷавоб мешавад.[5. С 94-95]

Маънои ин пуркунандаҳо аксар вақт ба хонандаву шунаванда маълум мебошад.

Пасоянди «ро» дар як вақт якчанд вазифаро адо менамояд: пуркунандаро ба шарҳдиҳанда тобеъ менамояд, ба муайянии ашё далолат мекунад, ба муносибати зичи ҷумлаи мазкур ва ҷумлаи дар пеш омада ишора мекунад ва мафҳуми мушахасро мефаҳмонад [12, с.90-91]

Пуркунандаи бевосита ба туфайли пасоянди **-ро** ба тамоми хелҳои исмҳо ҷонишинҳои ашёгӣ масдар ва ҳиссаҳои нутки дигари исмгардида ифода карда мешавад ва ба ин хусусияти асосиаш ҳам бо пуркунандаи суратнаёфта фарқ карда мешавад. Дар забони тоҷикӣ як гурӯҳ калимаҳое ҳастанд ки ҳангоми ба вазифаи пуркунандаи бевосита омадан ҳатман пасоянд қабул мекунанд:

а) имсҳои хос ва ҷинси ифодакардашудаи шахсият.

*Мисол: Мардуми Бухоро ҳамин касби Раҳими танбӯриро ба назар гирифта ва ба номи ӯ калимаи **«қанд»**- ро илова карда, ӯро **«Раҳими Қанд»** мегуфтанд.[С.Айнӣ 7.с.30].~ Diese Nebenbeschäftigung trug ihm den Spritznamen» **Kand,,** ein unter dem er in ganz Bunchara bekannt war. [S.A 8. s32]*

Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ исми хоси «**Раҳими танбӯрӣ»** тавассути пасоянди «**ро»** ифода гардида дар забони олмонӣ «**trug ihm den Spritznamen» , « Kand,,** ибораи лақаби ӯ бо қанд тарҷума шуда ҷонишини «**ба ӯ» «ihm» Dativ.Obj** ифода гардидааст. Ибораи «**ҳамин касб»** бошад дар забони олмонӣ «**diese Nebenbeschäftigung»** (шуғли иловагӣ) тарҷума карда шудааст. Ҷумлаи таҳлилшуда тарҷумаи мантиқӣ буда ба он тобиши маъногӣ медиҳад.

Б) Ҷонишинҳои шахсие, ки ба дигар шахсиятҳо таалуқ дорад.

Мисол: Чун ӯ наздиктар расида назараш ба ман афтод, чашмонашро аз ман наканда омадан гирфт. [С.Айнӣ 7.s34] ~ Er kam auf uns zu und sah mich ebenfalls unverwandt an. [S.Ayni 8.s 36]

Ҷонишини шахсии ӯ дар забони олмонӣ **«Er»** тарҷума шуда ибораи «**чашмонашро»** аз ман наканда пуркунандаи бевоситаи суратёфта ифода гардида ба забони олмонӣ калимаи

«**чашмонашро**» партофта шуда «**sah mich ebenfalls unverwandt an**» дар замони гузаштаи содда тарҷума шудааст. Дар ин ҷумла конверсияи ҳиссаҳои нутқ ба амал омадааст, яъне ивазшавии ҳиссаҳои нутқ.

В) Масдар ва ҳиссаҳои нутқи исмгардида.

Қори-шкамба шӯридани тоқияфурӯшро дида ба узрхоҳи даромад. [С.Айнӣ 7.с 17]~ So gleich fing Kori-ishkambas an zu lächeln und entschuldigt sich. [S.Ayni 8 s.19]

Масдари «**шӯридани тоқияфурӯш**» дар тарҷумаи забони олмонӣ партофта шуда, «**So gleich fing**» замони гузаштаи содда «**Präteritum an zu lächeln**» ва бо **Infinitiv mit zu** илова гардидааст.

Г) Пуркунандаи бевоситае, ки муайянкунандаҳо ба исмҳои хос, исмҳои ҷинси шахс ва ҷонишинҳо ифода гардидааст.

Мисол: Бародар пули майда набудааст марҳамат, карда шумо пули нонҳоро диҳед гӯён худ ба нонхӯри сар кард. [С.Айнӣ 7.С 15].~ Ach mein Bester, ich habe kein Kleingeld bei mir tun Sie mir dem Gefallen und bezahlen sie dem Fladen. [S.Ayni 8.s.21]

Дар забони олмонӣ калимаи бародар аз рӯи маъно «**mein Bester**» (беҳтарини ман) тарҷума шуда, ибораи «**kein Kleingeld bei mir**» ба вазифаи ҷонишини инкорӣ омадааст, тарҷумаи мантиқиро ифода мекунад.

Д) Дар ҳолати ҷонишинҳои ишоратӣ муайянкунанда ифода гардида ва инчунин бандакҷонишинҳои шахсӣ соҳибӣ пуркунандаи бевосита ҳамеша пасоянди – «**ро**» мегирад.

Мисол; Он гуна муллобачаро ман ба замми ҳуҷра додан дуо ҳам мекунам [С.Айнӣ 7.с 45] ~ Für einen Studenten, der ehrlich seine Pflicht erfüllt, werde ich nicht nur eine Zelle haben, sondern ich werde auch für ihn beten. [S.Ayni 8.s 50]

Дар забони тоҷикӣ ибораи «**он гуна муллобачаро**» пуркунандаи бевоситаи суратёфта буда, дар забони олмонӣ «**Für einen Studenten» Akk. Obj** тарҷума шуда ҷумлаи пайрави муайянкунандаи забони олмонӣ мебошад, ки ба воситаи пайвандаки тобеъкунандаи «**der**» ифода гардидааст.

Ифодаи пуркунандаи бевосита бо ҳиссаҳои нутқ

Пуркунандаи бевоситаи суратёфта бо ҳамаи ҳиссаҳои мустақилмаънои нутқ ифода шуда метавонад, ки он ба ду гурӯҳ тақсим мешавад:

Ба гурӯҳи аввал исмҳои хос ва исмҳои ҷинс **:** Гурӯҳи аввал дар ҷумла бевосита пуркунанда шуда меояд. Бо исмҳо: исмҳои хос:

Таваллудгоҳи ин одам дар деҳаи Фоиқи тумани Шофиркоми Бухоро буда, дар шаҳри Бухоро нашъунамо ва касбу камол ёфта, мусиқиро омӯхтааст. [С.Айнӣ 7.с 27] ~ In der Siedlung Foik, Kreis Schofirkom, geboren, ging er in Buchara in die Lehre, nachdem er sich den Musikantenberuf erwählt hatte. [S.Ayni 8.S 26]

Дар забони тоҷики ибораи мусиқиро омухтааст пуркунандаи бевоситаи суратёфта буда дар забони олмони «**sich den Musikantenberuf erwählt hatte**». Ҳамчун Akk. Objekt ифода гардидааст.

Б) Исмҳои ҷинс: тамоми исмҳои ҷинс хоҳ исмҳои ҷинси ҷондор хоҳ бечон хоҳ муайян хоҳ номуайян хоҳ танҳо хоҳ ҷамъ ба вазифаи пуркунандаи бевосита омада метавонанд. [5, с.95]

Мисол: Танбӯрро соз кардам, устод доираро ба даст гирифта усул нигоҳ дошта мехонд ва ман менавохтам. [С.Айнӣ 7. С 32]~ Als ich damit fertig war, nahm mein Lehrer das Tamburin und trommelte darauf den Rhytmus su seinem Gesang. Ich begleitete ihn[S.Ayni 8.S 32]

Дар ҷумлаи забони тоҷики калимаҳои «**танбурро, доираро**» пуркунандаи бевоситаи суратёфта буда дар вазифаи исм омадааст. Дар забони олмони бошад калимаи «**танбурро**» партофта шуда танҳо калимаи «**доираро**» «**das Tamburin**» Akk. Objekt тарҷума шудааст.

Ба гурӯҳи дуюм сифат, шумора, ҷонишинҳои феълӣ ва зарф дохил мешаванд ки ҳиссаҳои нутқ баъди исмҳои хос ҷонишинҳои шахсӣ ашёгӣ пайдо кардан ба вазифаи пуркунандаи бевосита меоянд. Дар ин ҳолат ин ҳиссаҳои нутқ шакли худро тағйир намедиҳанд. Вале пешояндуи пасоянд яртикли номуайянии **е** бандаки изофӣ қабул мекунанд.

А) бо сифат:

Ман одами бечора ҳастам, ҳар рӯз хӯрду хӯрокам аз ҳамин гуна роҳҳо меояд. [С.Айнӣ 7.с 45]~ Ich bin ein armer Mann, mir bleibt nichts anderes übrig, als mir auf diese Art den Lebensunterhalt zu er werben. [S.Ayni 8.s 50]

Ман одами бечора ҳастам **Ich bin ein armer Mann** яъне дар ҷумлаи якум тарҷума ба ҳам мувофиқ омада танҳо артикли номуайянӣ илова шудааст. Дар ҷумлаи дуюм бошад калимаҳои ҳаррӯз партофта шудааст «**mir bleibt nichts anderes**»(ба ман дигар илоҷе нест). Дар ибораҳои боқимонда аз рӯи маъно (семантика) тарҷума шудааст.

Б) бо шумора:

Ман аз ӯ ба ду пул як дона оби дандон харида, ба даҳонам андохта, ба суфачаи дигари сарой нишастам. [С.Айнӣ 7. С 34].~ Ich kaufte mir ein Bonbon für zwei Pul und setzte mich auf die andere Sufa. [S.Ayni 8. S 34]

Дар ҷумлаи забони олмонӣ ибораи ба даҳонам андохта партофта шудааст. Аз ӯ «**mir**» барои худам тарҷума шудааст. Дар ин ҷо тарҷумаи баръакс омадааст. «**Ich kaufte mir**» Dativ.Obj ва «**für zwei Pul**» Akk.Obj ифода гардидааст.

В) бо сифати феълӣ:

Ман ҳанӯз обидандони дар даҳон гирифтаамро макида тамом накарда будам, ки Қорӣ Ишкамба аз тарафи шарқи раста аз тарафи мадрасаи Кӯкалтош намоён гардид. [С.Айнӣ 7. С 34]~ Ich hatte mein Bonbon noch nicht aufgelutscht, da nahte Kori-Ischkamba. Er kam von der Kukaltosch-Medresse. [S.Ayni 8. S 36]

Ҷумлаи мураккаби забони тоҷикӣ, ки сифати феълии «**дар дахон гирифтаамро**» дар забони олмонӣ **«hatte aufgelutscht»** замони гузаштаи нақлии дур Präteritum тарҷума шуда, дар сифати феъли II **Partizip** II ифода гардидааст.

Г) бо зарф:

Чун ӯ наздиктар расида назараш ба ман афтод, чашмонашро аз ман наканда омадан гирифт. [С.Айнӣ 7. с 34]~ Er kam auf uns zu und sah mich ebenfalls unverwandt an. [S.Ayni 8. S 36]

Дар ҷумлаи якум дар забони тоҷикӣ наздиктар бо зарф ифода гардида дар забони олмонӣ **«auf uns»** ба мо тарҷума гардидааст **«sah mich ebenfalls» «unverwandt an»** дар ин ҷо конверсияи ҳиссаҳои нутқ ба амал омадааст.

Д) бо муайянкунанда

Забони гургонро гургон медонанд ~Bei Wölfen und Eulen lernt mans Heulen. Ибораи рехтаи «**забони гургонро**» дар забони тоҷикӣ пуркунандаи бевоситаи суратёфта буда калимаи «**гургон**» ду маротиба такрор шудааст ва дар забони олмонӣ «**Bei Wölfen und Eulen**» ҳамчун пуркунандаи бавосита **Präpos.Obj** тарҷума шуда ибораи изофӣ забони «**гургон ва бумҳо**» « **Eulen und Heulen**» (вой-уллос)низ илова гардида маънои фразеологӣ дорад.Пуркунандаҳо аксар вақт ба муайянкунандаҳо якҷоя шуда детерминатсияро ташкил медиҳанд.

Қорӣ-Ишкамба нонфурӯшро ҷеғ зад [С.Айнӣ 7.18с] ~ Kori-ischambe winkte ihn heran.[S.Ayni 8.15s] Дар ин ҷумла бошад ибораи «**нонфурӯшро ҷеғ зад**» «**winkte inn heran**» тарҷума шуда ба ҷои калимаи «**нонфурӯш**» ҷонишини шахси сеюми танҳои мардона «**er**» дар падежи **Akk.Obj ihn** омада мантиқан тарҷума шудааст.

Пуркунандаҳо дар забони тоҷикӣ ва олмонӣ мувофиқи аломатҳои грамматикӣ маъно семантика ва муносибати ба хабари феълӣ тобеъ шудани исмҳо онҳо бевосита мешаванд. Аз ин рӯ мо тасмим гирифтем, ки пуркунандаи бевоситаи суратёфтаи забони тоҷикиро дар забони олмонӣ таҳлил намуда хусусиятҳои муқоисавии типологии онҳоро нишон диҳем.

Пуркунандаи бевоситаи суратёфта ашёи муайянро нишон дода ба саволи киро? чиро? ҷавоб мешавад.

Мисол: *Чашми танги дунёдорро ё қаноат пур кунад ё хоки гӯр. [С.Айнӣ 7.с 37] ~ Die gierige Augen des Reichens köhnen sättigen nur seine Wünsche Erfüllung oder des Grabes Staubs [S.Ayni 8.S 39].*

Мисол: Дар ин сурат ӯ сартарошро зиёдтар кор мефармуд. [С.Айнӣ 7.15с]~ In diesem Fall soll er den Friseur viel beauftragen. [S.Ayni 8.s 17].

Дар ҷумлаи зикршуда пуркунандаи бевоситаи «**чашми танги дунёдорро**» пуркунандаи бевосита дар вазифаи муайянкунанда омада ба ҷумла тобиши маъногӣ медиҳад. Дар ҷумлаи забони олмонӣ бошад «**Die gierige Augen des Reichens**» **ҳам Akk.Obj** ва ҳам **Gen.Obj** тарҷума шуда ба воситаи феъли модалии «**köhnen**» ифода гардидааст. Дар забони тоҷикӣ пайвандаки «**ё**» ду маротиба такрор шуда дар забони олмонӣ **Kounjunktion «*nur*»** (танҳо) мантиқан тарҷума карда шудааст.

Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ калимаи сартарошро пуркунандаи бевоситаи суратёфта буда, пасоянди **«ро»** исмро пурра намуда алоқаи онро ба феъл нишон медиҳад дар забони олмонӣ бошад калимаи «**den Fiseur**» ҳамчун **Akk.Obj** ҳамчун пуркунандаи бевосита тарҷума шуда бо феъли модалии «**sollen**» ифода гардидааст.

Пуркунандаи бевоситаи суратёфта метавонад бо ибораҳои гуногун низ ифода ёбад, яъне бо ибораҳои изофӣ ва бе изофа. Дар забони тоҷикӣ ибораҳои изофӣ шакли сермаҳсули ибораҳо ба

шумор меравад ки хабарҳо боз аз муайянкунанда ва муайяншаванда иборат буда ба вазифаи пуркунанда омада бо пасоянди **«ро»** ифода мегарданд. [5, с.156-158]

Мисол: *Кори имрӯзаро ба фардо магузор.~ Morgen, morgen nur nicht heute, sagen alle faule Leute.*

Дар зарбулмасали забони тоҷикӣ **«кори имрӯзаро»** ҳамчун пуркунандаи бевосита суратёфта ифода гардида ва **«ба фардо»** бошад пуркунандаи бавосита омадааст. Дар забони олмонӣ бошад **«кори имрӯзаро»** -**morgen morgen** яъне калимаи **''пагоҳ''**ду маротиба омада тарҷумаи баръакс буда калимаи **''кор''** партофта шудааст. **Faule Leute** яъне одамони тамбал илова карда шудааст.

Агар дар таркиби пуркунандаи бевосита бандаки соҳибият бошад пуркунанда ҳамеша бо пасоянди **«ро»** сурат мегирад.

Мисол: *Лампаатро барор, ки аз вай лампаро дар гиронам- гуфт Қорӣ ба касе, ки дар сари зина пайдо шуда буд.[С.Айнӣ 7.с 53].~ Bring die Lampe, ich möchte meine daran anstecken», sagte Kori zu der Gestalt auf der Treppe. [S.Ayni 8. S 55].*

Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ «**лампаатро»** исм дар вазифаи ҷонишини соҳибии шахси дуюм ва дар забони олмонӣ «**die Lampe» Akk.Obj** тарҷума шуда бори дуюм калимаи **''лампаро''** такрор нашуда ҷонишини соҳибии «**meine»** (аз они худамро) тарҷума шудааст ва маънои мантиқиро ифода мекунад.

Тоқияҳои маро фурӯхтед гуфта пурсид ӯ. [С.Айнӣ 7.с 15].~ Na haben Sie meine Tjyubitekas verkauft fragte er von Händler [S.Ayni 8.s.17].

Дар ин ҷумла ҷонишини соҳибии тоқияҳои «**маро»** дар забони олмонӣ бошад «**meine Tjyubitekas»** ҳамчун ҷонишини соҳибӣ аз они ман тарҷума шуда ба воситаи пешоянди «**von»** ва исми «**Händler»** илова гардидааст.

Пуркунандаи бевосита суратёфта на фақат танҳо ба як калима балки бо гурӯҳи калимаҳо ҳамчун ибораи синтаксиси ба вазифаи як аъзои пайрави тафсилии ҷумла меояд бо пасоянди **-ро** ифода мегардад.[5. 156с]

Мисол: *Имрӯз мақсади ман адреси хонаи Қори-Ишкамбаро ёфтан буд. [С.Айнӣ 7.с 24]~ Heute war mein Ziel die Adresse von Kor-iIschkambas zu finden. [S.Ayni 8. S 26]*

Дар забони тоҷикӣ адреси Қорӣ-Ишкамбаро ҳамчун пуркунандаи бевоситаи суратёфта ифода гардида дар забони олмонӣ «**die Adresse von Kori-Ischkambas»** ҳамчун **Gen.Obj** тарҷума шуда пешоянди «**von»** илова гардида калимаи «**хона»** «**das Haus»** партофта шуда масдари «**zu finden»** (infinitiv mit zu) низ илова гардида ба саволи «**Wessen Adresse?»** ҷавоб мешавад.

Пуркунандаи бевоситаи суратёфта дар таркиби худ муайянкунандаи беизофа яъне ҷонишини ишоратӣ дошта бошад, дар ҷумла бо пасоянди -ро сурат меёбад. Мисол: *Ман танҳо пушти он одамро дида мондам. [С.Айнӣ 7.с 13].~ Doch ich konnte den Mann mit dem Spitzenamen Ishkamba nur noch von hinter gesehen. [S.Ayni 8. S 15].*

Дар забони тоҷикӣ пушти он одамро ҳамчун муайянкунандаи беизофа ифода шуда дар забони олмонӣ «**den Mann mit dem Spitzenamen Ishkamba nur noch von hinter gesehen»** (марде бо лақаби Ишкамба von hinter пушти ӯ тарҷума гардида дар аввали ҷумла ҳиссачаи «**doch»** ва ҳиссачаи маҳдуди „**einschrenkende partiklen nur noch»** ва пешоянди «**von»** аз пушт дида мондам „**konnte gesehen»** сифати феълии II **Partizip II** ифода гардида олм. **Akk.Obj + Präpos.Obj** яъне пуркунандаи бавосита тарҷума шудааст ки он нобаробариҳои мураттаб мебошад.

Дар мисоли дигар бошад: *Ҳазлро ба як тараф монем ҷиддӣ мегӯям. [С.Айнӣ 7.с 22]~ Also gut, Spass beiseite, sagte er schmeichelnd*. [S.Ayni 8.s 24].

Дар ҷумлаҳои зерин бошад калимаи ҳазлро ба забони олмонӣ «**Spass»** тарҷума шуда «**also gut»** зарф илова шудааст. Ҷиддӣ мегӯям «**sagte er schmeichelnd»** (хушомад зада) нобаробарӣ тарҷума шуда ба ҷумла тобиши маъногӣ медиҳад.

Пуркунандаи бевоситаи суратёфта метавонад ҳамчун пурсишҷонишинҳо ва ҷонишинҳои нафсӣ таъкидӣ ифода карда шавад: а) пурсишҷонишинҳо. шумо киро ба худ интихоб кардед.-wen haben Sie gewählt.....

Пуркунандаи бевосита суратёфта метавонад ба шумораҳо дар ҷумла мафҳуми ашёги пайдо намуда ифода мегардад: а) шумораи ададӣ. Мисол*: Ӯ шонздаҳро пур карда ба ҳабдаҳ қадам гузошт.~ Er ist sechzehn Jahre , bald wird er siebzehn Jahre alt.*

Пуркунандаи бевоситаи суратёфта ҳам Dativ.Obj ҳам Akk.Obj тарҷума шудааст.

Б) Шумораи ададӣ ва нумералӣ

Аз байни донишҷӯён ин нафарро интихоб намудам.~ Dazwischen den Studenten haben wir nur dieses gewählt.

Дар забони тоҷикӣ пуркунандаи бевоситаи суратёфта ин нафарашро ифода гардида дар забони олмонӣ бошад **Akk.Obj** бо ҷонишини ишоратии «**nur dieses gewählt**» бо **Genetiv**.**Obj** ифода гардидааст.

Барои таҳлили типологӣ намудан мо тасмим гирифтем мисолҳоро аз асари сардафтари адабиёти советӣ устод С.Айнӣ «Марги судхӯр»ва S Aini Tod des Wucherers истифода намоем.

Мо дар мисолҳои боло ба исмҳо шахс ва ҷонишинҳои шахсӣ ҷонишинҳои соҳибӣ ифода ёфтани пуркунандаи бевоситаи суратёфтаро таҳлилу таҳқиқ намуда фарқиятҳои типологии онро нишон додем.

Пуркунандаҳо дар забони тоҷикӣ ва олмонӣ мувофиқи аломатҳои грамматикӣ маъно семантика ва муносибати ба хабари феълӣ тобеъ шудани исмҳо онҳо бевосита мешаванд. Аз ин рӯ мо тасмим гирифтем, ки пуркунандаи бевоситаи суратёфтаи забони тоҷикиро дар забони олмонӣ таҳлил намуда хусусиятҳои муқоисавии типологии онҳоро нишон диҳем.

Пуркунандаи бевоситаи суратёфта тавассути пасоянди **-ро** ашёеро нишон медиҳад, ки таъсири ҳаракати хабари он бо феъли гузаранда ифода гардида ҷумла ба он мегузарад.

Ҳамин тариқ аз мисолҳои дар боло таҳлил гардида маълум мегардад ки пуркунандаи бевосита суратёфта на ҳамеша Direkt.Obj балки indir.obj ба воситаи пешоянд Präp.Obj, Dativ.Obj, Genetiv.Obj ва Akk.Obj ифода гардидааст. Нобаробарии истифодаи пуркунандаҳо дар забони тоҷикӣ ва олмонӣ пеш аз ҳама ба валентнокии феъли забони олмонӣ вобаста аст. Агар феъли забони олмонӣ пешоянд талаб кунад он гоҳ пуркунандаи бевоситаи суратёфтаи забони тоҷикӣ ҳамчун präpos.Obj тарҷума мешавад.

АДАБИЁТ

1. Исматуллоев.М.Ф.Пуркунандаи бевосита дар забони ҳозираи тоҷик/ М.Ф Исматуллоев-Душанбе: Ирфон, 1963. - 215с.
2. Admoni W. Der Deutch Sprachbau/ Admoni W, Leningrad:1960, 263с.
3. Архипов. А.Ф.Самоучитель перевода с немецкого языка на русский/ А.Ф.Архипов, Москва: Высшая школа ,1991. - 254 с
4. Рустамов Ш, Б.Камолиддинов. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2. Синтаксис/ Ш.Рустамов, Б.Камолиддинов, Душанбе: Дониш, 1985 - 372с
5. Рустамов Ш, Б.Камолиддинов. Грамматикаи адабии забони хозираи точик. Чилди 3.Ҷумлаҳи мураккаб / Ш.Рустамов, Б.Камолиддинов, Душанбе: Дониш,1989 - 300 с.
6. Рустамов Шарофиддин. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Мушкилоти синтаксис. / Рустамов Шарофиддин, Душанбе: Маориф, 1988 - 340 с
7. Садриддин Айнӣ.Марги судхӯр.Ҷилди 4/ С. Айнӣ. Сталинобод, 1961-316 с.
8. S.Ayni.Tod des Wucherers/ S.Ayni, Berlin:1966 - 263 S.
9. Норматов М, Зикриёев К.Забони адабии муосри тоҷик/ М.Норматов, К. Зикриёев, Душанбе, 2011.-319 с
10. Рустамов Ш.Грамматикаи забони ҳозираи адабии тоҷик/ Ш.Рустамов, Душанбе, 1985 - 324 с.
11. Рустамов Ш. Камолидинов Б.Грамматикаи забони ҳозираи адабии тоҷик. Қисми 3 / Ш.Рустамов, Б. Камолидинов, Душанбе: Дониш, 1989, - 289 с.
12. Забони адабии ҳозираи тоҷик.Синаксис /Душанбе: Ирфон, 1970. - 268 с.
13. Шоздедов Н.- Грамматикаи амалии забони олмонӣ. Душанбе, 2019 - 160 с.
14. Шендельс Е.И..Грамматика нимецкого языка/ Е.И. Шендельс, М.: München:1954 - 320с.
15. Hilke Dreyer, Richard Schmitt, Lehr-und Übungsbuch der deutschen Grammatik/ Hilke Dreyer, Richard Schmitt, München, 1991. - 300s.
16. Gegenwartssprache, Duden Grammatik der deutschen/ Gegenwartssprache, Leningrad:1984 - 804s
17. Moskalskaja O.I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache/Moskalskaja O, M.:Академия, 2004. - 352с.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРЯМОГО ДОПОЛНЕНИЯ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Выбранная в этой статье тема прямого дополнения является одной из важнейших и актуальных тем современной лингвистики и

проводилось типологические анализы. Исследование и анализы дополнение имеет длинную историю. Таджикские ученые М.Исматуллоев и Н.Бозидов проводили много исследование по изучение этой актуальной темы в диссертациях и учебниках по грамматике. Мы решили проводит типологический анализ этой важной темы. Каждый исследователь изучаемых языков должен досконально изучат грамматику родного и изучаемого языка. Как в немецком говорят Grammatik ist Bau der Sprache то есть грамматика — это строй языка. В данной статье просматривается сходство и различие изучаемых языков.

***Цель и задача** в данной статье сравнительно типологические анализ прямого дополнения*

*таджикского языка с суффиксом «**ро**» в немецком языке, его сходство и неравенство. Если глагол немецкого языка требует предлога то прямое дополнение таджикского языка переводится на немецкий Präp.Obj или Indir.Obj.*

Исходя из этого пришли к выводу что прямое дополнения таджикского языка при переводе на немецкий язык зависет от валентности немецких глаголов и переходных глаголов таджикского языка.

При виде употребление место переходного глагола таджикского языка исползуетса на немецкий язык непереходный глагол и выражает Dativ.Obj.

В соответствие закономерности типологических исследование могут происходит конверсии частей речи и поэтому является одним из причин неравенство при переводе с одного языка на другой.

***Ключевые слова:** дополнение, прямое дополнение, косвенное дополнение, члени предложения, союзы, предлоги, послелог, инфинитив, инфинитивный оборот, причастие, субстантивированные части речи, существительное, фразеологизмы, определение. о*

COMPARATIVE TYPOLOGICAL ANALYSIS OF TAJIK DIRECT OBJECT TO GERMAN LANGUAGE

Chosen topic in this article is one of the important, actual in modern linguistics, and exposed in typological analysis. Research and analysis have a long history. Tajik scientists N.Bozidov and M.Ismatulloev conducted a lot of research on this actual topic in theirs dissertations and grammatical books. We decided to analysis this actual topic. Every researcher must thoroughly study own and foreign language. How says in German language Grammatik ist Bau der Sprache i.e structure of language.

Purpose and task in this article research comparative typological analysis of direct object with suffix «ро» in German language its similarity and inequalities in German language.

If verb in German language requires verb then direct object in Tajik language translates Präp.Obj or indirect object. Proceeding from this object in Tajik language during translating to German language depends in valence of verb and Tajik transitive verb.

According regularity typological research may happen conversions part-of-speech and so it is one of the reason inequality during translating from one language to another.

***Key words:** Object, direct object, indirect object, conjunction, prepositions, suffix, infinitive, infinitive group, phraseological unit, parts of speech, substantiated parts of speech, attribute.*

Сведения об авторе:

***Абдулхайрова Сулхинисо Хакимовна** - Таджикский Национальный Университет, старший преподователь общеуниверситетская кафедра немецкого и французского языков. **Адрес**:734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, Рудаки.17. Электронная почта: abdulkhayrova@internet.ru Тел.: (+992) 935299992*

About the author:

***Abdulkhayrova Sulhiniso Hakimovna** – Tajik National University, of the senior lecturer Department of German and French languages. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki 17. E-mail: abdulkhayrova@internet.ru Phone: (+992) 935299992*

УДК: 491.550

ОМӮЗИШИ НАЗАРИЯВИИ РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ ИЛМӢ

Назаров Т.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тавре ки маълум аст, таҳаввулоти босуръати бисёр соҳаҳои илм дар замони муосир, аз он ҷумла соҳаи тиб дар иртибот бо такмили андешаҳои консептуалӣ ва такомули системаҳои истилоҳот ба амал меоянд, рушд карда истодаанд. Инсоният тӯли қарнҳо ба илму техника таваҷҷӯҳи хоссае дошта, дар раванди ҳаёти хеш ҳамеша талоши беҳбуди рӯзгорашро мекард. Истилоҳот аз як забон ба забони дигар дар ҳамин гуна мавридҳо ворид гардида, низоми истилоҳоти махсусро ба вуҷуд меовард. Мо ташаккули истилоҳот ва рушди онҳоро дар маҷмӯъ ҳамчун як самти таҳқиқ муайян карда, дар ин росто истилоҳоти дандонпизишкиро ҳамчун як низоми муайян ва мукаммал мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор медиҳем.

Мавриди зикр аст, ки луғати махсуси забонҳои ба истилоҳ рушдёфта, бинобар сабаби ворид шудани луғатҳои гуногуни соҳавӣ пурра карда шудааст ва аз ин лиҳоз омӯзиши ҳамаҷонибаи онҳо дар замони муосир хеле муҳим ба шумор меравад. Ҳамин тариқ рушди илм бо такмили дастгоҳҳои истилоҳотии он мунтазам идома ёфта, он дар навбати худ баробари эволютсияи самти илмӣ боз ҳам мукаммалтар мешавад. Худи мафҳуми «истилоҳ» дар адабиёти махсус ҳамчун амволи илм, технология, сиёсат, яъне воситаи ифодаи мафҳумҳои самтҳои гуногуни маънидод карда шудааст.

Тибқи ақидаи С.П. Хижняк, истилоҳот гуногун ва ё системаи «воҳидҳои ба ҳам алоқаманди лексикӣ»-ро дар бар мегиранд, ки қобилияти пешниҳод кардани соҳаи мушахасси илмиро доро мебошанд. Чунин вобастагӣ ва таносуби истилоҳот дар система «муносибати нисбатан пӯшидашуда дар истилоҳот»-ро бо луғатҳои нисбатан маъмул таъмин мекунад, ки дар якҷоягӣ системаи нисбатан ошкорро нишон медиҳад [16, с.132].

Муҳаққиқи дигар Э. Вюстер вазифаи таҳияи принсипҳои таҳияи истилоҳот ва лексикографии марбут ба фаъолияти истилоҳоти миллӣ ва байналмилалиро ба миён гузошта буд. Фарзияи забоншиносии олим характери амалӣ дошта, имкон дод, ки тавсияҳо оид ба ҳамоҳангсозии кор бо истилоҳот, ташкили низоми комили истилоҳот ва дастур оид ба тартиб додани луғатҳои байналмилалии истилоҳот мураттаб ва таҳия карда шаванд.

Мувофиқи мушоҳидаҳои Э. Вюстер, истилоҳ бо ташаккули шуури истилоҳӣ тавсиф шуда, хусусиятҳои асосии он пайвастагии истилоҳ бо мафҳумҳои махсус, номгузории саҳеҳ ва беназир, берун аз матн осон истифодашаванда, ба шумор меравад.

Дар ин росто истилоҳотро ҳамчун як падидаи фарҳангӣ ва таърихӣ тавсиф намуда, равандҳои динамикии истилоҳот ва забонро таҳқиқ карда, дар бораи равандҳои таҳия ва тарҳрезии мафҳумҳо бо истифода аз осори забоншиносӣ муҳим арзёбӣ мешавад. Ҳамин тавр таҳқиқоти самти истилоҳот дар забоншиносии пешин заминаи методологии омӯзиши истилоҳотро риштаи махсуси таҳқиқ тарҳрезӣ намуд. Мавриди таъкид аст, ки дар забоншиносии таърихӣ ва типологӣ масоили истилоҳшиносӣ таваҷҷуҳи забоншиносони ватаниро низ беш аз беш ба худ ҷалб кардааст. Дар ин самт дар замони муосир саҳми олимони барҷаста ба мисли М.Б. Нағзибекова, П. Ҷамшедов, А. Мамадназаров, Ҷ. Шанбезода, Д. М. Искандарова, А. Ҳасанзода, П. Г. Нуров, М. Н. Қосимова, Ҳ. Саидзода, С. Назарзода ва дигарон чашмрас буда, дар таълифоти корҳои диссертатсионии шогирдони эшон низ масъалаҳои гуногуни истилоҳот дар муқоисаи забонҳо мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода шудаанд. Дар забоншиносии рус истилоҳот, ҷанбаҳои этимологӣ ва морфологии он дар асарҳои О. С. Ахманова, Г. О. Винокур, В.П. Воробева, С.В. Гринев, В. П. Даниленко, Т. Л. Канделаки, Л. Л. Кутина, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, С. И. Ожегов, А. А. Реформатский, А. И. Смирниций, А. В. Суперанская ва дигарон ба таври возеҳ нишон дода шудаанд.

Солҳои 30-юми асри XX дар соҳаи забоншиносӣ тамоюли тавсифи истилоҳот ҳамчун сатҳи мунтазам ташакулёбандаи лексика-истилоҳшиносӣ пайдо шуд ва талаботҳои он ба талаботҳои умумии забон ҷавобгӯ буданд. Дар ин бора таҳти роҳбарии Д. С. Лотте Маркази умумии истилоҳот-Кумитаи истилоҳоти илмӣ-техникии АИ ИҶШС таъсис дода шуд.

Оид ба коркарди истилоҳот дар даҳсолаи охир таваҷҷуҳи хоссае зоҳир гардидааст ва даҳҳо таҳқиқотҳои илмӣ дар ин самт гузаронида шудааст. Новобаста аз зоҳир гардидани тавачуҳ дар ин самт, ҳар як муҳаққиқ ба таври хеш ҳадаф ва мақсаду вазифаҳои дар пеш гузоштаи хешро фаҳмонида шарҳ додааст. То ба ин рӯз мутаасифона, дар байни дигар соҳаҳои илм фаҳмиши ягонае оид ба назарияи истилоҳот матраҳ нашудааст.

Ин нуқта мусаллам аст, ки дар ҷаҳон тақрибан 2000 забони дорои хату алифбо арзи ҳастӣ дорад, аммо истилоҳоти ба таври васеъ истифода ва ташаккулёфтаи илмиро тақрибан дар 60 забони онҳо муайян кардан мумкин аст. Истилоҳоти илмӣ тақрибан 300 соҳаи касбӣ–фанниро фаро гирифта, дар ҳар як забони алоҳида соҳаҳои аз ҷиҳати истилоҳот коркард шуда ва мавриди истифодаи фаъол он қадар васеъ нест.

Истифодаи истилоҳот дар ҳар як соҳа мувофиқи маҳсулнокии он вобаста буда, метавонанд мафҳумҳо ва истилоҳотҳои навро ба вуҷуд оварда, мавриди истифода қарор диҳанд.

Истилоҳ дар бисёре аз забонҳо дар шакли асл истода, тарҷума намешавад. Дар соҳаи тибб истилоҳот асосан аз забони лотинӣ пайдо шудааст ва метавонад бетағйир монад. Албатта, шояд дар баъзе ҳолатҳо тарҷума шавад, лекин маънои аслии хешро каме гум карда, боиси нофаҳомӣ мегардад [Назаров Т.А. Паёми Донишгоҳи милии Тоҷикистон [3, с.168].

Д. С. Лотте, асосгузори мактаби истилоҳот дар Русия дар асари худ («Основы построения технических терминов» Асосҳои сохтори истилоҳоти техникӣ») ба вазифа ва усулҳои батартиб

даровардани истилоҳоти техникӣ диққат дода, баъзе масъалаҳои бунёдии интихоб ва сохтани истилоҳоти илмию техникӣ, дар бораи таъсири таснифот ба дурустии истилоҳот ва сохтани шаклҳои кӯтоҳшуда аз ҷониби ҷузъҳои партофташуда, диққат додааст. Ин олими бузурги истилоҳшинос, ки мактаби истилоҳшиноси аз худи ӯ оғоз мегардад, ду равиши истилоҳшиносиро дар асарҳои хеш қайд кардааст: якум тавсиявию меъёрӣ, ки дар он системаҳои мавҷудаи истилоҳшиносиро барои интихоби тасодуфӣ ва зуҳуроти бисёрмаъноию муродифӣ ва ҳамгунавоӣ ва тавсиф додани якчанд консепсияҳои мушаххас аз тарафи як истилоҳ зери танқид қарор додаст. Дар равиши дувум бошад, илмию тавсифӣ, ки дар он мавридҳои тағийрёбии маъно, синонимия, омонимия ва вариантнокӣ муфассал дарҷ гардидааст, шарҳ медиҳад.

Мувофиқи мушоҳидаҳои Д. С. Лотте, истилоҳот ба як шохаи илмии мустақил табдил меёбад, ки дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад. Ин олим бо методология, ҷузъҳои морфологӣ ва семантикии соҳаи истилоҳот таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда, дар бораи типология, тасниф ва тавсифи критерияҳо барои муайян кардан истилоҳот таваҷҷӯҳ менамояд [7, с.158].

Дар рушди истилоҳот нимаи дуюми асри XX таҳқиқоти олимони гуногун нақши муҳимро бозидаанд. Дар нашрияи худ «оид ба баъзе зуҳуроти ташаккули калимаҳо дар истилоҳоти техникии забони русӣ» соли 1939 Г. О. Винокур ба масъалаҳое, ки ба он замон ва имрӯз марбут аст, тавассути муайян кардани моҳияти забони истилоҳ, этимология ва сохтори функсионалии системаҳои истилоҳӣ, таносуби истилоҳот ва номенклатура вобастаанд, диққат додаст. Бори аввал дар соҳаи забоншиносӣ ин олим тахминро оид ба худи истилоҳ ва калимае баён кард, ки вазифаи махсус доштааст. Тибқи ақидаи олим, функсияи номгузорӣ ҳамчун вазифаи муайянкунандаи истилоҳ амал мекунад. Ин мафҳум як масъалаи баҳсталаб буда ва минбаъд низ боқӣ хоҳад монд.

Муҳаққиқи дигар А. А. Реформатский дар ибтидо дар масъалаи низоми истилоҳоти намунавӣ истодагарӣ карда, қайд мекунад, ки забон ба решаи пешрафти илм ба таври махсус пайванд шуда, ҳамчун унсури сохторӣ дар системаи умумии илм вуҷуд дорад. Ҳамзамон, олим таъкид кардааст, ки истилоҳот «нисбат ба илм», бештар муҳтаво, вазн ва сохтори забониро доро мебошанд. Дар ин ҳолат мо дар бораи ҷузъҳои истилоҳии забон сухан меронем, ки ба ҳеҷ вақҳ бо дигар унсурҳои забон шинохта нашудааст [10, с.163-198]. Дар дохили чунин як зерсохтори махсуси истилоҳӣ А. А. Реформатский, дар пайгирии Г. О. Винокур, бо номенклатура ҷои муайянеро ишғол мекунад. Худи мафҳуми номенклатура аз забони лотинӣ **«nomenclatura»**-»рӯйхат, номгӯй» омада, як унсури нисбатан нави лексикӣ мебошад, ки дар асри XVIII танҳо барои илмҳои табии истифода мешудааст. Ҳамзамон, олим чунин мешуморад, ки мо дар бораи номенклатура танҳо дар заминаи истилоҳот ҳамчун номенклатураи муайянкунандаи гуфтугӯ сӯҳбат карда тавонем.

Дар тавсифи истилоҳот олимони соҳаи забоншиносӣ А. Ф. Лесохин ва П. А. Флоренский фаъолият бурда, таҳқиқотҳои намоёнеро ба анҷом расонидаанд. Дар асарҳои А. Ф. Лесохин динамика ва қобилияти семантикии мафҳумҳои илмӣ ҳамчун як самти афзалиятноки таҳқиқоти истилоҳӣ ба шумор мераванд. Ба гуфтаи худи ӯ шакли дохилии истилоҳ як ҳолати гузариш байни маъно ва пӯшиши беруна мебошад. П. А. Флоренский, баръакс дар таҳқиқоти худ бо муайян кардани функсияи калима дар илм, этимологияи системаи истилоҳот ва тавсифи меъёрҳои истилоҳотро роҳнамоӣ кардааст. Рушди аз ҳама намоён дар соҳаи забоншиносӣ ин мушкилот дар солҳои 60-уми асри гузашта дар доираи фаъолияти мактабҳои истилоҳот сурат гирифтааст. Ташабускори чунин дискуссияи васеъ дар мавзӯи мафҳуми «истилоҳ» Р. Г. Питровский аст.

Ҳалли самараноки масъалаҳои баҳсталаб оид ба истилоҳот ба мо имкон дод, ки ҳудуди самти нави илмии истилоҳотро муайян кунем, зеро ҳамаи таҳқиқоти риштаи мазкур дар навбати худ ба муайян кардани қонунҳои танзимкунандаи пайдоиши мафҳумҳо ва мавҷудияти системаҳои истилоҳӣ нигаронида шудааст.

Ниҳоят илми истилоҳшиносӣ мавқеи худро дар охири солҳои 80–уми асри XX мустаҳкам намуда, дар ин замина истилоҳот алоқаи мафҳуми ифодагари истилоҳотро чун ҷузъи морфологӣ дар шакли воҳидҳои илмию махсуси касбӣ меомӯзонанд. Илова бар ин бояд қайд кард, ки ташаккули истилоҳот дар баробари тамоюлҳои гуногуни забоншиносӣ бо самтҳои гуногуни илмӣ якҷоя шуд.

Ҳамин тавр дар рушди истилоҳот марҳилаҳое чун мавҷудияти истилоҳот ба сифати як бахши забоншиносии умумӣ як самти лексикология дар алоқамандӣ бо назарияи сотсиология ва услуби матн (Р. А. Будагов, В. В. Виноградов, В. М. Жирмунский, Г. В. Степанов), ташаккули истилоҳот ва татбиқи он дар соҳаҳои илм, техника, технология, истеҳсолот ва идоракунӣ муаррифи мешаванд.

Зери таҳқиқ қарор додани истилоҳот дар забонҳои муқоисашаванда аз ҷиҳати муқоисавӣ ва вижагиҳои типологӣ метавонад ба ҳалли мушкилотҳои зикргардидаи забон мусоидат карда, роҳҳои нави илмиро дар таҳқиқи ин масъалаи мубрам боз намояд.

Мавриди омӯзиш қарор додани истилоҳоти соҳаи дандонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ барои дарки мушкилотҳое, ки дар корҳои илмию таҳқиқотии олимони бурунмарзӣ дарҷ гардидаанд ва пешниҳод кардаанд, барои илми забоншиносии тоҷик роҳе боз хоҳад кард.

Илми истилоҳшиносӣ таърихи тӯлони надошта бошад ҳам, дар кишварҳои Аврупо дар даврони эҳё омӯзиши он оғоз ёфтааст. Асосан сабаби дар даврони эҳё оғоз ёфтани ин шохаи илм аз он ҷиҳат мебошад, ки то ба ин даврон забони илм дар ин манотиқ танҳо забони лотинӣ ба шумор мерафт ва истилоҳот бошад ба таври мухталиф доираи инкишофи хешро ба тарзи ғайримуташакил ва бенизом руш медод.

А. Д. Хаютин дар таърихи рушди истилоҳот, якчанд самтҳои асосии таҳқиқотро ба назар гирифтааст, ки онро ба тартиби зайл баррасӣ намудан мумкин аст:

Аввалан самти омӯзиши олим нишонаи аз луғатҳои умумӣ хусусиятҳои истилоҳии инфиродӣ ва умумидоштаро водор мекунад.

Самти дуввум терминографӣ муаррифӣ мешавад, ки бо сабаби ҳалли масъалаҳои амалияи лексикографӣ бо характери амалӣ тавсиф карда мешаванд.

Самти сеюм масъалаҳои алоҳидаи истилоҳот аст, ки ба соҳаҳои мушаххаси илмӣ ва дастгоҳҳои истилоҳии онҳо, асосан дар ҷанбаҳои тавсифӣ алоқаманд аст [5, с.84].

Агар А. Д. Хаютин тавсифи истилоҳҳоро тадриҷан қайд карда, сипас дар асари худ (Терминология и переводи Терминалогия ва тарҷума) оварда бошад, Ф. А. Циткина масъалаи рушди истилоҳоти муқоисавиро ҳамчун илми ҷустуҷӯ ва ба роҳ мондани мукотибаи байниҳамдигарии системаҳои истилоҳӣ ба якчанд забон бардоштааст.

Истилоҳоти муқоисавӣ, тавре ки олим қайд кардааст, дар байни забоншиносии муқоисавӣ, истилоҳот ва назарияи тарҷума мавқеи миёнаро ишғол мекунанд, зеро ба монанди илмҳои номбаршуда, онҳо истилоҳро ҳамчун объекти омӯзиш меҳисобанд ва бо фарқияти каме аз ҳам фарқ доранд. Барои истилоҳи забоншиносии иҷтимоӣ, ташкилкунӣ ва морфологияи термо–системаҳо намоёнанд: барои забоншиносии муқоисавӣ ба сатҳи системаи забон афзалият дода мешавад, истилоҳҳо ҳамчун иерархияи забон, зерсистемаи ба сатҳи лексикӣ дохилшуда оварда мешаванд [18, с.159].

Дар солҳои охир таққиқи истилоҳот як самти фалсафӣ ва мантиқиро низ касб карда, ягонагии равишҳои мантиқӣ, фалсафӣ ва забониро фаро мегирад ва ба омӯзиши таносуби соҳаи назарӣ ва шакли тасвири калима, таҳлили матн ва қорбурди истилоҳот диққати махсус дода мешавад.

Танзими таҳқиқот ва коркардҳои забоншиносии солҳои охир дар соҳаи истилоҳот ба мо имкон медиҳад, ки таҳқиқоти заминавии бештарро дар омӯзиши низоми истилоҳот самтҳо тасниф намоем:

1). Хусусиятҳои маъно ва вижагиҳои морфологии истилоҳот;

2). Ҷузъи дигаргуншавии маъно бо назардошти таҳавулоти семантикаи истилоҳот дар шароити пешрафти илмӣ;

3). Корбурди лексикаи махсус дар матнҳои дорои хусусияти илмӣ ва вазифаи истилоҳот;

4). Тартиб ва ташкили системаҳои истилоҳот дар гурӯҳҳои мувофиқ, муқаррар кардани робитаҳои луғатҳои махсуси соҳавӣ;

5). Муқоисаи системаҳои истилоҳот дар гурӯҳҳои гуногуни забонҳо, истилоҳот аз нигохи назария ва амалияи тарҷума;

6). Ҷанбаи тадбиқшаванда дар самти лексикографӣ ва луғатнигорӣ;

7). Мавқеи ҷудогонаи истилоҳот ва вижагиҳои услубии он;

8). Заминаи назарӣ ва методологии истилоҳот дар таҳқиқоти олимони забоншинос.

Таҳқиқоти муосир дар соҳаи истилоҳот басо мураккаб ва бисёрҷабҳа тавсиф мешавад ва истилоҳотшиносии муосир заминаи методологӣ, назарӣ ва объекту мавзӯи ба худ хоси таҳқиқотӣ дорад. Бо назардошти дастовардҳои беҳтарин дар соҳаи истилоҳот, дар ин соҳаи илм бисёр масъалаҳои ҳалношуда низ мавҷуданд, ки олимони хориҷиву ватаниро ба омӯхтани вазифаҳои истилоҳот дар рушди илм ва технология ҳавасманд мекунанд.

Мирзо Ҳасани Султон ба масъалаи истилоҳ таваҷҷӯҳ карда, чунин қайд мекунад: «аммо истилоҳ калимаи хос аст, саҳеҳтараш калима ба вазифаи хос аст. Вай калима ва ё ибораест, ки дар ҳавзаи амалкардаи як илми махсус маънои ба худ хосе дошта, мафҳуми муайянеро ба шакли дақиқ

ифода мекунад. Истилоҳ метавонад гоҳе дар матн маънии истилоҳии худро аз даст бидиа ба сифати калимаи маъмули забон истифода гардад» [14, с.164].

Берун аз матн истилоҳ метавонад вазифаи аслии худро гум карда, мавқеи миёнаро ишғол намояд ва дар баробари ин сермаъно шавад. Меъёри зерин мавқеи миёна дошта, барои тафсироти духӯрагӣ ифода мешавад. Аксари олимон чунин мешуморанд, ки ин истилоҳҳо ҳамеша ҳолати бетарафиро ифода карда, дорои сохтори семантикию эҳсосотӣ ва ифоданокӣ мебошанд [5, с.84].

Хусусияти консервативии мундариҷаи семантикии истилоҳ бо мафҳуми зеҳнии он дорои хоҳиш ва ҳавсмандии дақиқи илмӣ ва мухтасари он вобаста аст.

Ягонагии семантикии истилоҳи махсус ҳамчун яке аз шартҳои муайянкунандаи бунёди истилоҳ имкон медиҳад, ки истилоҳҳои ҳар як гурӯҳи муттаҳидро дар сатҳи истифодаи фаъол ва гуфтугӯ нигоҳ дорад. Албатта тавассути пур кардан ва ҳамроҳ шудан бо ҳамбастагии илмӣ баҳисҳои махсус ба таснифи истилоҳ дар асоси унсурҳое, ки вижагиҳои ягонагӣ ва хусусиятҳои муносибатҳои байни онҳо мусоидат мекунад. Умумиистеъмолӣ ва хусусияти байналмилалӣ доштан хусусияти муҳими истилоҳ ба шумор меравад. Ин раванд аз он ҷумла дар соҳаи тиб низ хеле муҳим аст.

Ин хусусият гувоҳӣ аз он медиҳад, ки новобаста аз салоҳияти забонӣ муошират касбиро низ ба роҳ мемонад. Бо вуҷуди ин дар робита ба имконоти касбии баъзе шохаҳои дигари илм, ин хусусият хеле нисбӣ ба назар мерасад. Худи синонимия дар сохтори истилоҳот хусусияти манфиро нисбат ба нақши истилоҳ нишон медиҳад. Агар дар забони адабии умумӣ синонимҳое истифода шаванд, ки маъно ва садоҳои гуногун дошта бошанду як консепсияро пешниҳод кунанд, пас дар истилоҳҳои вожаҳо–синонимҳо метавонанд гуногун бошанд: «ҳамон як чизро номгузорӣ кунед, аммо онро тавассути мафҳумҳои мухталиф муқоиса карда, ба ин васила хосиятҳои мухталифи ин вожаро тавассути номгузорӣ ифода кунед» [11, с.542].

Тавре ки синонимҳо аксар вақт ногузир ба миён меоянд ва ифодаю нақши онҳо тавассути посух бо воҳидҳои забони мавҷуда ба мафҳум ва ҳолат илова карда мешаванд. Дар ин маврид Д. С. Лотте синонимҳои «мутлақ» ва «нисбӣ»-ро муайян кардааст [4, с.149].

Хусусияти дигари тарккунандаи истилоҳот ин мутобиқати онҳо ба якдигар мебошанд. Банизомдарорӣ нишон медиҳад, ки ин истилоҳ ба ягон соҳаи забоншиносӣ тааллуқ дорад. Ин хусусияти муайянкунанда аввал дар консепсияи Д. С. Лотте таҳия ва шарҳ дода шудааст. Ин олим чунин меҳисобид, ки «ҳар як истилоҳ ҷои муайяншуда дошта, аз ҷои мафҳуми мувофиқ дар тамоми низоми консепсияҳо вобаста аст» [7, с.158].

Ҳамин тариқ, аломати мувофиқати истилоҳот ба мансубияти онҳо дар системаи истилоҳӣ таҳрезӣ шуда, маънои истилоҳ дар «маҷмӯи фармоиши истилоҳот бо истилоҳи муқараршуда, ҳамчун фарогирандаи муносибатҳои байни истилоҳ номида мешавад».

Истилоҳшиносӣ калимаҳои марбут ба соҳаҳои гуногунро ба тарзи умумӣ ва фардӣ меомӯзад. Истилоҳ ҳамеша далолат ба мафҳум мекунад. Яъне тавассути ифодаи мафҳум хусусиятҳои асосии истилоҳ муайян карда мешавад. Тибқи ақидаи П.Г. Нуров «Калимае, ки тавассути он номи мафҳум фаҳмида мешавад, истилоҳ ном дорад. Бунёди мафҳум, асосан, ба фаъолияти тахассусии одамон вобаста ба соҳаи илм, техника, маълумот, истеҳсолот ва мисли онҳо алоқамандӣ дорад» [3, с.168].

Истилоҳ воситаи хеле муҳим дар вақти муошират илмӣ ба ҳисоб рафта, беасосӣ ва номукамалии истилоҳ метавонад нофаҳмоиҳоро дар ҷараёни иртиботи илмӣ байни олимон оварад.

Ҳамин тавр мо гуфта метавонем, ки истилоҳот ва истилоҳотшиносии муосир як шохаи мураккаби илмии байнисоҳавӣ буда, тавассути дигар соҳаҳои илм имкони интиқол додани маълумотро бо фарогирии технологияҳои муосир ба таври дақиқ ва мухтасар фароҳам меорад ва ба сатҳи муосири рушди донишҳои илмӣ онро созгор ва ҷавобгӯ менамояд. Тавре ки қаблан гуфта шуд, ҳадафи асосии ин истилоҳот ҳамчун як воҳиди интиқоли донишҳои илмӣ, ҷузъи луғати забон дониста мешавад.

АДАБИЁТ

1. Герд, А.С. Формирование терминологической структуры русского биологического текста [Текст] / А.С. Герд; Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова. Ленинград: ЛГУ, 1981. - 112 с.
2. Герд, А.С. Терминологическое значение и типы терминологических значений [Текст] / А.С. Герд // Проблематика определений терминов в словарях разных типов: сб. ст. / АН СССР; отв. ред.: С.Г. Бархударов, В.П. Петушков, Ф.П. Сороколетов. Ленинград, 1976. - С.101-107
3. Нуров П.Г. Таджикская научно-техническая терминология становление и развитие, теоретические основы, прикладные аспекты / П.Г. Нуров. – Душанбе: Дониш, 2009. – 168с.
4. Лотте, Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминоэлементов [Текст] / Д.С. Лотте; АН СССР, Ком. науч.-техн. терминологии. –Москва: Наука, 1982. –149 с.

5. Лотте, Д.С. Краткие формы научно-технических терминов [Текст] / Д.С. Лотте; АН СССР, Ком. техн. терминологии. –Москва: Наука, 1971. –84 с.
6. Лотте, Д. С. Образование и правописание трехэлементных научно-технических терминов [Текст] / Д.С. Лотте; АН СССР, Ком. техн. терминологии. –Москва: Наука, 1969. –119 с.
7. Лотте, Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики [Текст] / Д.С. Лотте; АН СССР, Ком. техн. терминологии. –Москва: АН СССР, 1961. –158 с.
8. Назаров Т.А. Паёми Донишгоҳи милии Тоҷикистон 2020- №2
9. Реформатский, А.А. Введение в языковедение [Текст]: учебник для студ. филолог. спец. высш. пед. учеб. заведений / А. А. Реформатский. Москва: Аспект Пресс, 2002. -526 с.
10. Реформатский, А.А. Мысли о терминологии [Текст] / А. А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии: [сб. ст.] / АН СССР, Ин-т рус. яз.–Москва, 1986. –С. 163-198.
11. Реформатский, А.А. Введение в языковедение [Текст]: учебник для пед. ин-тов / А. А. Реформатский. 4-е изд., испр. и доп.–Москва: Просвещение, 1967. -542 с.
12. Реформатский, А. А. Введение в языкознание [Текст]: [учеб. для филол. специальностей высш. пед. учеб. заведений / А. А. Реформатский. –[5-е уточн. изд.]. –Москва: Аспект Пресс, 1997. –536 с.–(КУ. Классический учебник).
13. Реформатский, А.А. Что такое термин и терминология [Текст] / А.А. Реформатский // Вопросы терминологии: материалы всесоюз. терминол. совещ. / АН СССР, Ин-т языкознания; под ред. Ю. Д. Дешериева [и др.]. –Москва, 1961. –С. 46-54.
14. Султонов, М.Ҳ. Истилоҳоти илмии «Китоб-ут-тафҳим»-и Абурайҳони Берунӣ / М.Ҳ. Султон. – Д.: Деваштич, 2003. -164 с.
15. Хаютин, А. Д. Термин, терминология, номенклатура: учеб. пособие [Текст] / А.Д. Хаютин; Самарк. гос. ун-т им. Алишера Навои. –Самарканд: [б. и.], 1971. -129 с.
16. Хижняк, С. П. Юридическая терминология: формирование и состав [Текст] / С. П. Хижняк. -Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1997. –132 с.
17. Цаголова, Р. С. Лексико-семантические особенности политико-экономической терминологии [Текст] / Р. С. Цаголова. Москва: Изд-во МГУ, 1985. -146 с.
18. Циткина, Ф.А. Терминология и перевод: к основам сопоставительного терминоведения [Текст] / Ф. А. Циткина. – Львов: Вища шк., 1988. -159 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ СПОСОБОВ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ ТЕРМИНОВ

На протяжении веков человечество уделяло особое внимание науке и технике и на протяжении всей своей жизни всегда стремилось улучшить свои условия жизни. В подобных случаях термины вводились с одного языка на другой, создавая систему специальных терминов. Мы определяем формирование терминов и их развитие в целом как область исследований, и в этой связи мы рассматриваем стоматологическую терминологию как определенную и всеобъемлющую систему. Таким образом, развитие науки продолжается с постоянным совершенствованием ее терминологического аппарата, который, в свою очередь, становится более полным по мере развития научного направления. Само понятие «термин» в литературе определяется как свойство науки, техники, политики, то есть средство выражения концепций разных направлений.

Следует отметить, что специальный словарь так называемых развитых языков пополнился за счет внедрения различных отраслевых словарей, поэтому их всестороннее изучение очень важно в наше время.

В последние годы изучение терминологии приобрело философско-логическое измерение, охватывая единство логического, философского и лингвистического подходов с особым акцентом на изучении взаимосвязи между теоретической и словоформой, анализе текста и терминологии.

Термин является очень важным инструментом в научном общении, а его иррациональность и несовершенство могут привести к недопониманию в процессе научного общения между учеными.

***Ключевые слова**: терминология, наука, направление, словарь, язык, медицина, латынь, теория, подход, обучение, технология, логика.*

THEORETICAL STUDY OF METHODS FOR FORMING SCIENTIFIC TERMS

Throughout the centuries, human has paid special attention to science and technology and throughout its life has always strived to improve its living conditions. In such cases, terms comes from one language to another, forming a system of special terms. We define the formation of terms and their development generaly as a field of research, and in this regard, we view dental terminology as a definite and comprehensive system. Thus, the development of science continues with the constant improvement of its terminological apparatus, which, in turn, becomes more complete as the scientific direction develops. The very concept of «term» in the literature is defined as a property of science, technology, politics, that is, a means of expressing concepts of different directions.

It should be noted that the special vocabulary of the so-called advansed languages has been replenished through the introduction of various industry dictionaries, so their comprehensive study is very important in our time.

In recent years, the study of terminology has acquired a philosophical and logical dimension, embracing the unity of logical, philosophical and linguistic approaches with a special emphasis on the study of the relationship between theoretical and word form, text analysis and terminology.

The term is a very important means in scientific communication, and its irrationality and imperfection can lead to misunderstandings in the process of scientific communication between scientists.

***Keywords**: terminology, science, direction, dictionary, language, medicine, Latin, theory, approach, learning, technology, logic.*

Сведения об авторе:

***Назаров Тавакал Айниевич** - старший преподаватель общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального Университета, тел: (+992) 900050525 Email: rais-1988@mail.ru*

About the author:

***Nazarov Tavakal Aynievich** - the senior teacher of the department of German and French languages of Tajik National University Phone: (+992) 900050525 Email: rais-1988@mail.ru*

САҲМИ ВОЖАГОНИ ИҚТИБОСӢ ДАР ИСТИЛОҲОТИ ЖУРНАЛИСТИКА ДАР МИСОЛИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Раҳматуллоев М.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Инкишофи ҷамъияти инсонӣ – ин инкишофи ҳамаи қисматҳои илм, истеҳсолот ва санъати он мебошад, ки дар навбати худ ин ба инкишофи ҳамаи забонҳо оварда мерасонад. Илм, истеҳсолот ва санъати ҳамаи халқҳо новобаста аз якдигар, аммо баробар дорои рушди таърихӣ мегарданд. Алоқаҳо дар ҳамаи соҳаҳо рух медиҳанд – дар ВАО, сиёсат, иқтисодиёт, фарҳанг, дар рӯзгори ҳаррӯза ва чун натиҷа онҳо ба тағйиротҳои калон дар тарзи зиндагонӣ, чаҳонбинӣ, ва албатта, ки дар забон оварда мерасонанд. Ягон соҳа ва ягон тамаддун бе робита вуҷуд ё инкишоф намеёбад, ҳар чӣ қадаре робита ба амал ояд, ҳамон соҳа ё ҷомеа ҳамон қадар тараққӣ мекунад. Ҳамин тариқ, истилоҳоти журналистика низ дар чунин протсеси ин ҷода бенасиб нест. Ҳар руз илми наве ба амал ояд, робитаи нав низ ба амал меояд. Ба ҳамагон маълум аст, ки соҳаи журналистика таърихи зиёд надорад, бинобар аз сабаби таърихи зиёд надоштан дорои робитаҳои нав мебошад. Илме, ки нав ба амал меояд ба ҳамсоли соҳаи мазкур дорои бойшавии истилоҳоти нав ва забонҳои халқиятҳои гуногун рух медиҳад. Аммо набояд истилоҳи «бойшавӣ»- ро чунин фаҳмид, ки мо бояд бидуни чуну чаро ҳамаи вожаҳои иқтибосиро ба системаи забони худ қабул кунем, ки ин ҳолат бисёр вақт дар соҳаи журналистика рух медиҳад ва ба аз ҳад зиёд шудани элементҳои забони ғайр дар забони модарӣ оварда мерасонад, дар он вақте ки дар худи забон эквивалентҳои ҳамин вожаҳо иқтибосӣ вучуд доранд, ки метавонанд падида ва зуҳуротҳои зеринро маънидод кунанд.

Паҳлуҳои гуногуни калимаҳои иқтибосиро омӯхта, асосгузори мактаби шӯравии истилоҳот Д. С. Лотте чунин ақида дошт, ки иқтибос карданро як ҷараёни мустақил бояд донист ва калимаи иқтибосиро бо роҳи муқоиса бо системаи мавҷудаи истилоҳот баҳогузорӣ намуд (дар системаи калимаҳои ҳамреша ё наздик) [8, с.55].

Ба гурӯҳи вожаҳои иқтибосии забони англисии қадим мебояд танҳо калимаҳоеро ворид намуд, ки онҳо пас аз асри V ба забони англисӣ ворид гардидаанд. Баъд аз оне ки забони англисӣ аз диалектҳои дигар қабилаҳои дар ҷазираи Британия зиндагӣ мекарда ҷудо шуд. Албатта, диалекти қабилаҳое, ки аз қитъаи Аврупо ба ҷазираҳои Британия омаданд дорои хусусиятҳои ба худ хос буданд, ки онҳоро аз якдигар фарқ мекард. Бинобар ин вожаҳои иқтибосии ин давр мебояд калимаҳои давраи насронигардонӣ ва шумораи ками калимаҳое, ки англосаксҳо аз келтҳо қабул намуданд, шуморид [6, с.120].

Ҳангоми таҳқиқи натиҷаҳои калимаҳои аслии забони англисӣ муайян гардид, ки дар истилоҳоти журналистикаи забони англисӣ вожаҳои решагии англосаксӣ ҳамагӣ 7,26 дарсади ҳамаи истилоҳоти асосиро ташкил медиҳад. Аз ин бармеояд, ки қисми зиёди истилоҳоти журналистикаро калимаҳои иқтибосӣ ташкил медиҳанд, ки мо мавриди омӯзиш қарор додаем. Таъсири як забон ба забони дигар тавассути сабабҳои таърихӣ маънидод карда мешавад: ҷангҳо, забткориҳо, саёҳат, савдо ва ғайра. Шиддатнокии ҷараёни вуруди вожаҳои иқтибосии нав дар даврaҳои мухталиф хеле гуногун мебошад. Дар вобастагӣ аз шароитҳои амиқи таърихӣ он баъзан меафзояд ё коста мегардад.

Дараҷаи таъсири як забон ба забони дигар дар ин ҳолат ба андозаи хеле бузург аз омилҳои забонӣ вобаста аст, яъне аз он ки то чӣ андоза ин забонҳо боҳамдигар наздик мебошанд.

Яке аз намоёнтарин забоншиносони асри 19-и рус А.А. Потебня, дар зимни протсеси иқтибос аҳамияти унсури эҷодиро қайд кардааст. Ба ақидаи ӯ « иқтибос намудан маънои онро дорад, ки ба ганҷинаи тамаддуни инсоният бештар аз оне ки мегирем, ворид менамоем». Чунин муносибат нисбат ба вожаҳои иқтибосӣ имкон медиҳад, ки қонуниятҳое муайян гарданд, ки рушди таркиби луғавии забон ба онҳо тобеъ мебошад. Маънидод намудани ҳодисаҳои дар он рухдиҳанда ва зоҳир намудани сабабҳои он, ошкор намудани алоқаҳои таърихӣ дар миёни калимаҳои ҷудогона [11, с.7]. Гуфтаҳои болоро дар зер бо мисолҳо тақвият мебахшем.

Масалан Э. Рихтер нишон медиҳад, ки сабаби пайдоиши калимаҳои иқтибосӣ дар пайдо шудани чизҳои нав ва мафҳумҳои нав аст. Ҳамчунин пайдоиши калимаҳои иқтибосӣ характери дигар низ доранд, мисли забонӣ, иҷтимоӣ, равонӣ, эстетикӣ ва ғ. Талабот ба навъҳои нави забонӣ, муҳити гуногун, дар пуррагӣ, кутоҳӣ, фаҳмо ва дастрас будан ва ғ. Аз ин хулоса кардан мумкин аст, ки калимаҳои иқтибосӣ бештар ба ба муносибатҳои фарҳангии ду забон вобаста аст. Андешаҳои Э. Рихтер, дар баёни афкори забоншиносии олимони дигар таъсири худро гузоштааст [10, с.122].

Истилоҳоти иқтибосӣ аз забони лотинӣ – забони илми Аврупо дар ташаккули истилоҳоти журналистикаи забони англисӣ хеле зиёд дида мешавад. Ин забон дар тамоми забонҳои дунё саҳми назаррасе дорад, ки ҳамеша дар ҳоли истифодаанд. Шумораи вожаҳои иқтибосии лотинӣ дар забони англисӣ хеле зиёд мебошанд. Баъзе муҳаққиқон мегӯянд, ки ¼ ҳиссаи тамоми таркиби луғавии забони англисиро калимаҳои лотинӣ ташкил мекунанд. Аз сабаби он ки ин протсес тавассути адабиёти хаттӣ ба амал меомад, вожаҳои иқтибосии лотинӣ нисбат ба дигар забонҳо камтар дучори тағйирот гардиданд.

Таркиби иқтибосҳои лотинӣ чунин аст: *producer* («таҳиягар»), *propaganda* («таблиғ»), *provincialism* («маҳалгароӣ»), *publication* («маводи чоп»), *reputation* («шуҳрат»), *scenario* («сенария»), *sensation* («ҳангома»), *public opinion* («афкори оммавӣ»), *active vocabulary* («луғати фаъол»), *censorship office* («музокира, санҷиши ҷиддӣ»), *civil society* («ҷомеаи шаҳрвандӣ»), *creation process* («ҷараёни эҷодӣ»), *creative laboratory* («лабораторияи эҷодӣ»), *creative potential* («иқтидори эҷодӣ»), *deductive conclusion* («хулосабарории дедуктивӣ»), *editorial office* («идораи нашрия»), *express commentary* («шарҳи фаврӣ»), *express information* («иттилооти фаврӣ»), *extraplanned material* («маводи ғайринақшавӣ»), *inductive inference* («хулосабарории индуктивӣ»), *informational activity* («фаъолияти иттилоотӣ»), *informational agency* («агентии иттилоотӣ»).

Иқтибосҳои лотинӣ ба воситаи забони фаронсавӣ сабабҳои таърихии худро доранд. Таъсири забони фаронсавӣ ба забони англисӣ бавижа дар давраи ҳукмронии фаронсавиҳо дар кишвар, ҳангоме ки забони миллии англисӣ ҳанӯз шакл нагирифта буд, пурзӯр гардид. Бо зӯрӣ даромадани фаронсавиҳо ба Англия дар соли 1066 оғози давраи забткориҳои нормандиҳо шуд. Забони фаронсавӣ дар давраи дуру дароз ба забони давлатии Англия табдил ёфт. Дар кишвар дузабонӣ ҳукмрон гардид. Ин замони иқтибосҳои англису фаронсавӣ буд. Аз ҳамин сабаб, иқтибосҳои фаронсавиро аз садаи XIII сар карда дигар наметавон иқтибосҳои англису фаронсавӣ номид. Бархе аз вожагони иқтибосӣ дертар баъд аз барқарории сулолаи Стюартҳо ва дар алоқа бо инқилоби буржуазии соли 1789-и Фаронса ба забони англисӣ гузаштаанд. Мисоли истилоҳоти иқтибосии лотинӣ-фаронсавӣ инҳоанд: *electorate* («интихобкунандагон»), *elite* («баргузида»), *emotion* («эҳсос»), *emotional* («эҳсосӣ»), *equity* («холисона»), *essay* («эссе»), *estimation* («арзиш»), *event* («воқеа»), *experience* («таҷриба»), *experiment* («таҷриба»), *expert* («коршинос»), *exposition* («ибтидо»), *galley* («гранка»), *grant* («бурс»), *herald* («паём»), *humor* («зарофат»), *humorist* («ширинкор»), *illusion* («хаёли хом»), *illustration* («оройиш»), *image* («образ»), *imagination* («тасаввурот»), *immediacy* («фаврият»).

Маънои вожаҳои иқтибосӣ дар забони қабулкунанда метавонад васеъ гардад ё ин ки танг шавад. Васеъгардии маъно вобаста аст бо кучонидани маҷозии ном ба дигар денотат, ки дар асоси монандии ашёҳо бунёд гардидааст [1, с.36].

Истилоҳоти иқтибосӣ аз забони юнонӣ низ дар баробари иқтибосҳои лотинӣ дар ривоҷи истилоҳоти забони англисӣ саҳм гузоштаанд. Таркиби иқтибосҳои юнонӣ чунин аст: *phonogram* («фонограмма»), *polemics* («мунозара»), *prototype* («тарҳ», «амсила»), *semiotics* («семиотика»), *symbol* («рамз»), *telebridge* («алоқаи телевизионӣ»), *telefilm* («филми телевизионӣ»), *telephone* («телефон»), *telephony* («телефония»), *bibliography* («феҳраст»), *biography* («ҳолнома»), *logotype* («логотип»), *monograph* («рисола»), *monologue* («нақл»), *monotype* («монотип»), *polygraphy* («матбаа»), *tautology* («ҳашв»), *teletype* («нақш аз дур»), *vocal typography* («оройиши овозӣ»).

Истилоҳоти иқтибосӣ аз забони фаронсавӣ Забони фаронсавӣ нисбат ба забони англисӣ дар давраи ҳукмронии Нормандиҳо мавқеи ҳукмронро соҳиб гардид. Бинобар ин, калимаҳои фаронсавӣ дар қиёс бо калимаҳои скандинавӣ, дар умум ифодакунандаи мақом, тарзи ҳаёт, фаъолият ва

мақсадҳои он табақаи ҷамъият буданд, ки танҳо ё ин ки аксари вақт бо забони фаронсавӣ сухан мегуфтанд.

Ба ғайр аз иқтибосҳои лотинӣ ва юнонӣ, ки ба воситаи забони фаронсавӣ ба забони англисӣ гузаштаанд, боз як гурӯҳ истилоҳҳои решагии фаронсавӣ мавҷуданд, ки дар ҳамон давру замон иқтибос шуда номгӯйи истилоҳоти журналистикаи ин забонро пурра кардаанд, ва дорои чунин мисолҳо мебошанд; *journalism* («рӯзноманигорӣ»), *journalist* («рӯзноманигор»), *label* («тамға»), *montage* («банду баст»), *notch* («буридан»), *portrait* («симо»), *pre journalism* («қаблазжурналистӣ»), *publicism* («публисистика»), *publicist* («публитсист»), *publicity* («ошкорбаёнӣ»), *rehearsal* («машқ»), *resume* («хулоса»), *secretary* («котиб»), *tack* («маводи муҳим»).

Истилоҳоти иқтибосӣ аз забони итолиёӣ низ дар ин соҳа саҳми худро гузоштанд. Масалан; *relief printing* («чопи барҷаста»), *firm sign* («тамғаи корхона»), *informational management* («менеҷменти иттилоотӣ»), *economical principals of informational management* («шартҳои иқтисодии менеҷменти иттилоотӣ»), *publicism* («публисистикаи бадеӣ»).

Ногуфта намонад, ки истилоҳҳои зерин **аз забони ҳоландӣ** иқтибос шудаанд; *sketch* («лавҳа»), *cable* («кабел»), *landscape* («пейзаж»), *tick* («аломати қайд»), *radio-sketch* («очерки радиоӣ»), *cable television* («телевизиони кабелӣ»).

АДАБИЁТ

1. Аракин В. Д. История английского языка: Учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности / В.Д. Аракин - «Иностранные языки». – М., 1985.
2. Гальперин И. Р., Черкасская Б. Лексикология английского языка. – М.: Иностранные языки, 1956.
3. Джаматов С. Использование заимствованных слов при образовании морфологических терминов таджикского и английского языков / С.Джаматов // Проблемаҳои филолологияи муосир ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби олӣ. – Душанбе, 2015. – С. 58-61.
4. Иқтибос аз: О. Б. Шахрай. К проблеме классификации заимствованной лексики. - ВЯ, 1961, №2.
5. Иқтибос аз: E. Richter. Fremd wort kunde. – Leipzig, 1919.
6. Ильин Б. А. История английского языка. Учебник для студентов педагогических институтов по специальности «Иностранные языки». – М., 1968.
7. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. - М.: Наука, 1968. – С.11-12.
8. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии /Д.С. Лотте // Вопросы теории и методики. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. - 160 с.
9. Мамадназаров А. Англо-таджикский словарь. /А. Мамадназаров; редактор д.ф.н., проф. ТНУ. – Д.: ЭР-граф, 2015. - 1016 с. (на тадж. языке).
10. Пауль Г. Принципы истории языка. Перев с нем. - М., 1960. - С. 460
11. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. - Просвещение, М., 1968. – С. 209-210.
12. Секирин В. П. Заимствования в английском языке. / В.П. Секирин – Киев, 1964.

СЛОВАРНЫЙ ВКЛАД В ТЕРМИНОЛОГИИ ЖУРНАЛИСТИКИ НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В этой статье приводятся общие сведения об источниках и проблемах цитирования слов в английском языке, а также проблемы цитирования слов в английском языке. Некоторые из них думают, что количество английских слов в английском языке имеется в небольшом количестве. Это обстоятельство основано на многих исследователях, что английский язык не был латинским, а Римско – немецкий язык, потому что его лексическое содержание несколько отличается. В группу фразеологизмов английского языка следует ввести только слова, которые были введены после V века в английском языке. Однако немногие из них сохранили характер своего оригинального языка, но в настоящее время они мало используются в массовом потреблении и считаются представителями другого языка.

Ключевое слово: *гражданское общество, творческая лаборатория, творческий потенциал, комментари изображать, дедуктивный вывод, редакция газеты, индуктивный вывод, информационный активность, производитель, публикация, репутация.*

VOCABULARY CONTRIBUTION OF JOURNALISM TERMINOLOGY ON THE EXAMPLE OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article provides general information about the sources and problems of quoting words in English, as well as the problem of quoting words in English. Some of them think that the number of English words in the English language is small. This circumstance is based on many researchers that English was not Latin, but Roman-German, because its lexical content is somewhat different. In the group of phraseological units of the English language, only words that were introduced after the fifth century in the English language should

be entered. However, few of them have retained the character of their original language, but they are currently little used in mass consumption and are considered representatives of another language.

Keywords *civil society, creative laboratory, creative potential, commentary express, deductive conclusion, editorial office, inductive inference, informational activity, , producer, publication, reputation.*

Сведение об авторе:

Рахматуллоев Махмадулло Саидуллоевич *- ассистент кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни.*

About the author:

Rakhmatulloev Makhmadullo Saidulloevich *- assistant of the Department of Linguistics and Comparative Typology of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.*

ИСТИФОДАИ ФЕЪЛҲОИ ЁРИДИҲАНДАИ WILL ВА SHALL ДАР МАЪНОИ АЗМУ ИРОДА ВА ФИШОР

Бахтиёри И.З., Садуллоев Д.Д.

Донишгоҳ давлатии Данғара

Барои омӯзандагони дилхоҳ забон донистану аз худ кардани замонҳои феълӣ шарти аввалиндараҷа мебошад. Ба гумони камина агар мо замонҳои феълиро ҳангоми суханронӣ дуруст ва дар мавқеи худ истифода бурда натавонем, мусоҳиб аз мақсади аслии мо воқиф намегардад ва ё дар оҳанги гуфтори мо як ноҷӯрие ба миён меояд.

Барои пурра огоҳӣ пайдо кардан аз замонҳои феълӣ диққати бештарро аввалан бояд ба донистани паҳлуҳои гуногуни худи феъл равона созем. Зеро дар китоби забони адабии ҳозираи тоҷик феъл ҳамчун мураккабтарин ҳиссаи нутқест, ки дар доираи васеи маъноӣ ва муносибати грамматикӣ дорад, ки он дар шаклҳои феълӣ, тарзҳо, намудҳо, сиғаҳо ва замонҳои феъл ифода меёбад. [4, с.115]

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ доир ба ҷанбаъҳои гуногуни феъл олимону донишмандон корҳои зиёди илмиро ба сомон расонидаанд, аммо бахусус оиди баёни азму ирода ва водоркунии феълҳои ёридиҳандаи **will ва shall** дар забони англисӣ ва ифодаи он дар забони тоҷикӣ таҳқиқоти махсуси илмӣ рӯи кор наомадааст, ки мавриди баррасӣ қарор додани мавзӯи пажуҳиши мазкур қобили қабул аст.

Пеш аз он ки дар мавзӯи баёни азму ирода ва водоркунии феълҳои ёридиҳандаи **will ва shall** ҳарф бизанем банда тасмим гирифтам, ки дар бораи замони ҳозираи одӣ маълумоте дода бошам, зеро замони мазкур бо ёрии феълҳои ёридиҳандаи **will ва shall** сохта мешавад, аммо ифодаи маъноҳо нисбат ба феълҳои ёридиҳандаи **will ва shall,** ки дар баёни азму ирода ва водоркунӣ истифода мешаванд, тафовут доранд.

Дар забони англисӣ замони ояндаи оддӣ барои баён намудани амалҳои ғайридавомдор, ки дар оянда баргузор мегарданд, истифода мешавад. Дар ҷумлаҳои зерин ба зери феълҳое, ки дар замони ояндаи одӣ меоянд, хат мекашем, то ин ки хонанда аз воқеияти мазмуну муҳтавои мавзӯъ бархурдор гардад. Чунончи:

They will <u>finish</u> the work tomorrow morning.

Онҳо пагоҳ саҳар корро <u>тамом мекунанд</u>.

She will <u>arrive</u> next Sunday.

Вай якшанбеи оянда <u>мерасад</u>.

Бояд зикр намуд, ки замони ояндаи одӣ бо ёрии феълҳои ёридиҳандаи **will** ва **shall** сохта мешавад, ки пас аз ин феълҳои ёридиҳанда масдари аслии феъл бе ҳиссачаи «**to**» меояд.

Ёридиҳандаи **will** зуд – зуд бо ин зайл **'ll** мухтасар карда мешавад. Ҳамин тариқ дар забони англисии ғайрирасмӣ феъли замони ояндаи одии **«to discuss» «муҳокима кардан»** одатан ба тариқи зерин тасриф карда мешавад:

Бидуни ихтисор	**Бо ихтисор**
I will discuss.	I'll discuss.
You will discuss	You'll discuss.
He will discuss	He'll discuss.
She will discuss	She'll discuss.
It will work	It'll work.
We will discuss	We'll discuss.
They will discuss	They'll discuss.

Дар ин тасрифкунӣ феълҳои бо мубтадоиҳои **I – ман** ва **We – мо** истифода шуда, маъмулан ба шахси якум тааллуқ доранд; феълҳои бо мубтадои **You – ту** бошад ба шахси дуюм тааллуқ дорад; ва феълҳои бо мубтадоҳои **he – ӯ**, **she - вай**, **it – он**, вай бошанд маъмулан ба шахси сеюм мансуб мебошанд.

Замони ояндаи одӣ, ки яке аз шаклҳои замони оянда мебошад, дар нутқи расмӣ (ахборотӣ, матбуотӣ, мукотибаҳои расмӣ) барои ифодаи амалу ҳолати минбаъда хизмат менамояд. [11, с.47]

The Prime Minister will speak on TV at 5 p. m.

Соати 5 – и бегоҳ сарвазир дар телевизион баромад мекунад. хабарҳои газетавӣ)

The Prime Minister is going to speak on TV today.

Имрӯз сарвазир дар телевизион баромад мекунад. (нутқи даҳонӣ)

Ҳангоми истифода бурдани феълҳои ёридиҳандаи **will ва shall** ба расмӣ ва ғайрирасмӣ будани он низ бояд таваҷҷӯҳ зоҳир намуд. Барои забони англисии расмӣ қоидае мавҷуд аст. Он баён менамояд, ки дар замони ояндаи одӣ феъли ёридиҳандаи **shall** бояд дар шахси якуми танҳо ва ҷамъ истифода шавад ва ёридиҳандаи **will** бояд дар шахсҳои дуюм ва сеюм истифода шавад. Монанди феъли ёридиҳандаи **will** феъли ёридиҳандаи **shall** ёридиҳандаи модалӣ аст. [3, с.89]

Аз суханҳои боло маълум мегардад, ки дар забони англисии расмӣ замони ояндаи одии феъли **«to work», «кор кардан»** метавонад ба тариқи зерин тасриф шавад:

I shall work	Ман кор мекунам (хоҳам кард).
You will work	Ту кор мекунӣ (хоҳӣ кард).
He will work	Ӯ кор мекунад (хоҳад кард).
She will work	Вай кормекунад(хоҳад кард).
It will work	Он (вай) кор мекунад (хоҳад кард).
We shall work	Мо кор мекунем (хоҳем кард).
They will work	Онҳо кор мекунанд (хоҳанд кард).

Ҳатто дар забони англисии ғайрирасмӣ феъли ёридиҳандаи **«shall»** одатан дар шахси якум барои саволҳое, ки дар он хоҳиш барои иҷозат гирифтан равона мегардад, истифода мешавад. [3, с. 90] Ҷумлаҳои зерин далели гуфтаҳои болост.

Shall I call the prime Minister?	Ба сарвазир занг занам?
Shall we go to the museum?	Ба осорхона биравем?

Дар ин хусус истифодаи **will** барои шахси якуми замони ояндаи одӣ дар забони англисии расмӣ қобили қабул шумурда шуда истодааст. Бинобар ин, ба истиснои саволҳое, ки дар он хоҳиш барои иҷозат ишора карда мешавад, ҳам феъли ёридиҳандаи **will** ва ҳам **shall** метавонад барои шахсони якуми танҳо ва ҷамъи замони ояндаи одӣ истифода шавад.

I shall agree or I will agree.

We shall succeed or we will succeed.

We shall hurry or we will hurry.

I shall follow or I will follow. [3, с. 99]

Ман розӣ мешавам (Ман розӣ хоҳам шуд).

Мо комёб мешавем (Мо комёб хоҳем шуд).

Мо шитоб мекунем (Мо шитоб хоҳем кард).

Ман мефаҳмам (Ман хоҳам фаҳмид).

Қоидаҳои барои истифодаи **will** ва **shall,** ки барои замони ояндаи одӣ ба кор мебаранд, ҳамчунин барои замонҳои ояндаи дигар низ истифода мебаранд. Дар бобати сохтани ҷумлаҳои саволии замони ояндаи одӣ ва дар китоби грамматикаи забони англисии Каушанская В.Л. чунин ҷумлаҳо оварда шудааст.

Shall/ will I work?	Оё ман кор мекунам (хоҳам кард)?
Will he work?	Оё ӯ кор мекунад (хоҳад кард)?
Will she work?	Оё вай кор мекунад (хоҳад кард)?
Shall/ will we work?	Оё мо кор мекунем (хоҳем кард)?
Will you work?	Оё шумо кор мекунед (хоҳед кард)?
Will they work?	Оё онҳо кор мекунанд (хоҳанд кард)? [6, с. 104]

Каушанская В.Л. низ дар китоби худ истифодаи феъли ёридиҳандаи **will** – **ро** барои шахсҳои якуми танҳо ва ҷамъ қобили қабул донистааст. Барои ҷумлаҳои инкории ин замон низ дар шакли

пурра ва мухтасар як қолаби муайяне вучуд дорад, ки Аракин В. Д. Дар китоби худ «практический курс английского языка « чунин тарзи сохтани ҷумлаҳои инкориро пешниҳод наамудааст:

I shall not (shan't) go to the country next Saturday.	Ман рӯзи шанбеи оянда ба мамлакат меравам.
We shall not (shan't) go to the country tomorrow.	Мо пагоҳ ба мамлакат меравем.
He, she, you, they will not (won't) go for a walk next week. [7, с. 214]	Ӯ ҳафтаи оянда ба сайругашт меравад.

Агар ба ҷумлаҳои саволӣ – инкории ин замон назар афканем бараъло маълум мешавад, ки феъли ёридиҳандаи **will** пеш аз мубтадо меояд ва калимаи **not** пас аз мубтадо ҷой мегирад, аммо ҳангоми истифодаи шакли мухтасари онҳо, шакли мухтасаршудаи **not** фавран пас аз феъли ёридиҳанда қарор мегирад. Ҷумлаҳои зерини саволӣ – инкории дар шакли ихтисор ва бидуни ихтисор овардашуда суханҳои болоро тақвият мебахшад.

Will she not notice us?
Won't she notice us? [3, с. 100]
You will not wash the windows.
Won't you wash the windows? [3, с.106]

Акнун ба баръакс истифода шудани феълҳои ёридиҳандаи **will** ва **shall** дар шахсу шумора рӯ меоварем. Дар забони англисии расмӣ қоидае мавҷуд аст. Он муқаррар мекунад, ки бо мақсади баён намудани азму ирода ва водоркунӣ феъли ёридиҳандаи **will** дар шахсони якуми танҳо ва ҷамъ истифода мешавад. Феъли ёридиҳандаи **shall** бошад дар шахсони дуюм ва сеюм ба кор бурда мешавад. Ин баръакси истифодаи феъли ёридиҳандаи **will** ва **shall**, ки дар боло барои шахсу шумораҳо дар замони ояндаи одӣ шарҳ додем, мебошад. Истифодаи феъли ёридиҳандаи **will** дар шахси якум барои баён намудани азму ирода равона мегардад. Истифодаи феъли ёридиҳандаи **shall** бошад, дар шахсони дуюм ва сеюм барои изҳор кардани водоркунӣ ва фишор ба кор меравад. Чунончи: барои феъли **«to work» «кор кардан»**, тасрифкунии одие, ки азму ирода ва водоркуниро изҳор мекунад, ба тариқи зерин мебошад:

I **will** work	Ман кор мекунам. (азм)
You **shall** work	Ту кор мекуни. (фишор)
He **shall** work	Ӯ кор мекунад (фишор)
She **shall** work	Вай кор мекунад. (фишор)
It **shall** work	Он (вай) кор мекунад
We **will** work	Мо кор мекунем.
They **shall** work	Онҳо кор мекунанд. [3, с. 91]

Дар ин тасрифкунӣ, баёнҳои I **will** work ва We **will** work маънои « Ман қарори кор кардан» – ро дорам ё « Мо тасмим гирифтаем, ки кор кунем» - ро доранд. Дар муқоиса баёнҳои You **shall** work ва They **shall** work маънои « шуморо барои кор кардан маҷбур мекунанд.» ё « Онҳоро барои кор кардан водор мекунанд» – ро доранд. Ҷумлаҳои зерин гуфтаҳои болоро тақвият мебахшад.

We will pass the exam. (determination)
I will go home. (determination)
I will help you. (determination)
We will earn the money. (determination)
You shall finish the work on time. (compulsion)
They shall buy the tickets. (compulsion)
He shall be our guide. (compulsion)
She shall call us. (compulsion) [3, с. 101]

Мо имтиҳонро месупорем.(азм)
Ман ба хона меравам. (ирода)
Ман ба ту кӯмак мерасонам. (азм)
Мо пул кор мекунем. (ирода)
Шумо дар вақташ корро ба охир мерасонед. (фишор)
Онҳо чиптаҳоро мехаранд. (водоркунӣ)

Ӯ роҳбалади мо мешавад. (фишор)

Вай ба мо занг мезанад. (водоркунӣ)

Ҳамин тариқ, бараъло маълум гардид, ки феълҳои ёридиҳандаи **will ва shall** аз рӯи маъно дар ҷумлаҳои забони англисӣ мазмуну муҳтавои гуногунро ифода мекунад ва дар ифодаи маъно мавқеи калон мебозад.

АДАБИЁТ

1. Арзуманов, С.Д. Русско – таджикский словарь / С.Д. Арзуманов, Х.А.Ахрори, М. Бегбуди и др. – М. : Русский язык, 1985. – 1280 с.
2. Беляева, Е.И. Модальност в различных типах речевых актов/ Е.И. Беляева. – ФН.- №3 1985.- 69 с.
3. Mary, A. Free English grammar/ A, Mary. – Москва, 1970. - 380с.
4. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. Қисми 1.- Душанбе: маориф, 1973.- 450 с.
5. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. Қисми 1.- Душанбе: Дониш, 1985.- 385 с.
6. Каушанская, В. Л. / A grammar of English language/ . В. Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер, О.Н. Кожевникова и др. – Москва, 2014. – 381 с.
7. Аракин,В.Дпрактичискй курс англисков язика.В.Д. Аракин. сентр Владос, 2005 -536с.
8. Калонтаров Я.И. /Русско Таджикского – руски словар лингвистичискх терминов /Я.И.Калонтаров, В. А. Капран .-/Б.Рахмонов.-280с.
9. Рахмонов, Б. Лексикого-грамматчиски особенности глагола/Б. Рахмонов.- Душанбе, 2017.-187с.
10. Сиёев, Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии точик / Б.Сиёев.-Душанбе: Дониш, 1986.-165с .
11. Олимшо, И. Грамматикаи забони англисӣ/ Иқболов, О. – Душанбе, 2010. – 80 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ WILL И SHOULD В СМЫСЛЕ РЕШЕНИЕ И ПРИНУЖДЕНИЕ

В первой статье рассматривается настоящее время, особенно в настоящем времени. Известно, что в каждом английском глаголе есть отдельные вспомогательные глаголы и разные формы построения предложений. Существует отрицание того, что произнесение этих вспомогательных глаголов в неправильном месте приводит к неуважению к языку речи некоторыми людьми. Некоторые люди считают, что знание и следование правилам и временам глагола не играет роли. В статье отмечается, что красноречие речи становится понятным только в том случае, если говорящий обращает внимание на нюансы грамматики языка и знает позицию их использования, а также уделяется внимание объяснению вспомогательных глаголов ***will и shall****. Также, когда эти глаголы приобретают в данном случае значение решимости и давления. В личных местоимениях их употребление меняется на противоположное, то есть в лицах* ***I, We*** *используется вспомогательный глагол* ***will*** *и в остальных лицах должен использоваться. Этот фактор порождает новые идеи.*

Ключевые слова*: времена глаголов, формальный, неформальный, определение, давление, цитата, лингвистика, типы предложений.*

THE USE OF AUXILIARY VERBS WILL AND SHALL IN THE SENSE OF DETERMINATION AND COMPULSION

The first article deals with the present tense, especially in the present tense. It is known that in each English verbs there are separate auxiliary verbs and different forms of sentence construction. There is a denial that speaking these auxiliary verbs in the wrong place leads to disrespect for the language in the speech by some people. Some people believe that knowing and following the rules and tenses of the verb does not play a role. The article points out that the eloquence of speech becomes clear only if the speaker pays attention to the nuances of the grammar of the language and knows the position of their use. The article also focuses on the explanation of auxiliary verbs will and shall. Also, when the above – mentioned verbs take on the meaning of determination and pressure, in this case their use is reversed in the personal pronouns, that is in the persons I, We the auxiliary verb will and in the remaining persons Shall be used. This factor gives rise to new ideas.

Key words*: Type of tenses, formal, informal, determination, compulsion, linguistics, sentence types.*

Сведения об авторах:

Бахтиёри Исматуллои Зухурзода *- Дангаринский государственний Университет, преподаватель кафедры теории и практики иностранные языки. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Дангара, ул. Маркази, 25. Тел.: (+992) 900106816*

Садуллоев Диловар Давлатович *- Дангаринский государственний Университет, преподаватель кафедры теории и практики иностранные языки. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Дангара, ул. Маркази, 25.*

About the authors:

Bakhtiyory Ismatulloi Zuhurzoda *- Dangara State University, teacher at the Department of theory and practice of foreign languages. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Markazi str. 25.*

Sadulloev Dilovar Davlatovich *- Dangara State University, teacher at the Department of theory and practice of foreign languages. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, markazi str. 25.*

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКОЙ АНТРОПОНИМИИ

Баротзода Ф.К.

Таджикский государсвенный педагогический университет им.Садриддина Айни

Собственные имена существительные еще с древних времен привлекали внимание ученых и исследователей разных эпох. Классы и отдельные пласты слов, характерные для собственных имен, были разделены как устойчивые единицы. Антропонимика в свою очередь является частью ономастики. Как пишут ученые и исследователи данной части языка, «антропонимика» (с греческого «antropos» – человек, индивид, «onim» - имя, титул) – составная часть ономастики, изучающий имена людей, фамилий, прозвищ и кличек и других особенностей связанные с именами. История развития антропонимки как одной частей ономастики относится к 60-70 годам XX века.

Как известно из научных работ, термин «ономастика» имеет социальный характер и обычно использовался вместо антропонимики. Наконец в настоящее время антропонимика признается как продуктивная часть ономастики и наряду с терминами антропонимики художественные произведения и книжные широко используются, цель которых исследование имен людей использованных в письменных и художественных работ [2, – С. 60 – 64.].

В целом история изучения имен собственных охватывает два парадигмы: с одной стороны, как научный очерк антропономики с ее различными аспектами в ономастике, а с другой – изучение только антропономии. Язык, в сущности, является продуктом общества, его развитие, усовершенствование или исчезновение связаны с тем же обществом. Каждый язык в процессе своего постоянного развития и постепенно обогащается.

Новые понятия и слова появляются на основе словарного состава и грамматической структуры самого языка и заимствований из других языков. Антропономия является составной частью языка и проходит через те же процессы, что и лексический фонд языка. Поэтому, ее нельзя представить без языковых закономерностей. Имена людей выражают и отражают изменения в обществе. По мнению известного русского языковеда З.Г. Исаевой, они отличаются друг от друга по своей мобильностью и изменчивостью. Но это не означает, что имена собственные не имеют системности. Знакомясь с несколькими из них, мы сможем определить их соотнесенность к отдельным языкам, так как их национальные особенности выражаются в структуре и значении (семантике), звуковой структуре (фонетике) и грамматике [4, 107с.].

Исследование антропономии в тесной связи с социальной сферой является особенностью социолингвистики, которая в свою очередь, является составной частью общего языкознания. С одной стороны антропонимические изменения показывают изменения в структуре общества, с другой – доказывают, что члены общества небезразличны к этим изменениям и используют их в своем лексиконе. В результате информация выражает отношения между обществом, мышлением, сознанием, знанием и языком.

В свою очередь ономастика (номинация) разделяется на другие части и главы, которые рассматривают имен собственных по разным параметрам: топономика – географические названия, этномика – названия этнических групп (этносы), зоонимка – названия и клички животных, космонимика – космические названия, гидронимика – названия рек и места связанные с водой, антропономика – имена людей, урбонимика – названия внутренных частей городов, поселков, фитонимика - названия растений и другие .

Необходимо особо отметить, что группа других ученых-номинатологи (ономатологи) и или ученые и исследователи-языковеды считают ономастику особой частью лексикологии. В том числе в «Словаре лингвистических терминов» существует такое мнение, которое поддерживается большинством ученым и исследователями: «Ономастика – часть лексикологии, которая изучает имен собственных. В исследованиях номинации (ономастики) термин «онима» с греческого языка означает собственные имена» [8, 544с].

Имя необходимо для коммуникации именно в социальной сфере, потому что оно обеспечивает основу и почву для взаимных действий членов общества. Имя человека и отдельного индивида не может быть безразличным для общества. Поэтому именам придается особенное значение.

Как отмечает И.В. Бестужев-Лада, антропономы развываются именно потому, что играют особенную роль в обществе. Данный сегмент лексики выполняет 4 функции:

1. Отличительную – чтобы люди отличались друг от друга. Данная функция очень важная, вне этой функции существование имен собственных теряет свой смысл.

2. Социальную – эта функция подчеркивает положение человека в обществе и играет ведущую роль в структуре общества.

3. Традиционную – соответствует традициям и индивидуальным вкусам. Эта функция не очень важная, но зависит от субъективных и объективных факторов, которые связаны с современной и исторической антропонимией.

4. Религиозную – данная функция связана с верой людей в сверхъестественные силы сверх силы имен относятся к защите от злых сил и вера в Бога и ангелов, которые не очень важны и относятся к поверьям, но в религиозном обществе понимается как остаточное явление прошлых эпох и времен.

Собственные имена в первую очередь появляются на основе общепринятых слов (аппелятивов), со временем они теряют свою связь с первоисточником и продолжает своё бытование как именной признак.

Так как процесс номинизации (изменение универсальных слов) в виде образа отражаются в именах людей в разнообразных аппелятивах в зависимости от характерных черт и особенностей можно определить переходных особенностей антропонимов, поэтому сперва необходимо сравнительное изучение древних традиционных и заимствованных имен, которых принимают под влиянием религиозных убеждений или под влиянием культуры других народов, а также имена с особым местом в обществе, развитие которых зависит от культурного процесса и являются социальными особенностями общества.

Определенную часть древних антропонимов можно определить без особого исследования, так как они не потеряли связь с живой лексикой, а также по значению (по семантике) разные и обычно отражают прямые и косвенные духовные и физические характерные черты носителя имени, условия рождения, социально-экономические условия, представления об окружающем мире, мировозрение, возрастные особенности. История имен обычно зависит от истории социальной жизни народа. Совершенные законы жизни изменяют мышление и воображение человека и все это отражается в именах.

Археологические труды и исследования доказывают, что имена прошли определенные этапы формирования и развития. По мнению И.В. Бестужева-Лады, имена людей прошли 3 этапа развития: первобыстный, феодальный и капиталистический [1, С. 24-33.].

Первобытный этап относится к первобытному обществу. В этот период происходит постепенное преобразование имени – появляются простые прозвища и клички, которые были сложными.

Второй этап был переходным, характерной чертой летописи и времени которого был связан с рабовладельческим строем и феодализмом. Постепенно и один за другим появляется новый поворот в особо трудной системе наречения (номинации) в четырех направлениях: а) формирование фамилий (имя отца), особенно аристократы, б) профессиональных имен, в) широкое распространение в начале имен людей и затем и в фамильных прозвищах.

При переходе в капиталистический строй все процедуры с названиями (номинационные процессы) становятся официальными, прозвища и клички по причине изменения и принадлежности к разным группам в официальном отношении считались неприличными. Поэтому система современных имен - имя и несколько имен с добавлением имени отца и фамилий стала традиционной.

На современном этапе антропонимика как составная часть ономастики считается ее важной частью и занимает особое место. В научной литературе с точки зрения значения термины «антропоним», «антропонимия» и «антропонимика» синонимичны. По мнению В.А. Никонова, антропонимия – это свод имен. Она включает в себе имена, фамилии, псевдонимы и прозвища, уважительные обращения, искусственные имена [7, 224с.].

В «Словаре лингвистических терминов» О.С. Ахмановой антропонимика признается как часть лексикологии, которая исследует собственные имена людей, но исследователь Ж. Марузо считает антропонимику частью ономастики, в которой изучается имена людей. По мнению ученых-исследователей Х. Хусайновой и К. Шукуровой, антропонимика является частью языкознания (лингвистики), которая изучает только имена людей [5, 134с.].

Но считать решенными все проблемы и трудности таджикской антропономии было бы неправильным, ибо в ней есть много проблем, которые нуждаются в отдельном исследовании, особенно антропономия регионов.

Язык есть продукт общества, и его развитие, преобразование и даже упадок зависят от общества. Каждый язык в процессе своего функционирования обогащается и совершенствуется. Развитие и преобразование языка, которые имеют прямую связь с развитием экономической, социальной, политической и культурной жизни общества, межнациональными отношениями, в основном происходят в контексте и на базе основании словарного состава и грамматической структуры языка. На фоне исторического развития общества, которое способствует появлению новых предметов и явлений, формируются их соответствующие понятия, и при их именовании появляются новые слова.

Новые слова появляются в языке, как уже отмечалось, на фоне и основании словарного состава и грамматической структуры самого языка, а в некоторых случаях в результате заимствований из других языков. Заимствования из других языков является известным и естественным явлением в любом языке, и для его преимущественно большего усовершенствования открывает больше перспектив.

Собственные имена людей достаточно быстро отражают всякие изменения в обществе. С точки зрения русского исследователя З.Г.Исаевой, они отличаются от других категорий слов по своей изменчивости и мобильности. Но это не означает, что собственные имена людей беспорядочны и неорганизованны, и во время ознакомления с определенным количеством антропонимов несложно определить, к какому языку они принадлежат, так как их национальные особенности проявляются с звуковой, семантической стороны и со стороны их составных частей [4, 107с.].

Чтобы получить детальную информацию о таджикской антропономии нужно знать процесс появления, формирование развития структуры и частей и основные периоды актуализации личных имен.

Личные имена в первую очередь появляются на основе обычных слов (апеллятивов), со временем они иногда теряют связь с основом, остаются как именные знаки, символы.

Так как процесс омонимизации (перехода обычных слов в имена) отражается в форме личных имен, которые используются в многочисленных апеллятивах, можно отличить наследственные особенности антропономов от характерных черт и особенностей апелятивов. В этой связи в первую очередь древние традиционные имена по сравнению с заимствованными именами под влиянием религиозных соображений или под влиянием культуры, заимствованной от других народов, а также имена, чье появление связано с тем или иным процессом культурного и социального развития общества, занимают отдельное положение.

Часть античных имен можно понимать без специального исследования, так как они до сих пор не потеряли связь с живой лексикой и, будучи разными по значению, прямо или косвенно указывают на нравственные, моральные или физические стороны носителя имени, условия рождения, социальное и экономическое положение родителей, представление об окружающем мире, мировоззрение, отличительные особенности детского возраста.

История имен обычно имеет тесную связь с историей соцальной жизни народа. Закон развития жизни изменяет интересы и сознание людей, что находит свое живое отражение в антропономии.

Традиция держать в секрете официальное имя, скрывая его под неофициальным именем, берет начало из глубины истории (когда индоиранские и индоевропейские племена были смешанными) и является результатом древных представлений о связи имени с духом человека. Если имя человека засекречно, то оно защитит носителя имени от злых сил – до сих пор это поверье – одна из особенностей наречения части жителей Бадахшана. Традиция у таджиков нарекать двумя именами в общем отмечена учеными М.С.Андреевым и О.Г.Гафуровым. Вера в сверхсилу имени до такой степени укоренилась в сознании человека, что она в течение веков не только не исчезла, но и продолжала бытавать в новой форме и содержании.

Постепенно по вышесказанным причинам появились фамилии (указание на происхождение), топонимические имена (указание на место рождения и проживания), профессиональные имена (указание на вид деятельности и социальное положение). Как подчеркивает Бестужев-Лада, наряду с упадком первобытного строя данная система претерпел кризис и видоизменилась, хотя в некоторых случаях наблюдается ее остатки на последующих этапах развития до настоящего времени.

Но постепенно происходит новый поворот к осложению системы номинизации в четырех направлениях: а) формирование фамилий (особенно для аристрократии), б) распространение топонимических имен, в) распространение профессиональных имен, г) широкое распространение сперва личных имен, затем прозвищ и родословных кличек.

Антропонимическая информация очень ценна для истории языка. От некоторых мертвых языков до нас дошли письменные памятники с личными именами людей. Есть слова, которые потеряли исходное значение и используются в другом значении, их семантика сохранилась только в именах: Дехканин, в прошлом имел значение помещик, землевладелец, а сейчас понимается в значении человек, который связан с земледелием. *Девона* –безумный *(от дев - худо + она - суффикс)* до настоящего времени распространен в значении *«ноқисулақл», «девасаркарда» – «дурак»*.

Изучение, сбор и анализ с научной точки зрения имен, фамилий, псевдонимов и прозвищ ценны и необходимы не только в области языкознания, а также и для истории, этнографии, культуры. Они являются богатым материалом для истории, этнографии и культуры и отражают многовековую историю и культуру народа, эволюцию политической, социальной, культурной ситуации, философское, религиозное, духовное, моральное, эстетическое мировоззрение, выражают интересы, пожелания, знания, мышление, веру и бесконечную любовь к предкам, к традициям и обычаям народа. Антропонимия может служить как ценный исторический источник в уточнении этнического состава и миграции населения в древние времена. По структуре, виду и количеству антропонимов можно определить уровень и продолжительность взаимных отношений разноязычных наций и народностей.

В группу исконных таджикских имен обычно входят имена, которые произошли от основ и на базе данного языка. Большинство первоначальных имен берут начало с древнейшего источника таджикского языка, с одного древнего языка из иранской группы языков.

С переходом от феодального строя к капиталистическому данная система так же претерпевает кризис, ибо вес имени не был устойчивым. На данном этапе, когда активизировались миграция и количество населения все более увеличивались, возникла необходимость подтверждения личности, причем в письменном виде. Прозвище ввиду его изменяемости и вариантивности в официальном отношении становится неприемлемым. Поэтому формируется новая современная система наречия, когда даются имена с прибавлением имени отца и фамилии (иногда двойной). Возможно также, что постепенно псевдонимы и прозвища занимали место фамилий, т.е. от неофициальных имен появлялись официальные имена.

Естественно, что каждая нация проходит все эти этапы по-разному в особых формах и стилях. Поэтому наравне с общими этапами детальное изучение и исследование периодов исторического развития определенных народов имеют важное значение. В становлении и развитии номинизации с первого взгляда многие вещи кажутся случайными и непонятными. Это явление касается и таджикской номинизации, потому что в ней встречаются имена, форма и появление которых связаны с животным миром, бытовыми предметами, природой, культурным мировоззрением и восприятием, религиозной верой, с тем или иным (арабский, турецкий и русский) языком. И если границы наблюдений и исследований по сравнению с временными периодами в какой-то мере будут суженными и ограниченными, то и антропонимические явления будут в такой же мере непостоянными и непонятными. Но если мы проникнем в глубину истории, времени и месторасположения, то выясняется, что номинизация – это не свод случайных слов, а особые культурные памятники, она отражает разные этапы материальной и духовной жизни народа и вместе с тем доказывает постоянство и всестороннюю сбалансированность культур.

Таким образом, ономастика (номинация) считается особой частью и главой языкознания (лингвистики) развивался на основе научных исследований собственных имен и особенно имен людей во второй половине XX века, сегодня уже превратился в одну из ведущих частей и глав мирового языкознания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бестужев-Лада И.В. Исторические тенденции развития антропонимов / И.В. Бестужев-Лада // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. Проблемы антропонимики. – М.: Наука, 1970. — С. 24–33.

2. Гафуров, А.Г. Аристотель аллаха. Из истории антропонимии народов Средней Азии / А.Г.Гафуров // Наука и жизнь. – 1971. – №8. – С. 60 – 64.

3. Гуламадшоев, Ш.Ш. Шугнанская антропонимика: структура, семантика и источники происхождения: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.19 / Гуламадшоев Шокиршо Шерзодшоевич. – Душанбе, 2017. – 33 с.
4. Исаева, З.Г. Осетинская антропонимия. Личные имена / З.Г. Исаева. – Орджоникидзе: ИР, 1986. – 107с.
5. Марузо, Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М.: Изд-во иностр. лит-ра, 1960. – 134с.
6. Мирзоева, Д.Д. Лингвистические исследования таджикских и русских антропонимов / Д.Д. Мирзоева. – Худжанд, 2005. – 139с.
7. Никонов, В.А. Задачи и методы антропонимики / В.А. Никонов // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. - М.: Наука, 1970. - 224 с.
8. Розенталь, Д.Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М., 1976. – 544с.
9. Хайдаров, Ш. Антропонимия таджиков северо-западной части Ферганской долины (на материале Аштского района) / Ш. Хайдаров. – Душанбе, 1991. – 228 с.

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКОЙ АНТРОПОНИМИИ

В настоящее статье рассматриваются динамика развития таджикской антропонимии. Собственные имена существительные еще с древних времен привлекали внимание ученых и исследователей разных эпох. Классы и отдельные пласты слов, характерные для собственных имен, были разделены как устойчивые единицы. Антропонимика в свою очередь является частью ономастики. История развития антропонимки как одной из частей ономастики относится к 60-70 годам XX века. Как известно, из научных работ, термин «ономастика» имеет социальный характер и обычно использовался вместо антропонимики. Наконец, в настоящее время антропонимика признается как продуктивная часть ономастики и наряду с терминами антропонимики художественные произведения и книжные широко используются, цель которых является исследование имен людей использованных в письменных и художественных работах.

В целом, история изучения имен собственных охватывает два парадигмы: с одной стороны, как научный очерк антропономики с ее различными аспектами в ономастике, а с другой – изучение только антропономии. Язык, в сущности, является продуктом общества, его развитие, усовершенствование или исчезновение связаны с тем же обществом. Каждый язык в процессе своего постоянного развития и постепенно обогащается.

Ключевые слова: *развития, антропонимика, характер, время, слов, история, прозвищ, человек, процесс, язык, имя, общество.*

DYNAMICS OF THE TAJIK DEVELOPMENT OF ANTHROPONYMY

This article deals the dynamics of the Tajik development of anthroponymy. Since ancient times, proper nouns have attracted the attention of scientists and researchers from different eras. Classes and separate layers of words, characteristic of proper names, were divided into stable units. Anthroponymy, in turn, is a part of onomastics. The history of the development of anthroponymics as one part of onomastics dates back to the 60-70s of the 20th century. As, it is known from scientific works, the term «onomastics» has a social character and usually was used instead of anthroponymy. Finally, at present, anthroponymy is recognized as a productive part of onomastics and, along with the terms anthroponymy, works of art and book are widely used, the purpose of which is to study of the names of people in written and artistic works.

In general, the history of the study of proper names encompasses two paradigms: on the one hand, as a scientific outline of anthroponomy with its various aspects in onomastics, and on the other, the study of only anthroponomy. Language, in essence, is a product of society, its development, improvement or disappearance are associated with the same society. Each language is in the process of its constant development and is gradually enriched.

Keywords: development, anthroponymy, character, time, words, history, nicknames, person, process, language, name, society.

Сведения об авторе:

Баротзода Файзиддин Камолиддин – *кандидат филологических наук, доцент Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Tel: (+992) 93-455-50-66.*

About the author:

***Barotzoda Faiziddin Kamoliddin**, Ph. D. in Philology, Associate Professor, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy, Tel: (+992) 93-455-50-66.*

УДК 81.1

СИММЕТРИЯ ВА АСИММЕТРИЯ ДАР НАЗАРИЯИ ТАРҶУМА

Мақсудов У. О.

Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.Осимӣ

Мусаллам аст, ки тарҷума яке аз қадимтарин намудҳои фаъолияти зеҳнӣ буда, воситаи равобити фарҳангӣ, маданӣ, таърихӣ, адабӣ ва ҷуғрофии халқҳои гуногун ба шумор меравад.

Симметрия аз калимаи юнонии «***simmetria***» гирифта шуда, маъноҳои *баробар, ҳамоҳанг, монанд, мутаносибӣ, таносуб, қаринӣ, ҳамсозӣ, ташобеҳ, ҳамҷур, муроотии назирро* ифода мекунад [30]. Тибқи иттилои фанҳои дақиқ, симметрия ва асимметрия яке аз принсипҳои асосии тартиботи ҷаҳонӣ ба ҳисоб мераванд. Симметрия дар забоншиносӣ падидаест, баробарии сохтор ва воҳидҳои байнизабониро фаро мегирад.

Дар ин бора, академик Вернадский В.И. қайд намудааст, ки таҳқиқи омили симметрия дар илми забоншиносӣ падидаи нав набуда, балки ҳанӯз аз давраҳои қадим умумиятҳои забониро муқаррар месозад [8, 69]. Баррасии масоили сохтории забонҳо бидуни зуҳуроти симметрия ва асимметрия ғайриимкон аст.

Омилҳои симметрия назарияи нисбият, механикаи квантӣ, физикаи ҷисмҳои сахт, асимметрияи граффики функсия, физикаи атомӣ ва ядроӣ, соҳаҳои меъморӣ, таърих, мусиқӣ, забону адабиёт ва дигар шаклу зуҳуроти ҳаёти фарҳангиву мадании башариятро ташкил медиҳанд.

Профессор Пономаренко И. таъкид мекунад, ки симметрия ва асимметрия - падида ва вижагиҳои бунёдии матн ба ҳисоб рафта, дар фазои матн, системаи кушод ва ҳаракати беохири маъно ифода меёбанд. Эътирофи падидаҳои симметрия ва асимметрия ба ҳайси принсипи умумиҷаҳонии табиат ва маърифат имкон медиҳад, ки ин қонунро чун мақоми бунёдии вижагиҳои матни бадеӣ муаррифӣ намуд [27, 10].

Дар забоншиносӣ мафҳумҳои аломати луғавӣ, асимметрияи воҳидҳои забонӣ, асимметрияи дуализми аломати забонӣ, нуфузи аломати забонӣ, сохтор ва мазмун доимо аз ҳадафҳои марказии таҳқиқоти файласуфон, забоншиносон, адабиётшиносон, тарҷумашиносон ва равоншиносон ба шумор мерафт.

Ғояи асимметрияи забонӣ бори нахуст аз сӯи Ф. де Соссюр пешниҳод гардида, баъдан Балли Ш., Карсевский С.О., Гак В.Г., Аврамов Г.Г., Ликов А.Г. ва дигарон тақвият додаанд. Онҳо нафароне буданд, ки моҳияти асимметрияи воҳидҳои забониро таҳлилу баррасӣ намудаанд [1, 21].

Аврамов Г.Г. категорияҳои симметрия ва асимметрия дар асараш таҳлил намуда, типологияи асимметрияро таҳия кардааст. Мавсуф таҳқиқоти Гак В.Г.-ро идома бахшида, мавҷудияти се навъи симметрияро пешниҳод кард ва навъҳои дигари асимметрияро мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дод. Ӯ дар бобати зуҳури асимметрияи системаи забонӣ, рушди нобаробарии пайвандҳои шабеҳи система, нобаробарии пайвандҳои система, мавҷудияти ҳаста (марказ//ядро) ва периферияро дар як категория меорад [1, 22].

Забоншиносон таъкид мекунанд, ки дар ин ё он забон падидаҳои симметрия ва асимметрия дар паҳлӯи якдигар қарор доранд. Дар ин бора, Ликов А.Г. симметрия ва асимметрияро дар забон чун зуҳуроти муқобил ва ба ҳам алоқаманд шуморида, муносибати байни онҳоро ба сифати мувозинат ва гузариши тарафайн маънидод намудааст [20, 7]. Пономаренко И.Н. низ дар ин хусус ибрози ақида намуда, таъкид кардааст, ки муносибатҳои симметрия ва асимметрия дар чанд вижагӣ, аз ҷумла луғавӣ, синтаксисӣ ва матнӣ инъикос мешаванд [27, 284].

Профессор Пономаренко И.Н. қайд мекунад, ки симметрия дар сатҳи луғавӣ ҳангоми тавъам будани лексема ва семема зоҳир шуда, онро падидаи луғавӣ-маъноӣ низ мегӯянд. Агар як лексема ба лексемаи дигар мувофиқат кунад, пас сохтори воҳиди луғавӣ симметрия аст.

Омонимия - симметрияи сохтор ва асимметрияи маъно мебошад. Мувофиқи андешаи Пономаренко И.Н. антонимия на танҳо ба симметрия ва асимметрия робита дорад, балки ба диссимметрия ва антисимметрия низ алоқаманд аст. Аз лиҳози синтаксис, симметрия бештар дар воҳидҳои хурди забонӣ аз қабили антитеза, градатсия ва параллелизм мушоҳида мешавад [27, 284].

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки омӯзиши падидаҳои симметрия ва асимметрия дар забоншиносӣ таҳаввулоти назаррас ва тӯлониро аз сар гузаронидааст.

Омӯзиши воҳидҳои луғавӣ, сохторӣ, вазифаи забон ва таъсири мутақобилаи забонҳо дар раванди муошират байнифарҳангӣ пайванди қавӣ доранд. Таҳлили муқоисавии системаи воҳидҳои забонӣ имкон медиҳад, ки дар байни қолабҳои забонӣ ҳолатҳои асимметрия муайян гарданд ва бо сабаби рушди нобаробари воҳидҳои забонӣ ин зуҳурот ба амал омада, оқибат дар раванди тарҷума ва муошират байнифарҳангӣ таъсир расонад.

Зуҳуроти симметрия ва асимметрияро ҳангоми қиёс ва муқобалаи тарҷумаҳои осори бадеӣ низ арзёбӣ кард. Аз ин ҷиҳат, симметрия бештар муштамили маҷмӯи вижагиҳои забонӣ буда, масалан низом, шабоҳат, баробарӣ, таносуб, мувозинати қолабҳои забонӣ, мухтассоти он мебошанд. Вожаи *асимметрия* дар фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ ба шакли истилоҳ то ҳол ворид ва маънидод нашудааст. Аммо олимони хориҷӣ онро ифодагари набуди аломатҳои симметрӣ чун бенизомӣ, нобаробарӣ, номутаносибӣ, ноҷурӣ, номувофиқатӣ ташреҳ медиҳанд.

Бояд қайд намуд, ки истилоҳи «асимметрияи байнизабонӣ» аз ҷониби Гарбовский Н.К. бори нахуст истифода шуда, ӯ бештар ба ҳайси асимметрияи луғавии байни забонҳо шарҳ додааст.

Мувофиқи таҳқиқоти забоншиносон, се навъи симметрия вуҷуд дорад: симметрияи оморӣ, симметрияи гомологӣ ва симметрияи динамикӣ [11, 109].

Симметрияи оморӣ хусусият ва унсурҳои равобити системаи забониро аз ҷиҳати вазифа (функсия) муайян намуда, симметрияи гомологӣ ҳангоми муқоисаи қисмати синхронии забонҳо зоҳир мегардад.

Симметрияи динамикӣ ҳангоми рушд, нигаҳдории таносуби сохтор ва маъно (дар калимасозӣ) дар ҳифзи аломат ва муносибатҳои забонӣ инъикос мегардад.

Асимметрия бештар дар вайроншавии шакл, сохтор ва маъно ифода меёбад. Падидаҳои симметрияи оморӣ ва асимметрия - пояи симметрияи гомологӣ ва динамикӣ мебошанд.

Асимметрияи система дар рушди нобаробари пайвандҳои шабеҳи воҳидҳои забонӣ мунъакис мегардад. Воҳидҳои забонӣ дар ду навъи муносибат тавсиф мешаванд: парадигматикӣ ва синтагматикӣ, аммо ҳангоми инкишофи забон, яке аз тарафҳо коҳиш меёбад. Аз ин рӯ, ин навъи асимметрияро семиотикӣ меноманд.

Асимметрияи шаклҳо ва сохтори воҳидҳои луғавии матни асл ва тарҷума зери таъсири омилҳои синтагматикӣ, парадигматикӣ ва семиотикӣ ба амал меояд. Асимметрияи аломат аз лиҳози парадигматикӣ дар ду навъ инъикос мегардад: полисемия ва синонимия, вале аз нуқтаи назари синтагматикӣ ҳангоми таҳлили воҳидҳои забонӣ инъикос мегардад. Таҳлили воҳидҳои забонӣ як мафҳумро дар ҷамъи унсурҳои алоҳидаи забонӣ ифода мекунад.

Дар истилоҳи семиотика, асимметрияи аломат дар шакли сифрӣ (холӣ) интиқол мешавад. Шакли сифрии аломат дар набуди аломатҳои махсус ифода ёфта, аммо шакли холӣ бо реалия ҳамбастагӣ дорад ва маънои худро гум мекунад.

Ҳангоми ихтисори воҳидҳои маъноӣ шумораи аломатҳо дар ҷумла ҳифз гардида, ҷумлаҳо дар ду забон сохтори шабеҳ касб мекунанд [11, 514].

Асимметрияи семантикии аломат дар истифодаи гипероним* чун гипоним** дар раванди тарҷума зоҳир мешавад. Таносуби байни гипонимҳо ва гиперонимҳо дар сермаъноӣ ва баъзан доираи маҳдуди мазмун инъикос гардида, нишонаи муҳими типологияи забон ва такмили нутқ мебошанд [11, 248].

Асимметрияи сохторӣ ва семантикии аломат ҳангоми тарҷума, дар такрори мазмун бо аломати дигар ва дар илова ё ҳазф кардан, равшан мегардад.

Категорияи симметрияи умумӣ, муттаҳидкунандаи падидаҳои илм ва санъат мебошад. Симметрия олами инсонро амиқ фаро гирифта, аз ҳар самт иҳота намудааст [34, 96]. Дарки ин падида дар тӯли таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ ва таҳаввулоти башарӣ рӯи саҳна омадааст. Масалан, он дар мафҳумҳои геометрӣ ва консепсияи илмии қонунҳои табиат ва коинот ҷой гирифтааст.

Фаҳмиши падидаи симметрия ҳанӯз аз замонҳои қадим ҳам аз зуҳуроти моддӣ ва ҳам маънавӣ сарчашма мегирад. Ҳайкалтарошон, наққошон, меъморони қадим шоҳасарҳои худро зери таъсири мафҳумҳои симметрия офаридаанд.

---

* Гипероним (аз калимаҳои юнонии “ὑπερ” - аз болои ва “ὀνομα” - ном) гирифта шуда, мафҳуми умумӣ, номи як синф, исм ё (гуруҳ) ашё (хосият, сифат)-ро ифода мекунад.

Гипероним дар забоншиносӣ моҳияти умумии васеътарро нисбат ба мафҳуми кӯчак ифода мекунад. Гипероним натиҷаи хулосабарории мантиқӣ аст, аммо гипоним маҳдуд аст. Масалан, саг, моҳӣ, гул ва ғ.

** Гипоним (аз калимаҳои юнонии “ὑπό” - дар зери, дар зер ва “μομα” - ном) гирифта шуда, маънои мушаххасро нисбат ба моҳияти дигар ифода намуда, бештар умумият дорад, масалан намудҳои саг, моҳӣ ё гул [Википедия: https://ru.wikipedia.org/wiki/Гипоним_и_гипероним]

Омӯзиши мунтазам ва ҳамаҷонибаи падидаи симметрия аз охири қарни XVIII то оғози кашфи симметрияи кристаллҳои табиӣ ба майдони илм ворид шудааст. Баъдтар маълум гаштааст, ки бештари зуҳуроти симметрия барои тавсифи системаҳои биологӣ корбаст шудаанд. Дар аксари кишварҳои ҷаҳон назарияҳои мустақили симметрияи математикӣ низ пайдо шуданд, ки асосан бо мафҳумҳои геометрӣ ва дигар қонуниятҳо алоқаманданд.

Дар асри XX усули симметрия ба ҳайси яке аз воситаҳои самараноки тадқиқоти назарӣ қабул гардид. Бештари асарҳои машҳури ин соҳаро таҳқиқоти мухталифи Г. Вейл дар бар мегиранд [7].

Шубников А.В. дар ҳаммуаллифӣ бо Копсик В.А. [37] ва Г.Вейл [7] дар ин бора андешаҳои ҷолиб иброз намудаанд. Соли 1972 асари Шубников А.В. ва Коптсик В.А. «Симметрия дар илм ва санъат» [37] ба зевари табъ оро гашта, пас аз ду сол ба забони англисӣ мунташир шуд [39]. Шубников А.В. ва мактаби ӯ мафҳуми симметрияро ба таври густурда таҳқиқ намуданд. Андешаҳои онҳо бештар муштамили амалиёти таҳвилӣ буд ва имкон дод, ки мафҳуми симметрия дар соҳаҳои гуногуни илм истифода шавад.

Муҳаққиқон баробарии нисбии ашёро асоси тамоми назарияи симметрия ҳисоба, чунин мешуморанд, ки агар ду ашё дорои нишонаҳои яксон бошанд, пас онҳо баробаранд [39, 1].

Асимметрия бори аввал дар Юнони қадим аз сӯи Хрисипп (асри III пеш аз милод) дар «Дар бораи аномалия» ва Кратет дар «Аномалист дар шабнами грамматика» зикр шудааст [2, 169]. Вожаи асимметрия (аз вожаи юнонии ἀσυμμετρία - номутаносибӣ, ноҳамоҳангӣ, ноҷурӣ, нобаробарӣ, носозгорӣ ва номувофиқатӣ) бенизомӣ ва нобаробарии сохтор ва фаъолияти воҳидҳои забонӣ буда, хусусиятҳои асосии сохтор ва фаъолияти забонро инъикос мекунад [3].

Асимметрия дар ду падида равшан мегардад: дар фарқияти маънои асл (ҳаста ё марказ) ва тафовути байни сохтор ва мундариҷа (периферия).

Фарқи байни маънои асл ва периферия дар самтҳои гуногун инъикос мегардад. Аз нуқтаи назари сохтори забон, ҳастаи он фонемаҳои асосӣ, флексия, калимасозӣ ва таркиби калимаҳо мебошад. Маънои луғавии вожаи периферия - дур шудан аз қолаби асл мебошад. Ба илова, мувофиқати сохторҳои феълӣ ва шумораи шахсият - ҳаста номида шуда, ҳама шаклҳои ғайришахсӣ - периферия мебошанд, зеро онҳо ҳар гуна хосияти феълӣ ва қисматҳои нуткро муттаҳид месозанд. Ҳамзамон, исмҳои ҷинс - ҳастаӣ ба шумор рафта, исмҳои маънӣ ба периферия дохил мешаванд.

Дар раванди рушди забон баъзе унсурҳо метавонанд аз марказ ба канор ва баръакс ҳаракат кунанд.

Асимметрия дар таносуби сохтор ва мазмун бештар ба шакли система, сохтор ва омили функсионалӣ зоҳир мешавад. Асимметрияи система дар рушди нобаробарии пайванди воҳидҳои он ба назар мерасад.

Дар доираи як майдони маъноӣ синонимҳои дорои маъноҳои мусбӣ ва манфӣ, гурӯҳҳои гуногуни калимаҳоро ташкил медиҳанд. Асимметрия дар нопуррагии парадигмаи калимаҳои алоҳида (феълҳои ноқис ва ғ.) ифода меёбад.

Асимметрияи сохтор дар вайроншавии муносибати байни сохтор ва мундариҷа инъикос мегардад. Дар истилоҳи парадигматикӣ[*], он боиси ташаккули полисемия (инчунин омонимия ва синкретизм) ва синонимия мегардад. Маъмултарин навъҳои асимметрия - луғат, грамматика, фонетика, маъно, услубиёт ва дигар қабатҳои забон мебошад.

Аз нуқтаи назари синтагматикӣ[**], тарзҳои баён ва мундариҷа ҷудо нашуда, ташаккули таҳлилӣ ҳосил мегардад. Аз ҷониби дигар, якчанд нишонаҳо бо як аломат ишора мешаванд. Ҳамчунин, чандин нишонаҳо дар як воҳиди сохтор муттаҳид шуда, масалан дар флексияи «-ам» («ман мебинам») шахс, шумора ва замон иттифоқ афтодаанд.

Асимметрияи семиотикӣ[***] дар ҳоле рӯй медиҳад, ки агар сохтор (морфемаи сифрӣ, эллипсис) ё ҳарфҳои талаффузнашаванда дар имло, луғат ва дигар унсурҳои сохторӣ ишора нагарданд.

---

[*] яке аз ду ҷанбаи омӯзиши системаи забон буда, бо интихоб ва мухолифати муносибатҳои унсурӣ ва воҳидҳои забонӣ, яъне парадигматикӣ ва синтагматикӣ муайян мешавад; он як бахши илми забон буда, ба муносибатҳои парадигматикӣ, таснифи онҳо, муайян кардани масъалаҳои амалия ва ғ. алоқа дорад; он аз рӯи муносибатҳои омӯхташуда ва гурӯҳбандии онҳо бо синтагматика муқоиса карда мешавад; 2) он як системаи забонӣ буда, чун маҷмӯи унсурҳои забонӣ, парадигма фаҳмида мешавад; ба синтагматика ҳамчун синоними мафҳуми раванди забонӣ ва матн муқобил аст (Л. Элмслев) [432].

[**] яке аз ду ҷанбаи омӯзиши системаи забон, таҳлили муносибатҳои синтагматикӣ, аломатҳои забон буда, дар байни воҳидҳои паиҳами сухан ё матн зоҳир мегарданд; ин ҷанбаи омӯзиши забон ба парадигматика муқобил аст; 2) синоними иборaи синтагматикии сухан ё матн буда, равобити воҳидҳои забониро ифода мекунад, зеро синтагматика воҳидҳоро дар гуфтор ва матн баробар баррасӣ мекунад [432].

[***] (аз вожаи юнонии “σημεῖον” - аломат, ишора) (семиология) - 1) фаннест, ки дар сохтор ва фаъолияти системаҳои гуногуни аломатӣ, умумиятро омӯха, забон ва баъзе падидаҳои фарҳангӣ, урфу одат ва ғайраро ифода мекунад. Масалан, дар табиат (муносибати олами ҳайвонот) ё инсон (қобилияти биноӣ ва шунавоӣ; мулоҳизаҳои мантиқиро мефаҳмонад) [432].

Бинобар ин, аз лиҳози муқоиса, асимметрия дар тафовути байни забонҳо бештар инъикос мегардад. Мо низ дар пояи ғояҳои илмии Карсевский С.О. [15], Пономаренко И.Н. [27], Гак В.Г. [10, 10], Федоров А.Ф., Бархурдаров Л.С., Комиссаров В.Н., Швейтсар А.Д., Ретскер Я.И., Аврамов ва дигарон фикру мулоҳизаҳои хешро дар забоншиносии тоҷик пешниҳод мекунем.

Чунончи маълум аст, дар забоншиносӣ асимметрияи дуҷониба бештар ба назар расида, масалан В.Г.Гак асимметрияи забониро дар ду падида муайян намудааст: 1) *ҳастаӣ ва периферия*; 2) *ихтилофи байни сохтор ва мундариҷа*. Тибқи падидаи дувум, ӯ нобаробарии системавӣ, сохторӣ ва функсионалиро чудо намуда, дар асимметрияи сохторӣ, омӯзиши омилҳои парадигматика ва синтагматикаро муқаррар сохтааст [10, 47].

В.Г. Гак асимметрияи аломатиро нисбат ба мутақаддимон васеъ баррасӣ намуда, ба хулосае расидааст, ки асимметрия дар вижагиҳои синтагматикӣ ва семиотикӣ зоҳир мегардад. Вижагии синтагматикии асимметрия фарогири воҳиди маъноӣ буда, тавассути омезиши ду ва ё зиёда воҳидҳои забонӣ (сохторҳои таҳлилӣ, воҳидҳои фразеологӣ) ва инчунин воҳидҳои маъноӣ арзёбӣ мегардад.

Асимметрияи семиотикӣ падидаҳоеро ба мисли набуди воҳиди луғавӣ дар воҳиди маъноӣ (аломатгузорӣ, аломати сифр, эллипс) ва воҳиди маъноӣ дар воҳиди расмӣ (десемантизатсия, истифодаи аломатҳои холӣ, аломати семиотикӣ) ва ғайраро фаро мегирад.

Мувофиқи назарияи В.Г. Гак, асимметрия шаш зуҳуротро маънидод мекунад. Дар робита ба ин масъала, навъҳои асимметрия аз ҷиҳати таърихӣ ва функсионалӣ бо ҳам зич алоқаманданд: масалан, эллипс ба конденсатсия (нишонаи ихтисор) оварда мерасонад, аломати таҳлилӣ бо десемантизатсияи як аъзои сохтор робита дорад [11, 6].

Умумияти ин категорияҳои илмӣ имкон медиҳад, ки принсипҳои симметрия ва асимметрия дар соҳаи ҷомеашиносӣ татбиқ шаванд. Дар забоншиносӣ ҷанбаҳои муайяни зуҳуроти симметрия ва асимметрия борҳо аз ҷониби муҳаққиқон баррасӣ шудааст.

Симметрия ва асимметрия категорияҳои асосии матн мебошанд (Н.Л. Мишкина). Муҳаққиқон вазифаҳои симметрия ва асимметрияро чун зуҳуроте ба монанди тавозуни баробар ё нобаробари матн ва тарҷума меҳисобанд [32, 86],

Симметрия дар матн на танҳо баробарӣ ва такрори унсурҳои бадеӣ мебошад, балки фарқи байни қисматҳои онро низ дар бар мегирад [27, 285-286]. Симметрия ва асимметрия категорияҳои ногусастаи матнҳои бадеӣ буда, пояи эстетикӣ доранд. Вазифаи эстетикӣ дар ин ҳолат чун гиперфунксия муайян шудааст. Дар забоншиносӣ ва поэтика унсурҳои симметрия ва асимметрия чун экспрессионӣ[*], эстетикӣ ва прагматикӣ дар таҳлили шеър ва матнҳои насрӣ (асарҳои В.В. Виноградов, М.Л. Гаспаров, Д.С. Лихачёв, Ю.М. Лотман, З.И. Хованская, В.Б. Шкловский, Р.О. Якобсон ва ғ.) муҳокима ва тадқиқ шудаанд [11, 29].

Пишалникова В.А. матни бадеиро як системаи синергетикӣ[**] ҳисобида, симметрия ва асимметрияи матнро аз нуқтаи назари синергетика таҳқиқ мекунад [26, 37]. Мавсуф қайд мекунад, ки омӯзиши фазои луғавӣ-маъноӣ ва матниро метавон бо роҳи ошкор сохтани тазоди дутарафаи симметрия ва асимметрия баррасӣ намуд [27, 285]:

1) хусусиятҳои симметрияи матн, ки дар қолабҳои шакл ва такомули маъно зоҳир гардида, таносуби тиллоӣ (пайдарҳамии муттасил) ва силсилаи диссимметрия номида мешаванд;

2) сохтори симметрияи аломатҳои забонии дохили матн (яъне воҳидҳои луғавӣ ва сохторҳои синтаксисӣ);

3) мундариҷаи фарқкунандаи матнҳои дуюмдараҷа (тарҷумаҳо, тафсирҳо), ки дар асоси матни асл ҳосил мешаванд.

Хусусиятҳои симметрии матни бадеӣ такрори фарқкунандаи як калима ё мафҳуми калидӣ ва силсилаи диссимметрияро эҷод мекунанд [27, 286].

Баъзан, дар заминаи тарҷумаи матни бадеӣ матни ҷадиде ҳосил мешавад, ки он дорои мазмун ва мӯҳтавои тоза мегардад. Дар заминаи категорияи умумии симметрия ва асимметрия метавон гуфт, ки матни асл бо матни тарҷума дар ҳолатҳои дурустӣ ва нобаробарӣ симметрия ё асимметрия мегардад.

---

[*] (аз калимаи лотинии “expressio” - “ифода” гирифта шуда) маҷмӯи хусусиятҳои маъноӣ ва услубии воҳиди забон аст, ки онро дар як амали коммуникативӣ ҳамчун воситаи ифодаи субективии муносибати гӯяндаро ба мундариҷа ё сухан таъмин менамояд. Истилоҳи экспрессивӣ дар тамоми воҳидҳои забонӣ роиҷ аст. Воситаҳои экспрессивии фонетикӣ тағйироти овозҳои фонологии номарбутро барои як забони муайян (масалан, дар забони русӣ тағирёбии давомнокӣ ва ғ.), воситаҳои талаффуз ва оҳангро дар бар мегиранд. Воситаҳои морфологӣ (калимасозӣ) таркиби калима ва доираи васеи аффиксҳои ифодагари мафҳумҳои лутфу меҳрубонӣ ва таҳқиромезро фаро мегиранд. Воситаҳои экспрессивии луғавӣ як чузъи калима буда, илова бар маънои субъективӣ-мантиқӣ, инчунин интертексия ва моҳияти афзоянда доранд. Ҳама воситаҳои ифодаи ин дараҷаҳо тобиши нисбатан мусбӣ ё манфӣ доранд. Аз лиҳози синтаксисӣ, экспрессия тавассути тағйир додани тартиби маъмулии калимаҳо бо сохторҳои эллиптикӣ, такрорёбанда ва ғайра ифода мешавад [432].

[**] Синергетика (аз вожаи юнонии “συν” - “префикси мутобиқат” ва “activityργον” - “фаъолият”) як самти байнизабонӣ буда, ташаккул, низом ва сохторҳоро дар системаҳои кушод, аз ҷиҳати термодинамика мефаҳмонад. [Википедия https://ru.wikipedia.org/wiki/Синергетика].

Дар назарияи тарҷума сохтори симметрияи аломатҳои китобӣ ва мундариҷаи фарқкунандаи матнҳои тарҷума басо муҳим аст. Азбаски дар мавриди тарҷума мо бо мафҳумҳои забонӣ робита дорем, барқарор намудани муносибатҳои симметрия ва асимметрияи матнҳои асл ва тарҷума ҳадафи асосӣ ба шумор рафта, қабл аз ҳама, таъйини зуҳуроти симметрия ва асимметрияи байнизабонӣ матлаб ва меҳвари таҳқиқ мебошад. Чунин унсурҳо тибқи анъана аз рӯи авомили забонӣ муқаррар мешаванд.

Аз ин рӯ, мо метавонем симметрияи фонетикӣ, морфологӣ, синтаксисӣ ва луғавии матнҳои асл ва тарҷумаро мухталиф шуморида, онҳоро алоҳида ҳаллу баррасӣ намоем. Намудҳои нодири симметрия дар назарияи тарҷума инҳоянд: симметрияи тасвирӣ, эстетикӣ ва мафҳумӣ (консептуалӣ).

Ҳангоми тарҷумаи бадеӣ, мутарҷим бевосита бо ду навъи симметрия - ибтидоӣ ва дуюмдараҷа дучор мешавад. Симметрияи ибтидоӣ яке аз омилҳое мебошад, ки матни бадеиро шоирона ифода мекунад.

Палиндромҳо* (симметрияи ҳуруфи воҳидҳои луғавӣ) ва овозҳо (симметрияи фоносемантикии маъно ва овозии воҳидҳои луғавӣ), навиштани овоз (симметрияи овоз ва экстралуғавӣ) яке аз муҳимтарин зуҳуроти симметрияи ибтидоӣ ба шумор меравад.

Таркиби палиндромикӣ ба симметрияи овоз асос ёфтааст, ки сохтори он ноустувор буда, ба қонунҳои забонӣ итоат намекунад. Симметрияи мураккабии овоз ва садонокҳо дар палиндромҳои сингулӣ бо хату ибора ва ҷумлаҳо ифода меёбанд. Симметрияи пурраи овоз дар палиндром бо симметрияи пурраи ҳарф якҷоя пайдо мешавад [5, 14].

Симметрия дар шеър нақши муҳим дошта, авҷи шеърро нишон медиҳад. Шеър аз наср бо мавзуният ва мазмуни жарф тафовут дорад.

Тартиби возеҳ, ивази мунтазами ҳиҷоҳои заданок, истифодаи фаровони омилҳои эҳсосотӣ, эътимоднокӣ ва дидгоҳи эстетикӣ асари шоирро ҷило ва нуфузи бадеӣ мебахшанд.

Дар таълифи матни манзуми бадеӣ ду вижагии асосӣ корбаст мешавад: давомнокии ҳиҷо (дароз ва кӯтоҳ) ва заданокии ҳиҷо. Мувофиқи вижагиҳои системаҳои забонӣ, ду системаи фарқкунанда мавҷуд аст: вазн ва ҳиҷо. Ҳузури принсипҳои гуногуни осори шоирон дар такя ба қонуниятҳои умумиҷаҳонии симметрия асос ёфтаанд. Яъне, воситаи эҷоди шеър омезиши зуҳуроти симметрия ва асимметрия буда, ҳар як асари шеърӣ ин вижагиро таҷассум мекунад [22, 61].

Вазифаи тарҷумони матни бадеӣ бо назардошти категорияи умумии симметрия - таълифи асари мазмунан яксон мебошад.

Воҳидҳои матни асл, ки симметрияи ибтидоӣ тавлид мекунанд, ҳамчун воҳидҳои тарҷума муайян шуда, онҳоро тарҷумон мувофиқи тарозуи ақл истифода мекунад. Натиҷаҳои ҷолиб ҳангоми омӯзиши категорияи симметрия тавассути таҳлили муқоисавии тарҷумаи осори бадеӣ рӯи кор меоянд.

Асимметрияи маъно яке аз самтҳои асосии тарҷумаи бадеӣ ба ҳисоб рафта, раванди тарҷума чун системаи гузариш маънидод мегардад ва набуди ҳамоҳангии сохтор ва маъно дар матнҳои бадеӣ яке аз хусусиятҳои ин равия мебошад.

Категорияи маъно ба омӯзиши матншиносии фалсафӣ, герменевтика, равоншиносӣ, мантиқ, забоншиносӣ, адабиётшиносӣ ва тарҷумашиносӣ рабт дорад.

Солҳои тӯлонӣ масъалаи мафҳум ва маъно таваҷҷӯҳи олимонро ҷалб намуда, ҳанӯз дар асри XVI Маттиас Флатсиус фарқи мафҳум ва маънои калимаро ҷудо кардааст [12, 79].

Дар асари Фреге Г. «Мафҳум ва маъно» перомуни ихтилофоти таърифи маъно омадааст, ки як ашё бо номе маънидод шуда, метавонад аз якчанд калима ё аломатҳои гуногун иборат бошад. Маънии дурусти исм мушаххасан барои соҳиби забон равшан аст. Мавсуф ба хулосае расидааст, ки маъно бояд бо аломат яксон бошад, гарчанде дар баъзе ҳолатҳо як аломат ягон маъниро ифода намекунад. Ба гуфтаи Фреге Г. маънои предмет на танҳо дар забонҳои мухталиф, балки дар забони асл ба таври гуногун ифода меёбад [35, 1-3]. Номҳое, ки маънои шабеҳро мефаҳмонанд, синоним номида мешаванд.

Ҳамзамон, Фреге Г. исбот мекунад, ки маънои возеҳ баёншуда бояд аз фикр ҷудо бошад, зеро назари мардум гуногун аст. Аммо дарки яксони маъно барои халқҳои мухталиф набояд монеа шавад [35, 4].

Ба андешаи Фреге Г. исме, ки маъноаш бо номаш тавъам аст, комилан симметрия мебошад [35, 5].

---

* Палиндром (аз вожаҳои юнонии “πάλιν” - “ба қафо, азнав” ва “δρόμος” - “дав, ҳаракат”), инверсия - адад, омезиши ҳарфҳо, калима ё матне, ки аз ҳарду самт баробар хонда мешавад. Масалан, рақами 101; калимаҳои топот; ба забонҳои русӣ ва финӣ *saippuakivikauppias* (фурӯшандаи собун) - дарозтарин калимаи палиндромӣ дар ҷаҳон аст; матне чун “садбарг зери пои Азор афтод” ва ғ [Векипедия https://ru.wikipedia.org/wiki/Палиндром].

Масъалаҳои синонимия ва антонимия, ки ба ҳайси зуҳуроти симметрия ва асимметрияи воҳиди забонӣ ҳисобида шуда, дар асарҳои олимони рус ва англис (дар мавриди таъйини категорияи маъно) баррасӣ шудаанд. Бояд қайд намуд, ки калима, ибора ва ҷумлаҳо воҳидҳои асосии маъноӣ мебошанд. Забон - як навъ низоми семантикии калимаҳо буда, муносибатҳои кулл ва ҷузъро дар баробарӣ (синонимия) ва нобаробарӣ (антонимӣ) ифода мекунад.

Маънӣ дорои мазмуни зеҳнӣ аст, яъне падидаи возеҳ буда, бо тафаккури инсон робита дорад. Маънӣ дар рӯҳ ва шуури инсон ҳосил мегардад. Дар ҳолате, ки маъно мазмуни дигар гирифта дар забон ифода гардад, метавонад дар фарҳанг интиқол ёбад ва миёни миллатҳо роиҷ гардад.

Аз ин рӯ, забон - як системаи ифода, ҳифз, тарҷума ё интиқоли маъно мебошад.

Ба ақидаи Карсевский С.О. мазмуни матнҳои илмӣ ва асарҳои бадеӣ тибқи сохтори маъноӣ маҳдуд буда, ифодаҳои возеҳро ба олами воқеӣ пешниҳод мекунад [15, 53].

Чӣ тавре маълум мегардад, таълимоту тадқиқоти мухталиф дар қазияи маъно, синонимия, антонимия, симметрия ва асимметрия бештар аз ҷониби олимони рус ҳаллу фасл шудааст.

Чи тавре маълум аст, таълимоту тадқиқоти мухталиф дар қазияи маъно, синонимия, антонимия, симметрия ва асимметрия бештар аз ҷониби олимони рус ҳаллу фасл шудааст.

Мишкина Н.Л. ҳангоми таъйин ва таърифи арзишҳои симметрия ва асимметрия ҷиҳати тавсифи мафҳумҳои «ҷаҳонбинии муаллиф» ва «олами маънавӣ» дар такмили матн ба таъсири қонунҳои динамикӣ ва системаи матн такя намудааст [22]. Ӯ ба чунин хулоса расидааст, ки симметрия ва асимметрия воситаҳои таҳлили зеҳнӣ буда, онҳо омилҳои мушаххастгари матн мебошанд ва системаи забониро рушд дода, ба он маънои тоза мебахшанд. Аз ин ҷиҳат, симметрия ва асимметрия на фақат ташаккули ягонаи сохтор, балки категорияи маъноро низ ифода мекунанд [22, 54].

Таҳлили муқоисавии матнҳои асл ва тарҷума собит месозад, ки дар баробари симметрия ё асимметрияи воҳидҳои забонӣ, тибқи як вижагӣ воҳидҳои забонӣ симметрия мешаванд, дар акси ҳол асимметрия мегарданд.

Хулоса, ҳангоми омӯзиш ва таҳқиқи зуҳуроти симметрия ва асимметрияи воҳидҳои забонӣ, тағйироти миқдорӣ ва сифатии онҳо ба назар гирифта шуда, дар қиёс ва муқобалаи сохтор ва мундариҷаи матнҳои асл ва тарҷума инъикос мегарданд.

Ҳамзамон, симметрия ва асимметрияи аломат ҳангоми зарурати интихоби воҳидҳои забонӣ дар раванди тарҷума мунъакис шуда, оқибат маълумоти нав ҳосил мешавад.

Пас, симметрия ва асимметрияи бахшҳои алоҳидаи матн дар назарияи тарҷума далели баробарӣ ё нобаробарии матни асл ва тарҷума набуда, балки имкони интиқоли сохтор ва мазмуни аслро дар тарҷума нишон медиҳанд.

Ҳамин тариқ, омӯзиши зуҳуроти симметрия ва асимметрия дар тарҷумаи осори бадеӣ аҳамияти аксиологӣ дошта, бавижа асимметрия дар ҷараёни тарҷума таъсири назаррас дорад.

ПАЙНАВИШТ

1. Аврамов Г.Г. Использование идеи асимметрии в лингвистике. Лекции [Электронный ресурс]// URL: http://iteach.rspu.edu.ni/l2005/web Avramov/index.htm (Санаи истифодабарӣ: 15.02.2021).
2. Античные теории языка и стиля (антология текстов). – СПб., 1996. – 364 с.
3. Асимметрия. Лингвистический энциклопедический словарь. http://tapemark.narod.ru/les/047d.html (Санаи истифодабарӣ: 15.02.2021).
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы языкознания [Текст] / Ш. Балли. – М., 1995.
5. Бубнов А.В. Типология палиндрома. Исследование палиндромных и околопалиндромных форм: Опыт учебного пособия-словаря. Курск, 1995.
6. Введение в синергетику перевода: монография / Л.В. Кушнина, И.Н. Хайдарова, С.С. Назмутдинова, [и др.]; под общ. ред. Л.В. Кушниной. – Пермь: Изд-во Перм. нац. исслед. политехн. ун-та, 2014. – 278 с.
7. Вейл Г. Симметрия. М.: Наука, 1968.
8. Вернадский В.И. Избранные труды по истории науки. М.: Наука, 1981.
9. Вигнер Е. Этюды о симметрии / Пер. с анг. Ю.А. Данилова; Под ред. ЯЛ. Смородинского. М., 1971.
10. Гак В. Г. Асимметрия в языке / В. Г. Гак // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М., 1990. – С. 47.
11. Гак В.Г. Об использовании идеи симметрии в языкознании, в кн.: Лексическая и грамматическая семантика романских языков, Калинин, 1980.
12. Гончар Н.Г. Асимметрия в переводе художественного текста: этнолингвокультурный аспект: / Гончар Н.Г. дисс. … канд. фил. наук: Тюмень, 2009. - 254 с.
13. Депечук Н.П. Симметрия и асимметрия в живой природе. Киев, 1963.

14. Иванов Вяч. Вс. Нечет и чет. Асимметрия мозга и динамика знаковых систем / Избранные труды по семиотике и истории культуры. Том I. - М.: «Языки русской культуры», 1999. - С. 381-602.
15. Карцевский С.О. Об асимметричном дуализме лингвистического знака, в кн.: Звегинцев В. А., История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях, ч. 2, М., 1965.
16. Косимова Н.Ф. К исследованию асимметрии лингвистического знака. International scientific review «Языкознание и литературоведение», Бухара: ООО «Олимп», 2016. - С. 23-26.
17. Кретов А.А. Асимметрия в лингвистике / Кретов А.А. // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. - 2010. - №2. - С. 5-11. https://rucont.ru/efd/516603
18. Латышев Л. К. Курс перевода. Эквивалентность перевода и способы её достижения. / Латышев Л. К. – М.: Межд. отн., 1981, – 198с.
19. Латышев Л. К. Проблема эквивалентности в переводе: дис. … д-ра. филол. наук / Л. К. Латышев. - М., 1983. – 431 с.
20. Лыков А.Г., Лыкова Н.А. Асимметризм русского слова. Краснодар, 2002.
21. Маковский М.М. Системность и асистемность в языке. М., 1980.
22. Мандель Е.Л. О Сочетании симметрии и асимметрии как инструменте стихотворной формы. URL: http://base.ijc.ru/sredapoeta/almanah2/mandell.ht
23. Маслов СЮ. Асимметрия познавательных механизмов и ее следствия // Семиотика и информатика. 1983. Вып. 20.
24. Овчинников Н.Д. Асимметрия // Новая философская энциклопедия: В 4 т. М, 2000. Т. 1.
25. Парадигматика. Лингвистический энциклопедический словарь. http://tapemark.narod.ru/les/047d.html (Санаи истифодабарӣ: 15.02.2021).
26. Пищальникова В.А. Симметрия и асимметрия текста как синергетической системы // Единицы языка и их функционирование. Саратов: СГАП, 1999. Вып. 5. С. 3-12.
27. Пономаренко И.Н. Симметрия/асимметрия в лингвистике текста: дис. ... д-ра филол. наук: Краснодар, 2005. - 322 с.
28. Романовская Т.Б. Симметрия // Новая философская энциклопедия: В 4 т. М., 2000. Т.3.
29. Семиотика. Лингвистический энциклопедический словарь. http://tapemark.narod.ru/les/047d.html (Санаи истифодабарӣ: 15.02.2021).
30. Симметрия. — М.: Советская энциклопедия, 1976. — (Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров ; 1969—1978, т. 23).
31. Синтагматика. Лингвистический энциклопедический словарь. http://tapemark.narod.ru/les/047d.html (Санаи истифодабарӣ: 15.02.2021).
32. Сонин А.С. Постижение совершенства: симметрия, асимметрия, диссимметрия, антисимметрия. М.: Знание, 1987.
33. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. Москва: Прогресс, 1977. 696 с.
34. Урманцев Ю.А. Симметрия природы и природа симметрии. – М.: Мысль, 1974. – 229 с.
35. Фреге Г. Смысл и значение /(Пер. с нем.) // Готлоб Фреге. Смысл и значение. https://bookscafe.net/read/frege_gotlob-smysl_i_znachenie-243139.html#p1 (Санаи истифодабарӣ: 15.02.2021).
36. Харина Е. С. [Электронный ресурс]: Явление симметрии/асимметрии языкового знака. URL:https://pgu.ru/editions/un_reading/detail.php?SECTION_ID=2835&ELEMENT_ID=9883.
37. Шубников А.В., Копцик В.А. Симметрия в науке и искусстве. М.: Наука, 1972.
38. Экспрессивность. Лингвистический энциклопедический словарь. http://tapemark.narod.ru/les/047d.html (Санаи истифодабарӣ: 15.02.2021).
39. Shubnikov A.V., Koptsik V.A. Symmetry in Science and Art. N.Y.; L.: Plenum Press, 1974.

СИММЕТРИЯ И АСИММЕТРИЯ В ТЕОРИИ ПЕРЕВОДА

Статья посвящена исследованию симметрии и асимметрии в истории лингвистики и теории перевода как сущностного свойства процесса перевода. Рассматривается универсальная категория симметрии и асимметрии в теории перевода и аспекте художественного перевода.

Симметрия лежит в основе эстетизма оригинального художественного текста и обеспечивает успешность перевода. Установление отношений симметрии/асимметрии между текстом-оригиналом и текстом-переводом предполагает определение симметрических элементов различных уровней, которые являются единицами перевода.

Симметрия и асимметрия играют огромную роль в жизни языка и составляют одну из основных трудностей для теоретического осмысления языковых фактов. Обычно естественный знак описывается как такая семиотическая система, которая, в отличие от

других семиотических систем, характеризуется асимметрией знака, т.е. отсутствием точного соответствия между означаемыми и означающими.

Также изучается лексические значения симметрии и асимметрии и их влияние в процессе перевода. Симметрия и асимметрия относятся к фундаментальным принципам мироустройства. Симметрии в лингвистике уделялось значительно больше внимания, она провозглашалась основным, если не единственным принципом организации языка. А также анализируя некоторые категории симметрии/асимметрии в теории перевода.

Результаты исследования могут быть использования для переосмысления теоретических положений и коррекции методики преподавания практики перевода, а также уточнения методов и принципов оценки качества перевода, в чем, по мнению авторов, видится актуальность настоящей статьи.

Ключевые слова: *симметрия, асимметрия, теория перевода, текст, структура и содержание, художественный перевод, лексическое значение.*

SYMMETRY AND ASYMMETRY IN TRANSLATION THEORY

The article is devoted to the study of symmetry and asymmetry in the history of linguistics and the theory of translation as the necessity of the translation process. The universal category of symmetry and asymmetry in translation theory and the aspect of literary translation is considered.

Symmetry is at the heart of the aesthetics of the original literary text and ensures the true translation. Establishing a symmetry/asymmetry relationship between the original text and the translated text involves defining the symmetrical elements of the different levels that are the units of translation.

Symmetry and asymmetry play a huge role in language existence and constitute one of the main difficulties for theoretical understanding of linguistic facts. Typically, a natural sign is described as such a semiotic system, which, unlike other semiotic systems, is characterized by the asymmetry of the sign, i.e. the lack of precise correspondence between meaning and denotative.

Lexical values of symmetry and asymmetry and their influence in the translation process are also studied. Symmetry and asymmetry are fundamental principles of world order. Symmetry in linguistics was much more attention paid, it was proclaimed the basic, if not the only, principle of language organization. As well as analyzing some categories of symmetry/asymmetry in translation theory.

The results of the study may be used to rethink the theoretical provisions and correct the method of teaching translation practice, as well as to clarify the methods and principles of assessing the quality of translation, which, according to the authors, sees the relevance of this article.

Keywords: *symmetry, asymmetry, translation theory, text, structure and content, literary translation, lexical meaning.*

Сведения об авторе:

Максудов Умед Олимович *– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков, Политехнический институт Таджикского технического университета имени академика М. Осими. Адрес: 735700, Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд, 20-й квартал, дом 6. E-mail: olimi.umed@mail.ru, Телефон: 928855550.*

About the author:

Maksudov Umed Olimovich *- Polytechnic Institute of Tajik Technical University named after Academician M. Osimi, candidate of pedagogical science, senior teacher of the department of foreign languages. Address: Tajikistan, 735700, Sughd region, Khujand City, 20th district, Building 6. E-mail: olimi.umed@mail.ru, Phone: 928855550.*

ТАҲҚИҚИ АДАБИЁТИ АСРҲОИ ХУІ–ХІХ ВА ИБТИДОИ АСРИ ХХ: САҲМИ ХОЛИҚ МИРЗОЗОДА ДАР ШИНОХТ ВА БАРРАСИИ ОН

Худойдодов А.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар омӯзишу баррасии адабиёти асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX, тавсифу таҳлили чеҳраҳои барҷастаи ин асрҳо ҷустуҷӯ ва пажӯҳиши олимони собиқ шӯравӣ ва адабиётшиносони тоҷик назаррас ва пуразриш мебошад. Тадқиқи адабиёти асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX-и тоҷик асосан аз солҳои 50-уми асри гузашта шурӯъ гардид. Муҳаққиқони таърихи адабиёти тоҷик ба ин давраи камомӯхташудаи адабиёт таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намуда, ба пажӯҳиши он ба таври ҷиддӣ машғул шуданд. Дар ин бобат хизмати олимони барҷастаи тоҷик академик А.Мирзоев [3] ва профессор Х. Мирзозода[4] боиси таваҷҷуҳи махсус аст.

Пажуҳишҳое, ки доир ба адабиёти асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XIX дастраси умум шуданд, аз рисолаҳои алоҳида, очеркҳо, мақолаҳои сирф илмӣ, мақолаҳои илмию методӣ, мақолаҳои илмию оммавӣ, брошюраҳо ва муқаддимаи маҷмӯаи адибон иборат мебошанд. Ҳар кадоми онҳо дорои аҳамияти вижа буда, барои муайян намудани моҳияти ғоявию бадеии адабиёти асрҳои мазкур, равияю ҷараёнҳои адабӣ, намояндагони доираҳои адабӣ, мазмуни ғоявии эҷодиёти адибон, жанрҳои адабӣ ва ҷараёни инкишофи онҳо аҳамият доранд. Дар рисолаҳо ва мақолаҳои илмӣ, гуфтан мумкин аст, ки хусусияти хоси адабиёти асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX ва мавқеи адибони намоёни он равшан ва муайян гардидааст.

Соли 1950 «Материалҳо доир ба таърихи адабиёти тоҷик»-и Х.Мирзозода [4] барои омӯзиши адабиёти асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX манзури хонанда гардид, ки барои донишҷӯёни мактабҳои олӣ ва омӯзишгоҳҳои омӯзгорӣ ҳамчун васоити таълим хизмат намуд. Х. Мирзозода масъалаи хеле кам мавриди омӯзиш қарор гирифтани адабиёти асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX-ро таъкид намуда навиштааст, ки «ғайр аз эҷодиёти Сайидо ва Шоҳин, чи ҳолати адабӣ ва чи шоирон ва нависандагони асрҳои ХУ1-Х1Х ва ибтидои асри XX омӯхта нашудаанд» [4, с.303]. Дар баробари ин муаллиф иқрор мешавад, ки маводҳои тавсифии оид ба ҳаёти иқтисодию сиёсӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ-синфӣ ва истеҳсолӣ, инчунин характеристикаи ҳаёти илмиву адабӣ, маданияту фарҳанг, ҷараёнҳои адабӣ, таҳлили ҷиддии эҷодиёти чеҳраҳои адабӣ ва тавсифи асарҳои онҳо, ҳамчунин тамоюлҳои мусбат ва манфии адабиёти даврaҳои мазкур ва маҳдудиятҳои таърихии чеҳраҳои адабӣ ба таври пурра омӯхта нашудааст.

Муаллиф вазъияту ҳолати маданият ва адабиёти асри ХУ1-ро аз воқеаҳои сиёсиву иқтисодии ин асрҳо, бахусус аз як тараф паст рафтани ҳолати иқтисодӣ, аз тарафи дигар ҷанҷолҳои мазҳабӣ, парешонӣ ва таъқиби халқи муқимӣ, дараҷаи пасти маданият ва адабиёти бодиянишинҳо ва саркардагони онҳо ҷустуҷӯ намуда, ҳатто аз охири асри ХУ хеле ақиб мондани ҳолати маданӣ ва адабии асри ХУ1-ро таъкид мекунад. Х. Мирзозода инчунин яке аз сабабҳои асосии ба ҳар сӯ ҳиҷрат намудани арбобони илму адабиёт, парешонии доираҳои адабиро аз боло рафтани ҷаҳолату ҷаҳолатпарасӣ ва авҷ гирифтани муносибату ҷанҷолҳои мазҳабӣ дониста, як муддат аз даст додани шӯҳрату шаҳомати шаҳрҳои Самарқанду Ҳирот, ки аз марказҳои илмиву адабии Мовароуннаҳру Хуросон маҳсуб меёфт, зикр менамояд. Мулоҳизаҳои муаллиф дар масъалаи мавқеи мардуми маҳаллӣ-тоҷикон мақоми вижа дорад.

Х. Мирзозода чун яке аз аввалин пажӯҳандагони осори Ҳилолӣ, бо вуҷуди баъзе андешаву мулоҳизаҳо баҳснок[1, с.206] дар адабиётшиносии тоҷик шинохта шудааст. Воқеан андешаи муҳаққиқ оид ба назари Ҳилолӣ ба дини ислом ва дар ин замина дар шеърҳои ӯ ҷой доштани «атеистӣ-даҳригӣ-бединӣ» ва барои исботи гуфтаи худ ғазали «Туро, ки ҷони манӣ, сахт нотавон рӯза» оварданаш ба назари мо низ баҳсталаб менамояд. Дар баробари ин ҳамчунин нисбати исми Ҳилолӣ, ки ӯро Нуриддин номидааст, розӣ шудан мумкин нест, зеро дар ягон сарчашмаи илмиву таърихӣ Ҳилолӣ бо чунин ном зикр нашудааст.

Х. Мирзозода дар боби «Восифӣ» низ тибқи сарчашмаҳои мавҷуда, «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и адиб ва инчунин мақолаҳои мавҷуда дар бораи тарҷумаи ҳоли Восифӣ ва сафарҳояш ба хонанда маълумотҳои зарурӣ пешниҳод мекунад. Дар баъзе масъалаҳо ба Х. Мирзозода розӣ нашудани муҳаққиқон, монанди масъалаи соли таваллуди Восифӣ (соли 1476), сафари вай ҳангоми ҳуҷуми Исмоили Сафавӣ ба Хуросон ва хеле зиёд нишон додани ҳаҷми «Бадоеъ-ул-вақоеъ» (60 ҷ. ч.)

албатта андешаҳои муҳаққиқи эҷодиёти Восифӣ А.Н. Болдирев дуруст аст. Абдурраҳмони Мушфиқӣ бо мероси адабии худ дар таърихи адабиёти тоҷик, ба вижа дар адабиёти асрҳои ХУ1-Х1Х, ки то солҳои 50-уми садаи ХХ дар Тоҷикистон хеле кам мавриди омӯзиш қарор ёфта буд, мақоми муҳим дорад. Омӯзиши эҷодиёти Мушфиқӣ дар адабиётшиносии муосири тоҷик тибқи тадқиқи З. Аҳрорӣ [2, с.274] асосан аз «Намунаи адабиёти тоҷик» шурӯъ шуда, минбаъд дар «Намунаҳои адабиёти тоҷик» ва китобҳои дарсии мактаби миёнаву олӣ густариш ва инкишоф ёфтааст. Х. Мирзозода низ яке аз нахустин муҳаққиқони осори шоир маҳсуб ёфта, дар «Намунаҳои адабиёти тоҷик» оид ба тарҷумаи ҳол, эҷодиёти адабӣ ва намунаҳо аз достони «Гулзори Ирам» ва ду ғазали шоирро ба хонанда пешниҳод кардааст. Маълумотҳое, ки Х. Мирзозода дар бораи Мушфиқӣ дар «Материалҳо доир ба таърихи адабиёти тоҷик»-овардааст, аз навиштаҳои муҳаққиқони онрӯз бо фарогирии маълумотҳои зарурӣ оид ба тарҷумаи ҳол, таҳлилу баррасии эҷодиёти шоир, ки дар онҳо мавҷуд набуданд як андоза фарқ дорад. Вале бо вуҷуди маълумотҳои хубу андешаҳои ҷолиб баъзе асноду мулоҳизаҳои муаллиф дар бобати зиндагинома ва эҷодиёти Мушфиқӣ баҳсталабанд, ки оид ба онҳо З. Аҳрорӣ муфассал таваққуф намудааст. Муҳаққиқони таърихи адабиёт аз шаш Мушфиқие, ки дар асрҳои Х, ХУ1, ХУП зиндагӣ ва эҷод кардаанд хабар медиҳанд. Бинобар ин Х. Мирзозода дар тарҷумаи ҳоли Мушфиқӣ баъзе ходисаву воқеаҳои зиндагиномаи Мушфиқиҳои дигар, бахусус Мушфиқии Бағдодиро махлут намудааст. Дуввум, Х. Мирзозода дар бораи қабри эҳтимолӣ-тақлидии Мушфиқӣ дар қалъаи Деҳбоши шаҳри Балх бе нишон додани сарчашмаи маълумот андешаи иҷмолӣ баён карда, барои исботи фикри худ як мисраъ аз ғазал («Ман куҷову сурати қабри мани мискин куҷо…»)-ро намуна овардааст, ки ин низ баҳсталаб аст. Сеюм, тибқи маълумоти «Ништари ишқ» муҳаққиқ ба чунин хулоса омадааст, ки «мусофирати Мушфиқӣ дар ин вақт ба сабаби алоқаманд будан ба корҳои давлатӣ ва ҳамчун маликушшуаро, сардори ҳайъати вакилони ба Ҳиндустон рафтагӣ таъин шуданаш воқеъ шудааст[4, с.50]. Сафарҳои ба Ҳиндустон намудаи Мушфиқиро З. Аҳрорӣ ба тангии маишат ва нооромиҳои Моваруннаҳр марбут медонад, ки ин маълумот саҳеҳтар аст. Чаҳорум, муҳаққиқ барои тасдиқи фикрҳои худ аз ашъори шоир байтҳо ва ғазале овардааст, ки онҳо дар девони Мушфиқӣ мавҷуд набуда, мутлақо ба ӯ мансубияте надоранд.

Х. Мирзозода ба адабиёти асрҳои ХУП-ХУШ низ таваҷҷӯҳ намуда, оид ба ҳолати сиёсӣ ва авзои иҷтимоӣ, ҳаёти адабӣ ва маданӣ, дар бораи замони зиндагии Бедил ва Зебуниссо, оид ба Сайидои Насафӣ, Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ, Мулҳам, Мирзо Абдулқодир Бедил, Зебуниссо ва намунаҳои эҷодиёти онҳо дар боби дуюми китоби мазкур маълумотҳои мухтасари тарҷумаиҳолӣ медиҳад. Х. Мирзозода дар зерфасли «Ҳолати сиёсӣ ва авзои иҷтимоӣ» ба таври кӯтоҳ бошад ҳам аз ҳодисаву воқеаҳое, ки дар Моваруннаҳру Хуросон барои тоҷу тахт байни худи хонадононҳои шайбонӣ ба амал омадаанд, андеша баён намуда, то соли 1756 ҳукмронӣ кардани писарони Абулфайзхон – Абдулмӯъмин ва Убайдулло ва аз дасти Раҳимбӣ атолиқ кушта шудани онҳо ва бо ҳамин хотима ёфтани сулолаи Аштархониҳо ва ба сари қудрат омадани сулолаи Манғитияро ба хонанда тибқи асноду маълумоти сарчашмаҳо ташреҳ додаст. Муаллиф дар бораи вазъияти сиёсиву иҷтимоии асри ХУП нисбат ба дигар асару мақолаҳое, ки то он рӯз ба дасти хонанда расида буд, маълумоти муфассали бештар медиҳад. Ба андешаи мо барои муаллифони рисолаву китобҳои дарсие, ки солҳои баъди чопи китоби мазкур иншо шудаанд [6], он чун роҳнамо хизмат кардааст. Х. Мирзозода дар ин ҷо оид ба замони зиндагии Бедил ва Зебуниссо зерфасли махсусе бахшидааст, ки дар ягон китоби тадрисии мактаби олӣ то имрӯз дар бораи вазъияти сиёсиву иҷтимоии Ҳиндустони асрҳои ХУ1-ХУШ, ки бо барҳам хӯрдани сулолаи темуриён дар Моваруннаҳру Хуросон, дар натиҷаи муборизаҳои шадиди Заҳириддин Бобур Ҳиндустонро тобеъ намуда буд, мулоҳизае баён нашудааст.

Муҳаққиқ бори аввал дар бораи Сайидо Насафӣ дар «Намунаҳои адабиёти тоҷик»[5, с.175-182] дар бораи тарҷумаи ҳоли шоир ва порчае аз «Баҳориёт» (бо номи «Ҳикояти Ҳайвонот») ва ду ғазали шоир маълумоти мухтасар додааст. Дар бораи каму костиҳо ва ғалатҳои мақолаи мазкур оид ба зиндагиномаи Сайидо А. Мирзоев дар муқаддимаи рисолаи худ «Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик»[3,с.184] сароҳатан андеша баён намудааст. Баррасиҳои муаллиф дар атрофии «Баҳориёт»-и Сайидо ва муқоисаи он бо «Мушу Гурба»- и Убайди Зоконӣ хеле шинаму муассир мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст.Бо вуҷуди баъзе аносири камбудиву нуқсонҳои мавҷуда мақолаи фавқулзикри Х. Мирзозода дар бораи Сайидои Насафӣ аз тадқиқотҳои пуразриш дар адабиётшиносии тоҷик ҳисоб меёбад.

Х. Мирзозода дар пажӯҳиш ва баррасии эҷодиёти Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ низ аз аввалинҳо мебошад. Баъд аз устод С. Айнӣ дар тазкираи «Намунаҳои адабиёти тоҷик» Х. Мирзозода

оид ба тарҷумаи ҳоли Фитрати Зардӯзӣ Самарқандӣ ба таври хел мухтасар маълумот дода, як порчаи калоне аз достони «Толибу Матлуб»- ро бо иловаи луғат манзури хонанда кардааст. Мавзӯи мазкур дар китоби «Материалҳо…» низ бо иловаи баъзе аснод дар тарҷумаи ҳол ва таҳлили муфассали достони «Толибу Матлуб» пешниҳод шудааст. Воқеан, достони «Толибу Матлуб» аз шӯрангезтарин достонҳои ишқии адабиёти классикии тоҷик ва ба қавли Малеҳои Самарқандӣ «Воқеаи аъло, ки аъломартабаи воқеаҳост дар ҳолати козурписар машҳур аст, ҳамонро маснавӣ баста, кору боре карда, ки шунидан дорад» [7, с.371-372]. Донишҷӯи мактаби олӣ бори аввал аз китоби мазкур оид ба зиндагиномаи Мулҳами Бухоройӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил ва Зебуниссо маълумоти тарҷумаиҳолӣ ва намунаҳо аз ашъори эшонро пайдо карда метавонанд.

Адабиёти асри Х1Х ва ибтидои асри ХХ бо фарогирии таҳқиқи доираи адабии Фарғона дар охири асри ХУШ ва ибтидои асри Х1Х ва баррасии эҷодиёти Ҳозиқу Гулханӣ, доираи адабии Бухоро, ҷараёнҳои адабӣ,таҳлили мухтасари тарҷумаи ҳол ва мероси адабии Абдулқодирхоҷаи Савдо, Аҳмади Дониш, Исо Махдум, Шамсиддини Шоҳин ва намунаҳо аз эҷодиёти онҳо, инчунин маълумоти иҷмолӣ дар бораи ҳолати сиёсӣ, адабӣ ва мадании ибтидои асри ХХ аз тадқиқотҳои ҷиддии Х. Мирзозода дар китоби «Материалҳо…» маҳсуб меёбад.

Х. Мирзозода пас аз омӯзиши сарчашмаву манбаъҳои адабиёти мазкур ба хулосае омадааст, ки дар ин доираи адабӣ шоирон асосан дар ду жанр- ғазал ва қасида қувваозмоӣ доштаанд, вале аз ҷиҳати мазмуну муҳтаво ва шакл онҳо ба дараҷаи қасидаву ғазалҳои адабиёти классикӣ нарасидаанд. Муаллиф тибқи нишондоди «Маҷмуат-ушшуаро» -и Фазлии Намангонӣ дар Қӯқанд зиндагӣ ва эҷод кардани беш аз 47 нафар намояндагони шаҳрҳои Хуҷанд, Фарғона, Самарқанд, Бухоро, Тошканд, Истаравшан, Балх, Марв, Ҳирот, Намангон, Исфара, Рошидон, Шаҳрисабз, Қундуз, Қашқар, Косон, Ҳисор , Қӯқандро зикр менамояд ва сабабу омили ба ин доираи адабӣ рӯ овардани онҳоро пеш аз ҳама аз кам будани ҷангҳои дохилӣ ва дар роҳи савдои Мовароуннаҳр, Ҳиндустон, Хитой ва Россия ҷой гирифтани хонигарии Фарғона маънидод намуда, сабаби дигари онро дар заиф шудани мавқеи хонигарии Бухоро дар натиҷаи ҷангҳои дохилӣ, ҳуҷуми ҳамсояҳо-хонҳои Хоразм ва Фарғона ва ҳамчун маркази илмӣ-адабӣ-сиёсӣ суқут ёфтани шаҳри Бухоро маънидод кардааст, ки ин мулоҳиза, албатта саҳеҳ нест. Муаллиф омили дигари рӯ овардани адибон ба Қӯқандро тибқи чунин амалиёт аз шӯҳратёр шудани худи Умархон ва нуфузи ӯ дар минтақаи Осиёи Миёна медонад. Х. Мирзозода шоирони ин доираи адабиро низ ба ду гурӯҳ: шоирони маддоҳ ва шоирони озодфикр ҷудо намудааст. Андешаи устод дар бораи он, ки ҳар дуи ин гурӯҳ дар доираи шароити танги дарбор маҳдуд буда, дар баъзе мавридҳо байни онҳо фарқи ҷиддӣ дида намешавад, то андозае дуруст аст.

Дар масъалаи тарҷумаи ҳол, мероси адабӣ ва муаррифии Гулханӣ дар адабиётшиносии тоҷик низ Х. Мирзозода аз саршиносҳои аввалин маҳсуб меёбад. Ӯ тарҷумаи ҳоли шоирро тибқи сарчашмаву маълумотҳои мавҷудаи илмӣ, ки дар Тоҷикистону Ӯзбакистон ба табъ расидааст, зикр намуда, маводҳои мавҷударо барои муайян намудани зиндагиномаи шоир ва эҷодиёти ӯ кофӣ намедонад. Ба ҳар ҳол тибқи маълумоти Фазлии Намангонӣ ва Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ барои хонанда маълумоти тарҷумаиҳолӣ таҳия ва пешниҳод кардааст ва ду ғазали шоирро барои намуна мисол меоварад. Маълумоти нисбатан пурраро дар бораи Гулханӣ аз мақолаи эшон бо номи «Мавзӯи ҳаёт ва эҷодиёти Муҳаммадшарифи Гулханӣ дар синфи 1Х», ки ибтидо дар маҷаллаи «Мактаби Советӣ» (1970, №5, 6) манзури омӯзгорон гардида буд, пайдо кардан мумкин аст. Дар мақолаи мазкур баробари муайян намудани соли таваллуди шоир(тахминан соли 1770), андешаи адабиётшиносони ӯзбек Воҳид Абдуллоев ва Лазиз Қайюмовро бо мисолҳои мушаххас дар бораи дар Қӯқанд таваллуд шудани ӯ саҳеҳ ва дуруст намедонад. Муаллиф дар ин мақола эҷодиёти Гулханиро муфассалтар шарҳу маънидод намуда, дар бораи маҳорати шеъргӯии шоир, ки аз он нуктасанҷии ӯ намудор мешавад, изҳори ақида намудааст. Дар баррасиву пажӯҳиши доираи адабии Бухоро низ муҳаққиқ андешаи худро дорад. Баъд аз тавсифи мухтасари сулолаи амирони манғит, ки бо мутаассибию ҷаҳолат, золимию бераҳмӣ байни мардум ном бароварда буданд, муҳаққиқ дар бораи рақобати доимӣ ва муносибатҳои ҷангии хонигарии Бухорову Фарғона, ки мардуми оддиро хонабардуш намуда, одамони бомаърифати давр, амсоли Муфтӣ Иноят Махдум, Шариф Махдуми Мӯътасим, Исо Махдум, Ҳомидхоҷаи Зуфунун, Муллошарифи Соат, Мирзо Азими Сомӣ ва дигарон, ки дар таъқиби зимомдорони давр буданд, маълумот медиҳад. Ин буд, ки дар нимаи дуюми асри Х1Х як гурӯҳ тараққипарварон ба мисли Аҳмади Дониш, Савдо, Шоҳин, Садри Зиё, Музтариб, Зуҳурӣ, Исо Махдум ва дигарон чун ситораҳои дурахшон дар осмони тираву тори Бухорои асри

XIX ҷилвагарӣ мекарданд ва навиштаву гуфтаҳои эшон барои ҳукумати давр ба мисли кибрит хавфу хатар дошт.

Х. Мирзозода дар бораи жанрҳои адабиёти дарборӣ (саройӣ) ҳарф зада истода, ғазалро «услуби хоидашудаи феодалӣ» маънидод намудааст, ки албатта ин андешаи устод баҳсталаб аст. Ғазал дар ҳамаи давру замон (ва ҳатто имрӯз ҳам-А.Х.) аз жанрҳои маъмул ва беҳтарини адабиёт маҳсуб меёбад.

Тибқи мушоҳидаҳои муаллиф дар нимаи дуюми асри XIX дар эҷодиёти АҳмадиДониш, Савдо, Шоҳин, Музтариб, Зуҳурӣ, Сомӣ, Ҳайрат, Садри Сарир, Сират, Исо Махдум, Ширин, Аҷзӣ, Асирӣ, Мирзо Сироҷ, Садри Зиё ва дигарон нобасомониҳои ҷомеаи онрӯза, вайронии ахлоқ, тартиби давлату давлатдорӣ ва ғайра ба интиқоди шадид гирифтор шуда буд. Андешаву мулоҳиза ва тадқиқотҳои Холиқ Мирзозода оид ба адабиёти асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX моро ба хулосае овард, ки Х. Мирзозода дар баррасиву тадқиқи адабиёти асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX низ нақши муҳим ва муассири хешро гузоштааст.

Бештари маълумотҳое, ки дар бораи вазъияти сиёсӣ ва иҷтимоии асрҳои XVI-XIX дар китобу мақолаҳои худ пешниҳод намудааст, бо вуҷуди мухтасар будан, маълумотҳои ҷадид буда, барои муҳаққиқони адабиёти асрҳои мазкур чун роҳнамо хизмат намудааст. Муҳаққиқоне, ки солҳои баъдӣ ба тадқиқи адабиёти садаи мазкур машғул шудаанд, ба ин ё он воситае ба маълумотномаву аснод ва арқоми китоби мазкур муроҷиат кардаанд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ К. Бадриддин Хилоли. Сталинабад:Таджикгосиздат, 1957.- С.206.
2. Аҳрорӣ З. Мушфиқӣ-Душанбе: Дониш, 1978.- 274 с.
3. Мирзоев А. Адабиёт (ёрӣ барои омӯзиши адабиёти асрҳои XVI, XVII, XVIII ва XIX -и тоҷик).- Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1948.; А. Мирзоев Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик.-Сталинобод, 1947; Сайидо Насафи м его место в истории таджикской литературы. Перевод с таджикского под редакцией А.Н. Болдырева.- Сталинабад: Таджикгосиздат, 1954- 208 с.; Мирзоев А, Мирзозода Х, Болдирев А.Н., Табаров С. ва Тоҷиддинов С. Адабиёт. Китоби дарсӣ барои синфи IX мактабҳои миёна.- Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1951.-295 с.; Мулҳами Бухоройӣ.- Сталинобод, 1948; Биноӣ.- Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1957.- 492 с.
4. Мирзозода Х. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX).- Сталинобод, 1950.- 304 с.; Шамсиддин Шоҳин. – Сталинобод: Нашр.дав.тоҷик, 1956.- 258 с.
5. Намунаҳои адабиёти тоҷик. Тартибдиҳандагон Х. Мирзозода, Ҷ.Суҳайлӣ, Ҷалол Икромӣ, Кибриё Лутфуллоева, Лутфулло Бузургзода. Дар зери таҳрири умумии С. Айнӣ, С. Улуғзода,А.П. Деҳотӣ, М. Турсунзода, М. Раҳимӣ, И. Брагинский. Консултант: А. Лоҳутӣ.-Сталинобод. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1940.- С.175-182.
6. Саъдиев С. Адабиёти тоҷик дар асри ХУП.- Р. Ҳодизода ва диг. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX): Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. дар ин рисолаву китоби худ, ки асари илмӣ маҳсуб меёбад, аз ин китоби Х. Мирзозода ҳатто ёдоварӣ намекунанд. Душанбе: «Маориф», 1988.- 416 с.
7. Тазкираи «Музокир-ул-асҳоб» ё «Тазкират-уш-шуаро»-и Малеҳои Самарқандӣ (садаи 11 ҳичрии қамарӣ/ 17 милодӣ). Таълифи Муҳаммадбадеъ бинни Муҳаммадшариф Малеҳои Самарқандӣ. Матни интиқодӣ бар асоси чаҳор нусхаи муҳим. Бо эҳтимоми Камолиддин Садриддинзодаи Айнӣ. –Интишороти «Пайванд», 1385.- С.371-372.

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XVI-XIX И НАЧАЛА XX ВВ. И ВКЛАД Х. МИРЗО-ЗАДЕ В ЕГО ИССЛЕДОВАНИЕ

Изучение истории таджикской литературы XVI-XIX и начала XX вв. началась с 50-их годов XX века. В этот период С. Айнӣ, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, Р. Ходизода, С. Табаров и др. выпустили ряд фундаментальных исследований и научных статьи которые были посвящены истории таджикской литературы XVI-XIX и начала XX вв. Среди этих исследованиях особое место занимает труды Х. Мирзо-заде, который в 30-х годов XX в. начал исследовательскую работу со статьями о творчестве Сиддики Аджзи и Ахмада Дониша. В его статье и книгах, которые в основном посвящены исследованию истории литературы XVI-XIX и начала XX вв., наряду с освещение истории даётся обобщающий анализ об особенности литературного жанра и литературного круга.

***Ключевые слова**: исследование, литература, монографии, очерки, жанр, газел, литературный круг.*

STUDY OF THE HISTORY OF TAJIK LITERATURE OF XVI-XIX AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURY AND CONTRIBUTION OF KH. MIRZOZODA IN ITS RESEARCH

The study of the history of Tajik literature if XVI-XIX and the beginning of the XX century began from the 50 years of the XX century. S. Aini, A. Mirzoev, Kh. Mirzozoda, R. Hodizoda, S. Tabarov and others have done fundamental researches and scientific articles dedicated to the history of Tajik literature of XVI-XIX

and the beginning of the XX century. The works of Kh. Mirzozoda takes an importance place among these researches and he started researches works on the articles about the creation of Siddiqi Ajzi and Ahmad Donish. His books and articles basically dedicated to the research of the history of Tajik literature of XVI-XIX and the beginning of the XX century and general analysis on peculiarities of literary genre and literary circle as well.

***Key words**: research, literature, monograph, essay, genre, ghasel, literary cirle.*

Сведения об авторе:

***Худойдодов Аъзам Овлододович**, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета именни Садриддина Айни: тел: (+992) 919328220, E-mail: khudoidodov1959@mail.ru*

About the author:

***Khudoidodov Azam** - Doctor of Philology Sciences, Professor in the Department of Theory and History of Literature, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: (+992) 919328220, E-mail: khudoidodov1959@mail.ru*

АРЗИШҲОИ АДАБИИ «МАҚОМОТИ ҲАЗРАТИ МАВЛОНО АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ»-И АБДУЛВОСЕЪ НИЗОМИИ БОХАРЗӢ

Элбоев В.Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Мавлоно Камолуддин Абдулвосеъ ан-Низомӣ ибни Мавлоно Ҷамолуддин Мутаҳҳар ал-Бохарзӣ – яке аз нависандагону адибони хушзавқ ва шогирди арзандаи Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492) мебошад, ки беш аз 50-сол камоли ҳамроҳ будан ва ҳамнишинӣ доштан бо ӯ насибаш гаштааст. Ҳосили ин 50-соли ҳамроҳ будан, дар маҳфилҳои адабӣ ва ҳунарӣ ва масъулияти котибӣ доштан бо ин устоди бузурги адабиёт – Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ иншои китоби пуразриш ва сарчашмаи муҳими адабӣ «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ» мебошад, ки аз ин китоб то ҳол 4 нусхаи дастнавис таҳти рақамҳои 2480 ва 2481 дар шаҳри Тошканд ва рақами 750, дар шаҳри Самарқанди Ҷумҳурии Ӯзбекистон ва нусхаи 1430 дар Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаҳдорӣ мешаванд.

Ҳанӯз, дар рӯзномаи собиқи «Маориф ва маданият», аз 18-март то 27 апрели соли 1972, дар таҳияи донишмандони тоҷик Абдунабӣ Сатторов ва Султон Воҳидов пораҳои пароканда аз китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ» ба чоп расида буд. Ва соли 1371 ҳиҷрӣ (1992 мелодӣ) аз ҷониби донишманди афғонистонӣ Наҷиб Мойили Ҳиравӣ (писари шоири бузурги Афғонистон Мойили Ҳиравӣ) дар асоси нусхаҳои рақамҳои 2480, 2481-и шаҳри Тошканд ва нусхаи рақами 750-и шаҳри Самарқанди Ҷумҳурии Ӯзбекистон бо муқаддима ва тасҳеҳу муқобала ва тавзеҳоти муфассал китоби боарзиши «Мақомоти Ҷомӣ». - Теҳрон: Интишороти «Най», 1371 ҳиҷрӣ. - 400 саҳифа нашр гардид.

Бахшида ба ҷашни 600-солагии шоири бузург ва орифи баландмақом Абдурраҳмони Ҷомӣ масъалаи таҳияи нусхаи рақами 1430-и Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён омад, ки бо пешниҳоди Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷиткистон ва Китобхонаи миллӣ ин вазифаи бомасъулият ба дӯши инҷониб вогузор шуд ва инак, нашри тоза бо мақаддимаву тасҳеҳ ва тавзеҳот аз ҷониби нашриёти «Дониш», дар ҳаҷми 284 саҳифа пешкаши хонандагон ва дӯстдорони шеъру шахсияти Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ гардид. Китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ»-и Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ яке аз сарчашмаҳои боарзиши адабӣ, илмӣ, таърихӣ ва мазҳабӣ мебошад, ки оид ба инкишофи ин соҳаҳо дар асри ХУ-и мелодӣ маводи фаровон медиҳад.

Камолиддин Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ асари мазкурро соли 898-и ҳиҷрӣ (1492) ба анҷом расонидааст ва дар он зиндагонии Ҷомӣ, мақоми ишғолкардаи ӯ дар ҳаёти илмӣ, адабӣ ва сиёсӣ инъикос ёфтааст. Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ пеш аз ҳама дар симои Абдурраҳмони Ҷомии бузург роҳбари муваффақи дарвешҳои Ҳиротро дида, фаъолияти адабии ӯро дар ҷараёни нақшбандия, шиносоии ӯ бо Хоҷа Аҳрори Валӣ ва роҳбари вақти Ҳироти Темуриён Султон Ҳусайни Бойқаро нишон додааст. Дар ин асар, инчунин сафарҳои Ҷомӣ ба Самарқанд, Бағдод, Макка, Табрез ва дигар шаҳрҳо шарҳу бозгӯӣ шудаанд.

Китобати нусхаи 1430 соли 1240 ҳиҷрӣ (1824 мелодӣ) бо хати настаълиқи хоно дар коғази зардчаи самарқандӣ дар Бухоро анҷом пазируфта, муқоваш чарми сурхи намногири семуҳрадор

буда, инчунин занҷира дорад ва шерозаи муқова аз чармӣ қирмизӣ аст. Номи котиб номаълум буда, дар вараҳи 1А шарҳҳои ҷудогона ва муҳри Муҳаммад Ҳусайн дида мешавад. Ҳаҷмаш 15 х 25 см. ва ҳаҷми матн бидуни ҳошия 8,5 х 16,5 см. аст ва дар ҳар рӯи варақ 19 сатр навиштаҷот омадааст.

Ин китоб маълумоти дақиқ, арзишманд ва санҷидашударо дар бораи рӯзгор ва осори Ҷомӣ дар бар гирифтааст, чунки ҳама маводи овардашуда аз нақду назари худи Абдурраҳмони Ҷомӣ гузашта, тасдиқ гардидааст ва ин китоб арзиши «зиндагиномаи худнавишт»-ро дорад. Муаллифи китоб дар ҷое менависад, ки китобро «Дар маҷлиси файзбахши он Ҳазрат» қироат кардам ва «чун қироати он китоби хайранҷом ба ҳадди итмом ва дараҷаи ихтитом расид», аз «он Ҳазрат илтимоси ҳакку ислоҳ» намудам, «фармуд, ки номи моро, ки бад-он дастур бар саҳифаи истиқлол нақш бастай, ҳак мебояд намуд» [1, с.205-206], ва муаллифи китоб аз рӯйи фармудаи устодаш амал карда, асарашро ислоҳ намудааст.

Китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ»-и Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ аз зикри мақоми фавқулода бузурги Ҷомӣ дар илму адаб, ирфон ва ҷомеаи замонаш оғоз гардида, дар он силсилаи насаби ӯ, зодгоҳ, ваҷҳи тахаллус, таҳсил дар мактабу мадрасаҳои Ҳироту Самарқанд, мубоҳисаву мунозираҳои ӯ бо шарикдарсон, устодону донишмандони замонаш, нақду назари ӯ дар бораи шахсиятҳои бузурги замонаш, осори онҳо ва пешгузаштагон (мисли аллома Тафтозонӣ, Ҷурҷонӣ, Ҷалолуддини Даввонӣ, Алии Қӯшчӣ, Ибни Арабӣ, Мавлонозодаи Хитоӣ), инчунин пешвоёни тариқаи нақшбандия – Саъдуддини Кошғарӣ, Муҳаммад Бухории Нақшбанд, ҳокимону амирони вақт – Султон Ҳусайни Бойқаро, Алишери Навоӣ ва дигарон маводи фаровони боарзиш медиҳад.

Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ кӯшиш кардааст, ки дар асараш симои воқеии шахсияти адабӣ, илмӣ ва мазҳабии Абдурраҳмони Ҷомиро «ба иборати равшан, орӣ аз риояти расми такаллуф» биофарад.

Дар китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ» 555 байт (1110 мисраъ) шеър аз эҷодиёти худи Ҷомӣ ба забони форсии тоҷикӣ ва 16 байт шеъри арабии ӯ оварда шудааст. Инчунин, аз шоирони дигар, аз ҷумла 1 байт аз Хоқонии Шарвонӣ, 6 байт аз Ҳофизи Шерозӣ, 30 байт аз Масъуди Қумӣ, 11 байт аз Амир Музаффаруддини Ҷаҳоншоҳ, ки «Ҳақиқӣ» тахаллус дорад, 9 байт аз Пирбудоқ (шоҳзодаи Темурӣ) ва ниҳоят 78 байт аз эҷодиёти худи муаллифи китоб оварда шудааст.

Дар дохили китоб муаллифи он бо овардани байтҳои ҷудогона (дар ҳаҷми 1 ё 2 байт) аз шоирони бузурги адабиёти классикии форсии тоҷикӣ, ба мисли Ҷалолуддини Балхӣ, Фаридуддини Аттор, Саноии Ғазнавӣ, Хоқонии Шарвонӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ, Алишери Навоӣ, Авҳадии Мароғай иктифо кардааст, ки дар маъниҳои мухталифи шеъри онҳо Ҷомӣ ҷавоб гуфтааст.

Фарзанди Абдурраҳмони Ҷомӣ Зиёуддини Юсуф низ шеърҳо эҷод кардааст, ки то ҳоло дар ин бобат таҳқиқоте сурат нагирифта ва параҳое аз ашъори ӯ дар ҳамин китоб омадааст, аз ҷумла:

Намедонам касе аз насли инсон,
Ки бошад аз хатову саҳв озод.
Манам он шоҳбози олами қудс,
Ки дар сайдам хато ҳаргиз наяфтод. [1, 2, с. 52, с.59]
Ё:
Қасамам на шоирист, ки ваққоди табъи ман,
Соҳибқирони арсаи таҳқиқи ҳар фан аст. [1, в. 12, с.29]

Ҷавоби Ҷомӣ ба ғазали аввали девони Ҳофизи Шерозӣ: «Ало, ё айюҳассоқӣ, адир каъсан ва новилҳо», ки се ҷавоб дорад ва 1-то дар девони дуюм «Воситат-ул-иқд» ва 2-то дар девони сеюм «Хотимат-ул-ҳаёт» омадааст ва Ҷомӣ дар китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ» аз шоирони ҳавзаи адабии Ҳироти асри ХУ, ки ҷавоб ба ғазали Ҳофиз гуфтаанд, ба назари танқидӣ нигариста, шеваи баёни Мавлоно Фасеҳиддин ва дигаронро ислоҳ намудааст. Аз ҷумла:

«Ва аз он чи ин фақир муносиби он мушоҳида намуд, сурати ҳоли Мавлоно Фасеҳ буд, аз афозили уламои вилояти Хоф, ки баъд аз таҳаллӣ ба ҳуллаи анвои улум ва фазоил дар камоли фасоҳату суханварӣ Салмони замон менамуд, баъд аз муроҷиати он Ҳазрат (Ҷомӣ) аз сафари мубораки Ҳиҷоз ва нузули иҷлол дар мадинаи Ҳирот бо вуҷуди он ки муддати умр ба ҳадди сад расида буд…, ба маҷлиси шариф расониданд. Ва ӯ мехост, ки ба тақриби он матлае, ки дар унфувони шубоб дар баробари Хоҷа Ҳофиз гуфта буд, ҳасби ҳол гардонад, тамҳиди муқаддамот бар ин ваҷҳ намуд, ки Ҳофизи Шерозӣ матлаъе дорад, ки:

Ало, ё айюҳассоқӣ, адир каъсан ва новилҳо,

Ки ишқ осон намуд аввал, вале афтод мушкилҳо.

Мавлоно Фасеҳ баён дошт, ки: миёни ҳар ду мисроъ зиёда муносибате нест. Ҳазрат (Ҷомӣ) фармуданд, ки муносибати он зоҳир аст. Чӣ шаробро ҳаллоли мушкилот медорад ва боз гуфт, ки шумо низ шарафи ҷавоби он арзонӣ доштаед, ки:

Насиму с-субҳи зур мини рабби наҷид ва қаблиҳо,
Ки бӯйи дӯст меояд аз он покиза манзилҳо.
Пас, матлаи ғазали худ арз кард бар ин ваҷҳ, ки:
Ало ақбал ила арзин биҳо лайли ва қаблиҳо,
Ҷу васли Каъба дарёбӣ, чӣ бок аз қатъи манзилҳо.

Ва алҳақ дар аснои ҳол ҷумҳури фузало, ки дар он маҳал ҳозир буданд, бар тартиби сухани ӯ тааҷҷуби бисёр намуданд» [2, с.216]. Ва ҳамин гуна афкори танқиди адабии Ҷомӣ дар ин китоб зиёд аст.

Аз шоҳзодагони Темурӣ чанд тан ба шеъру шоирӣ машғул буданд, ки намунаҳое аз ашъори онҳо, аз ҷумла Султон Ҳусайни Бойқаро, Музаффаруддин Ҷаҳоншоҳи Ҳақиқӣ, Пирбудоқ ва дигарон дар ҳамин китоб оварда шудаанд. Дар китоб ҷавобияҳои Султон Ҳусайни Бойқаро ба ғазалҳои Ҷомӣ дар саҳифаҳои гуногун ба назар мерасанд.

Баҳсе, ки дар атрофи як шеъри Ҷомӣ дар вақти сафари дувуми он кас ба Самарқанд ва набудани эшон дар Ҳирот сар задаст, як далели нақду назари мардум ба шеъри шоир аст, ки ӯ дар Самарқанд истода, ба онҳо ҷавоби муносиб гуфтааст. Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ дар ин бора чунин гуфтааст: «Ва дар замоне, ки ба ҷиҳати зиёрати хоҷаи бузург Баҳоулҳақ Ваддин рӯҳуллоҳ рӯҳ рӯи таваҷҷуҳ ба тарафи Самарқанд ниҳоданд, баъзе аз ситамзарифони Ҳирот, ки чун рӯзгор сари кинадориву ошуфтакорӣ доштанд, фурсат ёфта, ин шеъри ҷадиди эшонро, ки:

Май хуру рӯи накӯ бин, ки малоик накунанд,

Сабт дар дафтари аъмоли ту беҳ з-ин амале. [2, с.16], биззарура ба Соғарии шоир, ки аз риояти шароити ҳазму эҳтиёт орӣ буд, иснод карда, зоҳир гардониданд, то баъзе аз фуқаҳои замон рақами куфр дар он кашиданд. Ва фақир аз ҷумлаи мунтасибони он Ҳазрат ба якборагӣ бо раге таъарруз ба муориза ва мудофиа барангехт ва дар муқобилаи он фатво ба такмили ин сурат, ки чун зидди донишманди ориф, ки олим аст, ба мусталеҳоти сӯфияи муваҳҳада ин байт гӯяд, шаръан ба муҷарради ин шеър ҳукм ба куфри ӯ тавон кард? Ба шарафи ҷавоби Шайх Садруддини Равосӣ, Мавлоно Камолуддин Шайх Ҳусайни Нақавӣ ва Мавлоно Шайх Ҷалолуддин Неъматуллоҳи Самарқандӣ, ки аз аҷалаи арбоби ихтиёр буданд, обрӯи эшон бирехт. Ва чун ин хабар дар хиттаи фирдавсойини Самарқанд ба самъи шарифи он Ҳазрат (яъне Ҷомӣ) расид, ҳотифи ғайб аз забони мубораки эшон ғазале дар он боб муштамил бар ҳақиқати ҷавоб ба гӯши ҳуши асҳоб расонид, ки:

Зад шайхи шаҳр таъна бар асрори аҳли дил,
Алмаръу лоязола аддван лимо ҷаҳил.
Такфир кард пири муғонрову гар барад,
Бӯе зи куфри ӯ, шавад аз дини худ хиҷил.
Маҳзар ба хуни аҳли сафо мезанад рақам,
Ин руқъа бар ҷаҳолати ӯ бас бувад сиҷил.
Соқӣ биё, ки зикри кудурат кудурат аст,
То ҳаст фаҳл, бодаи софӣ зи каф маҳил.
Он ҷоми май биёр, ки аз лавҳи эътибор,
Созад ғубори ҳастии мавҳум музмаҳил. [2, с.99-100],

Ин шеъри ҷавобияи Мавлоно Ҷомӣ, ки аз 5 байт иборат аст, дар маҷмӯи осори мунташираи шоир ба назар намерасад ва сарчашмаи ин шеър ҳамин китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ» мебошад.

Нуктаи дигар мавриди тазаккур аст, ки марсияи пурсӯзи Алишери Навоӣ дар марги Мавлоно Ҷомӣ, ки аз 70 байт (140 мисраъ) иборат аст, бори аввал дар шакли дастхат дар китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ» омада, баъдан дар таркиби «Девони форсӣ»-и ӯ ҷой гирифтааст, ки матни марсияи дар китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ» омада нисбат ба он ки дар «Девони форсӣ»-и Алишери Навоӣ омадааст, бартарӣ дорад, чунки баъзе байтҳои марсия дар «Девон» пасу пеш омадаанд, ки аз нигоҳи таносуби калом нодуруст ҷойгузин шудаанд.

Муаллифи китоб Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ дар саҳифаҳои гуногун аз нигоҳи талаботи жанрҳо анвои шеъриро ба ҳам омехтааст, ки ба тартиб номгузории анвои адабӣ ҳанӯз дар асри ХУ

ба низоми имрӯзии адабиётшиносӣ албатта мувофиқат надошт, ки баъзан рубоиро қитъа мегӯяд ва як байтро рубоӣ меномад ва ғайра, аз ҷумла:

Халқанд муттафиқ, ки чу Ҷомӣ касе надид,

Дар ҳашсаде, ки муддати даври камол буд. [2, с.9], ки ин як байтро Бохарзӣ рубоӣ номидааст. Ва дар ҷои дигар, чаҳор мисраъ шеърро байт меномад:

Мири бузург, он к-аз шараф, дорад салотин дар канаф,

Боронӣ ҷудаш ҳар тараф, Шарқову Ғарбо рехта.

Мулки фазилат они ӯ, нузли бақо дар хони ӯ,

Файзи ризо бар хони ӯ, Эзид таъоло рехта. [2, с. 13]

Чун дар асрҳои миёна меъёрҳои имрӯзаи адабиётшиносӣ, ки мо дар ҷо ба ҷо гузории анвои адабӣ истифода мекунем, мавриди истифода қарор надоштанд, метавон то ҷое андешаҳои адбибони асримиёнагиро низ қобили қабул донист.

Дар китоб муаллифи он барои баёни афкори худ ва нишон додани марҳилаҳои мухталифи рӯзгор, омол ва орои Абдурраҳмони Ҷомӣ аз оят ва ҳадисҳои зиёд истифода кардааст. Ба як маънӣ, Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ дар мавриде, ки аз назму насри Ҷомӣ сухан мегӯяд, ба шеваи баёни зебои ӯ чунин таъкид намудааст: «Аз ҷавоҳири назми ӯ садафи ҷаҳони пурдур симин ва аз лолии насри ӯ атласи афлокро зебу тазйин, таснифоти ӯ дар ҷомеи улум беҳад ва дар ҳар тасниф хазоини маъонӣ беадад:

Чу мизони табъаш шавад гангҷсанҷ,

Бувад як тарозуи ӯ панҷ ганҷ.

Ғазалҳои лутфомези ӯ шӯрангез ва абёти шӯрангези ӯ лутфомез, ки бисёр солҳо Ҳақ субҳона таъоло сояи иршоди эшонро бардавом ва дар ин айём давлати чунон соҳибдавлатеро мустадом дорад» [2, с.96]

Хулоса, матни китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ»-и Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ, аз асарҳои машҳурест, ки дар он роҷеъ ба масъалаҳои адабӣ ва эстетикии Мавлоно Ҷоми маводи зиёди омӯзишӣ ва таҳқиқӣ оварда шудааст, ки то кунун аз арзиши баланди илмӣ бархурдоранд. Мавлоно Ҷомӣ андешаҳои зиёди адабӣ баён доштааст, ки дар замони дар ҳаёт буданаш роҷеъ ба ҳусну қубҳи ашъори ҳамзамононаш шогирди ӯ Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ дар ин китоб ҷамъоварӣ кардааст.

АДАБИЁТ

1. Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ. Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ. Дастнависи нусхаи 1430-и Китобхонаи миллии Тоҷикистон.
2. Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ. Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ. Таҳия ва тавзеҳи матн аз Вафо Элбоев.-Душанбе: «Дониш», 2014.-284 с.
3. Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ. Мақомоти Ҷомӣ. Таҳия ва тавзеҳи Наҷиб Моили Ҳиравӣ.-Теҳрон: «Най», 1371-и ҳичрӣ (1992-и мелодӣ),(ба хати арабӣ).
4. Абдунабӣ Сатторов, Султон Воҳидов. Намунаҳо аз китоби Мақомоти Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ. //Маориф ва маданият, 18-март то 27 апрели соли 1972.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ «МАКОМОТА ХАЗРАТА МАВЛОНО АБДУРРАХМАН ДЖАМИ»-И АБДУЛВОСЕ НИЗАМИ БОХАРЗИ

Абдулвосе Низами Бохарзи является одним из хороших и достойных учеников Мавлоно Абдуррахман Джами (1414-1492), который на протяжении 50 лет ему удалось побывать рядом со своим устодом и быть его личным писаром и помощником. Результат этой совместной работой стал подготовкой этой ценнейшей литературным источником. Из этой книгой до настоящей времени сохранились 4 рукописей, который рукописи под номером 2480 и 2481 хранится в городе Ташкенте и рукопись №750 в городе Самарканде Республики Узбекистан и рукопись №1430 в Национальном библиотеке Таджикистана. Эта книга имеет большой литературной ценностей, который в нем встречаем много научных, литературных материалов и литературно-критические взгляды Абдуррахмана Джами поэзией своих сверстников и прошлых поэтов.

***Ключевые слова**: Абдулвосе Низами Бохарзи, Абдуррахман Джами, литературных ценностей, поэт, ученик, учитель, литературных кружков, писарь, литературный источник, экземпляр, рукопись, Национальная библиотека, сверстники, прошлых, литературных материалов, научных материалов, критических взглядов.*

THE APPRECIATE OF LITERATURE «MAQOMOTA HAZRATA MAVLONO ABDURAHMONI JOMI»-I ABDULVOSE NIZOMI BOKHARZI

Abdulvose Nizami Bokharzi is one of the well and decent reader of Mavlono Abdurahman Jomi (1414-1492), who for the past 50 years he managed to visit his removal and was his personal painter and assistant. The result of this joint work was the preparation of this most valuable literary source. From this book to the present time, 4 manuscripts were preserved, which manuscripts at number 2480 and 2481 are stored in Tashkent and Manuscript No. 750 in the city of Samarkand of the Republic of Uzbekistan and Manuscript No. 1430 in the National Library of Tajikistan. This book has been large literary values, which in it, we celebrated many scientific, literary materials and literary-critical views of Abdurrahman's literary views of the poetry of their peers and past poets.

Keywords: *Abdulvose Nizami Bokharzi, Abdurrahman Jami, literary values, poet, reader, teacher, literary circles, clerk, literary source, copy, manuscript, national library, peers, past, literary materials, scientific materials, critical views.*

Сведения об авторе:

Элбоев Вафо Джуракулович*, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета именни Садриддина Айни: тел: (+992) 935314408; E-mail: Vafo_1965@mail.ru*

About the author:

Elboev Vafo Juraqulovich*, Doctor of Philology Sciences, Professor in the Department of Theory and History of Literature, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: (+992) 935314408; E-mail: vafo_1965@mail.ru*

МАСЪАЛАҲОИ ТАҲҚИҚИ ЖАНРИ СУРУД

Қосимов С.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Гирдоварии матнҳои фолклории мардуми тоҷик аз минтақаҳои гуногуни Осиёи Миёна асосан аз солҳои бисти аср XX оғоз гардида, то имрӯз идома дорад. Дар тӯли қариб сад сол дар натиҷаи заҳмати зиёд аз байни мардум намунаҳои қариб ҳамаи жанрҳои фолклорӣ сабт шуд. Тамоми матнҳои аз ҷониби муҳаққиқон сабтшуда дар Шуъбаи фолклори бойгонии ФФТ (Фонди фолклори тоҷик), ки ҳоло «Ганҷинаи фолклори тоҷик»-и ба номи академик Р.Амонов аст, дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИ ҶТ нигаҳдорӣ мешаванд.

Бархе аз маводи фолклорие, ки аз ҷониби мардумшиносон сабт шудааст, дар бойгонии Шуъбаи этнографияи Институти таърих, бостоншиносӣ ва этнографияи ба номи Аҳмади Дониши АМИ ҶТ ҳифз мегардад. Ҳамчунин, дар факултетҳои филологияи донишгоҳҳои Тоҷикистон ва бойгонии баъзе фолклоршиносон ва мардумшиносон матнҳое мавҷуд аст, ки дар бораи теъдод ва коркарди онҳо то ба имрӯз маълумоти муфассал чоп нашудааст. Фақат аз ишорати баъзе фолклоршиносон ва мардумшиносон медонем, ки дар дасти муҳаққиқон намунаҳои маводи фолклорӣ мавҷуд аст.

Дар байни ин мавод матни сурудҳои халқӣ мавқеи хосро доро буда, то имрӯз ба ғайр аз навиштаҳои Р.Амонов, В.Асрорӣ, Б.Шермуҳамадов, Н.Нурҷонов, Н.Шакармамадов, Д.Обидов, Р.Аҳмадов, Р.Раҳмонӣ ва ишораҳои фолклоршиносони дигар таҳқиқи ин жанр ба таври бояду шояд дар шакли рисолаи ҷудогона қарор нагирифтааст [1; 2; 3; 7; 13; 18; 20].

Ҳол он ки суруд яке аз жанрҳои махсуси фолклорӣ буда, аз замонҳои қадим дар байни мардум шуҳрат дорад. Он нишотбахши тамоми расму оинҳои шодмонии мардум мебошад. Агарчи дар бораи ин жанр аз сарчашмаҳои қадими хаттӣ ва тасвирҳои пеш аз мелод маълумот расидааст, мо дар ин мақола дар бораи онҳо сухан нахоҳем гуфт. Дар ин ҷо фақат ба таври куллӣ ишорат хоҳем кард, ки кадом масъалаҳои жанри суруд дар оянда бояд таҳқиқ шавад.

Масъала ин аст, ки аз солҳои бистум то имрӯз, яъне дар тӯли қариб сад соли гирдоварии матнҳои фолклорӣ оид ба сурудҳои халқии тоҷикӣ корҳои ба анҷомрасида таҳқиқи муфассал нашудаанд. Аз ин ҷиҳат, масъалаи таҳқиқи суруд, он жанре, ки бо овоз сароида мешавад,

бояд аз жанрҳи дигари манзум ҷудо гардида, мавриди омӯзиш қарор бигирад. Дар ин ҷо ба он масъалаҳое, ки то имрӯз муфассал баррасӣ нашудааст, ёдовар мешавем:

Аввал - масъалаи истилоҳи суруд. Барои таҳқиқи жанри суруд пеш аз ҳама роҷеъ ба гузаштаи истилоҳи суруд ва муродифҳои он дар фарҳангҳо таваҷҷуҳ бояд кард. Чунки на ҳамаи матнҳои манзум, ки аз замонҳои пеш барои мо расидааст, шоирон эҷод кардаанд ва дар байни мардум низ маълум аст, суруд мебошанд. Суруд жанре аст, ки онро сарояндагон бо садо месароянд. Тавре ки мо дар китоби «Адабиёти гуфтории тоҷикон» гуфта будем: «Суруд матне аст, ки аз тариқи мусиқӣ ва овоз сароида шуда, ба самъи шунавандагон расонида мешавад. Маъмулан сурудро дар гузаштаҳо ҳам сарояндагони касбӣ месароиданд ва ҳам овозхонҳои маҳаллӣ, ки савод надоштанд. Аз ин рӯ, суруд машҳуртарин матни гуфторӣ аст, ки дар тамоми рӯзгори мардум ҳамдами онҳо будааст» [15, с. 210].

Дар тамоми фарҳангҳои гузашта ва имрӯз калимаи «суруд»-ро маҳз ба маънои сароидан ва овоз хондан шарҳ додаанд. Барои тасдиқи ин гуфтаи худ ба «Луғатномаи Деҳхудо» такя менамоем. Чунки Деҳхудо барои шарҳи ҳар калима, аз ҷумла суруд, ба тамоми фарҳангҳои то замони худ мавҷуд ишорат намудааст. Дар бораи суруд андешаҳои луғатнависонро оварда, баъд онро ба таври зерин тавзеҳ додааст: «Суруд – паҳлавӣ «срут» (srôt), срут (srût), балучӣ (sarodh), афғонӣ (sorôd), авесто (sraota) ба маънии сурудан, мусиқӣ, тасниф, оҳанг, истимоъ, сухан сурудан ва сароидан… Хонандагӣ ва гӯяндагии мурғон ва одамиён, нағма, ғиноъ, гӯяндагӣ ва хонандагӣ. Нағма ва овоз…» [4, с. 12016-12017].

Ба ин шарҳи Деҳхудо мо низ ёдвар мешавем, ки калимаи «суруд» дар байни мардуми тоҷик то имрӯз ба ҳамон маънои сароидан роиҷ бошад ҳам, ба гуфти Р.Амонов: «Суруд дар ҳар куҷо ҳар хел номида мешавад: байт, ғазал, мухаммас, нағма, ашӯла ва ғайра». Ин гуфти Р.Амоновро ҳангоми корҳои майдонӣ Б.Шермуҳаммедов низ мушоҳида намудааст [Амонов 1968, с.288; Шермухаммедов 1987, с. 9]. Тибқи мушоҳидаи мо Р.Раҳмонӣ ва дигар фолклоршиносон дар баъзе минтақаҳо истилоҳоти тарона, ҳофизӣ, ашӯла, байтхонӣ, кӯчабоғӣ, ғазалсароӣ низ ба маънии саросидан ва ё овозхонӣ ба кор бурда шудааст [15, с. 210].

Ба ин далел ба гуфти фолклоршиносон, мусиқишиносон ҳамаи он ашъори манзуме, ки бо садо ва ё мусиқӣ сароида мешавад, бояд суруд бошад. Пас барои сурудро аз жанрҳои дигари манзум ҷудо намудан ба се нукта бояд таваҷҷуҳ кард: 1) оҳанг (тибқи замзамаи овоз ва ё созҳои мусиқӣ); 2) садо (сароиши сароянда); 3) матн (гуфторӣ ё адабӣ). Дар ҳақиқат пайвастагии ин се набошад, суруд ба вуҷуд намеояд [15, с. 210].

Дуюм - масъалаи гирдоварии матни суруд. Мувофиқи маълумоти фолклоршиносон дар «Ганҷинаи фолклори тоҷик» (Фонди фолклори тоҷик=ФФТ) 13440 матни суруд гирдоварӣ шуда, нигаҳдорӣ мешавад [12, с. 201]. Ин миқдор матн, ки албатта бо вариантҳояш аз байни мардум сабт шудааст, бояд ба таври ҷиддӣ ва муфассал таҳқиқ шавад. Дар ин маврид метавон аҳамият дод, ки гирдоварандагон ба кадом ҷиҳатҳои матн таваҷҷуҳ намудаанд. Саволҳое пайдо мешавад, ки вариантнокии сурудҳо чӣ гуна аст? Сурудҳои машҳур дар бойгонӣ то чанд вариант доранд? Оё дар бойгониҳои дигар ва бойгониҳои шахсӣ низ сурудҳо мавҷуданд? Барои ин саволҳо ва саволҳои дигар оид ба гирдоварии суруд ҷавоб додан, бояд таърихи гирдоварии сурудҳои тоҷикӣ таҳқиқ шавад.

Сеюм - масъалаи нашри суруд низ хеле ҷиддӣ аст. Аз ин миқдор сурудҳое, ки дар бойгонии мазкур гирдоварӣ шудааст, чӣ миқдори он нашр шудааст. Дар кадом маҷмӯаҳо ва ё аз тариқи кадом воситаҳои ахбор матн сурудҳо чоп шудааст. Ҳангоми нашри матни сурудҳо оё муҳаққиқон ба суруд будани онҳо ишорат кардаанд? Дар воқеъ жанри суруд ҳам аз тариқ воситаҳои ахбор ва ҳам аз тариқи маҷмӯаҳои фолклорӣ нашр шудааст, ки акнун аҳамият ва нуқсонҳои онҳо бояд нишон дода шавад. Дар воқеъ аз тариқи маҷмӯаҳои фолклорӣ матни сурудҳои тоҷикӣ пешкаши хонандагон гардида, аз шакли шифоҳӣ ба шакли хаттӣ оварда шуда, ба ин восита сурудҳои шифоҳӣ умри дубора ёфтанд.

Чорум - масъалаи таҳқиқи суруд ва анвои он агарчӣ аз ҷониби Р.Амонов, Н.Шакармамадов, Б.Шермуҳамадов, Д.Обидов, Р. Аҳмадов. Ш.Умарова, Р.Раҳмонӣ, Д.Раҳимов ва дигарон сурат гирифтааст, вале ин ҳама оғози кор буда, дар канори жанрҳои

дигар таҳқиқ шудааст [1; 2; 3; 11; 17; 19; 20]. Акнун фурсате расидааст, ки поэтикаи суруд, яъне сохтор, бадеият, таъсири матн ба мардум, воситаи иҷрои матн, пайванди он бо асбобҳои мусиқӣ ва ғайра таҳқиқ гардад. Аз таҳқиқи асарҳои чопшуда мълум шуд, ки муҳаққиқон Р.Амонов ва В.Асрорӣ матнҳои сабтшудаи сурудҳои мавҷудро ба чор даста ҷудо намудаанд: сурудҳои шодӣ, сурудҳои ҳаҷвӣ, сурудҳои ғамангез, сурудҳои таърихӣ [ниг.: 2, с.100].

Ёдовар шудан лозим аст, ки ба гурӯҳҳо ҷудо кардани матнҳои фолклорӣ ҳамеша нисбӣ ва баҳсомез аст. Аз ин рӯ, масъалаи гурӯҳбандӣ сурудҳо низ бознигарӣ бояд шавад. Ба ин васила, дар ҳамкории Р.Раҳмонӣ дар асоси далелҳо матни сурудҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудем: 1.Сурудҳои маросимӣ. 2. Сурудҳои мазҳабӣ. 3. Сурудҳои ғиноӣ. 4. Сурудҳои таърихӣ. 5. Сурудҳои ҳаҷвӣ. Вале шояд дар раванди таҳқиқи оянда ин гурӯҳбандӣ низ бознигарӣ шавад [15, с. 211-212].

Нуктаи дигаре аст, ки варианти баъзе сурудҳои шифоҳӣ дар байни ҳамзабонон (Афғонистон ва Эрон) низ мавҷуд аст. Ин масъала таваҷҷуҳи фолклоршинсонро ҷалб намуда бошад ҳам, вале ба таври ҷиддӣ таҳқиқ нашудааст. Хуб мебуд, ки ба таври муқоисавӣ вариантҳои ин навъ матнҳо низ таҳқиқ мешуд [8; 9; 10; 13].

Панҷум - масъалаи вазъи имрӯзи сурудҳои халқӣ дар байни мардум ва иҷрои онҳо аз тариқи сарояндагони касбӣ. Дар даҳсолаҳои охир дар байни фолклоршиносон баҳсҳое аст, ки дар натиҷаи густариши воситаҳои техникӣ, ба мисли телевизион, интернет, телефонии дастӣ ва ғайра аксари матнҳои фолклорӣ бо гузашти замон аз байни мераванд. Аммо баъзеҳо бар он назаранд, ки то инсон гап мезанад, фикрашро аз тариқи нутқ баён менамояд, бархе матнҳои фолклорӣ аз байн нахоҳад рафт. Дар ин маврид сарнавишти суруд чӣ гуна аст? Бояд таҳқиқ шавад, ки кадоме аз матни сурудҳо то имрӯз дар байни мардум роиҷ аст ва кадоме таҳти таъсири фарҳанги ҷаҳонишавӣ заиф гардидааст ё аз байн рафтааст.

Шашум - масъалаи дар байни мардум густариш ёфтани он сурудҳое, ки дар асоси матни осори шоирони классик ва муосир рух додааст, чӣ гуна аст. Хушбахтона, ин масъала аз ҷониби Б.Шермуҳамадов бо равиши сохторшиносӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Эшон густариши чанд матнро дар асоси матнҳои бойгонӣ мавриди баррасӣ қарор дода, мавқеи сурудҳои соҳибмуаллифро дар байни мардум ёдовар шудааст. Б. Шермуҳаммадов нишон додааст, ки чӣ гуна сарояндагони бесавод ё камсавод аз тариқи хотира матнҳоро ҳифз намуда, онҳоро дар раванди сароиш тағйир дода, варианти наверо ба вуҷуд овардаанд [20].

Бо таассуф сол то сол гирдоварӣ, нашр ва таҳқиқи сурудҳо суст шудааст. Бояд ёдовар шуд, ки дар густариши сурудҳои халқӣ дар гузаштаҳо нақши «шоирони халқӣ» намоён буд, ки дар ин бора Я.Нальский. А. Сӯфизода, С. Чалишев ва дигарон дар асарҳои худ ишора намудаанд. Аммо дар солҳои охир ин масъала низ таваҷҷуҳи муҳаққиқонро камтар ҷалб намудааст. Муҳаққиқон дар раванди таҳқиқи осори ба истилоҳ «шоирони халқӣ» ёдрас шудаанд, ки аксари онҳо маъмулан сарояндагони сурудҳои халқӣ буданд. Вале онҳо (ғайр аз достонҳои «Гӯрғулӣ») кадом сурудҳои халқиро месароиданд, муфассал таҳқиқ нашудааст [5; 6; 9; 10; 13; 16; 18].

Мушоҳидаҳои солҳои охир нишон медиҳад, ки дар байни мардум аз тариқи воситаҳои техникӣ сурудҳои нав паҳн мешаванд. Хуб мебуд, ки таҳқиқи ин падидаи нав аз ҷониби фолклоршиносон дар канор намонад.

Ҳамин тавр бояд гуфт, ки масъалаҳои таҳқиқи сурудҳои шифоҳии тоҷикӣ зиёд аст. Мо аз тариқи ин мақолаи мухтасар ба самъи муҳаққиқон расонидан хостем, то дар оянда ба масъалаҳои дар боло ёдрас шудаи яке аз машҳуртарин жанри фолклорӣ, яъне суруд таваҷҷуҳ намоянд.

АДАБИЁТ

1. Амонов Р. Лирикаи халқи тоҷик / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 412с.

2. Асрорӣ В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В.Асрорӣ, Р.Амонов. – Душанбе: Маориф, 1980. – 304 с.

3. Аҳмадов Р. Фолклори маросимҳои мавсимии тоҷикони Осиёи Марказӣ. / А.Аҳмадов. Душанбе: Дониш, 2007. – 466 с.

4. Деҳхудо А. Луғатномаи Деҳхудо. Ҷилдҳои 1-14 / А.Деҳудо. – Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Теҳрон, 1373(=1994). – 21149 с. (Ба алифбои форсӣ).

5. Нальский Я. Ҳофиз Бобоюнус Худойдодзода (187-1945) // Сурудҳои Бобоюнус / Тартибдиҳандагон: Б.Раҳимзода, Я.Нальский. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1951. – С. 3-62.

6. Нальский Я. Народный поэт (Бобо Юнус Худойдод-заде) / Я. Нальский. – Сталинабад: Таджгосиздат, 1955. – 195 с.

7. Нурҷонов Н. Овозхонӣ дар Бухоро / Н.Нурҷонов // Пайванд. – 2005. – С. 67-74.

8. Обидов, Д. Таҳқиқи сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон / Д. Обидов. – Душанбе: Илм, 2009. – 302 с.

9. Рахмони Р. (Рахмонов Р.). Простонародная литература современного Афганистана (Устная авторская поэзия на языке дари). Часть I / Р. Рахмони. – М., 1994. – 170 с.

10. Рахмони, Р. (Рахмонов Р.). Простонародная литература современного Афганистана (Устная авторская поэзия на языке дари). Часть II. (Тексты и их переводы) / Р. Рахмони. – М., 1994. – 219 с.

11. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик / Д. Раҳимов. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 264 с.

12. Раҳимов, Д., Муродов, Ф. Ганҷинаи фолклори тоҷик / Раҳимов, Д., Муродов, Ф. // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. – Душанбе: 2015. – С. 201.

13. Раҳмонӣ Р. Мусиқӣ ва назми шифоҳии даризабонони Афғонистон / Р. Раҳмонӣ // Саҳми тоҷикон ва форсизабонон дар тамаддуни ҷаҳонӣ: дирӯз ва имрӯз. (Маводи симпозиуми байналмилалӣ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). – Душанбе: АИ ҶТ, 2002. – С. 229-231.

14. Раҳмонӣ Р. Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Сино, 2008. – 112 с.

15. Раҳмонӣ Р., Қосимӣ С. А. Адабиёти гуфтории тоҷикон (Фолклори тоҷик, дастури таълимӣ) / Раҳмонӣ Р., Қосимӣ С. А. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2020. – 352 с.

16. Сӯфиев А. Фолклор – санъати сухан / А.Сӯфиев. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 208 с.

17. Умарова Ш. Таджикские народные исторические песни. Специальность: 10.01.09. – фольклористика. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологичкских наук / Ш.Умарова. – Душанбе, 2002. – 24.

18. Чалишев, С. Ҳаёт ва эҷодиёти Саидалӣ Вализода / С. Чалишев. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 96 с.

19. Шакармамадов, Н. Назми халқии Бадахшон. / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Дониш, 1975. – 128 с.

20. Шермухаммедов, Б. Рецепция произведений таджикско-персидской поэзии. (Текстологические исследования. Опыт количественного анализа вариативности). / Б. Шерухаммадов. – Душанбе, 1987. – 326с.

ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ ЖАНРА ПЕСНИ

В этой статье обсуждается будущее песенного жанра, которое требует более подробного рассмотрения. В связи с этим автор напоминает, что вопросы терминологии песни и ее синонимов в письменных и устных произведениях, составления, публикации, исследования, отношения песни и музыки, стихов и поэзии певцов и т. Д. Должны изучаться в деталь. В то же время автор отмечает, что роль «народных поэтов» в распространении песен также ценна, и на сегодняшний день эти вопросы не исследованы подробно в отдельном трактате.

***Ключевые слова**: песня, народные песни, фольклор, сборник, издание, исследование, классификация, исследователь.*

AN ISSUE OF RESEARCHS SONG OF THE GENRE

In this article researches is about the future of the song genre, which have to be discussed and tolled in more detail. In this regard, the author reminds that the issues of terminology of the song

and its synonyms in the written and spoken works, compilation, publication, research, the relationship of song and music, poetry of poets and singers, etc. should be studied in detail. Meanwhile, the author mentioned that the role of «folk poets» in the spreading of song is also valuable, and till today these issues have not been studied in detail in a separate treatise.

Keywords: *Song, folk songs, folklore, collection, publication, research, classification, researcher.*

Сведение об авторе:

Косимов Саади Абдулкадирович *- кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни.*

About the author:

Kosimov Saadi Abdulkadirovich *- candidate of philology, associate professor of the Department of Theory and History of Literature of the Faculty of Tajik Philology, Tajik State Pedagogical University. Sadriddin Aini.*

АМСИЛАҲОИ ШЕЪРИ САФЕДИ ГУЛНАЗАР

Ҳамроев Р.З.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Шеъри сафед пас аз шеъри озод ба адабиёти муосири тоҷик роҳ ёфт. Қаблан шеъри озод (нимоӣ) барои вуруди он ба фазои фарҳангии мо заминаҳо фароҳам оварда буд. Шоирони тоҷик Лоиқ Шералӣ, Гулназар Келдӣ, Бозор Собир ва Гулрухсор аллакай дар эҷоди шеъри озод даст рост карда буданд.

Шеъри сафед дар адабиёти форсӣ бо унвони **шеъри шомлуӣ** низ маъруф аст. Ба он маънӣ, ки бунёдгузори он Аҳмади Шомлу (1304- 1379) мебошад. Ӯ бо тахаллуси Бомдод низ шеър гуфтааст. Шафеии Кадканӣ роҷеъ ба хусусиятҳои куллии шеърҳои Шомлу чунин менависад: «Шомлу ба муносибати озоде, ки дар қиболи вазн дорад, дар ин замина бо вусъати бештаре ба кор пардохт ва дар ҳақиқат, дарвозаҳои шеърашро бар рӯи тамоми имконоти расонагӣ дар забон гушуд. Ба ҳамин далел аст, ки дар шеъри ӯ монанди ҳар шеъри хубе, агар алфозро ба мутародифот ё шабеҳи мутародифоти онҳо табдил кунем, низоми он ба ҳам мехӯрад ва табдил ба насри мубтазал мешавад» [7, с.213].

Аз шоирони пешоҳанги мо танҳо Гулназар ва Доро Наҷот ба гуфтани шеъри сафед хӯ гирифта муваффақ ҳам шудаанд. Аммо амсилаҳои сохтаи Гулназарро шоири дигаре ҳанӯз пайгирӣ накардааст. Як идда шоирони камтаҷриба ва ҷавон низ ба ин ҷода по ниҳоданд, вале комёб нашуданд. Зеро ағлаби онҳо гумон карданд, ки шеъри сафед танҳо даст кашидан аз вазну қофияҳост. Мутаассифона, имрӯз низ баъзе қаламкашон хазафпораҳоеро бо унвони **шеъри сафед** ба тавассути нашриёту матбуот пешкаши хонандагон менамоянд. Онҳо ғофил аз онанд, ки шеъри сафед вижагиҳо ва қонуниятҳои хоси худро дорад. Ба қавли Кадканӣ: «Аммо истилоҳи шеъри сапед, ки имрӯз дар Эрон бар шеъри мансур (шеъри бевазну қофия) итлоқ мешавад, дар забонҳои форангӣ мафҳуми дигаре дорад ва бар шеъре итлоқ мешавад, ки фоқиди қофия бошад, аммо вазн аз лавозими он аст. Шуюъи ин гуна шеър дар адабиёти англисӣ ба ҳаддест, ки мегӯянд ҳафтоду панҷ дарсади шеърҳо шеъри сапед аст ва барои намоишномаҳои манзум сохтори бисёр муносиб аст» (E. A. Bloomand … The Order of Poetry, 1961, P. 143) [9, с.279].

Тавре ки дидем, дар адабиёти форанг шеъри сафед аз қофия маҳрум бошад ҳам, вазни муайян доштани он ҳатмӣ будааст. Шеъри сафеди муосири Эрон сараввал аз адабиёти Аврупо сарчашма гирифтааст. Мутарҷимон ашъори англисиву форонсавиро тибқи хусусиятҳои зоҳириашон ба забони форсӣ тарҷума кардаанд. Он шоироне, ки дар пояи тарҷумаҳо шеъри форсӣ гуфтаанд, албатта муваффақ нашудаанд. Баъдан Аҳмади Шомлу онро такмил ва густариш дода, ба ҳолу ҳавои забони форсӣ мутобиқ кардааст. Акнун бештар аз сад сол сипарӣ шудааст, ки шеъри сафед дар Эрон мақоми худро то рафт мустаҳкамтар карда истодааст. Дар бораи шеъри сафед доктор Шафеии Кадканӣ нақли аҷибе дорад: «Дар Эрон ва адаби форсӣ ба як маънӣ, ки бисёр ҳам маъқул ва мантиқӣ аст, шеъри сапед пешинае ҳазору дувистсола дорад. Дар шатҳиёти Боязид ва дигар орифони бузург, гарчи қадре ситам аст бар он бузургон, ки мо корҳои ононро шеъри сапед биномем» [9, с.280].

Ин ҷо лозим медонем, ки аз «Меъроҷи шайх Боязид қаддасаллоҳу рӯҳаҳу- л- азиз» порае иқтибос орем: «Гуфтам: «Агар дидам, ба Ту дидам ва агар шунидам, ба Ту шунидам. Нахуст Ту

шунидӣ, боз ман шунидам ва бар вай саноҳо гуфтам . Лоҷарам аз кибриё маро пар дод, то дар майодини иззи Ӯ мепаридам ва аҷоиби сунъи Ӯ медидам. Чун заъфи ман бидонист ва ниёзи ман бишнохт, маро ба қуввати худ қавӣ гардонид ва ба зиннати худ биёрост ва тоҷи каромат бар сари ман ниҳод ва дари саройи тавҳид бар ман гушод» [2, с.174].

Агар чунин ҷумлаҳоро шеъри мансур номидан ҷоиз бошад, пас онҳо шеъри олии мансуранд. Зеро онҳо на танҳо қофияву мусиқӣ доранд, балки ба зевари отифаву тахайюл оростаанд. Аҳмади Шомлу дар бостонгуна кардани забони шеъри сафедаш аз китобҳои «Тазкират- ул- авлиё» ва «Таърихи Табарӣ» баҳраҷӯй кардааст.

Пеш аз он ки роҷеъ ба вижагиҳои дигари шеъри сафед (шомлуӣ) суҳбат кунем, оид ба шеърҳои сафеди Гулназар оғоз кардани суханро воҷиб мешуморем. Устод Гулназар тарзи сурудани шеъри сафедро бештар аз Аҳмади Шомлу омӯхтааст. Таъсири Ахавони Солис низ ба ӯ расидааст. Аммо ӯ ба ҳеҷ кадоме аз шуаро тақлиди маҳз накардааст. Танаввуи нигоҳи Гулназар дар ҳар шеъри сафедаш мушоҳида мешавад. Беҳтарин шеърҳои сафеди Гулназар дар китобҳои ашъораш «Туву хубиву раъноӣ'' (2010) ва ''Лолаҳо дар ёлаҳо ''(2017) фароҳам омадаанд. Гулназар силсилаи шеърҳои сафеди худро ''**хусравонӣ**» номидааст. Адабиётшиносони тоҷику форс низ сурудаҳои Борбади Марвазиро бо унвони хусравонӣ муаррифӣ кардаанд, ки онҳо шеърҳои қадимаи моянд. «Хусравониҳо дар забони форсии миёна ва бар ҳасби номи онҳо бояд дар ситоиши подшоҳон гуфта мешуд. Гӯё Борбад беҳтарин сарояндаи сурудҳои хусравон будааст ва оҳангҳое мутобиқи сурудҳои мазкур тасниф мекард» [6, 76]. Силсилаи шеърҳои «Дафтари хусравонӣ «- и Гулназар дар китоби «Туву хубиву раъноӣ» 71 ададанд. Дар китоби «Лолаҳо дар ёлаҳо», ки ашъори суннативу озод ва сафедро фароҳам овардааст, шумораи онҳо камтар буда, аксарияти он шеърҳои сафед аз як то чор мисраъро ташкил мекунанд. Шеърҳои **хусравонӣ** ба арабҳо, ки бо вазни арӯз хӯ гирифта буданд, хуш наомаданд. Зеро онҳо нозукиҳои вазни ин гуна ашъорро амиқ эҳсос намекарданд ва суханшиносонашон хусравониҳоро шеъри мансур арзёбӣ мекарданд. Тадриҷан шоирони порсигӯ аз гуфтани хусравониҳо иҷтиноб варзида рӯ ба вазни арӯз оварданд.

Гулназар дар гуфтани шеъри сафед сараввал таҷрибаҳо кардааст ва он таҷрибаҳо ташаккул ёфта сабки шахсии ӯро таъсис додаанд. Дар ин ҷода шоир эҳсоси хатар намекунад, зеро ҷуръату ҷасорати адабиаш ба ӯ неру мебахшанд. Мушаххасбаёнӣ аз вижагиҳои хоси шеърҳои сафеди ӯ буда, баёни интизоӣ дар ин гуна ашъор ба нудрат вомехӯрад:

Оби рӯ як қатра бошад ҳам,
ба он ҳаргиз намегардад баробар
оби дарёбор [5, с.54].

Рисолати шеъри имрӯз, агар хато накунам, «**баҳрро дар кӯза ғунҷондан**» аст. Дар бисёр мавридҳо оҳанги танз дар шеърҳои сафеди Гулназар танин меандозад. Масалан, дар ин шеърҳои якмисраиву думисраии ӯ:

Нони сафед гуфтаву рӯят сиё макун [5, с.57].
***
Зиндагиро никоҳ бояд кард,
Варна зояд ҳаромии бисёр [5, с.68].

Аз ҳам ташхис додани шеърҳои озод ва сафеде, ки дар маҷмӯаи «Лолаҳо дар ёлаҳо» фароҳам омадаанд, душвор аст. Гулназар баъзан вазни шеъри сафедро чунон суфта мекунад, ки агар дарунмояи худи шеърро ба ҳисоб нагиред, гумон мекунед, ки он ё шеъри озод аст, ё шеъри суннатӣ. Масалан, дар ин шеъри семисраӣ, ки радиф бидуни қофия омадааст:

Ман ошиқи мӯйи дарозам,
Ман толиби умри дарозам,
Ман душмани ҳарфи дарозам! [5, с.139].

Воқеан, Гулназар дар шеър пургӯ нест ва ҳамин ки матлаби худро баён намуд, ба шеър зуд нуқтаи таммат мегузорад. Ин услуби эҷодии ӯ дар шеърҳои озод ва сафедаш равшантар ба мушоҳида мерасад. Зеро **кӯтоҳбаёниро модари истеъдод** гуфтаанд. Мавзӯъҳои шеърҳои сафеди Гулназар мухталифанд. Дар онҳо ҷанбаҳои иҷтимоиву фалсафӣ ва ғиноӣ мавҷуд буда, отифаи шоирона муҳаррики ин ҷанбаҳост. Тасвирҳои мармузи шоир дар ин гуна ашъор ҷолибанд. Шоир парокандагии маънавии муслиминро, ки имрӯз муҷиби фоҷиаву нокомӣ ва бадбахтии онҳост, дар сурати донаҳои тасбеҳ тасвир кардааст, ки воқеъбинона ифода ёфтааст:

Донаҳои тасбеҳ,
гарчи дар паҳлуи ҳам

бастаи як торанд,
Лек дар асл ҷудоянд зи ҳам,
Лек дар асл зи ҳам бегона,
Ту дар ин рамз бубин
Сурати равшани дунёи мусулмонии ман [5, с.150].

Дар як қатор шеърҳои сафеди Гулназар баёни интизоӣ ба назар мерасад, ки ин гуна шеърҳо ҷанбаи фалсафӣ доранд. Ин қабил шеърҳоро шоир барои тоифаи махсус эҷод кардааст, ки муртабит ба оммаи васеъ, яъне мардуми кӯчаву бозор нестанд. Бар ин шеър мутаваҷҷеҳ мешавем:

Бар Худо рӯзи таваллуд нест,
Аммо
Зодрӯзи мову манҳо
Зодрӯзи Ӯст [5, с.151].

Ин шеър мазмунан ба шатҳиёти орифон шабоҳат дорад, аммо баёни мудернгунаи он, ки бо вожаи «зодрӯз» ва ибораи «рӯзи таваллуд» ифода ёфтааст, онро аз шатҳиёти орифон ташхис додааст.

Дар китоби «Ҷараёншиносии шеъри муосир» роҷеъ ба шеъри сафед (шомлуӣ) чунин ақида матраҳ шудааст: «Гоҳ наққошӣ аст, аммо наметавон ба мадади наққошӣ баён кард. Гоҳ рақс аст, бе он ки ҳеҷ ҳаракате бад-он таҳқиқ тавонад бахшид. Гоҳ шеър аст ва аз он гузашта вазну қофияе низ дархост мекунад. Талоше мекунад, ки назме ба худ бигирад. Гоҳ фалсафа аст ва гоҳ аккосӣ, кӯдаки баҳоначӯе аст, ки ба ҳар чиз чанг меандозад». (Ба нақл аз: Пошойӣ, 1382) [8, с.220].

Агар аз ҳамин равзана ба шеърҳои сафеди Гулназар, ки дар «Дафтари хусравонӣ «- аш мавҷуданд, назар кунем, бидуни иштибоҳ, хулоса мебарорем, ки ӯ дар ин ҷода аз таҷриба ба тавфиқ даст ёфтааст. Масалан, дар ин шеъри беунвон, ки пурра шоҳид овардани онро зарур меҳисобем:

Ман ин шеърро ҳанӯз нагуфтаам,
Дӯсташ дорам,
Ки сурати туро дорад.
Мисраъҳо мелаҳои мушкбори туанд,
Ки печ дар печу хам дар хам
Печидаанд ба даври гардани ман,
Баъд аз ин таноби доре маро нахоҳад кушт,
Баъд аз ин гардани ман хам нахоҳад хӯрд.

Ҳарфҳо ҳарфҳои туанд,
Ки бо лабони туам сухан гӯянд.
Гӯши ман аз садои ту пур аст,
Ҳуши ман аз навои ту саршор.

Рӯйи ту рӯ ба рӯ падид ояд
Аз сафои вожаҳои субҳандуд.
Дар ҷаҳонам дигар сиёҳрӯе нест,
Дар луғоти ҳастиам «шаб» ба «саҳар» мешавад табдил.

Ман аз тапиши баланду пасти ҳиҷо
Бонги поҳои туро бишнавам равшан.
Ман нидо дардиҳам: «Дуруд, эй васл!
В-эй ғами фироқи ман, падруд!»
Дар ҷӯяҳои сатри ман ба туғён аст
Номи ту ҳамчу чашмаоби булӯр.
Номи ту гираму суроғ кунам,
Номи ман гириву суроғ кунӣ.
То суроғ ҳаст, нест танҳоӣ,
Ташнагӣ нест, то саробе ҳаст.
Ман ин шеърро ҳанӯз нагуфтаам,
Аммо
Ҳамеша дар шарёни ман ҷорист [4, с.127-128].

Тавре ки мусаллам аст, ин шеъри сафед аз қофия мубаррост. Аммо вазни махсус дорад, ки албатта , ба арӯз шабеҳ нест. Зоҳиран, вазни ин шеър **саялонӣ ё ҷӯйборона** аст, ки ин навъи вазнро

Аҳмади Шомлу ва пайравонаш аз шоирони Фаронса омӯхтаанд. Агар бовар накунед, онро бо оҳанги махсус бихонед, садои оби равони ҷӯйбор ба ёдатон меояд. Дар ҳар мисраъ вазн бо лаҳн омехта ин садоро пасту баланд мекунад. Такрори вожаҳо ҷо-ҷо мусиқии шеърро нарму форам ва шуниданитар кардаанд:

Гӯши ман аз садои ту пур аст,
Ҳуши ман аз навои ту саршор.

Албатта, пасту баландии мисраъҳо чун шеъри озод ба назар мерасанд, аммо шеъри озод дар қолабҳои вазни арӯзӣ гуфта мешавад. Дар чунин равиш шеър гуфтан мушкил аст. Зеро хавфи идора карда натавонистани вазн ба шоир таҳдид мекунад. Ин гуна хавф дар шеърҳои озод ва суннатӣ мавҷуд нест. Дар шеъри сафед агар шоир вазн ва лаҳнро саришта карда натавонад, шеъраш ба насри маъмулӣ табдил меёбад. Аз ҳамин ҷост, ки шеърҳои сафеди аксарияти шоирони мо насрзадаанд. Баъд аз вазн вазифаи мушкиле, ки пешорӯи шоир қарор мегирад, дар ҳудуди шеърият нигоҳ доштани мисраъҳост. Дарунмояи шеъри сафед **бардошти пургӯй надорад.** Шоир ба мисраъпуркунӣ ҳам муваззаф нест. Аммо баъзе имкониятҳое, ки дар офариниши дарунмояи шеъри сафед ҳаст, дар шеъри суннатӣ нест. Дар шеъри суннатӣ шоири камтаҷриба аксар вақт даст ба корбурди истиораву тасвирҳои мурда ва қолабҳои умумӣ мезанад, беихтиёр шеъраш ба умумигӯӣ мепечад. Лекин барои навҷӯиву тозагӯӣ имкониятҳои шеъри сафед бештар аст. Масалан, Гулназар дар ин шеъри сафеди худ чанд тасвири шоирона дорад: «**сафои вожаи субҳандуд**», «**луғоти ҳастӣ**», «**тапиши баланду пасти ҳиҷо**», «**бонги поҳои ту**», «**ҷӯяҳои сатр**», ва «**чашмаоби булӯр**».

Аз тарафи адабиётшиносони Эрон , аз он ҷумла , Мафтун Аминӣ дар шеърҳои сафеди Шомлу чор навъи вазн кашф карда шудааст. Бар замми навъи **саялонӣ ё ҷӯйборона,** ки мо мисолашро дар шеъри Гулназар дидем, инчунин «лаҳну оҳанги фаропечанда ё фурӯчарханда , лаҳни мақтаъ, ки ағлаб ҷанбаи омирона ё тунду талх дорад ва лаҳну оҳанги фолклорӣ ё омиёна, ки ба вазни ҳиҷоӣ наздик аст» [8, с.221-222].

Лаҳну оҳанги фаропечанда ё фурӯчарханда дар ин шеъри Гулназар ба чашм мерасад, ки вожаҳо пасту баланд мешаванд:

Дар баҳорон ҳама зебост,
Лек «гул»- ро
канори «хазон»
наметавон
биниюнд…
Ту ҳамеша баҳорӣ –
Пур аз шукуфтан,
Пур аз тароват,
Пур аз рӯшанӣ
Ва…
Пур аз борон.

Ман ба боронҳои ту чи сон наандешам?
Ту сиёҳии сафопарвари чашмҳоятро куҷо бубарӣ?
Рози меҳрубонии нигоҳатро куҷо бубарӣ?
Накҳати садбарги чеҳраатро куҷо бубарӣ?
Ман ба боронҳои ту чи сон наандешам?

Ғуссаи дилро,
Номадоғҳои дилро
Оби борон наметавонад шуст,
Оби борон наметавонад бурд…

Эй ҳамеша баҳор,
Ман ба боронҳои ту чи сон наандешам?! [4, с.128-129]

Забони шеъри Гулназар табиатан нарм аст. Ӯ шоири тундгӯву тундхӯ нест. Аммо аҳёнан дар муҳтавои баъзе шеърҳояш лаҳни тунду талхе ҳам ба мушоҳида мерасад. Албатта, муҳтаво ва дарунмояи ин гуна шеърҳо тақозо мекунанд, ки чунин лаҳн ба кор гирифта шавад. Дар шеъри «Навбат» ҷанбаи омирона мавҷуд нест, аммо лаҳни тунду талх, ки ношӣ аз ҳақиқат аст, ба гӯш мерасад. Гулназар гуфтаҳои Умари Хайём ва Соиби Табрезӣ барин бузургонро дар қолаби дигар шоҳид оварда бо санъати таҷоҳули ориф шеърро ҷамъбаст кардааст:

Яке гуфт:
- Ояндагонро зи ҳоли мо агар хабар будӣ,
Наомадандӣ зи адам ба олами мавҷуд.
Дигар гуфт:
- Зи рӯзи ҳашр ман аз он тарсам,
Ки рӯи мардум дубора мебинам.
Саввум гуфт:
- Зи кӯрон ҳасад барам, к-онҳо
Рӯи мардум намебинанд.
Чаҳорум гуфт:
- Кош, кар будам,
Ки нашнидаме ҳарфи арзони эшонро.
Ман чӣ гӯям,
Ки навбати мост?! [4, с.150-151]

Баъзан лаҳну оҳангҳои фолклорӣ дар хусравониҳои Гулназар ба назар мерасанд, аммо онҳо аз вазни ҳиҷоӣ дида ба вазни арӯз наздиктаранд:

Шаб дилсияҳ буд-
Моро набигзошт
Шабро бубинем [5, с.170].

Ногуфта намонад, ки як идда шеърҳои сафеди Гулназар дар силсилаҳои «Пурсишҳо» ва «Гулбаргафшон» низ фароҳам омадаанд. Онҳо асосан шеърҳои хурданд ва ҳар кадоме аз як-ду байт иборатанд. Силсилаи «Пурсишҳо» замимаи китоби «Қадаҳи шабнам» буда, силсилаи «Гулбаргафшон» дар ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» ба нашр расидааст. Пурсишҳои устод Гулназар бо санъати таҷоҳули ориф офарида шудаанд ва аксари онҳо тобишҳои фалсафӣ ва ҷанбаи иҷтимоӣ доранд:

Рӯҳи мардонаи мардони Ватанро накушед,
Гар замини ману ту ларза кунад,
Кӣ нигаҳ хоҳад дошт? [3, с.43]

Ҳайратпардозӣ аз вижагиҳои поэтикаи Бедил буда, ба ашъори сафеди Гулназар низ асари муайяне гузоштааст. Оҳанги таҳайюр дар баъзе шеърҳо танинандоз гаштааст:

Миёни сабзаву гул ғарқ дидам хоки гӯристон,
Худои ман!
Барои мурдагон ҳам навбаҳоре ҳаст? [3, с.44]

Баъзан пурсишҳои Гулназар танзомез садо медиҳанд ва ҳамин танзҳо мисраъҳоро аз қолаби сухани маъмулӣ ба сарҳади шеър мекашонанд. Масалан, дар ин ду пурсиш:

Беҳуда шабеҳи кулча гуфтам маҳро,
Аз хони фалак рабуда бозаш нахӯранд?

***

Магар сер шуд аз ғами мо Худо,
Ки ғамхорагӣ дар бисоташ намонд? [3, с.45]

Дар таркиби иддае аз пурсишҳои Гулназар тасвирҳои интизоӣ ва мушаххас бо ҳам омезиш ёфтаанд. Масалан, дар ин пурсиш,ки мисраи аввал тасвири интизоӣ буда, мисраи дуюм тасвири мушаххастар аст:

Нағмаи садранги мурғон атласи «Шому саҳар» мебофт,
Наъраи тири кадомин нохалаф баст ин дукони меҳрубониро? [3, с.44]

Тахайюл бо баёни интизоӣ ҳамнишинӣ карда баъзе пурсишҳоро аз фаҳми хонанда дуртар мебарад ва ҳамин аз вижагиҳои пурсишҳои Гулназар аст. Иддае аз чунин пурсишҳо таъвилнопазиранд. Охирин пурсиши Гулназар ин аст:

Гар хаёли дури шоирҳо набудӣ,
Осмон дар он баландиҳо чӣ кардӣ?

Дар эҷоди пурсишҳо Гулназар аз Пабло Неруда илҳом гирифтааст, ки дар пешонии онҳо байти зерини ӯро иқтибосан дарҷ кардааст:

Аз китоби хеш оё метавонам бозпурсид:
Ман туро бинвиштаам ё на? [3, с.40]

Дар силсилаи «Гулбаргафшон»- и Гулназар дар қатори байтҳои суннатӣ ва дубайтиву рубоиёт шеърҳои сафеди хурд низ мавҷуданд. Баъзе аз ин шеърҳо дорои қофияанд:

Даҳанат чун даҳани дарвоза
Воз аст:
Он якеро битавон осон баст,
Аз туро лек ба сад чорагарӣ натвон баст [1, с.8].

Ақидаҳои иҷтимоию фалсафӣ ҷавҳари ин гуна шеърҳо буда, шоир дар ин асно аз баёни интизоӣ иҷтиноб меварзад:

Одамизод мисоли чой аст,
Ки ҳама бӯю ҳама таъми варо нӯш кунанд,
Баъд… чун шамма бурун андозанд [1, с.8].

Бояд мунсифона иброз дошт, ки Гулназар дар сурудани шеъри сафед монанди баъзе шоирони ҳамзабони мо ҷадвалгароӣ намекунад. Ӯ такаллуфро канор ниҳода ҳамеша эҳсосу отифаи худро рӯи қоғаз меорад. Аз ҳамин лиҳоз, шеърҳои сафеди ӯ табиианд. Ҷадвалгароиҳои Сӯҳроби Сипеҳрӣ дар Эрон мавриди тақлидҳои маҳзи ҷавоншоирон гардида буд. Ба ин намунаи шеъри ӯ «**То тулӯи ангур чанд фарсах роҳ аст**» мутаассифона, дар Тоҷикистон низ шоирони ҷавони бетаҷриба пайравӣ мекунанд. Ин ҷо иқтибос овардани маслиҳати беғаразонаи мунтақиди забардаст Шафеии Кадканиро зарур мешуморем: «Ба ақидаи ман бунбасти шеъри муосир ба дасти касоне хоҳад шикаст, ки ё фурми тозае ибдоъ кунанд - коре, ки Нимо кард ва шогирдонаш онро камол бахшиданд – ё яке аз фурмҳои таҷрибашудаи қадим ё ҷадидро бо ҳолу ҳавои инсони асри мо унсу улфат диҳанд ва дар фазои он фурмҳо таҷрибаҳои инсони асри моро шакл диҳанд» [9, с.674].

Боиси қаноатмандист, ки имрӯз шеъри сафед дар эҷодиёти Гулназар рӯ ба рушду инкишоф ниҳодааст. Аз ин равиш метавон дилпур шуд, ки таҷрибаҳои Гулназарро дар ин ҷабҳа шогирдонаш такмил медиҳанд ва ин навъи шеър дар радифи шеърҳои озоду суннатӣ тадриҷан ба қуллаҳои баландтар хоҳад расид.

АДАБИЁТ

1. Адабиёт ва санъат, 23. 02. 2017 – 7 с.
2. Аттори Нишопурӣ, Шайх Фаридуддин. Тазкират-ул-авлиё.- Теҳрон: Интишороти Сафӣ Алишоҳ. Чопи чаҳорум, соли 1380. -740 с.
3. Гулназар К. Қадаҳи шабнам. К. Гулназар - Душанбе: Сурушан, 2000.- 82 с.
4. Гулназар К. Туву хубиву раъноӣ. / К. Гулназар - Душанбе: Адиб, 2010.- 408 с.
5. Гулназар. Лолаҳо дар ёлаҳо.- Душанбе: Бухоро, 2017.- 160 с.
6. Қавим, Абдуқайюм. Шеър чист? – Кобул: Интишороти Саъид. Чопи дуввум, соли 1389- и хуршедӣ.- 268 с.
7. Муваҳҳид Зиё. Дирӯз ва имрӯзи шеъри форсӣ. / З. Муваҳҳид - Теҳрон: Интишороти Ҳермиз. Чопи саввум, 1394.- 288 с.
8. Олӣ Аббособод Юсуф. Ҷараёншиносии шеъри муосир.- Теҳрон: Сухан, 1390.- 440 с.
9. Шафеии Кадканӣ, Муҳаммадризо. Бо чароғ ва оина. – Теҳрон: Сухан, 1390.- 768 с.

МОДЕЛИ БЕЛОГО СТИХА ГУЛНАЗАРА КЕЛДИ

После свободного стиха, белый стих вошёл в современную таджикскую литературу. Прежде для его входа в нашей литературе создавались объективные предпосылки. Белый стих в нынешней литературе Ирана известен также под названием «стих шомлу». Так как основателем белого стиха считается Ахмад Шомлу (Бомдод). В литературе Запада белый стих лишен рифмы, но имеет ритм и определенной стихотворной системы. Образцы стихотворной прозы видны в нашей классической литературе. Песни Барбада Марвази тоже были сходны с нынешним белым стихом.

Устод Гулназар научился сочинять белый стих в основном от Ахмада Шомлу. Его белые стихи собрались в «Книге хусравони», «Расспросы» и «Гулбаргафшон», а также в книге «Тюльпаны в холмах». Поэт в сфере создания белого стиха приобрел много опыта и эти испытания, постепенно усовершенствуя, стали поводом для творения лучших его стихов. Темы белых стихов Гулназара являются музыкальными и социально - философскими. Так как этот вид стиха не выдержит многословия, поэт больше склонен к краткости. Естественно, что белого стиха не все одобряют и воспринимают, поэтому он сочиняется специальной группе любителей. По внешнему виду система белого стиха является текучей или ручейной, повторы слов обеспечивают его музыкальность. Вьющая интонация в таких стихах имеет специальное место. Мы уверены, что творческие опыты устод Гулназара в белом стихе впредь также распространяется со стороны его последователей и воспитанников.

Ключевые слова: *белый стих, нынешняя таджикская и персоязычная литература, литература Запада, стихи шомлу, рифма и система, «Книга хусравони», музыкальные социально – философские темы, вьющая интонация, творческие опыты.*

EXAMPLES OF GULNAZAR`S WHITE POETRY

In this article the authr researched the problem of the examples of gulnazar`s white poetry. After the free poetry, white poetry entered to the modern Tajik literature. Previously, for the inference to our literature there were objective reasons. White poetry in modern Iranian literature is also well known as «poetry of the night». Therefore its founder is Ahmadi Shomuli (Bomdod). In the Western literature, the white poetry is devoid of rhyme, but it has a certain weight and tone. Examples of Mansur's poetry in our classical literature can be found. The songs of Borbad Marwazi's poems are similar to modern white poetry.

It should be noted, that Ustad Gulnazar learned to sing the white poetry mainly from Ahmadi Shamlu. His white poems published in «Daftari khusravoni, Pursisho and Gulbergafshon» and in the book «Tulips in Barely». The poet in creating white poetry has a lot of experience, and those experience gradually improved, which led to the creation of his good poems. The themes of Ustad Gulnazar's white poems are social, philosophical, and criminal. Because this type of poem is not carry out, the poet is more short-sighted.

Naturally, the white poetry is not accepted and understood by everyone, so that it is created for a special category of fans. Apparently, the weight of the white poem is small or unintelligible, and the repetition of the words gives its music. A special place in such poems is occupied by a common or memorable tone. We are confident that Ustad Gulnazar's creative experience in white poetry will continue to be developed by her followers and students.

Keywords: *white poetry, modern Tajik and Persian literature, Western literature, poetry, rhyme and weight, «The Book of Khusravoni», social, philosophical and criminal themes, extensive and touching melodies, experiences.*

Сведение об авторе:

Хамроев Равшанкул Замонович *– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикского языка и литературы факультета дошкольного и начального обучения Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.* ***Адрес:*** *Республика Таджикистан, проспект Рудаки 121. E-mail: ravshan 60@mail.ru. Тел.:(+992) 927692017.*

About the autor:

Hamroev Ravshanqul Zamonovich *- Tajik state pedagogical University named after Sadriddin Aini, candidate of philological Sciences, senior lecturer of the Department of language and literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. E-mail: ravshan60@mail.ru. Phone: (+ 992) 927692017.*

УДК: 070. 1 (575. 3)

ОТВЕТ САЙИДА АХМАД-ХАНА НА РАБОТУ СЭРА УИЛЬЯМА МЬЮРА «ЖИЗНЬ МУХАММАДА»

Гоибова Ф.М.

Таджикский национальный университет

Зарождение просветительской идеологии в Индии в значительной степени связано с именем Сайида Ахмад-хана, который занимает почётное место в истории общественно-политической мысли Индии.

Сэр Сайид Ахмад-хан (1817-1898) был одним из самых выдающихся мыслителей, реформаторов и государственных деятелей XIX века мусульманского Востока. Он является идеологом реформы образования и одним из основоположников исламского модернизма в Индии. Наибольшую известность ему принесла общественная и просветительская деятельность, основным результатом которой было открытие в 1878 году Мусульманского колледжа в Алигархе. Для обеспечения будущего благополучия индийских мусульман необходимыми являются два фактора, считал Сайид Ахмад-хан: во – первых, расширение западного образования среди мусульман, во – вторых необходимо достичь тесного взаимодействия, сотрудничества и взаимопонимания между мусульманами и британцами.

10 апреля 1869 года Сайид Ахмад-хан отбыл в Англию. Решение сэра Сайида посетить Англию было продиктовано двумя соображениями: первое – ознакомиться и провести непосредственный анализ системы образования в британских университетах, особенно в Оксфорде и Кембридже. Второе – он намеривался получить доступ к исламскому и западному исходному материалу в библиотеках Лондона в целях написания опровержения критики и комментариев, сделанных против Пророка Мухаммада сэром Уильямом Мьюром. Дело в том, что в 1861 году Вице–губернатор Уттар–Прадеша, британский исламовед и один из основателей Аллахабадского университета Уильям Мьюр (1819-1905) написал книгу, названную «Жизнь Мухаммада», которая была уничижительным и оскорбительным комментарием относительно жизни и духовных ценностей Пророка Мухаммада, содержала необоснованные нападки и клевету на исламскую мораль и традиции. Это предубеждённое и отрицательное изображение Пророка У. Мьюром вызвало бурную и негативную реакцию у индийских мусульманских учёных, таких как Сайид Ахмад-хан. В письме своему другу Мехди от 20 августа 1869 года из Англии просветитель пишет, что «книга Уильяма Мьюра о жизни Пророка, его несправедливость и предубеждение относительна ислама и Пророка поразили меня в самое сердце, и я решил написать биографию Пророка во что бы ни стало, даже если я потрачу все свои деньги и стану нищим, просящим милостыню» [1, с.219]. И действительно, Сайид Ахмад-хан смог написать и издать своё исследование как «Серию Эссе из жизни Мухаммада», которая была издана в Лондоне в 1870 году на английском языке издателями господами «Трубнер и Ко», а позже он напечатал её исправленную версию на урду как «Аль–Хутбат–и Ахмадия» в 1887 году. В этой своей работе видный просветитель и реформатор призывает всех к более глубокому и внимательному изучению различных религий и проявлению большей терпимости одной религии к другой.

В своей книге «Жизнь Мухаммада» сэр Уильям Мьюр сделал попытку восстановить историческую биографию Пророка Мухаммада. Вклад Мьюра заключается не только в его новаторском использовании ранних мусульманских источников, но также и в том окружении, в котором он написал и дал немедленную и интерактивную оценку в своем исследовании. Дело в том, что в отличие от многих других европейских учёных Мьюр жил, работал и провел свое исследование в исламском окружении, где он обладал преимуществом взаимодействия с верующими мусульманами, такими как Ахмад-хан, и был также сторонником преобразования классического подхода к религии, благодаря которому она могла бы удовлетворить потребности современного сообщества.

В своей попытке восстановить исторически точную жизнь Мухаммада У. Мьюр к биографическому материалу, найденному им, применил западные критические методы. Как истинный евангельский христианин, он не мог принять Мухаммада как Пророка Бога, приносящего послание, которое вытеснило бы Евангелие и тем самым отрицало бы божественную природу Христа. Следовательно, он начал с предпосылки, что любые описания, которые приписывали удивительные способности Мухаммаду, должны быть подлинными. Таким образом, он старался рационализировать любые сверхъестественные элементы, найденные в традициях, и считал, что их распространение могло быть объяснено только в чисто человеческих терминах [1, с.220].

У Сайид Ахмад-хана было традиционное исламское образование, обусловленное влиянием философской школы Валиуллы–хана. Его собственная оценка традиций была недостаточна в его противоречиях с Мьюром для защиты методологий в акценте подлинности традиционного материала и против критических замечаний Мьюра.

В одном из первых эссе Сайид Ахмад-хана из жизни Пророка, которое состояло из маленького буклета, были описаны рождение, смерть, чудеса и другие события из жизни Мухаммада и более конкретно были изложены традиционные процедуры, которые должны будут проводиться во время мавлид (mawlid), т.е. на торжествах по случаю дня рождения Пророка. Главный акцент этой работы был на то, что «сущность ислама – это любовь к Пророку, и она отражается в Суннах». Как указано в исламском толковом словаре, сунна – арабское слово, означающее путь, образец и пример, который обозначает поступки и высказывания Пророка Мухаммада, описанные его соратниками и являющиеся руководством к действию для всей мусульманской общины и каждого мусульманина в отдельности [3, с.202].

В вводной главе своей работы У. Мьюр подверг критике традиционный метод анализа подлинности традиций и обрисовал, в общих чертах, свой собственный подход. Он исследовал ислам посредством интерпретации Корана и, что ещё более важно для этого исследования,

сборников адатов [1] и пришёл к выводу о том, как ислам должен определяться и интерпретироваться, и почему ислам как религия всегда был ниже по сравнению с христианством. Для Мьюра, как евангелиста, религия расценивается как определяющая сила в обществе, и эта религия должна быть христианством, чтобы быть действительно выгодной. К. Дж. Льялл отметил, что «Жизнь Мухаммада» У. Мьюра отмечена полемическим характером, и естественно, в определённой степени является антипатичной тем, кто исповедует религию Мухаммада [6, с.877].

Интересно, что Сайид Ахмад-хан, в отличие от Мьюра, для написания своей работы считал необходимым использовать не только восточные, но и европейские источники, чтобы получить надлежащие данные, в то время как Мьюр был мотивирован чтобы использовать только ранние арабские источники.

Анализ адатов и ряда авторитетных традиций[2, с.162] может быть вторым основным источником после Корана и историческим материалом для описания жизни Пророка, считал У. Мьюр. Но в отличие от Корана, который Мьюр приветствовал как надёжный, современный источник, традиции, по его мнению, могут быть поставлены под сомнение в силу того, что процесс передачи, являющийся в большой части устным, это фактор, который ослабил надёжность традиций из–за зависимости от склонной ошибаться памяти и тенденции к преувеличению. Тем не менее традиции, признавал Мьюр, могут содержать исторические факты, у которых, возможно, был их письменный источник – воспоминания соратников Пророка. И поэтому, в отличие от исламских традиций, Мьюр считал, что история происхождения адата является сомнительной.

В свою очередь, сэр Сайид Ахмад – хан видел важность адатов в биографии Пророка и стремился опровергнуть отрицательную оценку Мьюра, обращаясь к различному набору критериев оценки. Но даже вне простых фактов биографии, традиции, считает сэр Сайид, были также источником Сунны или обычаем, практикой Пророка, и таким образом –стандартом поведения для мусульман, применяемым во все времена.

Уильям Мьюр полагал, что культурные и исторические факторы имели главное влияние на развитие сущности традиций, первой из которых является преданность мусульманского сообщества Мухаммаду как Пророку Бога [8, с.107].

Сайид Ахмад-хан не был согласен с понятием, что мусульмане почитали Мухаммада лишь для того, чтобы не допускать погрешностей в жизни. Сам Пророк, утверждает мыслитель, направил своих последователей для объяснения того, чтобы люди считали авторитетными только те его высказывания, которые он объявил быть показанными, и те - со ссылкой на религиозные догмы к нравам, и к жизни после этого [2, с.190]. Если Мьюр видел политические и культурные основания для создания традиции, то Сайид Ахмад-хан видел его роль строго религиозной.

Уильям Мьюр описал Пророка и его последователей в слепой вере, которая не помогает разрешить сомнение или провести расследование в вопросах, где сказано, что «таким образом говорит Пророк Господа». У более поздних правительств не было выбора, кроме того как заставить замолчать любого, кто будет открыто искать ответы на свои сомнения, так как, по словам Мьюра, «догмы ислама были так тесно связаны с принципами, на которых было воздвигнуто мусульманское правительство», и этот союз духовных и политических элементов привел к «чрезвычайному отсутствию искреннего и бескорыстного расследования происхождения и правды ислама, который так мучительно характерен для мусульманского ума даже и в настоящий момент» [7, с.14].

В своей книге «Жизнь Мухаммада» сэр Уильям Мьюр называет ислам «религией меча», утверждая, что меч – это неизбежная кара за опровержение ислама, что является, по мнению Сайид Ахмад-хана, одним из самых серьёзных обвинений, какие только могут выдвинуть против ислама представители других религий. Подлинная вера, пишет мыслитель, которая проистекает из сердца человека, не может быть утверждена силой или насилием. Согласно исламу, общеизвестно существование одного невидимого Бога. Мусульмане могли бы жить в мире и проповедовать вероисповедание одного – единственного истинного Бога только одним из трёх путей: во–первых, добровольное преобразование людей; во–вторых, установление мира и безопасности посредством союзов для наступления и обороны; и, в-третьих, завоеванием. Как только желаемое будет обеспечено, меч будет немедленно вложен в ножны [2, с.90-93].

И действительно, ислам разрешает применение оружия и войну лишь в двух случаях: при необходимости самозащиты против внешнего врага или для защиты своей веры среди «неверных».

Некоторые писатели, в том числе и Уильям Мьюр, совершая явно грубую ошибку, утверждают, что: «Терпимость неизвестна для ислама». Но история представила нам неисчислимые случаи

терпимости многих мусульманских завоевателей, которые, стремясь действовать согласно доктринам их религии, действительно проявляли терпимость и предоставляли амнистию, безопасность и защиту всем, независимо от их касты и веры.

Обсуждение вопроса в отношении источников и для сэра Сайида Ахмад-хана, и для сэра Уильяма Мьюра не было просто исторической абстракцией. Со своей стороны, Мьюр сильно заинтересован, чтобы найти подлинный материал, на котором можно построить биографию Мухаммада и показать, что, основываясь на своих собственных источниках, мусульмане должны будут отклонить учение Мухаммада. Сайид Ахмад-хан, в свою очередь, взволнованный изображением Пророка и заключениями, выдвинутыми Мьюром в своей книге, подвергает критике и его источники, и его методологию в обработке этих источников.

Естественно, и Сайид Ахмад-хан, и Уильям Мьюр во многих областях были под влиянием ограничений их собственных верований в интерпретациях традиционного материала. Мьюр не мог признать учение Мухаммада, как Пророка, не подвергая сомнению окончательное откровение Бога Иисусу Христу, как записано об этом в Библии. Сайид Ахмад-хан считал своим долгом защищать традиционный метод оценки традиций путём их цепной передачи, чтобы дать должную оценку характера и миссии Пророка.

Резкие нападки обоих учёных на более многочисленную общность другой веры указывают, что «противоречие» для них не было ограничено царством интеллектуальной абстракции, но коснулось и ядра их духовности. Однако там, где Мьюр был склонен к консервативным теологическим тенденциям и активно был вовлечён в евангелистское миссионерское движение, Ахмад-хан в своих письмах опровергает положение, где его ортодоксальность была подвергнута сомнению.

Следует отметить, что несмотря на все свои разногласия с Уильямом Мьюром Сайид Ахмад-хан очень высоко ценил его как учёного и писателя. В своей книге «Эссе из жизни Мухаммада» он написал о своём высоком уважении к характеру и достижениям сэра Уильяма Мьюра, подчеркнул его глубокое знакомство с восточной литературой, а также огромные достижения Мьюра как известного учёного – востоковеда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гуентэр, Алан М. Ответ Сайид Ахмад-хана сэру Уильяму Мьюру / Алан М. Гуентэр. – Монреаль, 2002. -229 с.
2. Ахмад-хан, Сайид. Эссе из жизни Мухаммада / Сайид Ахмад-хан. -Лондон, 1887. - 191 с.
3. Гогоберидзе, Г.М. Исламский толковый словарь / Г.М. Гогоберидзе. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2009. - С. 202.
4. Г.Ф.И. Грэм. Жизнь и работа Сайид Ахмад-хана / Грэм Г.Ф.И. – Дели, 1974.
5. Гордон-Полонская, Л.Р. О некоторых особенностях буржуазного просветительства в колониальных условиях / Л.Р. Гордон-Полонская // Идеологические проблемы современной Индии. – Москва, 1970. - С. 151.
6. Льялл, К.Дж. Сэр Уильям Мьюр Некролог / К.Дж. Льялл // Журнал Королевского Азиатского общества Великобритании и Ирландии. - 1905. - №30. - С. 878.
7. Мьюр, Уильям. Жизнь Мухаммада / Уильям Мьюр. – Лондон, 1861. – С. 14.
8. Мьюр, Уильям. Мусульманское противоречие / Уильям Мьюр. – Эдинбург, 1897. – С. 107.

ОТВЕТ САЙИДА АХМАД–ХАНА НА РАБОТУ СЭРА УИЛЬЯМА МЬЮРА «ЖИЗНЬ МУХАММАДА»

В данной статье рассматриваются разногласия Сайид Ахмад-хана с сэром Уильям Мьюром относительно материалов, изложенных в его книге из биографии Пророка Мухаммада. Уильям Мьюр – британский исламовед, Вице – губернатор штата Уттар – Прадеш и один из основателей Аллахабадского Университета. В 1861 году написал книгу под названием «Жизнь Мухаммада», которая была уничижительным и оскорбительным комментарием относительно жизни и ценностей Пророка Мухаммада, содержала необоснованные нападки и клевету на исламскую мораль и традиции. Как истинный христианин, У. Мьюр не мог принять Мухаммада как Пророка Бога, приносящего послание, которое вытеснило бы Евангелие и тем самым отрицало бы божественную природу Христа. Это предубеждённое и отрицательное изображение Пророка У. Мьюром вызвало бурную и негативную реакцию у индийских мусульманских учёных, таких как Сайид Ахмад-хан. После сбора исламских и западных исходных материалов в библиотеках Лондона Сайид Ахмад-хан смог написать и издать «Серию эссе из жизни Мухаммада», которая содержала опровержение критики и комментариев, сделанных против Пророка Мухаммада сэром У. Мьюром. Книга была издана в 1870 году в Лондоне на английском языке. Позже в 1887 году её исправленная версия была напечатана на урду под названием «Аль-Хутбат-и Ахмадия». Главный акцент этой работы был на то, что «сущность ислама – это любовь к Пророку, и она отражается в Суннах».

В своей книге видный просветитель и реформатор призывает всех к более глубокому и внимательному изучению различных религий и проявлению большей терпимости одной религии к другой.

***Ключевые слова**: Просвещение, просветитель, реформатор, образование, критика, материалы, опровержение, акцент, религия, комментарий.*

CRITICAL VIEWS OF SAYED AHMAD KHAN TO SIR WILLIAM MUIR`S BOOK «THE LIFE OF MUHAMMAD»

The article discusses the critical views of Sayed Ahmad Khan to Sir William Muir regarding the material presented in his book from the biography of the Prophet Muhammad. William Muir was a British Orientalist and scholar of Islam, colonial administrator, and Lieutenant Governor of the North-West Provinces of India and one of the founders of the Allahabad University. In 1861 he wrote a book titled »Life of Muhammad» (The life of Muhammad from original sources), which reviewed the life of the Prophet Mohammed and presented his personality with the insulting comments which contained unfounded attacks and slander against Islamic morality and traditions. As a true Christian W. Muir could not accept Muhammad as a prophet of God, bringing a message that would supplant the gospel, and thereby deny the divine nature of Christ. This prejudiced and negative portrayal of the Prophet W. Muir provoked a violent and negative reaction from Indian Muslim scholars such as Sayed Ahmad Khan. After collecting Islamic and western source materials in the libraries of London, Sayed Ahmad Khan was able to write and publish «Series of Essays from the Life of Muhammad,» which refuses the criticism and comments made against the Prophet Muhammad by Sir Muir. The book was published in 1870 in London in English. Later in 1887, a revised version of it was printed in Urdu under the name «al-Hutba Ahmadiyah». The main emphasis of this work was that «the essence of Islam is the love of the Prophet and it is reflected in the Sunnah.» In his book, a prominent enlightener and reformer calls on everyone to deeper and more attentive study of various religions and to show greater tolerance of one religion for another.

***Key words**: enlightenment, enlightener, reformer, education, critical view, materials, religion, emphasis, refuses, comments.*

Сведения об авторе:

***Гоибова Фируза Махмадовна** – Таджикский Национальный Университет, кандидат филологических наук, ассистент кафедры иностранных языков, факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: gaibova_firuza@list. ru. Телефон: (+992) 934044447.*

About the author:

***Goibova Firuza Mahmadovna** – Tajik National University, candidate of Philology science, assistant Department of foreign languages of the faculty of journalism. Address 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: Gaibova_ firuza@list.ru. Tel.: (+992) 934044447.*

БИНАНДА ИНТИЗОРИ ТАМОШОИ МУБОҲИСАҲОИ КАСБИИ ТЕЛЕВИЗИОНИСТ

Муъминҷонов З., Салимзода О.

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода

Ҷаҳон пеш меравад, ба дараҷаи гӯшношуниду диданашаванд. Ба хусус аз нигоҳи фаннӣ. Инсон кайҳонро фаҳт мекунад, имкони басарбарӣ ва зиндагиро дар сайёраҳои дигар месанҷад. Қабатҳои пажиҳӯшнашудаи атмосфераро таҳқиқ ва рӯ ба гармӣ овардани иқлимро дар сайёраи Замин бо такя бар бардоштҳои муътамади илмӣ бозгӯ мекунад. Инсониятро аз пайомадҳои пуртазод, аммо воқеатдоштаи чанд даҳсолаи баъд огоҳ месозад. То битавонад корашро дархӯри он пайомадҳо сомон бидиҳаду назму низоми зиндагиашро нигоҳ дорад. Тавассути бозёфтҳои илму фан.

Воқеан технологияи иттилоотӣ дар замони ҷаҳонишавӣ бо суръати кайҳонӣ пеш рафта истодааст. Бо Истиқлолияти давлатиро ба даст овардани Ҷумҳурии Тоҷикистон шумори воситаҳои ахбори омма ба хусус воситаҳои электронии ахбори омма хеле зиёд шуданд. Қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 6 ноябри соли 1994 ба тариқи раъйпурсии умумихалқӣ ва дар моддаи 30-

уми он таъкид шудани «Ба ҳар кас озодии сухан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор кафолат дода мешавад. ...

Сензураи давлатӣ ва таъқиб барои танқид манъ аст. ...» [1, с.17], боиси дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ арзи вуҷуд кардани радиову телевизионҳои ғайридавлатӣ шуд. Бо дастгирии бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон воситаҳои электронии ахбори омма ба хусус телевизион рушд ёфт. Пешвои миллат нисбати нақши телевизион ва радио дар пешрафту шукуфоии Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле бамаврид гуфтаанд: «Телевизион ва радио ду нерӯи бузургеанд, ки ба таҳкими ваҳдати миллӣ, пешрафти нақшаҳои бузурги созандагӣ ва амалӣ гардидани ормонҳои бунёди як кишвари демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат хоҳанд намуд»[2, с.216]. Шабакаҳои телевизионии давлатӣ бо истифода аз дастгоҳҳои навтарини пахш барномаҳоро бо кайфияти HD бо фарогирии дурдасттарин гушаву канори ҷумҳурӣ ва аз тариқи моҳвора дар тамоми дунё паҳн мекунанд.

Инчунин имрӯз бинандаи тоҷик имкон пайдо кардааст, ки тариқи моҳвора ва ё шабакаи ҷаҳонии Интернет барномаҳои садҳо шабакаҳои телевизионии мамлакатҳои гуногунро тамошо кунад ва бо барномаҳои шабакаҳои телевизионии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоиса намояд. Аз ин рӯ, кормандони шабакаҳои телевизионии ватаниро зарур аст, ки бо истифода аз технологияи муосир барномаҳои диданбоб таҳия намоянд, то бинандаи худро аз даст надиҳанд. Мебояд гуфт, ки завқи бинанда хеле боло рафтааст ва наметавон бо барномаи суст ва якрангу якнавохт ва такрор ӯро дар назди телевизион нигоҳ дошт. Саволи матраҳ чи бояд кард?

Бидуни шак яке аз роҳҳо дар ин масъала истифодаи касбиёнаи жанрҳои журналистикаи телевизион бо тамоми талаботҳои он. Дар ин навишта мо кӯшиш мекунем, ки бобати истифодаи ҳирфавии яке аз жанрҳои таҳлилии журналистикаи телевизион, жанри мубоҳисаи телевизионӣ андешаҳои хешро баён созем.

Яке аз жанрҳои асосии журналистикаи телевизион, ки диққати бештари бинандагонро ба худ ҷалб мекунад ин жанри мубоҳиса мебошад. Зеро бинандаи имрӯза дунболи ҳангомаву ҳаёҳӯӣ (сенсатсия) буда, бештар ба барномаҳои баҳсу мунозиравӣ таваҷҷуҳ дорад. Лозим ба зикр аст, ба истиснои як-ду шабакаи телевизионӣ аксарияти шабакаҳои телевизионии Ҷумҳурии Тоҷикистон жанри мубоҳисаро тамоман истифода намебаранд. Ҳол он ки аксарият шабакаҳои телевизионии дунё маҳз бо истифодаи моҳирона ва касбии жанри мубоҳиса дар байни бинандагон шуҳрат доранд. Барои намуна барномаҳои мубоҳисавии шабакаҳои телевизионии Руссияро пеши назар меорем, ки онро натанҳо дар худи Руссия балки дар тамоми дунё тамошо мекунанд.

Таври мисол метавон интихоботи қарибвуқуъи Президенти Амрикоро рақам зад. Маърака таври маъмул хеле пурсаду садо оғоз гашт. Ҳарду номзад зимни эъломи барномаҳои пешазинтихоботиашон ба майдони мубориза ворид шуданд. Демократҳо ва ҷумҳурихоҳон бо риоя аз қавонии роиҷ дар кишвар, ҷалби таваҷҷуҳи ҷонибдоронашон бо мақсади бештар ба даст овардани раъйи ҳамватанонашон аз ҳама воситаву имконот истифода мекарданд.

Ба васоити ахбори омма дар ин радиф ҷойгоҳи ҷудогонаро ихтисос медиҳанд. Ва ҳам ба матбуоту ҳам воситаҳои электронии иртибот арзиши муайянро қоиланд. Барҳақ васоити ахбори Амрико дар ин гуна маъракаҳои сиёсӣ нақши бориз доранд. Аз ин имконоти таблиғотӣ дар он кишвар хеле моҳирона истифода мебаранд, ҳам аз саҳифаи рӯзномаҳою ҳам барномаҳои радиову намоишҳои телевизион.

Жанри маъмулу машҳур ва хеле бинандаву шунаванда ва хонандадошта дар ин гуна маъракаҳо мубоҳиса аст. Махсусан дар телевизион. Ду ширкати телевизионии шинохтаи амрикоӣ «Си-эн-эн» ва «Фокс- нюс» махсусан дар ин маърака фаъол буданд. Ин ширкатҳо се баҳси телевизионии Доналд Трамп ва Ҷо Байденро хеле муваффақона ба тамошобинон манзур намуданд. Ва бисёре аз коршиносону сиёсатмадорон ин баҳсҳои номзадҳоро, ки бо ширкати журналистон баргузор мешуданд, дар рафти интихобот ҳалкунанда медонанд. Ба нақши ВАО ва махсусан телевизион арзиши зиёдеро қоиланд, ки комилан дуруст аст.

Барои дақиқтар таҳлил намудани ин мавзӯъ пеш аз ҳама хусусиятҳои хоси ин жанрро дида мебароем. «Дар таҳияи сенарияи барномаҳои мубоҳисавии телевизионӣ одатан баранда дар оғоз эълон мекунад, ки барои баҳси мавзӯйи муҳокимашаванда чанд нафар ҷамъ шудаанд, ки нуқтаи назари гуногун доранд» [5, с.70]. Муҳим аст, ки мавзӯи баҳс таваҷҷуҳи бинандагонро ба худ ҷалб

намояд. Яъне мавзӯи доғи рӯз бошад, мисли маъракаҳои интихоботи Президент, парламент ва ба ин монанд.

«Ин жанр хоси тамоми ВАО мебошад, аммо хосияти азалияш ғолибан дар радио ва телевизион бештар ифода меёбад. Хусусияти услубии мубоҳиса аз рамузи зиндагии одамон ва ҷомеа манша мегирад. Муосирони мо, новобаста ба ҳолат ва шароит, ҳамеша ҷаҳд мекунанд, ки фақат бо баҳс (на бо ҷангу ҷидол) ҷавҳари ҳақиқатро ҷӯё шаванд» [6, с.37].

Дар ҳақиқат, мавзӯи мубоҳиса бояд аз ҷиҳати иҷтимоӣ боиси таваҷҷуҳи умум бошад. Тарафдорони нуқтаи назари гуногун метавонанд алоҳида ва ё ки якҷоя паси миз нишинанд. Баранда мубоҳисаро тавре бояд ба роҳ монданаш лозим, ки ҳамаи иштирокчиён нуқтаи назари худро гуфта тавонанд. «Дискуссия (аз калимаи лотинии «discussio» - таҳқиқ, баҳо додан, муҳокима кардан) жанрест, ки дар он бинанда тарзи фикрронӣ, тавлиди фикри нав, инкишоф ва ҳаракати он ба мақсадро бо чашмони худ мебинад. Бархӯрди андешаҳои гуногун ҳангоми таҳқиқ, баландшавии фаъолияти интеллектуалӣ ба муқобили бетарафӣ, ки барои қабули ҳақиқати аз баҳс ҳосил шуда, характернок мебошад. Ин аст, ки иқтидори маърифатнокии жанри мубоҳисаро калон медонанд» [7, с.197]. Маҳз ин хусусиятҳои жанри мубоҳиса барномаро диққатҷалбкунанда намуда, бинадаро ба худ мутаваҷҷеҳ месозад.

«Дар рафти баҳс лаҳзаҳои табиии берун аз мавзӯъ рух дода, мавзӯйи баҳс таъғир ёфтанаш мумкин аст. Ин ягон бадӣ надорад, баръакс диққати бинандаро бештар ҷалб мекунад. Дар ин ҳолат барандаи баҳс моҳирона, ба иззати нафси иштирокчиёни баҳс нарасида, онҳоро ба муҳокимаи мавзӯйи асосӣ баргардониданаш зарур аст» [3, с.35-36]. Баранда бояд ҳамчун намояндаи миёнарави байни аудитория ва мутахассисон мубоҳисаро барад. Мутахасисон низ бояд дарк кунанд, ки онҳоро барои маҷлиси истеҳсолӣ даъват накардаанд. Мубоҳиса бояд бо забони ба омма фаҳмо сурат гирад. «Суҳбати хуб, махсусан мубоҳиса, ин гуфтугӯйи ҳамсуҳбатони аҷиб байни ҳамдигар ва баъзан бо бинандаҳо низ мебошад» [1, с.198]. Дар студия мондани телефонҳои алоқаи дутарафа, ки ба бинанда имконияти саволдиҳӣ ва дар муҳокимаи мушкилот иштирок карданро медиҳад, имкониятҳои эҷодии жанри мубоҳисаро васеъ мекунад.

«Жанри мубоҳисаро баъзан авҷи жанри суҳбат меҳисобанд, ки ин ба ҳақиқат рост намеояд. Дар жанри суҳбат ҳамсуҳбатон фикри ҳамдигарро қувват дода, мавзӯйи муҳокимашавандаро бе баҳсу мунозира таҳлил мекунанд. Дар жанри мубоҳиса бошад, шахсоне даъват мешаванд, ки нисбати ҳалли як масъала фикрҳои гуногун доранд. Онҳо фикри ҳамдигарро дастгирӣ накарда, баръакс кӯшиш менамоянд, ки андешаи худро ҳақ бароварда, андешаҳои дигаронро рад намоянд. Дар натиҷаи баҳсу мунозираи иштирокчиёни барнома бисёр паҳлуҳои норавшани мавзӯйи муҳокимашаванда рӯшан мегардад. Баҳс ҳамеша роҳ ба суи ҳақиқат аст. Ин ҳолат диққати бинандаро дарҳол ба худ мекашад. Бинанда барномаро то ба охир тамошо карда, мавзӯйи баҳсшавандаро дарк мекунад. Ҳатто рӯзи дигар дар ин мавзӯъ бо ҳамкоронаш баҳс ташкил менамояд. Бо ин дар байни аҳолӣ афкори умум ба миён омада, ҳалли мавзӯйи муҳокимашаванда тезтар мегардад. Маҳз дар телевизион хусусиятҳои хоси жанри мубоҳиса ба таври васеъ инъикоси худро дармеёбанд» [4, с.77]. Талаботи дигари муҳими таҳияи мубоҳисаи телевизионӣ тариқи мустақим пешниҳод намудани он мебошад. Зеро мубоҳисаи мустақим ҳамеша табии, нотакрору хотирмон аст ва бинандаро ба тамошо ва таваҷҷуҳ намудан водор месозад.

Чи хеле аз таҳлили жанри таҳлилии мубоҳиса дида мешавад, ин жанр бештар дар телевизион хусусиятҳои хоси худро вонамуд мекунад. Яъне барномае, ки дар жанри мубоҳисаи телевизионӣ таҳия мегардад, дар ҳолати тамоми талаботҳои он риоя карда шаванду барандаи он журналисти касбӣ бошад, он ҷолибтарин ва тамошобобтарин барномаи телевизионӣ мегардад, ки бинандагон бо майли том тамошо хоҳанд кард.

Вале чаро дар шабакаҳои телевизионии ҷумҳурӣ аз жанри мубоҳиса истифода намебаранд муаммост. Агар мехоҳед, ки бинандаатон зиёд гардад, ҳатман аз жанри мубоҳиса истифода кунед. Аз баҳсу мунозира натарсед, зеро баҳсу мунозираи касбӣ роҳи ҳалли мушкилот ва ба ҳақиқат расиданро нишон медиҳад. Бинанда интизори тамошои мубоҳисаҳои касбии телевизионист.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016.
2. Мирзоев И. Рукни чорум. / И. Мирзоев - Душанбе, 2006.

3. Муъминҷонов З. Жанрҳои таҳлилии телевизион. / З.Муъминҷонов – Душанбе, 2012.
4. Муъминҷонов, З. Махсусияти жанрҳои иттилоотию таҳлилии телевизион. / З.Муъминҷонов – Душанбе, 2015.
5. Муъминҷонов, З. Жанрҳои журналистикаи телевизион. / З.Муъминҷонов – Душанбе, 2017.
6. Саъдуллоев А., Шоев М. Асосҳои журналистикаи телевизион. / А.Саъдуллоев, М.Шоев – Душанбе, 2007.
7. Телевизионная журналистика. – М.: Высшая школа, 2002.
8. www president.tj Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 26. 12. 2019.
9. www president.tj Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар. 18. 03. 2020.

ЗРИТЕЛЬ ЖДЕТ ПРОСМОТРА ПРОФЕСОНАЛЬНЫЙ ТЕЛЕВИЗИОННЫЙ ДИСКУССИИ

Статья посвящена аналитическому жанру дискуссии на телевидение, его особенностям, профессиональным способам использования жанра дискуссия и через него для привлечения зрителей к просмотру телепрограмм. Также была предоставлена информация о создании негосударственного телевидения в городах и районах страны, республиканские отраслевие и переходе на цифровые технологии после обретения Республикой Таджикистан независимости, а также определено его положение среди электронных СМИ.

Автор статьи подчеркивает, что используя аналитический жанр дискуссии, телеканалы Республики Таджикистан могут увеличить свою аудиторию. Обсудить текущие проблемы времени посредством профессиональных дискуссии, которые покажут путь к решение. Жанр телевизионных дискуссии можно использовать напрямую, чтобы сделать их естественными, интересными и развлекательными, поскольку зритель с нетерпением ждет возможности посмотреть профессиональные дискуссии.

Ключевые слова: *дискуссия, жанр, профессионализм, зритель, телевидение, проблема, отражение, сеть, программа, трансляция, эфир, журналист, независимость, цифровой технология.*

VIEWER WAITING FOR VIEW PROFESSIONAL TELEVISION DISCUSSION

The article is devoted to the analytical genre of discussion on television, its features, professional ways of using the genre of discussion and through it to attract viewers to watching television programs. Information was also provided on the creation of non-state television in cities and regions of the country, the republican industry and the transition to digital technologies after the Republic of Tajikistan gained independence, as well as its position among the electronic media was determined.

The author of the article emphasizes that using the analytical genre of discussion, TV channels of the Republic of Tajikistan can increase their audience. Discuss current problems of the time through professional discussion that will show the way to a solution. The genre of TV discussions can be used directly to make them natural, interesting and entertaining as the viewer looks forward to watching professional discussions.

Keywords: *discussion, genre, professionalism, viewer, television, problem, reflection, network, program, broadcast, broadcast, journalist, independence, digital technology.*

Сведения об авторах:

Муминджонов Зулфиддин *- декан факултета режиссура, кино и телевидение ГУУ «Таджикского государственного института культуры и искусств им. М. Турсунзаде», доктор филологических наук, профессор. Телефон:(+992) 935051463. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru*

Салимзода Олимджон *- кандидат филологических наук, доцент кафедри журналистики телевидение и радиовешании ГУУ «Таджикского государственного института культуры и искусств им. М. Турсунзаде». Телефон: (+992) 935002219.*

About the authors:

Muminjonov Zulfiddin *Dean of the Faculty of Directing, Cinema and Television, State Institution «Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzade «, doctor of philological sciences, professor. Phone: (+ 992) 935051463. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru*

Salimzoda Olimjon *- Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Television and Radio Broadcasting, State Institution «Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzade» Phone: (+992) 935002219.*

МАВҚЕИ ВОЖАҲОИ МУСИҚӢ ДАР «ДЕВОН»-И КАМОЛ

Нурова К.А., Шарифова Г.А.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Шайх Камолиддин Масъуди Хуҷандӣ, ки тақрибан байни солҳои 1318-1401 мелодӣ дар Хуҷанди бостонӣ дида ба дунё кушодаву дар Табрези Хуросон дунёро падруд гуфтааст, бо эҷодиёти ширину намакини худ дар адабиёти форсии тоҷикӣ мавқеи вижа ва мақоми тамомро ишғол намуда меояд. Мероси адабие, ки Камоли Хуҷандӣ ба мо ёдгор гузоштааст, иборат аз як «Девон» буда, дар он қасоид, ғазалиёт, рубоиёт, қитъаҳо, муаммо ва муфрадоти шоир ҷамъ омадаанд. Дар сарчашмаҳои муътамад ва заҳматҳои зиёди Камолшиносон адади абёти «Девон» аз 6970 байт то 14000 байт баршумурда шудааст. Дар ин шумор фарқияти хеле калон дида мешавад. Ҳаҷми умумии «Девон»-и Камолро тазкиранависи асри XVI Абдуллоҳи Кобулӣ 14000 байт гуфтааст[3,128а]. Чопҳои гуногуни дар Эрону Русияву Тоҷикистон ба табъ расида дар бағали худ теъдоди абёти гуногунро доранд ва Камолшиноси тоҷик Бадриддин Мақсудов миқдори ашъори дастраси шоирро тақрибан 8150 байт баршумурдааст [5].

Мавзӯи эҷодиёти Камоли Хуҷандӣ дар навбати аввал таҷассумгари зиндагонии равони замони ӯ буда, гармияшро бештар дар ирфону тасаввуф дармеёбем. Ин ба он маъност, ки шоир дар эҷоди бадеӣ дар мактаби бузурги адибони сутургии форситаборе, монанди Рӯдакию Фирдавсӣ, Носири Хусраву Умари Хайём, Аттору Мавлонои Балх, Саъдию Анварӣ, Низомию Амир Хусрав ба камоли устодӣ расидааст. Қаробати Камоли Хуҷандӣ бо муосирони суханвараш низ бароямон равшан аст, ки дар ин бора борҳову борҳо гуфтаанд. Кифоят аст, ки аз муносибати Камол бо Хоҷа Ҳофиз ёд намоем.

Дар баробари мавзӯъҳои дилнишин забони рангини ашъори Камоли Хуҷандӣ офаридаҳои ӯро ширину гӯшнавоз намудаанд. Ҳанӯз устод Садриддин Айнӣ «Камол устоди забон аст» [1, с.229] гуфта буд. Камолшиноси маъруфи тоҷик Аълохон Афсаҳзод дар боби забони ашъори Камол навишта , ки «Шевои гуфтори Камоли Хуҷандӣ чунон самимӣ ва саҳли мумтанеъ аст, ки сомеъу хонанда муҳтавои ашъори ӯро чун фикру зикр, орзуву армон, пиндору саргузашти шахсии худи шоир истиқбол менамоянд. Ин самимият, қабл аз ҳама, тавассути забон, захираи луғат, тарзи гӯйиш, истифодаи ибораҳои рехта, корбасти таъбирҳои халқӣ, истеъмоли мақолу зарбулмасалҳои забонзадаи мардум ва ҷамъбасти шево ҳувайдо аст» [2, с.198].

Бале, забони баёни ашъори Камоли Хуҷандӣ тамоми талаботҳои забони вақтро дурбинона фаро гирифтааст, ки дар бораи он ҳама дар як мақолаи гузоришӣ сухан гуфтан муҳол аст. Инҷониб тасмим гирифт, ки доир ба корбурди номвожаҳои мусиқӣ дар ашъори ин устоди сухан баъзе андешаҳои худро баён намоем.

Нахуст бояд гуфт, ки Камоли Хуҷандӣ аз донишмандоне буд, ки аз илмҳои замонааш огоҳии тамом дошт ва дар ин росто мусиқишиносию мусиқидонии ӯ набояд истисно бошад. Вай ба илми мусиқӣ огоҳӣ ва рағбати зиёде доштаву тавонистааст, ки вобаста ба сохту муҳтавои осори ғиноии худ аз номвожаҳо, таркибу ибораҳои марбут ба илми мусиқӣ ва номҳои асбобҳои мусиқӣ ёдовар шавад.

Дар ашъори Камоли Хуҷандӣ мо бо номҳои асбобҳои мусиқӣ ва истилоҳоти мусиқӣ, ки забони баёни офаридаҳои ӯро рангин кардаанд, хеле зиёд дучор мешавем, ки ин ба мусиқӣ таваҷҷуҳ доштани шоирро ба мо равшан нишон медиҳанд. Вақте вобаста ба мавзӯъ ба номвожа ва истилоҳоти мусиқӣ бар «Девон»-и шоир мурочиат намудем, дарёфтем, ки ӯ ин ному истилоҳоти мусиқӣ, ба монанди чанг, най, рубоб, уд, ҷарас, бам, даф, захма, камонча, мутриб, май, оҳанг, мутриби хушалҳон, соқӣ, муғаннӣ, оҳанг, нағмасаро, тасниф, савту ҳарф, мақом, оҳанги рост, рубобӣ, Самоъ, шаробу Самоъ, ҳою ҳуй, хушовозӣ, сароянда ва ғайраро огоҳона ва маъниофаринона истифода бурдааст. Бештари инҳо бо рӯҳияи хушҳолонаи шоир тавъам бахшидаанд.

Бояд гуфт, ки пайвандии ашъори Камоли Хуҷандӣ бо мусиқӣ пеш аз ҳама дар истифодаи истилоҳоту рамзҳои мусиқӣ ба назар мерасад. Масалан, ӯ мегӯяд:

Ба мутриб шаб чӣ хуш мегуфт чангаш,
Хуш он май, к-аз лаби соқӣ-ст рангаш.
Чу соғар рафта буд аз дасти мутриб,
Ба сад тасниф овардам ба чангаш.

Дар ин мисол ибораҳои «чанги мутриб», ки маънои сози мусиқӣ дар дасти навозандаро дорад, «ба тасниф овардан» эҷод намудану навохтан, ки номи яке аз бахшҳои созии «Шашмақом» дониста шудааст [5, с.206] «овози чанг» ё «чанги сухангӯ» садои торҳои чанг, ки асбоби мусиқист, дар баробари ёд кардан аз асбобҳои мусиқӣ ва мутрибу машшоқон мавқеи азими маънифарӣ дида мешавад. Агар «чанг»-и мисраи аввал ба маънии асбоби мусиқӣ омада бошад, дар мисраи чаҳорум маънии «ба даст овардан» аст. Зимни ин ишораҳо бояд гуфт, ки калимаи «чанг» ҳамчун асбоби мусиқӣ дар «Девон»-и Камоли Хуҷандӣ даҳ маротиба корбаст шудааст. Чанг чӣ асбоби мусиқист ? Ин асбоби мусиқӣ аз созҳои тордори камоншаклу хамида мебошад. Илова бар ин дар байни мардуми мо чанги даҳонӣ низ ҳаст ва он чанги хурде, ки аз пӯлод сохта шудаасту асосан духтарону ҷавонзанон онро байни дандонҳои зеру боло газида нигаҳ дошта, бо нӯги ангушти дасти рост менавозанд. Шоир ба мутриб ишора карда мегӯяд:

Эй мутриби хушалҳон, имшаб бимол бар чанг
Талқе в-агарна сӯзам сӯзад ниҳуфт созат ![5, с.69]

Аз ин байт бармеояд, ки асбоби мусиқии чанг оҳанги маҳзун, ҳузновар ва андӯҳ доштааст. Аз забони ноби Камоли Хуҷандӣ алоқамандони ба асбоби чанг абёт меоварад:

Ҷониби ҷом суроҳӣ бибарад саҷда чу чанг,
Мутрибон гар сухане з-он лаби майгун хонанд.
Қиссаи гиряи ин ғамзада бо чашми пуроб
Мурғу моҳӣ ба лаби Даҷлаву Ҷайҳун хонанд.[5, с.231]

Навои чанг дар баробари оҳанги ғаму андӯҳ доштан хеле нозуку таъсирбахш будааст. Камоли Хуҷандӣ ин маъниро дар мақтаъи як ғазалаш чунин овардааст:

Муғанниё, суханони Камол борик аст,
Бихон ба чанг, ки борик маънис дорад.[5, с.238]

Камоли Хуҷандӣ пеш аз ҳама шоири ориф буд ва созу овози ӯ ҳамоҳанги Саноию Аттор, Абдуллоҳи Ансориву Мавлонои Балхро дорад. Бахусус дар ашъораш алоқамандона бо асбоби мусиқии чанг мехоҳад ба рақси Самоъ барояд. Барои амалӣ намудани ин мақсад шоир аз навозандаву мутриб кӯмак мепурсад ва мегӯяд:

Завқи Самоъ дорам, эй мутрибони хомӯш,
Бонге занед бар чанг, то нағмае сарояд ![5, с.258]

Аз ашъори Камоли Хуҷандӣ бармеояд, ки ӯ маҳфилороию маҳфилнишинӣ ва хуш гузаронидани умрро бо созу суруд дӯст медоштааст бо ҳар роҳу василае:

Мутриб талаб кунему ба базм оварем чанг,
Гар чангамон ба чанг наояд, най оварем![5, с.363]

Дар байти мазкур маҳорати шоирии Камол имкон додааст, ки дар мисраи аввал чангро ба сифати асбоби мусиқӣ ба кор барад ва дар мисраи дувум ба ду маънӣ. Яъне, дар мисраи аввал «чанг» ҳамон асбоби мусиқист ва дар мавриди сонӣ «чанг» - ба даст даровардан таҷнис шуда омадааст ва ғ.

Асбоби мусиқии дигаре, ки Камол бештар дар шеъраш мавриди истифода қарор додаст, рубоб мебошад. Дар байти зер шоир овози рубобу найро ҷӯр намуда базми хушӣ меорояд:

Ба овози рубобу най бинӯшем ошкоро май,
Ба шаҳр овозаи риндию майхорӣ дарандозем.[5, с.348]

Бояд ишора кард, ки рубоб аз танбӯр андаке калонтар буда, асосан чаҳор тори махсус дорад ва он ҳам бо камонча ва ҳам бо мизроб навохта мешавад. Имрӯз вобаста ба завқу салиқа ва маҳалҳои гуногун навоҳои гуногуни рубобро месозанду мавриди истифода қарор медиҳанд, вале дар ашъори Камол на сохти он, балки номи умумии рубоб ва садои он истифода шудааст:

Чӣ гуфт бо ту, шунидӣ рубобу уд ба гӯш ?
Зи кас матарс, ба боди баланд бода бинӯш ![5, с.311]

Дар ин байт илова бар асбоби мусиқии рубоб асбоби дигари мусиқӣ уд омадааст. Уд ҳам аз асбобҳои мусиқии торнок буда, онро дар аҳди Борбади Марвазӣ барбат мегуфтаанд, ки навъе аз он дар истифодаи навозандагону мутрибони имрӯз қарор дорад.

Дар пажӯҳишҳои зиёди Рӯдакишиносӣ омадааст, ки устод Рӯдакӣ қасидаи «Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён»-ро дар ҳамовозӣ бо сози уд иҷро намудааст.

Най низ аз асбобҳои мусиқиест, ки асосан аз танаи растании най сохта мешавад. Дар замони мо бошад аз шохаҳои дарунаш холӣ, ҳатто аз устухонҳои дарунашон холии борик месозанд. Камоли Хуҷандӣ аз имкониятҳои лафз, оҳангу тобишҳои калима, лутфи сухан ва аломатҳои ашё моҳирона истифода мебарад, мисли чашмакҳои най ва гӯшакҳои уд дар қитъаи зайл:

Най ба овози уд гуфт нуҳуфт:
- Ҳама чашмем, то бурун ойӣ !
Уд гуфташ, ки , ростӣ, мо низ
Ҳама гӯшем, то чӣ фармойӣ !» [2, с.68]

Симои ғиноии шоир ба бонги най сар ба мастӣ мезанад:

Зуҳду тақво сар ба сар ин ному ин овозаро
Дар сари овози чангу бонги най хоҳем кард ! [5, с.249]

Ва ё:

Най зери лаб ба майкада мехонадат, Камол,
Бишнав, ки муқбилӣ зи қабули нафас бувад. [5, с.250]

Шоир асбобҳои мусиқӣ, аз ҷумла рубобу найро асосан дар базмҳои тарабу айшу нӯш мавриди истифода қарор медиҳад, ки ҷанбаи ирфонии он дар ҷою мавриди дигар ба риштаи таҳлил кашида мешавад. Ӯ мегӯяд:

Ба овози рубобу най бинӯшем ошкоро май,
Ба шаҳр овозаи риндию майхорӣ дарандозем. [5, с.348]

Камоли Хуҷандӣ ҷое аз бонги ҷарас истифода намудааст. Бояд гуфт, ки «ҷарас» асбоби мусиқӣ набуда, занги ба гулӯи уштурон дар корвон мебаста бошад ҳам, қаҳрамони ғиноии шоир онро ба сифати асбоби мусиқӣ қабул дорад ва аз овози он завқе барои худ мебардорад:

Нолон ба сари кӯйи ту оем, ки завқест
Дар қофилаи каъбаравон бонги ҷарасро. [5, с.42]

Аз ғазалҳои шоир ва зарбу оҳанги онҳо бармеояд, ки ӯ ба мусиқӣ дилбастагии махсусе доштааст, бахусус ба оҳангҳои «Дувоздаҳмақом», ки баъдтар ба «Шашмақом» расидааасту имрӯз ба таври васеъ корбурд мешавад. Мисоле аз оҳанги «Рост», ки аз мақомҳои «Дувоздаҳмақом» аст:

Андалебе, ки қадат диду сари сарв гузид,
Сохт дар Рост наво, лек мақомаш паст аст. [5, с.109]

Мисоли дигар:

Андалебони саҳархони хушалҳон дар Рост
Сифати қадди ту бар шохи санавбар хонанд. [5, с.232]

Ҷои таъкид аст, ки дар баробари истифода аз асбобҳои мусиқӣ ва хондани мақомҳои гуногун мутрибону хунёгарон, сарояндагон, навозандагону муғанниён, иҷрокунандагони асбобҳои мусиқӣ мавқеи алоҳида доранд. Ҳамин аст, ки Камоли Хуҷандӣ дар «Девон»-и худ, вобаста ба сохту муҳтавои онҳо аз ҳунари эшон ёдовар шудааст. Масалан:

Сухан аз мутрибу май гӯй ба ман, эй воиз,
Ки суханҳои дигар дарди сар овард маро. [5, с.33]

Мисоли дигар:

Пеши маъшуқ каш ин ҷон, ки баранд аз ту Камол,
Гар ба мутриб надиҳӣ ҷома, асас мегирад. [5, с.195]

Шоири дилбастаи мусиқӣ ба мутрибон муроҷиат карда хоҳиш менамояд, ки:

Завқи самоъ дорам, эй мутрибони хомӯш,
Бонге занед бар чанг, то нағмае сарояд ! [5, с.258]

Камоли Хуҷандӣ на танҳо дар ашъораш аз номвожаҳои мусиқӣ устокорона кор мегирад, на танҳо мутрибону муғанниёнро даъват менамояд, ки онҳоро нохун зада, ба забон оранд, зиёда аз ин

кӯшиш менамояд, ки барои мутрибону сарояндагон матнҳои мувофиқи завқ тайёр намояду пешкаш созад:

Гар равад мутриб ба базме, хонад абёти Камол,
Ҳар киро ҷонест, гӯяд, мутрибо, хуш меравӣ ! [5, с.407]

Ва ё:

Дар самоъе, ки ғазалҳои ту хонанд, Камол,
Сӯфиёнро ҳама аз сар ҳаваси ҳалво рафт. [5, с.87

Дар алоқамандӣ ба гуфтаҳои болӣ «Пайвандии ашъори Камол бо мусиқӣ ҳамчунин дар истифодаи истилоҳу рамзҳои мусиқӣ аён мегардад:

Ба мутриб шаб чӣ хуш мегуфт чангаш,
Хуш он май, к-аз лаби соқист рангаш.
Чу соғар рафта буд аз дасти мутриб,
Ба сад тасниф овардам ба чангаш» [4, с.205]

Бояд гуфт, ки Шайх Камоли Хуҷандӣ аз суханварон ва ғазалгӯёни муқтадири замони худ буда, дар баробари эҷоди ғазалҳои рангину намакин ба мусиқӣ мароқу завқи хосса доштааст. Вай дар баробари маъниофарӣ тавассути асбобҳои мусиқӣ, ҳамзамон кӯшидааст, ки аз оҳангу навои онҳо дар иҷроиши мутрибону муғанниёни хушалҳон лаззатҳои эстетикӣ бардорад, барои мутрибону сарояндагон матнҳое таҳия намояду эшонро бо маводи зарурии матн таъмин созад.

Ҳамин тавр, истифодаи огоҳонаи номвожаҳои мусиқӣ ба шоири тавоное чун Камоли Хуҷандӣ имконият додаанд, ки мавзӯву муҳтавои ашъорашро ҳар чи бештар ғанӣ гардонад, мусиқияту оҳангнокии ғазалҳояшро барои сомеъону хонандагон таъмин намояд ва асару нишони ҳамешагии сухани ноби худро сарбаландона дар адабу фарҳанги форситаборон нақш намояд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, Садриддин. Куллиёт. Ҷилди 11. Китоби якум. /С.Айнӣ. - Душанбе: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1963 - 506 с.
2. Афсаҳзод, Аълохон. Камоли Хуҷандӣ - устоди ғазал. / А.Афсаҳзод. - Душанбе: Деваштич, 2005 - 220 с.
3. Кобулӣ, Абдуллоҳ. Тазкирату-т-таворих / Абдуллоҳи Кобулӣ. Нусхаи хаттии № 2098 АИ Ҷумҳурии Ӯзбекистон. вар. 128 а (Истифода аз нусхаи аксии он.
4. Низомӣ, Аслиддин. Шашмақом ва назми форсии тоҷикӣ / Аслиддин Низомӣ. - Душанбе: Дониш, 2016. - 296 с.
5. Хуҷандӣ Камол. Девон / К. Хуҷандӣ. Бо муқаддима, таҳия ва тасҳеҳи Бадриддин Мақсудов. - Душанбе: Адиб, 2015 - 480с.
6. Ҳусайнӣ, Зайнулобиддин. Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ (Бо тарҷумаи русии А.С. Семёнов) / З. Ҳусайнӣ - Душанбе: Дониш - 1987 - 336с.

МУЗЫКАЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В «ДИВАН»-Е КАМОЛА ХУДЖАНДИ

В классической персидско-таджикской литературе шейх Камол Худжанди (1318-1401) занимает одно из достойнейших мест. Его литературное наследие, отличается не только новизной поэтической мысли и формой выражения, но и редким в персидско-таджикской литературе мастерством употребления музыкальной терминологии, что придает поэзии поэта неповторимую мелодичность и красность звучания. Поэт считал, что в поэзии должны гармонично сочетаться мелодичность слов и музыки, т.е. должна звучать музыка слов.

В данной статье речь идет о месте и значении музыки, музыкальных слов и выражений, в частности, названия музыкальных инструментов в литературном творчестве поэта, что, как было подчеркнуто выше, является характерной чертой и отличительным художественно-эстетическим аспектом газелей Камола Худжанди.

Ключевые слова: *Камол Худжанди, музыкальные инструменты, музыкальная терминология, Диван, газель, рубаб, музыкант, чанг.*

MUSICAL TERMINOLOGY IN «DIVAN» OF KAMOL KHUJANDI

Shaikh Kamol Khujandi (1318-1401) has an important position in Persian-Tajik classical literature. His inheritance differs not only by new poetic thought and expression form, but also by rarely using of musical instruments in Persian-Tajik literature, which his poetry melodic and bright. A poet thinks, that the poetry must suit music and lines.

The article informs about position and importanse of music, musical words, especially, the name of musical instruments in poetry of the poet, as it was mentioned above, and it is different style of poetry of Kamol Khujandi.

***Key words**: Kamol Khujandi, musical instruments, musical terminology, Divan, poem, gazel, rubeb, chang.*

Сведение об авторах:

***Нурова Кубриё Алифовна** - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского технологического университета, Негмат Карабаева 63/3, тел.: (+992) 985190860, электронная почта: nurova 74@list. ru.*

***Шарифова Гулистон Амриддиновна** - доктор филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского технологического университета, Негмат Карабаева 63/3, тел.: (+992) 907702975, электронная почта: gulyasab 51@mail.com.*

About the authors:

***Nurova Kibriyo Alifovna** - Ph. D. on philology, docent of the Department of the Tajik language of the Technological university of Tajikistan, Negmat Karabaeva 63/3, Phone: (+992) 985190860, E - mail : nurova74@list.ru.*

***Sharifova Guliston Amriddinovna - doctor of Philologe,** docent of the Department of the Tajik language of the Technological university of Tajikistan, Negmat Karabaeva 63/3, Phone: 907702975, E - mail: gulyasab51@mail.com.*

ТДУ(УДК) 891.550

МИЗОНИ ТАЪСИРПАЗИРИИ ЗУҲУРӢ АЗ ҲОФИЗ ДАР ЭҶОДИ ҒАЗАЛ

Шарипов Ш.Р.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Шеъри фарозамонӣ ва фаромаконии Ҳофизи Шерозӣ нагузошта, ки ба осори шоирони ҳамаср ва баъдина таассур надошта бошад. Умқи ин таассур ба эҷоди шоирони шибҳи қора: Абдулқодири Бедил, Соиби Табрезӣ, Калими Кошонӣ, Назирии Нишопурӣ, Урфии Шерозӣ, Носиралии Сарҳиндӣ, Риёзи Хайрободӣ, Ғолиби Деҳлавӣ, Волаи Доғистонӣ ва амсоли онҳо реша давонда, ба ғазали Зуҳурии Туршезӣ беасар низ намондааст. Мизони таъсирпазирии Зуҳурӣ аз Ҳофиз дар забон, услуби баён, таркибсозӣ, маънибандӣ, тасвирофаринӣ, оҳанг, вазни шеър, андешаҳои фалсафӣ ва иҷтимоӣ, ирфонгароӣ таҷассум ёфта, бо вуҷуди он ки Зуҳурӣ аз шоирони нозукхаёл, нодирагуфтор, маънитироз ва дар маҷмӯъ, қудратманди густураи адаби форсии тоҷикист.

Зуҳурӣ дар ғазал чун як қатор шоирон ба истиқболи ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ рафта, на танҳо дар вазн, балки дар мусиқии берунӣ - қофия ва мусиқии канорӣ - радиф низ ба Ҳофиз пайравӣ намуда, аз таркибҳои сохтаи ӯ низ вом гирифтааст.

Бо таваҷҷуҳ ба он нукта, ки мизони таассури Ҳофиз дар офаринишҳои ҳунарӣ бар Зуҳурӣ ба таври назаррас афзалият дорад, дар оғози истиқболҳои Зуҳурӣ аз Ҳофиз матлаи ғазалиёти пайравишуда зикр мегардад.

Ҳофиз:
Дӯш аз масҷид сӯи майхона омад пири мо,
Чист ёрони тариқат баъд аз ин тадбири мо[15, 41].
Зуҳурӣ:
Боз мерақсад ҷунун аз ғулғули занҷири мо,
Боз дар кӯи харобӣ мекунад таъмири мо[5, 67].
Ҳофиз:
Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро[15, 33].
Зуҳурӣ:
Димоғам барнаметобад фусуни пиру барноро,
Ҷунуне ку, ки дар занҷир печам кӯҳу саҳроро[5, 33]?
Зуҳурӣ:
Баҳор омад ҷунун дигар ба саҳро мебарад моро,
Хамӯшӣ боз бар ҳангомабандӣ дошт ғавғоро[5, 31].
Ҳофиз:
Равнақи аҳди шабоб аст дигар бӯстонро,
Мерасад мужлаи гл булбулт хушилҳонро[15, 40].
Зуҳурӣ:
Такяи доғи фано бар дили дарвешон аст,
Решаи нахли бақо дар гили дарвешон аст.
Даҳр ишратгаҳи ғамхонаи дарвешон аст,
Осмон кошии кошонаи дарвешон аст.
Ҳофиз:
Ё Раб, ин навгули хандон, ки супурдӣ ба манаш,
Месупорам ба ту аз чашми ҳасуди чаманаш[15, 446].
Зуҳурӣ:
Пираҳан барги суман ғашта зи лутфи баданаш,
Эй хуш он мағз, ки бӯе кашад аз пираҳанаш.
Ҳофиз:
Медамад субҳу килла баста саҳоб,
Ассабӯҳ, ассабӯҳ, ё асҳоб[15, 48].
Зуҳурӣ:
Боз деҳ тоби турраи пуртоб,
Тӯда кун як ҷаҳон дили бетоб.
Ҳофиз:

Зуҳурӣ:
Барнатобад ҷигари дурдкашон дармонро,
Написандад сари шӯридасарон сомонро[5, 32].
Ҳофиз:
Саҳар булбул ҳикоят бо сабо кард,
Ки ишқи рӯи гул бом о чиҳо кард[15, 176]?
Зуҳурӣ:
Зи бӯят он чӣ бо мағзам сабо кард,
Ба беҳушӣ тавон шукраш адо кард[5, 283].
Зуҳурӣ:
Наменолам, агар бар ман ҷафо кард,
Чӣ ҷурм ӯро вафо ин иқтизо кард[5, 283].
Зуҳурӣ:
Саҳар булбул чунон гулро дуо кард,
Ки дар омин даҳони ғунча во кард[5, 284].
Ҳофиз:
Дил саропардаи муҳаббати ӯст,
Дида оинадори талъати ӯст[15, 96].
Зуҳурӣ:
Дар хатар эминӣ ба давлати ӯст,
Сипари теғи кин муҳаббати ӯст.
Ҳофиз:
Равзаи хулди барин хилвати дарвешон аст,
Мояи муҳташамӣ хидмати дарвешон аст[15, 87].
Таолуллоҳ чӣ давлат дорам имшаб,
Ки омад ногаҳон дилдорам имшаб[15, 46].
Зуҳурӣ:
Шудам ғаввоси найсони дил имшаб,
Бибор, эй дида, бороне дил имшаб.
Ҳофиз:
Кас нест, ки афтодаи он зулфи дуто нест,
Дар раҳгузаре нест, ки доме зи бало нест[15, 109].
Зуҳурӣ:
Ҷонмурдаи дарде, ки пазирои даво нест,
Захме, ки ба марҳам шавад олуда, зи мо нест.
Ҳофиз:
Лаъли сероби ба хун ташна лаби ёри ман аст,
В-аз пайи дидани ӯ додани ҷон кори ман аст[15, 90].
Ҳофиз:
Рӯзгорест, ки савдои бутон дини ман аст,
Ғами ин кор нишоти дили ғамгини ман аст[15, 92].
Зуҳурӣ:
Ваҳшатам бурд ба хилват, ҳама ҷо анҷуман аст,
Ҳамзабонаш туӣ, он кас, ки ба худ дар сухан аст.

Бо он ки баргузидани радифҳои исмии душвор дар ғазалиёти Зуҳурӣ маҳаки иҳота ва тасаллути ӯ дар маънибандӣ ва тасвирофарӣ шудаанд, як навъ бартарии Ҳофиз дар ин боб ба чашм мехӯрад, ки дар ғазалиёти ӯ ин гуна радиф - исмии сахт кам мавҷуд аст. Чунончи:

Тӯӣ, ки бар сари хубони кишварӣ чун тоҷ,
Сазад, агар ҳамаи дилбарон диҳандат боҷ.
Фитод дар сари Ҳофиз ҳавои чун ту шаҳе,
Камина зарраи хоки дари ту будӣ коҷ.

Радифҳои ҷонишинӣ ва зарфии сахти «ҳеҷ» ва «чанд» дар ғазалиёти Ҳофиз:

Аз мани дилшуда он ёр намепурсад ҳеҷ,
Хабаре з-ин дили афгор намепурсад ҳеҷ.

Ҳасби ҳоле нанавиштию шуд айёме чанд,
Маҳраме ку, ки фиристам ба ту пайғоме чанд?

Ғазалҳои Ҳофиз бо матлаъҳои зерин низ бо радифҳои душвор эҷод шудааст:

Шаби вас ласту тай шуд номаи ҳаҷр,
Саломун фия ҳатто матлаъ-ул-фаҷр.

Ва:

Ҳусну ҷамоли ту ҷаҳон ҷумла гирифта тӯлу арз,
Шамси фалак хиҷил шуда, аз рухи хуби моҳи арз.

Ва:

Қасам ба хашмату ҷоҳу ҷалолир шоҳ Шуҷоъ,
Ки нест бок асам аз баҳри молу ҷоҳ низоъ.

Ва:

Бомдодон, ки зи хилватгаҳи кохи ибдоъ,
Шамъи ховар фиганад бар ҳама атроф шуоъ.

Ва:

Ба фарри давлати гетифурӯзи шоҳ Шуҷоъ,
Ки ҳаст дар назари ман ҷаҳон ҳақирматоъ.

Ё:

Саҳар ба бӯйи гулистон даме шудам дар боғ,
Ки то чу булбули бедил кунам илоҷи димоғ.

Ё:

Мақоми амну майи беғашу рафиқи шафиқ,
Гарат мудом муяссар шавад, зиҳӣ тавфиқ.

Дар ғазалиёти Зуҳурӣ ин гуна радифҳо басомад доранд. Чунончи, радифҳои исмии халос, махсус, ракс, эъроз, фарз, ғараз, ихтилот, ғалат, маҳзуз, ҳаз, тасдеъ, шамъ, низо, дареғ, доғ, дурӯғ, ҳариф, бартараф, густох, талх ва амсоли онҳо.

Халос:
Хушдил он, к-аз қайди ҳирмон шуд халос,
Юсуфаш аз ранҷи зиндон шуд халос.

Махсус:
Агар бо ман шавад дилдор махсус,
Сазад, гул мешавад бо хор махсус.

Ракс:
Эй аз ту гадову шоҳ дар ракс,
Бар роҳи ту кӯҳу коҳ дар ракс.

Эъроз:
Бастем назар, надорад эъроз,
Гаштем дигар, надорад эъроз.

Фарз:
Эй ишқи ту бар ҳама ҷаҳон фарз,
Гирдат гаштан бар осмон фарз.

Ғараз:
Гар намиранд бароят, зи бақо чист ғараз?
Дард агар беш нагардад, зи даво чист ғараз?

Ихтилот:
Дард агар кардӣ ба дармон ихтилот,
Кай ба ӯ кардӣ дилу ҷон ихтилот?

Ғалат:
Сар зад аз бегунаҳон гарчи гуноҳе ба ғалат,
Чашм доранд зи чашми ту нигоҳе ба ғалат.

Маҳзуз:
Эй зи заҳри ту коми ҷон маҳзуз,
В-эй зи ҳарфи ғамат забон маҳзуз.

Густох:
Шуд ба роҳаш қадами мо густох,
Бими сар ҳаст, ки шуд по густох.

Ҳаз:
Дард надорӣ, зи мудово чӣ ҳаз?
Дам макаш, аз нолаи амдо чӣ ҳаз?

Тасдеъ:
Баҳри васлаш дило макаш тасдеъ,
Мо куҷо, ӯ куҷо, макаш тасдеъ.

Шамъ:
Сӯзи ишқ аст, ки парвона ба болу пари шамъ,
Хешро гармтар аз шуъла кашад дар бари шамъ.

Низоъ:
Сар ниҳодем ба сомон, чӣ низоъ?
Ҷон супурдем ба ҷонон, чӣ низоъ?

Дареғ:
Аз ҳама худро нараҳондам, дареғ,
Ҳеч мапурс, аз ҳама мондам, дареғ.

Доғ:
Ғайр аз ту ниҳод бар ҷигар доғ,
Фарёд, ки зулм кард бар доғ.

Дурӯғ:
Ману зи кӯи ту азми сафар, дурӯғ, дурӯғ,
Куҷо ману хабар ин хабар, дурӯғ, дурӯғ.

Ҳариф:
Ғайр дар ишқ кай ба мост ҳариф?
Ин ману ратли ғам, кӯҷост ҳариф?

Бартараф:
Шуълахорем, оби ҳайвон бартараф,
Мурдаи дардем, дармон бартараф.

Ҳатто дар ғазалиёти Зуҳурӣ радифҳои исмии душвори такрор (доғ - 3 ғазал, ҳайф - 2 ғазал, густох – 2 ғазал) дида мешаванд.

Дар ғазалиёти Зуҳурӣ радифҳои сифатӣ ва зарфии сахт (талх ва чанд) низ ба чашм мехӯрад, ки ҳатто дар радифи чанд шоир 3 ғазал эҷод кардааст.

Талх:
Сармасти мо ба лаб чу расонад шароби талх,
Аз синаҳои сӯхта хоҳад кабоби талх.

Чанд:
Монда боқӣ, агар ҷафое чанд,
Вом хоҳам зи худ вафое чанд.

Ва:
Зад аз шарар оҳи шабам машъалае чанд,
Бо шуғли ғамат фориғам аз машғалае чанд.

Ва:
Чидаам бар ҳавас дуконе чанд,
Суди худ кардаам зиёне чанд.

Ҷиҳати дарёфти бештари таъсири Зуҳурӣ аз Ҳофиз вожагоне ба риштаи пажӯҳиш кашида шуда, ки аз манзари забонӣ ва вожагонӣ (ба назари муҳаққиқони шеъри Ҳофиз) ба сабки шахсии Ҳофиз шуҳраанд. Чунончи, вожагони дурдикаш, бодафурӯш, бадном, хушдил, сабукрӯҳон, шаробхона, шакарханда, мушкфишон, мушкиннафас, назарбозӣ, гулбонг, бе сару сомон, нозукбадан, сӯроҳӣ ва амсоли онҳо, ки дар ғазалиёти Зуҳурӣ басомад доранд.

Дурдикаш
Зуҳурӣ соф кун худро, аҷаб нест,
*Ба Ҷам **дурдикашон** гар ҷом бахшанд[5, 200].*

Ва:
*Шаробе рехт дар паймонаи **дурдикашон** соқӣ,*
Ва:
Кай тавонӣ шуд, Зуҳурӣ, некном,
*То насозӣ хешро **бадном**и ишқ [5, 411].*

Хушдил
Изтироби ман барорад офати таскин зи пай,

Кӣ дар софӣ сухан бар синаи пири муғон дорад[5, с.298].
Ва:
Дили зоҳид зи тирагӣ нараҳад,
*То ба **дурдикашон** нагардад соф[5, 442].*
Бодафурӯшон
*Сӯфиёнро гила аз **бодафурӯшон** бечӯст,*
Раҳни арзанда ҳамин хирқаи тақвои ман аст[5, 163].
Бадном
*Ба нуқс икромро созанд **бадном**,*
Каримон гар иброме насозанд[5, 232].
Ва:
Муқтадои дайр ҳам зарқу риёе мехарад,
*Не ҳамин тақвофурӯши шаҳр **бадном** асту бас[5, 232].*

***Хушдил**ам дар беқарорӣ барқарор афтодаам[5, с.482].*
Ва:
Реш дур аз дилу ҷон, неш агар марҳам нест,
*Пуч он **хушдили**юу айш, ки мағзаш ғам нест[5, 48].*
Ва:
*Ҷониби ман гар набинад, ғайр гӯ, **хушдил** мешавад,*
Сад нигаҳ чун ҷамъ гардад, як тағофул мешавад[5, 203].
Сабукрӯҳон
Дар ин роҳ соликонро тӯшапардозе намебошад,
*Наям ман аз **сабукрӯҳон**, тавваккул мекунад зодам[5, 468].*

Дар ғазали Зуҳурӣ дар гунаи сабукрӯҳӣ ва сабукрӯҳие низ омадааст, ки тобиши маъноии фарохтар пайдо намудааст:

***Сабукрӯҳӣ** чӣ пурсӣ гар ниҳам мизони санҷидан,*
Кунам посанг кӯҳу коҳро аз худ зиёд орам[5, 509].
Ва:
*Хизрро нест **сабукрӯҳие** ҳамтои ман,*
Сарфаи роҳ дар ин аст, ки танҳо биравам[5, 513].
Ва:
*Ба ҷустуҷӯи ту то мурдан ин **сабукрӯҳӣ,***
Ки хешро чу сабо дар ба дар нагардонам[5, 554].
Шаробхона
З – он чашм ба ҷуръаи нигоҳе
*Ғавғои **шаробхона** бархост[5, 72].*
Ва:
Ба ҷои ҷоми сабук медиҳанд ратли гарон,
***Шаробхона**и мастон зи хун сабӯ дорад[5, 247].*
Шакарханда
Нигаҳи талх агар нест чунон заҳр чакон,
*Дар **шакарханда** ба харвор, ҳамон шаккар ҳаст[5, 152].*
Ва:
Оламеро ба заҳри чашм бикуш,
*Ба **шакарханда** хунбаҳо ғалат аст[5, 161].*
Ва:
*Гиряамро ба **шакарханда** дароварда ба шӯр,*
Ҳой-ҳоям намаки қаҳқаҳаи ӯ дорад[5, 282].
Дар Ҳофиз «мушкфишон», дар Зуҳурӣ «мушкбез» аст:

Нафасам доми турра мебофад,
*Донаҳо холи **мушкбез** маро[5, 19].*
Мушкиннафас
Рӯҳ омада бар бӯи хуши бӯса ба парвоз,
*Завқест кабӯтардами **мушкиннафас**е чанд[5, 273].*
Назарбозӣ
*То ба ёди наргисаи Лайлӣ **назарбозӣ** кунад,*
Дар биёбон оҳувон саф гирди Маҷнун бастаанд[5, 393].
Ва:
*Чун ба бегонагон **назарбозӣ,***
Нигаҳи ошно ба кор мабар[5, 403].
Ва:
*Зи чоки хирқа чӣ расвост дар **назарбозӣ**,*
Магар зи шайх надидем шӯхдидатаре[5, 670].
Дар Ҳофиз «нуктадонон», дар Зуҳурӣ «нуктадон»:
Бо он ки шаҳр гашта пур аз достони кас,
*Ҳарфе нагашта гӯшизади **нуктадон**и кас[5, 413].*
Гулбонг
Гӯ, гул ба бениёзии худ ин қадр маноз,
*Дар шаҳр шуҳра сохта **гулбонг**и булбулаш[5, 426].*
Ва:
Ин аст тарзи замзамаро иди дигарон,
*Нашугуфтай ҳанӯз зи **гулбонг**и булбуле[5, 652].*
Ва:
Ҳар ҷо ҷигар шигофад теғи ҷигарнавозат,
*Ҳар қатрае барорад **гулбонг**и марҳабое[5, 659].*

Дар ғазалҳои Ҳофиз таркиби «гулбонги рубоб», «гулбонги ошиқона», «гулбонги сарбаландӣ», «гулбонги ишқ», «гулбонги ҷавонон» ва дар ашъори Зуҳурӣ ибораи «гулбонги булбул», «гулбонги марҳабо» корбаст шуда, ки дастаи аввалӣ навои ашёи бечон, исмию сифатӣ (рубоб, сарбаландӣ, ошиқона, ишқ) - ғайритабииро ифода кунад, дастаи дувумӣ овози форами табиӣ - булбул ва аз он зеботар – «марҳабо»-ро таҷассум намудааст. Бо таваҷҷуҳ ба ин нукта, ин ҷониб бар он пиндор аст, ки Зуҳурӣ на танҳо аз вожагон, таркибот, мазмунсозӣ ва тасвирофарии Ҳофиз лаззат бурда, дар ғазали худ аз вожа ва таркиботи ӯ суд ҷустааст, балки кӯшидааст, ки бо корбурди онҳо мазомин ва маонии тоза офарад ва дар ин мақсуд муваффақ низ шудааст. Чунончи, Зуҳурӣ дар таркиби «гулбонги марҳабо» аз он маъно истиқбол гирифтааст, ки «теғи маъшуқа ҷигарнавоз аст ва ҳар қатра хуне, ки пас аз шикофи (навозиши) ҷигарҳо (ҳар ҷо) мечакад, гулбонги марҳабои «биё, бишкоф» мебарорад». Ошиқ шикофи ҷигарро ба василаи теғи ёр дар ҳар қатраи хуни рехта марҳабо мехонад ва ин ҳамон породокси (oxymoron) адабист, ки дар ғазали Зуҳурӣ басомади афзун дорад.

Бе сару сомон

То бисоти орзӯи васл бар ҳам чидаам,
*Он сару сомон надорад **бе сару сомон**и ту[5, 617].*
Нозукбадан
Чашми ҷон бохтаанд аҳли назар, то назаре
*Қобили дидани **нозукбадан**е сохтаанд[5, 264].*

Дар Ҳофиз «суроҳӣ дар даст», дар Зуҳрӣ «суроҳӣ ба гардан», ки дар ин маврид низ тасвири Зуҳурӣ ҳинҷор шикастааст.

***Суроҳӣ**, ки **ба гардан**и касест шуҳра надонам,*

Ҳазор хумкада мастӣ дил аз аёғи кӣ дорад[5, 321].

Муҳаққиқони эронӣ Муҳаммад Амри Машҳадӣ, Абдуллоҳ Вотиқи Аббосӣ, Муҳаммакдризои Машҳадӣ дар мавриди таассури Ғолиби Деҳлавӣ аз ғазалиёти Ҳофиз бар он назар расидаанд, ки «чӣ бисёр иттифоқ меафтад, ки Ғолиб дар ғазалҳое, ки ба истиқболи Ҳофиз суруда тавониста, ду ё се байти ғазалашро аз назари вожагонӣ ба шеъри Ҳофиз наздик созад, вале аз офаридани ғазали тамомиёр ба шева ва сабки Ҳофиз нотавон аст» [10, 101-124].

Аммо ин ҷониб дар мавриди қиёси ғазали Ҳофиз бо Зуҳурӣ, бо он ки таассури Ҳофиз бар ғазали Зуҳурӣ қавист, ин ҳукмро наметавонам кард. Зеро дар ғазали Зуҳурӣ дар баробари сохтшиканиҳои маъмулӣ ҳинҷоргурезиест, ки ношӣ аз таҷрибаҳо ва андешаҳои хоси ӯст ва дар ин мавриd ба истиқболи он пиндор меравем, ки ҳар забони ҳунарӣ маънии тоза ва тасвири бемонандро эҷод мекунад. Таркиботи зер гарчи дар заминаи таркиби Ҳофиз илқо ёфта, аммо маънии тоза эҷод кардаанд:

Зуҳурӣ:

*Лаб сар мадеҳ ба таънаи **риндони порсо**,*

Дар зуҳд хушкӣ аз тарии домани ман аст[5, 51].

Ва:

Майи хумхонаи муҳаббати худ

Ҷуз ба риндони порсо надиҳанд[5, 230].

Ва:

Саволи зуҳди Зуҳурӣ ҳарифсозон нест,

*Ба гӯш ҳалқаи **риндони порсо** бикашам[5, 528].*

Ҳофиз:

Хубони порсигӯ бахшандагони умранд,

*Соқӣ, бидеҳ башорат **риндони порсо**ро[15, 36].*

Ба пиндори Сируси Шамисо ғазали Саъдӣ авҷи ғазали ошиқона ва лафзӣ, Мавлоно авҷи ғазали орифона ё маъноӣ ва ғазали Ҳофиз омезиши ишқу ирфон ва мазомини дигар - авҷи ғазали форсӣ, олитарин шакл аст[13, 231]. Дарвоқеъ, Ҳофиз дар таҳаввули ғазал аз зовияи диди банду баст, забони ҳунарӣ, корбурди таркибот ва мазомини тоза, ихтисосӣ, мавзӯъ ва тасовир дар таҳаввул ва такомули ғазал мақоми муассире гузошта, ки боиси таассури шеъри ҳамасрон ва баъдӣ, аз ҷумла Зуҳурӣ гаштааст. Аммо шеъри Зуҳурӣ низ то ба ҷоест, ки Бедил дар муқаддимаи «Муҳити аъзам» ӯро ба унвони шоири муваффақи сабки ҳиндӣ эътироф кардааст. Ва сурудани он, ки «дар зуҳд хушкӣ аз тарии домани ман буда, аз ин ҷо ба таънаи риндони порсо лаб сар мадеҳ» ба табйини андешаи мо мунҷар аст.

Зуҳурӣ бо истифода аз таркибҳои Ҳофиз маънии тоза эҷод кардааст.

Овози даро:
Корвон гум кардаам дар водиш саргаштагӣ,
Гӯшро ку бахт, к-овози дарое барҳӯрад[5, 391].
Имоми шаҳр
Имоми шаҳр ба сарҷӯши май накарда вузӯ,
Чарост гарми намоз, инчунин вузӯ хом аст[5, 99].
Намоз дар ақиби майфурӯш хоҳад кард,
Имоми шаҳр аз ин риндие, ки пеш гирифт[5, 109].
Ришгаи тасбеҳ
Кардӣ раги ҷон ришгаи тасбеҳ, Зуҳурӣ,
Ҳон, мужда, ки зулфе ба ту зуннор фиристод[5, 384].
Кӯи муғон
Дар шоҳроҳи шанбе мастон мабод кард,
Одинаро ба кӯи муғон об мекунам[5, 522].
Хирқаи тақво
Тантам ба ашки гиряи мастона бахярез,
Хуш орифона хирқаи тақво шикофтем[5, 545].
Ва:
Сӯфиёнро гила аз бодафурӯшон бечост,
Раҳни арзанда ҳамин хирқаи тақвои ман аст[5, 163].
Далқи вараъ
Чашм бар роҳи ҷуръаи соқӣ,
Зуҳд далқи вараъ намозӣ кард[5, 246].
Ва:
Аҷаб аз далқи вараъ пок барояд дар ҳашр,
Бахти ринде, ки шароби ту чакад аз кафанаш[5, 420].
Пири муғон
Шаробе рехт дар паймонаи дурдикашон соқӣ,
Кӣ дар софӣ сухан бар синаи пири муғон дорад[5, 298].
Ва:
Дар ҳарам умр ба саққои Замзам шуда сарф,
Нисбате нест, ки бо пири муғон хеш афтам[5, 503].
Чашмаи нӯш
Ба талхӣ мурда ҳар сӯ сад ҳавас дар роҳи ин ҳайрат,
Ки шояд тӯшае бар сар кунад аз чашмаи нӯше[5, 666].
Ва:
Шаҳдро талхтар зи заҳр чашанд,
Шӯрбахтони чашмаи нӯшат[5, 107].
Нақди қалб
Иёри нақди қалби худ, Зуҳурӣ, гарчи месозад,
Ба ҳазли ҷон, қимори васл мебозад дағобозе[5, 649].

Дар Ҳофиз «асбоби тараб» аст ва дар Зуҳурӣ баръакси он «асбоби нокомӣ» ба чашм расида, баъдан ин асбоб ба шикебу тоқат, дил, имон, дукондорӣ, нафас пайванд меёбад:

Фурӯ чидам ба коми хештан асбоби нокомӣ,
Бисозад барги худро бар сари барги мурод орам[5, 509].

Кардам хуш дар ҳам асбоби шикебу тоқате,
Мекунам бетобиву хуш сар ба сомон мекунам[5, с.537].

Зи тартиби асбоби дил фориғам,
Ғаму айш дар якдигар рехтам[5, с.540].

Аз он асбоби имоне, ки барҳам мешавад имон,
Фидои чашми кофармоҷарое метавон кардан[5, 605].

Чӣ саргармӣ ки асбоби дукондорӣ кашӣ дарҳам,
Шароре дар ҷигар каш, оташи колои дуккон шав[5, с.615].

Рафта дар тӯфони ғам барбод асбоби нафас, Оре, оре, зоҳир аст аз оҳи бепоёни[1] мо[5, с.1].

Лаъли шакарҳо

Бурун меояд охир орзу аз талхкомиҳо,
Аз ин чашме, ки ҳасрат дӯхт бар лаъли шакархояш[5, с.425].

Дайри муғон

Муқими савмаа мехостам шавам, афтод
Рақам ба дайри муғон, дил ба ин мақом кашид[5, с.263].

Турраи шамшод дар Зуҳурӣ турраи шамшодқоматон омадааст:
Бе шона монда турраи шамшодқоматон,
Азбаски чок харҷи гиребони мардум аст[5, с.163].

Пири хирад:

Ба ваъзи пири хирад соате нишастам дӯш,
Дили суханнашунав баркашид пунба зи гӯш[5, с.429].

Раги ҷон, ки дар Зуҳурӣ «раги садҷон» шудааст:
Раҳ, Зуҳурӣ, наметавонӣ баст
Раги садҷон буридаи моро[5, с.28].

Дар ғазалиёти Зуҳурӣ бархе аз муштаракоти фикрӣ ба назар мерасад, ки бозгӯи мизони таъсири Ҳофиз дар андеша ва тафаккури ӯст. Ҳарчанд Зуҳурӣ кӯшидааст, ки ба василаи шигарди ҳинҷоршиканӣ аз бофти забонии мисраъ ва байт ғазали худро аз Ҳофиз мутамоиз дорад, аммо рӯҳи ғазали Ҳофиз гоҳо дар абёти ӯ падидор мешавад. Гарчи дар меҳвари андеша ва отифаи Ҳофиз ва Зуҳурӣ тафовути зиёд ба назар мерасад ва бозтоби андешаҳо, авотиф, лаззатҳо, ранҷу шодиҳо, ваҳдату инсиҷом дар ғазалиёти онҳо обишхӯр аз ҳавзаҳои маънӣ ва тасвирҳои мухталиф доранд, гоҳо решаи тафаккур ва зовияи дидашон ба ҳам наздик аст. Чунончи, дар абёти зерин муносибати биноматнӣ ё муколамаи матнҳо ба чашм мехӯрад:

Ҳофиз (доғи ошиқ ва шақоиқ):
Эй гул, ту дӯш доғи сабӯҳӣ кашидаӣ,
Мо он шақоиқем, ки бо доғ зодаем.

Зуҳурӣ:

Доғҳо тоза кунад дасти шақоиқ ҳар сол,
Дар таҳи куҳи ғамат домани саҳро мондаст.

Ҳофиз (шароби Кавсар ва шароби ишқ):
Зоҳид шароби кавсару Ҳофиз пиёла хост,
То дар миёна хостаи Кирдугор чист?

Ва:

Зоҳид, агар ба ҳуру қусур аст умедвор,
Моро шаробхона қусур асту ҳуру ёр.

Зуҳурӣ:

Замзаму Кавсар надоранд он гуворой, бипурс,
Аз ҷигартафтидагони ҷӯйбори ханҷараш[5, с.419].

Ва:

Дамодам дар шати об аз алаташ хезад,
Шароби ишқро нозам ба ҳар сӯ Кавсаре дорам[5, 457].

Ва:

Аз чашмаи сароби биёбони ҳусни ту,
Шӯянд рӯи Замзаму Кавсар, дар ин чӣ баҳс[5, 180]?

Ҳофиз (ба харобот рӯйи ниёз овардан):
Дар хароботи муғон мо низ ҳамдастон шавем,
К-ин чунин рафтаст дар аҳди азал тақдири мо.

Зуҳурӣ:

Дар кӯчаи муғон дари ишратсарой кӯб,
Бигзар зи хонақоҳ, ки андӯҳхонаест[5, с.67].

Ва:

Зи хонақоҳ ба майхонаи муғон аст сафар,
Барои шайху муридонаш армуғон назр аст[5, с.102].

Ва:

Муқими савмаа мехостам шавам, афтод
Рақам ба дайри муғон, дил ба ин мақом кашид[5,с. 263].

Ҳофиз (абру ва меҳроб):
Дар намозам хами абруи ту бар ёд омад,
Ҳолате рафт, ки меҳроб ба фарёд омад.

Зуҳурӣ:

Чунин ошиқ намегардид зоҳид бар намози худ,
Нишоне гар зи абрӯйе намеовард меҳробаш[5, с.424].

Ва:

Ҷое, ки ҷуфти абрӯи ӯ тоқи қибла нест,
Аз мавҷи ашки ғам хами меҳроб шустаем[5, 502].

Ҳофиз:

Ман аз вараъ маю мутриб надидаме з-ин пеш,
Ҳавои муғбачагонам дар ину он андохт.

Зуҳурӣ:

Бинозам аз сабӯҳӣ кардагони бахт пиндорам,
Вараъ хуш аст, хоб афтад аз афсонаи соқӣ[5, с.633].

Ва:

Лаззати зуҳду вараъ ёфт Зуҳурӣ, ки рабуд,
Субҳа аз нуқли тарабхонаи майхораи мо[5, с.16].

Ва:

Мағзи вараъ хушк набудӣ чунин,
Комаш агар тар шудӣ аз ҷоми мо[5, 43].

Ва:

Зоҳид халос гашт зи таъни фусурдагӣ,
Рахти вараъ ба оташи майхона даргирифт[5, с.74].

Мо ҳаргиз иддаои онро надорем, ки халлоқияти зеҳни шоире ба мисли Зуҳурӣ дар айни таъсирпазирӣ аз ғазали Ҳофиз ҳамсонии лафз ва ё маъноро ба бор оварда, дар ҳоле ки ғазали Зуҳурӣ бо ҳинҷоршиканӣ ва рӯйкардҳои тозаи ҳунарӣ комилан матни адабии мустақил ва соҳибшохис аст.

[1] Дар чопи Асғарӣ «бесомон»

Таассури Ҳофиз бар ғазали Зуҳурӣ дар вазн, қофия ва радиф, вомгирӣ аз таркиботи ихтисосии Ҳофиз, гоҳо решаҳои тасвир ба чашм мерасад, аммо ғазали Зуҳурӣ бо шеъри Ҳофиз иртиботи биноматнии қавӣ надорад ва дар ин замина, Зуҳурӣ тавониста, ки аз ҳар таркиб, ҳатто таркиботи хосаи Ҳофиз тавассути шигардҳои адабӣ ва забони ҳунарӣ маънӣ ва тасвири дигаргуна офарад.

Шафеи Кадканӣ «авҷи ҳунари ҳамаи шоирони сабки ҳиндиро дар ғазал медонад» [7, с.24-29]. Аммо Зуҳурӣ дар эҷоди «Соқинома»-аш низ ба ҳадде муваффақ шудааст, ки тасвир, забони ҳунарӣ ва банду басти ифодаи матлаб дар он мисли ғазалҳояш қавӣ ва нотакроранд.

Зуҳурӣ дар истифодаи ороёҳо ва зебоиҳои бадеию баёнӣ низ гоҳо аз Ҳофиз баҳрагирӣ карда, аз назари пайравӣ ба як навъ мушобеҳати бадеӣ ва баёнӣ дар ғазалиёти онҳо мувоҷеҳ мешавем, ки метавон онро таъсирпазирӣ дар меҳвари тасвирсозӣ ва ороёҳои адабӣ унвон дод:

Игроқ ва ғулув дар гиря:
Ҳофиз:
Сина ғӯ, шуълаи оташкадаи Форс бикуш,
Дида ғӯ, оби рухи Даҷлаи Бағдод бубар.
Зуҳурӣ:
Ба тарзабониш мижгон сухан тамом кунам,
Ҷу оби Даҷла ба чашмам агар ҳавола шавад[5, с.261].
Ва:
Ба гоҳи гиря дар ҳар гӯшаи чашм,
Назар бар Даҷлаву Ҷайҳунам афтад[5, с.277].
Ё:
Хушклаб Даҷлаву шат дафтари даъвӣ шустанд,
Дидаи тар ба сари гиря кунун меояд[5, с.304].
Иҳом:
Ҳофиз:
Ҷуз ин қадар натавон гуфт дар ҷамоли ту айб,
Ки вазъи меҳру вафо нест рӯйи зеборо.
Ва:
Падари таҷриба, эй дил, туӣ, охир зи чӣ рӯй,
Тамаи меҳру вафо з-ин писарон медорӣ?
Зуҳурӣ:
Дари хизонаи меҳру вафо кушуд Зуҳурӣ,
Ба сарфа сарф нашуд, вомдори хеш бароям[5, с.459].
Ва:
Панҷаи меҳру вафоро кашише нест чунон,
Бозуи симварзе ку, ки камонаш бикашам[5, с.467]?
Ё:
Ҷону дил гашт раҳни меҳру вафо,
Сабру тоқат кӣ медиҳад вомам[5, с.478].
Ва:
Як-як ба юмни меҳру вафо мешавад вафо
Додем ваъдае, ки ба хеш аз забони ту[5, с.617].
Иҳоми таносуб:
Ҳофиз:
Дил додамаш ба муждаву хиҷлат ҳамебарам,
З-ин нақди қалби хеш, ки кардам нисори дӯст.
Зуҳурӣ
Иёри нақди қалби худ, Зуҳурӣ, гарчи месозад,
Ба ҳазли ҷон, қимори васл мебозад дағобозе[5, с.649].

Ҳамин тавр, бо вучуди он ки Зуҳурӣ ба нозукхаёлӣ ва мазмунсозиҳои сабки ҳиндӣ таваҷҷуҳ дорад, аз ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ таъсири зиёд гирифта, ки ин таассур дар вазну оҳанги ғазал, таркибсозӣ, тасвир, отифа ва андеша, зебоиҳои адабӣ ба чашм мехӯрад.

Ба андешаи як қатор муҳаққиқон, бавежа Муҳаммад Амри Машҳадӣ, Абдуллоҳ Вотиқи Аббосӣ, Муҳаммакдризои Машҳадӣ ягон нафар муқаллид ва ё муассири ғазалиёти Ҳофиз, ҳатто шоирони нодирагуфторе, ки дар рӯзгори хеш ягонаанд, дар интихоби вожагон, мусиқии берунӣ ва дарунӣ, таркибсозӣ, оҳанг, тасвирофаринӣ, афкори чандҷониба, корбасти ороёҳои адабӣ, балоғат ва фасоҳати калом натавонистаанд, ки ба сохт ва бофти ғазалиёти Ҳофиз ҳампоя шаванд.

Аммо, ба пиндори мо, бо назардошти абёти дар боло мавриди таҳлил қароргирифтаи Зуҳурӣ тасвир, забони ҳунарӣ ва банду басти ифодаи матлаб дар ғазалҳои шоир қавӣ ва нотакроранд.

Зуҳурӣ дар истифодаи ороёҳо ва зебоиҳои бадеию баёнӣ низ гоҳо аз Ҳофиз баҳрагирӣ карда, аз назари пайравӣ ба як навъ мушобеҳати бадеӣ ва баёнӣ дар ғазалиёти онҳо мувоҷеҳ мешавем, вале ғазали Зуҳурӣ бо ҳинҷоршиканӣ ва рӯйкардҳои тозаи ҳунарӣ комилан матни адабии мустақил ва соҳибшохис аст.

Хулоса, ғазали Зуҳурии Туршезӣ бо ашъори шоирони бузург бар амсоли Бедил, Ҳофиз, Соиб, Ғолиб, Урфӣ, Назирӣ қобили қиёс буда, аз ҷиҳати вазн, оҳанг, радифу қофия, таркибсозӣ ва тасвирофаринӣ Зуҳурӣ аз Ҳофиз таассур дошта, банду баст, таркиб ва тасвирҳои нав, маънибандӣ ва мотивҳои тозаи ғазалиёти Зуҳурӣ нақши шоирро дар такомули ин жанри ғиноӣ ва мақоми шахсияти ӯро дар густураи адаби форсӣ аст.

АДАБИЁТ

1. Аҳмадӣ, Алиакбар, Ҳафтодар, Ғулобаббоси Ризоӣ, Номдорӣ, Иброҳим. Ошноиздоӣ ва нақши он дар халқи шеър.маҷалаи Сухан. -Теҳрон. Давраи 5. -№ 2. Зимистони 1392. – 122 с.
2. Ғарибризо Ғулоиҳусайнзода. Рӯйкарди Бохтинӣ ба ашъори Ҳофизи Шерозӣ. Пажӯҳиши забони хориҷӣ. - №39. 1386. – 146 с.
3. Зарринкӯб, Абдулҳусайн.Бо корвони ҳулла. - Душанбе: Пайванд, 2004.-332 с.
4. Зеҳнӣ Турақул. Санъатҳои бадеӣ дар шеъри тоҷикӣ. / Т.Зеҳнӣ - Сталинобод:Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. - 260 с.

5. Зуҳурии Туршезӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор / З. Туршезӣ. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1390. – 1254 с.

6. Кадканӣ Шафеӣ. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ. / К.Шафеӣ –Теҳрон: Сухан, 1363.- 712 с.

7. Кадканӣ, Шафеӣ. Шеъри порсӣ дар он сӯи марзҳо. Ҳунар ва мардум. - №69. – 62 с.

8. Кадканӣ, Шафеӣ.Растахези калимот. / К.Шафеӣ // Дафтари гуфторҳо дар бораи назарияи адабии суратгароёни рус. - Теҳрон: Сухан,1391.-512 с.

9. Маҳмуд Футӯҳӣ. Балоғати тасвир. / М. Футӯҳӣ – Теҳрон: Сухан, 1385.- 464 с.

10. Муҳаммад Амри Машҳадӣ, Абдуллоҳ Вотиқи Аббосӣ, Муҳаммакдризои Машҳадӣ. Ҳофиз ва Ғолиб. Фаслномаи мутолеоти шибҳи қораи Донишгоҳи Сиистон ва Булуҷистон. - №5. 1389. – 166 с.

11. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-ачам ё таърихи шеър ва адабиёти Эрон. Тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақии Фахруддоии Гелонӣ. Китоби дуввум. Ҷилди сеюм.-Теҳрон. Ошно, 1348. - 204с.

12. Футӯҳӣ, Маҳмуд. Балоғати тасвир. / Н.Шиблӣ – Теҳрон: Сухан, 1385. - 464 с.

13. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ / С.Шамисо.– Теҳрон: Фирдавс, 1369.– 312 с.

14. Шарипов Ш.Р. Навпардозиҳои Зуҳурии Туршезӣ дар жанри ғазал. - Душанбе: ҶДММ «Сармад-Компания», 2020. – 98 с.

15. Шерозӣ, Ҳофиз. Куллиёт.Мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷ.Шанбезода.-Душанбе: Ирфон, 1983. – 746 с.

16. Яҳёи Кордгар. Дугонагии сабк дар сабки ҳиндӣ. Фаслномаи мутолеоти шибҳи қора. Донишгоҳи Сиистон ва Булуҷистон. Соли 3, №6,баҳори 1390.-114 с.

СПОСОБЫ ВЛИЯНИЕ ГАФИЗА НА ЗУХУРИ В СОЧИНЕНИЕ ГАЗЕЛЯХ

Автор пытается описать способы, которыми Зухури повлиял на Хафиза в языке, стиле выражения, композиции, интерпретации, описании, мелодии, весе стихов, философских и социальных идеях, гнозисе не только по ритму, но и во внешней музыке – радиф, также велел Хафизу следовать за поэтом.

Проявление также заимствовано из выдумок Хафиза.

Хотя выбор сложных существительных радифов в газелях Зухари является критерием его окружения и доминирования в толковании и описании, в этой главе есть определенное преимущество Хафеза, так как таких существительных в его газелях очень мало. Такие радифы часто встречаются в газелях Зухури. Например, именные эквиваленты слов: свабодный, особенный, танец, предубеждение, разлад, ошибка, возражение, преследование, утверждение, свеча, конфликт, негодование, стигма, ложь, противник, устранение, высокомерие, горечь и т. д.

Даже в газелях Зухури есть трудно повторяющиеся существительные радифы (петно - 3 газели, сайф - 2 газели, наглый - 2 газели).

В газелях Зухури есть качественные и сильные стихи (горькие и немногочисленные), и даже в строчке нескольких поэтов он написал 3 газели.

Чтобы показать влияние Зухури на Хафиза, исследуются слова, которые известны с лингвистической и лексической точки зрения (согласно исследователям поэзии Хафиза) личному стилю Хафиза. Например, слова «надуманный», «ветреный», «печально известный», «счастливый», «беззаботный», «винный», «сладкий», «мускусный», «мускусный», «игривый», «голос цветы», «обезглавленный», «нежный», «дырчатый» и т. газели Зухура

Имея это в виду, кажется, что Зухури не только наслаждался словами, структурой, содержанием и описанием Хафеза, но и в своей газели он искал справедливости в своих словах и сочинениях и пытался использовать их, он создавал новые смыслы и значения и таким образом достиг в своём цель.

***Ключевые слова**: Зухури, Хафиз, язык, стиль выражения, композиция, содержание, описание, мелодия, ритм, философские и социальные мысли, гнозис, рифма, внешная музыка, трудные рифмы существительных, газель, индийский, хурасанский и иракский стиль, вляние.*

METHODS OF INFLUENCE OF GAFIZ ON ZUKHURI IN THE COMPOSITION OF GAZELS

The author tries to describe the ways in which Zukhuri influenced Hafiz in language, style of expression, composition, interpretation, description, melody, weight of poems, philosophical and social ideas, gnosis, not only in rhythm, but also in external music - radif also ordered Hafiz to follow for the poet.

The manifestation is also borrowed from the inventions of Hafiz.

Although the choice of complex nouns radiths in Zuhari's gazelles is a criterion for his environment and dominance in interpretation and description, this chapter has a definite advantage of Hafez, since there are very few such nouns in his gazelles. Such radiifs are often found in Zukhuri gazelles. For example, the nominal equivalents of words: free, special, dance, prejudice, discord, error, objection, persecution, assertion, candle, conflict, resentment, stigma, lie, adversary, elimination, arrogance, bitterness, etc.

Even in the gazelles of Zukhuri, there are hard-to-repeat nouns radiths (petno - 3 gazelles, saif - 2 gazelles, arrogant - 2 gazelles).

In the gazelles of Zukhuri there are high-quality and strong poems (bitter and few), and even in a line of

several poets he wrote 3 gazelles.

To show the influence of Zuhuri on Hafiz, words are examined that are known from a linguistic and lexical point of view (according to researchers of Hafiz poetry) to Hafiz's personal style. For example, the words «contrived», «windy», «notorious», «happy», «carefree», «wine», «sweet», «musky», «musky», «playful», «voice of flowers», « headless «,» tender «,» perforated «, etc. of the gazelle Zukhura

With this in mind, it seems that Zukhuri not only enjoyed the words, structure, content and description of Hafez, but also in his gazelle he sought justice in his words and writings and tried to use them, he created new meanings and meanings and thus achieved your goal.

***Key words**: Zukhuri, Hafiz, language, style of expression, composition, content, description, melody, rhythm, philosophical and social thoughts, gnosis, rhyme, external music, difficult rhymes of nouns, gazelle, Indian, Khurasan and Iraqi style, influence.*

Сведения об авторах:

***Шарипов Шариф Рахмонович** - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и документации Академии государственной управлении при Президента Республики Таджикистан, тел: (+992) 927573228; Электронная почта: ssssharif@mail.ru*

***About the author:**:*

***Sharipov Sharif Rakhmonovich** - candidate of Philology, associate of the Department of Tajik Language and Documentation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, phone: (+992) 927573228; E – mail: ssssharif@mail.ru*

УДК 882+891.550

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА РУССКОЙ ПОЭЗИИ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Куввatова С.М.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Во все времена перевод служил для взаимообогащения культуры и литературы различных народов мира. К отдельной категории перевода относится перевод поэзии. Вокруг перевода поэзии всегда ведется много споров, так как – это сложнейший вид перевода.

По словам известного переводчика И.С.Алексеевой «для поэтических текстов характерны, прежде всего, четкое следование форме (организация текста в рифмованные строки, подчиняющиеся особому ритму), а также выражению содержания в этой форме. Иными словами, используемые стилистические компоненты, а также другие средства выражения авторской мысли должны быть так или иначе переданы в тексте перевода [1, с.201].

В настоящее время ученые выдвигают различные гипотезы по поводу переводческих трансформаций и их видов, о методах и приемах при переводе художественного текста. Ценные размышления представлены канадскими учеными Жан Дарбельне и Жан-Поль Вине о переводческих трансформациях. Они предлагают две группы приемов, которые стоит использовать при переводе художественного текста: приемы прямого перевода, когда переводчику приходится прибегать к дословному переводу; приемы косвенного перевода, в котором переводчик ищет эквиваленты, использует разные трансформации.

Популярные точки зрения по поводу художественного перевода высказывались учеными, и часто их научные взгляды в значительной степени совпадают. Например, литературовед Владимир Ефимович Шор, пишет: «Истинная верность перевода оригиналу недостижима без творчества, то есть, иначе говоря, что верный перевод может быть создан только переводчиком-художником. Результаты переводческого творчества должны проверяться их общей художественной ценностью» [10]. Следующая точка зрения принадлежит таджикскому специалисту в области перевода Шарифу Шарафу. По его мнению: «Не важно, какие методы и приемы использует переводчик при передаче национальных особенностей исходного текста, главное, чтобы переводимое произведение, являясь достоянием другого народа, вошла в сокровищницу народа переводчика. Близкий к оригиналу перевод, прежде всего, это тот перевод, который, как и оригинальное произведение имеет художественную ценность» [11, с.8].

После рассмотрения точек зрения различных исследователей, можно сделать следующий вывод: переводчику предстоит выполнить трудную, но в известных пределах осуществимую

эстетико-литературоведческую задачу: воссоздать полученное впечатление от оригинала, передать дух исходного произведения в переводящий язык.

Итак, перейдем к рассмотрению поэтического перевода. Материалом для настоящего исследования послужили стихотворение великого русского поэта Михаила Юрьевича Лермонтова «Ветка Палестины» и его переводы на таджикский язык. Предлагаем оригинальный текст стихотворения:

1.Скажи мне, ветка Палестины: 2. У вод ли чистых Иордана
Где ты росла, где ты цвела? Востока луч тебя ласкал,
Каких холмов, какой долины Ночной ли ветр в горах Ливана
Ты украшением была? Тебя сердито колыхал?
3.Молитву ль тихую читали 4. И пальма та жива ль поныне?
Иль пели песни старины, Всё так же ль манит в летний зной
Когда листы твои сплетали Она прохожего в пустыне
Солимы бедные сыны? Широколиственной главой?
5.Или в разлуке безотрадной 6. Поведай: набожной рукою
Она увяла, как и ты, Кто в этот край тебя занес?
И дольный прах ложится жадно Грустил он часто над тобою?
На пожелтевшие листы?.. Хранишь ты след горючих слез?
7. Иль, божьей рати лучший воин, 8.Заботой тайною хранима
Он был, с безоблачным челом, Перед иконой золотой
Как ты, всегда небес достоин Стоишь ты, ветвь Ерусалима,
Перед людьми и божеством?.. Святыни верный часовой!
Прозрачный сумрак, луч лампады,
Кивот и крест, символ святой…
Все полно мира и отрады
Вокруг тебя и над тобой [7, с.415-416].

Сегодня среди многочисленных почитателей Лермонтова в нашей стране едва ли можно найти человека незнакомого со стихотворением «Ветка Палестины», одним из величайших созданий лермонтовского гения. Однако, для того, чтобы глубже понять стихотворение, читателю важно проникнуть в его смысл, знать время и событие, которое стало причиной его написания.

Литературоведы предполагают, что стихотворение написано в феврале 1837 года. После написания известного стихотворения «Смерть поэта», Лермонтову грозила ссылка. Перед арестом, когда начались следствия, Лермонтов обратился за помощью к своему другу А.Н.Муравьеву, который имел связи в Третьем отделении. Когда Лермонтов пришел к нему домой, в комнате с иконами он увидел пальмовую ветку, привезенную Муравьевым из путешествия по святым местам, и, внезапно вдохновившись этим, там же написал стихотворение. Напечатано было стихотворение еще при жизни Лермонтова, в 1839 году в журнале «Отечественные записки».

Стихотворение похоже на музыкальное произведение. Вопросительная интонация, риторические вопросы, четырехстопный ямб и особое синтаксическое построение способствуют созданию прекрасного образа экзотического мира. В стихотворении отражается душевное беспокойство поэта, тоска по лучшему миру, размышление о будущем. Следует отметить, что выбранный нами аспект анализа достаточно изучен в русской литературе (В.Г.Белинский, Б.М.Эйхенбаум, Д.Д.Благой и др.), но в таджикском литературоведении оно, ни разу не становилось объектом исследования.

Существуют два известных перевода этого замечательного стихотворения, выполненные таджикскими поэтами-переводчиками Мухтарамом Хотамом (1981 г.) и Бобо Ходжи (1988 г.). Выбор данных переводов объясняется тем, что эти переводчики специализировались на переводе произведений русской литературы, в том числе и поэзии Лермонтова.

В любом переводе можно наблюдать те или иные виды трансформации, которые можно разделить на лексические, грамматические и синтаксические. Рамки данной статьи не позволяют рассмотреть подробно все трансформации, использованные при переводе данного стихотворения, поэтому в основном внимание будет обращено на лексические трансформации. Для этого нужно провести сравнительно-сопоставительный анализ оригинала и переводов. Это даст нам возможность сделать вывод о том, какой из переводов особенно точно передает идею оригинального текста, какие

средства, приемы использовал каждый переводчик, чтобы воспроизвести мысли автора. Результаты проведенного анализа могут использоваться в теории и практике художественного перевода.

Для начала важно отметить, что в обоих вариантах перевода, несмотря на то, что строки в какой-то мере удлиняются за счет добавления слов, отсутствующих в оригинале, тексты довольно мелодичны и легко читаются.

Итак, приведем полные тексты переводов стихотворения «Ветка Палестины» и их дословные переводы:

Перевод М. Хотама («Навдаи Фаластин»):

Бигӯ, эй навдаи сабзи Фаластин: - Скажи, зеленая ветка Палестины:
Куҷо нашъунамо кардиву растӣ? - Где цвела, где росла?
Кадомин даштҳову пуштаҳоро - Каких долин и холмов
Ту оро додиву зинат бубастӣ? - Ты украшением и убранством была?
Дар оби софи дарьёҳои Урдун - У вод чистых рек Иордана
Шуои Шарқ ё кардат навозиш, - Луч Востока ли тебя ласкал,
Насими шоми кӯҳистони Лубнон - Вечерний ветерок гор Ливана
Ва ё бо хашм овардат ба ҷунбиш? - Иль сердито тебя колыхал
Магар хонданд оҳиста дуое, - Читали ль тихо молитву,
Суруди кӯҳнае оё суруданд, - Песни старины ли пели,
Писарҳои аламноки Муқаддас - Сыны горестные Святыни
Чу баргат тӯрбофӣ менамуданд? - Когда листы твои сплетали?
Магар он нахл ҳоло сабз бошад? - Разве та пальма поныне процветает?
Ба зери сояаш хонад касонро, - Под свою тень манит людей,
Ба зебо паҳнбарги анбаринаш - Красивой благоухающей широкой листвой
Миёни дашти сӯзон фасли гармо? - Среди палящей степи в знойную пору?
Ва ё дар дурдашти ҳузнангез - Или вдали безотрадной
Чу ту ӯ хаставу афсурда гашта, - Как ты она устала и увяла,
Ғубори хушксорон бетараҳҳум - Прах засушливых мест безжалостно
Ба рӯи барги зарди ӯ нишаста? - На ее пожелтевшие листы сев?
Бигӯ бар ман: чи дасти порсое - Поведай мне: что за рука набожная
Туро бар дурии ин кишвар овард? - Тебя в этот далекий край занес?
Буд ӯро бар сарат ғамошноӣ? - Было ему над твоей головой грустно?
Ба ёдат ҳаст, резонд ашк аз дард? - Помнишь, проливал слезы от боли?
Ва ё гурди шуҷоу некрӯзе, - Иль витязь отважный и удачливый,
Ки буд фархундаболу марди майдон, - Что был счастливым воином,
Ба монанди ту буд ӯро мақоме - Как у тебя было у него положение
Ба назди мардуму назди худоён? - Перед людьми и перед богами?
Чӣ ташвиши ниҳон дар сина дорӣ? - Какую заботу тайную хранишь в сердце
Ки дар наздики бутҳои тилоӣ - Что у идолов золотых
Ситода, навдаи Байтулмуқаддас, - Стоя, ветвь Иерусалима,
Чу маъбад посбонӣ менамоӣ. - Как святыню охраняешь.
Ҳавои нимаравшан, нури пиҳсӯз, - Воздух сумрачный, луч лампады,
Рамузи қудсӣ хоҷу шамъдоне… - Символ святой, крест и подсвечник…
Ба болои туву дар паҳлуи ту - Над тобой и возле тебя
Ҷаҳон лабрези бахту шодмонӣ [8, с.129]. - Мир полон счастья и отрады.

Перевод Б. Ходжи (Навдаи Фаластин):

Ба ман гӯ навдаи сабзи Фаластин, - Скажи мне зеленая ветка Палестины,
Ту кай сабзида, гул афканда будӣ? - Ты когда росла, цвела?
Куҷоро соя мекардӣ? - Куда бросала тень?
Кадомин - Каких
Замину боғро зебанда будӣ? - Земель и садов украшением была?
Магар дар соҳили анҳори Урдун - Иль у берега реки Иордан
Шуои шарқ мекардат навозиш - Луч Востока тебя ласкал
Ва ё шаббодаи Лубнон зи ҳомун - Или ночной ветер Ливана из пустыни
Вазида медаровардат ба ларзиш? - Дуя приводил тебя в колыханье?

Дуои хайр мекарданд аз бар, - Молитву добрую читали,
Ва ё сарвода мехонданд доим, - Или песни пели постоянно,
Сабад мебофтанд аз барги ту гар - Корзины сплетали из твоих листьев
Писарҳои бараҳнапои Солим? - Сыны босые Солимы?
Аҷаб не сабз он нахл аст алъон? - Возможно зелена та пальма сейчас?
Бихонад сӯи худ дар фасли гармо - Манит к себе в знойную пору
Мусофирро, ки ояд аз биёбон, - Путника, приходящего из пустыни,
Ба зери паҳнбаргонаш диҳад ҷо? - Под широкой листвой поместит?
Ва ё ки дар ҷудоии ғамангез - Или в разлуке безотрадной
Хазон гардид монанди ту он ҳам, - Увяла как и ты она тоже,
Нишинад рӯи баргон дар хазонрез - Сядет на листья в осеннюю пору
Ғубору чанги он бо чашми пурнам?.. -Прах и пыль его с глазами полными слёз?
Ба ман гӯ, ки кадомин порсое - Поведай мне, какой набожный человек
Туро ҳамроҳ бар ин кишвар овард? – Тебя с собой в этот край привез?
Магар ғам мехӯрад ӯ аз ҷудоӣ? - Разве грустит он из-за разлуки?
Аз он, ки ранги ту шуд инчунин зард? – Из-за того, что ты пожелтела?
Аҷаб не, ки сипоҳии матин буд, - Возможно, был воином сильным,
Кушодачеҳра, чун садбарги гулзор, - Приветливый, как роза из цветника,
Ҳамеша, мисли ту, болонишин буд,-Всегда,как ты, занимал почетное место,
Ба пеши мардуми оддию додор? - Перед простыми людьми и божеством?
Басо сиррест пинҳон дар ту, хуллас, - Много тайн в тебе, словом,
Кунун дар паҳлӯи зарин икона - Теперь у иконы золотой
Биистӣ, навдаи Байтулмуқаддас, - Стоишь, ветвь Иерусалима,
Ҷу навбатдор аскар содиқона. - Как часовой солдат преданно.
Шуои шамъ, торикии шаффоф, - Луч лампады, прозрачная темнота,
Салибу курсӣ, тимсоли ҳарамгоҳ… - Крест и стул, как в храме…
Пур аз шодию илҳом аст атроф, - Полно радости и вдохновения вокруг,
Ба сӯи ту барад касро ҳама роҳ [9, с.45]. - К тебе ведут все дороги.
(Досл. переводы автора – С.К.)

М.Ю.Лермонтов при написании стихотворения использовал перекрестную рифму (авав). Стихи построены на чередовании мужской и женской рифм. Однако таджикские поэты в своих переводах в основном использовали холостую рифмовку (авсв). Это такой вид рифмовки, когда в строфе кроме зарифмованных строк присутствуют незарифмованные: чаще всего не рифмуются первый и третий стих. Использование холостой рифмовки связано с традициями таджикского стихосложения. Известно, что Саади часто использовал такой способ рифмовки.

Если обратиться к названию стихотворения, то перевод названия М.Хотамом и Б.Ходжи как «Навдаи Фаластин» представляется удачным с лексической точки зрения. Следует сказать, что М.Хотам уделил большое внимание форме. Его перевод также как и оригинал представлен девятью четверостишиями. А стихотворение Б.Ходжи состоит из одного пятистишия и восьми четверостиший.

В первом четверостишии мы наблюдаем, что М.Хотам сохранил пунктуацию исходного текста, а в переводе Б.Ходжи пунктуация изменяется. Особо следует отметить, что переводчикам потребовалось ввести несколько дополнительных элементов, они использовали прием дополнения для правильной передачи смысла оригинала. Первая строчка стихотворения Лермонтова: *«Скажи мне, ветка Палестины»* переведено как *«Бигӯ, эй навдаи* ***сабзи*** *Фаластин (М.Хотам); «Ба ман гӯ навдаи* ***сабзи*** *Фаластин (Б.Ходжи) – Досл.: Скажи мне,* ***зеленая*** *ветка Палестины.* В данном случае оба переводчика при переводе на таджикский язык добавили элемент *«сабз» (зелёный).* Тем самым переводчики попытались передать средствами таджикского языка трепетное отношение Лермонтова к ветке (ветвь Ерусалима), к символу веры и надежды. Важно отметить, что лермонтовское *«*долины*» (Каких холмов, какой долины…)* М.Хотам заменил *«степью» (даштҳо).* Полагается, что он сделал это сознательно. *«*Долина*»* в переводе на таджикский язык *«*водӣ*».* Написав вместо *«даштҳо» (степи)* слово *«водиҳо» (долины)* М.Хотам сделал бы свой перевод ближе к оригиналу, но при этом изменения произошли бы в ритме. Таджикский переводчик по-

своему осмыслил многозначный лермонтовский образ. А вот у Б.Ходжи кроме того, что изменена форма первого четверостишия, появляется риторический вопрос, отсутствующий в оригинале: *Куҷоро соя мекардӣ? (Куда бросала тень?),* нарушающий смысл оригинала и еще ряд чуждых оригиналу элементов: *«сабз» - зеленый, «замин» - земля, «боғ» - сад».* Б.Ходжи использует такой вид трансформации, как целостное преобразование по отношению лермонтовский строки *«Каких холмов, какой долины»*, которая в его варианте превратилась в «Кадомин / Замину боғро…» (досл.: Каких земель и садов). Использование данного приёма всегда становиться причиной изменения авторского замысла.

Далее во втором четверостишии словосочетание *«У вод ли чистых Иордана…»* передано как *«Дар оби софи дарьёҳои Урдун…»* (у М.Хотама); *«Магар дар соҳили анҳори Урдун…»* (у Б.Ходжи). В данном случае в первом примере был добавлен элемент *«дарьёҳои» (рек*) и во втором - *«соҳили анҳор» (берега рек).* Добавление данных элементов можно объяснить тем, что короткая лермонтовская строка требует более развернутого выражения мысли в таджикском языке, чтобы достичь большей образности.

Один из видов переводческих трансформаций, который довольно часто встречается при переводе с русского языка на таджикский - это приём перестановки. Перестановке могут подвергаться слова, словосочетания, части сложного предложения и самостоятельные предложения.

Рассмотрим примеры перестановки слов. Во втором четверостишии переводчики прибегают к данному приему при переводе словосочетания *«Востока луч» (Шуои Шарқ - досл.: Луч Востока),* с целью адаптации перевода под правила таджикского языка. Пример использования приёма перестановки можно наблюдать и при переводе строки *«Солимы бедные сыны».* В данном случае использование перестановки обусловлено различием в строе предложения в русском и таджикском языках. В русском предложении обстоятельства места и времени обычно стоят в начале предложения, но таджикское предложение зачастую начинается с подлежащего. Кроме того, в варианте М.Хотама третья и четвертая строки в четвертом четверостишии поменялись местами. Но данную перестановку нельзя считать грубой переводческой ошибкой, так как, во-первых в них идет лишь перечисление действий, а во-вторых, данная стратегия продиктована желанием переводчика сохранить рифму.

В варианте Б.Ходжи четвертая строка пятого четверостишия стоит в четвертой строке шестого четверостишия. Словосочетание *«пожелтевшие листы»*, имеющая высокую трагическую эмоциональную окраску, из пятой строфы, где все слова говорят о трагедии, перенесена на шестую строфу, которая по смыслу противоположена пятой, так как в шестой совершается переход к новой мысли, взгляд на события меняется, появляется надежда. В данном случае использование приёма перестановки можно считать переводческой ошибкой, потому что это стало причиной нарушения смысловой структуры текста.

Известно, что в поэзии самая главная мысль закладывается именно в последних строках. В оригинале стихотворения «Ветка Палестины», в девятой строфе Лермонтов отражает яркую картину, полную умиротворения и любви. Читая последние строки, мы видим золотую икону в киоте, лампаду, крест и пальмовую ветвь. Это все детали, создающие образ покоя.

Любопытным кажется выбор переводчиков при передаче данного четверостишия. В переводе М.Хотама последняя строка оригинала «Вокруг тебя и над тобой» перенесена на строку выше, при этом отсутствуют перевод лексем «кивот» и «мир». Несмотря на это, в варианте М.Хотама значение данной строфы передано более определенно.

А Б.Ходжи при переводе данной строфы опять прибегает к приёму целостного преобразования. Он перевел его как:

Шуои шамъ, торикии шаффоф, - *Луч лампады, прозрачная темнота,*

Салибу **курсӣ, тимсоли ҳарамгоҳ**… - *Крест и стул, как в храме…*

Пур аз шодию **илҳом аст атроф**, - *Полно радости и вдохновения вокруг,*

Ба сӯи ту барад касро ҳама роҳ [9, с.45]. - *К тебе ведут все дороги.*

Так как последние строки в поэзии считаются кульминационными, здесь переводчик не имеет право на ошибку. В данном случае, нам кажется, не был передан авторский замысел, смысл строк был заметно искажен.

Стихотворение Лермонтова насыщена русскими культурными реалиями. Анализируя перевод географических реалий, мы не выявили никаких отклонений, потому что в таджикском языке имеются устойчивые варианты их перевода: Палестина – Фаластин, Иордан – Урдун, Ливан – Лубнон, Ерусалим – Байтулмуқаддас. Однако трудности возникли при переводе реалии «кивот». Данный элемент в обоих

вариантах опущен, в связи с тем, что отсутствует возможность перевода данного слова, этот термин отсутствует в таджикской культуре. А вот со словом «икона», которая тоже считается явлением русской культуры, получилось иначе. М.Хотам передал его как «бут» (идол), а Б.Ходжи как «икона». Мы считаем, что в данном случае оба переводчика сделали правильный выбор, потому что «идол» и «икона» имеют одно и то же значение: образ, портрет, подобие, изображение человека или животного, ставшие предметом обожания и поклонения [4]. Термин «икона» не существует в культуре таджикского народа, но данная реалия стала элементом лексики таджикского языка, так как была заимствована и зафиксирована в словаре. Как отмечает М.Л.Алексеева «заимствования фиксируются в словарях, а значит, являются уже элементами лексики данного языка» [2, с. 340].

Таким образом, завершая сравнительно-сопоставительный анализ стихотворения М.Ю.Лермонтова «Ветка Палестины» и его переводов на таджикский язык, можно отметить, что каждый из переводов, являясь самостоятельным художественным произведением, отражает смысл исходного текста. Множество приемов, которые были в распоряжении переводчиков, в том числе добавление, опущение и перестановка позволили им передать своеобразие оригинала. Однако в переводах наряду с удачно переведенными моментами есть еще и некоторые погрешности. Например, для достижения эквивалентности при переводе, со стороны Б.Ходжи несколько раз был использован такой вид трансформации, как целостное преобразование, вследствие чего, во многих местах изменена идея стихотворения и это отличает его перевод от оригинала.

Мы считаем, что более полно отразил смысл стихотворения всё-таки вариант М.Хотама. Его перевод отличается большой близостью оригиналу – почти всем словам и образам оригинала найдены таджикские соответствия. Стихотворение «Ветка Палестины» в переводе М.Хотама прекрасно зазвучала по таджикски, в нем сохранилась духовная близость с оригиналом.

ЛИТЕРАТУРА

1.Алексеева, И.С.Введение в переводоведение / И.С.Алексеева. СПб.: ACADEMIA, 2012. -368 с.

2.Алексеева, М.Л. Реалии как вербальное выражение специфических черт национальных культур / М.Л.Алексеева // Научный ежегодник ин-та философии и права и УРО РАН, 2007. –Выпуск №7. –С.338-345.

3. Белинский, В.Г. Полное собрание сочинений / В.Г.Белинский. -М.: Изд. АН СССР, 1954. –Т.4. (рецензии и статьи). -665 с.

4.Вейсман, А.Д. Греческо-русский словарь (Электронный ресурс). -Режим доступа: https://pda.litres.ru

5.Заболоцкий, Н.А.Заметки переводчика / Н.А.Заболоцкий // Мастерство перевода: сб.статей. М.: Советский писатель, 1959. -510 с.

6.Комиссаров, В.Н. Теория перевода: лингвистические аспекты / В.Н.Комиссаров. –М.: Высшая школа, 1990. -251 с.

7.Лермонтов, М.Ю. Собрание сочинений в четырех томах. Том первый. Стихотворения / М.Ю. Лермонтов. -М.-Л. Изд-во АН СССР, 1958. –754 с.

8.Лермонтов, М.Ю. Осори мунтахаб: Иборат аз ду чилд. Ҷилди 1. Шеърҳо =[Лермонтов М.Ю. Избранные произведения в 2-х т. Т. 1. Стихотворения] / М.Ю. Лермонтов. -Д: «Ирфон», 1981. -157 с.

9.Лирикаи классики рус. Маҷмӯаи шеърҳо. Тарҷума аз русӣ=[Русская классическая лирика. Сб. стихов. Пер. с русского]. –Д.: Адиб, 1988. -144 с.

10. Нейман, Н.Р. Дискуссия о типах художественного перевода в Советском переводоведении (Электрон. ресурс). –Режим доступа: https://cyberleninka.ru

11. Шараф, Ш. Тарҷума: он чӣ тавр бояд бошад? [Перевод: Каким он должен быть?] // Маданияти Тоҷикистон / [Культура Таджикистана]. -Душанбе, 1981. -14 августа. –С.8.

12. Эйхенбаум, Б. О поэзии / Б.Эйхенбаум. –Л., 1969. –С.383-85.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА РУССКОЙ ПОЭЗИИ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В данной статье исследуются проблемы перевода русской поэзии на таджикский язык на примере стихотворения М.Ю.Лермонтова «Ветка Палестины» и его переводов. Основным методом исследования принят сравнительно-сопоставительный метод.

Стихотворение М.Ю.Лермонтова «Ветка Палестины» впервые опубликовано в 1839 году в России еще при жизни поэта. Автор отмечает, что русские литературоведы нередко обращались к исследованию данного стихотворения, но в таджикском литературоведении оно ни разу не становилось объектом исследования. В данной статье исследуется материал двух текстов переводов стихотворения, выполненных таджикскими поэтами-переводчиками, в 1981 году М.Хотамом и в 1988 году Б.Ходжи.

В статье указывается, что для достижения эквивалентности при переводе стихотворения Лермонтова на таджикский язык, переводчики прибегают к различным переводческим трансформациям: добавление, опущение, перестановка и др. Каждый из переводов, являясь самостоятельным художественным произведением, отражает смысл текста оригинала.

Ключевые слова: *поэзия, поэтический перевод, переводческие трансформации, оригинал, сравнительно-сопоставительный.*

SOME PROBLEMS OF TRANSLATING RUSSIAN POETRY INTO TAJIK

This article explores the problems of translating Russian poetry into Tajik using the example of M.Yu. Lermontov's poem «The Branch of Palestine» and its translations. The main research method adopted a comparative method.

The poem by M.Yu. Lermontov «The Branch of Palestine» was first published in 1839 in Russia during the life of the poet. The author notes that Russian literary scholars often turned to the study of this poem, but in Tajik literary criticism it never became the object of research. This article examines the material of two text of translations of a poem, performed by Tajik poets-translators, in 1981 by M. Hotam and in 1988 by B. Khoji.

This article states that in order to achieve equivalence when translating Lermontov's poem into Tajik, translators resort to various translational transmissions: addition, omission, rearrangement, etc. Each of the translations, being an independent work of art, reflects the meaning of the text of the original.

Key words: *poetry, poetic translation, translation transformations, original, comparative.*

Сведения об авторе*:*

Кувватова Саломат Мусоевна *- Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры методики преподавания русского языка и литературы факультета русского языка и литературы. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. Электронный почта: salomat.kuvvatova@bk.ru. Тел.: (+992) 988554141*

About the author:

Kuvvatova Salomat Musoevna *– Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Candidate of Philology, senior teacher of Department of Methods of Teaching Russian language and Literature Faculty of Russian language and Literature.* ***Address:*** *734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Prospect Rudaki, 121. E-mail: salomat.kuvvatova@bk.ru. Tel: (+992) 988554141*

АЛОҚАИ АДАБИИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА ВА НИКОЛАЙ ТИХОНОВ

Аминов Ф.Ғ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Муносибати шоири тоҷик Қаҳрамони Тоҷикистон М. Турсунзода ва Н.С. Тихонов ду адиби бузурги шуравӣ, масъалаест, ки паҳлуҳои гуногун дорад Се ҷихати он бештар ҷолиби мулоҳиза аст: ягонагии ҷаҳонбини, умумияти мундариҷаи ғоявии осори онҳо, муносибатҳои эҷодӣ ва шахсӣ. Ин хусусиятҳо дар асарҳои ба мавзӯи байналхалқи офаридаи онҳо бештар ба чашм, мерасад, Н. Тихонов ба ин мавзуъ ҳануз дар осори фаъолияти эҷодиаш рӯ овард. Ӯ соли 1920 достоин «Самеъ»-ро навишт, ки каҳрамони он - писарбачаи ҳинду қудрати инқилоб, мафтуни Ленин ва ҳисси дустии халқҳои бузургро ифода менамояд.

Таъсири асарҳои Н. Тихонов, аз ҷумла достони «Самеъ» ба шоирони тоҷик кам набуд. Чунон ки дертар М. Турсунзода ба хотир меорад, «аз байни асарҳои шоирони советии рус, ки бо Шарқ алоқаманд буданд, диққати маро достони Николай Семенович Тихонов «Самеъ» ва шеърҳои дигари у ба худ кашида буданд» [1, с.88].

Шеърҳои ҳиндустонии М.Турсунзода фикреро, ки ҳануз дар достоин «Самеъ»-и Н. Тихонов ифода ёфта буд, идома дод. Сафари ду адиб ба Покистон (соли 1949) фаромушношуданист. Маҳз дар ҳамин сафар онҳо ҳамдигарро хеле хуб шинохтанд.

Қариб дар ҳамаи ҳикоя, сафарномаҳои Н. Тихонов, ки маҳсули таассуроти сафари Покистонанд, симои М. Турсунзода ба назар мерасад, ки бо як меҳру муҳаббати самими тасвир шудааст.

Тасвири М. Турсунзода хоҳ аз забони персонаж омада бошад (ҳикояи «Гули Садбарг») хоҳ аз забони муаллиф (очерки «Бозгашт») эҳтирому эътиқоди Н. Тихонов ба М. Турсунзода чун ба шоири соҳибистеъдод.

Чунончи, дар ҳикояи «Гули садбарг» чунин сатрҳоро мехонем: «Аммо дар байни онҳо сарояндаи маъруфу машҳуре аз Точикистон буд. У чавони, гандумгун, чашмонаш дурахшон, моҳи шаби чордаҳ барин хушруй буд. У ба ман ҳамин хел шеър хонд, ки аз завқ, куҳҳо ба чунбиш даромаданд ва ман ба вачд омадам». [2, с.5].

Дар чои дигар: «Вале бештар аз ҳама меҳмони машҳур аз Точикистон ба ман маъқул шуд... Дар кищварҳои мо то ҳол мислу монанди у шоир нагузаштааст. У як дусташ барин ба ман шеър хонд. «Наирхон дар бораи М. Турсурзода сухан ронда ба чунин хулоса меояд: «Дар сурате, ки дар дунё ин гуна фусунгарон ҳастанд, сулҳ барқарор гашт гуфтан гир ва чанг нахохад шуд». [2, с.7].

Агар дар ин ҳикоя Н. Тихонов эҳтирому эътиқоди самимонаи худро нисбат ба М. Турсунзода аз номи каҳрамонаш Наирхон баён карда бошад, пас дар очерки «Бозгашт», ки таассуроту эҳсосоти муаллифро ҳини аз Покистон ба ватан баргаштанаш дар бар мегирад, муносибати дустонаи у ба М. Турсунзода бевосита аз забони худаш изхор шудааст.

Дар ин маврид Н. Тихонов якчанд маротиба М. Турсунзодаро ба хотир меоварад ва ҳар дафъа ба образи у ягон, чузъи нав илова менамояд. Ҳангоми бозгашт қофилаи қосидони совети шабона аз байни даштҳои регзори Афғонистон бо машаққати зиёд роҳ мепаймуд ва нигоҳ аз дур чароғхои Тирмиз намудор мегарданд.

Навиди ба ватан наздик расиданро ба Н. Тихонов маҳз М. Турсунзода меорад: «Ман Мирзо Турсунзода шоири худамонро, ки аз соҳили Панч аст, шинохтам. У аз болои зин хам шуда ва бо дасташ ба он хатти дар саҳрои беканор дурахшон ишоракунон гуфт:

- Тирмиз!

- Тирмиз! — фарёд зад у ва мо нафас накашида ба ин манзара менигаристему аз он чашм канда наметавонистем» [3, с.5].

М. Турсунзода низ минбаъд ин сафарро борҳо ёдовар мешавад ва ҳар дафъа онро бо номи Н. Тихонов мепайвандад.

Чунончи, дар мақолаҳои «Тинати марди рус» ва «Дусти чони» у сафари Покистонро, ки таҳти роҳбарии Н. Тихонов гузашта буд, чун лаҳзаҳои хушбахтонаи ҳаёташ ёд мекунад: «Соли 1949 маро хушбахтие муяссар шуд, ки ҳамрохи як гуруҳ нависандагони шурави бо сардории Николай Тихонов аз Афғонистон гузашта ба Покистон равам, Ин сафари мо се моҳ давом кард ва ин муддати мадид бо кори пурчушу хуруш гузашт.

Бовар кунед ман ғайрати сардори солхурдаамои Николай Семёновичро дида ба у қоил мешудам, офарин мегуфтам» [3 ,с.66].

Ё ки дар достони «Чони ширин» низ шоир манзараҳои сафари соли 1949 ро тавсир карда, шоири Ленинградро ба хотир меоварад ва боз яке аз хислатҳои неки уро ба образ илова менамояд:

Ёд дорам солу чилу нуҳро
Тай намуданҳои роҳи куҳро...
Дар шаби торик пеш омад «Дуоб»
Меҳрубон шуд дод бар мо чои хоб...
Соҳиби ин хона афғони чавон
Шодмон буд аз қудуми меҳмон...
Хуб медонист, ки мо кистем.
Аз кучо, дар чустучуи чистем...
Балки тобой дид у нури хнрад
Дар нигоҳи шонри Ленинград. [4, с.5].

Баъди ин сафар дустии М. Турсунзода ва Н Тихонов иқтидори тоза пайдо кард ва табиист, ки вохуриҳои онҳо бештар ва боз ҳам гармтар гардид. Яке аз чунин мулоқотҳо дар чашни 1001 солагии Рудаки баргузор шуд, ки М. Турсунзода онро дар чои дигари достоин мазкур чунин тасвир кардааст:

Чашни шоир Рудакиро ёд ор,
Дошти дар хона меҳмон бешумор...
Тихонов бо муйҳои сап сафед
Кард табднл суҳбатн моро ба ид…
Ман аз у омухтам касби адаб
Ҳам муҳаббат, ҳам рафиқи, ҳам ғазаб.

Ин дусти, ки ду шоири бузургро то охири умр ба хам пайваста буд, ба эчодиёти онхо низ асар гузошт. Ин накш пеш аз хама умумияти гоявии як силсила асархои М. Турсунзода ва Н Тихонов аст. Қобили қайд аст, ки баъзе лаҳзаҳо, фактҳое мавчуданд, ки ҳарду шоир дубора мушоҳида намудаанд ва эҳсосоти ҷалби ҳарду низ тадрибан тавъаманд. Чунин ҳамоҳанги аз ҷумла, дар шеърхои «Чарогхои Ватан» (М. Турсунзода) ва «Чарогхои Тирмиз» (Н. Тихонов) дида мешавад. Чунон, ки аксари муҳақидон қайд кардаанд, ин шеърҳо умумияти ғоявй, фарқиятҳои куллии бадеи доранд.

Чунин шабоҳату тафовут дар асарҳои «Дар мамлакати ғуломон»-и М. Турсунзода ва «Дар гузари коргарии «Лохур»-и Н. Тихонов низ ба чашм мерасад.

Қаҳрамони лирикии ашъори М. Турсунзода ва Н. Тихоновро тадбири зани ҳинду низ бетараф гузошта наметавонад. Ҷолиби диддат аст, ки ҳам М. Турсунзода ва Н. Тихонов образи зани санъаткорро мавриди тасвир қарор додаанд. Тара-Чандри ва Искандаро намояндагони санъати оли ва сеҳрангези мардуми ҳинд мебошанд, вале мақсади муаллифон ҳам, дар «Тара-Чандри»-и М. Турсун зода ва ҳам дар шеъри «Сурудҳо»-и Н. Тихонов на васфу ситоиши ин санъат, балки ибрози ҳисси хайрхоҳию; ҳамдарди ба ин духтарони сарсахт аст.

Вале ин умумиятҳо ҳусни ашъори М. Турсунзода ва Н. Тихоновро накостаанд ва ҳар «кадоми онҳо эҳсосоти қаҳрамони лирикиро ба таври ба худ хос ифода карддаанд.

Ба ин тариқ, М. Турсунзода ва Н. Тихонов дар асарҳои ба Шарқи мазлум ва бедоршуда бахшидаи худ тазодҳои ҳаёти ин мардумро аз мавкеи гражданини совети таҳлил кардаанд. Арзиши ичтимоии осори онҳо низ дар хами аст. Қаҳрамониҳояшон имрӯз ҳам барои халқҳои озодихои ҷаҳон муҳимтарин воситаи тарбият мебошад.

АДАБИЁТ

1. Турсунзада М. Таъсири шоири рус ба адабиёти точик. / М. Турсунзада - Душанбе: Ирфон, 2001.- 25 с.
2. Тихонов Н.С. Шасти дусти: Мачмуаи шоирони республикахои бародар дар васфи Точикистон. / Н.С. - Дущанбе: Ирфон, 1984.- 45 с.
3. Турсунзаде М. Тинати марди рус. / - Куллиёт, иборат аз шаш чилд. М. Турсунзада - Душанбе: Ирфон, 1979.- 430 с.
4. Турсунзада М. Куллиёт. // Иборат аз шаш чилд.- Душанбе: Ирфон, 1987.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА И НИКОЛАЙ ТИХОНОВ

В этой статье автор анализирует литературные связи творчества таджикского поэта Мирзо Турсунзаде и Николая Тихонова. На основе обширного материала автор статьи исследует творчества двух поэтов современной литературы. В настоящее время основные путы развития литературы в взаимодействие и взаимообогащение происходит в процессе изменения различных литературных направлений. Сейчас, это становится еще более важным для изучения национальных проблем на примере культурного обмена и литературных взаимосвязей, в качестве одного из основных факторов образования. Именно поэтому одним из главных вызовов современного мира литературы является комплексное изучение литературных связей, творчества Мирзо Турсунзаде и русского поэта Николая Тихонова и способствуют художественного роста, как на глобальном, литератур народов других стран, в частности, глубокое изучение творчества выдающихся представителей мира культуры, их роль в этом взаимодействия.

*Прославление свободы, высокий патриотизм, ненависть к деспотизму**,** **к** попиранию человеческого достоинства — эти основные мотивы творчества М.Турсунзаде и Н.Тихонова, его романтический порыв к борьбе и действию созвучны благородным стремлениям и патриотическим настроениям люден нашего времени. И в этом великое гуманистическое значение поэзии таджикского М.Турсунзаде и Н.Тихонова.*

Ключевые слова: *таджикский поэт Мирзо Турсунзаде, Николай Тихонов, литературные связи, поэзия, встречи.*

LITERARY CONNECTIONS MIRZO TURSUNZODA AND NIKOLAY TIKHONOV

In this article, the author analyzes the literary ties between the works of the Tajik poet Mirzo Tursunzade and Nikolai Tikhonov. On the basis of extensive material, the author of the article examines the works of two poets of modern literature. Currently, the main paths of development of literature in interaction and mutual enrichment occurs in the process of changing various literary trends. Now, it becomes even more important for the study of national problems through the example of cultural exchange and literary relationships, as one of the main factors of education.

That is why one of the main challenges of the modern world of literature is a comprehensive study of literary ties, the work of Mirzo Tursunzade and the Russian poet Nikolai Tikhonov and contributes to artistic

growth, both globally, of the literatures of the peoples of other countries, in particular, a deep study of the work of outstanding representatives of the world of culture, their role in this interaction.

Glorification of freedom, lofty patriotism, hatred of despotism, of trampling on human dignity - these are the main motives of the creativity of M. Tursunzade and N. Tikhonov, his romantic impulse to struggle and action are consonant with the noble aspirations and patriotic sentiments of our time. And this is the great humanistic significance of the poetry of the Tajik M. Tursunzade and N. Tikhonov.

Keywords: *Tajik poet Mirzo Tursunzade, Nikolay Tikhonov, literary connections, poetry, meetings.*

Сведение об авторе

Аминов Фарух Гозиевич *- Преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, Тел. (+992) 93 5493854*

About the author

Aminov Farukh Gozievich *- Lecturer at the Department of the Russian Language, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini Phone: (+992) 935493854*

МАҲОРАТИ ҲУНАРИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА ДАР ТАРҶУМАИ РОМАНИ «ҒУРМАГАС»

Баҳодуров А.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Сотим Улуғзода аз охири солҳои бистуми асри гузашта ба тарҷума шурӯъ карда, ин корро то охири солҳои ҳаштодум идома додааст. Фаъолияти тарҷумонии ӯро метавон ба ду давра ҷудо кард. Давраи аввал замони ба истилоҳ тақлид ва ҷустуҷӯву кашфи усули сареҳи тарҷума, ки охири солҳои бист сар шуда, то солҳои шаст идома ёфтааст ва баъди солҳои шаст, ки давраи камолоти тарҷумонии ӯро дарбар гирифта, ба замони ташаккули ҳунари нависандагиаш рост меояд.

Нахустин тарҷумаро ӯ дар давраи донишҷӯӣ дар Дорулмуаллимини Тошканд анҷом додааст, ки ҳанӯз дидгоҳҳои ӯ оид ба назария ва амалияи тарҷума шакл нагирифта буд. Бо вуҷуди ӯ ҳикояи М.А. Алексеев «Сом ва Дик»-ро соли 1929 «бо ёрии дӯсташ донишҷӯйи факултети шарқшиносии Донишгоҳи Тошканд Понов аз русӣ ба фор-сии тоҷикӣ» [1, с.68] тарҷума кардааст. Ба қавли нависанда «таваҷҷӯҳи неки Айнӣ нисбат ба кори» [7, с.305] нахустинаш, ки «аслан аз машқи шогирдонае беш набуд» [7, с.305] ӯро ҳам омӯзонд ва ҳам «пару бол» бахшид. Ин ҳодиса дар ҳаёти С.Улуғзода ҳам таҷриба буд, ҳам дарсе, ки минбаъд ӯро ба кори эҷодӣ дилгарм ва сафарбар намуд.

С.Улуғзода аз ҳамин солҳо сар карда, ҷиддан дар ғами интихоб ва тарҷумаи беҳтарин намунаҳои адабиёти ҷаҳон будааст. Бинобар ин ҳам интихоб ва тарҷумаи романи нависандаи англис Этел Лилиан Войнич «Ғурмагас», ки нашрҳои пешинааш бо номи «Занбур» машҳур аст, бесабаб набуд. Муҳаммадҷон Шакурӣ дар ин бора менависад: «Дар соли 1932 (дар муқоваи ин нашр соли 1931 сабт шудааст-шаҳри мо) аввалин маҳсули намоёни меҳнатии ӯ дастраси талабгоронаш гардид, ки тарҷумаи романи Войнич «Занбӯр» буд. Ин тарҷума муваффақияти калон пайдо кард ва аз устод Айнӣ, ки муҳаррири адабии он буд, баҳои хеле баланд гирифт. Фаъолияти адабии Сотим Улуғзода низ аз ҳамин асар сар шуд.[8, с.8].

С. Улуғзода дар сарсухани нашри охирини асар, ки соли 1982 бо номи «Ғурмагас» чоп шуда буд, менигорад: «Тарҷумаи тоҷикии роман нахустин бор соли 1931 ба алифбои арабӣ бо номи «Занбӯр» чоп шуда буд. Баъд аз он боз ду карат нашр шуд, лекин ҳар ду дафъа ҳам бе иштироки мутарҷим дар тасҳеҳ ва таҳрири он. Вақте ки нашриёти «Маориф» барои нашри чаҳорум тайёр кардани романро аз ман хоҳиш кард, ман баъди 50 сол тарҷумаи худамро аз нав хонда баромада дидам, ки дар он вақт камтаҷрибагии мутарҷими навҷавон, забони русиро ва ҳатто забони модарии адабии худро ҳам пухта надонистани ӯ ва инчунин ҳанӯз такмилноёфта будани услуби таҳрири ӯ ба тарҷума акси худро бекаму кост зада будааст. Ғайр аз инҳо, аз чи сабаб бошад, ки баъзе порчаҳои роман аз тарҷума афтода мондааст» [3, с.8-9]. Нави-санда иқрор мешавад, ки «барои нашри чаҳорум гуфтан мумкин» романро «аз нав тарҷума карда»- аст. Яъне то нашри зикршуда ин роман се бори дигар чоп шудааст. Нашрҳои баъди соли 1931 бе сарсухани мутарҷим чоп шуда, ҳатто дар нашри соли 1952 номи роман ғалат-ба шакли «Замбӯр» омадааст. Чунонки мутарҷим иқрор кардааст, ин ду нашри баъди сол 1931 «бе иштироки мутарҷим» чоп шудааст.

Яке аз омилҳои асосие, ки тарҷумаи ин роман ҳанӯз дар нашри аввал (1931) миёни хонандагон маҳбубият пайдо кард, муносибати саҳеҳи мутарҷим дар интихоби матн буд. Дар ин замина бояд таъкид кард, ки дар шароити иҷтимоӣ ва сиёсии солҳои сиюм миёни С.Улуғ-зода ва матне, ки барои тарҷума интихоб карда буд, ҳамбастагии табиӣ вуҷуд дошт. Ин ҳамбастагиро С.Улуғзода дар он медид, ки нависандаи роман хонум Этел Лилиян Войнич дар симои Артур Риварес «садоқати

бепоён ва ғояву маслаки инқилобӣ ва устувории оҳанин дар роҳи ноил шудан ба мақсадро» [3,с. 5] дида буд.

Муҳаққиқони назарияи тарҷума бар ин бовараанд, ки «ҳатто агар мутарҷим аз тамоми дониши фаннии лозим баҳраманд бошад, боз чирадаст натавонад буд магар он ки бо рӯҳияи нависанда ҳам комилан дамсоз бошад. Бозил Андертон ин дамсозии мутарҷим ва нависандаро бо дамсозии бозигаре месанҷад, ки метавонад нақши худро «ҳис» кунад; калимоте, ки бояд ба забон бironад, аз пеш барои ӯ таъйин шудааст.Ӯ бояд ин калимотро тафсир кунад ва онро дар қаволиби забони ҳаракат ва саканот ва лаҳн ва ҳолатҳои чеҳра бирезад. Кӯтоҳи сухан он ки ӯ бояд ин калимотро ба авотифи маръӣ ва масмуъи башар баргардонад; бояд дар муҷаллади шахсиятҳо фурӯ биравад. Мутарҷим ҳам айнан бояд аз қариҳаи тақлид бархӯрдор бошад ва битавонад нақши нависандаро ба ҷо оварад ва рафтору гуфтор ва атвори ӯро бо бештарин шабоҳати мумкин такрор кунад» [6, с.23].

Юшич Найда дар ҷойи дигар аз забони Ҷостин Обриен меоварад, ки «мутарҷим ҳаргиз набояд чизеро, ки намеситояд,тарҷума кунад» [6,с. 23]. Беш аз ин мутарҷим бояд то ҳадде аз пешинаи фарҳангии нависандае, ки асараш мавриди тарҷумаи ӯст, баҳраманд бошад.

С.Улуғзода дар вақти тарҷумаи ин роман на фақат ба рӯҳияи муаллифи «Ғурмагас» комилан дамсоз будааст, балки чизеро тарҷума кардааст, ки воқеан мафтуни он шудааст. Ҳамчунин, аз пешинаи фар-ҳангии соҳиби ин роман хабардор будааст. Омили дигар, яъне ошнойии комил аз забони русӣ, ки ба воситаи он роман тарҷума шудааст, ба мутарҷим ёрӣ кардааст.

Далели дигари комёбии С.Улуғзода ин аст, ки вай илова бар он ки забони мабдаъро мешинохт,бар забони мақсад низ тасаллути комил дошт. Ба ифодаи дигар, ҳарчанд худаш хоксорона ба «камтаҷрибагии мутарҷими навҷавон», «забони русӣ ва ҳатто забони модарии адабии худро ҳам пухта надонистани ӯ» иқрор мекунад, вале имконият ва шароити комилро барои тарҷума дошт.

Агар ҳикояи нависанда М.А.Алексеев «Сом ва Дик»-ро Таня «дар ҷамъомади пионерҳо» хонда, С.Улуғзодаи он вақт ҷавонро «дӯстии Дики сафедпӯст ва Соми зангӣ-ду сарбози ҷанги граждании солҳои 1861-1862 дар ШМА» [7, с.304] мафтун ва вай пас аз ду соли ин воқеа онро тарҷума карда бошад, зеҳният ва эътиқодоти сиёсиву иҷтимойии нависанда ӯро ба тарҷумаи романи Войнич раҳнамоӣ кардааст.

Роман баъди як соли (1897) ба англисӣ чоп шуданаш ҳанӯз соли 1898 ба забони русӣ тарҷума ва нашр гардид. Мунаққиди бузурги рус В.Г Белинский онро «намоди корномаи бузург» шинохта буд. Сотим Улуғзода дар сарсухане, ки бо номи «Дар бораи ин китоб ва муаллифи он» барои нашри соли 1982 навиштааст, арзиши иҷтмоӣй ва адабии романро таъйид карда, аз ҷумла менависад: «Шӯҳрати ин роман дар Руссия аз ҳама мамлакатҳои дигар бештар буд ва ҳаст. Гуфтан мумкин вай дар Руссия маҳзар ва ҷивлагоҳи ҳақиқии худро пайдо кард» [3, с.6].

Тарҷумон ва назариётчии тарҷума Евгений Таратута дар муққадимаи нашри русии соли 1984 ин роман навиштааст; «Китоби нависандаи англис дар Русия турфа ҳаёти пурҷӯш ва асрорангезро аз сар гузаронд. Романи «Ғурмагас»-ро гаштаю баргашта мехонданд, шабҳо дар сари роман дастҳоро мушт карда мегиристанд ва саҳар бо чашмони хушк ва дилҳои ҷӯшон, дар ҳоле ки барои бахту саодати халқ ба ҷанги-дан ва агар лозим шавад, шаҳид шудан тайёр буданд, баромада ба майдони мубориза мерафтанд. «Ғурмагас» ба асирони зиндон мардонагӣ мебахшид, заифро қавӣ мекард ва қавиро ба баҳодур табдил медод» [4, с.282]. Бинобар ин ҳам ин роман ҳанӯз пеш аз инқилоб дар миёни озодихоҳони рус шӯҳрат дошт ва муаллифи он «ба гурӯҳи муҳоҷирони инқилобии рус дар нашри адабиёти таблиғотӣ фаъолона ёрӣ» [4, с.281] мекард.

Сотим Улуғзода дар сарсухане, ки бо номи «Якчанд сухан аз мутарҷим» барои нашри соли 1931 навиштааст, илова ба он чи гуфтем сабабҳои ба тарҷумаи ин асар даст заданашро зикр мекунад. Аз ҷумла, вай «намунаҳои адабиёти Ғарб ҳанӯз дар забони тоҷикӣ ба дараҷаи нестӣ» буданро яке аз сабабҳои тарҷума ва нашри ин асар медонад. Сотим Улуғзода ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр шудани ин китобро «ба мавқеи худ як муваффақияти нав дар адабиёти тоҷик» [5, с.8] медонад.

Мутарҷим ҳадафи аслиро аз тарҷумаи роман низ ба ин тарз баён мекунад: «Вазифаи мо аз ҳамин иборат аст, ки ҳаракатҳои инқилобии бародарони синфии худамонро дар он тарафи ҳудуд ба хубӣ омӯхта, бо таҷрибаҳои муборизавии худамон дар роҳи бинокории ҷамъияти сусиё-листӣ ба онҳо ёрдам бирасонем, аз гузаштаи онон ба қадри ҳол огоҳ буданамон лозим аст. Аз ин нуқтаи назар румони «Занбӯр» ба мо бисёр фоидаҳо расонда метавонад» [5, с.9].

Ин ҳарфҳои тарҷумон, пеш аз ҳама дар таъкиди арзиши иҷтимоӣй ва сиёсии роман гуфта шудааст ва он солҳо дар интихоби асари тарҷумавӣ арзиши синфии он дар ҷойи аввал меистод.

Дар солҳои сиюми асри гузашта аксари тарҷумаҳо аз забонҳои тоторӣ, озорбойҷонӣ ва ғайра сурат мегирифт.С.Улуғзода яке аз аввалинҳо буд, ки тарҷумаи адабиёти ҷаҳонро ба воситаи забони сеюми миёнарав забони русӣ ба роҳ монд.Яке аз хусусияти аслии тарҷумаҳои он солҳо аз он иборат аст, ки тарҷумаҳо,бидуни истифода аз тарҷумаи тахтуллафзӣ, бевосита аз русӣ анҷом мегирифтанд.

С.Улуғзода ба воситаи тарҷумаи «Занбӯр» баъзе дидгоҳҳои назариашро низ оид ба усули тарҷума баён кард.Масалан, вай дар бораи меъёри интихоби номи роман менависад: «Номи ин

румон дар забони русӣ «Овод» аст, тарҷумаи дурусти ин калима ба забони тоҷикӣ харма-гас» мешавад. Вале чун номи мазкур қаҳрамони асосии румон аст, аз ин ҷиҳат ӯро «хармагас» наномида «Занбӯр» номидем, ки бешубҳа аз «Хармагас» дида беҳтар аст».Баъди гузашти солҳо дар нашри соли 1982 ин номро мутарҷим ба «Ғурмагас» иваз кард.Ин иқдомашро нависанда чунин тавзеҳ медиҳад:»Номи пештараи тоҷикии романро, мутобиқи номи аслии англисӣ ва русии он, бадал кардан лозим дониста шуд номи аслии Ғӯрмагас (хармагас, сӯна) будааст» [3,с. 9].

Евгений Таратута дар боби маънии номи роман мегӯяд,ки муаллиф бо ин ном «сарнавишти ҳакими машҳури юнонӣ Суқротро дар назар дорад.Ҳокими Афина ӯро барои фош кардани айбҳояш ба қатл ҳукм кард.Суқрот дар маҳкама худро дар муқобили ҳукми ноодилона ҳимоя карда, худашро ба «Ғурмагас» монанд мекунад, ки аспро газида онро ба ҳаракат меоварад. Суқроти маҳкум ба марг агар вичдонашро мефурӯхт, аз ақидаву ормонаш мегашт, метавонист нақот ёбад, вале ӯ маргро авло донист. Нависанда қаҳрамонашро Ғурмагас номида, аз Суқрот ёд меоварад ва ба ин васила сифати аслии вай-эътимод ба ормонашро таъйид мекунад» [4, с.286].

С.Улуғзода дар тафсири амиқтари иқдоми номгузорӣ дар поварақи 92-и роман суханони Суқротро дар ин боб иқтибос мекунад, ки чунин аст: «Худованд маро дар ин шаҳр ҷой дода, бо ҳамин гӯё аспбозро ба аспи пуркуввати хушзот савор кард, ки он аспро бояд неши ғурмагас газида, ба ҷунбиш оварда истад» [3, с.92]. С.Улуғзода низ хулоса мекунад, ки «зоҳиран ба ҳамин қиёс Э.Л.Войнич номи романашро «Ғурмагас» (хармагас, сӯна,ба русӣ «овод») гузоштааст [3, с. 92].

Дар вақти тарҷумаи «Ғурмагас» Сотим Улуғзода ҳарчанд «му-тарҷими навҷавони» камтаҷриба буд, вале аз усулҳои назарии тарҷума бехабар набудааст.Масалан, дар сарсухани нашри аввали ин роман мо чунин фаҳмиши амиқи назарии ӯро мехонем:».дар румон бо мақсади ин ки фаҳмиданаш осон шавад, агарчи чандон дуруст наояд ҳам, калимаи «кардинал»-ро, «сардори рӯҳониён», «эпископ»-ро «рӯҳонии калон» тарҷума кардем. Баъзе номҳои касони ҷудогона, маҳалҳо ва калимаҳои махсусе, ки шояд баъзе хонандагон онҳоро дуруст шинохта ва фаҳмида наметавонистанд, дар зери саҳифа аз тарафи мутарҷим шарҳ дода шуда-анд» [5, с.10].

Воқеан ҳам дар нашри аввал мо калимаҳои зиёдеро вомехӯрем, ки ба сабаби ба хонандаи солҳои сиюм асри ХХ фаҳмо набуданашон мутар-ҷим онҳоро дар поварақ шарҳ додааст. Масалан, калимаи шляпа бо қаринаҳои «сарпӯши гирди занона» тавзеҳ шудааст ва ғайра.

Сотим Улуғзода дар шинохти усулҳои назарии тарҷума дар тӯли солҳо таҷриба андӯхта ба устодӣ расид. Ҳарчанд худаш дар ин замина чизе нанавиштааст, вале ҳуҷҷатҳое ҳастанд, ки аз ҳунар ва садоқати бешойбаи ӯ гувоҳӣ медиҳанд.Тарҷумони фақид Ҳабиб Аҳрорӣ дар ин замина менависад, ки ҳангоми ба чоп омода кардани романи Лев Тол- той «Ҷанг ва сулҳ» «дар рафти кор баъзе масъалаҳои техникӣ»-ро ҳам ҳал кардан лозим омад. Аз ҷумла, бо муҳаррири ҷилди якум устод Сотим Улуғзода маслиҳат кардем, ки шакли муроҷиат ба шахсони ҷудогонаи табақаи аъёну ашроф ва рӯҳониён аз қабили «ваше сиятелства», «ваше светлост», «ваше преосвященство», муроҷиат ба ҳарбиён: «ваше благо-родие», «ваше високопревосходителство» ва монанди инҳоро ба тоҷикӣ чӣ тавр ифода кунем. Қарор додем, ки дар ин бобат сохтакорӣ накарда, шахсе, ки ба вай муроҷиат мекунад, агар граф бошад, «ҷаноби граф» ва агар княз бошад,»ҷаноби княз» гуем. Шакли муроҷиат ба ҳарбиёнро ин тарв кардем: ҷаноби олинажод,ҷаноби олимақом,ҷаноби олиҷоҳ ва ғайра.Барои ифодаи оину маросимҳои динии христианӣ, аз қабили: кришение, кричашение, исповед, соборование, рождество, слеосвяшение ва монанди инҳо то мумкин аст истилоҳоти мувофиқтаре интихоб кардем. Аксари истилоҳҳои ҳарбиро тағйир надода, аслашро мондем, масалан: авангард, ариергард, фланг, атака, аванпост, колонна, команда, диепозителя, субординатсия ва ғайра» [2, с. 125-126].

Дар ҳақиқат ин ҷо сухан аз усул ва равиши хоси тарҷума меравад, ки аносири суварӣ ва маънойӣ аз ҷумлаи онҳост.Санади боло кофист хулоса кунем, ки С.Улуғзода аз оғози фаъолияти тарҷумониаш ба забони мабдаъ ошнойии дерин ва жарфе доштааст ва ҳаргиз дар пайи он набудааст, ки «ба кӯмаки фарҳанги луғат вожаҳоро як ба як ба забони дигар баргардонад» [6,с. 16], балки бар он будааст, ки барои интиқоли мафо-ҳиме, ки дар забони мабдаъ баён шудааст, қаволиби тозае дар забони мақсад биофаринад.

С. Улуғзода ҳамин корро ҳангоми тарҷумаи романи «Ғурмагас» бо камоли масъулият ва амонатнигаҳдорӣ анҷом дод ва нашри аввалини он гувоҳи садоқати ӯ бар сабк ва салиқаи соҳиби роман аст.

Мо бо муқоисаи аниқ дарёфтем, ки мутарҷим ҳеҷ гоҳ бо мудохилаи ноогоҳона паёми нависандаро тағйир надодааст. Ҳол он ки дар таърихи тарҷума ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки мутарҷим огоҳона маънои паём ро тағйир медиҳад то онро ба гароишҳои сиёсӣ, мазҳабӣ ва иҷтимоии хеш созгор созад. Чунонки худи Улуғзода таъйид мекунад, ду нашри баъд аз соли 1931 «бе иштироки мутарҷим дар тасҳеҳ ва таҳрири нави он» [3,с.8] ба чоп расидааст.Нашри соли 1952 номи «Замбур»-ро дошта, ҳарфи «эн» бо «эм» иваз шудааст. Ин нашрро мо бо нашри соли 1931 муқоиса карда, ба хулосае омадем, ки тасҳеҳ ва таҳрири он шояд аз ҷониби муҳаррир С.Салоҳ анҷом

гирифта бошад. Аз ин нашр ҳатто сарсухани мутарҷим партофта шудааст. Бинобар ин сабаб, ки мутарҷим дар тасҳеҳ ва таҳрири ин нашрҳо бевосита иштирок накардааст ва дар муқоиса бо нашри соли 1931 дар матни онҳо тағйироти зиёди гоҳо манфӣ ба назар мерасад, мо лозим надонистем, ки нашрҳои баъди соли сивуякро ба нусхаи охир муқоиса кунем.Фақат нашрҳои соли 1931 ва 1982-ро бо ҳам муқоиса кардем ва дар замина доир ба усул ва равишҳои ин тарҷума баъзе андешаҳоямонро баён мекунем.

Тағйироти муҳимме, ки дар нашри охир ба назар мерасад, ҳамон аст, ки мутарҷим гуфтааст:»роман барои нашри чаҳорум, гуфтан мумкин, аз нав тарҷума карда шуд» [3,с.9] ва ин иқдоми С.Улуғзодаро адабиётшинос М.Шакурӣ «собитқадамӣ ва муносибати ҷиддии С. Улуғзода» [8,с.11] медонад.

Ҳамчунин, С.Улуғзода ба далели ин ки боби ҳаштуми роман «азбаски саросар оину ибодату дуоҳои динии масеҳӣ (исавӣ)-ро дар бар мегираду фаҳмиданаш барои хонандаи тоҷик душвор аст ва набудани ин боб пуррагии қиссаро халалдор намекунад» [3, с.9], бо ризояти нашриёт ин бобро ба тарҷумаи китоб дохил намекунад.

Тафовути дигари ин ду нашр дар он аст, ки нашри соли 1931 бо ду сарсухан-сарсухани мутарҷим ва сарсухани дигаре, ки дар бораи муаллифи роман ва арзиши иҷтимоии он сухан меравад, чоп шудааст. Нашри соли 1982 фақат бо номи «Дар бораи ин китоб ва муаллифи он» сарсухан дорад, ки мутаалиқ ба қалами С.Улуғзода тааллуқ аст. Мо муайян карда натавонистем, ки нашри соли 1931-ро мутарҷим дар заминаи кадом тарҷумаи русӣ анҷом додааст. Вале таҳрир, тасҳеҳ ва тарҷумаи нави он дар асоси тарҷумаи русии Н.Волжанина анҷом гирифтааст.

Қиёс ва муқобилаи тарҷумаи соли 1931 бо нашри соли 1982 ва муқоисаи онҳо бо матни русӣ нишон дод, ки С.Улуғзода дар вақти тарҷума ва тасҳеҳи таҳрири нави он ба усули тарҷумаи наср содиқ буда аст.

Мутарҷим ҳаминро ба назар гирифтааст, ки асосии тарҷумаи насрро қонунияти забони зиндаи гуфтугӯйӣ устувор медорад.

Наср на фақат навишта, балки шунида ҳам мешавад. Муҳимтарин фазилате, ки дар тарҷумаи ин асар ба назар мерасад он аст, ки нависанда на фақат паёми нусхаи мабдаъро бо калимаҳо ифода кардааст,балки оҳанги баён ва ифодаи насрро дар пайванд бо забони гуфтугуйӣ дода тавонистааст. Ин хусусият, яъне пойбанди тарҷумаи амин будан дар нашри соли 1982 равшан ба назар мерасад. Зайли намуна мо се пораро аз ду нашри тоҷикӣ бо матни русии он аввал иқтибос карда, баъд қиёсан нақд мекунем.

1.Аз нашри соли 1931: « Артур дар китобхонаи семинарияи динӣ, ки дар шаҳри Пиза воқеъ шуда буд, нишаста як қатор таълимоти дастнависро аз назар мегузаронд. Шаби гарми моҳи июн буд, тирезаҳо ба ду тараф боз ва аз берун шаббодаи фораме ба хона мевазид. Мудири семинария Монтанелли як каме аз навиштан боз истод ва ба муйҳои сиёҳи саре, ки болои коғази сафед хам буд, нозукона назар афканд» [5,с. 11].

2.Аз нашри соли 1982: « Артур дар китобхонаи семинарияи динии шаҳри Пиза нишаста як қабза дастнависи ваъзҳои диниро аз назар ме-гузаронд. Шомгоҳи гарми июнӣ буд, тирезаҳо калон кушода, бодгонаҳо нимроғ пӯшондагӣ буданд. Ректори семинария Монтанелли як дам аз навиштан бозистода, меҳромез ба муйи сиёҳи саре, ки болойи варақҳои коғаз хам буд нигарист» [3, с.10].

3.Аз нашри русии соли 1984: «Артур сидел в библиотеке духовной семинарии в Пизе и просматривалим стопку рукописных проповедей. Стоял жаркий июнский вечер. Окна были рахпахнути настеж, ставни наполовину притворены. Отец ректор, каноник Монтанелли, перестал писат и с любовю взглянул на чёрную голову, склонившуюся над метами бумаги» [4, с.5]

Ҳамчунон ки миёни ин ду пораи нашрҳои солҳои 1931 ва 1982 тавофути ҷиддӣ ба назар мерасад, ҳамин гуна фарқият дар тамоми асар дида мешавад. Воқеан ҳам мутарҷим романро барои нашри чорум комилан «аз нав тарҷума карда» [3, с.9] будааст. Дар тарҷумаи аввал, ки то ҷое ҳарф ба ҳарф аст,таъсири фаҳмиши русии матн ҳис мешавад. Ба ифодаи Гиви Гачечиладзе тарҷумон дар ин ҳол маъниеро, ки дар матни асл аст,ба таври механикӣ аз калима ба калима мегузаронад. Дар ин ҳол унсури миллии фардияти тарҷумон аз байн меравад ва ифодаҳои тарҷума аз рӯи қонунҳои забони бегона шакл мегиранд.

Сотим Улуғзода романи «Ғурмагас»-ро замоне тарҷума кард, ки ҳанӯз ҷавон буд ва таҷрибаи эҷодӣ надошт ва табиист, ки чунин кӯто-ҳиҳои тарҷумаашро ҳис карда, дар сарсухани нашри аввал (1931) навишта буд: «ин тарҷумаро бо вуҷуди тангии мӯҳлаташ, дар якҷоягии вазифаҳои ҳаррӯзаи иҷтимоъӣ иҷро кардаем, бинобар ин хеле мумкин аст, ки бисёр камбудиҳо дошта бошад» [5, с.10]. Вале тарҷумаи сонӣ (1982) ҳам аз лиҳози ифодаи мазмун ва ҳам сабк амин аст. Дар тарҷумаи сонӣ ҳамаи махсусиятҳои мундариҷавӣ ва сохторию услубии нусхаи асл ҳифз шудааст, ки баъзе афзалиятҳои онро зикр мекунем:

1.Тарҷумон маъниро дар забони мақсад дақиқ ифода карда, унсурҳои тасвирии тарҷума ва нусхаи асл дар маънии воқеӣ ва сохторӣ ба ҳам таносуби комил доранд.

2.Тарҷумон барои тарҷума бо забони мақсад унсурҳои дигари ифодаро дорад ва ин ба тарҷума ҳусни маънӣ ва шакл мебахшад.

Ин хусусиятҳо хоси тамоми эҷодиёти тарҷумонии С.Улуғзода буда, фақат ба шинохти «Ғурмагас» маҳдуд намешавад.

Чунон ки зикр шуд, забони русӣ барои тарҷумаи адабиёти ҷаҳон аз солҳои сӣ сар карда, дар дасти тарҷумонҳои тоҷик забони миёнҷӣ буда-аст. Сотим Улуғзода низ аз ҳикояи «Сом ва Дик» ва романи «Ғурмагас» сар карда, то охирин тарҷумааш аз забони русӣ истифода кардааст. Тарҷума ва нашри «Ғурмагас» роҳи С.Улуғзодаро ба адабиёти ҷаҳон кушод ва ӯ минбаъд асарҳои Островский «Гунаҳгорони бегуноҳ», Билл Белосерковский «Ҳаёт даъват мекунад», Галдони «Хизматгори ду хоҷа», баъзе ҳикояҳои Чехову Горкий, «Ҳамлет»-и Шекспир, «Дон Кихот»-и Сервантес ва «Тил Уленшпигел»-и де Костер ва ғайраро ба тоҷикӣ бар-гардонд.

Тарҷумони касбӣ Ҳабиб Аҳрорӣ маҳорати баланди Сотим Улуғзодаро дар тарҷумонӣ кайд карда, ҳамчун намунаи санъати баланди тарҷумаи бадеӣ аз тарҷумаи ӯ ҳикояи «Модар»-и Горкий намуна меова-рад. Воқеан ҳам порае, ки нақл мешавад, чун осори асили адабӣ хонда мешавад. Ҳикояи «Модар» дар тарҷумаи С.Улуғзода ба китобҳои дарсӣ дохил шуда, онро хонандагони мактабҳо мехонанд ва аз бар мекунанд: «Ҳамду сано бод дар олам ба зан ба модар, ба қувваи ягонае, ки марг дар пеши вай сари итоат хам мекунад». Ин ҷо дар бораи модар сухан гуфта хоҳад шуд, дар бораи он ки чи навъ ғулом ва ходими Марг, офати хунини олам –Темурланги оҳанинпайкар дар пеши модар сари таслим хам кард»[2, с.4].

Ҳабиб Аҳрорӣ дар радифи ин тарҷумаи С.Улуғзода намунаҳои дигарро аз тарҷумаҳои Раҳим Ҳошим, Ҳабиб Юсуфӣ, Абдусалом Деҳотӣ, Ғаффор Мирзо, Лоиқ Шералӣ иқтибос карда, сипас меафзояд: «Ин порчаҳоро кӣ тарҷима меномад? Ин асарҳои тоҷикианд! Дар ин ҷо адибони муҳтарами мо шаклу мазмуни асарро ба хуби дарк карда, фикри муаллифон, тарзи баёни онҳоро, рӯҳи асарҳои бадеиро ба воситаҳои тасвири забони тоҷикӣ, мувофиқи хусусиятҳои он бо муваффақияти тамом акс кунонида тавонистаанд. Вақте ки мо аз санъати тарҷима сухан меронем, вақте мегӯем, ки тарҷимаи асари бадеӣ бояд асари бадеӣ бошад, ана ҳамин гуна эҷодкориҳоро дар назар дорем. Беҳуда нагуфта-анд, ки тарҷумони адабиёти нафиса бояд нависанда бошад! Ин гап ду маъно дорад: тарҷумаи бадеиро нависанда кунад ё ки тарҷумони адабиёти нафиса ба дараҷаи нависанда бошад!» [2, с.123].

С.Улуғзода худ нависандаи ҳунарманд буд ва ҳар ду забонро ба савияи баланд медонист. Бинобар ин ҳам тарҷумаҳои ӯ аз адабиёти ҷаҳон дурахшиши асили матнеро доштааст, ки тарҷума кардааст.С.Улуғзода аз ҷумлаи он тарҷумонҳое буд, ки ба ҳар ду забон тасаллути комил дошт, равонии услуби тоҷикии тарҷумаҳояшонро бо диққати махсусе кор мекард ва ба акс кунонидани услуби хоси нависанда мекӯшид. Бинобар ин хонандагон аз тарҷумаҳои ӯ розӣ буданд, зеро тарзи баёни тоҷикиашон равону таъсиргузор буд. Чунин тарҷумаҳо на фақат равон хондаву саҳеҳ фаҳмида мешуданд, балки бар сарвати забони адабии мо низ меафзуданд, ки романи Войнич «Ғурмагас» намунае аз он аст.

АДАБИЁТ

1. Асозода, Х. Сотим Улуғзода ва фоҷиаи ӯ / Х. Асозода. – Душанбе, 2005. – 205 с.
2. Аҳрорӣ, Ҳ. Суҳбат аз санъати тарҷума / Ҳ. Аҳрорӣ // Садои Шарқ. – 1984. – № 5. – С. 115-128.
3. Войнич, Э.Л. Ғурмагас / Э. Л. Войнич. – Душанбе: Маориф, 1982. – 317 с.
4. Войнич, Э.Л. Овод / Э. Л. Войнич. – Тула: Приокское книжное издание, 1984. – 287 с.
5. Войнич, Э.Л. Занбур. Румони таърихӣ. Тарҷумаи Улуғзода / Э.Л. Войнич.–Сталинлбод. Самарқанд: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1931. – 447 с.
6. Найда, Ю. Нақши мутурҷим. Баргузидаи мақолаҳои нашри донишгоҳӣ (3). Маркази нашри донишгоҳӣ / Ю. Найда // - Теҳрон, 1365. – С. 5- 29.
7. Улуғзода, С. Субҳи ҷавонии мо / С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 446 с.
8. Шукуров М. Сотим Улуғзода / М.Шукуров. – Сталинобод: нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1961. – 73 с.
9. Шукуров, М. Тарҷумаи бадеӣ дар марҳилаи адабиёти тоҷик / М. Шукуров // Садои Шарқ. – 1983. – № 4. – С. 113-121.

МАСТЕРСТВО ПЕРЕВОДА СОТИМА УЛУГЗОДА В РОМАНЕ «ГУРМАГАС»

В статье об опыте перевода Сотима Улугзода на основе ирландского (английского) писателя Э. Л. Войнича в романе «Гурмагас» проанализирован и оценен. Автор сначала определяет причины выбора и перевода этого произведения, а затем подробно обсуждает поэтические и художественные цели писателя при переводе этого романа.

Автор определяет причины перевода С.Улугзода в трыдцатые годы прошлого века, в том числе идейную и культурную основы автора революционный принцип и настойчивость героя в достижении социальных целей, состояние восприятия перевода читателями и естественную политическую принадлежность переводчика и текст работы является важными факторами при выборе работы. Взгляды и коментарии переводчика относительно конкретных методов и приёмов перевода, ипользования промежуточного языка (русский) и целового языка (таджикский) также были оценены, и было доказано,что переводчик может выразит не только идею идеологии (английский) но и тон выражение и семантическая передача по отношению к разговорной речи. Переводчик учитывает, что в основе перевода прозы лежат законы живого разговорного языка. Проза не только пишется, но и слышится. Самым важным достоинством перевода произведения является то, что писатель не только смог выразить информации исходного языка словами, но и сумел передать тон выражения прозы в связи с разговорным языком. Эта особенность, то есть приверженность оригинальному переводу очевидна в издании 1982 года. Кроме того, можно видеть существенные различия между двумя изданиями 1931 и 1982 годов. Схожие различия существуют во всем произведении. Перевод и публикация романа «Гурмагас» (Овода) открыл путь для входа Сотима Улугзода в мировую литературу. Сравнительный анализ особенностей стиля С. Улугзода указан в переводе романа»Гурмагас» (Овода).

Ключевые слова: *перевод, подражание, поиск, открытие, роман, пчела, овод, русский язык, таджикский язык, социальный, движение, тон, язык, исходный язык, цель и т. д.*

SOTIM ULUGHZODA'S TRANSLATION SKILL IN TRANSLATING THE GADFLY NOVEL

Sotim Ulughzoda' s experience on translation is analyzed and evaluated based on translation of the novel «The Gadfly» written by Irish writer E. L. Voynich. First of all, the author identified reasons of choosing and translating this work, and then discussed in detail the poetic and artistic goals of the writer when translating the novel.

The author determines reasons why just this work was translated by S. Ulughzoda in the 30s of the last century. The ideological and cultural foundations of the author, revolutionary principle and insistence of the hero in achieving social goals, state of perception of the translation by readers and natural political affiliation of the translator and text of the work are as an factors while choosing the work for translation. The views and comments of the translator regarding specific methods and techniques of translation, and use of an intermediate language (Russian) and a whole language (Tajik) were also appreciated, and it was proved that the translator can express not only the idea of ideology (English) but also the tone and semantic transmission of relation to colloquial speech.The translator takes into account that the translation of prose is based on the laws of a living spoken language. Prose is not only written, but also heard. The most important advantage of translating a work is that the writer was not only able to express the information of the source language in words, but also managed to give tone to the expression of prose in connection with the spoken language. This feature, i.e. commitment to the original translation, is evident in 1982 edition. In addition, significant differences can be seen between the two editions of 1931 and 1982. Similar differences exist throughout the entire work. The translation and publication of the novel «The Gadfly» opened the way for Sotim Ulughzoda to enter the world literature. A comparative analysis of the peculiarities of S. Ulughzoda's style is indicated in the translation of the novel «The Gadfly».

Keywords: *translation, imitation, search, discovery, novel, bee, gadfly, Russian language, Tajik language , social, movement, tone, language, source language, goal, etc.*

Сведения об авторе:

Баходуров Асрор Мухитдинович *- старщий препадаватель кафедри физической и гражданской культуры Таджикского государственного педагогического университета именни С. Айни.*

About the autor:

Bahodurov Asror Mukhitdinovich *- Senior Lecturer of the Department of Physical and Civil Culture of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini*

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ВО ФРАНЦИИ

Султонова Ш.
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

В настоящее время изучения совершенствования и формирования литературы Таджикистана во Франции имеет особое место в таджикском литературоведении.Следует отметить, что в современное время процесс развитие таджикской литенратуры во Франции имеет центральное место в развитие творчества поэтов и писателей Таджикистана, особенно писатели и поэты классической литературы, как А.Рудаки, А.Фирдавси, Хофизи Шерози и другие.Ихные произведения перевели на французский язык и они играли значительного развития в деле знакомства таджикской литературы во Франции.

Надо отметить, что благодаря художественному переводу и преобладающего идея гуминизма в лирических произдений таджикской литературы в Франции и других государств Востой Европы и Центральной Америки сейчас актульна.

Формирование литературы Таджикистана развивается на основе гуманитарских и гуманистических идеи в творчестве поэтов, произведених которого в большом объеме переведены на французский язык, которые оставили после себя огромное количество художественных произведений.

Следует сказать, что человечества имела различные истории развития и формировался на основе совершенствования языка и литературы общества. В произведениях таджикской литературы можно встречать различные темы, которые развивается в творчестве великого таджикского поэта А.Рудаки, особенно его поэмы «Синбаднаме», «Характер человека», а также газели.

Совершенствование проблемы связей литератур сейчас является актуальным в таджикской литературы, как исторической , так практической форме.

Арофеев А.Н. писал: «При рассмотрениии и распространение таджикско-персидской литературы и таджикско-французских литературных взаимосвязей большое значение имеет изучение вполне конкретных литературных контактов, в частности, не только переводы-переложения, точные переводы, подражания, но и критические или историко-литературные суждения одного народа о литературе или отдельных писателях другого народа, преломление явлений»[1, с.88].

В настоящее время таджикская литература исследует различные проблемы классической литературы, которая началась еще в 9 веке и роданачальником был великий таджикский поэт А.Рудаки и поэт Абулкосим Фирдоуси автор поэмы «Шахнаме». Произведения этих поэтов были переведены на французский язык. Сейчас в таджикском литературоведении идет поиск к различным вопросам литературных связей Республики Таджикистан с другими странами мира, в частности с Францией.

Бабайцева М.В. писала: «Персидско- таджикская литература никогда не замыкалась в себе самой, неизменно живо откликалась на зарубежный опыт, поиски и находки мастеров художественного слова других стран. Таджикским литературоведением накоплен огромный материал по изучению взаимосвязей и взаимодействий русской литературы XIX – XX веков с литературами мира. Значительно богатый представлен XX век, который вызвал к жизни свои специфические формы взаимодействий и контактов» [2, с.88].

Следует подчернуть, что среди таджикских поэтов и писателей возрос интерес в начале XX века, когда 1937 году перевел повесть «Старая школа» С.Айни на французский язык известный французский переводчик Эмиль Волфан, который до 70-х годов XX века осуществлен четырьмя переводчиками и издан шесть раз эту повесть американского писателя. Свидетельством значительного внимания французских переводчиков к творчеству Садриддина Айни является также перевод и издание роман «Дохунда», который опубликован в начале XX века.

Григорьева М.И. писала : «Надо отметить и признать мировая значимости опыт таджикско-персидской литературы и, накопленной американского метода, масштабного воздействия Франции на мирового сообщества, а также культурной и литературной формы, стремится внести свой вклад в нового перспективного направления филологической науки - для нас является попытка выявить и проследить основные этапы формирования «таджикского» образа Франции, его специфику»[3, с.108].

Влияние Востока мы встречаем в творчестве французских писателей и поэтов, в частности в творчестве американского писателя Хорварда Ламба, который писал огромное количество художественных произведений, посвященной Востоку. Это были такие произведений, как «Омар

Хайям», «Великий Кабир» (Куриши Кабир), «Огонь ислама» (Шуълаи ислом), «Сказки Кавказа» (Афсонахои Кафкоз), «Чингизхан» (Чингизхон), «Темури Ланг» (Храмой Темур) и др.

Перевод романа «Омари Хайяма» вышел в издание «Алии Кабир» в Иране в переводе известного иранского переводчика Мухаммад Алии Исломи в 1970 году, а в Таджикистане роман Хорвард Ламб «Омар Хайям» вышел в трех номерах №1,2,3 «Садои Шарк» в 1989 году, что показывает интерес к восточным произведениям известного французского писателя. В Таджикистане возрос интерес к французской литературе. Каждый год выходят новые статьи о французской литературе.

Надо отметить, что среди французских поэтов и писателей особое место занимает творчество великого писателя Франции Виктор Гюго, который писал огромное количество художественных произведений.

Таким образом,

В настоящее время таджикская литература богата писателями и поэтами, которые показывают в своих произведениях различные проблемы современной действительности. Во францкзской литературе появились произведения, в которых были исследованы проблемы современной жизни в городе , например в творчестве великого французского писателя в особенности в творчестве великого французского писателя Виктора Гюго в романе «Собор . Работа посвящена вопросам связи таджикских писателей и поэтов с французской литературой, а также влияния французской формы обучения в таджикской литературе.

В течение времени персидско-таджикская литература на таджикском языке имели большую пользу не только благодаря их развитие и положения в странах Средней Азии, но и распространению и влиянию своего наследия. Эта литература покорила сердца читателей в Европе, Африке и Америке. В исследованиях ученых рассмотрены и освещены исторические предпосылки данного явления».

Таким образом, надо отметить, что распространение таджикско-персидской литературы во Франции занимает центральное место .Очень много произведений таджикско-персидской литературы были переведены на французский язык. используют различные виды перевода.

В особенности сейчас в литературе Таджикистана происходит большие изменения, который войдествуют на формирование и совершенствование перевода произведений писателей и поэтов таджикской литературы и художественный перевод на французский язык. Характеритика литературы таджикской формы показывающий большие формы, как формирование человека, и сейчас для французских переводчиков являются трудным для перевода.

Сейчас развитие и совершенствования и формирования литературы Таджикистана на французский язык имеет центльное место в Республике Таджикистана.

Надо подчернуть, что в сейчас процесс развитие таджикской литенратуры во Франции имеет центральное место в развитие творчества поэтов и писателей Таджикистана, особенно писатели и поэты классической литературы, как А.Рудаки, А.Фирдавси, Хофизи Шерози и другие.Ихные произведения перевели на французский язык и они играли значительного развития в деле знакомства таджикской литературы на французский язык .

Таким образом, следует отметить, что среди французских поэтов и писателей возрос интерес в начале XX века, когда 1937 году произвесть С.Айни «Смерть ростовщика» С.Айни на французский язык известный переводчик Эмиль Роботи, который до 70-х годов XX века осуществлен четырьмя переводчиками и издан шесть раз эту повесть таджикского писателя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арофееев А.Н. Специфика изучения литературных связей. / А.Н. Арофееев - М.: Наука, 2001.- 243 с.
2. Бабайцева М.В. Методика изучения. / М.В. Бабайцева - М.: Наука. 2006.- 254 с.
3. Григорьева М.И. Формирование и изучение нравственного воспитания. / Григорьева - М.: Наука, 2008.- 254 с.
4. Турсунов Р.Н. Изучение французской литературы. / Р.Н.Турсунов - М.: Наука, 2005.- 265 с.
5. Шодикулов Х. Особенности изучения таджикской литературы. / Х. Шодикулов - М.:Наука,2007.- 254 с.

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ВО ФРАНЦИИ

Автор статьи исследует проблемы распространение таджикско-персидской литературы на современном этапе. В этой статьи автор показывает роль таджикской литературе во Франциии классиков французской литературы в особенности Виктора Гюго и в осбенности его романа «Собор Парижской богоматери», где показал различные вариаты своей жизни. Работа посвящена вопросам связи таджикских писателей и поэтов с французской литературой, а также литературные связи таджикской литературы с другими странами мира, в частности с Францией.

Следует отметить, что среди французских поэтов и писателей возрос интерес в начале XX века, когда 1937 году перевел повесть С.Айни «Смерть ростовщика» С.Айни на французский язык известный переводчик Эмиль Роботи, который до 70-х годов XX века осуществлен четырьмя переводчиками и издан шесть раз эту повесть таджикского писателя.

Ключевые слова: *таджикско-персидская литература, творчество, таджикский язык, перевод, французский писатель, произведений.*

DISTRIBUTION OF PERSIAN-TAJIK LITERATURE IN FRANCE

The author of the article examines the problems of the spread of Tajik-Persian literature at the present stage. In this article, the author shows the first experience of a holistic study of Tajik-French literary ties and historical and cultural influences experienced by Tajik writers and reflected directly or indirectly in their work. Particular attention is paid to the reception by the Tajik writer of the work of the classics of American literature, especially Victor Hugo. The work is devoted to the issues of the connection of Tajik writers and poets with French literature, as well as the influence of French literary and philosophical thought on the views of Tajik poets and writers; study of creativity of French poets and thinkers in Persian and Tajik literary criticism.

It should be noted that interest among French poets and writers increased at the beginning of the twentieth century, when in 1937 the famous translator Emile Roboti translated the story of S. Aini «The Death of a Usurer» into French in 1937. and published six times this story of the Tajik writer.

Key words: *Tajik-Persian literature, creativity, Tajik language, translation, French writer, works*

Сведение об авторе

Султонова Шукрона *- Преподаватель кафедры стилисти и теории перевода иностранных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Тел. (+992) 938358586*

About the author

Sultonova Shukrona *- Lecturer at the Department of Stylism and Theory of Translation of Foreign Languages at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Tel. (+992) 938358586*

ВИЖАГИҲОИ МУҲТАВОИИ ШЕЪРИ МУОСИРИ ФОРСӢ

Муҳаммад Қ.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Пайдоиши шеъри нави муосири форсии дарӣ дар Афғонистон кӯшише барои дастёбӣ ба муҳтавиёти нав будааст. Бояд таваҷҷуҳ дошт, ки шеъри шикастаи арӯзии сурудашуда дорои чи хусусиёте буда ва ин шеъри шикастаи арӯзӣ то чи ҳад ба шеър ҳадафманд ва мафҳумгаро мемонад. Оё ин шеър тавонистааст ҳадаферо дар мафҳуми худ дунбол кунад. Сабкҳои дигари шеъри форсии дарӣ дорои вижагиҳое будааст, ки шеъри нави муосир бад-он таваҷҷуҳе надорад. Ҳамчунон бояд бидонем, ки оё ашъори муосир вижагиҳои зебоишиносхтӣ дар низоми худ дорад? Пурсиш ин ҷост, ки шеъри нави муосири форсии дарӣ то чи ҳад дар фурмҳои мушаххаси худ буда ва аз чи зебоиҳои муҳтавоӣ бархурдор аст ва чи ибтикореро ба армуғон овардааст?

Чингизи Паҳлавон (пажӯҳишгари муосири Эрон) дар пажӯҳише зери номи (Намунаҳои шеъри имрӯзи Афғонистон) ба баррасии шоирони муосири Афғонистон аз буъдҳои мухталиф пардохтааст. Ӯ бисёре аз маворидро пайванде ба ҷомеъаи Афғонистон медиҳад ва раванди нокомили ин прусаро маҳсули замон ва ҷомеъае, ки шоир дар он парвариш ёфтааст, медонад: «Шеъри нави муосир шеъреро бояд гуфт, ки аз назари муҳтаво бо падидаҳо ва замони шоир пайванде дошта бошад ва шоир бо ҷомеъаи худ ва раванде, ки дар он ҷараён доштааст, пайванди гусастнопазир ва иртиботе танготанг барқарор карда битавонад. Танҳо бо истихдоми вожаҳо ва калимот ҳар шеъреро наметавонем шеъри нави муосир ё классик бидонем. Мавзӯи шеър бинобар ин дид иртибот пайдо мекунад, бо ҷомеъае, ки шоир дар он зиндагӣ менамояд».[1, с.12-18]

Доктор Абдулғафури Орзу бо дарки комил аз шеъри нави муосири форсии дарӣ ва бо назариёти ҳамаҷонибаву донишмандонаи худ дар нақди устод Халилӣ ва баррасии шеъри устод Халилӣ дар пайванд ба шеъри нави муосир гуфтаҳои ҷолиберо ироа додааст. Дар иртибот ба шеъри нави муосири Афғонистон ӯ дар канори назариёти худ ва донишмандони адаби форсии дарӣ дар Афғонистон ба дидгоҳи аллома Салоҳиддини Салҷуқӣ низ назарее меандозад ва дар китоби «Нақди Халилӣ» чунин менависад: «Дар канори қуллаҳои шеъри классик, дар асари мавриди баҳс сойири раҳравони арсаи илму адаб низ дар ин замина табодули назар намудаанд ва бемаврид нест, агар сатре чанд аз аллома Салоҳиддини Салҷуқиро ба хониш бигирем: «Таҷаддуд дар шеър маънои инро

намедиҳад, ки инсон бояд калимот ва ҷумалот ва ҳатто имло ва иншои хату ҳуруфро таҷдид кунад. Таҷдид иборат аст, аз таҷдиди киноявву истиъора ва тарзи изҳор».

Аллома Салҷуқӣ ҷои дигаре пиромуни ин мавзӯъ овардааст: «Ин тавр мардум мехоҳанд, тавре ки озодии иҷтимоъиро анориши маҳз тасаввур кардаанд, шеъри ҷадид ва шеъри озодро низ дастхуши анорише бисозанд, то ҳама битавонанд шоир шаванд ва тавре ки тавонистаанд иншоаллоҳ озод шаванд, аз илми арӯзи мо шона холӣ кунанд… Маъқултарин далеле, ки доъиёни ибтизоли шеър доранд, ин аст, ки бояд ҳар чиз қавмӣ ва миллӣ бошад ва табиист, ки шеър ва адабу фан бояд ба дараҷаи аввал миллӣ шавад ва аз миллат барои миллат иршод гардад. Вале ин ғалат аст, агар бигӯем, миллат иборат аст аз табақаи омӣ ва умӣ ва …, агар шеъри ҷадид омаданист, бояд биёяд ва хуш биёяд, аз хомаи устодони бодониш ва боҳунар бошад… Агар мақсад аз шеъри ҷадид ин бошад, ки шеъри озод чун аз қайду вазну қофия озод аст ва ин мардуме, ки ҳама чизро саҳл медонанд ва сода мегиранд, шояд битавонанд бо ин озодии вазну қофия шеърро аз маъно ва мафҳум ҳам озод созанд, он чизи дигарест, касоне ки орзу доранд сатҳи суханро пойин кунанд, то эшон суханвар шаванд, беҳтар аст бикӯшанд сатҳи дониши худро иртиқоъ диҳанд».[2, с.17].

Аллома Салҷуқӣ баҳси мабнои дониши шеъриро бештар арзишманд медонад ва намехоҳад навбоварони таҷаддуд ва навпардоз аз дониши илмии ночиз бархурдор бошанд. Ӯ шеъри нави муосирро булуғи шеъри форсии дарӣ медонад ва орзу мекунад, ки пешкисватони бодониш ин равандро пайгирӣ кунанд ва аз хомаи он ҷамъ чизе битаровад ва нагузоранд саҳландешон ва соданигарон дар ин маврид дастёзӣ кунанд. Ҳамчунон хотирнишон месозад, барои он ки битавонанд ҷамъе ҷузъи шоирон шаванд, бояд бештар бикӯшанд ва бар илмияти хеш бияфзоянд, на он ки сатҳи дониши шеъриро бо сатҳи дониши худ баробар кунанд.

Аллома Салҷуқӣ низ бо прусаи таҷаддуд ва навгаройӣ сирри мухолифати чун баъзе аз шоирон ва донишмандони дигар, ки муътақидини шеъри клоссик боқӣ мондаанд, надорад. Ӯ хоҳони навгаройист ва мехоҳад, ки ин раванд бо хомагони пуртавони адибони бузург ва пухтаи замон пай гирад. Буъди дигари ин навишта чунон менамояд, ки аллома Салҷуқӣ аз кори ин нопухтагон нороҳат аст ва бо мутоиба мегӯяд, ки шояд битавонанд ин ҷамъ шеърро аз маъно ва мафҳум ҳам озод созанд.

Ӯ дар китоби «Нақди Бедил»-и худ низ муътақид аст, ки даврони чашми бодомӣ ва даҳони ғунчагӣ гузаштааст. Дидгоҳи имрӯзиро аз адаб, дидгоҳи сайколужӣ ва физиюлужӣ медонад.

«Таҷдид дар адаб ва дар шеър маънои инро намедиҳад, ки инсон бояд ҷумалоту ҳатто имлову иншову хату ҳуруфро таҷдид кунад, ки шеър дар зоти худ ба ҳеч кадом аз ин чизҳо пойбанд нест. Пас, таҷаддуд иборат аст, аз таҷдиди тарзи киноя ва истиъораву тарзи изҳор. Таҷдид бояд дар мазмун бошад. Имрӯз дигар даҳон агар ғунча бошад ва ё писта, замонаест, ки писта ва ғунча қимати худро бохтааст. Аъзои инсонӣ дар адаби имрӯзӣ вазифаи анотомии худро ба физиюлучӣ ва балки сайколучӣ супурдааст. Даҳон агар ғунча бошад ва ё гул, зебоии он дар ин аст, ки вазифаи худро беҳтар дар фарҳангу зебойӣ ифо кунад ва ҳамчунин чашм агар бодом мегардад ва ё наргис, зебойии он дар кайфи адо намудани вазойифест, ки ба дӯши рӯҳи он афтодааст.

Гаҳ ҷон бахшад, гаҳ дил ситонад,

Лаълаш зи муъҷаз, чашмаш зи ҷода.» [3, с.39-40]

Гарчи аллома Салоҳиддини Салҷуқӣ кори нопухтагони майдони шеърро бо эъҷози пухта тамом кардааст, аммо доктор Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ низ дар мавриди сӯиистифода аз фурми нави шеър ва омӣ сохтани он бо аллома Салоҳиддини Салҷуқӣ ҳамроҳӣ мекунад. Дар ин маврид маъзалаи бузурге, ки садди роҳи навгароёни он замон шудааст, метавонад бедонишии хурдашоирон бошад, ки аз мавқеъ сӯиистифода намуда, гӯё ба майдони шеърсаройӣ по ниҳодаанд, ашъоре мубтазил дар барҳа, ки шеъри нави кӯдаке беш набудааст, берун додаанд. Ҳамон мубтазилоти хурдашоирон тавонистааст дидгоҳи дигаронро дар муаррифии шеъри нав мутағаййир созад ва боиси бадбинии ҷамъе суннатгаро дар арсаи шеър гардад.

«Кутаҳи сухан ин ки шеъри ҷавони ин давра бад-он далел намунаҳои дурахшоне надорад, ки аз даруни назарияпардозиҳои равшанфикронии омӣ сар баровардааст, на аз даруни зиндагӣ ва зарурати талх ва чанд маврид умедворкунанда ва истисноӣ, ки дида шудааст, натиҷае сидқ орифӣ ва фурӯрафта дар амъоқи зиндагӣ будааст ва нигоҳдошти поси забони порсӣ, на маҳсули гароиш ба назарияҳо ва муқаддам доштани «сабк» бар зиндагӣ.

Ишколи умдаи ин даҳа ва даҳаи қабл фақат дар ҳамин аст, ки ба ҷои «зоти зиндагӣ», ки ҷони шеър аст, ба сояи зиндагӣ, ки сабк аст, пардохта, гирифтори ҳамон чизе шудааст, ки шоиртарини шоирони ҷаҳон гуфт:

Мурғ бар боло парону сояаш,
Меравад бар рӯи саҳро мурғваш.
Аблаҳе сайёд он соя шавад,
Медавад чандон, ки бемоя шавад». [4]

Дар ҳар марҳила аз ин мароҳил касоне бар он буданд, то шеъри муосир бисароянд ва навоварӣ дар шеърашон ҳузури мустаҳкам дошта бошад.

Баъд аз муддате, ки навоварии мактаби ҳиндӣ ривоҷ дошт, шеъри мактаби ҳиндӣ низ дар раволи печидайӣ худро чунон печид, ки фаҳми он барои мухотабонаш печида шуд ва шуарои ин мактаб шеъри худро ончунон муғлақ бо маъонии печида пайванд заданд, ки гоҳе барои шарҳи он бояд ба худи шоир мурочиа мешуд. Байтҳои пур аз иҳом, ибҳом ва дар ҳам будани мақосиди маъноӣ кори шеърро он қадар печида сохт, ки бозгашт ба адаби пешинро бар он муқаддам донистанд ва теъдоде пайванди шеъри худро бо шеъри мактаби хуросонӣ – албатта дар Эрони кунунӣ бештар мустаҳкам диданд ва ашъореро ба он сару вазъ суруданд.

Раванди таърихии шеър ин фурсатро медиҳад, то шоирони мо дар ҳар асру замон талабгор ва хоҳони таҳаввул дар ҳунари шеърии худ бошанд ва мавориди зиёдеро тағйири бунёдӣ ва кайфиятӣ диҳанд. Ҳар гоҳ шеър аз марҳилае ба марҳилае суъуд кардааст, дастовардҳои фаровонеро дар пай дошта, ки дар бистари шеъри муосир вуҷуд доштааст. Ин амр боис шудааст, то шоирони мо қарнҳо бидуни кадом хастагӣ ва ё куҳнаандешӣ ба шеър алоқаманд бимонанд ва ҳамвора шеър бисароянд.

Пешрафтҳо ва таҳаввулоти азиме, ки дар ин авохир дар пайванд бо шеъри муосир рух дода муҷиби падид омадани таҷрибаҳои нави шеърӣ шудааст. Шеъри клоссик бо ҳамаи пасту баландиҳои худ бад-он ҷо расид, ки қуюдоташ баъзе аз шоирони муосирро барошуфта сохт ва бад-ин андеша шуданд, ки чигуна бояд аз ин қайду қуюдот берун оянд. То он чи дар дил мегузарад, ба содагӣ бар забон ронанд ва он чи Мавлонои бузург дар ҳашт саду анде сол пеш гуфтаастро аз забони шеър озодона баён кунанд.

Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ инчунин ба навандешӣ оғоз мекунад ва чунин месарояд:

Ҳеч одобеву тартибе маҷӯ,
Ҳар чи мехоҳад дили танғат бигӯ [5].

Баъзе аз мунтақидини шеъри муосир, ки дар зайл ба онҳо пардохта мешавад, муътақиданд, ки шеъри муосир бояд шеъре бошад, ки саво аз мавориди маъноӣ ва вожагони шеъри клоссик сар бароварда бошад. Муҳтавои дарунии он ба асри ҳозир иртибот барқарор кунад. Агар шеъре дар ин аср ҳам суруда шуда бошад, ки бо маъонӣ ва навъи гуфтори қарнҳои пешин бошад. Бояд гуфт, ки ин шеър худашро худ бо вожагони клоссики хеш аз басти шеъри муосир берун мекашад. Хонанда дар аввалин фурсат бо клоссик будани он таваҷҷуҳ хоҳад кард. Пас, шеъри муосир ҳамон шеърест, ки бо вожагони навин бозёбӣ шуда бошад. **Бо ин бардошт мешавад шеъри муосирро шеъри навин номгузорӣ намуд. Чун шеъре, ки дорои хусусиятҳои вожагони навин бошад ва аз завоё ва дидгоҳҳои низоманд ва маъониофарини навин дар партави назарияҳои адабии муосир гоме устувор бар ҷо ниҳода бошад, шеъри муосири навин аст.**

Доктор Самеъ Ҳомид (шоир ва пажӯҳишгари муосир) шеъри ҳиндиро шеъри саршор аз зебоиҳо медонад ва хоҳони он аст, ки зебоиҳои шеъри ҳиндӣ низ дар раванди навгарой ба фаромӯшӣ супурда нашавад. Ӯ шеъри муосири Афғонистонро буридашуда аз зебоишиносиҳои сабки ҳиндӣ медонад. Ба ривояти дигар, шеърҳои клоссикро ҳам агар бо усули клоссики шеърӣ суруда шуда бошад,, шеъри муосир намедонад. Ӯ бад-ин бовар аст, ки шеър агар бо маъонӣ ва вожагони клоссик суруда шуда бошад, мо эҳтиёҷ ба дониши он замон дорем, то фаҳми он шеърро барои худ осон созем. Пас, ҳар шеъре, ки услуби вожагонии он бо системи вожагонии шеъри клоссик ҳамроҳ бошад, аз дидгоҳи ӯ он шеъри муосир нест, балки шеъри клоссик аст. Аз ӯ мехонем: «Шеъри муосир- мепиндорам, ки шеъри муосир шеърест, ки аз назари таърихӣ дар ҳамин аср навишта шудааст, аммо бо хониши муосир хонда мешавад. Хонда шудан бо хониши муосир бисёр муҳим аст. Яъне, агар чакомае ғарро ба услуби куҳан дар ҳамин аср навишта шуда бошад, шеъри муосир нест. Зеро барои бозгушоии шигардҳои ин чакома ниёз ба хониши клоссик дорем. Бияфзоем, ки омоҷи ман аз қолаби чакома нест, муаллафаҳои клоссик қасидасарое ҳастанд» [6].

Хониши муосир чист ва чигуна як матн бо хониши муосир хонда мешавад? Доктор Латифи Пидром хониши муосири шеърро дар тимсоли як наққоше чунин шарҳ медиҳад:

«Як наққошии клоссикро мебинем. Ин наққошӣ аз чашмандози таносуб ва ҳамоҳангӣ баррасӣ мешавад, яъне хониш он чустуҷӯи ҳамоҳангӣ аст. Дарахтеро мебинем, ки сад барг тарафи рост ва

сад барг тарафи чап дорад. Агар дар самти чап наваду нуҳ барг бошад, як айб аст. Як тоблуи наққошии интизоъиро мебинем (дар он шоха аз наққошии интизоъӣ, ки намои як падидаи табиӣ содасозӣ мешавад), дар ин ҷо мумкин аст, як такони содаи бурс бо ранги сабзи дарахте бошад. Мо як лаккаи сабзро ба сababе дарахт дидаем, ки тоблуро бо нигариши интизоъӣ дидаем. Хониши мо хониши интизоъӣ будааст. Агар бо хониши клосистӣ ё риёлистӣ як асари интизоъиро бибинем, табиист, ки соҳиби асарро наққош намедонем.

Хониши муосири шеър муаллафаҳоест, ки бо он шеъри муосирро дарк мекунем. Хонишест, ки бештарина «нақди донишгоҳӣ»-ро озор медиҳад, зеро нақди донишгоҳӣ нақде муҳофизакор аст. Нақдест, ки меъёри он «усул» ва «асотид» аст. Хониши муосир хонишест, ки фардо «усул»-и нақди донишгоҳиро месозад ва аз қурбонии имрӯз ба қотили фардо дагардес мешавад.

Хониши муосири шеър дар Афғонистон хониши мудерн аст (ин ҷо омоҷи ман хониши мудернистӣ нест, наздик ба он аст, зеро дар Афғонистон мудернизми адабӣ жарф озмуда нашудааст ва шояд далели аслӣ ғазалӣ мондани бештари шоирони муосири мо ҳамин аст). Хонише, ки бар бунёди он шеъри Восифи Бохтарӣ ва Қаҳҳори Осиро мисол мехонем. Шеъри Партави Нодирӣ ва Лайло Сароҳатро мехонем. Хониши муосир хониши неоклоссик низ ҳаст, хонише, ки бо он бештари ғазалҳои муосирро мехонем.

Ин хониш бештарина дар забони форсӣ дар баробари хониши сабки ҳиндӣ меистад ва агар зиёд чашм хира кунем, тафовути бунёдии назарии он бо сабки ҳиндӣ дар ин фишурда мешавад, ки **дар сабки ҳиндӣ шоир худ «розкушо» бувад ва калиди муамморо медод, аммо дар шеъри муосири Афғонистон шоир нишониҳои калиди муамморо медиҳад.** Ба гунаи намуна, агар шоир мегуфт:

Даҳр халқеро ба марги ағниё мепарварад,
Як наҳанги мурда ин ҷо баҳри сад моҳӣ ғизост.
Шоири муосири мо дар беҳтарин намуна мегуфт:
Як наҳанги мурда ин ҷо баҳри сад моҳӣ ғизост.

Яъне, бутиқои ғолиби шеъри муосири мо огоҳона ё нохудогоҳ аз зебоишиносии сабки ҳиндӣ бурида шудааст. Ин воқеият аз сӯе мояи дареғ низ ҳаст» [7].

Доктор Самеъи Ҳомид аз ин ҳам як гом фаротар меравад ва эътиқоди хеш бар мабнои ин ки мо шеъри муосир ва шеъри имрӯз дорем, аммо шоири муосир ва шоири рӯз надорем-ро тунду бедиранг баён мекунад. Ӯ шоири муосирро шоире медонад, ки дар раванди шеъри муосир гом ниҳода бошад ва бо усулгароии тамом бо шеъри муосир пеш равад, на он ки гаҳ-гоҳе шеъре бар мабнои муосири он дошта бошад ва боз бар ҳамон раволи клоссики хеш идома диҳад. Ӯ дар мақолае, ки дар рӯзномаи «Ҳашт субҳ» чоп намудааст, чунин эътиқоде дорад:

«Мо фақат шеъри муосир ва шеъри имрӯз дорем, на шоири муосир ва шоири имрӯз. Мумкин аст, шоире ҳам шеъри муосир дошта бошад, ҳам шеъри имрӯз, аммо як чиз ногузир аст: шоире, ки шеъри имрӯзро тачриба мекунад, кӯшиши ниҳодии ӯ дар ҳамин самт мечархад» [8] .

Гарчи доктор Самеъ Ҳомид бутиқои шеъри муосири Афғонистонро буридае нохудогоҳ аз сабки ҳиндӣ медонад ва чунон мепиндорад, ки шоирони муосири мо натавонистанд дар баҳри пурвусъати муҳтавои шеъри муосир ғӯтавар шаванд. Ӯ кори шоирони муосирро идомаи сабки ҳиндӣ бо равиши тоза медонад. Аммо донишмандони дигари адаби форсии дарӣ муътақиданд, ки дар шеъри нави муосир бештарина бар сода будани калом такя шудааст, то ба маъонии сангини сабки ҳиндӣ.

Аз Муовин Муҳаққиқ Муҳаммад Фозили Шарифӣ мехонем: «Бо вуҷуди он ки аз умри ашъори нави форсии дарӣ, ба вежа дар Афғонистон чанд даҳае беш намегузарад, бо ин ҳам ин навъ шеър бо дар назардошти хости замон ва суҳулатҳои текникии хеш дар паҳлуи ашъори клоссик ҷои вежаеро дар қулуби мардуми ин сарзамин эҳроз намуда ва таваҷҷуҳи иддаи зиёдеро ба хеш ҷалб ва минҳайси навъе аз шеър пазируфта шудааст» [9].

Шеъри муосири Афғонистон дар усулгароии худ чунон менамояд, ки ҳанӯз даст аз по намешиносад ва ба роҳгумкардае мемонад, ки ба ҳар дару ҳар сар сар мезанад. Рӯи ҳамин имкону истидлол намешавад бо диде жарф таърифе аз шеъри муосир ироя дод. Шеъри муосири мо аз марзи клоссик гузаштааст. Аммо намешавад онро усул ва ё пайванде мутмаъин барои муосир будан донист, ки чархишҳои нимдоирай доштааст ва натавониста ҳанӯз ҳувияти комиле барояш ба армуғон оварад.

Козим Козимӣ шеърро аз баёни одӣ то баёни шоирона ба баррасӣ гирифтааст ва мунтақидини шеърро ашхосе медонад, ки аз буъдҳо ва зовияҳои мухталиф ба шеър мебинанд. Дар ин росто ӯ чунин эътиқоде дорад:

«Шеър падидаи забонист, яъне асарест, ки аз вожаҳо ва сохторҳои наҳвии онҳо сохта шудааст. Инро низ ҳама қабул доранд, ки баёни шеърӣ аз баёни одӣ мутафовут ва мутамойиз аст. Иддае тамойизи шеър нисбат ба баёни одиро дар хаёломезии он медонанд, иддае дигар дар вазну қофия ва дигар таносубҳо ва иддае низ фақат дар дарунмояи маънавӣ, ба вижа эҳсос. Касоне ҳам ҳастанд, ки мачмуаи ҳамаи инҳоро дар назар доранд» [10].

Дидгоҳҳои мутафовут бар усулгароии шеъри муосири нави Афғонистон тавонистааст навъи бозтоби шеъри муосирро ба гунаи дигаре чилва диҳад, ки ҳар кадом аз шоирон ва андешамандони Афғонистон аз баъди бардошти хеш таърифе аз шеъри муосир ироя диҳанд. Аз он чумла, устод Восифи Бохтарӣ бар ин бовар аст, ки талошҳое барои ба самар расонидани шеъри муосири Афғонистон шудааст. Аз дидгоҳи Устод Бохтарӣ шикастонидани қолибҳои куҳан навъе талош будааст, ки дар ин замина дар шоирони муосир рух додааст.

Дидгоҳи доктор Самеъи Ҳомид дар иртибот ба муосир будани шеър зовияи дигаре дорад ва дар ин рост оду шеърро бар ҳукми муосир будан ва нав буданашон аз устод Халилуллоҳи Халилӣ ва Юсуфи Ойина пешкаши ҳузур мекунад ва бардошти худро аз он бозгӯ медорад: «Ва он чи пайдост, дар охирин солҳои ин ду даҳа (даҳаҳои 10 ва 20-и садаи бистум) талошҳои навчӯёнае барои шикастонидани қолабҳои куҳан ба чашм мехурад. Ба қавли устод Бохтарӣ: «Сарояндаи баргҳои хазонӣ (устод Халилӣ), Муҳаммад Юсуфи Ойина ва Зиё Қоризода нахустин касоне ҳастанд, ки ба ин талош даст задаанд».

Аз устод Халилӣ:

Шаб андар домани кӯҳ,
Дарахтон сабзу анбӯҳ.
Ситора равшану маҳтоб дар партавфишонӣ,
Шаби ишқу ҷавонӣ.
Бичидам гул бароят,
Бирезам пеши поят,
Ҳамойил созамат аз лолаҳои арғувонӣ
Чу ёқути румонӣ.

Аз Муҳаммад Юсуфи Ойина:

Бодҳо аз осамое,
Менишинад рӯи дарё,
Сабзаҳо аз хок руста,
Лолаҳо берун зада аз кӯҳсорон,
Боғу саҳро сурху сабза арғувонӣ,
Мефурӯшад шӯри ишқу навҷавонӣ.
Қатраҳо ғалтон ба зулфи беди мушкин,
Аз насими субҳгоҳӣ об пурчин...

Шеъри муосири мо гоҳе аз марзи клоссик гузаштааст, аммо ин гузаштанҳое, ки гоҳу андаке дигаргунӣ бо забони сода ва гуфториро бисёре аз мунтақидини шеъри Афғонистон намепазиранд. Гӯё мунтақидини мо интизори бештаре аз шеъри муосир дар Афғонистон доранд. Гоҳе бар ин амр бояд мутаваҷеҳ буд, ки авзои барҳаму дарҳами Афғонистон бар зеҳнияти шоирони ин ҳавза низ таъсири босазое доштааст. Ва чунон аст, ки натавонистаанд хаттеро барои шеъри муосир бипазиранд [11].

Дидгоҳи мутафовити шуаро ва донишмандони афғонистонӣ аз шеъри муосири Афғонистон пажӯҳишгаронро сар дар гум мекунад ва кори шинохт аз шеъри муосирро печидатар месозад.

Ҳамон тавр ки бад-он пардохта шуд, бардоштҳои мутафовит аз шеъри муосир ва нави Афғонистон дар миёни шоирону нависандагони афғонистонӣ вуҷуд дорад. Ҳар кадомашон аз зовияи диди хеш нисбат ба шеъри муосир менигаранд ва чунин аст, ки яке «ним банд будан бо шеъри ҳиндӣ»-ро унвон мекунад ва дигаре маҳсули мавҷи беруннигариҳои шоирони авохири садаи нуздаҳум ва авоили садаи бист медонад.

Чингиз Паҳлавон (пажӯҳишгари Эрони кунунӣ) дар намунаҳои шеъри муосири Афғонистон аз забони Латиф Пидром (шоир ва нависандаи муосири Афғонистон) менигорад ва дидгоҳи дуктур Латиф Пидромро дар раванди шеъри муосири Афғонистон кунд медонад. Далели боризи ин иддаоро иқтисоди баста, сиёсати баста ва фарҳанги бастаи мусаллат бар Афғонистон медонад. Ӯ истиқтол, огоҳӣ ва шуури муҳтавои шеъри Афғонистонро зиндоне дар ҳисоре медонад, ки орзу кардааст, рӯзе шери муосир аз ин ҳисорҳо бигзарад.

«Ӯ муътақид аст, ки нахустин ҷусторҳо дар ҷиҳати инҳироф аз асолиби қадим бо буҳрони ҷомеа дар шикофи ҷунбиши машрута оғоз шуд ва дар таҳи он Маҳмуди Тарзӣ, Абдулаҳади Довӣ, Парешон ва баъдҳо Ойина ва Қоризода, на бо чашмдошт ба Нимо, ки бо таваҷҷуҳ ба инҳирофҳои андаки Яғмои Ҷандақӣ гомҳои онсӯтар гузориданд. «Дар даҳаи бист, ба назари Пидром коре дар заминаи кашфу бозофаринии халлоқонае аз воқеият ироа нагардид. Дар ин давра калимоте чун қатор, барқ, ҳавопаймо ва мошин ба ҷои гулу булбул ва шамъу парвона нишастанд. Инҳо ҷусторҳое ҳастанд ва шаҳоматҳое барои фаро рафтан аз қолибҳои суннатӣ, ҳарчанд ки дар тафаккур маҳсур монданд ва намуде дар форму сохт пайдо накарданд. Таҳаввул бар асари дигаргунии деҳ ба вуҷуд меояд. Русто дарвозаҳои худро мекушояд ва рушди буржуазӣ ҷомеаро обистани саройиш мекунад. Дар ҳамин мавқеъ аст, ки инфиҷори сиёсӣ – идиюлужик заминасози эъломи ҳузури шеъри муосир мешавад. Шеъри нав дар ин давра ба назари дуктур Пидром ҳанӯз шеърест дар сатҳи мутавассат ё дурусттар бигӯем миёнмоя, такситораҳо аз назари ӯ иборатанд аз Восифи Бохтарӣ, Ҳайдар Лаҳиб ва Латиф Нозимӣ. Инон ҳама кулоҳи бори шеърро ба дӯш доранд ва ба хусус Бохтарӣ мехоҳад дар роҳҳои ҷадид ва кӯбиданашудае гом ниҳад» [12, с.22-23].

Ин ҷо бовармандии дуктур Пидром навъе инқилобӣ аст ва мутаваҷеҳ мешавем, ки гӯё инқилобе аз деҳ ба шаҳр омада аст ва таҳаввулоти навгароиро бо худ овардааст. Ӯ ба прусаи гом ба гоми таҳаввул мутаваҷеҳ нест ва сареъ ҳукм мекунад; шеъри нави форсии дарӣ дар Афғонистонро аз назари шакл ба сурати чашмгире таҳти таъсири се шоир медонад. (Фаридуни Таваллулӣ, Нодири Нодирпур, Фурӯғи Фаррухзод)

Дуктур Пидром бар хилофи дуктур Самеъ Ҳомид ва дар тақобил бо гуфтаҳои қаблиаш чунин пиндоштааст, ки дар шеъри муосири Афғонистони он замон, андешаи шоирон ба номи дигаре чун Лоҳутӣ, Маяковский, Ҷек Ландан ва ноқидоне чун Белинский асарбахши машҳуде доштааст.

Шоирон ва нависандагони арсаи адаби форсии дарӣ дар Афғонистон аз оғози пайдои шеъри муосир назари муштараке дар мавриди дарунмоя (муҳтаво) шеъри муосир надоштаанд. Ҳар кадом – гарчи бисёр андак - ба занни худ бардошти хешро нигоштаанд. Теъдоде сари созиш бо шеъри нав гирифтаанд ва бар он сари шеър сурудаанд ва истиқболи некӯ аз падидаи нав ба амал оварданд. Гурӯҳе ҳам комилан ба радди он камар бастанд ва қабули омадани шеъре бо шикасти афойил бар эшон бисёр душвор будааст. Бадеҳист, ки фароз ва нишебҳои зиёдеро дар навишторҳои хеш доштаанд, ки гоҳе ҳамроҳ бо шеъри нав будааст ва замоне ҳам мухолифати шадиди худро иброз доштаанд. Бо он чи гуфта омад, ба ҷуръат метавон истидлол кард, ки он шеъре ки дар яке аз арсаҳои таърихӣ по ба вуҷуд мегузорад, аз назари таърихии худ худ шеъри муосир аст. Ин ки он шеър чи қолиб ва ё муҳтавое дорад, баҳси ҷудогонае аст. Ҳар шеъре, ки дар ин аср суруда шуда бошад, ҳамаср аст бо ашъори дигаре, ки дар ҳамин аср суруда шудааст, пас он шеър ҳам муосир аст. Аммо баъзе аз донишмандону пажӯҳишгарони адаби форсии дарӣ ин аслро напазируфтаанд. Шеъри муосирро шеъре донистаанд, ки дар низомҳои ҷадиди шеърӣ созгориҳое бо дарунмояҳое эҷодкунанда дошта бошад ва дар бистари шеъри муосири форсии имрӯзӣ аз таҳаввулоти рухдода дар шеър мутаассир бошад. Падид омадани вожае ба номи шеъри муосир бо тафаккуроти навандешӣ ва наворӣ маҳсули тафаккуроти шоирони қарни нуздаҳум мебошад ва ин тафаккур пеш аз қарни нуздаҳум вуҷуд надоштааст.

Бо корбурди вожаи мудерн дар баҳсҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ҷаҳон ба самту сӯйи дигаре савқ намуд, ки шеър низ бо таъсир аз он навъияти хешро аз назари суварӣ ва дарунмояҳои фикрӣ тағйироти бузурге додааст.. ба вижа шеъри нимоӣ, шеъри сапед, шеъри мудерн, шеъри пастмудерн ва... ҳама баёнгари ин аст, ки шоирони муосири мо аз баъзе тааллуқоти шеъри коссик, ки озодии шоирро барҳам мезанад, пой берун гузоридаанд ва таҳаввулотеро барои навсозии фурмҳои суварӣ ва усулии шеъри клоссик эҷод кардаанд.

Таҳаввулоти ахир дар адабиёти форсии дарӣ тавонистааст суннатҳо ва низоммандиҳои адаби куҳанро бо сармашқҳои қароргири он мавриди бознигарӣ қарор диҳад ва ҳамчунон талош барои ба даст овардани дастовардҳо ва падидаҳои навгароёна дар шеъру адаби форсии дарӣ сурат диҳад.

Гарчи хостаҳо аз адаби форсии дарӣ ба раванди шеъри нави муосир он аст, ки шеъри нави муосир бояд чунон бошад, ки муҳтавои он бар мабнои истеҳкоми дарунмояҳои шеърӣ ва мусиқиёӣ ниҳода шуда бошад. Аммо аз буъди дигари ин баҳси таърихӣ он ба миён меояд, ки ҳар гоҳ шеъре бар раванди таърихӣ ва гоҳшумориҳо баррасӣ шавад ва шоирони он шеър низ дар ҳамин аср зиста бошанд ва шеъри онҳо ҳам баёнгари аҳволоти имрӯзин пиромуне бошад, он шеър шеъри муосир аст.

Пас шеъри муосир се вижагии муҳим дорад:

1. Шеъри сурудашуда дар асри ҳозир аст;
2. Муҳтавои он бозтобдиҳандаи воқеиятҳои замони муосир аст;
3. Забон дар шеъри муосир имрӯзист ва корбурди намодҳо ва истиораҳо барои хонандаи имрӯзини шеър бо таваҷҷуҳ ба сару кор доштан бо воқеиятҳои имрӯзӣ «қобили ламс» аст.

АДАБИЁТ

1. Чингизи Паҳлавон. Намунаҳои шеъри имрӯзи Афғонистон. Бунёди Нишобур. / Ч. Паҳлавон - Теҳрон, 1371. - С.12-18.
2. Аллома Салоҳиддин Салҷуқӣ. Нақди Бедил, Баргирифта аз китоби «Нақди Халилӣ»-и доктор Абдулғафури Орзу. Интишороти «Тарона».-Машҳад, 1367.- 202 с.
3. Аллома Салоҳиддин Салҷуқӣ. «Нақди Бедил», чопи вазорати таълим ва тарбия.-. Ба эҳтимоми Абдуллоҳи Рауфӣ / А.С.Салҷуқӣ барги, Кобул, 1343 - 39 - 40.
4. Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ.Мусиқии шеър, чопи савум, тобистони 1370, чопи Нақши ҷаҳон, барги 10.
5. Мавлоно Ҷалолиддин.Маснавии маънавӣ. Дафтари дувум, бахши 37. Ваҳй омадан ба Мӯсо (а), дар узрхоҳӣ аз шубон.
6. Доктор Самеъ Ҳомид. Рӯзномаи «Ҳашт субҳ», ҷумъаи 24-и ҷавзо, 1398.
7. Доктор Самеъ Ҳомид. Рӯзномаи «Ҳашт субҳ», ҷумъаи 24-и ҷавзо, 1398.
8. Дуктур Самеъ Ҳомид, Рӯзномаи «Ҳашт субҳ, ҷумъаи 24-и ҷавзо, 1398.
9. Муовин Муҳаққиқ Муҳаммад Фозил Шарифӣ.Раванди шеъри нави дарӣ дар Афғонистон.-Кобул, 1375.Интишороти Амирӣ. Тақризи Муҳаққиқ Муҳаммад Сарвари Покфар, барги 45.
10. Козим Козимӣ. Равзана. Интишороти Машҳад, чопи нуҳум, соли 1397, барги 29.
11. Дуктур Самеъ Ҳомид, Рӯзномаи «Ҳашт субҳ, ҷумъа, 24 –и ҷавзо 1398.
12. Чингиз Паҳлавон, Намунаҳои шеъри имрӯзи Афғонистон. Бунёди Нишопур.- Теҳрон, 1371, барги 22-23.

СОДЕРЖАТЕЛЬНИЕ СПЕЦИФИКИ СОВРЕМЕННОЙ ПЕРСИДСКОЙ ПОЭЗИИ

В статье рассматривается проблемы возникновения новый стих в персидско-дари литературы. Также рассмотрен проблемы содержания, вид и структуры новый стих, которое берет своё начало от классической вид стихосложения и литературы в современной литературы Афганистана. В статье автор дискутирует данные проблемы литературоведения с известными учеными новой персидско-таджикской литературы, как Чингиз Пахлавон, Абдулгафур Орзу, Салохиддин Салджуки, Самеъ Хомид, Латиф Пидром, Мухаммад Фозил Шарифи, Козим Козими и другие.

Автор статьи делает вывод, что новой персидско-дари поэзия должен в себе охватить хорошие содержание, внутренные устойчивые специфики и музыкальность

Ключевые слова: *содержание стих, структура, эстетичность, исследователь, новая персидская поэзия, Афганистан, Иран, поэтический стиль, Чингиз Пахлавон, классическая поэзия, критика поэзии, Салджуки, новаторства, литература и поэзия, Шафеи Кадкани, индийская школа, новейшая поэзия, ключ загадки, поэтика, афганский исследователь, язык стиха, научная полемика, музыкальность.*

CONTENT SPECIFICS OF MODERN PERSIAN POETRY

The article deals with the problems of the emergence of the new verse in the Persian-Dari literature. The problems of the content, type and structure of the new verse, which originates from the classical form of versification and literature in the modern literature of Afghanistan, are also considered. In the article, the author discusses these problems of literary studies with well-known scholars of the new Persian-Tajik literature, such as Chingiz Pahlavon, Abdulgafur Orzu, Salohiddin Saljuki, Same' Homid, Latif Pidrom, Muhammad Fozilsharifi, Kozim Kozimi and others.

The author of the article concludes that the new Persian-Dari poetry should encompass good content, internal stable specifics and musicality

Keywords*: content verse, structure, aesthetics, researcher, new Persian poetry, Afghanistan, Iran, poetic style, Chinghis Pahlavon, classical poetry, poetry criticism, Saljuki, innovation, literature and poetry, Shafei Kadkani, Indian school, latest poetry, riddle key, poetics, Afghan researcher, verse language, scientific controversy, musicality.*

Сведения об авторе*.*

Мухаммад Косим Салджуки *- соискатель первого курса кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета именни Садриддин Айни, тел: (+992) 988374237.*

About the author*:*

Muhammad Qasim Saljuki *- first-year candidate of the Department of Theory and History of Literature at Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Phone: (+992) 988374237.*

ТВОРЧЕСТВО ДЖЕКА ЛОНДОНА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Гуломджонов З.М.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Сейчас в современном литературоведении таджикско-американские литературные связи связаны с важнейшим значением, характеров произведений американского писателя на другие языки народов мира, а также проза Джека Лондона для формирования американского и мирового языка. Американский писатель является замечательным мастером прозы, который сумел показать различные вопросы современной прозы, он является крупным и талантливым современным американским писателем, который всю свою жизнь посвятил американской прозе, и та проза была посвящена к жизни американского народа, этой целью шел сам писатель.

Алексеев А.Н. писал: «Творчество Джека Лондона показывает историческую жизнь и отражается плохие времена в развитии мирового народа, которые охватывают гражданские войны, коллективизации сельского хозяйства. Особое развитие исторической прозы писателя развивается в литературе, так и мировой литературе, а также с другими вопросами широкой читательской аудитории. Его романы «Мартин Иден», «Американская трагедия», повести «Одинокий волк», «Американские рассказы» были переведены на сотни языков народов мира и окажут большое влияние на других писателей. Эта работа актуальна, потому что показывает характерные особенности художественных переводов писателя «Мартин Иден», «Американская трагедия», повести «Одинокий волк», «Американские рассказы», которые были переведены при посредстве таджикских писателей на таджикский язык» [1, с.28].

Американский писатель имеет особое место среди авторов , произведения каторого в большом объеме переведены на таджикский язык, который оставил после себя огромное количество художественных произведений. Взаимодействие народов и культур - важный фактор общественного развития. Человеческая история всегда была историей контактов различных по своей антропологической, языковой и культурной принадлежности общностей, жизнь которых невозможна без взаимодействия и общения. Изучение проблем взаимосвязей литератур остается одним из актуальных в современном литературоведении, как в историко-литературном, так и в теоретическом аспекте.

Борисова М.В. писала:»При рассмотрении таджикско-американских литературных взаимосвязей большое значение имеет изучение вполне конкретных литературных контактов, в частности, не только переводы-переложения, точные переводы, подражания, но и критические или историко-литературные суждения одного народа о литературе или отдельных писателях другого народа, преломление явлений»[2, с.85].

Выбор настоящего исследования определяется изучения таджикско-американских литературных отношений, к сфере которых относится и проблема контактов между литературами двух народов. На протяжении двух с половиной столетий эти контакты ширились и углублялись. При этом процессы, которые происходят в одном из социумов, нередко стимулировали отклики в другом, затрагивая самые разные аспекты духовной жизни. Концептуальным моментом современной литературоведческой науки является изучение литературных связей и взаимодействий, диалога культур в самом широком ракурсе с учетом последних достижений методологии. В этой связи особого внимания заслуживает имагологический подход к изучению проблемы литературных и культурных взаимодействий Таджикистана с литературами мира и, прежде всего, литературой США.

Васильев М.И. писал: «Таджикская литература никогда не замыкалась в себе самой, неизменно живо откликалась на зарубежный опыт, поиски и находки мастеров художественного слова других стран. Таджикским литературоведением накоплен огромный материал по изучению взаимосвязей и взаимодействий русской литературы XIX – XX веков с литературами мира. Значительно богатый представлен XX век, который вызвал к жизни свои специфические формы взаимодействий и контактов» [3, с.88].

Следует подчернуть, что среди американских поэтов и писателей возрос интерес в начале XX века, когда 1937 году перевел повесть «Любовь к жизни» Джека Лондона на таджикский язык известный таджикский переводчик Эмиль Муллокандов, который до 70-х годов XX века осуществлен четырьмя переводчиками и издан шесть раз эту повесть американского писателя.. Свидетельством значительного внимания таджикских переводчиков к творчеству Джека Лондона

является также перевод и издание роман «Мартин Иден», который опубликован в начале XX века в городе Душанбе.

Тарбаев Р.Н. писал: «Следует отметить, признать мировая значимости опыт, накопленной американского метода, масштабного воздействия Америки на мирового сообщества,а также культурной и литературной формы, стремится внести свой вклад в нового перспективного направления филологической науки - для нас является попытка выявить и проследить основные этапы формирования «таджикского» образа Америки, его специфику» [4, с.108].

Влияние Востока мы встречаем в творчестве американских писателей и поэтов, в частности в творчестве американского писателя Хорварда Ламба, который писал огромное количество художественных произведений, посвященной Востоку. Это были такие произведений, как «Омар Хайям», «Великий Кабир» (Кириши Кабир), «Огонь ислама» (Шуълаи ислом), «Сказки Кавказа» (Афсонахои Кафкоз), «Чингизхан» (Чингизхон), «Темури Ланг» (Храмой Темур) и др.

Перевод романа «Омари Хайяма» вышел в издание «Алии Кабир» в Иране в переводе известного иранского переводчика Мухаммад Алии Исломи в 1970 году, а в Таджикистане роман Хорварда Ламб «Омар Хайям» вышел в трех номерах №1,2, 3 «Салои Шарк» в 1989 году, что показывает интерес к восточным произведениям известного американского писателя Хорварда Ламба.

Мухторова С. «Конспекти мухтасари адабиёти Амрико» («Краткий конспект американской литературы») Душанбе 1987, Турсунов А. «Устоди каломи бадеъ» (Таҳлили эчодиёти Гарсио Маркес)» («Анализ творчества Гарсиа Маркеса») в газете «Маданияти Точикистон» 1983, 18 января, Шукуров М. «Ҳақиқатсарои бузург» (Ба ёдбуди Теодор Драйзер) в газете «Маориф ва маданият» 1961, 26 августа, Бақозода Н. « Таърихнависи Октябри Кабир» (Бахшида ба зодрузи шоири Амрико Чон Рид), Ҳайдаршо Т.У. «Адиби машҳури амрикои» (Бахшида ба эчодиёти Г.Лонгфелло) в газете «Бадахшони Совети» в 1957 году, 28 февраля, Шодиқулов Х. «Солдати революцсия» (Бахшида ба эчодиёти Чон Рид) в газете Точикистони Совети в 1962 году 21 октября, Табаров С. «Тарчимаи асарҳои манзум», Ю.Акобиров «Шоир ва инсондусти бузург» (бахшида ба 150 солаи рузи таваллуди шоири Амрико Уолт Уитмен» и другие.

Надо отметить, что среди американских поэтов и писателей особое место занимает творчество великих писателей. Это Марк Твен, Эрнест Хемингуэе, Джонсон Спенсер, Джек Лондон, Лонгфелло Генри, Айзек Азимов, Брет-Гарт, Теодор Драйзер, Хорвард Ламс и др.

Таким образом, эта работа представляет собой первый опыт целостного изучения таджикско-американских литературных связей и историко-культурных влияний, испытанных таджикскими писателями и получивших прямое или опосредованное отражение в их творчестве. Особое внимание в работе уделено рецепции таджикским писателем творчества классиков американской литературы в особенности Джек Лондона, Марк Твена, Теодора Драйзера, Эрнеста Хемингуэе. Работа посвящена вопросам связи таджикских писателей и поэтов с американской литературой, а также влияния американской литературно-философской мысли на взгляды таджикских поэтов и писателей; изучению творчества американских поэтов и мыслителей в персидском и таджикском литературоведении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев А.Н. Специфика изучения литературных связей. / А.Н.Алексеев - М.: Наука, 2001.- 243 с.
2. Борисова М.В. Методика изучения. / М.В.Борисова - М.: Наука. 2006.- 254 с.
3. Васильев М.И. Формирование и изучение нравственного воспитания. / М.И. Васильев - М.: Наука, 2008.- 254 с.
4. Тарбаев Р.Н. Изучение американской литературы. / Р.Н.Тарбаев М.: - Наука, 2005.- 265 с.

ТВОРЧЕСТВО ДЖЕКА ЛОНДОНА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Автор статьи исследует проблемы творчества американского писателя на современном этапе. В этой статьи автор показывает первый опыт целостного изучения таджикско-американских литературных связей и историко-культурных влияний, испытанных таджикскими писателями и получивших прямое или опосредованное отражение в их творчестве. Особое внимание в работе уделено рецепции таджикским писателем творчества классиков американской литературы в особенности Джек Лондона, Марк Твена, Теодора Драйзера, Эрнеста Хемингуэе. Работа посвящена вопросам связи таджикских писателей и поэтов с американской литературой, а также влияния американской литературно-философской мысли на взгляды таджикских поэтов

и писателей; изучению творчества американских поэтов и мыслителей в персидском и таджикском литературоведении.

Следует отметить, что среди американских поэтов и писателей возрос интерес в начале XX века, когда 1937 году перевел повесть «Любовь к жизни» Джека Лондона на таджикский язык известный таджикский язык.

Ключевые слова: *Джек Лондон, американский писатель, таджикский язык, произведений, повести и рассказы.*

CREATIVITY OF JACK LONDON AT THE MODERN STAGE

The author of the article examines the problems of the American writer at the present stage. In this article, the author shows the first experience of a holistic study of Tajik-American literary ties and historical and cultural influences experienced by Tajik writers and reflected directly or indirectly in their work.

Particular attention is paid to the reception by the Tajik writer of the work of the classics of American literature, especially Jack London, Mark Twain, Theodore Dreiser, Ernest Hemingway. The work is devoted to the issues of the connection of Tajik writers and poets with American literature, as well as the influence of American literary and philosophical thought on the views of Tajik poets and writers; study of the creativity of American poets and thinkers in Persian and Tajik literary criticism.

It should be noted that interest among American poets and writers increased at the beginning of the twentieth century, when in 1937 the famous Tajik translator translated the story «Love for Life» by Jack London into Tajik.

Key words*: Jack London, American writer, Tajik language, works, stories and stories.*

Сведение об авторе:

Гуломджонов Зариф Мирджонович *- Старший преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни*
Тел: (+992) 915143018

About the author:

Gulomjonov Zarif Mirjonovich *- Senior Lecturer, University-wide Department of Russian Language, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini*
Phone: (+992) 915143018

ЗНАЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО ДЛЯ СТАНОВЛЕНИЯ МИРОСОЗЕРЦАНИЯ О. УАЙЛЬДА

Сохряков Ю.И.
Московский государственный областной университет

О. Уайльд одним из первых европейских художников оценил художественный гений Достоевского. В 1887 году Уайльд опубликовал статью «Группа романов», где высказал свои впечатления о русской литературе. В числе трех великих романистов своего времени он называет тончайшего художника и прекрасного стилиста И.С. Тургенева, Л.Н. Толстого, у которого, по словам Уайльда, «величие и простота эллина» сочетается с «безграничностью видения жизни», и, наконец, Ф.М. Достоевского, обладающего «отчетливо выраженным и абсолютным своеобразием» [7, т .2, с. 160]. Однако из всех троих особое впечатление на Уайльда произвел автор «Униженных и оскорбленных» и «Преступления и наказания», поразивший его «неистовой интенсивностью страсти, мощью порывов» [7, т .2, с. 160], способностью проникать в глубочайшие тайны психологии и улавливать тончайшие движения душевной жизни.

«Достоевский, – отмечает Уайльд, – знал жизнь в ее наиболее реальных проявлениях: бедность и страдание, боль и несчастья, тюрьма и ссылка, любовь – все это было хорошо знакомо ему» [7, т.2, с.160]. Оценки, данные Уайльдом романам Достоевского, противоречивы, в статьях писателя подчас «преобладает индивидуализм и эстетство» [1, с. 52], но в то же время Уайльду удалось точно уловить своеобразие писательской манеры Достоевского: «И какой тонкий, объективный метод применяет Достоевский, изображая характеры своих героев! Он никогда не прикрепляет к ним ярлыки или этикетки с надписями». Уайльд отмечает особую социальную и психологическую правдивость мира Достоевского: «По мере знакомства с его героями мы начинаем понимать, что это люди, с которыми мы встречаемся в обществе... И хотя Достоевский раскрывает тайны их психики,

он никогда не объясняет своих персонажей полностью, они всегда удивляют нас тем, что они говорят и делают, и тем, что сохраняют до конца вечную тайну жизни» [7, т .2, с. 160].

Роман «Преступление н наказание» Уайльд называет изумительным произведением, в котором «убийца и проститутка встречаются, чтобы читать историю Лазаря, и в котором отверженная девушка убеждает грешника искупить свои грехи». Наташа в «Униженных и оскорбленных» напоминает ему «благородных жертв из греческой трагедии, Антигону, наделенную страстью Федры» [7, т.2, с.160].

Другой характер, поразивший Уайльда в «Униженных и оскорбленных», – это Алеша Валковский, «очаровательный, искренний, детский, не сознающий всей значительности жизни и проявляющий пылкий энтузиазм относительно того, чего жизнь ему дать не может» [7, т .2, с. 160]. Сущность характера Алеши Уайльд видит в том, что тот «никогда не думает о зле, он лишь совершает его». «С психологической точки зрения, – заключает Уайльд, – это один из наиболее интересных характеров современного романа, с художественной точки зрения – одни из самых привлекательных» [7, т.2, с.160]. Уайльд рефлексирует принципы раскрытия характера героя у Достоевского: «По мере того как мы узнаем его, перед нами возникают странные вопросы: он заставляет нас почувствовать, что не только злые люди поступают несправедливо, не только плохие люди совершают зло» [7, т.2, с.160].

Уайльд обратил внимание на то, что события в романе излагаются с разных точек зрения: художник, в совершенстве владея своим методом, «испытывает сострадание ко всем героем – и к тем, кто творит зло, и к тем, кто страдает от него» [7, т.2, с. 160].

Главный герой романа Уайльда близок к герою «Униженных и оскорбленных» – Алеше Валковскому своей кажущейся беззащитностью, житейской неопытностью, инфантильным неведением относительно своей способности причинить зло окружающим. Дориана Грея и Алешу Валковского роднит и то, что оба они служат объектами манипуляций со стороны своих наставников, искушенных в жизни и обладающих недвусмысленной системой жизненно-философских взглядов, которые они стремятся навязать своим подопечным. При этом в своих основных, существенных чертах жизненная философия князя Валковского и лорда Генри совпадает, по крайней мере обладает глубоким внутренним родством. «Всё для меня, и весь мир для меня создан» [4, т. 3, с. 365], – говорит князь Волковский. Он считает себя ничем и никому не обязанным, исключает свою ответственность перед обществом: «Я считаю себя обязанным только тогда, когда это мне приносит какую-нибудь пользу» [4, т. 3, с. 366]. Обличая человеческую природу, он заявляет, что «в основе всех человеческих добродетелей лежит глубокий эгоизм». Развивая свои мысли и наделяя их социальной плотью лорд Генри отрицает объективное существование добродетелей как таковых: «Все мы готовы верить в других по той простой причине, что боимся за себя. В основе оптимизма лежит чистейший страх. Мы приписываем нашим ближним те добродетели, из которых можем извлечь выгоду для себя, и воображаем, что делаем это из великодушия. Хвалим банкира, потому что хочется верить, что он увеличит нам кредит в своем банке, и находим хорошие черты даже у разбойника с большой дороги о надежде, что он пощадит наши карманы» [7, т.4, с.264].

Сходные мысли высказывает и герой Уайльда лорд Генри «Быть хорошим – значит жить в согласии с самим собой, а кто принужден жить в согласии с другими, тот бывает в разладе с самим собой» [7, т .4, с. 264]. Именно личную свое благополучие он ставит во главу угла: «Своя жизнь – вот что самое главное» [7, т .4, с. 264]. Критикуя семейную жизнь, которая связана с самопожертвованием и уважением интереса другого человека лорд Генри говорит: «Главный вред брака в том, что он вытравливает из человека эгоизм» [7, т .4, с. 264]. Вывод лорда Генри поистине демонический: «А люди неэгоистичные бесцветны, они утрачивают свою индивидуальность». При этом лорд Генри стремится закамуфлировать философию своеволия цветистыми высказываниями о культе чувственной жизни, примате *чистой формы в* искусстве, в жертву чему, но мнению лорда Генри, должно приноситься всё, даже человеческие жизни.

Уайльд уловил главное в этической проблематике Достоевского – стремление человека к утверждению и развитию своей индивидуальности. В разговоре с Дорианом Греем лорд Генри говорит: «Цель жизни – самовыражение. Проявить во всей полноте свою сущность – вот для чего мы живем...» [7, т .4, с. 256]. Свои разрушительные ницшеанские высказывания он облекает в эстетически привлекательную форму: «Если бы каждый человек мог жить полной жизнью, давая волю каждому чувству и выражение каждой мысли, осуществляя каждую свою мечту,– мир ощутил

бы вновь такой мощный порыв к радости, что люди забыли бы все болезни средневековья и мы вернулись бы к идеалам эллинизма, а может быть, и к чему-либо еще более ценному н прекрасному» [7, т .4, с. 256].

Любопытно, что ни Дориан Грей, ни Ваня ничего не могут противопоставить циничным откровениям воинствующих аморалистов. Вспомним, что и Соня Мармеладова в разговоре с Раскольниковым, настаивающим на том, что «свобода и власть» над всею дрожащею тварью, над всем «человеческим муравейником» есть цель и смысл жизни, не спорит с ним, хотя всей душой чувствует противоестественность и чудовищность его теории. Она лишь изумляется выводам: «Убивать? Убивать-то право имеете?» [4, т. 6, с. 322]. Однако в этом робком ее' вопросе чувствуется огромная моральная сила, которая в итоге окажется гораздо сильней рациональных выкладок Раскольникова. Соня не опровергает теорий Раскольникова логическими аргументами – она лишь обращает внимание на конечный результат: «Замучаешься, замучаешься... Этакую муку нести! Да ведь целую жизнь, целую жизнь!» [4, т. 6, с. 323]

Во всех своих произведениях Достоевский сосредоточивает главное внимание на исследовании конечных результатов непосредственной жизненной реализации принципов индивидуалистического сознания. И лишь к финалу начинает подводить итоги. Итоги же, как правило, плачевны. Несчастен озлобленный чиновник в «Записках из подполья»; глубокие мучения переживает Раскольников, признающийся, что не старуху он убил, а самого себя; кончает с собой великий теоретик безграничного своеволия Кириллов; впадает в горячку Иван Карамазов, утверждавший, что «если Бога нет – все позволено» [4, т. 14, с. 65].

К аналогичному приему прибегает и Уайльд: он также не стремится переспорить своего героя (лорда Генри) рационально-логическим путем. Только один намек делает писатель: Бэзил Холлуорд в разговоре с лордом Генри предугадывает, что жизнь Дориана будет испорчена, если Генри удастся очаровать его своей философией. Он предоставляет читателю возможность проверить логически стройные каркасы умозаключений лорда Генри на судьбе Дориана Грея. Происходит проверка жизнью заранее заданных тезисов-идей. И к финалу обнаруживается их внутренняя непрочность, их бесперспективность.

Оказывается, лорд Генри жестоко ошибался, утверждая, что самовыражение человека может происходить только в формах чувственной жизни. Трагической жертвой этой на первый взгляд незначительной ошибки становится Дориан Грей. Сделав наслаждение чувственностью смыслом и целью своей жизни, он сразу попадает в тупик неразрешимых противоречий. Зачем все эти наслаждения, если все равно придется умереть, если со временем молодость и здоровье исчезнут и ты уже не сможешь больше наслаждаться? Мысль о неизбежной старости и морщинах, об утрате красоты и молодости вселяет в него ужас, отчаяние.

Ощущение непрочности философии чувственных наслаждений заставляет Дориана Грея мечтать о наказании за совершенные преступления: «О, зачем в роковую минуту гордыни и возмущения он молил небеса, чтобы портрет нес бремя его дней, а сам он сохранил бы в неприкосновенности весь блеск вечной молодости! В ту минуту он погубил свою жизнь. Лучше было бы, если бы всякое его прегрешение влекло за собой верное и скорое наказание» [7, т .4, с. 275]. Не «Прости нам грехи наши», а «Покарай нас за беззакония наши» – вот какой должна быть молитва человека справедливейшему Богу.

Вечно юный внешне, Дориан Грей вовсе не так счастлив, как рассчитывал лорд Генри. Кошмары, душевные муки в итоге страшная смерть – закономерный результат его жизненного эксперимента. Изображая порочность бездуховно-чувственной жизни, Оскар Уайльд доказывает тезис о «превосходстве внутреннего содержания человеческой личности над внешним» [2, с. 30] и, вслед за Достоевским, открывает глубокие закономерности нравственно-психологической сферы. Нельзя безнаказанно нарушать этические нормы: эгоистическое самоутверждение, самоутверждение за счет крови и страданий других людей ведет к разрушению личности.

Этические прозрения Уайльда в романе оказались пророческими. Путь чувственных наслаждений привел и самого писателя к Рэдингу, где началось его духовное возрождение. Оказавшись в тюремном заключении, Уайльд на себе испытал роль и значение отвергаемых им ранее общественно-этических ценностей. В молодости он заявлял, что «порочность – это миф, созданный людьми благонравными, когда им было нужно объяснить, почему же иные из нас бывают так странно привлекательны» [7, т .4, с. 123]. Сейчас он понял, что это не миф, а жестокая

реальность, что за все надо платить угрызениями совести, страданиями, осознанием собственного морального падения.

Не случайно в «Исповеди» Уайльд вспоминает «незнакомую женщину, которая во время его ареста выразила столько благородства и доброты, что он не в силах описать это». «Как это трагично, – приходит к выводу писатель, – что столь немногим людям удается раньше смерти овладеть своей душой» [7, т.4, с.256].

Именно в этот период Уайльд приходит к твердому убеждению в том, что страдание играет в человеческой жизни благотворную роль, ибо помогает человеку освободиться от тщеславия, гордыни и стать личностью в подлинном смысле слова. Уайльд перенимает идею Достоевского о «восстановлении внутренней нравственности через страдание и сострадание» [5, с. 112], утверждает, что «страдание – единственная истина... Только из страданий создаются миры... Страдание – напряженнейшая величайшая реальность мира... Страдание... Самое благородное душевное движение, на какое способен человек» [7, т.4, с.275].

Когда-то денди Уайльд считал себя образцом для подражания. И лишь в тюрьме он понял, что не только был далек от совершенства, но являл собою образец этического уродства. Он ставит перед собой задачу этического совершенствования своей личности. «И первое, что я должен сделать, – заявляет он в «Исповеди», – освободиться от малейшего горького чувства против мира. Моя задача в том, чтобы все, что ни случилось со мной обратить себе в добро... все эти испытания перевести в область духовного…» [7, т.4, с.256].

Глубокое нравственное чувство, дремавшее в глубине души Уайльда и заставлявшее его в своих сказках сочувствовать Счастливому принцу и Ласточке, прославлять самоотверженность и любовь, окончательно проснулось в нем и заставило во весь голос заявить в «Исповеди» о важности нравственных ценностей. И в этом не последнюю роль сыграло знание Уайльдом творчества Достоевского.

В западной критике неоднократно отмечалось, что определенное воздействие на Уайльда оказал Виктор Гюго. Отмечалось также влияние «Шагреневой кожи» Бальзака на композиционную структуру романа «Портрет Дориана Грея». Делались попытки установить творческие связи Уайльда с Ницше, Фрейдом и т.п. Однако ничего не говорится о роли русской литературы в творческой эволюции писателя, а между тем интерес Уайльда к русской классике и к России вообще отнюдь не был случайным. Еще в начале 80-х годов Уайльд написал драму «Вера, или Нигилисты», с которой, в сущности, начался творческий путь художника и в которой действие происходило в России.

Оскар Уайльд находил в русской литературной классике «жалость и сострадание, послужившие для него источником собственного морального обновления» [8, с.282], критические суждения писателя о русской литературе «оригинальны и эстетичны» [6, с.180]. В русских писателях Уайльда как «теоретика эстетической художественной критики» [3, с.203] привлекало прежде всего ярко выраженное чувство сострадания к униженным и оскорбленным. Явно имея в виду Достоевского, Уайльд в трактате «Душа человека при социализме» заявил: «Некоторые русские художники проявили себя в искусстве творчеством средневекового характера, потому что доминирующая нота в нем – совершенствование человека путем страданий» [7, т.4, с.123]. В целом Достоевский оказал благотворное воздействие на английского писателя, он помог ему преодолеть крайности эстетизма, уловить глубокие закономерности нравственно-психологической сферы, понять значение этических ценностей в человеческой жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Головяшкина М.А. Достоевский в англоязычной литературе / М.А. Головяшкина // Язык и текст. 2020. - Т. 7.- № 1. - С. 49–56.
2. Добриева З.И., Измайлова М.М. Понятие «душа» в романе Оскара Уайльда «Портрет Дориана Грея» // Lingua-universum. 2018. № 1. С. 29–31.
3. Добродомова А.И., Коротицкая М.В. Основные положения эстетической теории Оскара Уайльда // В сборнике: Дискурсология и медиакритика средств массовой информации. Сборник научных работ по материалам международной научно-практической конференции. Под ред. А.В. Полонского, М.Ю. Казак, С.В. Ушаковой. 2017. С. 199–205.
4. Достоевский Ф.М. Полное собрание сочинений: в 30 т. Л.: Наука, 1972–1990.
5. Королева С.Б. Душа – страдание – совершенство: диалог Уайльда с Кропоткиным и Достоевским // Вестник Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н.А. Добролюбова. 2020. № 52. С. 112–126.
6. Седых Э.В. Категория декоративности в поэзии О. Уайльда // Studia Linguistica (Санкт-Петербург). 2015. № XXIV. С. 173–181.
7. Уайлд О. Собрание сочинения. – СПб.: Издание А.Ф. Маркса, 1917.

8. Ценностные основы национальной картины мира в русской литературе: монография / отв. ред. и сост. И. А. Киселева; ред. колл.: Т.А. Алпатова, К.А. Поташова, Л.И. Шевцова. М.: ИИУ МГОУ, 2019. 312 с.

ЗНАЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО ДЛЯ СТАНОВЛЕНИЯ МИРОСОЗЕРЦАНИЯ О. УАЙЛЬДА

Предметом статьи является этическая проблематика романа Уайльда «Портрет Дориана Грея» в аспекте усвоения им традиций Достоевского. Цель исследования связана с раскрытием влияния художественного наследия Достоевского на формирование этических взглядов Уайльда. Методология исследования базируется на аксиологическом и сравнительно-историческом подходах к художественному произведению. В результате исследования выявлены принципы изображения характеров персонажей в романах Достоевского и романе О. Уайльда «Портрет Дориана Грея», представлена рефлексия Уайльда над художественным методом Достоевского. Сделаны выводы, о том, что во многом именно благодаря Достоевскому Уайльд открывает в своем творчестве диалектику нравственно-психологической сферы человека, приходит к выводу о том, что самоутверждение за счет чужого страдания ведет к разрушению личности, тогда как понимание смысла своего страдания к ее духовному развитию. Результаты исследования могут быть использованы в вузовском курсе по истории мировой литературы.

Ключевые слова: *О. Уайльд, страдание, литературные влияния, Ф.М. Достоевский, человеческая природа, эгоизм, этическая проблематика.*

THE SIGNIFICANCE OF F. M. DOSTOEVSKY'S CREATIVE WORK FOR THE FORMATION OF O. WILDE'S WORLDVIEW

The subject of the article is the ethical issues of Wilde's novel «The Portrait of Dorian Gray» in the aspect of his assimilation of the traditions of Dostoevsky. The aim of the study is to reveal the influence of Dostoevsky's artistic heritage on the formation of Wilde's ethical views. The research methodology is based on axiological and comparative historical approaches to a work of art. As a result of the study, the principles of depicting characters' hero in Dostoevsky's novels and O. Wilde's novel «The Portrait of Dorian Gray» are revealed, Wilde's reflection on Dostoevsky's artistic method is presented. The conclusions are drawn that it is largely thanks to Dostoevsky that Wilde discovers in his work the dialectics of the moral and psychological sphere of man, comes to the conclusion that self-affirmation at the expense of someone else's suffering leads to the destruction of the personality, while understanding the meaning of his suffering leads to its spiritual development. The research results can be used in a university course on the history of world literature.

Key words: *O. Wilde, suffering, literary influences, F.M. Dostoevsky, human nature, selfishness, ethical issues.*

Сведения об авторе:

Сохряков Ю.И. *- д.филол.н., профессор, профессор кафедры русской классической литературы МГОУ, г. Москва, Россия; yuiv.sohryakov@yandex.ru*

About the author:

Sokhryakov Yu. I. *- Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Russian Classical Literature, Moscow State University, Moscow, Russia; yuiv.sohryakov@yandex.ru*

ШАХСИЯТ ВА ХИСЛАТҲОИ МАЪРИФАТИИ ШАРИФҶОНМАҲДУМИ САДРИ ЗИЁ АЗ НАЗАРИ С.АЙНӢ

Абдулҳаев З.М.

Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов

Ташаккули шахсияти инсон, ин раванди ба даст овардани сифатҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ буда, он дар ҷараёни фаъолиятҳои гуногун сурат мегирад. Раванди ташаккул ва рушди шахсият мунтазам ба амал омада, то интиҳои умри одамӣ идома меёбад.

Ҳеҷ як инсон дар ҷаҳон ташаккулёфта таваллуд намешавад. Зиндагии ӯ ин худ ташаккулёбӣ ва ба камолот расидан аст – гуфтааст В.Г. Белинский [23, с.35].

Омилҳои асосии ташаккули шахсият, ин хусусиятҳои генетикӣ, муҳити зист, таъсири фарҳангӣ, таъсири иҷтимоӣ ва тафриқаи шахсии инсон мебошад. Омезиши ин омилҳо дар ташаккули шахсият, ҳамеша натиҷаи беназир дар пай дорад.

Шарифҷонмахдуми Садри Зиё (1865-1932) низ аз ҷумлаи чунин шахсонест, ки хусусиятҳои зикргардидаро дорост. Ӯ ҳам аз падари худ – Абдушшакури Оят донишу фаҳмиш, ҷасорату матонат ва хислатҳои баланди инсониро ба ирс гирифта буд. Ҳамчунин муҳити зист – Аморати Бухоро, таъсири фарҳангӣ – адабиёти пурғановати тоҷик, таъсири иҷтимоӣ – равшангарӣ ва таҷрибаи шахсӣ аз дигар омилҳое буданд, ки ба ташаккули шахсияти ӯ таъсир бахшида, ӯро шахсияти таъсиргузор ва ҳамагонӣ гардониданд.

Аз ин ҷост, ки С.Айнӣ аз аввалинҳо шуда, дар асарҳои худ «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926), «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» (1940), «Ёддоштҳо» (1948-1954), «Таърихи инқилоби Бухоро» (1920), «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» (1918), оид ба шахсияти Садри Зиё мулоҳизаҳо карда, ӯро яке аз барҷастатарин намояндагони илму фарҳанги тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX шуморида, бо як меҳру муҳаббат ва самимият зикр кардааст. С.Айнӣ дар ин асарҳо шахсият, хислатҳои хусусӣ ва ҳамчунин фаъолияти маорифпарварию ақидаҳои пешқадами Садри Зиёро матраҳ намуда, ба муҳаққиқон ва аҳли илму фарҳанг маълумоти басо муҳим пешкаш менамояд.

Дар ин мақола, мо дар мавриди шахсият ва хислатҳои хусусии Шарифҷонмахдуми Садри Зиё аз забони С.Айнӣ сухан ронда, паҳлуҳои гуногуни ҳаёт ва хислатҳои хоси ӯро мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор хоҳем дод.

Устод Айнӣ дар асарҳои худ, дар ҳар мавриде ки аз Садри Зиё ном мебарад, ӯро боиси ифтихори хеш ва миллати тоҷик меҳисобад. Зеро таъсири афкору ақидаҳои пешқадами Садри Зиё ба сифати яке аз уламои тозафикру навназар нисбат ба С.Айнӣ ва дар ташаккули ҷаҳонбинии ӯ ниҳоят бузург аст. Аз ин ҷост, ки устод Айнӣ Садри Зиёро «аввалин тарбиятгари маънавии худ» [8, с.296] донистааст.

Аввалин маротиба С.Айнӣ оид ба ҳаёт ва фаъолияти Садри Зиё, шахсият ва мавқеи ӯ дар ҷомеа, ҳамчунин хислату хусусиятҳои ӯ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» маълумот додааст. Устод Айнӣ дар ин китоб, дар баробари баҳо додан ба эҷодиёти дигар адибону шоирону донишмандон, ба эҷодиёти Садри Зиё низ баҳои баланд дода, шахсияти ӯро як инсони китобдӯсту фозил зикр кардааст. Аз ҷумла гуфтааст: «Зиё писари домулло Абдушшакури Оят аст, ки аз мутафарридини устодҳои замони худ буда. Соҳиби тарҷума дар сояи маърифати вояи падар касби камол намуда, баъд аз вафоти падар беш аз пеш ба гирдоварии хазоини фазоил кӯшидааст». [1, с.240].

С.Айнӣ мавқеи худро нисбат ба шахсияти Садри Зиё бисёр дуруст ва мушаххас баён менамояд. Аз назари С.Айнӣ, Садри Зиё истеъдоде дошт, ки қобилияти ҷавононро зуд кашф кунад ва дар баробари ин, ба тарбияи ҷавонони қобилиятноку боистеъдод (қатъи назар аз дорои ё нодории онҳо) машғул шуда, барои инкишофи онон ба ҳар қимате ёрии моддӣ ва маънавӣ мерасонид: «Хусусияти ба назар намоёни Шарифҷонмахдум дар ин ҷо буд, ки ӯ қобилияти ҷавононро зуд муайян карда метавонист ва қобилиятҳои баландро бисёр хуб тақдир мекард ва барои инкишофи қобилияти он гуна ҷавонон бо воситаҳое, ки аз дасташ меомад, ёрӣ медод». [8, с.292].

Ин суханони С.Айнӣ бахусус, «ӯ қобилияти ҷавононро зуд муайян карда метавонист» [8, с.292] пеш аз ҳама ба худи ӯ мутааллиқ аст. Зеро замоне ки Садри Зиё аввалин маротиба С.Айниро дид, қобилияти баланди ӯро кашф намуд ва барои инкишофи он таъсир гузошт.

Мафҳуми «бо воситаҳое, ки аз дасташ меомад, ёрӣ медод» [8, с.292] ба ин маънист, ки Садри Зиё дар ҳеҷ кори хайр бетараф набуд ва дар ҳеҷ ҷое аз сарчашмаҳо наметавон ёфт, ки ӯ ба ёрӣ додан ба дӯстони хеш ва равшанфикрон дасткӯтоҳӣ карда бошад. Замоне ки С.Айниро бехона ва саргардон дарёфт, фавран ба ӯ аз имконоти хеш ҳуҷрае дар мадраса харид ва истиқоматашро ба ӯ супурд: «Қозӣ Шарифҷон, ки дар он вақтҳо дар Қаршӣ қозӣ буд ва аз беҳуҷрагӣ танг будани маро шунидааст, аз мадрасаи Кӯкалтош як ҳуҷра харида истиқоматашро ба ман дод». [2, с.64]. Ва ё баъдтар дар кушодани мактаби усули ҷадид саҳми хешро гузошт ва ё ионаҳои ҳармоҳаи муайян ба хазинаи ҷамъияти «Тарбияи атфол» пардохт менамуд. Ҳамаи ин гувоҳ бар он аст, ки ин шахсият ҳамеша дар сахтиву пастӣ ва ё тангдастӣ дар канори ёрони хеш буд.

Дар ин замина бояд гуфт, ки чунин амали инсондӯстона ва ҳимматбаландонаи Садри Зиё ба шогирдони минбаъдаи ӯ, махсусан С.Айнӣ бевосита таъсир расонида, ӯро дар роҳи тарбия ва дастгирии шогирдони минбаъдаи хеш таҳрик намуд.

Бо назар ба он ки ҳавлии Садри Зиё ба гуфтаи устод Айнӣ «ҳар ҳафта се шаби таътил – сешанбе, чоршанбе ва панҷшанбе одатан ранги анҷумани шоирон, шеършиносон, латифагӯён ва ширинкоронро мегирифт» [8, с.271] ва онҳо бо шеърхонию аз назаргузаронии шеър, танқиди ашъори якдигар ва дар бораи навиштаҳои тозаи нависандагони замон изҳори ақида мекарданд, С.Айнӣ онҳоро «доираи зиндадилон» [2, с.33] ном мебарад. Зеро ӯ фарқи хонаи мулло Абдуссалом ва хонаи Садри Зиёро аз замин то осмон мепиндошт. Аз ин хотир гуфтааст: «Ман хеле шод будам, ки аз даруни мурдагон баромада ба доираи зиндадилон медароям». [2, с.33].

«Доираи зиндадилон», [2, с.33] ин ҳамон дӯстони равшанфикртарини Садри Зиё, аз қабили Сомӣ, Исомахдуми Исо, Садри Сарир, Мирзо Ҳайити Саҳбо, Гулшанӣ, Шоҳин ва дигарон

мебошанд, ки ба хонаи ӯ даъват мешуданд. С.Айнӣ онҳоро одамони дурусткирдор мешумурд, мубоҳисаи онон ба зеҳну тафаккури ӯ таъсир мебахшид ва аз суҳбатҳои онон биёр хушаш меомад: «ман аз рӯйи дарёфти худ аҳли маҷлисҳои Шарифҷонмахдумро одамони дурусткирдор медонистам», [8, с.283] ва «... ман аз суҳбати онҳо бӯйи хушеро мешамидам». [8, с.281]. Дар идома, С.Айнӣ мегӯяд: «Ана ҳаминҳо буданд гули сари сабади маҷлисҳои Шарифҷонмахдум», [8, с.281] «... ки ин хусусияти онҳо ҳам ба ман бе таъсир намонда буд». [8, с.281]. Бояд қайд кард, ки С.Айнӣ дар «Ёддоштҳо» хислат ва хусусияти ҳар як аъзои маҷлиси Садри Зиёро монанди тазкираҳо зикр кардааст. Садри Зиё бошад, дар тазкираи манзуми худ «Тазкори ашъор» эҷодиёту аъмоли он «одамони дурусткирдор»-ро бо таҳсин васф намудааст.

Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ (1926-2012) суханони С.Айниро тақвият дода, дар хусуси суҳбатҳои хонаи Садри Зиёро, ки ба ҷанбаи иҷтимоии рӯйдодҳо маҳдуд намегардид ва он заминаи густурдаи маънавӣ дошт, чунин иброз медорад: «Гуфтугузори аҳли суҳбатҳои маҳфили Садри Зиё танҳо бо ҷанбаи иҷтимоии рӯйдодҳои рӯз маҳдуд намегардид, балки заминаи густурдаи маънавӣ дошт. Аксари озодфикрони ин маҳфил аҳли фарҳанги маънавӣ буданд ва одитарин масъалаҳои ҳастии маънавии инсонро ба доираи андеша ва мизони хеш мекашиданд». [19, с.12].

Дар мавриди китобхонаи шахсии Садри Зиё бояд махсус гуфт, зеро китобхонаи ӯ баъд аз китобхонаи амирӣ дувумин ва бузургтарин дар Бухоро ба шумор мерафт. Анъанаи китобдорӣ ва китобҷамъкуниро Садри Зиё ба ҳайси як маорифпарвари равшанзамир аз падар мерос гирифта, онро идома медод. Маҳз дар ибтидо аз ҳамин китобхона, ки нодиртарини китобҳо, монанди дастхати девони Ҳофиз ва дигар дастхатҳо ёфт мешуд, С.Айнӣ дониши худро ғанӣ карда, аз он ёдовар мешавад: «Китобхонаи Шарифҷонмахдум беҳтарин ва бойтарини китобхонаҳои хусусии шаҳри Бухоро буд. Дар вай нодиртарини китобҳоро бо хати хубу хоно ва бо китобати ба замони таълиф наздик ва баъзан бо дастхати муаллиф ёфтан мумкин буд, худи ин ҳол барои як талабаи маъничӯй як хазинаи маълумоти беинтиҳо буд». [8, с.293].

Аз ҳамин хотир аст, ки Садри Зиё «баъд аз вафоти падар беш аз пеш ба гирдоварии хазоини фазоил кӯшидааст» [1, с.240] – гуфтааст С.Айнӣ.

Албатта, дар сояи маърифати падар ба воя расидан ва дар рӯҳияи маънавият тарбият ёфан, ин худ идома додани роҳи интихобкардаи падар дар қаламрави маърифатгустарӣ мебошад. Бо он ки Садри Зиё шахси китобдӯст буд ва ҳамеша китоб ҷамъ меовард, пас аз китобхонаи амирӣ китобхонаи ӯ бузургтарин ва нодиртарин дар Бухоро ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, хона ва китобхонаи Шарифҷонмахдум таваҷҷуҳи дигаронро ба худ ҷалб мекард. Он хона набуд, балки илмхона ва як донишгоҳ буд, ки шахсиятҳои зиёде дар он тарбият ёфта, ба камол мерасиданд.

Муносибати холисонаи шахсияти Шарифҷонмахдум то ба ҳадде буд, ки ҳангоми хондани девонҳои классикон ва ҳикояҳои ҷолиб, ӯ атрофиёни хешро ба ҷоҳои завқовари китоб шарик намуда, бо маҳорати нуктадонӣ ва маънифаҳмии худ ҳангоми нодуруст хондани шогирдон онҳоро ислоҳ менамуд ва ҷойҳои мушкилфаҳмро сода карда мефаҳмонид: «Худи Шарифҷонмахдум дар вақтҳои танҳо монданаш бисёр шеър ва асарҳои адабӣ мехонд ва ҷоҳои завқоварашро баланд хонда, ба ман ва Мирзо Абдулвоҳид эзоҳ карда медод. Гоҳо «Шоҳнома» барин баъзе китобҳоро ба мо хононда худ гӯш медод, ҷоҳои ғалат хондаи моро тасҳеҳ мекард ва ҷоҳои мо нафаҳмидагиро эзоҳ медод». [2, с.34]. Дар ин робита бояд қайд кард, ки ин ҳофизаи таърихӣ ба афзоиши маънавиёти адабии С.Айнӣ таъсир бахшида, ба мустаҳкам гардидани пойдевори афкори адабиётшиносии ӯ мусоидат намудааст.

Дар «Ёддоштҳо» низ, С.Айнӣ ин сухани хешро бо калимоти дигар ба такрор зикр кардааст: «Худи Шарифҷонмахдум бошад, дар вақти танҳо монданаш девонҳои классикон ва китобҳои ҳикояро бисёр мутолаа мекард ва ҷоҳои фавқулода дилчаспи онҳоро ба ман ва Мирзо Абдулвоҳид шарҳ дода, ба завқи худ моро ҳам шарик менамуд. Баъзан китобҳоро ба мо хононда хатоҳоямонро ислоҳ мекард ва ҷоҳои нафаҳмидагии моро эзоҳ дода мефаҳмонд». [8, с.293].

С.Айнӣ бо ин гуфтаҳои худ чанд хислат ва хусусияти дигари Садри Зиёро ба мо равшан менамояд. Аввалан, маълум мегардад, ки Садри Зиё шахси сермутолиа будааст. Сониян, ҳангоми мутолиа, ӯ дигаронро бо ҷойҳои завқовар ва фавқулода дилчаспи китоб ҳамроҳ намуда, шарҳ медодааст. Солисан, ҳангоми китобхонии шогирдон хатоҳои онҳоро ислоҳ карда, ҷойҳои нофаҳморо маънидод мекардааст. Ҳамаи ин хусусиятҳои мазкур маърифатгустарӣ ва китобдӯстии Садри Зиёро нишон медиҳанд.

Дар зимн бояд қайд кард, ки фаҳмиши хуб дар шинохти шеър доштани Садри Зиё, заминаи муфид ва таъсирбахш баҳри дарки маъниҳои баланд дар шеър ва таҳлили он барои С.Айнӣ ва дигар хидматгорон гардид. Ҳатто Мирзо Бадеъ ном хидматгор ва вакили харҷи Садри Зиё аз таъсири илм, шаҳомат ва маънавиёти ӯ ба шеърҷамъкунӣ мепардохт: «Ҳарчанд ӯ завқи шеърфаҳмӣ надошта бошад ҳам, бо таъсири хӯҷаини худ Шарифҷонмахдум дар шеърҷамъкунӣ ҷиддиёна машғулӣ мекард». [8, с.269-270] – гуфтааст С.Айнӣ.

С.Айнӣ дар иқтибосе донишмандии Садри Зиёро чунон бо ифтихор зикр менамояд, ки ҳатто дар байни калонзодагон ва муллозодагони Бухоро фарқ доштану ангуштшумор буданашро бе ягон муҳобот меорад: «Дар байни ин гуна маҳдумони калон донишмандон кам ёфт мешуданд, ки яке аз ҳамон камёбҳо Шарифҷонмаҳдум буд». [8, с.271]. Яъне, Садри Зиё бо он дониши «энтсиклопедӣ» ва унвони маҳдумии худ дар баробари фаҳмиши баланд доштан дар шеъру адаб, дар хидмат ба адабу фарҳанг аз пешгомон ба шумор мерафт. Ин муваффақиятҳо, пеш аз ҳама аз худвижагӣ, баракат аз илм ва донишу маърифати ӯ дарак медиҳанд.

С.Айнӣ хушхату савод будан, фаҳмиши хуб дар шинохти шеър доштан ва алалхусус, маорифпарвару маорифдӯст будани Садри Зиёро зикр карда, дар байни муллозодагони Бухоро қариб ягона буданашро таъкид месозад: «Шарифҷонмаҳдум дар хушхатӣ, хушсаводӣ, шеърфаҳмӣ ва маорифдӯстӣ дар байни муллозодагони Бухоро қариб ягона буд». [8, с.270].

Хушхатии Садри Зиёро С.Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» низ махсусан қайд кардааст. С.Айнӣ дар ин китоб, Садри Зиёро аз хаттотони нодир ва ангуштшумор дар хатти настаълиқ меҳисобад. «Садри Зиё хушнависи камҳамтост, ки настаълиқро бисёр зебо менигорад. Ҳама муаллафоти худро ба хатти худ дар камоли зебоӣ табйиз намуда, хеле асарҳои дигаронро низ аз мутақаддимин биззот дар қайди китобат кашидааст». [1, с.242].

Воқеан, Садри Зиё монанди падараи худ хаттот ва яке аз охирин намояндагони барҷастаи мактаби хушнависони Бухоро буд. Аз ин хотир, ӯ асаре бо номи «Тазкирату-л-хаттотин» навиштааст, ки дар он беҳтарин хаттотони Аморати Бухороро гирд овардааст.

С.Айнӣ дар идома каломи хеш, ғайр аз сифатҳои шахсии Садри Зиё, монанди донишманди камҳамто, хаттоти моҳир, хушсавод, шеърфаҳм, маорифдӯст, инчунин сифатҳои фитрии ӯро низ, аз қабили беозор, хушсуҳбату ҳамсуҳбати хуб ва ҳангоми муносибат бо ӯ шахси манфиатрасону маърифатбахш зикр менамояд: «Бо ин ҳама фазлу камол сабуксуҳбату лоубол аст, мусоҳибаташ тарабандӯз ва муқоринаташ маърифатомӯз аст». [1, с.242].

С.Айнӣ аз муомилаи навозишкоронаи Садри Зиё нисбат ба вай, ки ин аз дигар сифатҳои шахсии ӯ ба ҳисоб меравад ва устод Айнӣ онро ҳеҷ аз хотир намебароварда назари худро чунин шарҳ медиҳад: «Хусусан ба шахсияти хизматгор нарасидани хӯҷаин ва бо ман барин хизматгори саҳрой навозишкорона муомила кардани ӯ дар замоне ки хӯҷаинони дигар ба хизматгорони худ бе дашном ва нафрини кӯчагӣ як даҳан нон намедодаанд, дили маро бурда буд». [8, с.293].

Аммо таърихнигор Раҳим Масов ин муомилаи «навозишкорона»-и Садри Зиёро, ки дили С.Айниро «рабуда буд», сарфи назар намуда гуфтааст, ки С.Айнӣ дар хонаи Садри Зиё ба ҳайси як ғуломбача кор мекард, ки ин гуфтаҳои ӯ, албатта, хилофи воқеият ва нодуруст аст: «… он все это испытал на себе, когда был наемным работником в доме у казикалона Бухары Шарифджонмахдума». [14, с.14]. Агар Раҳим Масов бо сухани худ, ин калимоти С.Айнӣ: «...ба ҳавлии Шарифҷонмаҳдум хизматгор шуда рафтам»-ро [2, с.33] дар назар дошта бошад, пас инро метавон ба ду маъно шарҳ дод. Аввало, С.Айнӣ на ба ҳайси хизматгори бемузд балки ба ҳайси шогирд дар хонаи «аввалин тарбиятгари маънавии худ» [8, с.296] хидмат мекард ва хидмати шогирд ба устод ин анъанаи деринаи суннатии мардуми тоҷик ва дигар мардумони машриқзамин мебошад. Дувум, С.Айнӣ дар он гуфтор, идомаи фикри хешро бо ҷумлаи «Ман хеле шод будам, ки аз даруни мурдагон баромада, ба доираи зиндадилон медароям», [2, с.33]. «Ман метавонам гӯям, ки материалҳои муҳимми адабии худро аз он ҳавлӣ ҷамъ кардам» [2, с.34] ба охир мерасонад, ки ин тасдиқ, эътироф ва бартарии хонаи Садри Зиё аз мулло Абдуссалом ва идомаи сухани мантиқии хеш оид ба хӯҷаини худ мебошад.

Воқеан, устод Айнӣ дар хонаи Садри Зиё аз нигоҳи моддӣ мушкилот дошт ва ин мушкилӣ танҳо дар ӯ набуд, зеро «дар замоне, ки хӯҷаинони дигар ба хизматгорони худ бе дашном ва нафрини кӯчагӣ як даҳан нон намедодаанд», [8, с.293] ӯ дар неъмати фаровон буд. Беш аз ин, С.Айнӣ намехост хӯҷаини худро ранҷонад, зеро ӯро ҳурмат мекард ва тарбиятгари хеш медонист: «ман ӯро ранҷонидан намехостам, чунки ҳарчанд ман аз ваҷҳи моддӣ аз вай норозӣ бошам ҳам, маънан ӯро ҳурмат мекардам ва аввалин тарбиятгари маънавии худ медонистам». [8, с.296].

Бо назар ба суханони боло барои тақвияти калом, сухани Муҳаммадсиддиқи Ҳайратро оид ба Садри Зиё ва шахсияти ӯ аз забони С.Айнӣ овардан бисёр баҷост: «Бо Шарифҷонмаҳдум, ки фозили машҳури замони мо буда, ҳавлии ӯ мактаби адабиёти ҳамин давра аст, алоқа бастан ва шинос шудан бад нест». [8, с.410].

Агар ба умқи ин сухани Ҳайрат назар андозем, пас мефаҳмем, ки ӯ ба шахсият ва фаъолияти маорифпарварии Садри Зиё на танҳо холисона баҳои сазовор додааст, балки воқеъбинона ва объективӣ хулосаи шахсии худро нисбат ба ӯ баён кардааст.

Дар баробари соҳибнасаб ва аҳли илм будани Садри Зиё, ӯ шахси хоксор низ буд, ки бо ҳама яксон муомила мекард ва ҳатто диди таҳқиромез ҳам надошт: «Бо вуҷуди калонзодаи замони феодалӣ буданаш ба одамҳо хоксорона муомила мекард ва ба ҳеҷ кас бо назари таҳқир наменигарист» [8, с.292] – гуфтааст С.Айнӣ.

Садри Зиё дар суханони худ ба атрофиён аз ҳақиқатбаёнӣ ва гуфтори лутфомезу шӯхиёна кор мегирифт. Масалан, ҳангоми тағйири либос кардани шоир Яҳёхоҷа, ки ин ба шаъни ӯ номуносиб буд: «Ин қиёфати қиморбозона ба шумо муборак шавад» [8, с.274] – гӯён дар сухани шӯхиомези худ ҳақиқати ҳолро баён менамуд. Дар ҷойи дигар низ, С.Айнӣ ба ин нукта ишора карда мегӯяд: «Дар ширинкорӣ ва шӯхиҳои авомона ҳам гоҳо иштирок мекард ва баъзан дар хонаи худ ҳам ин гуна шӯхиҳоро ташкил мекард». [8, с.293].

Дар зимни баёни хислату рафторҳои шахсии Садри Зиё инчунин С.Айнӣ аз дигар амалу кирдорҳои шахсии ӯ низ ёдовар мешавад. Чунончӣ, дар ин бора мегӯяд: «Бо ҳамаи ин хислатҳои хуб, аз баъзе хислатҳои ба худаш номуносиб холӣ ҳам набуд». С.Айнӣ ишора ба ошноҳои Садри Зиё менамояд, ки ҳангоми ба хона омаданашон Садри Зиё бо суҳбати онон дода шуда, аз мурғбозию кабкбозӣ ва дигар бозиҳо, ки ба ӯ ҳеҷ иртиботе надоштанд саргарм шуда, вақтро мегузаронид: «аз бойҳои шаҳру саҳроҳои Бухоро чандин нафар ошноҳояш буданд, ки баъзе аз онҳо кӯбкоритоз, баъзеашон мурғбоз ва баъзеашон ҳамаи ин гуна бозиҳоро мекардагӣ буданд. Вақте ки онҳо ба пешаш оянд, ҳамеша сухан дар бораи машғулоти онҳо мерафт ва ӯ ҳам мисли он ки як нафари он ҷо бошад, дар бораи бозиҳои он ҷо завққунон гап мезад. Баъзан ба тамошоҳои кӯбкорӣ иштирок мекард ва аспи худро медавонд». [8, с.293].

Ба назари мо, он хислати номуносиби Садри Зиё, ки устод Айнӣ онро қайд кардааст, танҳо дар суҳбат бо одамони авом дида мешавад, зеро ба гуфтаи худи устод Айнӣ: «ҳамсуҳбатонаш ҳам монанди Шарифҷонмахдум нисбат ба замони худ одамони кушодафикр ба шумор мерафтанд». [8, с.278].

Садри Зиё марди хушсуҳбат ва меҳмоннавозе буд. Ба гуфтаи устод Айнӣ «ҳар ҳафта се шаби таътил – сешанбе, чоршанбе ва панҷшанбе одатан ранги анҷумани шоирон, шеършиносон, латифагӯён ва ширинкоронро мегирифт». [8, с.271]. Вале, дар дигар ҷой дида мешавад, ки С.Айнӣ Садри Зиёро хасис гуфтааст: «Хислати бисёр бади Шарифҷонмахдум дар ин буд, ки ӯ хасис буд. Аммо касони беруна ин хислати ӯро пай намебурданд. Чунки дар зиёфатҳо дастурхонаш хеле ботакаллуф ва пур аз чизҳои хӯрданӣ буд. Ман ҳис мекардам, ки ӯ ин гуна дастархондориро фақат барои номи худро ба «валланеъматӣ» шуҳрат додан мекунад, ки ин ҳам яке аз одатҳои феолалист». [8, с.293]. Ба назари мо, Садри Зиё он қадар хасис набуд, зеро ӯ дар ҳафтае се маротиба зиёфатҳо ташкил мекард, дастархон меандохт, ки дар онҳо «пур аз чизҳои хӯрданӣ буд». [8, с.293]. Бо ҳамаи ин наметавон ӯро хасис гуфт. Ҳар кас бо ният ва ҳадафе зиёфат меорояд. Садри Зиё низ, бо нияти нек ва ҳадафҳои устувор зиёфат медод. Садри Зиё тарҳи дарозмуддатеро рӯйи даст гирифта буд, ки дар он дидгоҳ ва равиши худро дошт. Ӯ бояд пас аз Аҳмади Дониш сарварии ҷараёни маорифпрвариро бар уҳда мегирифт. Ӯ бояд дар атрофи худ ҳамфикрон, шоирон, донишмандони замон ва шахсони бовафоро ҷамъ мекард ва дар зери шиори маорифпарварӣ раҳнамун месохт. Ин тарҳ танҳо бо суҳбати хушк ба амал татбиқ намегардид, илло сари дастархон ва як пиёла чой. Беш аз ин, суҳбат сари зиёфат дӯстиро тақвият мебахшид ва меҳрро меафзуд.

Садри Зиё нисбат ба Аҳмади Дониш эҳтироми калон қоил буда, ҳамзамон ошиқи асарҳои ӯ буд мегӯяд С.Айнӣ: «Шарифҷонмахдум ошиқи асарҳои Аҳмадмахдум буд». [4, с.444].

Ин суханони С.Айниро шеъри худи Садри Зиё низ тасдиқ менамояд:

Ва дигар аз он фозили мустатоб,
Муаллаф шуда чун «Наводир» китоб.
Ки дар қарнҳо ҳамчу ӯ хушбаён,
Китобе наёмад зи кас дар ҷаҳон. [26, с.117].

Аз назари беҳдоштӣ, тамиз, покизагӣ ва нафосат Садри Зиё фарқ мекард ва ба ҷуз С.Айнӣ касе дигаре ба ин нукта ишора накардааст. Устод Айнӣ мегӯяд: «Ва ҳол он ки ӯ дар зиндагӣ ва хусусан дар таомхӯрӣ ва нигоҳ доштани чизҳои хӯрданӣ ҳамеша тӯрҳои симини сиёҳ мепӯшонд, ки магасе нанишинад». [8, с.292]. Воқеан, агар рӯйи маводи озуқа пӯшида набошад, он аз таъсири ҳашарот вайрон мешавад ва ба саломатии инсон зараровар мегардад.

Бо зикри ин гуфтаҳо, шахсият ва хислатҳои хусусии Шарифҷонмахдуми Садри Зиё, ки С.Айнӣ образи ӯро дар асарҳои хеш таҷассум намудааст, маълум мегардад. Ба андешаи мо, на танҳо дониш, балки худвижагӣ ва хислатҳои ҳамидаи инсонию гуманистӣ шахсият месозад ва ин шахсият баъдан характери ҳамагонӣ пайдо менамояд, ки Садри Зиё аз ҷумлаи онҳост.

Аз таълифоти С.Айнӣ маълум мегардад, ӯ ки зиёда аз 30 хислат ва хусусиятҳои хоси Садри Зиёро номбар кардааст, ки онҳо ишора ба дониш, маҳорати илмию адабӣ ва хусусиятҳои фитрии ӯро дар бар мегиранд.

Аз назари С.Айнӣ Садри Зиё дорои чунин хислат ва хусусиятҳо мебошад: шахси маорифдӯст, хушсавод, сермутолиа, шеърфаҳм, дӯстдори девонҳои классикон ва ҳикояҳо, дӯстдори асарҳои Аҳмади Дониш, ҷамъварандаи китобҳо, дорандаи китобҳои нодир, соҳиби китобхонаи бузург дар Аморати Бухоро, зиндадил, одами кушодафикр, донишманди ангуштшумор, фозили машҳур, ҳавлии ӯ мактаби адабиёти ҳамин давра, хушхат ва хушнависи камҳамто, хатти настаълиқро зебо

менавиштагӣ, ислоҳкунандаи хатоиҳо ва эзоҳдиҳандаи нофаҳмиҳо, ба шахсият ва иззати кас намерасидагӣ, навозишкорона муомила мекардагӣ бо шогирдон, дурусткирдор, беозор, хоксорона муомила мекардагӣ, хушсуҳбату ҳамсуҳбати хуб ва ҳангоми муносибат бо ӯ шахси манфиатрасону маърифатбахш, таъсиррасон, шахси бо тамиз, озода.

Агар ин гуфтаҳои С.Айниро гурӯҳбандӣ намоем, пас метавон онро ба се даста тақсим кард: Якум, гуфтаҳои С.Айнӣ дар мавриди дониш ва маҳорати илмию худвижагии Садри Зиё. Дуюм, хислатҳои хусусӣ ва башарии Садри Зиё. Сеюм, баҳои объективии С.Айнӣ ба муносибат ва робитаи Садри Зиё бо дигарон. Дар маҷмӯъ, ин гуфтаҳои С.Айнӣ мавқеъ ва назари ӯро нисбат ба шахсият ва хислатҳои хусусии Шарифҷонмахдуми Садри Зиё нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, дар асарҳои С.Айнӣ таҷассуми бештар пайдо кардани тамоми паҳлуҳои ҳаёт, шахсият ва хислатҳои хусусии Шарифҷонмахдуми Садри Зиё, ин худ баёнгари он аст, ки С.Айнӣ ба Садри Зиё то чи андоза эҳтиром нишон додааст. «Номи Садри Зиёро С.Айнӣ ба илм дохил кард» [20, с.3]. – гуфтааст Муҳаммадҷони Шакурии Бухоронӣ. Нуфузи афкор ва андешаи Садри Зиё то ба ҳадде ба С.Айнӣ таъсиррасон буд, ки ӯ беш аз сад маротиба номи устоди хешро дар осори худ зикр намуда, бо ин характеристикаи воқеии Садри Зиёро ба мо пешкаш намудааст. Ин хислатномаи Садри Зиё, ки С.Айнӣ онро овардааст ва назири онро аз ҳеҷ сарчашмаҳои таърихии дигар, ҳатто аз навиштаҳои худи Садри Зиё наметавон пайдо кард, барои наслҳои имрӯза ва оянда намунаи ибрат ба ҳисоб рафта, борои пажӯҳишгарон бошад, манбаи арзишҳо баҳри тадқиқи нухбагони миллат ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик. – М.: Чопхонаи Нашриёти Марказии халқи / С.Айнӣ Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сусиёлистӣ, 1926. – 626 с.
2. Айнӣ С. Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам. / С.Айнӣ – Сталинобод: Нашр.дав.тоҷик., – 1958. – 128 с.
3. Айнӣ С. Куллиёт, ҷ. 1. (Ба чоп тайёркунандагон: К. Айнӣ ва Р.Ҳодизода). / С.Айнӣ – Сталинобод: Нашр.дав.тоҷик., 1958. – 327 с.
4. С.Айнӣ Куллиёт, ҷ.7. – (Ба чоп тайёркунандагон: К.Айнӣ ва Р.Ҳодизода). / С.Айнӣ – Душанбе: Нашр.дав.тоҷик., 1962. – 644 с.
5. Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро. (Баргардонанда аз ӯзбекӣ ба тоҷикӣ ва мураттиб: Р. Ҳошим). – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
6. Айнӣ С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро // Куллиёт, ҷ. 14. (Бо кӯшиш ва муқаддимаи Камолиддин Садриддинзода Айнӣ. Таҳиякунандаи матн, мураттиби вожанома ва муҳаррири масъул: Муҳаммадҷон Умаров). / С.Айнӣ – Душанбе: Матбуот, 2005. – 272 с.
7. Айнӣ С. Куллиёт, ҷ. 15. / Ба кӯшиш ва муқаддимаи К.Айнӣ. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 220 с.
8. Айнӣ С. Ёддоштҳо Чаҳор қисм. / Иборат аз як китоб. // Сарредакт-сияи илмии Энтсиклопедияи миллии тоҷик, Душанбе, 2009. – 680 с.
9. Асозода Х. Воқеият, сиёсат ва Айнӣ./ Х. Асозода – Душанбе: Шуҷоиён, 2010. – 208 с.
10. Брагинский И. Садриддин Айни. Материалы к биографии и творческой характеристике. – Сталинабад: Государственное издательство Таджикской ССР, 1948. – 120 с.
11. Брагинский И.С. С.Айни. Жизнь и творчество. / 2-е доп. издание. / И.С. Брагинский С.Айни – М.: Сов. писатель, 1978. – 248 с.
12. Ибни Қурбон. Фавоҳиш ва раҳоиш. – Душанбе: ЭР-граф, 2003. – 195 с.
13. Красный архив. – 1927. – №1. (20). – С. 91.
14. Масов Р. Наследие мангытской власти или о предательстве, трусости, лицемерии и безпринципности как позорных явлениях нашей истории. Р.Масов / Национальный музей древности - Душанбе,2002. – 30 с.
15. Маҳмадаминов А. Адабиётшиносӣ ва худогоҳии миллӣ. / Тазкираи С.Айнӣ // А.Маҳмадаминов «Намунаи адабиёти тоҷик». – Душанбе: Сино, 2008. – 211 с.
16. Маҳмадаминов А. Садриддин Айнӣ – олим. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с.
17. Муҳаммадалӣ бинни Муҳаммадсайиди Балҷувонӣ. Таърихи нофеъ. (Ба эҳтимом, тасҳеҳ, ҳавошӣ ва пешгуфтори Аҳрор Мухторов). – Душанбе: Ирфон, 1994. – 173 с.
18. Муҳаммадҷони Шакурии Бухоронӣ. Истиқлол ва худшиносии иҷтимоиву маънавӣ. / М.Ш.Бухоронӣ // Интишороти бунёди Оли Сомон. Ройзании фарҳангии Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон, Душанбе, 1999. – 160 с.
19. Муҳаммадҷони Шакурии Бухоронӣ. Садриддин Айнӣ – Равшангари бузурги таърихи тоҷикон. / М.Ш.Бухоронӣ Хуҷанд: Нури маърифат, 2001. – 104с
20. Муҳаммадҷони Шакурии Бухоронӣ. Садри Бухоро. Чопи дувум (Бо тасҳеҳ, такмил ва иловаҳо). М.Ш.Бухоронӣ - Душанбе: Деваштич, 2005. – 186 с.
21. Муҳаммадҷони Шакурии Бухоронӣ. Равшангари бузург. / М.Ш.Бухоронӣ – Душанбе: Адиб, 2006. – 340 с.
22. Муҳаммадҷони Шакурии Бухоронӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. / М.Ш.Бухоронӣ – Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2006. – 456 с.
23. Поляков М.Я. Виссарион Белинский. Личность – идеи – эпоха. М.: Гослитиздат., 1960. – 600 с.

24. Садри Зиё. Наводири Зиёия //Таҳияи М. Шукуров ва С. Сиддиқов. / С.Зиё – Душанбе: Адиб, 1991. – 128 с.

25. Садри Зиё. Рӯзнома. Вақоеънигории таҳаввулоти сиёсӣ-иҷтимоии Бухорои Шариф тайи нимаи поёнии амороти хоноти манғит бар асоси ёддоштҳои рӯзномаи Шарифҷонмахдуми Садри Зиё – охирин қозикалони Бухоро. Таҳқиқ ва пажӯҳиши Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. / С.Зиё –Маркази аснод ва хадамоти пажӯҳишӣ, Теҳрон: 1382 ҳ. – 2003 м. – 500 с.

26. Сиддиқ С. Садри Зиё ва тазкираҳои ӯ. –Ройзании фарҳангии сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон, Душанбе, 2010. – 200 с.

27. Славская К.А. Деятельность и психология личности. / К.А.Славская – М.: Наука, 1980. – 335 с.

28. Табаров С. Аввалин тақриз ба «Таърихи инқилоби Бухоро» // Омӯзгор. – 1989. – 26 декабр. – №68. – С. 8 – 9.

29. Табаров С. Амали носавоб. // Садои Шарқ. – 1989. – №9. – С. 116 – 120.

30. Табаров С. Мубоҳисаи «зиёии деҳотӣ» ва «музофотишуур» бо «зиёии шаҳрӣ» ва «шаҳришуур». / С.Табаров – Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон, Душанбе, 2003. – 48 с.

31. Табаров С. Зиндагиномаи Садриддин Айнӣ (1875 – 1899). – Душанбе: Матбуот, 2008. – 479 с.

32. Хади-заде Р. Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX века. / Р. Хади-заде – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикс-кой ССР, 1956. – 140 с.

33. Ходжаев Ф. К истории революции в Бухаре. / Ф.К. Ходжаев – Ташкент: Узб. гос. изд-во, 1926. – 77-55 с.

34. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX. / Р.Ҳодизода – Душанбе: Ирфон, 1968. – 294 с.

35. «Тазкори ашъор»-и Садри Зиё (Ба тасҳеҳи Саҳобиддини Сиддиқӣ, ба кӯшиши Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой). – Теҳрон: Суруш, 1380. – 428 с.

36. Шукуров М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ. / М.Шукуров –Душанбе: Дониш, 1966. – 260 с.

37. Шукуров М. Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 304 с.

38. Ятимов С. Иммануил Кант ва ташаккули субъекти сиёсӣ. / С.Ятимов, К.Иммануил // Субъекти сиёсӣ ва амнияти миллӣ. – Душанбе: Ганҷ нашриёт, 2019. – 184 с.

ЛИЧНОСТЬ И ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЕ КАЧЕСТВА ШАРИФДЖОНМАХДУМА САДРИ ЗИЁ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ С.АЙНИ

В своих научных трактатах и исторических трудах, С.Айни описал все аспекты жизни, от личности и личных качеств Шарифджонмахдума Садри Зиё, до его творчества и образовательной деятельности. В этих трактатах и произведениях С. Айни высоко оценил творчество Садри Зиё и подчеркнул его вклад в развитие литературной среды Бухарского эмирата.

В данной статье, обсуждаются личность и личные качества Садри Зиё с точки зрения С.Айни, а также описываются знания, самосознание и гуманные качества Садри Зиё, которые принесли ему всеобщую известность.

В ходе этой исследовательской работы стало ясно, что С.Айни перечислил более 30 личных и характерных качеств Садри Зиё, некоторые из которых относятся к научным навыкам и литературным знаниям, в то время как другие упоминают природные черты и характеристики, и последняя часть - объективная оценка С.Айни в отношение Садри Зиё с обществом.

С точки зрения С.Айни Садри Зиё обладает следующими качествами и характеристиками: грамотный, образованный, красноречивый, поэтичный, любитель классики и рассказов, любитель книг Ахмади Дониша, коллекционер книг, владелец редких книг, великий библиотекарь в Бухаре, открытый, веселый человек, редкий ученый, известный поэт, его дом литературная школа этого периода, уникальный каллиграф, красиво пишет каллиграфию, исправляет ошибки и объясняет недопонимание, не ущемляет личность и достоинство, обращается вежливо, вежливо относиться к ученикам, добрый, просвещенный, добродушный человек, а в общении он полезный и поучительный, аккуратный.

В целом эта характеристика С.Айни свидетельствует об уважении, позиции и отношении его к личности и личным качествам Шарифджонмахдума Садри Зиё. Это пример подражания для нынешних и последующих поколений нашей страны, а также ценный источник для исследователей при изучении просветителей и элиты нации.

Ключевые слова: *С.Айни, «Образец таджикской литературы», «Краткая биография», «Воспоминания», «История Бухарской революции», «История интеллектуальной революции в Бухаре», Бухарский Эмират, Садри Зиё, личность, характер, поэтическая антология «Тазкори ашъор», общество «Воспитания детей», школа новых методов, «Наследие мангытской власти».*

THE PERSONALITY AND COGNITIVE QUALITIES OF SHARIFJONMAKHDUM SADRI ZIYO FROM THE POINT OF VIEW OF S.AINI

In his scientific treatises and historical works, S. Aini described all aspects of life, from the personality and personal qualities of Sharifjonmakhdum Sadri Ziyo, to his creativity and educational activities. In these

treatises and works, S. Aini highly appreciated the work of Sadri Ziyo and emphasized his contribution to the development of the literary environment of the Bukhara Emirate.

This article discusses the personality and personal qualities of Sadri Ziyo from the point of view of S. Aini, as well as describes the knowledge, self-awareness and humane qualities of Sadri Ziyo, which brought him universal fame.

In the course of this research work, it became clear that S. Aini listed up to 30 personal and characteristic qualities of Sadri Ziyo, some of which relate to scientific skills and literary knowledge, while others mention natural traits and characteristics, and the last part is an objective assessment S. Aini in relation to Sadri Ziyo with society.

From the point of view of S. Aini, Sadri Ziyo possesses the following qualities and characteristics: literate, educated, eloquent, poetic, lover of classics and stories, lover of books by Ahmadi Donish, book collector, owner of rare books, great librarian in Bukhara, cheerful person, open, rare a scientist, a famous poet, his home is a literary school of this period, a unique calligrapher, he writes calligraphy beautifully, corrects mistakes and explains misunderstandings, does not infringe on personality and dignity, addresses politely, treat students politely, is a kind, enlightened, good-natured person, and in communication he useful and instructive, neat.

In general, this characteristic of S. Aini testifies to his respect, position and attitude towards the personality and personal qualities of Sharifjonmakhdum Sadri Ziyo. This is an example of imitation for the current and future generations of our country, as well as a valuable source for researchers in the study of the enlighteners and elite of the nation.

Keywords: *S.Aini, «Sample of Tajik Literature» «Brief Biography», «Memoirs», «History of the Bukhara Revolution», «History of the Intellectual Revolution in Bukhara», Bukhara Emirate, Sadri Ziyo, personality, character, poetic anthology «Tazkori Ash'or», «Education of Children», society, school of new methods, «Legacy of Mangyt government».*

Сведения об авторе:

Абдулхаев Зохид Мухаммадович – *Таджикский национальный университет, докторант, доктор Ph.D кафедры теория новейший персидско – таджикской литературы. Педагог Национальной консерватории Таджикистана. Тел: (+992) 000-202094, E-mail: zohidiabdulhay@gmail.com*

About the author:

Abdulhaev Zohid Muhammadovich – *Tajik National University doctoral student, Ph.D. doctor, Department of Theory of the Newest Persian – Tajik Literature. Teacher of the National conservatory of Tajikistan. Phone: (+992) 000202094, E-mail: zohidiabdulhay@gmail.com*

ТДУ 891.550-90

ТЕЗГЎЯК ВА ЧИСТОНҲО ДАР ЭҶОДИЁТИ А.ДЕҲОТӢ

Норова Г. Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Эҷодиёти шифоҳӣ на танҳо сарчашмаи адабиёт, махсусан гаҳвораи адабиёти атфол мебошад. Адабиёти шифоҳӣ ба адабиёти хаттӣ аз замонҳои хеле дури бостонӣ ба сифати хазинаи дурдонахои бикри каломи бадеъ хизмат карда омадааст.

Осори шифоҳии халқ дорои аҳамияти бузурги тарбиявӣ, ахлоқӣ буда, фаҳмиш ва тасаввуроти кӯдаконро дар бораи ватан, табиат, ҳаёт ва зиндагӣ бой мегардонад. Адабиёти шифоҳӣ дар тарбияи маънавии кӯдакони синнусоли гуногун, хоса дар ташаккули шахсияти онҳо аҳамияти муҳими тарбиявӣ дорад. Аҳли қалам, адибони машҳури ҷаҳон, аз ҷумла адибони классик ва муосири тоҷик аз ин сарчашмаи илҳоми эҷодӣ ҳамеша баҳра мебардоштанд. Дар таърихи адабиёти тоҷик адиберо дучор омадан мушкил аст, ки аз адабиёти шифоҳӣ баҳра набардошта бошад ва ё аз мазмуну мундариҷа, образ ва осори халқӣ истифода накарда бошад. Беҳуда нест, ки то имрӯз кӯдакону наврасон ва ҷавонон, хуллас ҳама синну сол аз асарҳои адабиёти шифоҳӣ ғизои маънавӣ мегиранд, мазмуни афсона, нақлу ривоятҳо, зарбулмасалу мақолҳо, чистонҳою тезгӯякҳо ва дигар анвои асарҳои халқиро меомӯзанд ва аз ёд мекунанд.

Ҳамаи жанрҳои адабиёти шифоҳӣ, маросимҳои халқӣ дар адабиёти бачагона айнан ё бо каме дигаргуниҳо истифода мешаванд. Асоси адабиёти бачагонаро жанрҳо ва мазмунҳои адабиёти шифоҳӣ ташкил медиҳанд. Бесабаб нест, ки солҳои 30-юм дар назди шӯъбаи адабиёти Институти шарқшиносӣ гурӯҳи махсуси фолклоршиносон бо ҳамроҳии шарқшиносони русу тоҷик – А.З. Розенфелд, Р.С. Расторгуева, Н.Ҷалолов таъсис дода шуд ва ба ин гурӯҳ А.Деҳотӣ, М.Раҳимӣ ва дигарон ҳамроҳ шудаанд. Вазифаи онҳо аз он иборат буд, ки афсонаҳо, қиссаву достонҳо, нақлу ривоятҳо, маросимҳои халқии мардуми кӯҳистонро гирд оваранд. Баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ шӯъбаи фолклоршиносӣ бо сардории Рачаб Амонов таъсис ёфт, ки бо кӯшиши аъзоёни ин шӯъба

чандин маҷмӯаҳои осори адабиёти шифоҳии тоҷик ба табъ расиданд. Дар ин замина «Фолклори тоҷик»-и Носирҷон Маъсумӣ (1952), монографияи Раҷаб Амонов «Лирикаи халқи тоҷик»(1968), китоби таълимии «Жанрҳои хурди фолклори тоҷик»-и Воҳид Асрорӣ дар ду қисм (1983), рисолаи илмӣ-тадқиқотии «Назми халқии бачагонаи тоҷик»-и Б.Шермуҳаммадов (1974), «Фолклор –санъати сухан»-и А.Суфиев дастраси ҳаводорони назми шифоҳӣ гардиданд. Инчунин, аз хазинаи адабиёти шифоҳии мардуми тоҷик чунин дурдонаҳои маънӣ ва каломи бадеъ: «Фолклори тоҷик» (тартибдиҳанда М.Турсунзода ва Болдирев А.Н.).-М.,1952-1957, «Намунаи фолклори Дарвоз» (гирдоваранда А.З. Розенфелд).-Сталинобод, 1955, «Намунаи фролклори диёри Рӯдакӣ» (гирдоваранда Р.Амонов ва М.Шукуров).- Сталинобод 1958, «Фолклори саргаҳи Зарафшон» (гирдоваранда Р.Амонов). - Сталинобод, 1960, «Фолклори Норак» (гирдоваранда Маҳдиев С.).- Сталинобод,1963, «Рубоиёт ва сурудҳои халқии Бадахшон» (гирдоваранда Шакармуҳаммадов М.).- Душанбе, 1965, «Сумане аз ҳар чамане» (тартибдиҳандагон: Назарова А. ва Ширинова Р.).-Душанбе, 1966, «Таронаҳои Самарқанд» (гирдоваранда Б. Шермуҳаммадов).- Душанбе, 1966, « Рубоиёти халқӣ ва китобӣ (тартибдиҳанда А.Ҳабибов).- Душанбе, 1981, «Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ» (тартибдиҳанда В.Асрорӣ).- Сталинобод, 1956, «Зарбулмасал ва мақолҳо дар асарҳои С.Айнӣ» (тартибдиҳанда Абдуллозода Р.).-Сталинобод, 1958, «Суханҳои дилафрӯз» (тартибдиҳанда Тилавов Б.).-Душанбе, 1973, «Гулчини зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикию форсӣ» (тартибдиҳанда Фозилов М.).- Душанбе, 1976, «Чистонҳо» (тартибдиҳанда Ҳабибов А.).- Душанбе, 1962, «Чистон» (тартибдиҳанда Сӯфиев А.).- Душанбе, 1973, «Саду як чистон» (тартибдиҳанда А.Суфиев).- Душанбе, 1980, «Куллиёти фолклори тоҷик» (тартибдиҳандагон: Б.Тилавов, Ф.Муродов, Қ.Хисомов). Ҷилди 1У.-Душанбе, 1986 ва ғ. дастраси ҳамагон гардонида шуд ва ин амал ҳамоно идома дорад.

Дар ин асарҳо ҳамаи жанрҳои назми халқӣ мисли тарона, ашӯла, тезгӯяк, чистон, бадеҳаҳои тоҷикони ноҳияҳои гуногун гирд оварда шудаанд.

Раҷаб Амонов дар китоби «Адабиёт ва бачагон»(1981) таъкид мекунад, ки «…назми бачагонаи тоҷик асосан пас аз ҷанг ба маҷрои дуруст равона шудааст. Маҳз дар ҳамин давра адибони касбии бачагона ба камол расиданд, ки сабки ашъори бачагонаи онҳоро сабки фолклорӣ ва мазмуни қиссаҳои халқӣ ташкил медиҳанд» [2, с.68].

«А.Деҳотӣ мувофиқи талаботи китоби хониши синфҳои ибтидоӣ - менависад Р.Амонов,- чанд чистони манзум ва тезгӯякҳо эҷод наму- дааст, ки аҳамияти донишомӯзӣ доранд ва бачагонро ба хусусиятҳои предметҳои гуногун, ба оҳанги талаффуз ва таркиби овозии калимаҳо шинос мекунад» [1, с.112]. Масалан тезгӯякҳои зерин:

Содиқ шодӣ кард,
Шаст сада шиондем,
Соҳиб шӯхӣ.
Сӣ шафтолу.
Шохи сада серсоя [4, с.47].

Ба қалами А.Деҳотӣ тааллуқ доранд, ки дар зери таъсири тезгӯякҳои адабиёти шифоҳӣ эҷод шудаанд. Ин жанри шеъри лирикии адабиёти шифоҳӣ ва хаттии бачагон ҳам барои бурроии забон, инкишофи нутқи бачагон, машқи ҳозирҷавобии онҳо аҳамияти муҳим дорад. С.Саидов таъкид кардааст, ки «тезгӯяк дар айни замон бозист. Бачагон як ё чанд калимаи душворталаффузро интихоб намуда, байни худ шарт мегузоранд ва мусобиқа мекунанд ва кӣ тезтару бехато калимаро талаффуз менамояд, ғолиб ҳисобида мешавад»[4, с.42].

Дар воқеъ кас ҳангоми тез гуфтан калимаҳоро хато талаффуз намуда, ҷои ҳарфҳоро нодуруст иваз мекунад. Масалан ба ҷои «Шохи сада серсоя» «Сохи сада серсоя» ё «Шохи шада шершоя»гуфтан мумкин аст.Бинобар ин, каси гӯянда бояд хеле диққат намуда, ҳангоми талаффуз калимаҳоро дурусту бурро талаффуз намояд, то ин ки дар мусобиқа ғолиб ояд.

Тезгӯяк дар назми адабиёти шифоҳӣ ва хаттӣ одатан аз ҷониби одамони синну соли калон, пеш аз ҳама аз ҷониби одамоне, ки барои хурдтаракону наврасон менависанд, эҷод мешавад. Яъне тезгӯяк барои кӯдаконе, ки нав ба сухан гуфтан оғоз намуда, дар талаффузи буррои калима ва таркибу иборахо, ҳиҷо ва ҳарфу овозҳои ташдиддор ва ҳарфу овозҳои алоҳидаи «р», «ш» (мисолашро дар боло ишора кардем), «т», «ҷ», «ч» ва ғайра душворӣ мекашанд, гуфта мешаванд:

Дар боғча як тутча,
Он тутча читу тутча?
ё ин ки:
Ҷуҷа ҷав аз ҷӯча ҷуст [5, с.43].

Имрӯз дар адабиёти бачагона ин анъанаи А.Деҳотиро бо як силсила тезгӯякҳояш барои кӯдакон Н.Бақозода эҷодкорона идома додааст. Инак, чанд тезгӯяк аз Н.Бақозода:

Маҷиди абҷир анҷир чид,
Чор ҷураи боғотӣ,

Чил чормағзи қоғотӣ...
Акат ангат чида хӯрд,
Андак ангат чида бурд.
Барра бачаи гӯсфанд,
Тойча бачаи саманд [5, с.139-140].

Чуноне ки мебинед, матни тезгӯяк нисбат ба дигар матнҳои асарҳои манзуми фолклорӣ ва хаттӣ кутоҳ буда, баъзан аз ду мисраи кӯтоҳ, ҳатто як мисраъ ва ё чуноне, ки намуна овардем, аз ду байт иборат мешаванд.

Чи тавре ки дар боло ишора намудем, А.Деҳотӣ ҳангоми таҳияи китоби хониш барои синфҳои ибтидоӣ як даста тезгӯяку чистонҳо аз адабиёти шифоҳӣ намуна овардааст. Чунончи чистонҳои зерин:

Ин сӯш арра, он сӯш арра,
Миёнаш - гушти барра (забон).
Як порча замин доштем... (мактуб).
Як суфача, панҷ бибича (каф ва панҷаи даст).
Аз асп баланду аз саг паст (зини асп) [4, с.25].

А.Деҳотӣ на танҳо дар зери таъсири тезгӯякҳои адабиёти шифоҳӣ чанд тезгӯяк гуфтааст, ӯ инчунин ба кӯдакону наврасон чанд чистони манзум ҳам эҷод намудааст.

Чистон қадимтарин ва маъмултарин жанри адабиёти шифоҳӣ буда, чун жанрҳои дигари фолклорӣ аз синни хурдӣ дар ташаккули шахсияти инсон, дар пешрафти дунёи маънавии ӯ нақши муҳим мебозад. Барои фароғат дар лаҳзаҳои дамгирӣ ва фориғ будан аз меҳнати ҷисмонӣ ва ҳам барои дарқ ва эҳсос намудани ҳаёту зиндагӣ жанри чистон истифода мешавад [5, с.13].

«Ҳанӯз дар гузашта, - менависад А.Сӯфиев дар чистонгӯӣ ва чистонёбӣ баробари калонсолон бачагони хурдсол низ иштирок менамуданд ва чистонбулбулон барин як навъи чистон ҳамчун машғулияти хоси бачагон дониста мешуд» [13, с.146].

Дар ҳақиқат чистонҳои завқовари ба тасвири предмету ашёҳои зиндагӣ бахшидашуда, хотироти бачагонро мустаҳкам мегардонад ва диққати онҳоро ба хусусиятҳои аҷоибу ғароиби табиати дилрабо ҷалб мекунад. Сӯҳбатҳои зинда ва пурҳаяҷон рӯҳи бачагонро баланд мебардорад. Бояд гуфт, ки «.... анъанаи чистонгӯӣ, албатта зери таъ- сири адабиёти шифоҳӣ дар адабиёти саддаи ХХ-и тоҷик ба туфайли эҷодиёти А.Лоҳутӣ, А.Деҳотӣ, М.Миршакар, С.Ҷавҳаризода оғоз ёфта, минбаъд тавассути эҷодиёти У.Рачаб, Н.Бақозода, Ғ.Мирзо, Гулчеҳра Сулаймонӣ, А.Бобоҷон, Нӯъмон Р., Ҷ. Ҳошимӣ ва дигарон идома ёфтааст, ки дар интишор ва такмилу эҷоди чистонҳо барои бачагон саҳми бориз доранд ва ин бори дигар аз таъсири зиёд доштани адабиёти шифоҳӣ ба адабиёти хатти огоҳӣ медиҳад»[5, с.47].

Инак, чанд намуна чистонҳои халқӣ :
Қолини калон дорем,
Тиллои бисёр дорем,
Як чодари зангорӣ,
Гилеми калони ранга,
Ҷавоб: осмон ва ситораҳо [13, с.56].
Афшонда наметонем.
Шумурда наметонем...
Шабҳо пуру рӯз холӣ.
Дарунаш пури танга

Дар боло ишора намудем, ки анъанаи чистонгӯӣ дар садаи ХХ дар зери таъсири адабиёти шифоҳӣ ба туфайли эҷодиёти А.Лоҳутӣ, А.Деҳотӣ, М.Миршакар оғоз ёфта, минбаъд дар эҷодиёти шоирони солҳои пас аз ҷанг ба адабиёти бачагона ворид шуда, идома ёфтааст. А.Деҳотӣ аз адибонест, ки дар зери таъсири устод С.Айнӣ ва А.Лоҳу- тӣ дар чистонгӯӣ барои бачагон пешоҳанг будааст. Ӯ вобаста ба дигаргуниҳои ҳаёти нав, пешравии илму техника дар мавзӯъҳои гуногун барои кӯдакон якчанд чистон эҷод намудааст. Чистонҳои трактор, тухми мурғ, ангур ва анҷир, автомобил, инчунин чистони «Корвони аҷоиб» (саволу ҷавоб дар ин чистон бо назм оварда шудааст Н.Г.) аз ҳамин ҷумлаанд.

Инак, чанд намуна аз ин чистонҳо:
Ҳаст як паҳлавони ғулғуланок,
Оҳанинҷисму оҳанинпӯшок.
Он шутур нею боркашон
Асп нею ба тохтан чақон.
Гов нею замин меронад,
Чист номаш,

*Канӣ кӣ медонад ? (ҷавобаш – **трактор** [4, с.297].*

Чи хеле ки мебинем, дар матни манзуми чистони мавриди назар

тамоми вижагиҳо ва унсурҳои шакли зоҳирӣ ва ботинии **трактор** таъкид гардидааст. Дар воқеъ – **трактор** оҳанинҷисму оҳанинпӯшок аст, уштур нест бор мекашад, асп нею лек чаққон метозад, гов нею замин меронад. Ҷавоби чистони манзуми дигари шоир « Автомобиль» аст, вале дар он аз унсури таркибии чистон «чист он?» истифода нашудааст, чунончи:

Аспе дорам беозор,
Монда намешавад ҳеҷ,
Хушсурату хушрафтор,
Доим ба гаштан тайёр [4, с.297].

аммо дар байти хотимавӣ нишонаҳои ин «аспи беозор»,»хушсурату хуш-рафтор»-ро таъкид менамояд:

Хӯрокаш обу бензин,
Поҳош бошанд аз резин [4, с.297].

Забони чистон равону сода буда, ба завқ, олами андеша ва сатҳи дониши бачаҳои синни хурди мактабӣ мувофиқанд, онҳо матлаби шоирро зуд пай мебаранд.

Ё ба чистони дигари шоир мутавваҷеҳ мешавем, ки маънои ҷавобаш **тухм** аст:

Аҷаб як шиша, ки дорад ду ранг об,
Надорад вай ба гармию хунук тоб.
Кунад ях ҳам зи сармои зимистон,
Ҳам аз гармии оташҳои сӯзон [4, с.297].

Чуноне ки мебинем, устод А.Деҳотӣ сифатҳои тухмро мантиқан дуруст муайян менамояд, чунки тухм дар сармо ва гармои баланд **«ях»** мекунад, бачаи хурдсол пас аз каме андеша ба ҷавоби чистон сарфаҳм меравад.

Чистони дигари шоир ба мавқею ҷои истифодаи ҳарфҳои **«а»** ва **«р»** робитаи наздик дорад. Масъала дар ин чистони манзум чунин гу-зошта шудааст:

*Миёни **«а»** ва **«р»** се ҳарфи дигар*
Бимонӣ, мехӯрӣ ду меваи тар [4, с.297].

Албатта, барои ҷавоби дуруст, аввал ин меваҳоро пайдо кардан лозим аст. Хонандаи хурдсол бояд кӯшиш кунад, ки аввал номи меваҳое, ки бо ҳарфи **«а»** оғоз ёфта, ба ҳарфи **«р»** анҷом меёбанд, пайдо кунад. Пас аз мулоҳизаву андешаҳои бачаҳо маълум мешавад, ки номи ин ду мева, яке **анҷир** ва дигаре **анҷир** будааст, зеро ин меваҳо бо ҳарфи **«а»** оғоз ёфта, ба ҳарфи **«р»** анҷом меёбанд.

Чистонҳои нахустини адабиёти хаттии кӯдакони тоҷик аз китобчаи «Чистонҳо»- и А.Лоҳутӣ, ки соли 1934 эҷод гардида, ба конференсияи Х- и ташкилоти пионерии Осиёи Миёна бахшида шуда буд, шурӯъ мегардад [7, с.69-71]. Мавзӯи чистонҳои А.Лоҳутӣ ба проблемаҳои муҳими ибтидои асри ХХ: ғалабаи Инқилоб, коллекти- вонидани мамлакат, ташаккул ва инкишофи миллатҳо, ба хизмати мардум омода шудани навгониҳои илму техника бахшида шуда буданд. Чистонҳои А.Лоҳутӣ бо назм эҷод шуда, суолу посух низ бо назм баён гардидаанд, муқобилгузорӣ ва муқоиса ҷавҳари чистонҳои Лоҳутианд. Миқдори суолу посухҳои чистонҳо шаштоанд. Танҳо овардани ду намуна аз суолу посух кифоя аст, ки ба моҳияти чистонҳои А.Лоҳутӣ сарфаҳм равем:

Савол: Ҳазорто буд ҷондор буд,
Ҳафто бечон қатор шуд,
Ҷавоб: Ҳазор уштур бо бор буд,
Ҳафто вагон қатор шуд,
Борҳошон як ҳазор буд.
Борҳошон ҳафт ҳазор шуд.
Борҳошон як ҳазор буд.
Борҳошон ҳафт ҳазор шуд [7, с.72].
Борҳошон як ҳазор буд.
Борҳошон ҳафт ҳазор шуд.
Борҳошон як ҳазор буд.
Борҳошон ҳафт ҳазор шуд [7, с.72].

«Чистонҳои А.Лоҳутӣ ,- менависад С.Саидов, - дар равияи чистонҳои халқӣ гуфта шудаанд. Оҳанг, вазн ва забони онҳо бо услуби чистонҳои халқӣ мувофиқат дорад, вале усули пешгирифтаи А.Лоҳутӣ аз чистон- ҳои халқӣ фарқ дорад» (10, 69). Чистон зерин далели ин даъвост:

Савол: Худаш оҳан, дилаш об,
Борони ӯ беҳисоб Ҷавоб:
Аз оҳан асту сахта Тиллои сафедаш – пахта,
Обаш оташ меборад.
Тиллои сафед меорад.
Дарунаш аз бензин пур,
Номаш бувад трактор [7, с.69].

Ба рӯҳи чистонҳои халқии бачагона наздик будани чистонҳои А.Лоҳутӣ боиси он шудааст, ки қисме аз онҳо бо мурури замон моли халқ шудаанд ва аз забони бачагон ба гӯш мерасанд. Чистони номбурда аз ҳамин қабил чистонҳои шоир аст.

Анъанаи чистонгӯӣ дар адабиёти бачагонаи тоҷик ба туфайли эҷодиёти А.Лоҳутӣ ва А.Деҳотию М.Миршакар сар шуда бошад ҳам, усули чистонгӯии онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунад. Масалан ба чистонҳои А.Лоҳутӣ мӯъҷазию конкретбаёнӣ хос бошад, ба «Чистонҳои Бобосалом»-и М.Миршакар нақлу панддиҳӣ ва кашолёбии мазмун му-шоҳида мешавад. Масалан Бобосалом як гурӯҳ бачагонро ҷамъ карда ба онҳо савол медиҳад:

- *Бачагони азизам,*
- *Чӣ аз ҳама фарбеҳтар?*
- *Чӣ ширин?*
- *Диҳад ҷавоби дуруст*
- *Ҳадя аз барои ӯст [7, с.69].*
- *Дорам саволе чунин*

Чӣ тезравтар?
Ҳар кас ба ин саволам
Китобчаи зебое

Бачагон кӯшиш мекунанд, ки ба ин саволҳо ҷавоби дуруст диҳанд. Аммо ҷавоби ҳеҷ кадоми онҳо Бобосаломро қонеъ намекунонад. Дар охир Муҳаббат ном духтараке ба саволи Бобосалом ҷавоби дуруст медиҳад:

Гуфт: -Аз ҳама фарбеҳтар
Ҳар сол хирвор – хирвор
Аз ҳама тезравтар аст,
Тай мекунад оламро
Хоб аз ҳама ширинтар
Қанду шакар ё асал,
Замини мо мебошад...
Ганҷу неъмат мебахшад.
Фикру хаёли одам,
Дар як лаҳза, дар як дам.
Одамро мекунад маст,
Дар назди вай бекор аст [7, с.72].

Чи хеле ки мебинем, дар чистонҳои М.Миршакар, махсусан «Чистонҳои Бобосалом» гузориши чистон ва ҷавоб мӯъҷазу конкрет нест. Ӯ усули чистонгӯиро каму беш такмил додааст, он мушаххас- баёние, ки хоси жанри чистон аст аз байн бурдааст.

Дар адабиёти хаттии бачагонаи тоҷик намунаи аввали чистонҳои математикиро низ устод А.Лоҳутӣ эҷод кардааст. Ба қавли С.Саидов «Дар байни чистонҳои А.Лоҳутӣ чистони «Мо дорем чандто булбул»?, ки услуби равону сода дорад ва ба табъи бачагон хеле мувофиқ аст, ин чистони математикист, ки аз як тараф бачаро барои ҳалли масъалаҳои мураккаб тайёр кунад, аз тарафи дигар ҳамчун асари бадеӣ дар онҳо ҳисси эстетикӣ бедор мекунонад» [8, с.75-76].

Чистони «Мо дорем чандто булбул?» талаб мекунад, ки чандто будани «шохи гул» ва чандто будани «булбул» муайян карда шавад. Шумораи «булбул» ва «шохи гул» аз хонанда пинҳон карда намеша- вад. Илова ба ин, ба хонандаи хурдсол ду варианти чистон пешниҳод мешавад. Варианти 1:

Мо дорем чандто булбул? Чанд дона ҳам шохи гул,
Агар ба ҳар шохи гул, Биншинад якто булбул ?
Мемонад якто булбул, Танҳову бешохи гул.
Варианти 2.
Агар ба ҳар шохи гул, Биншинад дуто булбул
Мемонад як шохи гул Дар ин сурат бебулбул [13, с.46].

Воқеан, чистон, луғз, муаммо жанрҳои оммавӣ буда, дар ёфтани ҷавоби он гуруҳи бачаҳо иштирок мекунанд. Аз ин ҷиҳат чистони номбурдаи А.Лоҳутӣ бо чистони «Корвони аҷоиб»- и

А.Деҳотӣ, «Чистонҳои Бобосалом»-и М.Миршакар, чистони «Чанд гул дорад Гулдаста»-и У.Раҷаб то як андоза ҳамоҳангӣ доранд ва ба чистон-булбулон хеле наздиканд. Аммо усули чистонгӯии А.Лоҳутиро беш аз ҳама А.Деҳотӣ дар чистони «Корвони аҷоиб» эҷодкорона идома додааст ва мавзӯи баҳси чистони А.Деҳотӣ мӯрчаҳо ва меҳнатдӯстии онҳо қарор гирифтааст.

Дар чистони»Корвони аҷоиб»-и А.Деҳотӣ ҳам саволҳо дар шаш байт дар қофиябандии маснавӣ ва ҳам ҷавобҳо дар шаш байт дар қофиябандии маснавӣ оварда шудаанд, чунончи:

Савол: Меравад корвон қатор – қатор,
Хурд - хурд асту беҳад бисёр.
Ҷавоб:- Ҳаст ин корвони мӯрчаҳо,
Ки ба чаққонианд дар равуо.
Савол: Мекашад ҳар куҷо, ки хоҳад роҳ:
Дар замин, бар дарахт, дар таги чоҳ.
Ҷавоб:Ҷасади хурду ин қадар ғайрат,
Ҳамаро кардааст дар ҳайрат... [4, с.293].

Дар бораи мӯҳташшамии ҷамъияти мӯрчаҳо дар адабиёти классикӣ Сайидо дар «Баҳориёт», дар адабиёти муосир А. Деҳотӣ дар чистони манзуми «Корвони аҷоиб» ибрози андеша намудаанд. Сайидо дар «Баҳориёт» образи мӯрчаро ба образи шер муқобил мегузорад ва аз забони мӯрча ба шер мегӯяд: «Тифлони ширмасти ман имрӯз шергир, Хешони нотавони мананд, аз ту комрон». Агар Сайидо ягонагии ҷамъияти мӯрчагонро ба ягонагии оммаҳои халқ монанд карда бошад, А.Деҳотӣ дар чистони манзуми «Корвони аҷоиб», ки соли 1948 барои кӯдакону наврасон эҷод намудааст, тавассути саволу ҷавоб ба қувваю бозӯи мӯрчагон баҳои баланд додааст:

Савол:- Чист ин корвон, ки нест дар он,
На шутур, на аробаву на вагон?
Ҷавоб: Аз баҳор аст то ба вақти хазон,
Кори ҳар мӯрча: кашон - кашон.
Савол:- Чист ин корвони ҳарҷогард,
Ки ба роҳаш на чанг асту на гард?
Ҷавоб: Дар зимистон ба хона ҷой шавад,
То баҳори дигар ба хоб равад [4, с.294].

Маҳз эҷоди ана ин гуна чистону тезгӯякҳо саҳми Деҳотиро дар адабиёти бачагона мушарраф намудааст.

АДАБИЁТ

1. Амонов Р. Таърихи адабиёти советии тоҷик.Ҷилди 6. Қисм 1. / Р.Амонов // Адабиёти бачагона. – Душанбе: Дониш, 1982.-346 с.
2. Амонов Р. Адабиёт ва бачагон. / Р.Амонов - Душанбе: Ирфон,1981.- 244 с.
3. Гулчеҳра С. Сичароғ. / С. Гулчеҳра -Душанбе: Адиб,1988.-320с.
4. Деҳотӣ А. Китоби хониш //Барои синфи дуюми мактабҳои ибтидоӣ, нашри 1Х. / А. Деҳотӣ - Сталинобод: Нашр.давл.тоҷик, 1959.-163с.
5. Деҳотӣ А. Куллиёт. Ҷилди 1. / А. Деҳотӣ // Назм.-Душанбе: Ирфон, 1965.-373 с.
6. Деҳотӣ А. Бунафша. –/ А. Деҳотӣ Душанбе: Нашр.давл.тоҷик,1963.- 71с.
7. Лоҳутӣ А. Куллиёт Ҷилди 2.- / А.Лоҳути - Душанбе:Нашр.давл.тоҷик, 1961-443с.
8. Миршакар М. Чистонҳои Бобосалом. / М.Миршакар - Сталинобод: Нашр.давл.тоҷик, 1951.- 17 с.
9. Саидов С. Адабиёти бачагона. /С. Саидов - Душанбе: ДДОТ – и С.Айнӣ, 2019.-с.383.
10. Саидов С. Эҷодиёти Абулқосим Лоҳутӣ барои бачагон ва наврасон. // Дастнависи дисс. барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои филол. / С. Саидов -Душанбе, 1986. -199 с.
11. Саидова М. Садриддин Айнӣ - нависандаи бачагон. / М.Саидова -Душанбе: Ирфон, 1973.-142 с.
12. Саидов С. Адабиёти бачагона. / С.Саидов-Душанбе: ДДОТ – и С.Айнӣ, 2019.-383 с.
13. Сӯфиев А. Чистонҳои халқии тоҷикӣ. / А.Сӯфиев –Душанбе: Дониш,1972.-176 с.
14. Ҳазратқулова Н.М. Поэтикаи ашъори бачагонаи Убайд Раҷаб (дастнависи рисолаи номзадӣ барои дарёфти унвони номз. илм. филол. / Н.М.Ҳазратқулова.- Душанбе, 2016.-166 с.

СКОРОГОВОРКИ И ЗАГАДКИ В ТВОРЧЕСТВЕ А. ДЕХОТИ

Автор статьи рассказывает о роли скороворок и загадки в творчестве Абдусалома Дехоти. На самом деле Абдусалом Дехоти написал интересные и трогательные скороговорок и загадки для детей и подростков, которые внесли значительный вклад в развитие детской литературы 30-60-х годов XX века.

Например, загадки и скороковорок улучшают и развивают мышление детей дошкольного и ученики старших классов средней школы, и развивает их положительные черта характера.

Небольшие фольклорные жанры, такие как скороговорки и загадки, играют значительную роль в воспитании нового поколения 30-60-х годов XX века. Они представляют собой формирование произношения некоторых букв и звуков у учащихся, а загадки, описывающие предметы и события повседневной жизни человека, могут обогатить словарный запас и знания подростков.

Как исследователь детской литературы, Абдусалом Дехоти много использовал загадки и скороговорки в своих учебниках для школьников.

Загадки и скороговорки также имеют большое значение в интеллектуальном развитии детей и подростков.

От детского сада до школы и от младшего до среднего школьного возраста старшие школьники больше интересуются небольшими жанрами народной устной литературой.

Это особенно важно для детского сада и младшего школьного возраста, так как позволяет научиться правильно читать сложные слова и повысить свою грамотность.

Ключевые слова: *Абдусалом Дехоти, скороговорка, загадка, учебник, предметы быта, мысль, размышление, повторение, детская литература.*

TONGUE TWISTERS AND RIDDLES IN THE WORKS OF A. DEHOTI

The article explores the role of tongue twisters and riddles in the work of Abdusalom Dehoti. In fact, Abdusalom Dehoti wrote interesting and touching tongue twisters and riddles for children and adolescents, who made a significant contribution to the development of children's literature in the 30-60s of the twentieth century.

For example, riddles and tongue twisters improve and develop the thinking of preschoolers and high school students, and develops their positive character traits.

Small folklore genres such as tongue twisters and riddles play a significant role in the upbringing of a new generation of the 30-60s of the twentieth century. They represent the formation of the pronunciation of some letters and sounds in students and riddles that describe objects and events of a person's daily life can enrich the vocabulary stock and knowledge of adolescents.

As a researcher of children's literature, Abdusalom Dehoti used riddles and tongue twisters a lot in his textbooks for schoolchildren.

Riddles and tongue twisters are also of great importance in the intellectual development of children and adolescents.

From kindergarten to school and from elementary to middle school age, older students are more interested in small genres of folk oral literature.

This is especially important for kindergarten and primary school age, as it allows you to learn how to read complex words correctly and improve your literacy.

Keywords: *Abdusalom Dehoti, tongue twister, riddle, textbook, household items, thought, reflection, repetition, children's literature.*

Сведения об авторе:

Норова Г.Р. *- старший преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета именни Садриддина Айни: тел: (+992) 935314731.*

About the author:

Norova G.R. *- senior lecturer teacher in the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni: Phone: (+992) 935314731.*

ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТ ДАР ПОВЕСТИ «МУНИРА»-И ЮСУФ АКОБИРОВ

Қаландарзода Ш.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дигаргуниҳои бузурги иҷтимоӣ, сиёсӣ, ва иқтисодие, ки дар ҳаёти мамлакат ва халқ ба вуҷуд меояд, бевосита ба хислату характер, маънавиёту ҷаҳонбинӣ ва тамоми фаъолияти ҷамъиятиву шахсии инсон ба тарзе осори худро мегузорад. Дар адабиёти тоҷик аз солҳои 60-70-уми асри XX сар карда, низ ин гуна таҳаввул ба вуҷуд омад. Тамоми адибону нависандагон аз байни ҳамаи жанрҳои адабӣ рӯй ба қиссапардозӣ оварданд.

Нависандагони тоҷик бо мақсади ба талаботи бадеию эстетикии давр ҷавоб гардонидани имконоти жанри повестро ҳамаҷониба истифода карданд. Дар адабиёт масъалаҳои тадқиқи бадеӣ, ахлоқи иҷтимоӣ, дунёи ботиниву маънавиёти инсон ба мадди аввал гузашт. Дар чунин офаридаҳо аз як тараф асоси иҷтимоию сиёсӣ, таърихӣ ва ахлоқиву психологии ин ё он характеру амалиёти персонаж ба тадқиқ гирифта шавад, аз тарафи дигар воқеаҳои атроф, масъалаҳои зиндагӣ, хислату рафтори одамон аз назари қаҳрамони асар санҷида ва баҳо дода мешавад, ки ин аз имконияти васеи чунин тарзи тасвир дарак медиҳад. Нависандагони тоҷик дар даҳсолаҳои охир мувофиқи қудрату савияву маҳорат ва услубу нигориши худ ба дарки бадеии жанри мазкур зиёд пардохтаанд. Маҳз

туфайли чунин тарзи тадқиқи воқеият ва инсон повести тоҷик мавқеи худро чун жанри адабӣ дар адабиёт боз ҳам мустаҳкамтар кард.Чунин тарзи тасвир дар адабиёти тоҷик аз асарҳои Ҷалол Икромӣ «Ман гунаҳкорам», Пулод Толис «Тобистон», Фазлиддин Муҳаммадиев «Одамони кӯҳна», «Дар он дунё» ибтидо гирифта минбаъд дар повестҳои Юсуф Акобиров, Сорбон, Муҳиддин Хоҷаев, Саттор Турсун, Урун Кӯҳзод дар шаклу навъҳои гуногун инкишоф ёфтааст. Тамоми повестҳое, ки дар солҳои 60-уми асри гузашта ба майдони адабиёт омадаанд ва мавзӯашон муосир аст, ба масъалаи ахлоқ бахшида шудаанд.

Ҳамаи асарҳои насрии адабиёти тоҷик, ки дар солҳои 60- 70-уми асри гузашта ба табъ расида, ҷиҳатҳои гуногуни мавзӯъҳои ахлоқиро баррасӣ намудаанд. Ин нависандагон қаҳрамони нав, қаҳрамони ҷавонро ба майдони адабиёт ворид намуданд. Нависандагони ҷавон ҷавononи ҳамсоли худро қаҳрамони асосӣ дар асарҳояшон қарор додаанд. Дар давраи асосии инкишофи насри тоҷик, дар асарҳое, ки ба мавзӯи замон бахшида шуда буд, масъалаи марказӣ масъалаи ахлоқ буда, қаҳрамони асосӣ ҷавononи он рӯзгор буданд.

Дуруст муайян кардани мавзӯъ, интихоби қаҳрамон ба нависанда осон даст намедиҳад. Барои ҳалли бадеии мавзӯи муҳим, ҳамаҷониба нишон додани симои олии қаҳрамоне, ки аз ҳаёти воқеӣ гирифта шудааст, маҳорати баланди касбӣ, ҷаҳонбинӣ, диди эстетикии нависанда муҳим арзёбӣ мегардад.

Муваффақият ва камбудиҳои насрнависони ҷавон дар ҳалли мавзӯҳои замони ҳозира бештар дар эҷодиёти Юсуф Акобиров намоён аст.

Юсуф Акобиров дар асарҳои худ бештар кӯшидааст, ки ба мавзӯи рӯзгори ҷавononи онрӯза, (хадаф чавononи солҳои 60-70-и садаи ХХ Қ.Ш) роҳҳои асосии рушду такомул ва ташаккули характери онҳост. Сотим Улуғзода дар сарсухани повести «Баъде, ки осиё бозмонд» навиштааст: «Дар повест такомули фикрӣ ва маънавии як нафар ҷавони содаи қишлоқӣ – аввал шогирди осиёбон ва баъд шофери колхоз, ғалабаи виҷдони пок ва ишқи пок тасвир меёбанд»[2, с.109].

Зиндагонии аксари қаҳрамонҳои Акобиров сахтиҳо дорад, онҳо душвориҳои зиёдеро паси сар карда, бо мамоният ва таассуроти мухталиф мубориза бурда, дар ҳаёт ба худ роҳ кушодаанд ва хислатҳои ҳамидаи инсонии онҳо дар давоми ҳамин мубориза ҳосил гардидааст. Образҳои офаридаи Ю.Акобиров Азиз, Дадаҷон, Мунира ва Мурод бисёр ҷиҳатҳои типии роҳи ҳаёти ҷавononи онрӯзаи тоҷикро ифода мекунанд. Дар ҳаёт роҳ гум кардани ҷавонон ва дар охир ба кӯи нокомӣ даромадани онҳо аксаран аз он сабаб рӯй медиҳад, ки онҳо аз аввал дидаи ибратбин надоранд, рафтору гуфтори мардуми атрофро бо ҷиддияти тамом ба мулоҳиза намегиранд ва ба калонсолон кӯр-кӯрона тақлид мекунанд.Образҳои мазкур аз камтаҷрибагӣ ба саҳв роҳ медиҳанд, баъди мушкилоти зиёдро паси сар кардан пухта мегардад. Дар натиҷаи муборизаву талош ба мақсад расидани образҳо хусусияти образофариниии Юсуф Акобиров мебошад.Ин аст, ки ин раванд дар тарбияи ахлоқии насли ҷавон таъсири мусбат мерасонад.

Барои тарбияи ҷавononи арзандаи замони нависанда, муҳити тарбия ва ба камол расидани онҳо, аҳамият дорад.Бурду бохт, шикасту рехти ҳар як образ дар зиндагӣ боиси ташаккули он мегардад. Ҳамин равишро мо дар асарҳои Акобиров мушоҳида карда метавонем.

Асоси хислатҳои мусбат ва бардаму пуркуввати Азиз, Мунира ва Мурод аз меҳнат ва муҳити меҳнаткашон аст. Ҳаёти хоксорона ва меҳнати ҳалоле, ки Азиз дар осиё, Мунира дар оила, Мурод дар бригадаи трактории коммунист Афзал ба сар мебурд, дар сирати ҳар кадоми онҳо таъсире дорад. Дар ин образҳо заминаи характер, нуқтаи аввали инкишофи он дуруст нишон дода шудааст ва бинобар ин дар бисёр мавридҳо рафтори онҳо асоснок аст.

Дар повести «Мунира»- и Юсуф Акобиров , ки персонажи асосиаш Мунира ном як духтараке мебошад, ки дар яке аз деҳотҳои дурдасти кӯҳистон зиндагӣ мекунад, сахтиҳои рӯзгор, зиндагии хоксорона ва ҷидду ҷаҳд барои расидан ба қуллаи мақсуд нишон дода шудааст. Дар повест нависанда марҳилаи дуру дароз аз партаи мактабӣ то ба дараҷаи номзади илмҳои химия гардидани Мунираро тасвир кардааст.Повести мазкур аз нишон додаани ҳарруза гузашти рӯзгори оилаи Мунира дар солҳои мудҳиши Ҷанги Бузурги Ватанӣ оғоз меёбад. Дар тасвири нависанда оилаи Мунира аз панҷ нафар иборат буда, падараш мисли тамоми мардуми ватандӯсти замони Шуравӣ ба майдони ҳарбу зарб ба фронт меравад. Аз ин рӯ дар хона чор нафар зан зиндагӣ мекунад:Модар, Гулбаҳор, Гулоро ва Мунира.

«... Ин модари бечораи ман чаҳор моҳ боз чӣ азобҳоеро аз сар намегузаронад ва чӣ гуна бардошт дода, ором мехобад! Дасту поҳои ӯ тамоман аз кор баромадаанд, аз ҷояш хеста наметавонад- ба дарди тарбод гирифтор аст.»[4, с.111-112]

Акобиров сахтии ҳаёти маишии оилаи Мунираро дар повест чунин тасвир наудааст:

«Гулоро як хокандоз лахчаи лолагун оврда дар сандалӣ андохт. Аз паси вай Гуландом ду коса шир гирифта даромад.

... Ман ба чустуҷӯи дастархон рафтам ва аз мадон онро ёфта се- чор заҳора печонида овардам.

...Гуландом ва Гулоро нимсеру нимгурусна таҳтӯл карда, баромада рафтанд « [4, с.113].

Нависанда образи Мунираро зина ба зина ташаккул медиҳад. Гарчанде модари Мунира ба вазифаи фарроши мактаб таъйин шуда бошад ҳам духтарон Мунира ва Гулоро вазифаи модари беморрро ҳар рӯз анҷом медоданд. Яъне нависанда образи марказиро дар кураи меҳнат обу тоб додан мехоҳад. Мунира ҳам ба корҳои модараш кӯмакрасон аст ва ҳам ба таҳсил шавқу рағбати беандоза дорад. Барои ба таҳсил дар Тошканд сафарбар шудани Мунира саҳми муаллима Шербакова назаррас аст. Нависанда мисли тамоми аҳли калами замони шуравӣ образи намояндагони мардуми русро дар асараш тасвир кардааст, ки ин амали нависанда маъмулӣ аст.Нависанда ба тасвири хонаи Шербакова пардохта сипас ба мақсади асосӣ, ба таҳсил фаро гирифтани Мунира мепардозад:

Мехоҳӣ, ман туро хурсанд кунам?- пурсид муаллима.

Чӣ хел хурсанд мекунед?- ҳайрон шуда гуфтам ман. Аз дидам гузашт, ки шояд дар хусуси падарам ягон хабари хуш оварда бошад.

Набошад нағзакак гӯш кун,- гуён ба гап даромад муаллима.- Ман ба як маҷлиси калон рафта будам. Он ҷо дар бораи хондани духтарҳо бисёр гап шуд. Ман дар ҳамин маҷлис нишаста, дар бораи ту ва дугонаҳоят фикр кардам . Мана имсол шумо, дувоздаҳ нафар духтар синфи даҳумро тамом мекунед. [4, с.115].

Бо раҳнамоии Шербакова Мунира донишҷӯи университети Тошканд шуд. Нависанда Мунираро зина ба зина ташаккул медиҳад. Айёми донишҷуи мушкилоти омузиш, ба замми ин оиладор шудан Мунираро аз таҳсил дур намекунад, балки бо хама мушкилиҳои пешомада талош намуда, ҳам дарс ва ҳам зиндагиашро ба низом медарорад. Баъди хатми донишгоҳ соли 1948 ӯ ҳамроҳи шавҳараш Латиф ба Тоҷикистон меояд ва дар нахустин Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба ҳайси муаллимаи химия фаъолият мекунад.

«Дар солҳои аввал кори аз ҳама мушкил дар университет- ин давраи қабули ҳарсола буд. Аз районҳои дур талабагон, хусусан духтарон кам ба хондан меомаданд. Бинобар ин ҳар тобистон бо супориши ректор гурӯҳе аз муаллимони университет ба районҳо рафта, бевосита дар имтиҳонҳои мактабҳо иштирок намуда, талабагони қобилиятнокро интихоб ва ҷамъ карда, ҳамроҳи худ гирифта ба Душанбе меомаданд»[4, с.166].

Мунира дар баробари муаллимаи университет буданаш дар оила зан аст. Хамсар ва аҳли хонаводаи шавҳар ба рӯзгории ҳаррӯзаи ӯ дахолат мекарданд. Ҳамин буд, ки баъди суханҳои пичингомези ҳаррӯзаи хоҳаршӯяш Фотимабибӣ, бефарзандӣ косаи сабраш лабрез шуду ба шавҳараш таклиф намуд:

«Чӣ таклиф ?- бо тааҷуб пурсид Латиф. Ӯ бо ҳар ду дасташ миёнашро дошта, дар болои сари ман рост меистод. Ман дар стул менишастам.

-Ҷудо мешавем, ба ман иҷозат деҳ ту зани дигар гир!- гуфтам.

-Ту чиҳо мегӯӣ?-ӯ ба ҳар ду дасташ манаҳи маро бардошта, хам шуда ба рӯям нигоҳ мекард:

-Туро ҳеҷ кас пеш накардааст- ку.

-Не, ман худам меравам ...- гуфтам. [4, с.174]

Дар бораи повести «Мунира», дараҷаи ташаккули каҳрамон, муносибати образҳо дар асар фикру андешаи мунаққидону адабиётшиносон гуногун аст. Бархе ба он андешаанд, ки асарҳои Юсуф Акобиров сатҳӣ буда, дар он муносибати образҳо дуруст нишон дода нашудааст, чунки худи нависанда дар эҷоди онҳо маҳорати баланди эҷодӣ нишон надодааст.

Гурӯҳи дигари мунаққидон бошанд, дар он назаранд, ки набояд тамоми эҷодиёт, хусусан ба повестҳои Акобиров ин гуна бемулоҳизагӣ нишон дод, зеро кулли осори адибро зери танқиди сахти адабӣ гирифтан аз рӯйи инсоф нест. Мунаққид ва адабиётшинос Ҷӯра Бақозода дар хусуси повести «Баъде, ки осиё бозмонд» иброз медорад: «Муаллиф тамоми асарро дар асоси тасвироти ҷузъии «зиддияти» характери қаҳрамони худ, ихтилофоти тасодуфию майдаи байни персонажҳо ва масъалаҳои дорои аҳамияти дуюмдараҷа ба миён овардааст». [2, с.129]

Бақозода андешахояшро идома дода, «Акобиров дар солҳои охир бисёр ҳикоя ва повестҳо таълиф кард, вале онҳо ба муваффақият сазовор нашуданд, балки комёбиҳои пештараи муаллифро нопадид карданд. Чунин тасаввуроте пайдо мешавад, ки Акобиров аз ҷустуҷӯ бозмонд, воқеаҳои нави зиндагиро намедидагӣ шуд ва ба таври нав дарк намудани онҳоро низ фаромӯш кард»[2, с.129].

Адабиётшинос Атахон Сайфуллоев андешаҳои Ҷӯра Бақозодаро рад намуда, таъкид мекунад, ки «Дар бораи эҷодиёти Акобиров ин гуна ҳукми қатъӣ баровардан аз рӯйи инсоф нест. Зеро ки ҳар касе, ки ба кори илмӣ андак ошност, хуб мефаҳмад, ки эҷодкорӣ бе муваффақият ва камбудӣ намешавад. Муваффақият ва нуқсонҳои повестҳои Акобиров низ натиҷаи ҷустуҷӯҳои эҷодии ӯст. Ҳарчанд дар осори ӯ такрори баъзе лавҳаҳою образҳои инсонӣ мушоҳида мешаванд, вале аз рӯйи инсоф бояд гуфт, ки ҳар як повести ӯ тасвири хоҷагии қишлоқ ва меҳнату муборизаи содиқонаи

деҳотро дар адабиёт аз ягон ҷиҳат пурра менамояд ва ҳама якҷоя манзараи умумии ҳаёти колхозиро дар давраи пас аз ҷанг нишон медиҳанд « [2, с.129].

Дар бораи образи Мунира дар повест мунаққид ва адабиётшинос Атахон Сайфуллоев зикр мекунад, ки «...нависанда кӯшиш кардааст, ки роҳи тайкардаи ӯро (Мунира К.Ш) аз курсии мактабии қишлоқ то дараҷаи номзади илмҳои химия нишон диҳад ва ба ҳамин восита ҳаёти маишӣ ва азму суботи духтарони тоҷикро дар роҳи илму маърифат ва хизмати халқ бо лавҳаҳои бадеӣ иншо кунад. Вале ҳамин протсесси мураккаби зиндагӣ бисёр сода ва рӯякӣ инъикос ёфтааст. Мунира бе имтиҳони қабул ба донишгоҳ дохил мешавад, ба осонӣ он ро хатм мекунад ва бе ягон душворӣ номзади илм мегардад. Нависанда баъзе мушкилиҳои ҳаёти маишии Мунираро дар давраи ҷанг ва носозии ҳаёти оилавиашро тасвир карда бошад ҳам , ҳаёти маънавии ӯро чун санъаткор нишон дода натавонистааст» [3, с.130].

Ба андешаи мунаққидон дар повести Акобиров баёноти хушку холӣ ва беисбот, услуби номуайяни бетаъсир ва тасвироти рӯякӣ ҳукмрон аст. Мунаққид Ҷ.Бақозода сабаби комил наудани образҳоро дар пурра кушода натавонистани нависанда дида таъкид мекунад, ки «Характери персонажҳо намоён буда, нависанда онҳоро то ба охир нарасонда, дар нимароҳ нигоҳ медорад ё худ зуд ба ҷойи дигаре мефиристад. Аз ин рӯ суханони онҳо нотамом монда, маънои амал ва моҳияти зиндагии онҳо маълум намегардад» [2, с.131].

Хулоса, повести «Мунира»-и Акобиров дар баробари муваффақиятва хонданбоб буда, дар замони худ ифодакунандаи ҳолати руҳию равонии чавонони замони нависанда мебошад, зеро бурду бохти повести Ю.Акобиров натиҷаи заҳмат ва ҷустуҷӯҳои эҷодии худи нависанда аст.

АДАБИЁТ

1. Маҳкамова Ш.Повест ва инкишофи он / Ш. Маҳкамова - Садои Шарқ №7 1980. - С.145-148
2. Сайфуллоев А.Ҷустуҷӯ ва бозёфт / А. Сайфуллоев - Садои Шарқ №2 - 1962 - С. 126-137
3. Шукуров М. Воқеа ва характер / М. Шукуров - Садои Шарқ № 2 1969 с. 108-124
4. Юсуф Акобиров « Мунира» / Ю. Акобиров-Душанбе, Ирфон-1966. - С.108-186

СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ В ПОВЕСТИ «МУНИРА» ЮСУФА АКОБИРОВА

В статье рассматривается вопрос становления личности образов, созданные известным писателем Юсуфом Акобировым, особенно в повести «Мунира», и обращает внимание учёных на основные вопросы личности Мунiры, и её статуса и места в повести. Автор подчеркивает, что Мунира - одна из самых активных героин и, как и Мурод, Азиз и Дададжон, прожила тяжелую и трудную жизнь. Именно её победы и поражения в жизни сделали её совершенным и независимым человеком. Автор описывает жизнь Муниры от школы до кандидата химических наук.

В статье отражены взгляды критиков и литературоведов на успехи и недостатки писателя, показана красота повести. В статье также содержится интересная информация о содержании дебатов вокруг отдельных работ автора.

Ключевые слова: *рассказ, становление личности, Мунира, критики, литературовед, статус, героиня, писатель*

FORMATION OF PERSONALITY IN YUSUF AKOBIROV'S «MUNIRA» NOVEL

The article explores the issue of the formation of the personality of the images created by the famous writer Yusuf Akobirov, especially in «Munira» novel, and the author of the article draws attention of scientists to the main issues of Munira's personality, and her status and place in the novel. The author emphasizes that Munira is one of the most active heroin and, like Murod, Aziz and Dadajon, experienced a hard and difficult life. It was her victories and defeats in life that made her a perfect and independent person. The author describes Munira's life from being a pupil at school until becoming candidate of chemical sciences.

The article reflects views of critics and literary critics on successes and shortcomings of the writer, shows the beauty of novel. The article also contains interesting information about the content of debates around individual works of the author.

Keywords: *story, personality formation, Munira, critics, literary critic, status, heroine, writer*

Сведения об авторе:

Каландарзода Шукрона Назарали *– Phd докторант третьего курса кафедры теории и истории таджикской литературы факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел.: +992907757273*

About the author:

Kalandarzoda Shukrona Nazarali *– third year Phd doctoral student of the Department of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Tel.: (+992) 907757273*

РОБИТАИ ВАЗН ВА МӮҲТАВО ДАР ШЕЪР

Наҷибуллоҳ Қ.
Донишгоҳи милии Тоҷикистон

Ҳар як аз авзони шеър дорои мусиқӣ ва ҳолати хосе аст, ки Донишмандони гузаштаи мо дар ин маврид ишораҳое доранд, аз ҷумла, Ибни Сино мегӯяд: «Вазнҳое ҳаст сабук ва вазнҳое сангин ва муаққар».[1, с.78]

Аз тарафи дигар ҳар шеъре вобаста ба мӯҳтаво ва ҳолати отифияш бо вазни хосе мутобиқат дорад. Ба ибораи дигар, шоир аз миёни авзони шеър вазнеро, ки бо мӯҳтаво ва ҳолати инфиъолии шеър ҳамоҳанг бошад, бармегузинад. Ин интихоб бештар огоҳона нест, ба ин сурат, ки ибтидо шоир мӯҳтавои шеърашро дар назар бигирад ва сипас вазнеро, ки бо он муносиб аст, итихоб кунад, балки мӯҳтавои шеър бо вазнаш ба шоир илҳом мешавад ва дар ин маврид Арасту чунин гуфтааст: «Дар воқеъ ҳамон табиати мавзӯъ аст, ки моро ба интихоби вазни муносиб ҳидоят мекунад» [2, с.23]. Ва ба гуфтаи Сируси Шамисо: «Вазн дар хуни шоир аст…» [3, с.100]. Албатта, дар мавриди достонсароӣ ва мавзӯъпардозӣ шоир вазнро мутаносиб бо мавзӯъ интихоб мекунад. Ба ҳар ҳол, мӯҳтаво ва мавзӯъи ҳар шеъре бо вазни хос созгор аст. Хоҷа Насир дар мавриди ин ки дар шеъри юнонӣ ҳар вазн ихтисос ба ғарази хосе дорад, чунин мегӯяд: «Юнониёнро ағроз маҳдуд будааст, дар шеър ва ҳар якеро вазне хоси муносиб, масалан, навъе будааст муштамил бар зикри хайру ихёр ва тахаллус ба мадҳи яке аз он тоифа, ки онро тарофудё (трожедӣ) хондаанд ва он беҳтарин навъ будааст ва онро вазни бағоят лазиз буда ва навъе дигар муштамил бар зикри шӯрур ва разойил ва ҳаҷви касе ва навъе муштамил бар умури ҳарбу ҷидол ва таҳайюҷу ғазабу зуҷират ва навъе дигар муштамил бар умури маъод ва таҳвили нуфуси шарира ва навъе дигар муқтазои тарабу фараҳ ва навъе дигар муштамил бар сиёсат ва навомис ва ихёри мулук ва ҳамчунин анвоъи дигар ва ҳар навъеро аҷзое хоси мураттаб ва муваддӣ ба мақсуд [4, с.103]. Ва чун авзону тахайюлоти муносиби ҳар навъе муқорини он истеъмол мекардаанд, онро таъсири бештар будааст ва бар ҷумла чун дар ин рӯзгор он сиёқат маҳҷур аст, аз шарҳи он анвоъ фойида зиёдат сурат набандад». Нимо Юшиҷ мегӯяд, ки баъзе аз шоирон дар ашъоре сиёқати қудаморо дар ҳамоҳангии ағрози шеър ва авзон накардаанд ва дар натиҷа дар шеърашон таззоде миёни мӯҳтаво ва вазн ба вуҷуд омадааст, монанди: «Вазни рангӣ ва рақсовари «Махзануласрор»-и Низомии Ганҷавӣ (муфтаъилун муфтаъилун фоъилун), ки ҳеҷ муносибате бо мақоми панду андарз надорад».

Гоҳе дида мешавад, ки баъзе аз шоирони дигар низ риояи ин ҳамоҳангиро накардаанд, аз ҷумла, Носири Хусрав, ки на аҳли висол асту на ҳиҷрон ва саргарми афкору мӯътақидоти мазҳабӣ ва ҳикамӣ аст, дар баёни ин маъонӣ, ки бо вазнҳое сангин мутобиқат дорад, аз ҳамин вазни рақсовар истифода кардааст [6, с.120]:

Хира накардаст диламро чунин,
Не ғами ҳиҷрону на шавқи висол[5, с.170].

Шигифттар ин ки гоҳе баъзе аз шоирон вазнҳои зарбӣ ва шодро барои сурудани марсия ба кор гирифтаанд ва пайдост, ки он марсияҳо зодаи авотифи шоир набуда, ҷанбаи фармоишӣ доштааст, монанди марсияи Хоқонӣ, ки дар расои амире дар вазни мафъӯлу мафоъилун фаъӯлун сурудааст, ки вазне шод аст:

Эй қиблаи ҷон куҷот ҷӯям,
Ҷониву ба ҷон ҳавот ҷӯям[10, с.50].

Ва ба ҳар ҳол шеъри ростин чун аз дили шоир меҷӯшад, бе дахолат ва огоҳии ӯ вазне муносиб ва табиии худро меёбад, аммо он ҷо, ки шоир мазмун месозад ва вазн интихоб мекунад, мумкин аст дар интихоби вазни муносиб дучори хато низ бишавад масалан Хоқонӣ он ҷо, ки марги ҷонгудози фарзанд оташ ба ҷонаш мезанад, марсияе сӯзнок бо вазни табиии ва мутаносиб бо мазмун аз дарунаш бармехезад ва фарёд бармеоварад:

Субҳгоҳе сари хуноби ҷигар бикшоед,
Жолаи субҳдам аз наргиси тар бикшоед [9, с.51].

Мебинем, ки ин марсия аз дили дардманди шоир бархостааст, ба дурустӣ вазни муносиби худро ёфтааст: (фоъилотун фаъилотун фаъилотун фаъилун баҳри рамали мусаммани махбун).

Шеъри дигаре, ки вазни он бо мӯҳтавояш абадан мутобиқат надорад, қасидаест аз Виқори Шерозӣ, дар бораи масоиби ношӣ аз зилзила, ки ҳама ҷоро хароб карда, шаҳреро ба хоку хун кашидааст. Вазни ин шеър шоду тарабангез аст ва пайдост, ки натанҳо дили шоир аз ин мусибат ба дард наёмада, балки шоир ҳатто иттилое аз мусиқӣ ва ҳолати хоси ҳар як аз авзон надоштааст. Матлаъи қасидаи вай чунин аст:

Дил дарҳаму хотир ба ғаму сина ба тоб аст,
Шаҳре ба хурӯш асту ҷаҳоне ба азоб аст[9, с.52].

Дар поёни ҳамин қасида ба мадҳи шоҳ низ пардохтааст. Муқоисаи вазни ин қасида бо вазни қасидаи Қатрони Табрезӣ, ки дар бораи масоиби зилзилаи Табрез сурудааст, устодии Қатронро дар интихоби вазн ба хубӣ нишон медиҳад:

Бувад маҳол туро доштан умеди маҳол,
Ба оламе, ки набошад ҳагарз бар як ҳол.
Яке набуд, ки гӯяд ба дигаре, ки мамӯй,
Яке набуд, ки гӯяд ба дигаре, ки манол [9, с.55].

Дар бораи ҳолоти вазнҳо ва робитаи вазну мазмун, мутаассифона то кунун баррасии зиёде сурат нагирифтааст. Баъзе аз қудамо ишороте мухтасар дар ин бора кардаанд ва баъзе аз муосирон низ ишороте кӯтоҳ ва ағлаб ду-се сатрӣ дар ин бора доранд, ки чун сирфан завқӣ аст, гоҳ дар онҳо таноқуз низ дида мешавад.

Авомиле, ки дар чигунагии ҳолати вазн таъсир дорад

Гуфтем, ки дар бораи ҳолати вазн ва робитаи вазну мазмун ба таври пароканда изҳори назарҳое кӯтоҳ ва завқӣ шудааст, вале кори усулӣ сурат нагирифтааст. Барои пай бурдан ба ҳолати хоси як вазн бояд дид, чи авомиле дар он нақш дорад. Дар бораи авомле, ки мӯҷиб мешаванд, вазне тунд ё сангин ва шодиовар ва ғамангез, ҳамосӣ, бурҳонӣ, гузоришӣ ва ғайра шавад, ба ҷуз ду ишораи кӯтоҳ иттилоъе дар даст нест. Инак авомилеро, ки мӯҷиби тафовути мусиқӣ ва ҳолати авзон мешавад, баррасӣ мекунем:

А): Нисбати ҳиҷоҳои кӯтоҳ бо ҳиҷоҳои баланд: Хоҷа Насири Тӯсӣ мӯътақид аст, ки: «Авзон дар разонат (сангинӣ) ва хиффат (сабукӣ) мухталиф бошанд, чи ба ҳасби ихтилоф ва иттифоқи аҳзои даврҳо ва чи ба ҳасби касрат ва қиллати ҳаракот дар ҳар давре». Аммо доктор Хонларӣ разонат ва хиффати авзонро чунин матраҳ мекунад: «Ҳамеша таълифе аз алфоз, ки дар он шумораи нисбии ҳиҷоҳои кӯтоҳ ё шадид бештар бошад, ҳолати отифӣ шадидтар ва муҳаййиҷтареро илқо мекунад ва баръакс барои ҳолоти мулоимтар, ки мусталзами тааннӣ ва оромиш ҳастанд, вазнҳое ба кор меравад, ки ҳиҷоҳои баланд ё заъиф дар онҳо бештар бошад». Ва назари Хонларӣ дуруст аст, чаро ки оҳангҳои тунд ва ҳиҷоҳои кӯтоҳ шоданд.

Бояд донист, ки чун сохтмони вожаҳои забони дарӣ-тоҷикӣ таврест, ки ҳиҷоҳои кӯтоҳи он камтар аз ҳиҷоҳои баланд аст. Лизо, маъмулан зиёдтарин ҳадди ҳиҷоҳои кӯтоҳ нисбат ба ҳиҷоҳои баланд дар авзон нисф ба нисф аст. Барои мисол, ду вазни мухталифро муқоиса мекунем: вазни аввал, ки ҳар мисраъаш аз чаҳорто муфтаъилун ташкил шудааст, яъне нисбат ба ҳиҷоҳои кӯтоҳ ба баланди он 8 бар 8 аст, вазни дуввум 4-то фоъилотун дорад, ки ин нисбат дар он 4 бар 12 аст, яъне ҳиҷоҳои баланди он се баробари ҳиҷоҳои кӯтоҳ аст. Пас вазни аввал бояд тундтар ва муҳаййиҷтар бошад ва чунин аст:

Вазни аввал:

Мурда будам зинда шудам, гиря будам ханда шудам,
Давлати ишқ омаду ман, давлати поянда шудам. (Мавлавӣ)[9, с.57].

Вазни дуввум:

Рӯзгор аст, ин ки гаҳ иззат диҳад, гаҳ хор дорад,
Чархи бозигар аз ин бозичаҳо бисёр дорад. (Фароҳонӣ)[9, с.58]

Ҳамчунин, вазни муфтаъилун фоъилан муфтаъилун фоъилан бо нисбати ҳиҷоҳои кӯтоҳ ва баланд 6 бар 8 тундтар ва шодтар аст, аз вазни фоъилотун фоъилун фоъилотун фоъилан бо нисбати 4-10 аст:

Оҳ, ки дарёи ишқ бори дигар мавҷ зад,
В-аз дили ман ҳар тараф чашмаи хун баркушод. (Мавлавӣ)[10, с.58].
Гар ба бӯстон бе туем, хор шуд гулзори мо,

В-ар ба зиндон бо туем, гул бирӯяд хори мо. (Мавлавӣ)[10, с.58.]

Муқоисаи ду вазни мутафовути байти зубаҳрайни зер ин масъаларо беҳтар рӯшан мекунад, зеро бе он ки калимот ва маънӣ иваз шавад, дар ду вазн хонда мешавад:

Ёр шав, эй мӯниси ғамхорагон,
Чора кун, эй чораи бечорагон [8, с.120

Бар вазни муфтаъилун муфтаъилун фоъилун бо нисбати 5-6, ки вазне тунд ва зарбӣ ва шод аст.

Ёр шав, эй мӯниси ғамхорагон,
Чора кун, эй чораи бечорагон [8, с.121].

Бар вазни фоъилотун фоъилотун фоъилун бо нисбати 3-8, ки вазни сангин аст.

Б): Тартиби қарор гирифтани ҳиҷоҳои кӯтоҳ ва баланд: дидем, ки ҳиҷоҳои кӯтоҳ монанди оҳангҳои тунд, шод ва ҳаяҷонангез аст, вале оё танҳо ҳамин омил дар ҳолати вазн дахолат дорад? Оё зиёд будани шумораи нисбии ҳиҷоҳои кӯтоҳ ҳамеша ва ба таври яксон вазни тунд ва шодиро ба вуҷуд меоварад?

То кунун касе посухи ин саволро надодааст. Аммо, агар ду вазнро (зеро, ки нисбати ҳиҷоҳои кӯтоҳ ба баландии ҳар ду 6-7 аст) мавриди таваҷҷӯҳ қарор диҳем, масъала равшан мешавад:

Дӣ саҳарӣ бар гузаре гуфт маро ёр,
Шефтаву бехабарӣ чанд аз ин кор. (Мавлавӣ)[7, с.260]

Муфтаъилун муфтаъилун муфтаъилун фаъ
Эй ситораҳо, ки бар фарози осмон,
Бар ҷаҳони мо назорагар нишастаед. (Фурӯғи Фаррухзод)[9, с.59]

Фоъилоту фоъилоту фоъилоту фаъ

Мебинем, ки алорағми яксон будани нисбати ҳиҷоҳои кӯтоҳ ба баланд дар ҳар ду вазни аввалӣ шод ва зарбӣ ва рақсангез аст, дар сурате, ки вазни дуввум сангин ва ғамнок аст.

Пас, омили дигаре низ дар ҳолат ва мусиқии вазн дахолат дорад. Ин омил тартиби қарор гирифтани ҳиҷоҳои кӯтоҳ ва баланд аст, зеро дар аввалӣ тартиби –УУ- аст ва дар дигарӣ –У-У ва ихтилофи ду вазн танҳо дар ҳамин омил аст.

АДАБИЁТ

1. Абӯалӣ Сино. «Ашшифо» «Ашшеър». Ба кӯшиши Абдураҳмони Бадавӣ, Қоҳира, 1966 – 39с.
2. Абдулҳусайни Зарринкӯб. Фанни шеъри Арасту. // Абдулҳусайн З. Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 1353 – 104с.
3. Доктор Сируси Шамисо. Вазн дар хуни шоир аст. Маҷаллаи «Кайҳони фарҳангӣ», шумораи 100, мурдодмоҳи 1372 - С.70-77.
4. Хоҷа Насириддини Тӯсӣ. Асосулиқтибос, Донишгоҳи Теҳрон, 1355 – 590с.
5. Маҳдӣ Ахавони Солис. Навъе вазн дар шеъри имрӯзи форсӣ, маҷаллаи «Паёми нав», шумораҳои 5-10, соли 1342 – 34с.
6. Маҳдӣ Ахавони Солис. Навъе вазн дар шеъри имрӯзи форсӣ. Маҷаллаи «Паёми нав», шумораҳои 5-10, - соли 1342. – 51с.
7. Хоҷа Насириддини Тӯсӣ. Меъёрулашъор. Бо тасҳеҳ ва эҳтимоми ҷалили таҷлил, чопи аввал, Нашри Ҷомӣ ва интишороти Ноиб, Теҳрон, 1369- 8с.
8. Парвиз Нотили Хонларӣ. Забони шеър, маҷаллаи сухан (давраи 18, обонмоҳи 1347).
9. Ваҳидиёни Комёр Тақӣ. Вазн ва қофияи шеъри форсӣ. Маркази нашри донишгоҳӣ, 1374, С.62-63.
10. Ваҳидиёни Комёр Тақӣ. Вазн ва қофияи шеъри форсӣ. Маркази нашри донишгоҳӣ, 1374 - С.64-66.

ОСОБЕННОСТИ ОТНОШЕНИЕ МЕТРИКИ В СОДЕРЖАНИЕ ПОЭЗИИ

В статье указывается сведение о метрики в определение содержание и муза поэзии.

Автором дается скрупулезное определение метрики и ее значение в таджикской персидской литературе.

Ключевые слова: *метрика, поэзия, канон, виды поэзии, муза поэзии и др.*

SPECIALTIES OF RELATION METRICS IN THE CONTAINS OF POEM

This article contains information of metrics and its influence, determination of poem contain muse.

Author points out a huge metric determination in the sphere of tajik Persian literature.

Kev words: *metrics. poem, poem's varieties, poem muse and etc.*

Сведение об авторе:

Наджибулла Каюм *- докторант третьего курса факультета истории и литературы Таджикского национального университета. E-mail: najibullah.qayum@gmail.com*

About the autor:

Najibullah Kayum *is a third-year doctoral student at the Department of History and Literature of the Tajik National University. E-mail: Najibullah.Qayum@gmail.com*

УДК 070=91.71(575.3) Р27

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПЕЧАТНЫХ СМИ ТАДЖИКИСТАНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Рахимов А.А.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

С провозглашением суверенитета и преодолением внутриполитических противоречий и разногласий периода 90-х годов прошлого века стало очевидным, что формирование и совершенствование общественного сознания и воспитание в каждом гражданине и в обществе в целом взглядов и убеждений, отвечающих требованиям времени, является важней функцией современных средств массовой информации. Следует отметить, что, как перестроечный, так и постперестроечный периоды связаны с движением к национальному суверенитету, от тоталитарной системы к демократии и рыночным отношениям в экономике, охарактеризованы кардинальными изменениями в политической и социальной жизни народа, исчезновением прежних и возникновением новых общественных ценностей.

Важно отметить, что утверждение суверенитета в Таджикистане являлось «результатом долгой, целенаправленной борьбы, а не случайности, связанной с распадом советской сверхдержавы» [7, с.21].

В период 90-х годов таджикское общество пережило тяжелейшие испытания. Война, противостояние фронтов, различных движений явились побудительной причиной массового оттока русскоязычных граждан – процесса, повлекшего за собой не самые благоприятные последствия для экономики и культуры Таджикистана. Нельзя не признать, что обретение суверенитета и ориентированность на построение правового, светского общества является важнейшим достижением таджикского народа. Наступление эпохи гласности и демократии позволили средствам массовой информации достичь статуса независимой общественно – политической силы, призванной правдиво и объективно отображать явления жизни.

Прежние идеологические и политические установки, характерные для советской эпохи исчезли, уступив место рыночным отношениям, которые полностью подчинил себе деятельность газет и журналов. Иными словами, пути выхода из кризиса печатных СМИ должны были искать сами, и наиболее оправданной стала альтернатива перехода на коммерческую основу. Одной из характерных тенденций исследуемого периода стало качество технологических оснащений и их активное использование, которое определяет характер и образ жизни людей, делая возможным оперативное получение той или иной информации. С учетом этих обстоятельств, на наш взгляд, вопрос о значении СМИ, в целом, приобретают особую актуальность, если также принять во внимание наличие многоязычия, характерного для суверенного Таджикистана.

На фоне общего состояния республиканской прессы русскоязычная печать является лишь отголоском того величия и масштабности, которыми отличалась деятельность советской периодической печати. Она же олицетворяет собой наследие предшествующей эпохи, когда русский язык доминировал и в качестве государственного, и в качестве межнационального общения на территории всех республик бывшего Союза.

Политика по отношению к русскому языку на протяжении последних десятилетий с момента распада Советского Союза всегда являлась зеркалом отражения отношения с Российской Федерацией. В периоды, когда данные отношения находились на подъеме, статус русского языка характеризовался положительным образом, а когда отношения претерпевали ухудшения, то все обстояло, наоборот.

Русский язык, несмотря на утрату большого количества своих непосредственных носителей – русскоязычных граждан не исчез в Таджикистане окончательно и не подвергся гонениям и искоренению как одно из наследий советской «колониальной» эпохи. Его поддержание, как мы отметили, во многом обусловлено необходимостью тесного взаимовыгодного сотрудничества с Россией.

Что касается развития русскоязычных печатных СМИ после преодоления неурядиц и потрясений периода 90-х годов, то на первый взгляд определились тенденций положительного характера. Если в 1998 г., согласно данным реестра Министерства культуры РТ, из 101 газеты и журналов, издающихся в Душанбе, 32 выходили на русском, то в начале 2011 г. по всей стране было зарегистрировано 347 печатных средств массовой информации, из которых около 60 наименований, то есть 17% от общего количества, являются русскоязычными и двуязычными (выходящими на русском и таджикском языках). Примечательно, что в условиях рыночной экономики предпочтение русскому языку стали давать в основном новые так называемые частные газеты. Как мы отметили, переход на коммерческую основу и систему самообеспечения позволили печатным СМИ остаться на плаву и приспособиться к реалиям современного мира. И несмотря на то, что во время и после гражданской войны произошло сужение русскоязычного пространства, тенденцию русификации можно отчетливо проследить в контексте общего развития современной печатной прессы Таджикистана.

В период с 2007 по 2017 гг., охарактеризованный нами как этап эволюционного, стабильного развития русскоязычных СМИ, в целом сложились следующие тенденции:

-первоочередной задачей современных СМИ стало выполнение информационно-коммуникативной функции, нацеленной на оперативное и достоверное информирование общества;

-значительная часть новых изданий стала существовать на коммерческой основе как самостоятельные организации, руководствуясь целью получения прибыли от производимой продукции;

-тенденция деполитизированности изданий – газеты не затрагивают в критической форме политические вопросы и не выполняют действенных идеологических функций;

-в печатных СМИ приоритетами стало выполнение рекламно-справочной функции, связанная с удовлетворением утилитарных запросов в связи с коммерческими операциями разных слоев аудитории;

-отчетливо стала проявляться тенденция развития рекреативности изданий (развлечения, снятия напряжения, получение удовольствия).

-тенденция выхода русскоязычных печатных СМИ в электронной версии на таджикских порталах Интернета.

Рассматривая тенденцию повышения информационно- коммуникативной функции русскоязычных СМИ в новейший период, можно отметить, что, в отличие от начала 90-х гг. (когда основной составляющей газетных подборок являлись перепечатки из российских бульварных изданий) в настоящее время заметно возросло количество собственных оригинальных материалов, посвященных социально-бытовой, экономической, политической тематике. Избегая острого критического подхода к освещению некоторых внутриполитических процессов, русскоязычные газеты в основе своей информационной политики делают упор на решение вопросов, которые наиболее волнуют аудиторию. По мере своих возможностей и не всегда профессионально, но сотрудники изданий пытаются самостоятельно освещать события, происходящие в республике. Это можно наблюдать на примере таких газет как «Азия-плюс», «Бизнес и политика», «Вечерний Душанбе», «Дайджест-пресс», «Народная газета».

Благодаря адекватности потребительскому спросу на оперативное информирование, выполнению коммуникативной функции (обратной связи с аудиторией, налаживанию контактов с читателями посредством писем в редакцию), русскоязычные издания имеют самый высокий рейтинг среди всех печатных СМИ республики. Однако существенным препятствием в более эффективном выполнении информационно-коммуникативной функции является ограниченная периодичность выхода практически всех газет. В республике не издается ни одной русскоязычной ежедневной газеты. Тенденция деполитизированности изданий в наибольшей степени стала развиваться в современный период и была обусловлена тем, в стране в основном уже были преодолены противоречивые разногласия политического, этнического, религиозного и межнационального характера, которые были наиболее характеры для периода 90-х гг. Принятие ряда законодательных актов о деятельности СМИ сформировали правовое поле, в рамках которого средства массовой информации осуществляют свою деятельность по обеспечению граждан республики информацией, которая не компрометирует государственные устои Таджикистана и его руководство.

Трансформация систем массовой коммуникации, связанная с появлением в 90-х гг. рыночных отношений в экономической сфере предопределила тенденцию перехода современной русскоязычной печатной прессы Таджикистана на коммерческую основу и разделение СМИ на две группы. Первая группа – государственные СМИ – включает в себя правительственные издания, отраслевые газеты и журналы, находящиеся в ведомстве государственных учреждений и структур. Как отмечает Салихов Н.Н., «основная характеристика этих печатных изданий заключается в том, что все они финансируются из госбюджета и их расходы на материально-техническое обеспечение покрываются государством» [8, с.43].

В отличие от частных, независимых изданий они представлены меньшим количеством газет и в целом имеют невысокие рейтинговые показатели. Единственным русскоязычным правительственным изданием является «Народная газета» - новое воплощение ежедневной республиканской газеты советской эпохи «Коммунист Таджикистана». В числе основных информационных направлений, разрабатываемых газетой практически с момента ее основания (1925г.), является пропаганда работы властных структур республики. Однако, как отмечает И. М. Дубовицкая: «Форма подачи материалов данной тематики в разные периоды существования СМИ имела некоторые отличия. Особенно ярко отличались публикации на эту тему в 90-е годы от материалов 70-80-х гг.» [3, с.6].

Надо отметить, что на страницах «Народной газеты» основным внутриполитическим материалом являются публикации на темы экономического развития республики. Удельный вес таких публикаций от общего количества статей, размещаемых на страницах «Народной газеты» в процентном отношении с начала постперестроечного периода и до настоящего времени колеблется от 38% до 23-25%. Естественно, здесь анализируются лишь собственные публикации данного СМИ, количество которых с каждым годом на полосах «Народной газеты» неизменно уменьшается. Так, по сравнению с началом девяностых годов, в 2007 г. их доля в общем объеме публикаций сократилась почти в пять раз. Это, безусловно, заметно снижает информационную наполненность данного издания: по сравнению с началом девяностых годов их доля в общем объеме публикаций сократилась почти в пять раз [10].

Ко второй группе – негосударственным СМИ – относятся частные и принадлежащие к общественным организациям издания. Примечательная особенность этих газет заключается в том, что их существование находится в непосредственной зависимости от условий рынка, и они лишены тех или иных государственных дотаций и помощи. Для сравнения: если пресса общественных организаций может полагаться на финансовую опору своих учредителей, то частным изданиям в этом случае приходится рассчитывать на самих себя, то есть все необходимые средства для своей деятельности зарабатывать самостоятельно. Бюджет таких изданий в основном складывается благодаря получению доходов от реализации тиража, а также от рекламной акции,

грантов и деятельности вне области журналистики. Русскоязычные газеты, относящиеся к категории независимых, частных, как правило, издаются в столице, где существуют более благоприятные условия для развития [8, с.144].

Негосударственные русскоязычные печатные СМИ в основном принадлежат известным медиа-холдингам Таджикистана, таким как «Чархи гардун», «Оила», «Точикистон», «Азия-Плюс». Хотя данные издания по типу и содержанию имеют отличительные особенности, однако подавляющее их большинство носит характер «дайджестов» и рассчитаны на массового потребителя. К примеру, газета «Авиценна» специализируется на освещении медицинской тематики, «Алладин» ориентируется на аудиторию юных читателей, «Дайджест-пресс» делает упор на развлекательно-популярные материалы. Все вышеназванные СМИ входят в медиа-холдинг «Чархи гардун». В 1999 году в результате финансового краха в этот холдинг вынуждена была влиться, чтобы остаться наплаву, общественно-политическая газета «Вечерний Душанбе». Она особняком стоит в числе прочих изданий и в новых исторических условиях стремится сохранить свои позиции. Помимо публикаций, рассчитанных на массового потребителя, «Вечерний Душанбе» содержит и серьезные материалы, касающиеся актуальных вопросов жизни столицы, различной социальной тематикой, а также вопросов внутренней и внешней политики Таджикистана в новейший период.

Высокими рейтинговыми показателями пользуется русскоязычная газета «Азия – Плюс», входящая в медиа-холдинг с одноименным названием. Примечательно, что данное издание первоначально существовало в виде информационно – аналитического бюллетеня «АП-Блиц», который в качестве электронной версии распространялся на компьютерной сети Интернет, завоевав доверие многих серьезных читателей с января 2000 г. электронная версия нашла новое воплощение в виде еженедельной газеты «Азия – Плюс», которая очень быстро стала популярной и даже удостоилась премии Союза журналистов РТ.

Возникновение издательских домов и медиа-холдингов является одной из основных тенденций развития современного рынка СМИ РТ. В условиях информационного рынка одиночным изданиям выжить гораздо труднее, чем тем, которые входят в то или иное медиа-объединение. Солидные издательские компании, специализирующиеся на выпуске периодических изданий, в нынешнее время играют приоритетную роль на рынке СМИ. Финансово слабые издательства, а также теле - и радиокомпании, неспособные бороться с процессами концентрации и монополизации, либо превращаются в банкротов, либо становятся собственностью более крупного медиа-владельца.

Значительная часть русскоязычных печатных СМИ издается в столице, поскольку там существует наиболее благоприятные условия для развития. В этой связи вполне обоснованно будет разделение русскоязычных СМИ на две группы, первую из которых составляют печатные издания, выходящие в столице. Вторая группа соответственно представлена региональной русскоязычной прессой. Из 92 зарегистрированных на сегодняшний день региональных газет и журналов, выделяются следующие русскоязычные издания: официальные органы администраций Согдийской, Кулябской и Хатлонской областей – «Согдийская правда» (бывшая «Ленинабадская правда»), «Кулябская правда» и «Новый Хатлон», а также частные газеты «Третий взгляд» (г. Худжанд) и «Из рук в руки» (г. Истаравшан).

Информационная политика первых трех из вышеназванных газеты по своей специфике является аналогом публикаций «Народной газеты», то есть данные издания позиционируют себя печатные органы регионального правительства, поэтому вполне обосновано их можно отнести к группе государственных русскоязычных СМИ, о которой говорилось выше. Частные газеты «Из рук в руки» и «Третий взгляд» соответственно имеют отношение к группе изданий, существующих на коммерческой основе. Однако в отличии от столичной прессы тенденция русификации региональных СМИ имеет крайне слабое проявление, обусловленное тем, что в районах и областях республики русскоязычное пространство сведено практически к нулю, регионы в отличии от центра имеют более низкие экономические показатели, влияющие на тираж выпускаемых газет и слабую покупательную способность местного населения.

Столица обладает относительно высоким уровнем жизни, при котором возможности частного предпринимательства кажутся более перспективными, чем в других районах республики. Широко развитый рекламный рынок обуславливает получение стабильных доходов столичными изданиями, чего нельзя сказать о регионах республики.

Говоря об эволюционном, стабильном развитии русскоязычных СМИ следует отметить тенденцию выхода изданий в сеть Интернета. В отличие от традиционных печатных изданий электронные версии газет обладают целым рядом преимуществ. Это возможность незамедлительной публикации материалов, благодаря которой сетевые издания оказываются оперативнее других СМИ - газет и телевидения. Также многочисленные формы обратной связи, характерные для сетевого варианта печатной прессы (гостевые книги, форумы, конференции, интерактив), дают читателю возможность участвовать в производстве информационного продукта и размывают грань между автором и читателем. Содержательное качество интерактивной журналистики обеспечивается одномоментностью или близкой сопряженностью во времени действий по производству, обработке, распространению и корректировке информационного продукта. Однако, как считает исследователь В. В. Кулакова, «в Таджикистане практически не развит рынок интернет-газет, хотя уже сегодня многие печатные СМИ имеют сайты в интернете Это такие газеты как «Дайджест-пресс», «Вечерний Душанбе», «Авиценна», «Точикистон», «Рекламная газета», «Азия-Плюс», «Бизнес и политика», которые обновляются каждый четверг, после выхода в свет печатных версий» [4, с.19].

Помимо положительных и перспективных моментов, следует также отметить и комплекс отрицательных тенденций в развитии русскоязычного сегмента отечественных печатных СМИ, обусловленных в первую очередь такими центробежными факторами социально-экономического характера, как отток русскоязычного населения, снижение уровня знания русского языка, рост цен на типографские услуги, бумагу, полиграфические материалы и т.д. В следствии этих негативных факторов русскоязычные печатные СМИ не имеют возможности выходить чаще одного раза в неделю, то есть практически все газеты являются еженедельниками и до сих пор в стране не существует ежедневного русскоязычного издания.

Также отчетливо наблюдается проблема малого тиража русскоязычных газет, особенно в районах и областях республики в связи с малым количеством самого русского населения, или полного их отсутствия, а также носителей этого языка, что тоже является тенденцией отрицательного характера В сложных экономических условиях изданиям трудно сохранять рентабельность и всерьез рассматривать перспективы развития. Газеты, не способные занять свою нишу на медиа-рынке, не обладающие конкурентоспособностью и поддержкой государства, фактически обречены на тихое незаметное исчезновение. Относительно благополучное экономическое положение можно наблюдать только у тех изданий, рентабельность которых обусловлена высоким качеством подачи информации, широким охватом интересов аудитории, оперативностью, значимостью затрагиваемых тем и т.д.

В русле отрицательных тенденций и негативных факторов, препятствующих успешному развитию русскоязычных печатных СМИ, помимо указанных обстоятельств, можно отдельно выделить и такую проблему, как острая нехватка профессиональных кадров. На сегодняшний день на рынке масс-медиа республики очень востребованы дипломированные специалисты, свободно владеющие русским языком на практическом уровне, мультимедийно квалифицированные с учетом современного «цифрового мышления» и уверенно ориентирующимся в постоянно совершенствующемся мире медиатехнологий. Однако решение данного вопроса напрямую связано с другой, не менее актуальных проблем современных СМИ – журналистским образованием.

В процессе цивилизованного развития и формирования информационного общества, Таджикистан крайне заинтересован в том, чтобы иметь квалифицированных журналистов, чей профессиональный уровень мог бы соответствовать мировым стандартам. Однако на этом пути имеют место масса проблем, требующих научного осмысления. Все это учитывается в проекте третьего поколения стандарта высшего профессионального образования, подготовленного учебно-методическим объединением по специальности «журналистика» при факультете журналистики МГУ. По мнению А. Нуралиева, «новый государственный стандарт ВПО по журналистике на 2010-2015 гг. четко определяет направления подготовки журналистов. В данном направлении подготовки специалистов реализуются основные образовательные программы ВПО, освоение которых позволяет студенту, успешно прошедшему итоговую аттестацию, получить соответствующую ученую степень» [6, с.120].

Общеизвестно, что объективное информирование демократического общества является приоритетной задачей современной журналистики, особенно в Таджикистане, в котором становление информационной независимости проходило в контексте общих социально-политических преобразований. В современном, динамично развивающемся мире информация имеет огромное значение для деятельности всех властных и общественных структур общества. Однако стремление Таджикистана к информационному пространству, объединяющему государства СНГ, в значительной мере зависит от того, в каком состоянии будет находиться русский язык, посредством которого осуществляется обмен информацией. На сегодняшний день СМИ любыми способами стремятся предоставить своей аудитории оперативную информацию о событиях, происходящих в мире и в стране.

Одним из важнейших факторов укрепления и развития СМИ, в том числе и русскоязычных, является обеспечение их квалифицированными молодыми журналистами. «Мы осознаем, - замечает А. Нуралиев, - что проблемы в подготовке журналистских кадров у нас существуют. Тем не менее, потребность СМИ в журналистах с профессиональным образованием все возрастает» [6, с.122].

Действительно, современному рынку масс-медиа, который предусматривает высокую конкуренцию между СМИ, быстро развивающимися информационными агентствами и газетами, необходимы люди, обладающие журналистским образованием, отвечающим общепринятым мировым стандартам. К сожалению, сегодняшний день трудно охарактеризовать временем, при котором подготовка и распространение оперативной информации осуществлялась бы на должном уровне. К тому же в Таджикистане до сих пор еще не сформировался сильный журналистский корпус, способный анализировать и умело освещать ключевые проблемы внутренней и внешней жизни страны. Тем более слабо и незначительно в масштабах республики представлен контингент грамотных русскоязычных журналистов. Вследствие этого отмечается недостаточная аналитическая насыщенность газетных публикаций, преобладание материалов развлекательного характера и значительный объем рекламы. Это, безусловно, не всегда удовлетворяет запросы аудитории, хотя печатная пресса, как мы отметили, старается учитывать пожелания своих читателей.

Тем не менее несмотря на то, что одной из наиболее примечательных черт отечественных русскоязычных СМИ является нацеленность на сообщение новостей, некоторые издания, в первую очередь «Азия-плюс», «Народная газета» и «Вечерний Душанбе», анализу, исследованию, истолкованию происходящих событий, процессов, ситуаций уделяют должное внимание. В информационном пространстве русскоязычных газет эксперты становятся влиятельными медиаперсонами, участниками диалогового обмена по вопросам выбора социальной, культурной, экономической политики. Это, безусловно, способствует повышению качества аналитической журналистики, поскольку авторы-эксперты «являются носителями специализированных знаний; акцентирует внимание на проблемных сторонах общественной жизни, провоцируя дискуссию; закрепляет практику сопоставления разных взглядов, необходимых для поиска альтернативных решений» [9, с.134].

«Аналитическая журналистика – оригинальный вид творчества, основанный на мироощущении автора: искусстве познания действительности, знании мира; таланте передачи воспринятого публицистическими средствами» [10, с.58].

Такие видные отечественные русскоязычные журналисты-аналитики, как А. Юлдашев, Д. Хусейнова, Л. Гайсина, А. Клычева и др., в поисках фактов и впечатлений использует «включенные», в том числе научные методы и способы: едут в командировку, участвует в мероприятиях, изучают информационные ресурсы, встречается с собеседниками, а затем в творческой лаборатории создают публицистический образ увиденного, услышанного, прочувствованного на основе литературно-художественных приемов. Талантливое произведение указанных журналистов способствуют не только раскрытию конкретной темы – той или иную актуальной проблемы, но и медийному моделированию современной картины действительности. «Быть объективным – это значит реально видеть не только предмет анализа, но и тех, кто мыслит иначе, это значит уважать их и следовать в споре всем принципам этикета» [5, с.424].

Вскрытые и обнародованные проблемы даже по прошествии десятилетий сохраняют актуальность и нередко остаются неразрешенными. Это свидетельствует как о глубине творческого и научного анализа реально существующих проблем, так и о сложности затронутых вопросов в качественной прессе. «Критика - способ духовной

деятельности, основная задача которого состоит в том, чтобы дать целостную оценку явления, выявить его противоречия, сильные и слабые стороны, позитивные и негативные моменты» [5, с.334-335].

В силу этого указанные газеты выработали достаточно эффективную систему аналитических жанров. Особенно заметные изменения произошли в ней в последние годы: некоторые известные жанры «модифицировались», и, кроме того, появились новые устойчивые типы аналитических публикаций.

Наличие аналитических публикаций в русскоязычных изданиях является не только показателем свободы слова и печати, это – индикатор активности общественного самосознания. «Через такого характера публикации, общество осознанно и системно ищет пути выхода из тупика через выбор оптимального варианта решения проблем. Оттого что мы не только не замечаем, но и замалчиваем действие радиации ли, наркотика ли, канцерогена, яд не прекращает свое пагубное действие на организм. Вовремя указать на опасность, подсказать рецепты решения проблемы – задача хотя и гораздо более сложная, ответственная, чем распространение сомнительных сенсаций и «жареных» фактов, но благородная и почетная. Хотя зачастую, как и все добрые дела, неблагодарная, а нередко – и наказуемая» [2, с.153]. Современное таджикское общество, ставящее перед собой прогрессивные высокие цели, осознает необходимость и потребность в добротной, правдивой информации, а не только в потребительско-обывательском развлекательном контенте. Однако сужение диапазона творческого поиска, тематики и проблематики средств массовой информации, мелкокалиберный заряд и узкий формат работы журналистов – резко снижают уровень и качество отражения сложного современного мира. Фрагментарно отражая действительность, журналисты русскоязычных изданий видят свою основную задачу в информировании. Нередко нарушаются и элементарные профессиональные нормы: стремление выявить и сказать правду не уравновешивается чувством ответственности и основанными на знаниях квалифицированными выводами; отсутствует желание анализировать; непонимание разницы между «общественным мнением» и «мнением общественности»; отсутствует мужество, в том числе и в признании собственных ошибок; уважение и бережное отношение к слову, «которое может и вылечить, и ранить» [6, с.90- 31].

Невозможно отрицать множества достоинств современной русскоязычных печатных изданий, в том числе позитивного опыта появления изданий прикладного характера по интересам – рекламного, рекреационного, релаксационного, делового. Но, как показывает анализ, такие издания, декларируя камерность затеи, исповедуют ее на деле не всегда, скрытно или явно претендуя на роль общественно-политических изданий, что особенно проявляется в дни политических баталий. Можно согласиться со всеми плюсами и минусами «горизонтали» современной прессы, функционально-структурные критерии, которой далеки от инновационной природы, характерной для качественной прессы, мощный остов «вертикали» которой был сформирован еще в начале 1990-х годов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белякова Л. П. Аналитическая журналистика печатной периодики (теория, методика, творческий опыт): учеб-метод пособие. – Минск: БГУ, 2012. – 167 с.

2. Белякова Л. П. Мир газетного образа / под науч. ред. Б. В. Стрельцова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: БГУ, 2008. – 220 с.

3. Дубовицкая И. М. Русский язык в средствах массовой информации Таджикистана: Приоритеты и перспективы. – Душанбе, 2006. – 32с.

4. Кулакова В. В. Интернет в системе средств массовой информации Таджикистана: // дис. канд. фил. наук. – Душанбе: 2007. – 180 с.

5. Кохановский В. П. Философия для аспирантов: учеб. пособие / В. П. Кохановский Е. В. Золотухина, Т. Г. Лешкевич, Т. Б. Фатхи. – 2-е изд. – Ростов н/Д.: Феникс, 2003. – 448 с.

6. Нуралиев А. Проблемы и перспективы журналистского образования в Таджикистане в свете нового стандарта высшего профессионального образования. // Журналистское образование. – Вена, 2010. – С. 119- 125.

7. Салихов Н. Н. Проблемы формирования общественного сознания в таджикской публицистике периода государственного суверенитета://дис. док. филол. наук. – Душанбе, 2010. – 349 с.

8. Салихов Н.Н. Место рекламы на страницах русскоязычной прессы Таджикистана//Проблемы русскоязычных СМИ в Таджикистане. – Душанбе, 2010. – С. 142-148.

9. Шустеров Д. М. Роль печатных СМИ в освещении хода политического процесса//Среднерусский вестник общественных наук. – 2009. – №2. – С. 133-136.

10. http://www.internews.kz/medianews/18-11-2008/314/5512.htm

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПЕЧАТНЫХ СМИ ТАДЖИКИСТАНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье рассматриваются вопросы трансформации и особенности функционирования русскоязычных печатных СМИ Таджикистана в период независимости.

Отмечается, что благодаря адекватности потребительскому спросу на оперативное информирование, выполнению коммуникативной функции (обратной связи с аудиторией, налаживанию контактов с читателями посредством писем в редакцию), русскоязычные издания имеют самый высокий рейтинг среди всех печатных СМИ республики. Однако существенным препятствием в более эффективном выполнении информационно-коммуникативной функции является ограниченная периодичность выхода практически всех газет.

Показано, что трансформация систем массовой коммуникации, связанная с появлением в 90-х гг. рыночных отношений в экономической сфере предопределила тенденцию перехода современной русскоязычной печатной прессы Таджикистана на коммерческую основу и разделение СМИ на две группы: государственные и негосударственные.

Проведенное исследование показало, значительная часть русскоязычных печатных СМИ издается в столице. Хотя одной из наиболее примечательных черт отечественных русскоязычных СМИ является нацеленность на сообщение новостей, некоторые издания, в первую очередь «Азия-плюс», «Народная газета» и «Вечерний Душанбе», анализу, исследованию, истолкованию происходящих событий, процессов, ситуаций уделяют должное внимание. В авторском корпусе указанных изданий прочные позиции начинают занимать эксперты, обеспечивающие интеллектуальную проработку сложных актуальных вопросов.

***Ключевые слова**: СМИ, газета, независимость, информация, полтитика, трансформация, жанры, анализ, эксперты, общество.*

FEATURES OF THE FUNCTIONING OF THE RUSSIAN-LANGUAGE PRINT MEDIA IN TAJIKISTAN DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

The article deals with the transformation and features of the functioning of the Russian-language print media in Tajikistan during the period of independence.

It is noted that due to the adequacy of consumer demand for prompt information, the performance of a communicative function (feedback with the audience, establishing contacts with readers through letters to the editor), Russian-language publications have the highest rating among all print media in the republic. However, a significant obstacle in the more efficient performance of the information and communication function is the limited frequency of publication of almost all newspapers.

It is shown that the transformation of mass communication systems associated with the appearance in the 90s. market relations in the economic sphere predetermined the trend of transition of the modern Russian-language print press in Tajikistan to a commercial basis and the division of the media into two groups: state and non-state.

The research has shown that a significant part of the Russian-language print media are published in the capital.

Although one of the most noteworthy features of the Russian-language media is its focus on news reporting, some publications, primarily Asia-Plus, Navodaya Gazeta and Vacherin Dushanbe, give due consideration to analysis, research, and interpretation of current events, processes, and situations. Attention. In the author's corpus of these publications, experts are beginning to take strong positions, providing intellectual elaboration of complex topical issues.

***Keywords:** mass media, newspaper, independence, information, policy, transformation, genres, analysis, experts, society.*

Сведения об авторе:

***Рахимов Абдухамит Абдибосирович,** кандидат филологических наук, доцент заведующий кафедрой отечественной и международной журналистики Межгосударственного образовательного учреждения высшего образования Российско-Таджикский (Славянский) университет ул.М.Турсунзаде 30, 734025, Душанбе Республика Таджикистан**,** E-mail: rtsuok@mail.ru, телефон:992918622121*

About the author:

***Rahimov, Abduhamit Abdibosirivich,** Candidate of Philological Sciences,Associate Professor at the Department of national and international journalism Russian -Tajik (Slavonic) University M. Tursunzoda 30, 734025 Dushanbe, the Republic of Tajikistan E-mail: rtsuok@mail.ru, tel.:992918622121*

АШКОНИЁН ВА ТАЛОШҲОИ ОНҲО ДАР БАРЧИДАНИ ҲУКУМАТИ БЕГОНАГОН ДАР САРЗАМИНҲОИ ОРИЁӢ

Ҳамза К., Сайнаков С.
Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Ашкониён аз хонадони ҳукуматгари ориёие буданд, ки аз соли 250 пеш аз милод то соли 226 милодӣ бар қисмати аъзами қаламрави қавмҳои ориёӣ ҳукумат карданд. Давраи ҳукумати онҳо дар муқоиса бо давраҳои қабл (Ҳахоманишиён) ва баъд аз онҳо (Сосониён) тӯлонитарин буд. Аммо бо камоли таассуф дар таърихнигории шӯравии тоҷик дар бораи ин хонадон ва давлати онҳо бисёр андак навиштаанд [5; 6, с. 119 – 123; 14, с.41 - 42]. Шояд ба ин далел бошад, ки чуноне академик Б. Ғафуров менависад: «Таърихи давлати Порт, ки ҳамагӣ 500 сол тӯл дорад, дар нимаи дуюми мавҷудияти худ асосан дар хоки Эрон ва Байнаннаҳрайн ҷараён гирифта, аз доираи таърихи аҷдоди халқҳои Осиёи Миёна қисман берун мемонад» [7, с.163]. Ба яқин ин нуқтаи назар бархоста аз идеологияи аҳди Шӯравӣ буда, ҳам акнун наметавонад далели мувассақ барои наомӯхтани таърихи Ашкониён бошад. Дигар ин ки яке аз пойтахти маъруфи Ашкониён шаҳри Нисо (Мехрдодгард – харобаҳои он дар 18 километрии Ашқободи имрӯза қарор доранд) буд, ки дар натиҷаи ковишҳои бостоншиносӣ аз ин мавзеъ асноди фаровони хаттии аҳди Ашконӣ пайдо гардид. Сониян Ашкониён он қабилаҳои ориёие аз навоҳии Хоразм ва сарзаминҳои шимоли он буданд, ки пас аз муҳоҷират дар шимолу шарқи Эрон-Хуросон сукунат ихтиёр карданд ва бо ақвоми дигари ориёӣ таърихи ягона доранд. Муҳимтар аз ҳама таърихи давлатҳои таъсиснамудаи ориёиҳо дар қаламрави Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр аз аҳди қадим то садаи шонздаҳум бо тақозои консепсияи миллии таҳқиқи таърихи халқи тоҷик шомили таърихи халқи тоҷик гаштаанд ва зарурат пеш омадааст то таърихи Ашкониёнро ба таври густурда таҳқиқ намуда, онро шомили барномаҳои илмӣ ва таълимӣ гардонем.

Дар ду асри охир ковишҳои бостоншиносӣ, омӯзиши катибаҳо ва сиккаҳои Ашконӣ ба муаррихон мусоидат кард, то битавонанд шинохти бештаре аз ин силсила ба даст оваранд.

Давлати Ашкониён дар садаи сеюми пеш аз милод тавассути Ашк – бунёдгузори дудмони Ашкониён пас аз фатҳи сатрапи Порт ва сипас қиём бар зидди давлати Селевкиҳо дар шимолу шарқи Эрон таъсис гардид. Бояд зикр кард, ки пас аз марги Искандари Мақдунӣ фармондеҳони сипоҳи ӯ бар сари қудрат ба ҷанг бо якдигар пардохтанд. Бинобар ин то муддатҳо қаламрави бисёр густурдае, ки Искандар ба кумаки сипоҳиёнаш фатҳ карда буд, саҳнаи ҷангу кашмакаш миёни фармондеҳони сипоҳаш шуд. Соли 323 пеш аз милод фармондеҳони сипоҳи Искандар барои интихоби пешво дар Бобул анҷуман меороянд ва Пердикаи мақдуниро сарвари хеш интихоб мекунанд. Аммо муборизаи барои қудрат байни фармондеҳони сипоҳ идома меёбад ва дар анҷумани дуюми онҳо, ки соли 321 пеш аз милод дар Трапарадиз баргузор шуд, Антигон шоҳи тамоми Осиё, Селевк шоҳи Бобул, Филип сатрапи Порт ва Стасанор сатрапи Бохтару Суғд таъйин шуданд. Соли 315 пеш аз милод Антигон Селевкро аз ҳокимияти Бобул барканор мекунад, вале чанде баъд Селевк бо ёрии ҳокими Миср -Птоломей ба Бобул ҳуҷум карда, онро ишғол менамояд ва баъдан Мод ва Шушро ба ҷанг тасхир карда, худро бо номи Селевки фотеҳ фармонравои мустақил хонда, соли 312 пеш аз милод дар Бобул ҳокимияти худро таъсис медиҳад. Баъдан Миёнрӯдон (Байнаннаҳрайн) бахшҳое аз Осиёи Сағир, Сурия ва ғарби Эрон зери фармони ӯ рафтанд, Бохтарро ҳам тасхир карда, аз рӯди Синд гузашт ва ишғоли сарзаминҳои Синду Панҷобро, ки нақши пойи Искандар ба ин ҷойҳо расида буд, душвору бефоида дид. Дар натиҷаи музокироти сулҳомез бо подшоҳи Ҳинд бо гирифтани 500 фили ҷангӣ иктифо карда, ин сарзаминҳоро ба ихтиёри ӯ гузошт ва баргашт. Селевк чанде баъд дар соҳили ғарбии дарёи Даҷла шаҳри Селевкияро бунёд ниҳод ва онро ба пойтахти худ баргузид, вале чанд сол баъд пойтахти худро ба шаҳри Атокия, ки дар соҳилҳои рӯди Наҳрулосӣ дар Сурия сохта буд, интиқол дод. Аммо шаҳри Селевкия тахтгоҳи валиаҳди Селевкиён интихоб шуд. Сипас Селевк чанд шаҳри муҷовир бо ҳам сохт, ки онҳо баъдан Мадоини Касро хонда шуданд ва Тайсфун – пойтахти Ашкониён ҳам аз ҷумлаи онон буд. Оғози фармонравоии Селевк баъдҳо асоси даврае аз таърих гардид, ки таърихи Селевкиён ё таърихи Мақдунӣ ном гирифт. Ҳангоми ҷулуси расмии ӯ, ки дар соли 306 пеш аз милод сурат гирифт, Селевк 52 сола буд ва ӯ мисли Искандар худро фотеҳ ва аз нажоди худоён мехонд [9, с.136]. Бад-ин тартиб силсилаи шоҳони Селевкӣ дар ин

сарзамин падид омад ва ба Селевкиён машҳур шуд. Селевкиён дар ин қаламрави васеъ ба тадриҷ беш аз 60 шаҳр бино карданд ва бо кӯчонидани юнониён ба ин шаҳрҳо саъй доштанд на танҳо сутунҳои истиқомати давлати худро мустаҳкам намоянд, балки фарҳанги юнониро низ дар қаламрави зери фармони худ ривоҷ диҳанд. Баъди Селевки I писари ӯ Антиохи I (281-261 пеш аз милод), ки модараш Апама - духтари Спитамени суғдӣ буд, ба тахт менишинад. Дар давраи ҳукмронии Антиохи II (261-246 пеш аз милод) Селевкиён қисмати аъзами мулкҳои шарқии худ – Порт, Бохтар, Суғдро аз даст медиҳанд ва дар ин ҷо давлатҳои мустақил ташкил шуданд.

Ҳукумати Селевкиён камтар аз як аср буд. Аз замони Антиохи аввали Селевкӣ давлат рӯ ба парокандагию таҷзия мениҳад ва дар айёми ҳукумати Антиохи дувум ноҳияҳои Бохтар, ки он замон конуни ҳаёти фарҳанги юнонӣ буданд, бо сарварии ҳокими он Диодот даъвои истиқлолият намуда, соли 255 пеш аз милод бо кумаки ҳокими Суғду Марв он сарзаминро аз қаламрави Селевкиҳо ҷудо мекунад. Пояҳои ҳокимияти сиёсӣ ва низомии Селевкиён ба далели ин ки ақвоми гуногунро ба зӯр таҳти фармони худ нигоҳ дошта буданд, сусту ларзон мегашт, то саранҷом дар соли 250 пеш аз милод дар Хуросон қабилаҳои доҳа (даҳа) ва апарнӣ ё парнӣ, ки бо тоифаҳои сакоӣ ҳамсоя буданд, бар зидди фасоду таҷовузи мақдуниҳо даст ба шӯриш заданд ва ноҳияҳои Хуросон ба василаи хонадони Аршак аз қаламрави Селевкиҳо ҷудо шуд.

Қабилаҳои ориёии доҳа (даҳа), ки шохае аз қабилаи ориёии парнӣ (апарнӣ) бо онҳо дар як иттиҳодия ба ҳам пайваста буд, пас аз муҳоҷират аз навоҳии Хоразм ва сарзаминҳои шимолии он [9, с.152] дар шимолу шарқи Эрон, дар фосилаи байни Гиркония (Гургон) ва Маргиён (Марв) сокин шуданд. Сарзамини Даҳастон, ки тибқи нақшаи ҷуғрофиёии «Шоҳнома» дар шимоли Гургону рӯди Атрак ва шарқи баҳри Хазар қарор дорад [15, с.25 – 26], то муддатҳо баъд номи қабилаҳои ориёии даҳаро ба худ дошт. Муҳаққиқи амрикоӣ Н. К. Дибвойз, ки дар таҳқиқи таърихи Эрони бостон ва Байнаннаҳрайн соҳибназар аст, баромади нажодии Ашкониёнро, ки бахше аз қабилаи парниро ташкил дода, дар навбати худ шомили гурӯҳе, ки назди юнониён бо номи даҳа маъруф буданд, медонад ва менависад: «Бори нахуст мо бо онҳо дар соҳили рӯди Ох (Таҷан) дучор мешавем, бо ин ки шояд ин ҷой ватани нахустини онҳо набошад. Ин халқ то замоне ки ба ҷануб, ба вилояти Парта нақли макон накарданд, чун портҳо маъруф набуданд ва ин дар соли 250 п.м. рух дод» [8, с. 29]. Бостоншиноси англис К. Малколм бо иттико ба ахбори сарчашмаҳои юнонӣ менависад, ки қабилаи парниҳо, ки дар умури давлати Селевкиҳо нақши муҳим мебозиданд, аз шумори се қабилаи хурде буданд, ки иттиҳоди дакҳоро ташкил намуда, дар қисмати шарқии Каспий зиндагӣ мекарданд ва баъд аз марги Искандари Мақдунӣ ба вилоёти Порту Бохтар муҳоҷират карда, дар ин сарзаминҳо сукунат ихтиёр карданд [11, с.19]. Ин тоифа, ки ба сабаби ҳамсоягӣ бо баъзе тоифаҳои сакоӣ бо шохаҳои чанде аз он ақвоми саҳронавард пайванди хешӣ пайдо карда буданд, мисли онҳо мардумони чодарнишин ва зиндагии саҳронавардӣ доштанд. Ин тарзи зиндагӣ ононро тайи асрҳо ба чобуксаворӣ, тирандозӣ ва ҷангу гурези доим дар саҳро одат дода, ки «баъдҳо хаданги портӣ ва камони портӣ дар каломи шоирони Рум номи онҳоро ба хотир меовард, аз ин ҷо буд» [9, с.152].

Густурдаи дақиқе, ки портиён номашонро аз он гирифтаанд, ҳанӯз ҳам равшан нест. Дар сангнавиштаҳои Бесутуни давраи Дориюши якум аз сатрапии Парту (Порт) ном бурда мешавад, ки бахши аъзами Хуросони имрӯзии Эронро дар бар мегирифт. Албатта бояд вусъати сатрапии Парту чандин бор тағйир карда, баъдҳо бо Порт маъруф шуда бошад, ки аз ғарб бо Домғон ва соҳилҳои ҷанубу шарқии баҳри Хазар, аз машриқ бо рӯди Таҷан ва аз ҷануб бо Систон муҷовир буд. Ашкониҳо-портиҳо – бунёдгузорони шоҳаншоҳии Ашконӣ номи Портро бар асоси сукунаташон дар ин минтақа дарёфт карда, сипас худро чунин номидаанд. Бинобар ин номи Парту дар оғоз номи ҷуғрофиёӣ буда ва баъдан ҳангоме ки доманаи ҳукуматашонро бар дигар минтақаҳо густариш доданд, Порт ба номи қавм бадал шудааст.

Дар мавриди нажоди мардуми сокини ин сарзамин, ки портҳо номида мешуданд, байни донишмандон ва таърихнигорон ихтилофи назар мавҷуд аст. Баъзе ин қавмро аз нажоди ориёӣ ва гурӯҳе аз нажоди зарди чинӣ ва муғулӣ дониста ва билохира иддае онҳоро омезише аз нажоди ориёӣ ва зард навиштаанд. Аммо имрӯз аксари шарқшиносон ба ин ақидаанд, ки портҳо ориёӣ буда, ба сабаби муҳоҷирати қабилаи нимакӯчии ориёии парниҳо ба вилояти Порт бо онҳо омезиш ёфтанд. Ҳангоми ҳуҷуми Искандари Мақдунӣ ба Осиё парниҳо бо ҷонибдорӣ аз порсҳо дар Арбил алайҳи лашкари юнониву мақдунӣ ҷангида [8, с.32], баъдан онҳо нақши калидие дар таъсиси давлати Порт-Ашкониён бозиданд. Муҳаққиқи эронӣ А.Зарринкӯб таъкид мекунад, ки нажоди парниҳо ориёӣ, забони онҳо эронӣ ва ойини онҳо маздоии роиҷ дар Эрони шарқӣ буд [9, с.152]. Масъудӣ дар ин иртибот менависад: «Муҳаммад ибни Ҳишоми Калабӣ аз падараш ва дигар уламои араб ривоят

карда, ки гуфтаанд: «сари мулуки ҷаҳон Ашкониён буданд ва онҳо ҳамон подшоҳони табақаи аввали Эронанд то Доро писари Доро» [12, с.228].

Насаби бунёдгузори давлати Ашкониён Аршак ё Ашки аввал бино ба ахбори Табарӣ аз ин қарор аст: «Ашк писари Ҳара писари Расбиён писари Арташок писари Ҳурмуз писари Соҳим писари Разон писари Исфандиёр писари Буштосб» [13, с.464]. Дар ҷойи дигар ҳамин муаллиф менависад: «Порсиён пиндоранд, ки Ашк писари Доро буд» [13, с. 464]. Аммо Табарӣ боз аз қавли дигарон менависад, ки «Ашк писари Ашкони Бузург буд ва вай аз фарзандони Кайбия писари Кайқубод буд» [13, с.464]. Фирдавсӣ низ менависад: «Нахуст Ашк буд аз нажоди Қубод…» [1, с.170]. Гардезӣ насабномаи Ашкро аз ин қарор меорад: «Ашк ибни Балош ибни Шопур ибни Балош ибни Ашкон ибни Ашмаҳин ибни Сиёвуш ибни Кайковус» [4]. Берунӣ насаби бунёдгузори силсилаи Ашкониёнро аз Кайковус медонад: «Чунон ки сарсилсилаи эшон Ашк ибни Ашкон, ки лақаби ӯ Афғуршоҳ аст, писари Балош ибни Шопур ибни Ашкон ибни Осойканор ибни Сиёвуш ибни Кайковус ҳисоб мешавад» [3, с.135].

Дар хусуси номи Ашкониён низ ду ақида вуҷуд дорад: Гурӯҳе ба ин назаранд, ки чун ниёгони ин хонадон дар Асак мезистанд, бинобар он подшоҳи Ашконӣ номи силсилаи худро аз номи ватани худ гирифтаанд. Иддаи дигаре мегӯянд, ки шоҳони Ашконӣ худро аз насаби Ардашери дуюм (Аршак) медонистанд ва ба Аршакониён ва ё Ашкониён маъруф шуданд. Дар зимн Саолибӣ менависад: «Ашкон аз фарзандони Дорои бузург буд. Бархе гӯянд ӯ аз фарзандони Ашкон пури Кайораш писари Кайқубод будааст. Ҷуз ин ҳам гуфтаанд. Аз ин рӯ гумонмандиҳое дар нажоди Ашкониён рух додаст. Лекин дар ин, ки онон аз нажоди шоҳони гузашта будаанд, ихтилофе нест» [2, с. 233].

Ҳамин ноҳамгунӣ дар табори Ашкониён дар сарчашмаҳои таърихӣ ба номҳо ва пешу пас будани замони фармонравоии онон низ сабаб шудааст, ки аз он Саолибӣ низ ёд мекунад [2, с. 233].

Табарӣ [13, с. 463], Масъудӣ [12, с. 229 – 230], Саолибӣ [2, с. 233] ва Берунӣ [3, с. 134 – 135] онҳоро бо номи мулуку-т-тавоиф ёд кардаанд. Дар зимн Фирдавӣ мегӯяд:

Ҷу бар тахташон шод биншонданд:
Мулуки тавоиф ҳаме хонданд [1, с. 170].

Усулан дар манобеи таърихӣ давраи мулуку-т-тавоифӣ давраи баъд аз ҳукумати Искандари Мақдунӣ то ба сари қудрат омадани Сосониён дар назар аст. Дар ин маънӣ Берунӣ менигорад: «Ва дар ин муддат мулуку-т-тавоиф, яъне мулке, ки Искандар эшонро дар мамлакатҳои фатҳкардаи худ ҳукумат дода буд ва ҳеҷ кадом аз якдигар фармон намебурданд, ҳукумат карданд» [3, с. 134 – 135]. Мулуку-т-тавоиф ба ин сабаб гуфтанд, ки дар тӯли ҳукумати Ашкониён подшоҳони манотиқе ҳамчун Арманистон, Озарбойҷон ва Порс аз истиқлоли дохилӣ бархӯрдор буданд ва фақат ҳангоми ҷанг ба кумаки шоҳони Ашконӣ меомаданд. Берунӣ менависад: «Ашкониён яке аз мулуку-т-тавоиф буданд ва дигарон эшонро итоат накарданд ва фақат барои ин ки аз хонаводаи эрониён буданд, эшонро таъзиму такрим менамуданд» [3, с. 135].

Ашк бо кордонӣ қабилаи худро муттаҳид намуда, нахустин бор андешаи истиқлол (баъд аз истилои Искандар) дар баробари бегонагон – Селевкиён кард ва онро ҷомаи амал пӯшонид. Дар ҳоле ки Селевкиён 70 сол аз салтанат бар Эрон пушти сар гузошта буданд, Ашки аввал бо истифода аз ҷанговарони қабилаҳои Хуросон, аз ҷумла парниҳо ва даҳаҳо, ки дар саворагӣ ва тирандозӣ бо камон маҳорати беандоза доштанд, сипоҳи варзидаеро ташкил дод. Соли 256 пеш аз милод қиёми Ашк Селевкиёнро ба нишон додани аксуламал водошт ва бар хилофи тасаввур сипоҳи Селевкиҳо пас аз чанд навбат набард бо сипоҳи Ашк соли 250 пеш аз милод ба шикаст гирифтор шуд, ки ин пирӯзии Ашк дар сатрапии мақдунии ноҳияҳои вилояти Нисо ва дараи Атрак ба даст омад [9, с. 153]. Ин аввалин пирӯзии расмии Ашкониён ва муттаҳидонашон дар баробари хонадони бегонаи ҳукуматгар дар Эрон буд. Ашк баъдан вилояти Портро ба қаламрави худ афзуд ва давлаташ ба номи он вилоят давлати Порт ном гирифт. Бино ба назари муҳаққиқи эронӣ А.Зарринкӯб «бунёдгузори давлати Порт дар шаҳраки кӯчаки Ашок (Аршакобод-Ишқобод) аз вилояти Нисо салтанати худро эълом кард» [9, с. 153].

Бояд гуфт, ки роҷеъ ба тӯли шоҳаншоҳии Ашкониён миёни таърихнигорони асрҳои миёна ихтилофи назар аст. Берунӣ дар ин маънӣ менависад: «Баъзе аз муаррихини Эрон миёни давраи салтанати Искандар ва аввалин подшоҳи Ашкониро ба ҳам муттасил камуда, нуқсони фоҳише содир кардаанд. Ва баъзе мегӯянд, ки Ашкониён пас аз Искандар ба ҳукумат расиданд ва баъзе дигар аз муаррихин бе ҳеҷ гуна шиносоии ҳақиқат ин қавлҳоро ба ҳам махлут намуданд» [3, с. 135]. Табарӣ муддати шоҳаншоҳии Ашкониёнро 266 сол мегӯяд [13, с. 463]. Дар ҷойи дигар менависад, ки:

«Муддати подшоҳии Искандар ва подшоҳии дигар мулуку-т-тавоиф дар навоҳии мухталиф понсаду бисту се сол буд» [13, с. 466]. Масъудӣ ба ин назар аст, ки: «Подшоҳии тавоиф ба назари бисёре аз алоқамандони ахбори салаф панҷсаду ҳафдаҳ сол буд ва ин муддат аз подшоҳии Искандар буд то зуҳури Ардашер писари Бобак писари Сосон, ки ба мулуку-т-тавоиф истило ёфт ва Ардавоншоҳро дар Ироқ бикушт ва тоҷи ӯро ба сар ниҳод. Ӯро дар як ҷанги тан ба тан бар соҳили Даҷла бикушт ва оғози подшоҳии Ардашер аз ин рӯз ба шумор аст, ки бар дигар мулуку-т-тавоиф истило ёфт ва кишвар ба подшоҳии Ардашер истиқрор гирифт ва баъзе аз мулуку-т-тавоифро Ардашер писари Бобак бикушт ва баъзе дигар мутеи подшоҳии ӯ шуданд ва даъваташро пазируфтанд» [12, с. 229]. Дар идома ин муаллиф аз вуҷуди ихтилоф дар тӯли муддати шоҳаншоҳии Ашкониён таъкид мекунад: «Дар хусуси муддати мулуку-т-тавоиф низ ҷуз он чи мо гуфтем, сухан ҳаст, ки муддаташон аз он чи мо овардем, камтар будааст, вале бо вуҷуди ихтилоф ва тафовуте, ки дар мундариҷоти таворих ҳаст, дар бораи муддати салтанати онон ҳамон гуфтори аввал дурусттар ва машҳуртар аст, ки мо гуфтаи хешро аз донишварони Эрон гирифтаем ва диққату муроқибате, ки эрониён дар бораи таърихи салаф мекунанд, дигарон намекунанд, зеро эрониён ба гуфтору кирдор дилбастаи ин суханонанд ва дигарон фақат сухане гӯянд ва ба кирдор пойбанд набошанд…» [12, с. 230].

Ин ихтилофи назарҳо дар манобеи таърихӣ сабаби миёни муаррихон ба вуҷуд омадани чандназарӣ роҷеъ ба соли таъсиси давлати Ашкониён гардидааст. Академик Б.Ғафуров роҷеъ ба таърихи таъсиси давлати Ашкониён мушаххасан чизе нагуфта ва танҳо тӯли мавҷудияти ин давлатро 500 сол зикр карда [6, с. 123], менависад, ки ба дасти Ардашери Бобакон соли 224 ё 226 давлати Ашкониён суқут кард [6, с. 193]. Пас, хулоса мешавад, ки Б. Ғафуров соли таъсиси давлати Ашкониёнро солҳои 276-274 п.м. тахмин кардааст. Н. К.Дибвойз ба ин назар аст, ки каме қабл аз соли 247 п.м. портҳо алайҳи Селевкиҳо қиём карданд ва ин сол оғози даврони ҳукумати портҳо ҳисобида мешавад [8, с. 33]. Коллеҷ Малколм соли таъсиси ин давлатро аз соли 247 п.м., ки Аршак ба тахт нишаст, медонад [11, с. 19]. Р.Фрай менависад, ки соли аввали аҳди ҳукумати Ашкониён мусодиф ба соли 247 п.м. аст [16, с. 246].

Чуноне ки дар боло зикр шуд, Ашкониён аз соли 256 п.м. алайҳи Селевкиён дар ноҳияҳои вилояти Нисо ба мубориза бархоста, соли 250 п.м. дар шаҳраки Ашок (Ашқободи имрӯза) ҳокимияти маҳаллии худро ташкил карданд. Баъд аз он ки вилояти Портро, ки ҳадс зада мешавад, ҳудуди соли 247 п.м. ба қаламрави худ ҳамроҳ намуданд, давлати мустақили худро дар шарқи Эрон-Хуросон таъсис доданд.

Ҳангоме ки Ашкониён аз қаламрави Эрон мақдуниҳоро берун мекарданд, ҳукумати неруманди румиҳо дар Аврупо ба вуҷуд омад. Румиҳо илова бар фатҳи Юнону Миср дар Осиёи Сағир низ пешравӣ карданд ва бақоёи давлати Селевкиҳоро аз миён бардошта, бад-ин тартиб бо Ашкониён ҳамсоя шуданд. Дере напоид, ки миёни ду давлат - Ашкониён ва румиён мушкилоте пеш омад, зеро румиҳо дар фикри густариши қалаврави тасарруфкардаи худ дар Осиё буданд. Ин рақобат ва душманӣ бо румиҳо дар саросари даврони Ашкониён ва Сосониён, яъне ҳудуди 700 сол идома пайдо кард. Дар тӯли ин муддат ду кишвар бо якдигар бисёр ҷангиданд, ки дар ин ҷангҳо гоҳе эрониён ва гоҳе румиён пирӯз мешуданд. Сарзамини Арманистон яке аз муҳимтарин масоили мавриди низоъ миёни Ашкониён ва румиён буд. Илова бар масъалаи Арманистон тохтутозҳои доимии қабилаҳои сокин дар шарқи давлати Ашкониён низ давлатмардони Ашкониро низ гоҳу гузоре гирифтори мушкил карда буд.

Ашки аввал пас аз ғалаба бар Селевкиҳо ба тарафи Бохтар лашкар кашид ва дар яке аз ин ҷангҳо кушта шуд. Ин подшоҳ мавриди эҳтироми якояки лашкариён ва қавми порт гардида буд. Аршак ё Ашки аввал дар шимолу шарқии Эрон хонадони худро ташкил намуд. Муддати подшоҳии Ашки аввалро Табарӣ даҳ сол гуфтааст, аммо Саолибӣ даврони подшоҳии ӯро бисту як сол зикр кардааст [13, с. 463; 2, с. 233].

Пас аз кушта шудани Ашки аввал бародараш Тиридод ба тахт нишаст ва Ашки дуюм номида шуд. Тиридод соли 238 пеш аз милод Гургонро ба қаламрави худ ҳамроҳ кард, аммо дар муқобили ҳамлае, ки Селевки дувум барои ишғоли дубораи Порт кард, тоб наёварда ва ба он сӯи Амударё паноҳ бурд. Аммо чанде баъд ба кумаки сакоиҳои он сарзамин ва ба дунболи ҷалби иттиҳод бо подшоҳи юнонинажоди Бохтар Диодоти дувум Тиридод ба сарзамини худ бозгашт. Тиридод қаламрави зери ҳукумати Ашкониёнро густариш дод ва ба ин тартиб пешравии онон аз самти шарқ ба самти ғарб оғоз гардида, ба ин васила рӯз ба рӯз қудрати Ашкониён меафзуд ва ҳукуматашон

таҳким меёфт. Вай дар сиккае, ки зарб кард, худро «шоҳи бузурги Аршак» номид [9, с. 153] ва сиюҳафт сол фармонравоӣ кард.

Замони ҳашмат ва шавкати давлати Ашкониён ин замони ҳукумати Ашки нуҳум ё Меҳрдоди Кабир (124-76 пеш аз милод) аст. Меҳрдоди Кабир яке аз подшоҳони бузурги Ашконист, ки пас аз марги падараш Ардавони дуюм ба тахт нишаст ва қисмате аз Систону Балуҷистонро ба фармони хеш дароварда, то марзҳои Ҳиндустон пеш рафта, дар ин ҷо ғалаба карда, то ҳудуди кӯҳҳои Ҳимолой наздик шуд. Меҳрдоди дувум пас аз нишастан ба тахти шоҳӣ, Бобулро аз арабҳо пас гирифт ва сипас ба Арманистон лашкар кашида, ин сарзаминро соли 120 пеш аз милод зери итоати худ овард.

Дар замони Меҳрдоди дуюм Ашкониён бар қабилаҳои саҳрогард, ки аз тарафи шимол ба онҳо фишор меоварданд, пирӯз шуданд ва чунон шикасте ба ин қабилаҳо доданд, ки то муддатҳои тӯлонӣ онҳо ба сӯи давлати Ашкониён дастдарозӣ накарданд. Дар шарқ сакоиҳо ба марзҳои давлати Ашкониён, аз ҷумла ба Балх тохтанд, Порту Гургон низ зери суми аспони сакоиҳо монд. Гурӯҳе аз онон ба Систон рафта, ҳукуматеро таъсис доданд ва аз он пас сарзамини Зарангиён Сакистон (Систон) номида шуд. Аммо Меҳрдоди дувум шикасти сангине ба сакоиҳо ворид карда, Порту Ҳиротро озод намуд ва ҳукумати сакоиҳои Систонро вобастаи давлати худ гардонид. Ӯ ҳамчунин Марвро зери итоати худ оварда ва дар Ваморӯд то баҳри Арал пеш рафта, ҷилави ҳуҷуми тоифаҳои саҳрогардро дар ин ноҳияҳо гирифт. Дар даврони ӯ вусъати қаламрави Ашкониён ба ниҳояти худ расид.

Меҳрдоди дувум аз нахустин шоҳони Ашконист, ки худро шоҳаншоҳ хонд ва иддао кард, ки хонадони Ашконӣ аз насли Ардашери дувуми Ҳахоманишист. Ин иқдоми ӯ огоҳона буд, зеро бо ин амал мехост собит кунад, ки Ашкониён аз табори шоҳони гузаштаанд ва ҳамин тавр ин иқдом ҳукумати Ашкониёнро дар партави иртибот ёфтан бо дудмони Ҳахоманишӣ барҳақ ҷилва дод ва ба давлатдории дудмони онҳо машруият бахшид.

Яке аз императорони хонадони Ҳон дар Чин сафире ба дарбори Меҳрдоди дувум фиристод, ки мавриди истиқболи гарми шоҳаншоҳи Ашконӣ қарор гирифт. Меҳрдод ба ҳангоми бозгашти сафири Чин сафири Ашкониёнро ҳамроҳи ӯ ба Чин фиристод ва бо ин амал муносиботи байнидавлатиро бо Чин барқарор кард. Дар замони ӯ буд, ки роҳи бозаргонӣ ба Чин, ки дар таърих ба Роҳи абрешим маъруф аст, кушуда шуд. Аз ин пас мубодилоти молҳо миёни Чин, Ҳинд, Арабистон ва бархе сарзаминҳои дигар боиси шукуфоии иқтисоди давлати Ашкониён гардид.

Меҳрдоди дувум пояҳои ҳукумат ва аркони дохилии онро чунон мустаҳкам намуд, ки ҳатто пас аз марги вай низ бо вуҷуди муддаиёни тахти шоҳӣ ва ихтилофоти дохилӣ давлати Ашконӣ аз ҳам напошид ва қудрати худро ҳифз намуд. Тадбирҳое, ки дар назми ҳукумат андешид, сабаб шудааст, ки муҳаққиқон ӯро ёдовари Дориюши Бузург хонда, ба вай лақаби Меҳрдоди Кабир диҳанд. Меҳрдоди дуюм пас аз 48 сол подшоҳӣ дар соли 76 пеш аз милод вафот кард.

Ҳамин тавр яке аз паси дигаре аз ин силсила ба сакуи қудрат менишастанд, то расиданд ба даврони подшоҳии Балоши чаҳорум ё Ашки бистуҳафтум, ки аз соли 191 то 208 мелодӣ подшоҳӣ кард. Пас аз марги ӯ ду писари Балош - Балоши панҷум ё Ашки бистуҳаштум ва Ардавони панҷум ё Ашки бистунуҳум даъвогари салтанат шуданд. Аз сиккаҳои Ашконӣ маълум мешавад, ки ҳар ду бародар ба муддати 18 сол подшоҳӣ карданд. Ардавони панҷум дар ғарби Эрон подшоҳӣ кард ва Балоши панҷум дар шарқи Эрон.

Дар замони ҳукумати Ардавон Ашкониён ҷангҳое бо румиён доштанд. Румиён дар ин ҷангҳо гӯристонҳои шоҳони Ашкониро вайрон карда, устухонҳои ононро аз гӯрҳо берун оварданд, ки ин кор сабаби хашми дарбори Ашкониён гардид. Ҷангҳои пайдарпай идома ёфт ва сипоҳи ҳар ду ҷониб хаста шуданд. Ин буд, ки қайсари Рум шароити пешниҳодшудаи сулҳро, ки Ашкониён таъйин карданд, пазируфт ва ҳозир ба пардохти товони ҷанг ба Ашкониён шуд. Дар замони Ардавон буд, ки Ардашер писари Бобак алайҳи давлати Ашкониён қиём кард.

Ардашер писари Бобак бо истифода аз заиф гаштани давлати Ашконӣ дар миёни солҳои 220 ва 226 милодӣ ба сарзамини Ардавони панҷум ҳуҷум кард. Он замон Ардашери Бобакон яке аз ҳокимони дастнишондаи Ашкониён буд ва дар Порс ҳукумат мекард. Пас аз он ки Ардашер Кирмон ва Исфаҳонро ба даст овард, дар Дашти Ҳурмуз миёни Беҳбаҳон ва Шуштар байни ӯ ва Ардавон ҷанг даргирифт ва подшоҳи Ашконӣ кушта шуд. Бо вуҷуди шикаст яке аз писарони Ардавон бо номи Ортобоз худро шоҳи Порт хонда, ба номи худ дар соли 227 сикка зад ва ба кумаки вай шоҳи Арманистон Хусрав омад, вале Ардашери Бобакон ба онҳо пирӯз гардида, соли 230 Ортобоз асир афтод. Ӯро ба Тайсафун оварда, ба қатл расониданд ва бо марги Ортобоз силсилаи Ашкониён аз миён рафт. Пас аз чанд сол Ардашер бар саросари Эрон подшоҳ шуда, дигар шоҳзодагону

бозмондагони хонадони Ашкониро ба ҳалокат расонид. Бад-ин тартиб давлати Ашконӣ пас аз 476 сол подшоҳӣ рӯ ба инқироз ниҳод.

Пойтахтҳои Ашкониёнро шаҳрҳои мухталиф навиштаанд, аммо шаҳрҳои Нисо (дар наздикии Ашқобод), Саддарвоза (дар наздикии Домғон) ва Тайсафун (дар наздикии Бағдод) маъруфтарини онҳо ба ҳисоб мераванд.

Дар замони Ашкониён илова ба шаҳрҳои қадим, мисли Бобул, Рай, Ҳамадон, Марв ва Балх, шаҳрҳои дигаре монанди Канговар ва Тайсафун низ бозсозӣ ё сохта шуданд. Дар кӯҳи Хоҷа дар Систон низ бақоёи як шаҳри Ашконӣ кашф шудааст. Шаҳрҳои асри Селевкиҳо ба усули шатранҷӣ сохта мешуданд, яъне мураббаӣ буданд ва хиёбонҳои онҳо якдигарро мебуриданд. Дар давраи Ашкониён сохтани шаҳрҳои доирашакл ривоҷ ёфт, яъне шаҳрҳое, ки ба шакли доира буданд, гирдогирди онҳоро деворе аз хишт муҳосира мекард.

Меҳрдоди якум (176-138 пеш аз милод), ки дар замони 37 соли подшоҳияш давлати Ашкониёнро аз як ҳукумати маҳаллӣ дар шарқи Эрон ба як подшоҳии бузург ва қудратманд табдил дода, ба иқдоми ӯ қаламрави Портиён ба ифтихори номи муассиси ин давлат – Аршак ё Ашк Ашконӣ хонда шуд, дар маҷлиси бузургони Ашконӣ эълон кард, ки бояд кишвараш дорои як қонуни асосӣ шавад, то ҳуқуқи ҳама дар он муайян гардад. Ин пешниҳоди ӯ мавриди қабули бузургони Ашконӣ қарор гирифт ва давлати Ашкониён дорои ду маҷлис гардид: яке маҷлиси аъзои хонадони шоҳӣ ё шоҳзодагон ва дигаре иборат аз ашрофу бузургон, рӯҳониён ва намояндагони қабилаҳо, ки ҳарду бо номи Маҷлиси Меҳистон маъруф аст. Равиши ҳукумати Ашкониён ба гунае буд, ки Маҷлиси Меҳистон шоҳро аз насли Аршак таъйин мекард.

Интихоби валиаҳд аз миёни шоҳзодагон, эълони ҷанг ва пешниҳоди сулҳ, барканории шоҳ дар сурати беморӣ ва корношоямӣ, муайян намудани меъёри молиётҳо, судури дастури зарби сикка, таъйини шоҳони Арманистон ва фармондеҳи кули сипоҳи Ашкониён барои як давраи муайян аз ҷумлаи ихтиёроти Маҷлиси Меҳистон буд.

Тамаддун ва фарҳанг дар замони Ашкониён тағйироти асосӣ намуд. Дар ин замон мазҳабҳои гуногуне падид омад ва пайравӣ аз ин ва ё он дин озод буд. Дар ибтидои ҳукумати Ашкониён меҳрпарастӣ (метроизм) дар қаламрави ин давлат ривоҷ дошт. Дар ин замон меҳрпарастӣ монанди гузашта ойини содае набуд, ки танҳо шомили парастиши хуршед ва қурбонӣ кардани ҳайвонот бошад, балки дорои печидагии бисёр шуда буд. Ба тавре ки барои тарбияти пайравони худ марҳалаҳоеро бояд сипарӣ мекард ва ба онон омӯзиши ахлоқ ва одоби паҳлавонӣ медод. Дар ин давра муғҳо, ки аз бузургони кишвар ба ҳисоб мерафтанд, уҳдадори идораи оташкадаҳо ва корҳои маъбадҳо буда, дар Маҷлиси Меҳистон низ ҳузур меёфтанд.

Аз ҷумлаи маъбадҳое, ки дар ин давра мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифт, маъбади Аноҳито - худои обҳо буд, ки ба эътиқоди мардум сурати як занро ба худ дошт. Дар аввалҳои ҳукумати Ашкониён дини яҳуд дар ғарби Эрон пайравонеро дошт. Бо зуҳури масеҳият ин дин дар қисматҳое аз Эрон, бавижа Арманистон пайравони худро ёфт. Аммо дар ноҳияҳои шарқии давлати Ашкониён ойини буддоӣ густариш пайдо кард.

Аз он ҷо ки давлати Ашкониён ба корҳои динӣ мудохилаи зиёде намекард, заминаи муносибе барои афзоиши пайравони масеҳият ва ойини буддо фароҳам шуд. Мубадони зардуштӣ аз ин сиёсати динии Ашкониён норизоятӣ мекарданд. Онҳо ба ин назар буданд, ки давлати Ашкониён бояд аз дини зардуштӣ ҳимоят кунад. Чунон ки баъдан ба назар мерасад, яке аз сабабҳои суқути давлати Ашкониён норизоятии ҳамин гурӯҳ аз усули давлатдории Ашкониён буд.

Дар қаламрави давлати Ашкониён шаҳрҳои обод ба вуҷуд омаданд, тиҷорати озод равнақ гирифт ва сиккаҳои тилло, нуқра ва мис дар муомилот маъмул шуданд. Дар бозорҳо анвои матоъҳои абрешимӣ ва пахтагин, ашёи филиз ва мисию нуқра ва ҷавоҳирот дар маърази доду ситад қарор гирифтанд. Роҳҳои тиҷорат ба Чину Ҳинд аз Бадахшону дараи Вахон ва Хайбар, Ёрканд ва Систон, Фарғона, Кошғар равнақ ёфтанд. Содироти мол шомили ҷавоҳирот ва сангҳои қиматбаҳо ва воридот шомили матоъҳои гуногун, тилло ва нуқра буданд. Санъати филизкорӣ ва чӯбкорӣ авҷ гирифт.

Дар аҳди Ашкониён ҳар як аз ақвому халқиятҳои мухталифи сокин дар қаламрави давлати онҳо ба забонҳои вижаи худ сухан мегуфтанд, монанди портҳо, юнониҳо ва яҳудиён. Аз ин даврон сангнавишта ва пӯстнавиштаҳо ва низ навиштаҳое ба рӯи зарфҳои сафолин боқӣ мондаанд, ки нишондиҳандаи хатти роиҷ дар он замон аст. Ин навиштаҳо ҳам ба хатти юнонӣ ва ҳам ба хатти паҳлавии ашконист. Ибтидои хатти паҳлавии ашконӣ хатти оромӣ буд, ки тавассути дабирон нигошта мешуд. Зарфҳои сафолӣ, ки дар Нисо ёфт шудаанд, барои шинохти таъриху фарҳанги замони давлати Ашкониён кӯмаки арзишманде кардаанд.

Дар ин мухтасар талоше дар ҷиҳати таҳқиқи таърихи давлати Ашкониён гирифта шуд, ба ин умедворӣ, ки дар ояндаи наздик таърихи ин давлати аҷдодии мо ба таври густурда ва бунёдӣ омӯхта шавад.

АДАБИЁТ

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ. VII. Таҳияи К.Айнӣ, З. Аҳрорӣ ва Б. Сирус. Душанбе: Адиб, 1989. – 656 с.
2. Абумансур Абдулмалик ибни Муҳаммади Саолибии Нишопурӣ. Таърихи ғуруру-с-сияр маъруф ба «Шоҳнома»-и Саолибӣ. Тарҷума аз арабӣ ба форсӣ С. Рӯҳонӣ. Баргардон ба расмулхати тоҷикӣ Н.Зоҳидов. Душанбе: Бухоро, 2014. – 444 с.
3. Абурайҳон Берунӣ. Осору-л-боқия. Таҳияи А.Девонақулов, М.Исо ва диг. Душанбе: Ирфон, 1990. – 432 с.
4. Абусаъид Абулҳай ибни Заҳҳок ибни Маҳмуди Гардезӣ. Зайну-л-ахбор. Таҳия ва нашри электроник Алиризо Каёнӣ. Мунташиршуда дар торнамои www.TARIKHFA.COM.
5. Гафуров Б. История таджикского народа в кратком изложении. Т. I. С древнейших времён до Великой Октябрской Социалитической Революции 1917 г. Издание 3-е, исправленное и дополненное. / Б.Гафуров - М., 1955 – 544 с.
6. Гафуров Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. / Б.Гафуров Москва: Наука, 1972. – 658 с.
7. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. / Б.Гафуров Китоби якум.-701 с. Душанбе: Ирфон, 1983. – 701 с.
8. Дибвойз Н.К. Политическая история Парфии. Перевод с английского, научная редакция и библиографическое приложение В.П.Никонорова. / СПб.: Н.К. Дибвойз Филологический факультет СПбГУ, 2008. – 816 с.
9. Зарринкӯб А. Рӯзгорон. Таърихи Эрон аз оғоз то суқути Паҳлавӣ. Чопи панҷум, Теҳрон, 1383. – 1014 с.
10. История таджикского народа. Т. 1. С древнейших времен до V в. н. э. М., 1963. – 596 с.
11. Колледж М. Парфяне. Последователи пророка Заратустры. Перевод с английского Т.Л.Черезовой. М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – 190 с.
12. Масъудӣ Абулҳасан Алӣ ибни Ҳусейн. Муруҷу-з-заҳаб. Ҷ. 1. Теҳрон: Илмӣ ва фарҳангӣ, 1357 ҳ.ш. – 785 с.
13. Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ. Таъриху-р-русули ва-л-мулук. Китоби 1. Мутарҷим Абулқосими Поянда. Бо таҳрир ва тасҳеҳи Н. Амиршоҳӣ. Душанбе, 2014. – 756 с.
14. Негматов Н. Н. Пласт парфяно-кушанского намадизма в среднеазиатской истории (к проблеме «Иран» – «Туран») // Мерв в древней и средневековой истории Востока. III: Мерв и Парфянская эпоха. Тезисы докладов научной конференции. Ответственный редактор М. А. Аннанепесов. Ашгабат, 1992. С. 41 – 42.
15. Ҳусайни Шаҳидии Мозандаронӣ. Роҳнамои нақшаи ҷуғрофиёии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ. Чопи аввал Теҳрон, 1371 ҳ.ш. – 41 с.
16. Фрай Р. Наследие Ирана. Перевод с английского В.А.Лившица и Е.В.Земаля. Издание второе. М.: Восточная литература РАН, 2002. – 463 с.

АРШАКИДЫ И ИХ УСИЛИЯ В ПРЕКРАЩЕНИИ ЧУЖЕЗЕМНОГО ГОСПОДСТВА НА АРИЙСКИХ ЗЕМЛЯХ

В данной статье авторы рассматривают вопросы этнического происхождения Аршакидов, время прихода к власти, вклад династии Аршакидов в освобождение исконных территорий Ирана от греко-македонских (селевкидских) завоеватели, а также наряду с этими вопросами, в статье изложены проблемы формы правления, развитие культуры, религиозная политика парфянов и взаимоотношения империи Ашканидов с другими странами.

Ключевые слова: *Парни, Аршакиды, Ашк, Порт, Ниса, арийцы, империя, отношения, политика.*

THE ARSHAKIDIS AND THEIR EFFORTS IN TERMINATING THE ALIEN DOMINANCE IN THE ARYAN LANDS

In this article, the authors examine the issues of the ethnic origin of the Arshakids, the contribution of the Arshakids to the liberation of the ancestral territories of Iran from the Greco-Macedonian (Seleucid) invaders, and along with these issues, the problems of the form of government, the development of culture, the religious policy of the Parthians and the relationship of the Ashkanid empire with other countries.

Key words: *Guys, Arshakids, Ashk, Port, Nisa, Aryans, empire, relations, politics.*

Сведения об авторах:

Хамза Камол (Камолов Хамзахон Шарифович) *– Институт истории, археологии и этнографии имени А.Дониш НАНТ, доктор исторических наук, профессор, заведующий отделом древней, средневековой и новой истории.* ***Адрес:*** *734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 33. E-mail: hamza_Kamol@mail.ru*

Сайнаков Сайнак Парпишоевич – *Институт истории, археологии и этнографии имени А.Дониш НАНТ, кандидат исторических наук, доцент, ведущий научный сотрудник Отдела древней, средневековой и новой истории.* ***Адрес:*** *734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 33. E-mail: saynakov2012@mail.ru; saynak.rushon.saynakov@mail.ru*

About the authors:

Hamza Kamol (Kamolov Hamzakhon Sharifovich) *– A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ancient, Medieval and New History.* ***Address:*** *734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave. E-mail: hamza_Kamol@mail.ru*

Saynakov Saynak Parpishoevich *- A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher of the Department of Ancient, Medieval and New History.* ***Address:*** *734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave. E-mail: saynakov2012@mail.ru; saynak.rushon.saynakov@mail.ru*

ПРЕИМУЩЕСТВА НЕЗАВИСИМОСТИ И СУВЕРЕНИТЕТА ДЛЯ ТАДЖИКИСТАНА

Маликов М.Х., Хусайнов А.К.,

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Самоопределение, независимость, суверенитет - это три единых термина политической борьбы любого народа, наука за достижение которой, народы мира боролись долгие века и тысячелетия, что относится и таджикскому народу. На самом деле, таджикскому народу надо отдать должное за его независимость и устойчивую борьбу за свободу и независимость. Тридцать лет независимости для Таджикистана оказались самим благополучными и удачными. Ибо, за кратчайший исторический период, объявленный 24-августа 1991 года, Независимость Таджикистана оказалась для Таджикского народа на политическом языке, весьма – необходимом, как воздух.

О причинах выхода республики из состава многонационального социалистического государства написано много, к числу которых следует отнести и тот важный факт, что замедленные темпы экономического развития СССР в 70-80 годах XX века оказались далеко не эффективными для дальнейшего ускорения темпов социально – экономического развития Таджикистана, и не оставили выбора таджикскому народу, как идти к независимости.

В конституционном документе, объявленном 9-сентября 1991 года указаны все правовые положения о входе и выходе республики в состав многонационального государства, больше объясняется причинами выхода Таджикистана из состава СССР. Далее, на XVI сессии Верховного Совета республики новый ее председатель Эмомали Рахмон объявил о построении демократического государства в Таджикистане[1, с. 27] а на практике - кратчайший исторический период независимости стал символом суверенитета и подлинного патриотизма, героизма и самоотверженности этого многострадального народа за решение судьбоносных проблем будущего демократического государства.

В данной статье освещаются лишь отдельные вопросы к портрету социально – экономического и культурного развития республики за годы независимости.

Конституционно - правовую основу переходного процесса от одной экономической политики к другой составил отказ таджикского народа от малоэффективной экономической политики советского периода, составляют решения XVI сессии Верховного Совета определенные основания параметров дальнейшего политического и экономического развития на переходный период.

Как известно, ценность любого народа на международной арене определяет её экономический потенциал. В этом плане ещё в огне межтаджикского конфликта новое правительство страны разрабатывало программу восстановления разрушенного хозяйства страны и её дальнейшее возрождение. Появились четыре единых программа: энергетическая, вывод страны из коммуникационной изоляции, продовольственная и программа индустриально – аграрного развития страны.

Тем временем, географические рамки республики, с начала независимости превратились в большую стройплощадку

При этом, старт выполнения задач всех названных программ начался по мере разрешения сложных процессов межтаджикского конфликта, когда страна находилась в сложных условиях политического и экономического кризиса.

Названные программы вывода страны из сложного кризиса заранее были обоснованны конституционным законодательством и миролюбивой внешней политикой. В статье 2 Конституции 1994 года отмечается, что «Таджикистан, осуществляя миролюбивую политику, уважает суверенитет и независимость других государств, определяет свою внешнюю политику на основе

международных норм» [2, с. 75]. Это означало, что практическое выполнение всех параметров хозяйственного возрождения страны, создается миролюбивая не менее важная народу, достойному независимости, теперь отсутствуют все преграды.

Конституционно были обеспеченны форма и направление построения новой экономической программы. Вот, что написано об этом в статье 12 Конституции, утвержденной 6 ноября 1994 года: «Основы экономики Таджикистана составляют различные формы собственности. Государство гарантирует свободу экономической и предпринимательской деятельности, равноправие и правовую защиту всех форм собственности, в том числе, частной» [3, с.75-76]

На базе новых конституционных задач правительство страны, ведущие специалисты отрасли, учёные, умудрённые большим жизненным опытом, приступили к разработке множества законодательных документов, законов, кодексов, новых положений по отраслям производства: энергетики, дорожно – коммуникационной системы для аграрного сектора, индустриально – аграрного развития и, естественно, связанное с развитием образования, науки, культуры[4].

На уровне государственных органов республики была осуществлена большая компания по определению источников финансирования, объектов; их обеспечения финансированием рабочей силой, сырьевым материалом, структурным переустройствам работы государственных органов.

Во всех этих направлениях четко заработали плоды политики «открытых дверей» страны в республику своими деньгами, материалами, финансами пошли десятки и сотни инвесторов, для которых в республике были созданы все правовые положения законности.

Таким образом, заранее законодательно были определены цели, задачи и стратегические направления построения новой рыночной экономики в Таджикистане, новые политические и идеологические направленности действия молодого независимого государства..

Таким образом, выполнены задач общей программы - вывода страны из политического и экономического кризиса началось далеко до подписания общетаджикского мирного соглашения, по мере формирования новой структуры власти в республике.

Как отметил сам президент в своем послании о внутренней и внешней политике 26 января 2021 года: «ещё в 1991 году в стране функционировали всего 350 промышленных предприятий. Только в 2020 году 300 новых предприятий на 6500 рабочих мест. В 2020 году численность промышленных предприятий в стране составляла 2274, по плановым определениям через семь лет их общее число будет доведено до 3500 предприятий или увеличится в 54 раза [5, с. 1] , что свидетельствует о необходимости независимости и его преимуществах таджикскому народу».

Уже в первые годы независимости правительства Эмомали Рахмона главным образом обратили внимание на состояние энергетического хозяйства, безустойчивая работа которой невозможна была без перебойной работы всего народнохозяйственного комплекса, а таджикская оппозиция целенаправленно разрушала почти все объекты народного хозяйства. Например, производство электроэнергии в стране уменьшилось на 2 млрд. кВтч. многие специалисты энергетической отрасли оставили республику.

Уже в годы конфликта новое правительство предприняло экстренные меры по формированию стратегических задач возрождения энергетики в переходный период. «Водный кодекс», Закон республики «Об энергетике», Закон республики «Об энергосбережении», Закон республики «Об охране природы», Закон республики «О недрах», «Концепция по рациональному использованию и охране водных ресурсов республики Таджикистан», «Концепция о развитии отраслей топливно-энергетического комплекса на период 2003-2015гг.» [6, с. 207-208] и т.д. были основополагающими правовыми документами для возрождения и укрепления темпов развития энергетического хозяйства страны.

На самом же деле, в 1992-1994 годах были отремонтированы и введены в строй разрушенные электросети, подстанции и агрегаты, малые электростанции. Параллельно строились и ремонтировались строительство ГЭС Памир, Хорог-1, Сангтуа-1, Сангтуа-2 и, судьбоносной для Таджикистана Рогунской ГЭС, возобновительные работы, которой с 2005 года находятся на особом контроле Главы государства и это не без основания. Ведь сдача в эксплуатацию Рогунской ГЭС удваивает производство электроэнергии в республике; обеспечить стране полную энергетическую независимость. Сдача в эксплуатацию двух агрегатов данного сооружения ежегодно дает в казну страны 1,2 млрд. кВт/ч электроэнергии.

Параллельно начались работы по программным положениям малой энергетики на малых реках и их притоков; строились свыше 273[7, с.104]маломощных гидроэлектростанций, предназначенных для обеспечения электроэнергии в горные населённые пункты, встроена несколько мощных тепловых электростанций, обеспечивающих электроэнергией и теплом промышленные объекты страны и жилищные дома граждан городов.

За это время в стране введено в строй 2000 мВт новых энергетических мощностей; объем производства электроэнергии возрос с 17 млрд. кВт/ч 1991 года до 21 млрд. кВт/ч[8, с.15-26]. в 2020 году.

Сейчас переоснащаются новым оборудованием на 11,3 млрд. сомони ГЭС Сарбанд, Кайракум, **Варзобский каскад;** начинается сооружение крупной ГЭС в Рошткалинском районе[9, с.17].

В возрождении энергетического хозяйства республики использованы проектные материалы, финансовая площадь, помощь специалистов, 32 строительные инвестиционные компании, общий расход, который для республики составил - 2,5 млрд. долларов США[10, с.17]. В целом же, за годы Независимости для достижения энергетической независимости страна уже израсходовала свыше 36 млрд. сомони[11, с18].

Итог – сделано самое главное. Полностью возобновилась деятельность энергетического хозяйства страны, намного больше ускорились темпы сооружения энергетических объектов, ликвидирован отставание в производстве электроэнергии; тяжёлый режим электропотребления населением; полностью используются электроэнергия в трудоемких процессах промышленности, сельском хозяйстве, строительстве, связи, культуре, быту. Появляются реальные возможности вывода Таджикистана на международный энергетической рынок, для чего строятся мощные линии ЛЭП CASA – 1000 и.т.д. Энергетическая программы страны выполняется даже с некоторым опережением и.т.д..

По логической последовательности на второй план выходит вопрос качественного улучшения работы инфраструктурно – коммуникационных объектов страны. В этом плане, в XX веке сделано многое, но распад СССР во многом усложнили вопросы дорожных связей между регионами страны и суверенными государствами, которые требовали заново решать многие коммуникационно – правовые вопросы эксплуатации дорог между странами; определенные сложности существовали, именно, в дорожных связях существовали между областями и районами, качественного улучшения требовала система эксплуатации автомобильных дорог страны.

Главная стратегическая задача второй программы состояла: в выводе республики на трансконтинентальную линию связи с другими странами.

Для исторической справедливости отметим, что в 1994 году в республике значительно сократился объем перевозки пассажиров и грузов по дорогам общего пользования, к 1995 году перевозка грузов уменьшилась в 6, 4 раза, пассажиров в 136,7 раза[12, с. 233].

Эти недостатки предстояло ликвидировать за кратчайшее время и здесь весьма эффективно заработали вновь меры внешней политики государства о привлечении иностранных инвесторов на качественное улучшение работы коммуникационной системе страны. В целом же, за годы независимости на указанные цели использовано более 53 инвестиционных проектов на общую сумму свыше 20,3 млрд. сомони, построено свыше 2200 км. дорог международного значения[13, с. 235].

На создание транзита международных коридоров, только в минувшем году работало 10 инвестиционных компаний на сумму 8 млрд. сомони. В итоге, в годы независимости страны с привлечением не только инвестиций, но и специалистов, техники, оборудования ряда соседних государств построены 354 километровая автомобильная дорога: Душанбе-Бустон-Чанак с улучшенным качеством, дороги Душанбе – Рашт – Джиргитал - граница Киргизистана, Душанбе – Куляб – Хорог – Кульма; Душанбе – Регар; Душанбе – Бохтар; Куляб – Шамсиддин Шоҳин; Куляб – Муминобад; Курган-Тюбе – Дусти – Нижний Пяндж граница Афганистана и.т.д., построены тоннели «Истиқлол» и «Шахристан» соединяющие дороги Душанбе - Худжанд, «Хатлон» и «Озоди» соединяющие дороги Душанбе – Вахдат – Куляб, что во многом способствовало выходу Таджикистана из полной коммуникационной изоляции.

В 2018 году в рамках проекта «Улучшения состояния региональной автотрассы Душанбе – Турсунзаде» была сдана в эксплуатацию эстакада, расположенная в 82-м микрорайоне города Душанбе, а в 2020 году в рамках этого проекта был сдан в эксплуатацию вторая трехуровневая автомобильная эстакада в районе Сино города Душанбе. Проект реализован правительством Таджикистана при финансировании Европейского банка реконструкции и Азиатского банка инфраструктурных инвестиций.

В годы независимости были построены у реки Пяндж несколько мостов, соединяющих Таджикистан и Афганистан. Так, например, 3 –ноября 2002 года был построен висячий мост в районе Хорога и афганский город Демогон; 6-июля 2004 года был сдан в эксплуатацию такой же Мост Дружбы в районе Дарваза у села Калаихум длиной 135м.; 26 –августа 2007 года был сдан в эксплуатацию большой мост длиной 672м. Нижний Пяндж – Шерхан – Бандар и.т.д.

Определенное значение для экономического развития имели целевое построение в годы независимости железные дороги Курган-Тюбе – Куляб, Душанбе – Яван – Курган-Тюбе, самостоятельные воздушные пространства открылись по линии Душанбе – Москва, Минск, Украина, Азербайджан, Казахстан, Туркмении, Турции, Индии, ОАЭ, Саудовская Аравия и.т.д. То есть в 2015 году воздушные суда компании «Таджик Эйр»

и «Сомон Эйр» представляли населению авиа услуги по 33 направлениям в 9 стран Ближнего и Дальнего зарубежья[14, с. 160].

В годы независимости дальнейшее социальное благополучие страны, и в первую очередь, её населения, во многом зависело от успешных решений аграрного вопроса, где в первые годы независимости по причине известных политических событий фактически оказались в запущенном состоянии и суверенитет, оказался по вопросам самообеспечения под вопросом. Поэтому, уже по ходу разрешения конфликтных вопросов, новое правительство во главе с Эмомали Рахмоном приняли экстренные меры по возрождению практических работ в аграрном секторе страны.

Для преодоления кризисного состояния и построения рыночной экономики в секторе и самообеспечение страны – населения - продуктами потребления, внесли решительный положительный вклад Указы и решения президента от 9 –октября 1995 года, №342, и от 1-декабря 1997 года, №874 «О внедрении 50 и 25 тысяч гектаров земли для подсобных хозяйств граждан[15, с.217].

За последние 15-лет в сельском хозяйстве реализовано ½ государственных инвестиционных проектов на сумму 3,7 млрд. сомони, а в настоящее время реализуется ещё 9 проектов на сумму 1, 5 млрд. сомони[15].

Реализация задач, указанных проектом не заставили тружеников отрасли сдаться. Уже в ноябре 2008 года в стране было собрано 1 млн. 300 тысяч тонн зерна и, что оказалось, даже неожидаемым результатом[17, с. 309].

Борьба за продовольственное самообеспечение продолжалась. В 2006-2012 годах в аграрный сектор было введено 5 общих законопроектов и 13 отраслевых программ; заработали ещё несколько инвестиционных проектов по улучшению инфраструктуры таджикского села, аграрного сектора, в целом.

В результате намного расширились и улучшились качества посевных площадей. В 2020 году посевные площади по зерновыми составили 427332 гектаров, что по сравнению с 2006 годом больше на 22420 гектаров. Производство зерновых продуктов было доведено до 1,2 млн. тонн, что на 320 тысяч тонн больше, чем в 2006 году[18, с. 111].

В послании Маджлиси Милли президент сообщил приятную новость о преимущественном развитии птицеводства и мясо – молочной продукции. Например, по его словам, в 2020 году численность птицеводческих хозяйств выросла до 181, что на 2,7 раза больше данных 2017 года.

В 2020 году производство мяса птицы, по сравнению с 2017 годом увеличилось 4, 5 раза, производство яйца превысило один миллиард штук[19, с. 19].

Рыбные хозяйства страны увеличили производство продукции рыб на 35 раз больше, по сравнению с 2017 года.

Особого внимания освещения и пропаганды заслуживает деятельность тружеников аграрного сектора; с положительной их работы в развитии садоводства.

Через реализацию ряда конституционных указов президента и решения правительства в годы независимости, производство картофеля уже перевалило один миллион тонн. В 2009 году по личной инициативе Главы государства издан Указ «О дополнительных мерах по развитию садоводства и виноградства в 2010-2014гг», [20, с. 310-311] согласно которому, площадь посадки фруктовых и виноградных площадей увеличен на 50 000 гектаров, в результате, в 2020 году общая площадь под сады составила 122009 гектаров, то есть она увеличилась на 112 тыс. гектаров. В 2010 году производство фруктов в стране составило 313 248 тонн и винограда 167 101 тонн, это уже серьезный шаг страны на самообеспечение населения продуктами садоводства и виноградства. Более того, через развитие садоводства, виноградства и озеленения площадей, населённые пункты и города Таджикистана сегодня превращаются в огромный зеленый сад многомиллиардными разноцветными цветами и розами.

Ко всему этому нельзя не отметить вопросы полное восстановление и определенное положительное развитие промышленности, строительства и связи страны в годы независимости.

После полного восстановления функционирования промышленной инфраструктуры страны, в годы независимости ещё удалось сформировать ряд промышленных районов, в том числе, два нефтяных предприятия мощностью переработки в 2 млн. тонн нефти, три цементных завода - мощностью более 3 млн. тонн цемента; текстильные предприятия, мощностью переработки 52 тысяч тонн хлопка – волокном и производство 150 млн. $м^2$ хлопчатобумажной ткани; строительства 3 предприятий химической промышленности переработки цветных металлов, производственной мощностью - 1400 кг., золота; крупного металлургического предприятия мощностью 50 тыс. тонн свинца и ещё одного металлургического предприятия мощностью - 400 тыс. тонн[21, с.171]. Все это способствовало за последних 9 лет увеличению внутреннего валового производства продукции на 7,5 процентов, общего объема промышленного производства на 13, 4 процента, сельскохозяйственного производства, торгового оборота на 8 процентов, платного обслуживания на 1,6 процента[22, с. 3]. За этот же период общий объем государственного бюджета страны возросло с 12 млрд. до 23 млрд. сомони, денежные прибыли на одного работника 2,4 раза, банковские вклады населения на 2,4 раза и.т.д[22].

Все это определенно ещё раз свидетельствует о реальных положительных достижениях народа Таджикистана за годы независимости, если не считать трудные годы экономического кризиса в начале независимости.

Развитие отраслей экономики и, соответственно, увеличение внутренней валовой продукции стали основой для успешного развития образования, науки, культуры. Правительство суверенного Таджикистана старалось полностью изменить социальную инфраструктуру республики, создать солидный материальный фонд образования, науки и культуры, развитие издания и печати.

Об этом свидетельствуют многочисленные новые базовые конституционно – правовые документы, изданные в годы независимости – кодексы, положения, указы, постановления правительства, речи и выступления Президента Эмомали Рахмона перед работниками системы образования, науки и культуры.

На основе реальных положений, принятых в годы независимости конституционно – правовых документов, полностью обновляется вся учебно – методическая литература, в стране около 3000 новых построенных учебных зданий, только в 2018 году построена 151 школа на 73 тыс. ученических мест[23, с. 26]. В 2019 году было построено 181 школ на 900 млн. сомони, на 54000 ученических мест[24, с.23]. До 30-летия независимости республики будут построены ещё 338 новых школ[24].

Темпы развития подразделений образования в республике в годы независимости говорят о том, что даже в доблестные годы советской власти не наблюдался такой ускоренный темп сооружения и качественного оснащения школьных сетей образования.

Параллельно развивается и высшее образование. При определённом негативном процессе перехода одной системы обучения на другой, неуклонно растет число и материально – техническая база высшей школы. Их количество с 13 1991 года доведено до 39, а ещё 40 тыс. молодёжи Таджикистана обучаются в зарубежных странах. Обучением молодёжи республики занимаются РТСУ, 5 филиалов вузов Российской Федерации, сегодня каждый областной центр имеет по 2-3 высших учебных заведения, на всех ступенях образовательного процесса особое внимание уделяется совершенствованию знания русского и английского языков. Все это свидетельствует о яркой – положительной работе правительства и народа республики по развитию и поэтапному совершенствованию работы системы образования в годы независимости.

Президент страны Эмомали Рахмон неоднократно подчеркивал, что история, литература и культура Таджикского народа, благодаря творениям величайших ученных и литераторов, предков нашей славной нации и их богатому наследию, рассказывающему об отваге и героизме нации, о высокой морали, о жизни и деятелях наших славных предков - арийцев имеет бесценное значение, и поэтому уважение и изучение этих источников и, осознание их сознательной философии является священной задачей каждого гордого жителя этого края.

Правительство страны в годы независимости суверенного развития страны принимало максимум усилий по изучению, разъяснению и творческому развитию всех бесценных заслуг предков таджиков. Были реально использованы любые возможности по развитию культуры, национальных традиций, языка, нравственных ценностей, религии всех народов республики, защите памятников истории, культуры, архитектуры, литературы и искусства, изучения русского и английского языков, практически оказало весомое влияние на развитие культурной жизни таджикского народа.

Благодарный Таджикский народ отдает должное мудрости и творениям своих предков в годы независимости. На практике возродили далёкие таджикские праздники - Навруз, Шашмақом, Фалак, Мехргон, Садда, Тиргон, и они превратились в ежегодные народные праздники. Отмечены юбилейные даты – 1100 летия государства Саманидов, юбилейные даты археологических памятников – Хулбука, Саразма, выдающихся деятелей науки, литературы – Абу-Али –ибн – Сино, Абуабдулло Рудаки, Абдулкосима Фирдоуси, Камола Худжанди, Садриддина Айни, Мирз Турсун-заде, Бободжона Гафурова и др.

На плодотворную работу культуры служать многие заново построенные и реставрирование учреждения культуры, среди которых 17 профециональных театров, 5 концертных учреждений, 96 образовательных учреждений, 1355 библиотек, 327 дворцов и домов культуры, 430 клубов, 56 мобильных клубов, 14 культурно – развлекательных центров, 7 народных филармоний, 46 культурно – развлекательных парков, 22 народных театров, 51 музеев, 11 домов – музеев, 23 ансамбля песни и танцев, 15 ансамблей «Шашмакома», 7 ансамблей «Фалак», 7 эстрадных ансамблей, 10 фольклорно – этнографических ансамблей, 11 танцевальный ансамблей, по одному ансамблю, литературно – художественных, музыкантов на дойре. В республике появились крупные национальные библиотеки, музей. Всего в комплекс входят 21396 наименованный культурных учреждения[25, с. 260].

Как отметил президент на своей последней инаугурации: «Мы объявили культуру основой науки, в ближайшие семь лет будут приниматься конкретные практические меры для развития духовности общества государственного языка, культуры искусства и музыки, кино и театра, сохранения исторических памятников и повышения интереса народа к искусству и красоте, а также создание условий для развития молодых талантов в стране[26].

В целях дальнейшего социально – экономического развития страны, обеспечения населения производительной занятостью и повышения экономической активности населения, сам президент

объявил 2019-2021 годы «Годами развития села, туризма и народных ремесел» а также периодом подготовки достойного празднования 30-летия государственной независимости.

В рамках выполнения вышеупомянутых инициатив главы государства до сентября 2021 года будет сдано в эксплуатацию свыше 25 тыс. новых социально – производственных и туристических объектов, которые станут основанием для создании десятков тысяч рабочих мест.

Осознавая свою ответственность на новый семилетний срок президент ответственно заявил, что за новый срок его президентства страна достигнет полной энергетической независимости и окончательного вывода из коммуникационной изоляции, мы примем все меры для достижения четвёртой стратегической цели – ускоренной индустриализации, акцентируя внимание на развитие горнодобывающей промышленности, цветной металлургии, машиностроения, лёгкой промышленности, продовольствия и фармацевтики, для увеличения переработки сырья и увеличения объема производства и, прежде всего, конкурентоспособных импортозамещающих товаров, заявил президент во время инаугурации.

Все это свидетельствует о серьезных шагах, проделанных республикой в социально – экономическом и культурном развитии страны в годы независимости.

В начале 1992 года независимый Таджикистан был признан новым членом мирового сообщества. Он стал полноправным членом ООН, членом ряда её мировых и региональных – государственных и общественно политических организаций.

С того времени по настоящее статус независимого, суверенного Таджикского государства подтвердили 178 государств мира, более 100 стран мира ведут с Таджикистаном торгово – экономические, культурные отношения. В 40 странах мира полноправно функционируют посольские и консульские службы.

Впервые, после выступления с трибуны Генеральной Ассамблеи ООН в сентябре 1993 года главы Таджикского государства Эмомали Рахмон, авторитет Таджикистана в мировом сообществе еще больше выросла. Он стал членом СНГ, ОДКБ, ЮНЕСКО, Всемирного банка, Всемирного здравоохранения, Азиатского банка развития, Исламского банка, Всемирной экологической организации, спасения Арала и др.

После успешного разрешения межтаджикского конфликта, миротворческий опыт Таджикистана был признан весьма полезным для практики мирового сообщества, Таджикистан был признан как солидное опытное государство выступающее с предложениями по отдельным межгосударственным и мировым проблемам.

В этом плане особый интерес вызывает опять Таджикистан по другой важной проблеме – сохранению и умножению водно – энергетических ресурсов и экологии окружающей среды. Обладая самым мощным водно – энергетическим ресурсом в регионе, Таджикистан предлагает всем странам региона к совместному обогащению водно – энергетических ресурсов и совместному её использованию, особенности сохранения чистой питьевой воды. Мировое сообщество подержало и реализацию задач двух программ по водным проблемам Центральной Азии 2018 по 2028 годы.

Правительство страны, именно президент Эмомали Рахмон, как основатель данной проблемы постоянно контролирует выполнение задач программы. Создан отдельный институт в составе АН республики, который постоянно изучает и анализирует состояние водных ресурсов страны, ледников.

3-марта 2021 года состоялась видеоконференция на высоком уровне президентов, где Эмомали Рахмон ещё раз сообщил президентам об уровне состояния водно – энергетических ресурсов региона, Таджикистана в частности, где выразил большое беспокойство правительства Таджикистана в массовом исчезновении ледников и уменьшении водных ресурсов региона.

О постоянном повышении международного авторитета Таджикистана говорит и тот факт, что в 2021 году Душанбе объявлен годом центра культуры стран СНГ, где будут проходить различные мероприятия международного культурного уровня, научные конференции, симпозиумы, выставки, фестивали.

При анализе реальных документов и материалов, опубликованных компетентными органами, отдельных статей, опубликованных в печати материалы, мы пришли к следующим выводам:

1. Необходимо отдать должное многострадальному таджикскому народу, в том, что несмотря, порою непомерного давления своих внутренних и внешних врагов, он не растерялся в сломанных зигзагах истории, как отдельный народ постоянно держал инстинкт самосохранения, уверенную борьбу за победу и.т.д., сохранили статус таджикского народа, не раз привели его к большим победам, и социально – экономическим достижениям.
2. XX век привёл таджиков к большому историческому и политическому прогрессу. Второй раз в своей истории таджики получили свою государственность, народовластие, получили статус отдельной нации, достигли определённых высот экономики, образования, науки, культуры. Явно не получилось стремления

пантюркистов, загнав ещё 740 000 таджиков на явный смерть в труднодоступные районы Восточной Бухары и Памира.

3. XXI век привёл таджикский народ к самоопределению, независимости, государственному суверенитету. За 30 лет молодой Таджикистан достиг определённого уровня построения новой государственности, определил программы своего политического и экономического развития, как независимое государство вышел на уровень международного признания, а 30 летние социально – экономическое и культурное развитие республики подтвержденное верности избранного пути таджикским народом.

4. Постоянное развитие и совершенствование программа начертаний и безошибочное применение этих приоритетов, с реальным освоением неисчерпаемых водно – энергетических, сырьевых ресурсов, ценнейших горных пород эффективной, дальновидной внешней политики в ближайшее время, может поднять молодое таджикское государство до уровня самых развитых демократических государств мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шарифзода А. Таджикистан – 25. – Душанбе, 2013. – С. 27.
2. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 2016. – С.75.
3. Законе Республики Таджикистан «Об энергетике» и другие документы относящие к деятельности Министерство энергетики РТ. – Душанбе, 2000 г.; Законы и правовые нормативные акты в области энергетики. – Душанбе, 2013. Бунёди давлатдории навин. Ислоҳоти иқтисодӣ ва гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ. – Душанбе, 2002.
4. Послание Президента Республики Таджикистана «О внутренней и внешней политики РТ от 26 –января 2021 г.». – С.1
5. Маликов М.Х. Энергетическая независимость Тажикистана: история, проблемы и перспективы. – Душанбе, 2013. – С. 207-208.
6. Таджикистан – 25. –С. 104
7. Послание Президента Республики Таджикистана «О внутренней и внешней политики РТ от 26 –января 2021 г.». – Душанбе, 2021. - С. 15-16
8. Послание Президента Республики Таджикистана «О внутренней и внешней политики РТ от 26 –января 2021 г.». – Душанбе, 2021. - С. 17
9. Послание Президента Республики Таджикистана «О внутренней и внешней политики РТ от 26 –января 2021 г.». – Душанбе, 2021. - С. 17
10. Послание Президента Республики Таджикистана «О внутренней и внешней политики РТ от 26 –января 2021 г.». – Душанбе, 2021. - С. 18
11. Шарифзода А. Қосими З. Фархундапай. – Душанбе, 2014. – С. 233
12. Таджикистан -25. – С. 160
13. 25-Таджикистан. – С. 217.
14. Фархундапай. – С. 309
15. Фархундапай – С. 311
16. Послание Президента Республики Таджикистана «О внутренней и внешней политики РТ от 26 –января 2021 г.». – Душанбе, 2021. - С. 19
17. Фархундапай. – С. 310-311
18. 25лет – Таджикистан. – С. 171
19. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 2019. – С. 3
20. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 2018. – С. 26
21. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 2019. – С. 23
22. 25-лет Таджикистан. – С. 260
23. Народная газета. 4-ноября 2020гг.
24. Народная газета. 4-ноября 2020гг.
25. Народная газета. 4-ноября 2020гг.

ПРЕИМУЩЕСТВА НЕЗАВИСИМОСТИ И СУВЕРЕНИТЕТА ДЛЯ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье на основе изучения, обобщения и выводов материалов периода независимости Таджикистана рассматривается и обосновываются как теоретического и практического выводов необходимости самоопределения независимости и суверенитета. Это доказано по статье в направлениях национально – государственного, строительства, преодоления кризисных ситуации в политической, экономической и культурных средах, трудностей периода независимости, выхода страны из политического и экономического кризиса

Также в статье был сделан краткий анализ стратегические целы Республики Таджикистан - обеспечения энергетической независимости, выход из коммуникационного тупика,

продовольственная безопасность и ускоренная индустриализация страны и роли Лидера Нации Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в их обеспечении.

В материалах периода независимости Таджикистана доказано преимущество независимости Таджикистана в прогнозировании программировании задач периодом от одной политической системы к другой, при реализации конкретных задач: развитие энергетики, дорожно – коммуникационной системы, решении задач продовольственной, индустриально – аграрного развития, культуры, науки, литературы. По всем отмеченным проблемам достижения республики более чем примечательны.

Сдача в эксплуатацию более 20 крупных энергетических, свыше 200 объектов малой энергетики, более 3000км дорог, множество тоннелей и мостов, свыше 3000 различных малых и больших народнохозяйственных объектов.

Особый интерес в материалах тридцатилетия Таджикистана отводится материалам выхода молодого независимого Таджикистана на международную арену. Отмечается, что молодой Таджикистан благодаря своей многосторонней дипломатией и политикой «открытых дверей» утвердила свою позицию на мировой арене и уже признан 178 странами мира, с 100 государствами мира постоянно торгово – экономические и дружественные взаимоотношения.

Программы Таджикистана по сохранению водных ресурсов, сохранение чистой питьевой воды, окружающей среды и.т.д., реализуются в мировом масштабе. Молодой Таджикистан считается членом ООН, многих международных организаций и сообществ.

Ключевые слова: *Таджикистан, суверенитет, независимость, самоопределения, энергетика, коммуникация, продовольствия, индустриализация, программы, политика, приоритет, сотрудничество, внешняя политика, международные организации, формирование, социально – экономического развития, культуры, народы.*

THE ADVANTAGES OF INDEPENDENCE AND SOVEREIGNTY FOR TAJIKISTAN

Based on the study, generalization and conclusions of the materials of the period of independence of Tajikistan,in the given article it is considered and substantiated as theoretical and practical conclusions of the need for self-determination of independence and sovereignty. This is proved by the article in the directions of national - state, construction, overcoming crisis situations in the political, economic and cultural environments, difficulties of the period of independence, the country's exit from the political and economic crisis.

Also, a brief analysis was made of the strategic goals of the Republic of Tajikistan in the article- ensuring energy independence, breaking the communication deadlock, food security and accelerated industrialization of the country and the role of the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan EmomaliRahmon in their provision.

The advantage of independence of Tajikistan in predicting the programming of tasks from one political system to another, in the implementation of specific tasksis proved in the materials of the period of independence of Tajikistan: the development of energy, road - communication system, solving problems of food, industrial - agrarian development, culture, science, literature., The achievements of the republic are more than remarkablein all the above-mentioned problems.

Have been put into operation more than 20 large energy and over 200 small energy facilities, more than 3000 km of roads, many tunnels and bridges, over 3000 various small and large national economic facilities.

Particular interest in the materials of the thirtieth anniversary of Tajikistan is given to the materials of the emergence of a young independent Tajikistan on the international arena. It is noted that young Tajikistan, thanks to its multilateral diplomacy and open door policy, has established its position in the world arena and has already been recognized by 178 countries of the world and have constantly trade, economic and friendly relationswith 100 states of the world.

Tajikistan's programs for the conservation of water resources, the preservation of clean drinking water, the environment, etc., are being implemented on a global scale. Young Tajikistan is considered a member of the UN, many international organizations and communities.

Key words: *Tajikistan, sovereignty, independence, self-determination, energy, communication, food, industrialization, programs, policy, priority, cooperation, foreign policy, international*

Сведения об авторах:

Маликов М.Х., *профессор кафедры история таджкского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, E-mail: ahmad0401@mail.ru*

Хусаинов А.К., *профессор, декан исторического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, E-mail: ahmad0401@mail.ru*

About authors:

Malikov M.Kh., *Professor of the Department of History of the Tajik People, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, E-mail: ahmad0401@mail.ru*

Khusainov A.K., *Professor, Dean of the Faculty of History of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, E-mail: ahmad0401@mail.ru*

САРАЗМ – ДРЕВНИЙ И КУЛЬТУРНЫЙ ПАМЯТНИК ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

Рустамова Г. Р., Одинаев А. Н., Хоркашев И.С.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Институт предпринимательства и сервиса

Саразм считается древнейшим поселением, датируемый IV-II тысячелетие до нашей эры, расположенный на левом берегу реки Зеравшан, в 15 километрах от районного центра Пенджикент. Он является первым в Таджикистане историческим памятником, занесенным в список Всемирного наследия ЮНЕСКО. Большую культурную и историческую ценность представляют достаточно хорошо сохранившиеся культовые и дворцовые сооружения, а также жилые и общественные строения [1].

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 21 сентября 2001 года (под № 391) памятник Саразм как Центр формирования сельскохозяйственной культуры и творчества таджиков был объявлен историко-археологическим заповедником «Саразм». Стараниями археологов А. Раззокова, Р. Массова, Р. Безенваль, А.-П. Франкфорта и др. в 2010 году была обоснована и представлена номинация включения памятника Саразм как «центра формирования древнеземледельческой культуры таджикского народа» в список перечня объектов со всемирным значением в организации ЮНЕСКО. По значению название «Саразм» происходит от таджикского словосочетания «сари замин» («начало земли»).

Правительство Республики Таджикистан 2 мая 2019 года утвердило постановление о праздновании 5500-летия древнего Саразма. В нем поручается провести празднование города Саразма как центра формирования культуры земледелия, ремесел и градостроительства таджиков 12 сентября 2020 года в городе Пенджикент. Необходимо отметить, что заслуги Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в плане охраны и благоустройства археологических памятников страны, особенно древнего городка Саразм в Пенджикенте и их представление мировому сообществу очень весомы. «Исторические источники, - отметил Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон на встрече с интеллигенцией республики 19 марта 2018 года, - свидетельствуют, что находки древней культуры таджикского народа относятся к четвертому тысячелетию до нашей эры, первые города и первые наши исторические государства возникли на этой земле, лучшим образцом которых является древний городок Саразм».

Исторический памятник Саразм был открыт осенью 1976 года археологом - ученым Абдуллоджоном Исхоковым, на основе находки жителя селения Авазали Джамоата Чимкурган (ныне Саразм) Пенджикентского района Ашурали Тайлонова. Ашурали Тайлонов в 1972 году во время постройки жилого дома нашел топор, который четыре года сохранил у себя дома. В 1976 году Тайлонов показывает найденного топора археологу А. Исхокову, который в то время он проводил раскопки в городе Пенджикент и с того времени начинается изучение и исследование древнего Саразма. Первооткрыватель Саразма А. Исхоков в научной статье «Саразм – начало цивилизации таджикского народа» информировал об истории, жизни, появление ремесла и мастерства, традиции и обычаев, культуры, муниципалитет и градостроительства жителей этой местности.

С инициативой ученого Исхокова в 1993 году в краеведческом музее имени А. Рудаки города Пенджикента в отделе археологии организован отдельный зал Саразм и поставлен на показ свыше 250 предметов находки древней эпохи города.

По историческим источникам поселение Саразм представляет собой плато длиною в полтора километра и шириной в 400 метров, с севера на юг. Люди в нем селились в течении 2 тысячи лет. На основе найденных артефактов было установлено, что люди жили в той местности в эпоху палеометалла. То есть переходили от каменного века к бронзовому. В поселении развивались производство гончарных изделий, добыча и обработка металлургических руд, изготовление украшений из камней различной ценности. Около трех тысяч лет назад поселение страдало от засухи и люди из него переселились ближе к реке Зерафшан, на территорию нынешнего районного центра-города Пенджикент, который возник как следствие этого самого переселения. Площадь памятника представляет огромную территорию по меркам того времени - 110 га. До сегодняшнего дня раскопано и вскрыто не более 1 га площади культурного слоя, где сохранились останки архитектурных зданий – это храмы, мастерские, общественные строения, а также отдельные кварталы зажиточного слоя горожан и кварталы простого населения. Вначале археологи после первых траншей определили исторические периоды и толщину культурных слоев. В 1976-1996 годах работники Центра археологии Пенджикента в городке Саразм исследовали 12 траншей и 11 раскопок.

По словам Нуриддина Сайфуллоева, заведующего отдела археологии Института истории Академии наук Таджикистана на сегодняшний день на 17 гектарах проведены раскопки, которая общая площадь городища составляет около 300 гектаров. Места, где уже проведены раскопки, огорожены металлическим каркасом. Жители окрестных сел оповещены о недопущении строительства домов и разбивки садов на этом месте, чтобы не повредить древние строения, находящиеся под землей». Он отметил, что археологам- ученым удалось раскопать несколько дворцовых комплексов и могилу принцессы Саразма, а останки и украшения принцессы выставлены в Национальном музее Таджикистана[4].

Саразм стал местом посещения известных советских археологов А.М. Беленицкого, В.М. Массона, Б.А. Литвинского, Р.М. Мунчаева, А.А. Аскарова, Н.Н. Негматова, иностранных археологов Филиппа Колла (США), Анри Полла Фракфорта, Бертла Леонса (Франция), К.К. Ламберг-Карловского (США). Ученые - исследователи, шагая внутри зданий, храмов древнего Саразма, ознакомились с секретами этого древнего городка. Раскопкам древнего города внимание уделяли американские и французские археологи. В 1984 году археологи Франции Анри Пол Франкфорт и Роланд Безенваль начали работу по исследованию Саразма. Археологи Гарвардского Университета штата Массачусетс Америки К.К. Ламберг-Карловский и Филипп Колл, приехав в Пенджикент в 1985 году, в городке Саразм раскопали две пробные траншеи. В результате, они подтвердили заключение исследователя этого заповедника Абдуллоджона Исхокова о 5000-5500-летней цивилизации Саразма, о том, что «Саразм является не только одним из древнейших центров сельскохозяйственной, животноводческой, ремесленнической цивилизации Среднеазиатского Междуречья, но также и всего Ближнего Востока - Ирана, Балуджистана, Афганистана и Индии». По меркам ученых местность Саразм составляет более 100 гектаров, и представляла собой большую необычную площадь. Именно этот аргумент стал следствием появления научной гипотезы о том, что Саразм является столицей древнего Согда.

С целью ознакомления работ по изучению и исследованию городище Саразм доктор исторических наук, профессор Насрулло Убайдулло в своем интервью в НИАТ Ховар рассказал, что в настоящее время в городище работают три группы археологов[3, с. 2]. Кроме отечественных специалистов – археологов, также привлечены антропологи, архитекторы и художники из Франции и России. В том числе сотрудничают несколько работников из Государственного музея Эрмитаж Санкт-Петербурга. Они стараются изучать и показать до юбилея все аспекты Саразма как древнего города. Кроме того в рамках празднования Саразма планированы проведения научные, международные конференции с участием зарубежных ученых в городе Душанбе и Пенджикента. Со стороны Института готовится перечень находки Саразма с иллюстрациями и сведениями, а также организуется альбом мастерство жителей Пенджикента, который охватывает с древних до настоящего времени

Саразма. До юбилея печатается два тома научной книги «История Саразма» с участием археологов и ученых, которые исследовали находки древнего города в лабораториях Таджикистана, Франции и России. Для доступа всего мира книга сначала печатается на русском и английском, затем на таджикском языке. Совместно с Комитетом телевидения и радио при Правительстве Республики Таджикистан о Саразме написано три фильма, который два уже снимается. С «Таджикфильмом» запланирован документальный фильм, который состоится из отдельных частей такие как «Саразм как первый город», «Саразм как центр мастерства и земледелия».

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон подчеркнул необходимость организации инфраструктуры в местности памятников Тахти Сангин, Аджинатеппа, Хулбук, крепости Гиссар, Куляб, Ходжамахшад в Шахритузском районе, древнего Пенджикента, Бунджеката Шахристанского района и Ямчун, расположенного в Ишкошимском районе, определив историческое значение, перед гражданами поставил задачу охраны достопримечательностей республики: «Мы должны полностью восстановить исторические местности Хулбук, Куляб, Худжанд, Балджувон, Муг, Ямчун, Кангурттут, Хушдилон (Тарбулок), Карон, Тахти Сангин, Ходжамашхад, Саразм, Аджинатеппа, древний Пенджикент и другие исторические и культурные памятники, превратить их в место гуляний. В связи с этим, с учетом значения древнего города Саразм предлагаю в 2020 году праздновать 5500-летие древнего Саразма как центра формирования земледельческой, ремесленнической и градостроительной культуры таджиков».

Следует отметить, что данное время идет работа по строительству трех этажного здания современного музея на территории заповедника Саразм. Благодаря этой заботе в последние годы последовательно ведутся административные, строительные работы по возведению реального заповедника Саразм и превращению его в одну из научных и общенациональных мест.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабаджанова М.М. 25 лет плодотворного сотрудничества: Таджикистан И ЮНЕСКО //ПАЁМНОМАИ ФАРХАНГ. 2018 . С. 16-22
2. Ваххоб Набиев. [Электронный ресурс]. Саразм-центр цивилизации и туризма Таджикистана. https://mvd.tj/index.php/ru/turisticheskie-dostoprimechatelnosti/26665-sarazm-tsentr-tsivilizatsii-i-turizma-tadzhikistana
3. Бахори Аҷам./8.07.2019.№20 (495). С.8.
4. Джумхурият. / С. Эркаев. 2.08.2018 №: 152.
5. Первый город Вароруд. / Литература и искусство. 4.07.2019. №27 (1998)
6. https://ru.wikipedia.org/wiki/Саразм

САРАЗМ – ДРЕВНИЙ И КУЛЬТУРНЫЙ ПАМЯТНИК ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

Саразм является первым в Таджикистане историческим памятником, занесенным в список Всемирного наследия ЮНЕСКО. Большую культурную и историческую ценность представляют достаточно хорошо сохранившиеся культовые и дворцовые сооружения, а также жилые и общественные строения. Правительство Республики Таджикистан 2 мая 2019 года утвердило постановление о праздновании 5500-летия древнего Саразма. В нем поручается провести празднование города Саразма как центра формирования культуры земледелия, ремесел и градостроительства таджиков 12 сентября 2020 года в городе Пенджикент. Исторический памятник Саразм был открыт осенью 1976 года археологом - ученым Абдуллоджоном Исхоковым, на основе находки жителя селения Авазали Джамоата Чимкурган (ныне Саразм) Пенджикентского района Ашурали Тайлонова.

С инициативой ученого Исхокова в 1993 году в краеведческом музее имени А. Рудаки города Пенджикента в отделе археологии организован отдельный зал Саразм и поставлен на показ свыше 250 предметов находки древней эпохи города.

По историческим источникам поселение Саразм представляет собой плато длиною в полтора километра и шириной в 400 метров, с севера на юг. Люди в нем селились в течении 2 тысячи лет. На основе найденных артефактов было установлено, что люди жили в той местности в эпоху палеометалла.

Саразм стал местом посещения известных советских археологов А.М. Беленицкого, В.М. Массона, Б.А. Литвинского, Р.М. Мунчаева, А.А. Аскарова, Н.Н. Негматова, иностранных

археологов Филиппа Колла (США), Анри Полла Фракфорта, Бертла Леонса (Франция), К.К. Ламберг-Карловского (США). Ученые - исследователи, шагая внутри зданий, храмов древнего Саразма, ознакомились с секретами этого древнего городка. Раскопкам древнего города внимание уделяли американские и французские археологи. Археологи Гарвардского Университета штата Массачусетс Америки К.К. Ламберг-Карловский и Филипп Колл, приехав в Пенджикент в 1985 году, в городке Саразм раскопали две пробные траншеи. В результате, они подтвердили заключение исследователя этого заповедника Абдуллоджона Исхокова о 5000-5500-летней цивилизации Саразма.

Ключевые слова: *Саразм, цивилизация, ученый, городок, культура, памятник, литература, центр.*

SARAZM IS AN ANCIENT AND CULTURAL MONUMENT OF THE TAJIK PEOPLE

Sarazm is the first historical monument in Tajikistan to be listed as a UNESCO World Herintage Site. Great cultural and historical value is represented by well preserved cult and palace structures, as well as residential and public buildings. On May 2, 2019 the government of the Republic of Tajikistan approved the decree celebrating the 5500 anniversary of the ancient Sarazm. It is entrusted to hold a celebration of the Sarazma city as a center for the formation of the culture of agriculture, crafts and urban development of the Tajiks on September 12, 2020 in the city of Panjakent. The historical monument of the Sarazm was opened in the autumn of 1976 by archaeologist – scientist Abdullojon ishakov, on the basis of finding a resident of the village Avazali jamata Chimkurgan (now Sarazm) oo the Panjakent region Ashurali Tailonov.

With the initiative of the scholar ishakov in 1993 in the regional museum named after A. Rudakiof the city of Panjakent in the archaeology department organized a separate hall Sarazm and put on the display of over 250 objects of discovery of the ancient city.

According to historical sources, the settlement of the Sarazm is a plateau of the length of a kilometer and 400 meters wide, from the north to the south. People in it settled for 2 thousand years. Based on the artifacts found that people lived in the area in the Paleofmetall era.

Sarazm became the place of visiting famous Soviet archaeologists, A.M. Belenitsky, V.M Massona, B.A Litvinsky, R.M Munchaeva, A.A Ascarov, N.N. Negmatov, foreign archaeologists of Filipa Colla (USA), Anri Polla Frakforta, Bertla Leonsa (France), K.K. Lamberg- Karlovskogo (USA). Scientists – researchers, stepping inside the buildings, temples of the ancient Sarazm, acquainted with the secrets of this ancient town. The excavation of the American and French archaeologists. Archaeologists of the Harvard State University of Mass Technology America Lamberg- Calovsky and Philip Coll, arriving in the Panjakent in 1985, in the town Sarazm excavated two trials trenches. As a result, they confirmed the conclusion of the researcher of this reserve Abdulojon Ishakova on 5000-5500 summer civilization of the Sarazm.

Keywords: *Sarazm, civilization, scientisn, town, culture, monument, literature center.*

Сведения об авторах:

Рустамова Гуландом Рустамовна *- доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и литературы факультета дошкольного и начального обучения Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. E-mail:rustamova-71@mail.ru*

Одинаев Абдумавлон Назирович*, ассистент кафедры история таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, E-mail: abdumavlon1987@gmail.com*

Хоркашов Исломбек Сангакович *- кандидат экономических наук, проректор по науке Института туризма, предпринимательства и сервиса.*

About the authors:

Rustamova Gulandom Rustamovna *- doctor of philology, professor of the Departament of Tajik Language and Literature of the Faculty of Preschool and Elementary Education of the school named after S. Ayni. Tel.: 90791377. E-mail:rustamova-71@mail.ru*

Odinayev Abdumavlon Nazirovich*, assistant of the department of the history of the Tajik people of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, E-mail: abdumavlon1987@gmail.com*

Khorcaschov Islombek Sangakovich *- candidate of in economy, prorector on scientific work Institute Tourism, Entrepreneurship and Service.*

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЁРСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Алимов Б.Х., Ризоев Б.М.
Государственного университета права, бизнеса и политики

Центральная Азия исключительно важный регион для обеспечения ее долгосрочных жизненных интересов государств постсоветского пространства Ощутимым стало понимание того, что без стабильности в Центральной Азии, без динамичного социально-экономического развития стран региона, без углубления и расширения интеграционных процессов на этом пространстве трудно представить дальнейший устойчивый рост и развитие экономики ведущих стран в том числе России. Необходимо заметить, что за более чем столетний период пребывания России в Центральной Азии в рамках единых государств Российской империи и СССР между странами сформировалась достаточно крепкая экономическая взаимозависимость, которая за постсоветский период ослабла в незначительной степени но есть взаимовыгодные интересы для дальнейшего углубления отношений. Исходя из этого можем определить интересы России в Центрально-Азиатском регионе, которые сводятся к следующему:

1.Сотрудничество со странами Центральной Азии на основе максимально тесных партнерских отношений .

2. Сохранение стратегического экономического пространства со странами региона в рамках региональных организаций для удержания достаточно емкого рынка сбыта своей продукции и устойчивого импорта из региона целого ряда сельскохозяйственных и промышленных товаров.

3. Использование географического положения и транзитного потенциала стран региона между Россией и крупнейшими странами мира – Китаем и Индией – в целях беспрепятственного поддержания и развития партнерских отношений .

4. Обеспечение укрепления сотрудничества в регионе за счет активизации экономического взаимодействия в рамках ЕврАзЭС, СНГ и ШОС.

На современном этапе динамично развиваются отношение между Таджикистаном и России. Межгосударственные отношения Республики Таджикистан и Российской Федерации основываются на Договоре о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи, подписанном 25 мая 1993 года в Москве [13].

Российская Федерация является главным экономическим и торговым партнером Таджикистана, с которой одним из первых после провозглашения независимости (8 апреля 1992) года, были установлены дипломатические отношения.

В целях развития двусторонних отношений, оперативного решения проблемных вопросов действует Межправительственная Комиссия по экономическому сотрудничеству между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией.

Председателем таджикской части Межправительственной Комиссии является Премьер-министр Республики Таджикистан Кохир Расулзода. Председателем российской части Межправительственной Комиссии является первый заместитель Председателя Правительства Российской Федерации Шувалов Игорь Иванович.

Необходимо заметить, что таджикско-российское сотрудничество охватывает практически все сферы жизни: политику, экономику, торговлю, военно-техническую, гуманитарную, финансово-кредитную, топливно-энергетическую, производственную кооперацию, гражданскую оборону и т.д. Стратегические отношения развивается не только на двусторонней основе, но и в рамках СНГ, ЕврАзЭС, ОДКБ, ШОС.

Мировой финансово-экономический кризис, несомненно, оказывает влияние на все сектора экономики стран и сказался на уровне внешней торгово-экономической деятельности, в том числе с Российской Федерацией. Так, за период с января по октябрь 2015 года внешнеторговый оборот между странами составил почти $940 млн., что на 8% меньше показателей того же периода 2014 года. Однако на фоне уменьшения этих же показателей со странами СНГ в целом на 13,1% и странами дальнего зарубежья на 24,3%, результаты таджикско-российского торгового сотрудничества складываются сравнительно неплохо. Россия занимает первое место среди всех стран-партнеров Таджикистана по экспорту и третью позицию по импорту. Основными статьями российского экспорта являются нефтепродукты, древесина, цветные металлы и продукты питания.

В свою очередь из Таджикистана в России импортируются хлопок, руды, шлак, сухофрукты, другие виды сельхозпродукции [2].

Россия остается одним из ведущих инвестиционных партнеров Таджикистана. За период с 2007 по 2014 года, размер накопленного российского инвестиционного портфеля составил более $1,3 млрд. Основными отраслями двустороннего инвестиционного сотрудничества между Россией и Таджикистаном на текущий момент являются: энергетика, промышленность, строительство, связь, геологическая разведка, развитие сети современных автозаправочных комплексов и телекоммуникационных услуг на территории Республики Таджикистан и т.д. Сегодня на рынке сотовой связи Таджикистана успешно работают две крупные российские компании под торговыми марками «Билайн» (ООО «Таком») и «Мегафон» (ЗАО «ТТ Мобайл»). Продолжают свою деятельность дочерние компании «Газпрома» в сфере поиска углеводородного сырья и предоставлении комплексного автозаправочного сервиса. Идет работа по созданию совместных предприятий, примером которой может служить предприятие «Тролза» по сборке троллейбусов в городе Душанбе. Одно из определяющих мест в углублении наших двусторонних связей занимает развитие и укрепление межрегионального сотрудничества. В настоящее время более 70-и субъектов Российской Федерации принимают участие в прямом торгово-экономическом сотрудничестве с Таджикистаном, заключив соответствующие договора и соглашения. К слову, в конце ноября текущего года намечено проведение 4-й Конференции Межрегионального сотрудничества «Таджикистан - Россия», в рамках которой также будет организована Универсальная выставка российских товаров: Первая промышленная выставка «EXPO Russia - Tajikistan 2015». Что касается перспектив нашего торгово-экономического сотрудничества, несомненно, существует большой потенциал для его дальнейшего развития. У нас есть масса неиспользованных возможностей как по наращиванию объема экономического сотрудничества, так и по его отраслевой диверсификации, в том числе в топливно-энергетической, машиностроительной и аграрной отраслях, в информационно-телекоммуникационной и транспортной сферах, реализации совместных проектов на территории свободных экономических зон Таджикистана.

В 2018 году товарооборот между Таджикистаном и России возрос на 9 процентов и превысил 1 миллиард долларов [8].

Поступательное развитие всестороннего сотрудничества Республики Таджикистан с Российской Федерацией на взаимовыгодных началах в политической, экономической, культурно-гуманитарной, военной и других сферах отвечает национальным интересам Таджикистана и потребностям его народа [5, с.53]

Практически с первых лет после провозглашения независимости республики между Россией и Таджикистаном поддерживаются активные связи в политической области. Стали ежегодными встречи на высшем уровне, во время которых президенты обеих стран предметно обсуждают вопросы повышения эффективности двустороннего многопланового сотрудничества, региональной безопасности и укрепления интеграционных процессов в различных форматах, российско-таджикского взаимодействия в военной и пограничной сферах, военно-технического сотрудничества, подготовки для Таджикистана военных кадров, расширения торгово-экономических связей, расширения двустороннего культурного сотрудничества. Активно развивается межпарламентское сотрудничество. Таким образом, 1992 – 1997 годы были периодом официального признания Российской Федерации суверенитета Республики Таджикистан, её поддержки и практической политической, военной и экономической помощи нашей республике в мирном решении межтаджикского конфликта и установлении мира на таджикской земле. В эти годы между нашими странами заключены более 140 разных договоров и соглашений [15]. В период с 1992 по 2014 год между Таджикистаном и Россией заключено более 230 межгосударственных, межправительственных и межведомственных соглашений.

Россия оказала огромную помощь Таджикистану в создании и укреплении вооруженных сил страны. Правительствами Республики Таджикистан и Российской Федерацией подписаны на различных уровнях 2 договора, 21 соглашение,5 контрактов, 5 протоколов и 25 дополнительных соглашений в военной области. На рубеже двух столетий активизировалась сотрудничества в рамках Договора о коллективной безопасности объединяющего наши государства по реальному созданию системы коллективной безопасности [10. с,31].

Таджикские вооруженные силы сотрудничают с Россией в рамках ОДКБ, которая создана для борьбы с военными угрозами. Для усиления роли ОДКБ по охране южных рубежей СНГ созданы

Коллективные силы быстрого развертывания (КСБР). Кроме того, Таджикистан сотрудничает с Россией в рамках ШОС в действиях против международного терроризма, религиозного экстремизма, сепаратизма и других угроз современности .

Так, в сотрудничестве между Таджикистаном и России в рамках ШОС страны готовы активно участвовать по формированию вокруг Афганистана антинаркотических поясов. В настоящее время подписано более 30 многосторонних и двусторонних соглашений. При этом особое внимание уделяется укреплению сотрудничества с правоохранительными органами и спецслужбами России. В частности, Агентством по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан подписан ряд двусторонних межведомственных соглашений, протоколов и планов о сотрудничестве и взаимодействии с правоохранительными органами и силовыми структурами России в сфере борьбы с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров [11. с,178].

Ярким примером поступательного развития и укрепления партнёрских отношений между Таджикистаном и России является состоявшийся 5- октября 2012 года официальный визит президента России В. Путина в Республику Таджикистан, в ходе которого были подписаны документы о взаимодействии в военной области, в сфере энергетики, поставок нефтепродуктов и о развитии в области миграции.

Правовой основой для развития таджикско-российского сотрудничества в гуманитарной и научно-технической сферах является Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Российской Федерацией о сотрудничестве в области культуры, науки и техники, спорта и туризма от 1995 г. Гуманитарное сотрудничество двух стран осуществляется в области культуры, образования и науки, которое направлено на сохранение единого научно-культурного и образовательного пространства между Таджикистаном и Россией. Во взаимоотношениях между Россией и Таджикистаном в сферах культуры и образования есть тенденция развития. Так, в 2013 году в вузах России по государственной линии поступили 1133 абитуриентов из Таджикистана. На 2014-2015гг. для граждан Таджикистана по государственным квотам выделено почти 800 мест для учёбы в российских университетах и институтах. В настоящее время в вузах России обучаются более 7тысяч таджикских студентов. Осуществляются постоянные контакты научных и научно-исследовательских институтов, культурных учреждений двух стран. Более 12 лет функционирует в Душанбе Российско-Таджикский (славянский) университет, ставший одним из образовательных и культурных центров Таджикистана. Важной составляющей таджикско-российского сотрудничества является регулирование миграционной политики. По неофициальным данным, в трудовой миграции в России из этого количества находились более 1 млн. человек. В декабре 2005 г. Государственная Дума России ратифицировала Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан «О трудовой деятельности и защите прав граждан Российской Федерации в Республике Таджикистан и граждан Республики Таджикистан в Российской Федерации», ставшее договорно-правовой основой для решения вопросов трудовой миграции.

На наш взгляд таджикско-российское стратегическое взаимодействие, опирающееся на созданную солидную договорно-правовую базу, впредь должно развертываться на базе нескольких постоянно-действующих векторов и механизмов:

1. Систематические политические консультации на высшем и высоком уровнях;
2. Регулярные, плановые заседание таджикско-российской межправительственной комиссии, деятельность которой реализовывалась бы на основе разработки, реализации контроля за ходом выполнения программ широких мер по дальнейшему поэтапному упрочению всесторонних отношений между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией;
3. Постоянная координация своей внешнеполитической деятельности с целью осуществления в необходимых случаях совместных или согласованных действий, в том числе по вопросам региональной безопасности;
4. Углубленное и более доверительное сотрудничество военных и правоохранительных органов и спецслужб двух государств на качественно новом уровне во взаимовыгодных сферах и рамках норма международного права;
5. Интенсивное и реальное сближение национальных систем образования путем сохранения общего образовательного, интеллектуального и информационно - культурного пространства.

6. Практическое применение договоренностей, достигнутых в рамках различных двусторонних соглашений и эффективная их реализация в полном объеме.

7. Партнерское взаимодействие в рамках различных международных организаций.

Таким образом, стратегия сотрудничества Таджикистана с Россией является важной предпосылкой политической и социально-экономической стабильности и развития не только в регионе, но и на всем пространстве СНГ. Во время саммита глав государств ШОС в Душанбе было отмечено, что двустороннее и многостороннее сотрудничество Таджикистана и России в деле укрепления мира и безопасности в Центрально-Азиатском регионе , а также укрепления государственной границы с Афганистаном и в дальнейшем будут иметь хороший результат, также главами государств Таджикистана и России было выражено удовлетворения от успешного развития сотрудничества в сфере образования, науки, культуры, увеличением товарооборота и прямого сотрудничества между регионами Таджикистана и России. В целом на наш взгляд осуществление экономического сотрудничества между Таджикистаном и России, а также поэтапная экономическая интеграция в рамках ЕврАзЭС и ШОС в долгосрочной перспективе может привести к формированию мощного экономического блока, включающего Россию, Китай и страны Центральной Азии.

17 апреля 2019 года в Кремле состоялись встречи и переговоры высокого уровня Таджикистана и России [4].

Регулярный диалог на высшем уровне между президентами Республики Таджикистан и Российской Федерации позволяет обсуждать не только актуальные вопросы и перспективу стратегического партнёрства, но и обстоятельно обмениваться мнениями по региональной и международной проблематике.

На этой встрече были подписаны новые межгосударственные соглашения, которые показывают стратегичность отношений между государствами. Эти соглашения охватывают важные внутренние и внешнеполитические стороны и сотрудничества. Мы считаем необходимым показать перечень подписанных межгосударственных соглашений между Таджикистаном и Россией.

-Соглашение о сотрудничестве в области алюминиевой промышленности между Государственным унитарным предприятием «Таджикская алюминиевая компания» и Публичным акционерным обществом «Банк ВТБ»

-Меморандум о сотрудничестве между Национальным олимпийским комитетом Республики Таджикистан и Олимпийским комитетом Российской Федерации.

-Соглашение о научном сотрудничестве между Академией наук Республики Таджикистан и Российской академией наук.

-Соглашение между Исполнительным органом государственной власти Согдийской области (Республика Таджикистан) и Правительством Нижегородской области (Российская Федерация) о торгово-экономическом, научно-техническом и гуманитарном сотрудничестве.

-Меморандум о взаимопонимании между Антимонопольной службой при Правительстве Республики Таджикистан и Федеральной службой по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека (Российская Федерация) о сотрудничестве в области защиты прав потребителей.

-План совместных мероприятий между Министерством культуры Республики Таджикистан и Министерством культуры Российской Федерации на 2019 год.

-Соглашение между Таможенной службой при Правительстве Республики Таджикистан и Федеральной таможенной службой (Российская Федерация) и об организации упрощенного порядка совершения таможенных операций при перемещении товаров и транспортных средств между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан («Упрощённый таможенный коридор»).

-Межведомственный протокол о соблюдении фитосанитарных требований при ввозе в Российскую Федерацию плодоовощной продукции высокого фитосанитарного риска из Республики Таджикистан.

-Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации об организованном наборе граждан Республики Таджикистан для осуществления временной трудовой деятельности на территории Российской Федерации.

-Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации о строительстве и материально-техническом оснащении общеобразовательных

учреждений в городах Душанбе, Куляб, Худжанд, Бохтар и Турсунзаде, осуществляющих обучение на русском языке.

-Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации о сотрудничестве в области туризма.

-Протокол о внесении изменений в Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации о сотрудничестве в сфере поставок нефтепродуктов в Республику Таджикистан от 6 февраля 2013 года.

-Соглашение между Агентством по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан и Министерством внутренних дел Российской Федерации о сотрудничестве и оказании содействия Агентству по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан в сфере противодействия незаконному обороту наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров.

-Меморандум о взаимопонимании по вопросам сотрудничества между Министерством финансов Республики Таджикистан и Министерством финансов Российской Федерации.

-Межправительственный Меморандум о взаимопонимании по вопросам обеспечения биологической безопасности.

-Соглашение между Министерством обороны Республики Таджикистан и Министерством обороны Российской Федерации о взаимодействии в области выявления и оценки радиационной, химической и биологической обстановки в интересах соединений и воинских частей Вооруженных сил Республики Таджикистан и Российской Федерации при их совместных действиях [9].

28 мая 2019 года во Дворце нации Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон принял Министра обороны Российской Федерации Сергея Шойгу. В ходе встречи предметом обсуждения стали важные вопросы сотрудничества между нашими государствами.

В частности Президент Таджикистана Эмомали Рахмон отметил, что дальнейшее развитие комплекса партнёрских стратегических отношений Таджикистана и России является одним из основных приоритетов внешней политики нашего государства. Во встрече были обсуждены вопросы военного и военно-технического сотрудничества, ситуацию и перспективу интеграции стран в этих сферах, а также актуальные вопросы, представляющие интерес для сторон, в том числе по вопросам обеспечению безопасности [3].

Обсуждая вопросов по безопасности Президенты Таджикистана и России уделили внимание обеспечению региональной безопасности, совместной борьбы против угроз современного мира, таких, как терроризм, экстремизм, незаконный оборот наркотиков и организованные транснациональные преступления, сложной ситуации на государственной границе с Афганистаном, а военное и военно-техническое сотрудничество были расценены как приоритетные направления в отношениях Таджикистана и России.

Процесс сотрудничества в культурной и гуманитарной, научной и образовательной сферах, вопросы обеспечения преподавателями русского языка учебных заведений Таджикистана, учёбы таджикской молодёжи в вузах России, реализации проектов по созданию школ с уклоном русского языка в Таджикистане были и остаются важными приоритетными вопросами в отношениях Таджикистана и России.

Таким образом, нашу общую историю мы должны преумножать, бережно хранить и неизменной передавать будущим поколениям.

Много хороших совместных проектов осуществляется в Согдийской области, например, вот уже 11 лет подряд проводится Фестиваль русской песни и мелодии, на протяжении 4 лет проводится Ярмарка российских вузов, различные конференции, курсы повышения квалификации и другие проекты.

На собственном примере хотим показать как сотрудничество между Россией и Таджикистаном меняет не только человека, но и его жизнь. Вопросы гуманитарного сотрудничества актуальны для наших государств.

Подчеркиваем, что ВУЗы России и Таджикистана имеют большие возможности сотрудничества в области совместных научных исследований, программы обменов студентами и преподавателями.

-способствовать расширению сети экспертов и организаций в Таджикистане, для обеспечения российско-таджикского экспертного диалога на постоянной основе;

-продолжить работу с молодежью Таджикистана, обучающимися в российских вузах по налаживанию гуманитарных контактов между обществами наших стран;

-работать с молодыми исследователями и журналистами, занимающимися вопросами российско- таджикских отношений;

-готовить и публиковать аналитические и другие экспертные материалы по вопросам российско- таджикских отношений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алимов, Р.М. Дипломатия Таджикистана / Р. Алимов, М. Лебедев, Дж. Шарипова. -Душанбе, 1994.-72 с.
2. Аслов: партнерство с РФ - один из важнейших приоритетов политики Таджикистана [Электронный ресурс]. URL: http://tajembassy. ru/ru/press/news/313 (дата обращения: 22.07.2020).
3. Встреча с Министром обороны Российской Федерации Сергеем Шойгу [Электронный ресурс]. URL: http://www.president.tj/ru/node/20259 (дата обращения: 22.07.2020).
4. Встречи и переговоры высокого уровня Таджикистана и России [Электронный ресурс]. URL: http://www.president.tj/ru/node/19889 (дата обращения: 20.07.2020).
5. Дипломатия Таджикистана. Внешняя политика: Хроника и документы. [Текст]. - № 13/ 2006.-210 с.
6. Дипломатия Таджикистана. Ежегодник – 2008. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы [Текст]. - Душанбе: Ирфон, 2010.-260 с.
7. Дипломатия Таджикистана. Ежегодник. 2008. [Текст] / Под общей ред. Х.Зарифи. -Душанбе, 2011. -270 с.
8. Заявление для прессы по итогам таджикско-российских переговоров на высшем уровне [Электронный ресурс]. URL: http://www.president.tj/ru/node/19885 (дата обращения: 22.07.2020).
9. Между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией подписаны новые документы о сотрудничестве [Электронный ресурс]. URL: http://www.president.tj/ru/node/19890 (дата обращения: 21.07.2020).
10. Международная экономика. -№ 12/2008.-76 с.
11. Назаров, Т. Н. Таджикистан: горизонты настоящего и будущего. [Текст] / Пер. на анг. Л. Лапшина. -Нью-Йорк, 1999.-26 с.
12. Ризоев, Б.М. Внешняя политика суверенного Таджикистана [Текст]/ Б.М. Ризоев, М.А. Акмалова. -Худжанд: Ношир,2008.-223с.
13. Саидов З. Российско-таджикские отношения на современном этапе и перспективы их развития [Текст]/ З. Саидов, А. Сатаров / Материалы научно-практической конференции. – Душанбе, 2002.
14. Саидов З.Ш. Республика Таджикистан – Российская Федерация: перспективная дипломатия в новых условиях [Текст] / З.Ш. Саидов В.А. Ниятбеков. В кн: Саидов З.Ш. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе. Душанбе: Авесто. - 2006.-540 с.
15. Саидов, З.Ш. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе [Текст]/ З.Ш. Саидов. - Душанбе: «Авесто», 2006.-196 с.
16. Саидов З.Ш. Межгосударственные отношения Республики Таджикистан в двустороннем формате [Текст] / З.Ш. Саидов. - Душанбе: Авасто, 2001.-80 с.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЁРСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

В статье авторы прослеживают стратегическое партнерство между Таджикистаном и Россией в начале XXI века и анализируют некоторые аспекты этого сотрудничества и партнерства.

Центральная Азия исключительно важный регион для обеспечения ее долгосрочных жизненных интересов государств постсоветского пространства Ощутимым стало понимание того, что без стабильности в Центральной Азии, без динамичного социально-экономического развития стран региона, без углубления и расширения интеграционных процессов на этом пространстве трудно представить дальнейший устойчивый рост и развитие экономики ведущих стран в том числе России.

Регулярный диалог на высшем уровне между президентами Республики Таджикистан и Российской Федерации позволяет обсуждать не только актуальные вопросы и перспективу стратегического партнёрства, но и обстоятельно обмениваться мнениями по региональной и международной проблематике.

Процесс сотрудничества в культурной и гуманитарной, научной и образовательной сферах, вопросы обеспечения преподавателями русского языка учебных заведений Таджикистана, учёбы таджикской молодёжи в вузах России, реализации проектов по созданию школ с уклоном русского языка в Таджикистане были и остаются важными приоритетными вопросами в отношениях Таджикистана и России.

Таким образом, нашу общую историю мы должны преумножать, бережно хранить и неизменной передавать будущим поколениям.

Ключевие слова: *Россия, Таджикистан, партнёрство, сотрудничество.*

STRATEGIC PARTNERSHIP OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE RUSSIAN FEDERATION IN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

In the article, the authors trace the strategic partnership between Tajikistan and Russia at the beginning of the 21st century and analyze some aspects of this cooperation and partnership.

Central Asia is an extremely important region for ensuring its long-term vital interests of the states of the post-Soviet space. The understanding that without stability in Central Asia, without dynamic socio-economic development of the countries of the region, without deepening and expanding integration processes in this space, it is difficult to imagine further sustainable growth and development of the economies of leading countries, including Russia.

Regular dialogue at the highest level between the Presidents of the Republic of Tajikistan and the Russian Federation makes it possible to discuss not only topical issues and the prospect of strategic partnership, but also to thoroughly exchange views on regional and international issues.

The process of cooperation in the cultural and humanitarian, scientific and educational spheres, the provision of Russian language teachers to educational institutions of Tajikistan, the study of Tajik youth in Russian universities, the implementation of projects to create schools with a bias of the Russian language in Tajikistan have been and remain important priority issues in relations between Tajikistan and Russia. ...

Thus, we must multiply our common history, carefully preserve and pass it on to future generations unchanged.

Keywords: *Russia, Tajikistan, partnership, cooperation.*

Сведения об авторах:

Алимов Ботурджон Хамидович *- кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой международных отношений Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Тел: +992 927796966. Электронная почта: alimovb68@mail.ru*

Ризоев Бурхонджон Мирзоевич *- доктор исторических наук, профессор кафедры международных отношений Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Тел: (+992) 928881948.*

About the authors:

Alimov Boturjon Khamidovich *- Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of International Relations, Tajik State University of Law, Business and Politics. Tel: +992 927796966. Email: alimovb68@mail.ru*

Rizoev Burkhondzhon Mirzoevich *- Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of International Relations of the Tajik State University of Law, Business and Politics. Tel.: (+992) 928881948.*

МЕРОСИ ИЛМӢ - ТАБИАТШИНОСИИ ДОНИШМАНДОНИ АСРИ XIII (ДАР МИСОЛИ ОСОРИ НАСИРИДДИНИ ТӮСӢ)

Исмоилов. Ё.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Омӯзишу баррасии таърихи асрҳои миёнаи халқи тоҷик, хусусан масъалаҳои мубрам ва таҳқиқнашудаи он дар замони истиқлолият диққати мутахассисонро бештар ба ин давраи таърихӣ ҷалб намуд, ки яке аз дастовардҳои муҳими он таҳқиқи мероси илмии мутафаккирони асрҳои миёнаи халқи тоҷик, хусусан дар соҳаҳои илми дақиқ аз дидгоҳи нав ба шумор меравад. Ҳарчанд таваҷҷуҳ ба паҳлуҳои норавшан ва таҳқиқношудаи давраи мазкур аз замони бозсозӣ, яъне аз солҳои 80-уми асри гузашта ибтидо гирифта бошад ҳам, вале дар замони истиқлолият аз ҳама побандиҳо озод шудани илмҳои ҷомеашиносӣ, бахусус илми таърих, инчунин дастрас гардидани сарчашмаҳои ҳуҷҷатҳои нав ва шарҳи он диққати мутахассисонро боз бештар ба таҳқиқи муфассали ин марҳалаи таърихи ҷомеа равона сохт.

Таърихи асрҳои миёна давраи тӯлониро фарогир буда, як зумра мутафаккирони барҷаста ва асарҳои илмие ба мерос гузоштааст, ки он аввалин комёбию дастовардҳои афкори бедоршудаистодаи илми ба ҳисоб рафта, ба мо ҳамчун мероси гаронарзиш боқӣ мондааст.

Яке аз масъалаҳои муҳими таърихи асрмиёнагии халқи тоҷик, мероси илмии мутафаккирони асри XIII ба шумор меравад, ки аҳамияти илмию амалии назаррасро молик аст, зеро он таъсири

намоёне дар ҳаёти маънавӣ, фарҳангӣ ва илмии на танҳо форсизабонон, балки кулли мардуми ҷаҳон мегузорад. Таълифоти ин давраи таърихӣ, хусусан ҳавзаи илмии Мароға, ки барои ривоҷи баъдинаи илми ҷаҳонӣ ҳамчун намунаи волои маърифати илмӣ шинохта шудааст, дар пояи азхудкунии донишҳои юнонӣ ва эллинӣ сарчашма мегиранд..

Дар асл омӯзиши ҳақиқии астрономия аз асри III - и то мелод оғоз гардида, ақидаҳои фалсафӣ ва табиатшиносии Арасту ҷамъбасткунандаи ҳамаи илмҳои антиқии Юнон мебошад. Дар Шарқи асримиёнагии мусулмонӣ баҳсу мунозираҳо, аз ҷумла шарҳҳои зиёде оид ба осори Арасту навиштаанд. Ӯ дар байни олимони мусулмонӣ, алалхусус эрониён бо лақаби ифтихории «муаллими аввал» машҳур буд [1, с.26].

Илм ва осори антиқӣ барои ақоиди баъдинаи илмии мактабҳои илмии Бағдод, Бухоро, Самарқанд, Хоразм, Нишопур ва Кардовия назаррас буд. Мактабҳои илмии мусулмонӣ инчунин реша дар ҳикмати ҳазорсолаи қадимаи Шарқ доранд. Рост омадани давраи тиллоии илми мусулмониро ба асрҳои IX-XI, ки мутафаккирон дар осори илмии худ ба принсипи ягонагии олам ва илм такя кардаанд, нишон додаанд.

Дар асрҳои миёна дар Хуросону Мовароуннаҳр Академияи-»Хонаи хирадмандон» «Байтулҳикма» дар маркази илмии пойтахти Хилофат шаҳри Бағдод, китобхонаи машҳури Сомониён, калонтарин ва машҳуртарин марказҳои илмии Мароға ва Самарқанд, ки аз ҷониби шахсиятҳои маъруф дар солҳои мухталиф таъсис шудаанд, ба корҳои бузурги илмӣ шуғл варзидаанд, ки аксари олимон зодагони Осиёи Марказӣ буданд.

Дар таърих мусаллам аст, ки олимон илмро дар асрҳои миёна ба гурӯҳҳои ақлию нақлӣ ҷудо менамуданд. Ба илмҳои ақлӣ фақат мутафаккирони эронӣ гӯё сарукор доштанд, илми нақлиро илми арабӣ мегӯянд, бо вуҷуди он ки мутафаккирони эронӣ дар ҳарду илм ҳам шуҳратёр будаанд. Муҳаққиқон ба гурӯҳҳо ҷудо шудани ҳамаи илмҳои асримиёнагиро чунин маънидод намудаанд:

1. Улум ал-исломийа «илми исломӣ» ё ки «илми шариъат»- фиқҳ (ҳуқуқшиносии исломӣ), калом, сарфу наҳв, таърих, назм, вазни шеър ва ғайраҳо.

2. «Улум ал-аҷам» ё «улум ат-табиъийа»,- «илми ғайриарабӣ» (арифметика, геометрия, механика, астрономия, философия, химия, илм оиди табиат, яъне физика ва дигарҳо [2, с.263].

Олимони машҳури асримиёнагии мусулмонӣ на танҳо ба таснифоти илм сарукор гирифтаанд, инчунин дар ин бахш осори ҷудогона низ таълиф намудаанд, ба монанди Форобӣ, Розӣ, Сино, Саббоҳ ал-Киндӣ Хоразмӣ ибни Халдун ва дигарҳо.

Вақте дар Аврупои асримиёнагӣ илмҳои табиатшиносӣ рӯ ба таназзул оварданд, астрономия ва илмҳои табиатшиносӣ дар мамлакатҳои Шарқ ривоҷ ёфт. Асарҳои офаридаи олимони аҳди қадим ба арабӣ тарҷума карда шуд, расадхонаҳо сохта шуданд, нахустин зиҷӣ ва ҷадвали саҳеҳтари ҳаракати Офтоб ва Моҳ тартиб дода шуд, ки ин дар пешафти илми Аврупо таъсири амиқ гузоштааст.

Мутафаккирони форс-тоҷик дар рушди илми табиатшиносӣ саҳми босазои худро гузоштаанд, ба монанди Закариёи Розӣ, Абӯнасри Форобӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино ва ғ. Онҳо дар риштаҳои гуногуни илм таълифот намудаанд, аз он ҷумла дар риштаи илми нуҷум ва ҳайат ва ғ., ки таъсири бузурге ба рушди минбаъдаи илм расонидааст.

Яке аз чунин симоҳои бузурги илми ҷаҳонӣ, саромади мутафаккирони қарни XIII, таъсисдиҳандаи расадхонаи Мароға Насириддини Тӯсӣ, (1201-1274) ба шумор меравад. Зери роҳбарии ӯ зиёда аз 100 олимони миллатҳои гуногун фаъолият намуда, дар рушди илмҳои табиатшиносии Осиёи Марказӣ ва Эрон саҳми босазои худро гузоштаанд.

Саҳми Насириддини Тӯсӣ дар таъсис додани расадхонаи Мароға ва ҳавзаи илмии Мароға дар асри XIII бағоят калон аст. Академияи байналмилалии барпокардаи Насириддини Тӯсӣ бо тамоми олоту дастовардҳои ҳамонвақтаи илмӣ муҷаҳҳаз будаанд [3, с.33]. Расадхонаи Мароға дар замони фармонравоии элхониёнии муғул бунёд шудааст. Дар ин ҳавзаи илмӣ як гурӯҳ олимони забардаст бо роҳбарии Насириддини Тӯсӣ фаъолият менамуданд. Ба монанди Алӣ ибни Умари Қазвинӣ, Мувайиддини Урдӣ, Фахриддини Мароғӣ, Муҳийиддини Марғибӣ, Қутбиддини Шерозӣ, Асириддини Абҳарӣ гирд омада буданд.

Расадхонаи Мароға зиёда аз 100 сол фаъолият намудааст. Расадхонаро Хоҷа Насириддини Тӯсӣ 15 сол сарварӣ намуда, шогирдони зиёдро тарбия ва ба воя расонидааст. Ҳамчунин осори зиёди илмиро навиштааст, ки барои пешрафти илми астрономия хидмат намудаанд. Баъди барҳам хӯрдани расадхонаи Мароға шогирдони Насириддини Тӯсӣ ва кормандони расадхона дар дигар нуқоти олам расадхона ва марказҳои илмӣ бино ва роҳбарӣ намудаанд. Масалан, расадхонаҳои Табрез, Самарқанд, Пекин, Истамбул, Ҳинд ва Димишқро дастпарварон ва шогирдони мактаби илмиии

Мароға бунёд намудаанд. Расадхона дорои китобхонаи бузурге буд, ки онро аз мамолики тасарруфшуда ҷамъоварӣ намудаанд. Ба қавли муаррихин он, дорои зиёда аз 400 ҳазор нусха китоб будааст.

Олимони ин ҳавзаи илмӣ дастовардҳои илмии гузаштагонро баррасию такмил дода, худ ба дастовардҳои нодир ноил шудаанд. Олимон зиёда аз 10 намуд олотҳои нодири илми нуҷумро ихтироъ ва дар расадхонаи Мароға насб ва истифода мекардаанд, ки собиқаи худро надорад.

Насириддини Тӯсӣ бори аввал дар таърихи илми риёзӣ ададҳои мусбату манфиро дар асари худ «Шакл-ул-Қитта» пешниҳод кард, ки аврупоиён онро баъди 400 сол кашф карданд. Ӯ аввалин касест, ки назарияи курравии ҳамворию чортарафа ва секунҷаи куравии қутбиро пешниход кардааст [3, с.80]. Хизмати Тӯсӣ оид ба хатҳои мусовӣ, ки тригонометрияро ба илми мустақил табдил дод ва барои геометрияи ғайриэвклидӣ замина фароҳам овард, бори аввал ҷадвали зарби аз даҳ камро (ҷадвали карад) тартиб додааст. Дар соҳаи биология аз аввалинҳо шуда ғояи эволютсиониеро пешниҳод намуд, ки мувофиқи он дар олам дар аввал унсурҳои авалия мавҷуд буданд. Баъд аз онҳо оҳиста- оҳиста маъданҳо, растаниҳо, ҳайвонот ва одамон пайдо шуданд. Инчунин ӯ дар осори худ механикаи қайҳониро асос гузошт, ки баъди 400 сол олимони Аврупо ба фаҳми он расиданд. Астрономи даниягӣ Тихо Браге (1546-1601), ҳисобҳои Тӯсиро такрор намуда, феҳрести зиёда аз 700 ситораро тартиб дод.

Хизмати ӯ ва шогирдонаш дар пешрафати соҳаи илмҳои табиатшиносӣ, хусусан нуҷум ва ҳайат (астрономия) дар асрҳои миёна ва баъдина хело боарзиш ва назаррас аст. Таъсири дастовардҳои ҳавзаи илмии Мароға ба ташаккул ва ривоҷи илми баъдинаи ҷаҳонӣ, алахусус аврупоӣ такони бузурге расонидааст.

Осори Насириддини Тӯсиро муҳаққикон зиёда аз 150 номгӯй дар риштаҳои гуногуни илм, риёзиёт, нуҷум, физик, мантиқ, фалсафа, ахлоқ, сиёсат, молиёт, илоҳиёт, маъдан ва ғайраҳо, ки ба забони форсӣ-тоҷикӣ иншо кардааст, ба қалам дода, намоёнтарини онҳоро «Зиҷи Элохонӣ», «Ахлоқи Носирӣ», «Рисола дар илми ҳайат», «Тансуқномаи Элхонӣ», «Бист боб дар маърифати устурлоб», «Шакл-ул-Қита», «Рисола дар илми ҳайат», «Рисолаи муъиния», «Сӣ фасл дар маърифати тақвим» ташкил медиҳанд.

Дастхатҳо аз мероси илмии Хоҷа Насириддини Тӯсӣ дар китобхонаҳои ба номи Фирдавсӣ**,** осори хаттии ба номи А. Мирзоев ва китобхонаи Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ нигаҳдорӣ мешаванд. Дар бораи мероси илмии Хоҷа Насириддини Тӯсӣ бисёр муҳаққикони таърихи илм, аз қабили Г. Зутер, Ҷорҷ Саратон, Хоҷа Халифа, Г.Д. Мамедбейли, Б.А. Резенфельд, Г.П. Матвивеская, Ф. Сезгин, М. Диноршоев, Мударриси Разавӣ ва дигарон ба қадри имкон таҳқиқот бурда бошанд ҳам, масъалаи мавриди назар аз муҳаққиони оянда омӯзиши васеъро талаб мекунад.

Хулоса, мардуми форс-тоҷик дар рушди илми табиатшиносӣ собиқаи дуру дарози таърихӣ дошта, саҳми босазои худро гузоштаанд, ки ифтихори форсизабонон ва аҳли башар мебошанд

АДАБИЁТ

1. Аристотель. Физика / Аристотель; пер. В.П. Карпова. – изд. 2-е. – М.: Государственное социально-экономическое изд-во, 1937.
2. Берунӣ, А. Осор-ул-боқия / А. Берунӣ. – Душанбе: Ирфон, 1990.
3. Рожанская, М.М. Насир-ад-Дин ат-Туси и его труды по математике и астрономии в библиотеках Санкт-Петербурга, Казани, Ташкента и Душанбе, / М.М. Рожанская, Г.П. Матвиевская, И.О. Лютер. – М.: Восточная литература, 1999.

НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ ЕСТЕСТВОИСПЫТАТЕЛЕЙ XIII ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НАСИРИДДИНА ТУСИ)

В статье рассматривается научное наследие средневековых мыслителей, особенно Насируддина Туси в развитии естествознания.

Вклад Насируддина Туси в создание обсерватории и научного центра Марога в XIII веке является свидетельством развития естественных наук в Центральной Азии и Иране в дальнейшем развитии мировой науки. В статье подчеркивается, что за 100 лет работы обсерватории Насириддин Туси руководил 15 годами, обучая многих наставников. Он также написал множество научных работ и внес ценный вклад в развитие естественных наук, особенно астрономии. После упразднения обсерватории ученики Насириддина Туси основали обсерватории и исследовательские центры в других частях мира и руководили ими.

Поэтому важно досконально изучить научную и практическую деятельность мыслителей XIII века и Насируддина Туси.

***Ключевые слова**: Насириддин Туси, мыслитель, обсерватория, Марога, научный центр, естественные науки, астрономия, исследования, , мировая наука ..*

SCIENTIFIC HERITAGE OF NATURALISTS OF THE THIRTEEN CENTURY (ON EXAMPLE OF THE WORKS OF NASIRIDDIN TUSI)

This article deals with the scientific heritage of medieval thinkers, especially Nasiruddin Tusi in the development of natural science.

The contribution of Nasiruddin Tusi to the creation of the observatory and scientific center of Marog in the 13th century is evidence of the development of natural sciences in Central Asia and Iran in the further development of world science. The article emphasizes that for 100 years of operation of the observatory, Nasiriddin Tusi led 15 years, teaching many students. He also wrote many scientific papers and made valuable contributions to the development of the natural sciences, especially astronomy. After the abolition of the observatory, Nasiriddin Tusi's students established and directed observatories and research centers in other parts of the world.

Сведения об авторе:

***Исмоилов Ёдгор Хофизович** - кандитат исторических наук, кафедры методика преподавании истории и право Тадикского государственного педагогического университета имени С. Айнӣ,. тел.: (+992) 987665455. Электронный почта: ydqor.ismoilov@bk.ru*

***About the author**:*

***Ismoilov Yodgor Hofizovich** - the candidate of historical science in the department methods of teaching the history and law of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Tel.: (+ 992) 987665455. E-mail: ydqor.ismoilov@bk.ru*

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И ФРАНЦИЯ: *ИНТЕНСИФИКАЦИЯ* ПОЛИТИКО-ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Ашуров А.М.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Центральноазиатский регион территориально был расположен на стыке двух континентов, служил историческим мостом между странами Европы и Азии. Также связующим звеном между Европой и Азией был Великий шёлковый путь, его маршруты были проложены в европейские страны через Индию, Китай и территории Центральной Азии. Страны Европы, в том числе, и Франция, стали развивать политику экономической зависимости указанных стран, кроме того, политические и экономические интересы стран стали выдвигаться за пределы Европы и направляться в центральноазиатский регион.

В целом, процесс становления политико-дипломатических и других отношений между государствами Центральной Азии и Францией включает две фазы:

- охватывает период 90-х годов XX века, происходит формирование концепции взаимных связей Франции и центральноазиатских стран, определяются основные направления взаимного сотрудничества;

- период с 90-х годов XX века по настоящее время, устанавливаются задачи и деятельность стратегического партнёрства между Францией и центральноазиатскими странами, Евросоюз начинает активную деятельность в центральноазиатском регионе [5, с. 123-124].

Можно констатировать, что 1991 г. стал отправной точкой процесса налаживания политико-дипломатических отношений государств Центральной Азии с Францией. В период начала 1992 г. были заложены политические и дипломатические основы партнёрских отношений Франции и стран Центральной Азии, когда Страны Евросоюза, в том числе, и Франция, в своём заявлении приняли статусы новых независимых стран, образовавшихся после распада Советского Союза [6, с.81-84].

Начало 1990-х годов было ознаменовано вступлением в силу Маастрихтского договора, после заключения которого государства - члены Европейского Союза, включая Францию, стали приобретать политическую значимость на мировом уровне [9]. В силу данного договора

партнёрские отношения стран Евросоюза и стран Центральной Азии перешли на более значимый уровень взаимоотношений. Партнёрские взаимоотношения Европейский Союз мог устанавливать, согласно официальным документам, с другими странами, заключив с ними Соглашение о партнёрстве и сотрудничестве.

Франция в центральноазиатском регионе имела свои интересы, в частности, экономические, научные, культурные. В 1995 г. Европейская Комиссия представила Совету Европейского Союза разработанную «Стратегию Европейского Сообщества в отношении государств Центральной Азии», в которой была определена стратегия стран - членов Европейского Союза, в том числе, и Франции, по отношению к странам Центральной Азии [2, с. 15].

Несмотря на то, что отношения, которые Париж установил с государствами региона, в последнее время были признаны ниже их потенциала, Франция тем не менее создала важные политические, дипломатическое предпосылки для активизации этих отношений. Например, Н. Назарбаев посетил в Париж в 1992 г., а И. Каримов в 1993 г. Ф. Миттеран был одним из первых европейских президентов, который совершил визиты в Центральную Азию - в Казахстан он приехал уже в сентябре 1993 г. [12]. После более или менее динамичного первого этапа состоялся обмен визитами парламентских и правительственных делегаций и бизнесменов, но эти визиты были достаточно редкими. Примечательно, что Жак Ширак не посещал центральноазиатские страны в течение всего своего срока президентства. Но Елисейский, дворец за этот период посетили президент Таджикистана Э. Рахмонов (в 2002 и 2005 гг.) и президент Казахстана Н. Назарбаев (в 2003 г.). Что касается Узбекистана, то в Париже и Ташкенте прошли три франко-узбекских саммита, что привело к созданию в Сенате Франции группы «Франция-Узбекистан», и в Национальном собрании еще одной группы - «Группа дружбы Франция-Центральная Азия» [20].

Активное сотрудничество между государствами Центральной Азии и Францией началось в первые годы независимости стран Центральной Азии, которая оказалась основой обращения французского внимания к региону Центральной Азии.

Как известно, установление двусторонних отношений между Францией и центральноазиатскими государствами является очень важным и перспективным направлением для внешней политики Франции, поскольку государства региона Центральной Азии богаты природными ресурсами и имеют выгодное географическое положение, что важно для политико-экономических интересов Франции, для развития взаимовыгодного сотрудничества стран в экономической, культурной и других областях.

В начале 2000-х гг. взаимоотношения Таджикистана с Францией развивались интенсивно. Министр обороны Шарль Жосселин (февраль 1999 г.), Министр обороны Ален Ричард (январь 2002 г.), Министр иностранных дел Доминик де Вильпен (сентябрь 2002 г.), Министр обороны Мишель Аллио-Мари (декабрь 2003 г.) и Министр внешней торговли Франсуа Лоос (май 2004 г.) посетили республику [24]. Если мы сравним с Казахстаном, именно в этот период двусторонние контакты между Казахстаном и Францией также развивались позитивно. Например, Президент Франции Ф. Миттеран, государственный секретарь по иностранным делам Р. Мюссель (2002 г.), сенатор-спикер К. Понселе (февраль 2003 г.), министр внешней торговли Ф. Лоос (май) посетили Республику Казахстан. Кроме того, в Казахстане с визитами побывали: в июле 2003 – Министр обороны Франции М. Аллиот-Мари; в ноябре 2004 г. - Министр промышленности и торговли П. Деведжян; в августе 2005 г. – Глава Конституционного совета П. Мазо; в мае 2006 г. - С. Понселе - председатель Сената; в феврале 2008 г. и в декабре 2010 г. - Ф. Фийон – министр Франции, а также Премьер-министр; в октябре 2009 г. - Н. Саркози - президент Франции; в декабре 2014 г. - президент Франции Ф. Олланд [13]. Указанные дипломатические визиты лидеров Франции и лидеров центральноазиатских стран способствовали укреплению двухсторонних партнёрских отношений и были вызваны взаимными заинтересованностями обеих стран. Таким образом, можно констатировать, что официальные дипломатические миссии Франции в центральноазиатских странах содействовали развитию культурных и научных отношений в центральноазиатском регионе.

Особо следует упомянуть об официальных визитах президентов государств Центральной Азии во Францию. Ключевым событием в развитии двусторонних отношений Франции и Таджикистана явился официальные визиты во Францию Президента Таджикистана Эмомали Рахмона в декабре 2002 г. и ноябре 2019 г, а также визиты министров иностранных дел, безопасности, обороны, внешней торговли Французской Республики в Таджикистан [1]. Эти визиты также обеспечили

благоприятные условия для развития культурного и экономического сотрудничества между Таджикистаном и Францией.

Франция в тесных отношениях с государствами Центральной Азии делает упор на обеспечение региональной безопасности. Поэтому они хотят отметить прогнозируемую ситуацию и надёжных партнёров в регионе.

Что касается Казахстана, то значимой вехой в формировании двухсторонних взаимоотношений с Францией явился официальный визит во Францию Президента Республики Н.А. Назарбаева, состоявшийся в сентябре 1992 г. [10]. Данный визит был ознаменован тем, что стал первой встречей лидеров двух независимых стран Н.А. Назарбаева и Ф. Миттерана, а кроме того, подписанием основного важного документа – Договора о дружбе, взаимопонимании и сотрудничестве, который определил базисные основы двухсторонних взаимоотношений согласно абсолютно всем тенденциям.

В годы независимости, начиная с 1992 г., состоялось одиннадцать рабочих и официальных визитов президента Казахстана Н. Назарбаева во Францию. Также руководящий состав Франции совершал несколько рабочих визитов в Республику Казахстан, а именно, Ф. Миттеран - в 1993 г. Н. Саркози - в 2009 г. и Ф.Олланда - в декабре 2014 г.

По нашему мнению, Казахстан является ключевым партнёром Франции в Центральной Азии. Правительство Франции дало положительную оценку деятельности Казахстана в области политических реформ, проводимых в Казахстане и направленных на установление и поддержание стабильности и безопасности в центральноазиатских странах и странах Закавказья.

Что касается Кыргызстана после ее провозглашения независимости, с которым Франция установила дипломатические отношения в 28 февраля 1992 г., в июне 1994 г. был подписан двусторонний договор о взаимопонимании, дружбе и сотрудничестве. Следует отметить, что летом 2004 г. в Бишкеке было открыто дипломатическое представительство, которое в декабре 2009 г. было преобразовано в полноценное посольство [15].

В начале марта 2015 г. Президент Франсуа Олланд принял Президента Кыргызстана Алмазбека Атамбаева в Париже. В июле 2010 г. состоялся визит в Кыргызстан министра иностранных дел Франции Бернара Кушнера с целью содействия стабилизации политической ситуации в Кыргызстане и восстановления правопорядка [21].

Необходимо отметить, что 29 марта 2017 г. посетил Париж г-н Азамат Усенов, являющийся первым заместителем Министра иностранных дел Кыргызстана, его визит был приурочен к празднованию 25-й годовщины установления дипломатичных отношений Франции с центральноазиатскими государствами. В рамках визита были обсуждены самые острые вопросы об активизации взаимоотношений между сторонами.

6 марта 1992 г. был подписан протокол об установлении дипломатических отношений между Туркменистаном и Францией, а чуть позже, 8 мая 1993 г. первый Президент Республики Туркменистан С. Ниязов встретился с официальным визитом с Министром иностранных дел Франции Аленом Жюппе [17].

В 1994 г. (28 апреля) президент Франции Франсуа Миттеран впервые прибыл с официальным визитом в столицу Туркменистана г. Ашхабад, для установления дружественных отношений двух стран и провел ряд встреч с президентом Туркменистана С. Ниязовым [Там.же.].

7 октября 2012 г. состоялось участие президента Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедова в качестве почетного гостя на скачках «Арк де Триумф» в Париже, которые являются престижным мероприятием [16].

Можно отметить, что Франция для Узбекистана является одним из ведущих европейских партнёров. Дипломатические отношения между Республикой Узбекистан и Французской Республикой были установлены 3 января 1992 г. [22]. В Ташкенте в июне 1992 г. начало работу Посольство Франции в Республике Узбекистан. В марте 1995 г. в Париже начало свою работу Посольство Узбекистана [18].

Известно, что после установления дипломатических отношений между Узбекистаном и Францией сразу были созданы посольства обеих государств. Такое расширение дипломатического сотрудничества способствовало развитию двусторонних отношений, в том числе в области науки и культуры.

Франция является ведущим европейским партнёром для Республики Узбекистан. Главы обеих государств совершали официальные государственные визиты, в частности: в 1993 и 1996 гг. были

совершены визиты во Францию Президента Республики Узбекистан И. Каримова; в 1994 г. состоялся ответный визит Президента Франции Ф. Миттерана в Узбекистан; в июне 1996 г. во Флоренции на саммите глав государств Европейского Союза состоялась встреча Президента Франции Дж. Ширака и Президента Узбекистана И. Каримова; в ноябре 2002 г. в Праге состоялась встреча глав обеих стран в рамках саммита стран - членов НАТО / СЕАП [18].

Также в Париже с рабочими визатами побывали председатель Олии Маджлиса Республики Узбекистан М. Раджабова (в марте 2010 г.) и председатель Совета по обороне и безопасности Законодательной палаты Олии Маджлиса Узбекистана К. Джураева (в сентябре 2014 г.) [25].

Таким образом, анализируя *интенсификации* политико-дипломатических отношений государств Центральной Азии с Французской Республикой мы можем утверждать, что:

- исследование процесса развития политико-дипломатических связей центральноазиатских стран и Франции начиная с 1991 г. по настоящий период показывает, что их формирование прошло различные стадии в своём развитии.

- в то же время построение эффективных двусторонних отношений в области дипломатии имеет положительную динамику и открывает для сторон, которые в нем участвуют, далеко идущие и выгодные перспективы, что подтверждается многочисленными примерами сотрудничества.

- в странах Центральной Азии Франция, как и другие страны Европы, имеет свои геополитические планы. 2000-2010 гг. являются годами наиболее активного и конструктивного взаимодействия стран Центральной Азии с Францией практически во всех областях в том числе в области дипломатии;

- после обретения странами центральноазиатского региона независимости Франция большое внимание уделяет указанному региону, это внимание подтверждено большим количеством визитов французских делегаций в постсоветские республики, которые носят, как дипломатический, так и политический характер.

- Франция, которая являлась активным членом Европейского Союза, по отношению к центральноазиатским странам была выбрана политическая линия по выдвижению ряда инициатив, в которых были объединены политические, дипломатические, экономические и культурные мотивы.

- политико-дипломатические мотивы выступали основой формирования политической и правовой основы взаимовыгодных связей между Францией и странами центральноазиатского региона, выражались в разработке тактики действий в отношении стран Центральной Азии.

ЛИТЕРАТУРА

1. «Многовекторная дипломатия Таджикистана. Статьи Интервью Выступления Хроника визитов и встреч. [Электронный ресурс] / URL: https://kniga.seluk.ru/k-ekonomika/83177-2-mnogovektornaya...hanbe-ofset-2009.php.
2. Laruellel Marlène, Peyrouse Sébastien, Asie centrale, la dérive autoritaire, Notes de la FRS. - Paris: Fondation pour la Recherche Stratégique, 2006. -15 p.
3. Poujol, C. L'Asie centrale, bilan: quinze années de discours et de pratiques sur l'intégration dans un espace désintégré, Revue Internationale et Stratégique / C. Poujol // Diogène. –2006. –V.4. -№64. -P.69-78.
4. Ахметов, К.Г. Внешняя политика Узбекистана в условиях глобализации / К.Г. Ахметов. -Самарканд, 1995. -156 с. -С.99.
5. Байзакова, К.И. Опыт европейской интеграции и его применение на территории Центральной Азии / Центральная Азия во внешней политике Европейского Союза / К.И. Байзакова, М.Ш. Губайдуллина / Под ред. Ж.У. Ибрашева. - Алматы, 2004. – 344 с. С. 123-124.
6. Далимов, Р.Т. ЕС и Центральная Азия: перспективы сотрудничества / Р.Т. Далимов // Мировая экономика и международные отношения. -2007. -№11. -С.81-84.
7. Джумаев, Т.А. Внешняя политика Туркменистана в 1991-2006 гг.
8. Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня // Душанбе: Ирфон. –2009. -277 с. -С.178.
9. Ежегодник «Europeàn Foreign Policy Bulletin» / URL: http://wwwarc.iue.it/BASIS/efpb/all/rec/SFr.
10. Казахстан и Франция: старый и новый диалог. Электронный ресурс] / URL: https://articlekz.com/article.
11. Казахстан-Франция: [Электронный ресурс] / Официальный сайт Министерства иностранных дел Республики Казахстан / URL: mfa.gov.kz/ru/paris/content-view/dvustoronnie-otnosenia.
12. Казахстан-Франция: [Электронный ресурс] / Официальный сайт Министерства иностранных дел Республики Казахстан / URL: https:// mfa.gov.kz/ru/paris/content-view/dvustoronnie-otnosenia.
13. Казахстан-Франция: [Электронный ресурс] / Официальный сайт Министерства иностранных дел Республики Казахстан / URL: mfa.gov.kz/ru/paris/content-view/dvustoronnie-otnosenia.
14. Каримов, И.А. Узбекистан на пороге XXI века. Угрозы безопасности, условия и гарантии прогресса / И.А. Каримов. -Ташкент, 1997. -356 с.
15. Киргизская Республика | Министерство иностранных дел [Электронный ресурс] / URL:https://mfa.tj. main › country.

16. О Культурных взаимоотношениях. Туркмено-французские политические консультации [Электронный ресурс] / URL: https://www.eurasialegal.info.

17. Отношения между Францией и Туркменистаном - Франция .. [Электронный ресурс] / URL:.https://tm.ambafrance.org.

18. Официальный сайт Посольства Республики Узбекистан во Французской Республике [Электронный ресурс] / URL: http://ouzbekistan. fr/ru/.

19. Официальный сайт президента Туркменистана: [Электронный ресурс] / URL https://www.panorama.am.

20. Политика Франции в Центральной Азии [Электронный ресурс] / Официальный сайт Министерства иностранных дел Французской Республики / URL: http://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/central-asia/ france-and-central-asia/article/french-policy-in-central-asia.

21. Посольство Кыргызской Республики в Королевстве Бельгия [Электронный ресурс] / URL https://mfa.gov.kg belgiya-kg. news.

22. Сайт Министерства иностранных дел Республики Узбекистан [Электронный ресурс] / URL: http://mfa.uz.

23. Текущий архив Посольства Французской Республики в Республике Таджикистан. Годовые отчёты за 2002-2016 гг.

24. Текущий архив Министерства иностранных дел Республики Таджикистан // Управление информации процесса, анализа и внешнеполитического планирования. Папка Европа. Отчёты за 2004- 2007 гг. -Л. 8.

25.Хронологический список послов – La Franceen Ouzbekistanhttps [Электронный ресурс] / URL: http /uz.ambafrance.org/Hronologicheskij-spisok-poslov.

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И ФРАНЦИЯ: *ИНТЕНСИФИКАЦИЯ* ПОЛИТИКО-ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Статья посвящена на изучению и исследованию интенсификации политико-дипломатических отношений государств Центральной Азии с Французской Республикой после приобретения независимости. В статье отмечено, что стран центральноазиатского региона в той или иной степени участвуют в развитии двусторонних политических и дипломатических отношений с Францией. Изучение истории политико-дипломатических связей центральноазиатских стран и Франции с 1991 по настоящее время показывает, что этот процесс прошел различные стадии в своем развитии. В то же время процесс построения эффективных двухсторонних отношений в этом сфере имеет явно положительную динамику и открывает для сторон, которые в нем участвуют, далеко идущие и выгодные перспективы, что подтверждается многочисленными примерами сотрудничества, имеющими место на сегодняшний день.

Ключевые слова: *Центральная Азия, Франция, Европейский Союз, внешняя политика, дипломатии, политики, интересы.*

CENTRAL ASIA AND FRANCE: INTENSIFICATION OF POLITICAL AND DIPLOMATIC RELATIONS

The article is devoted to the study and research of the intensification of political and diplomatic relations of the Central Asian states with the French Republic after the acquisition of independence. The article notes that the countries of the Central Asian region to one degree or another participate in the development of bilateral political and diplomatic relations with France. A study of the history of political and diplomatic relations between the Central Asian countries and France from 1991 to the present shows that this process has gone through various stages in its development. At the same time, the process of building effective bilateral relations in this area has clearly positive dynamics and opens up far-reaching and profitable prospects for the parties who participate in it, which is confirmed by the numerous examples of cooperation taking place today.

Key words: *Central Asia, France, European Union, foreign policy, diplomacy, politics, interests.*

Сведение об авторе:

Ашуров Ардамехр Муродкулович *- преподаватель кафедры французского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. Электронная почта: ardamehr.ashurov@mail.ru. Номер телефон: (+992) 917340294.*

About the autor:

Ashurov Ardamehr Murodkulovich *- teacher of the French language department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Adress:Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 33. E-mail:ardamehr.ashurov@mail.ru. Phone: (+992) 917340294.*

РОЛЬ САМАРКАНДА В ВОЗВЫШЕНИИ ГОСУДАРСТВА САМАНИДОВ

Алимов К.

Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

Самарканд - один из древнейших городов и центров цивилизации, который внес большой вклад в сокровищницу мировой культуры и науки народов Средней Азии не только таджиков, но и других народов Мавераннахра. Столицей древнего Согда был Самарканд. Город располагался на городище Афрасиаб. Рсский исследователь В.А.Лившиц полагает, что первоначальное согдийское название Афрасиаба было «Паршавап», что означает «над черной рекой», которое после стало произноситься по – таджикски «Парсиаб», а в последующие столетия было осмыслено как «Афрасиаб»[4, с.343].

Попытка создания централизованного государства на территории Мавераннахра началась при первом же Саманиде - Нухе ибн Асаде, первом владетеле Самарканда. Нух был старшим сыном Асада ибн Саман-худата, поэтому имел власть над младшими братьями: Ахмедом ибн Асадом - правителем Ферганы и Яхъей ибн Асадом - правителем Шаша. Так. Самарканд уже с 20-х гопов IX в. стал столицей государства Саманидов. Нуху ибн Асаду приходилось постоянно защищать Мавераннахр от набегов кочевых феодалов.

Побывавший в Средней Азии в начале VII в. китайский посланник Вэй Цзе писал, что «все жители Самарканда искусные торговцы; когда мальчику исполняется пять лет, его начинают учить грамоте; когда он начинает читать, его заставляют учиться торговому делу». Купцы Самарканда проникали далеко в Семиречье и до границ Китая, где основывали свои торговые колонии[7, с.23].

Со времени основания до наших дней Самарканд прошел сложный исторический путь. Попытка создания централизованного государств

В 650—655 гг. оживленный и богатый Самарканд стал объектом набегов арабских завоевателей, подчинивших себе ряд стран Востока. В 712 г. хорасанский наместник халифата Кутейба занял Самарканд. Завоеватели находились здесь под защитой мощных укреплений, что было особенно важно, так как восстания порабощаемого населения вспыхивали одно за другим [11, с.112].

В том же 712 г., когда Кутейба, оставив в городе свои войска, возвратился в Мерв, население Согда призвало из северных областей кочевых тюрок. Во власти арабов оставался только Самарканд. Страна вышла из повиновения и Ку- тейбе пришлось на следующий год снова завоевывать ее. Но и на этот раз территория Согда не была окончательно завоевана. Восстания продолжались и в последующие десятилетия, и не раз бывало так, что лишь Самарканд да отдельные хорошо укрепленные пункты сохранялись в руках арабов, а в 30-х годах VIII в. и Самарканд, хотя не надолго, был занят восставшим населением и пришедшими ему на помощь кочевыми тюрками [4, с.326].

Во второй половине IX — первой половине X в. население Мавераннахра, в том числе Самарканда, переживало новый подъем экономической и культурной жизни. Город не только воскрес из руин, но расширился и украсился новыми зданиями.

Попытка создания централизованного государства на территории Мавераннахра началась при первом же Саманиде — Нухе ибн Асаде, первом владетеле Самарканда. Нух был старшим сыном Асада ибн Саманхудата, поэтому имел власть над младшими братьями Ахмедом ибн Асадом — правителем Ферганы и Яхъей ибн Асадом — правителем Шаша.

Так. Самарканд **начиная с 20-х годов IX в.** стал столицей государства Саманидов. Нуху ибн Асаду приходилось постоянно защищать Мавераннахр от набегов кочевых феодалов. После смерти Нуха ибн Асада (814 г.) Самарканд и Согд, по словам Мирхонда, были переданы братьям Яхъе и Ахмаду[8., с. 116].Необходимо отметить, что к началу 1X в. государство Саманидов уже существовало, имела свою столицу – Самарканд.

По словам Гардизи, Ахмад ибн Асад был очень способным и умел ловко использовать обстановку в своих целях. У Ахмеда было несколько сыновей (Наср, Якуб, Асад, Исмаил, Исхак и Хамид), которым он всячески покровительствовал. Ахмад сумел добиться того, что Абдалла ибн Тахир, наместник Хорасана (830—844), назначил его сына Насра правителем Самарканда[8.,с.115].

В 855 г. Яхъя ибн Асад скончался, а Ахмед ибн Асад прибрал к своим рукам владения Шаша и Усрушана, куда в том же году отправил своего другого сына Якуба ибн Ахмеда.

Таким образом, к концу своего правления Ахмаду ибн: Асаду удалось объединить, за исключением Бухарского владения, весь Мавераннахр. Ахмед, а затем его сын Наср, подобно Нуху

ибн Асаду, постоянно укрепляли восточные границы владения от губительных набегов кочевников. Этому содействовали походы Насра ибн Ахмеда на Шавгар и его брата Исмаила на Тараз.

Четвертый сын Асада Ильяс, в 817 г. получивший власть над Гератом, умер в 856 - 857 гг., но его потомки, по замечанию Б. В. Бартольда, не упоминаются как властители Герата. Однако, потомки Ильяса остались на службе у Тахиридов вплоть до их падения.

Глава Саманидов Наср ибн Ахмад в 874 г. назначил правителем Бухары своего младшего брата Исмаила ибн Ахмада, родившегося в Фергане в 849 г. Исмаил с небольшим войском прибыл в г. Керман и послал своих послов к эмиру Бухары Хусейну ибн Мухаммеду ал - Хавариджи. В пятницу 23 июля 874 г. Абу Абдулла с высокопоставленными людьми Бухары вышел навстречу Исмаилу и поздравил его. Эмиром Бухары стал Исмаил, а его заместителем — Хусейн' ибн Мухаммед. Хутбу должны были читать не с именем Якуба ибн Лейса, а с именем Насра ибн Ахмада. Только после принятия присяги Хусейном и его воинами Исмаил вошел в Бухару. К его приезду город был украшен по приказу Абу Абдуллы.

В 888 г. Наср был разгромлен Исмаилом, но оставлен на троне Самарканда как глава династии, однако он уже не вмешивался в дела Исмаила. Резиденция самаркандских эмиров была перенесена из Самарканда в Бухару. После смерти Насра Самарканд переходит во власть Исмаила, перестает быть столицей Саманидов, но остается одним из крупнейших ремесленных и торговых центров Мавераннахра.

Ибн Хаукаль, посетивший Самарканд между 960 и 970 гг., сообщал, что в стенах рабада Самарканда не имеется ворот «ни деревянных, ни железных по причине происходивших здесь смут, из-за которых правитель приказал снять ворота». В основном Самарканд находился в стороне от вооруженной борьбы, вспыхивавшей время от времени между могущественными саманидскими вельможами из-за обладания богатейшим Хорасанским наместничеством или же борьбы, происходившей между Саманидами и кем-либо из их непокорных вассалов. Только однажды, в 947 г. при Нухе ибн Насре (943—954) Самарканд снова на несколько месяцев стал столицей Саманидов, когда Нух ибн Наср в борьбе со. своим непокорным вассалом Абу Али Чагани потерял Бухару [8.,с.116].

В результате разрушительных завоевательных походов Чингиз-хана город в 1220 г. был стерт с лица земли и вновь возник на новом месте.

В истории Самарканда можно выделить пять главных периодов: **первый** — становление города в эпоху родоплеменного строя и начала формирования рабовладельческих общественных отношений в виде крупного населенного пункта, по времени восходящего к VIII и VII вв. до н. э.[10, с.155]. **Второй** период начинается с VI—IV вв. до н. э., который включает в себе эпоху рабовладельческого общества и период зарождения и развития феодальных отношений, который длился вплоть до XIII века [7.,с.26]. Начало **третьего** периода жизни Самарканда относится к концу XIVв., когда Самарканд стал столицей обширного государства Тимуридов.[10, с.131]. **Четвертый** период в жизни города связан с присоединением Средней Азии к России, появлением наряду со старым средневековым городом новой его части европейского типа. **Пятый** период Великий Октябрь открыл новую эру и в истории Самарканда, одного из центров революционного движения[9, с.156]

При Амире Тимуре в Самарканде велись большие строительные работы, тогда как за 150 лет до этого никакого крупного строительства не производилось. Об этом сообщатn Рюи Гонзалес де Клавихо — посол Испании при дворе Тимура в Самарканде (1403—1406 гг.)[10.,с.]. Как верно заметил В. В. Бартольд, Самарканд, по мысли Тимура, должен был стать первым городом в мире. Эта мысль отразилась и в постройке вокруг Самарканда ряда селений, получивших названия главных городов мусульманских стран: Багдада, Дамаска, Каира, Шераза и Султании[2, с.52].

Нух ибн Асад, который начал свое правление в Самарканде в период с819 по 842 гг., собрав подать подвластных ему мавераннахрских владений Саманидов в 826—827 гг., уплатил Тахиридам 2 172 500 дирхемов (вероятно, низкопробными дирхемами), а также 1187 кусков кундаджийского грубого карбаса (т. е. хлопчатобумажных тканей) и 1300 кусков железа (па 650 железных плетенок и лопаток), доставленных из тюркских городов на Сырдарье ниже Ташкента. Этот металл поступил как бы в виде налога от тех годных для военной службы молодых тюрок, которые почему-либо не несли порученной им охраны пограничной полосы от набегов кочевников[1.,с.46]. С этого периода в Самарканде начали править Саманиды, который стал столицей этого государства. При Саманидах и Тахиридах размер поземельного налога, взимаемого с непосредственного производителя, не

уменьшался. Порой он был непосилен плательщикам, о чем свидетельствуют недоимки, приведенные в сводках податных поступлений[3, с.224].

При Саманидах господствующий военно-феодальный и чиновничий аппарат состоял в основном из местной аристократии и служилых людей, и присвоенное ими добро не выходило за пределы Мавераннахра, тогда как при арабских наместниках, например, Али ибн Исе ибн Махане, добро увозилось за пределы страны и тем самым уменьшалась сфера воспроизводства и задерживалось развитие общества[4, с.85].

Налоговое поступление с областей Мавераннахра свидетельствует о богатстве экономических ресурсов Согда, обеспечивающих военно-политический потенциал, давший Саманидам возможность создать могущественное централизованное государство в Мавераннахре, присоединив в последующие годы Хорасан и другие области. Самарканд еще в 20-х годов IX в. стал столицей государства Саманидов. В Самарканде при Саманидах резко увеличилось численность гончаров и ремесленников[7,с.116].

«Город Самарканд, — писал Клавихо, — лежит на равнине и окружен земляным валом и глубокими рвами; он немного больше города Севильи. Весь окружен садами и виноградинками, между этими садами есть улицы и площади. Хлеб там дешев, как нельзя больше, а рису просто нет конца. Так изобилен и богат этот город и земля, окружающая его, что нельзя не удивляться. За это богатство он и был назван Самаркандом. Настоящее имя его Симеркинд, что значит богатое селение, так как симес у них значит большое (полное), а кинд — селение; и отсюда взялось имя Самарканд. Богатство его заключается не только в продовольствии, но и в шелковых тканях, атласе»[10.,с.83].

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов С. Государство и право Саманидов. / С. Азимов Душанбе. Ирфон 1999. -167 с.
2. Веселовский Н.И. Рецензия на сочинение Клавихо. / Н.И. Веселовский // Дневник путешествия ко двору Тимура в Самарканде в 1403-1406 гг. Журнал Министерства народного просвещения, СПб., 1882.-С 51-62.
3. Вирский М.М. О Самаркандском крае и его обитателях таджиках. // М.М. Вирский — Известия Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии, т. XXXV, М., 1880, С. 223 - 226.
4. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история.-Книга первая. / Б.Г. Гафуров Издание второе. Душанбе: Ирфон,-2009.-384с.
5. Гуревич А. М. О классовой борьбе в Самарканде в 1365-1366 гг. - Труды гос. / А.М. Гуревич публичной библиотеки Уз. ССР, т. I, Ташкент, 1935. - С. 25-31.
6. Зарубин Н. И. Население Самаркандской области, его численность, этнографический состав и территориальное распределение (По материалам сельскохозяйственной переписи пополненным другими источниками). с этнографической картой. (Академия наук СССР. Труды комиссии по изучению племенного состава населения СССР и сопредельных стран, вып. X). Л., 1926. - 334 с.,
7. Лев Д.Н. Поселение древнекаменного века в г. Самарканде. Раскопки 1962 года. / Д.Н. Лев Труды СамГУ, вып. 136; Самарканд, 1964. С. 23 - 34.
8. История Самарканда. С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции. Инст-т истории и археологии АН Уз. ССР. Самаркандский государственный Университет им.А.Навои. Отв. редактор И.М.МуминовТ.1.Фан. Ташкент.1969. -481с.
9. Массон М.Е. К периодизации древней истории Самарканда. / М.Е. Массон «Вестник древней истории», М., 1950, № 4, С. 155- 166.
10. Минаев И.П. Путешествие Марко-Поло. Перевод с старо-французского текста. / И.П. Минаев Известия Русского Географического Общества, т. XXXI, СПб., 1902, - 355 с.
11. Негматов Н. Государство Саманидов. Тоҷикон - Душанбе, 1977.-204 с.
12. Смирнова О.И. К хронологии Согда VII—VIII вв. н. э. / О.И. // Смирнова Бюллетень Академии наук Уз. ССР, Ташкент, 1945; № 6, С. 27 - 39.
13. Слученовский. Самарканд и его прошлое. - Самарканд, Знание, 1911, -148 с.
14. Строева Л. В. Сербедары Самарканда. Ученые записки Ленинградского гос. университета, № 98, Серия востоковедческих наук, вып. 1, Л., 1949, С. 270—281.

РОЛЬ САМАРКАНДА В ВОЗВЫШЕНИИ ГОСУДАРСТВА САМАНИДОВ

Статья освещает роль одного из древнейших городов и центров цивилизации , который внес большой вклад в сокровищницу мировой культуры и науки государства Саманидов - Самарканд. Действительно, этнические жители Самарканда – таджики сумели противостоять набегами арабов, тюрок, монголов. Автор указывает на основные этапы развития Самаарканда на различные исторические периоды, начиная от рабовладельческого периода, эпохи зарождения

феодализма. В статье освещены основные периода правления династии Саманидов начиная с периода правления Нуха начали возвышаться крупные строительные работы. Постепенно Самарканд превращается в центр культуры народов Центральной Азии, развивается торговля, со всех окраин государства собираются ремесленники. Именно при Саманидах Самарканд смог связать торговые отношения с Хорасаном.

Ключевые слова: *роль, древний, город, феодализм, государство, период, страна, исследование.*

THE ROLE OF SAMARKAND IN THE RISE OF THE SAMANID STATE

The article highlights the role of one of the most ancient cities and centers of civilization, which made a great contribution to the treasury of world culture and science of the Samanid state of Samarkand. Indeed, the ethnic inhabitants of Samarkand, the Tajiks managed to resist the raids of the Arabs, Turks and Mongols. The author points to the stages of development of Samarkand and rapid historical periods, starting from the slave-owning period, the epoch of the emergence of feudalism. The article highlight the main periods of the reign of the Samanid dynasty, starting from the period of Nuh`s reign, large construction works began to rise Gradually, Samarkand turn into the center of culture of the peoples of Central Asia, trade develops, artisans gather from all the outskirts of the state. It was under the Samanids that Samarkand was able to establish trade relations with Khorasan.

Key words*: role, ancient, city, feudalism, state, period, country, research.*

Сведение об авторе:

Алимов Кобил *– ассистент кафедры история таджикского народа Кулябского государственного университета именни Абуабдуллохи Рудаки*

About the author:

Alimov Kobil *- Assistant of the Department of History of the Tajik People of the Kulob State University name Abuabdullohi Rudaki*

ТАЪСИСЁБИИ ДОНИШКАДАИ СТАЛИНОБОД ВА ФАЪОЛИЯТИ ОН ДАР СОЛҲОИ 30-40-УМ

Шарифова Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Донишкадаи давлатии Сталинобод (ҳозира Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон) ба номи Садриддин Айнӣ ҳамчун нахустин мактаби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз поягузорони асосии илму маърифат ва фарҳанги халқи тоҷик маҳсуб меёбад. Донишгоҳ дар таъсису барқароршавӣ ва рушди илму фарҳанг, маориф ва хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ҳиссаи босазо дорад. Имрӯзҳо дар тамоми гушаю канори ҷумҳурӣ ва берун аз он дастпарварони донишгоҳ сарбаландона фаъолият мекунанд. Дар байни онҳо омӯзгорони варзида, олимони шинохта, роҳбароин давлатӣ сарварони идораву муассисаҳо кам нестанд. Дар тули 90 соли фаъолият ин даргоҳи илму маърифатро бештар аз ҳафтод ҳазор мутахассисони варзидаи омӯзгорӣ хатм намуданд. Аз ду се ҳиссаи омӯзгорони ҷумҳурӣ дастпарварони ин донишгоҳ мебошанд.

Моҳи апрели соли 1930 КМ ҲК Тоҷикистон резол.цияро оид ба маорифи халқ дар Тоҷикистон қабул намуд, ки дар он чунин қайд шудааст: «Ташкили донишкадаи олии педагогӣ бо факултети коргарӣ дар Сталинобод зарур шуморида шавад. Роҳ ба бозсозиро бояд ҳамин сол пеш гирифт ва машғулияторо дар факултети коргарӣ тирамоҳи ҳамин сол бояд оғоз кард «.[4, с.6]

Дар асоси қарори шуъбаи корҳо бо олимон ва муассисаҳои илмии КИМ ИҶШС аз 18 июли соли 1931 аз сафи факултети педагогӣ Донишгоҳи Осиёи Миёна шуъбаҳои таъриху иқтисодиёт ва адабиёту забоншиносӣ ҷудо карда шуданд. Ин шӯъбаҳо бо қарори Комиссариати маорифи халқӣ Тоҷикистон барои ташкили Донишкадаи педадогӣ ҷудо карда шуда буданд. [4, с.6]

Донишкадаи олии агропедагогии тоҷик фаъолияти худро дар шаҳри Тошканд оғоз намуд. 16-уми ноябри соли 1931 бо қарори мушовараи комиссариати халқии маориф Донишкадаи олии агропедагогии тоҷик ба Комбинати таълимии агропедагогӣ табдил ёфт, ки он Донишкадаи олии педагоги Тошканд ва курсҳои кӯтоҳмудати таёркунии ташкилотчиён ва методистони дараҷаи ноҳиявии маорифи халқро дар ихтиёр дошт. Тибқи ин дигаргунсозӣ донишкада на танҳо ба таёр намудани омӯзгорони мактаб машғул мешуд, инчунин ба ҳайси маркази баланд бардоштани сатҳи тахассусии омузгорони муассисаҳои махсуси миёнаи касбӣ низ амал мекард. [3, с.4]

Рушди шабакаи мактабҳои ҳафтсола, миёна ва омузишгоҳҳоию курсҳои педагогӣ таёр намудани кадрҳои олии педагогиро талаб менамуд. Аз ин лиҳоз, ҳукумати ҷумҳури роҳҳои гуногуни ҳалли мушкилиро ҷустуҷу намуда, сентябри соли 1932 зарурати ташкил намудани Академияи педагогиро ба миён гузошт. Академияи педагогӣ бояд ба мактаби олии таёркунандаи кадрҳои педагогӣ барои омӯзишгоҳҳои нази фабрикаву заводҳо табдил меёфт ва маркази асосии таёр кардани кадрҳои илмӣ барои макотиби олӣ, инчунин Маркази илмӣ – методии Комиссариати халқии маорифи ҷумҳурии Тоҷикистон мегардид. [3, с.4]

Вобаста ба ин пешниҳоди КМ ҲК Тоҷикистон Комиссариати халқи маориф бо қарори худ аз 23-юми сентиябри соли 1932 Комбинати олииагропедагогии тоҷикро ба Академияи педагогӣ табдил дод. Тибқи қарор дар ҳайати Академияи педагогии тоҷик шӯъбаҳои таъриху иқтисодиёт адабиёту забоншиносӣ, физикаю техника, мактабию педагогӣ ва биологӣ ёфтанд. Ҳамчунон дастур дода шуд, ки то 1-уми майи соли 1933 таълим дар академия пурра ба забони тоҷикӣ ва забонҳои миллӣ гузаронида шавад. Ҳамин тавр, Академияи педагогӣ дар шаҳри Сталинобод фаъолияти худро аз 25-уми ментябри соли 1932 дар ҳайати 125 нафар донишҷӯ бо мӯҳлати 4- солаи таълим оғоз намуд. Танҳо давомнокии таълим дар шӯъбаи физикаю техника ним сол зиёдтар муқарар гардида буд. Ҳайати донишҷуёни академия ниҳоят гуногун буд, аз ҷумла 13 нафараш хатмкардаи факултети коргарӣ, 7 нафар пас аз хатми мактаби ҳафтсола, 10 нафар пас аз хатми курси тайёрӣ, 79 нафар хатмкунандагони мактаби миёна ва 44 нафар хатмкардаҳои мактабҳои пастар аз дараҷаи мактабҳои ҳафтсола ва факултети коргарӣ буданд. [3, с.5]

Донишгоҳи Осиёимиёнагӣ ба донишкада дар ҳайати зерин мутахассис фиристонд: 4-профессор, 8-дотсент, 16- нафар ассистент ва ба миқдори зиёд адабиёти илмӣ ва педагогиро барои китобхонаи донишкада (дар маҷмуъ 26000 адад китоб). Ба донишкада дастнависҳои пурқиммати Шарқ (адабиёти илмии тоинқилобӣ, асосан ба забони арабӣ) низ супурда шуданд. Дар асоси ҳамин мерос теъдоди китобҳои китобхонаи донишгоҳ афзун гашт. [4, с.7]

Дар назди донишкада факултети коргарӣ ва шӯъбаи тайёрӣ бо номгӯи мавзуъҳои умумӣ, ки ба шомил шудани довталабон мусоидат доштанд, таъсис ёфт. Ба факултети коргарӣ ҷавонони маҳаллӣ бо маълумоти нопурраи миёна дохил мешуджанд, чунки мактабҳои миёна талаботи мактабҳои олиро қонеъ гардонида наметавонистанд.

Комиссариати маорифи халқи Тоҷикистон сафи донишҷӯёнро 600 нафар таъмин намуд: 300 нафар дар шӯъбаи асосӣ, 100 нафар дар факултети коргарӣ, 200 нафар дар шӯъбаҳои тайёрӣ бояд таҳсил менамуданд.

Ба донишкада ҷавонони Ҷумҳурии Узбекистон ва РСФСР дар пурра таъмин намудани синфи омузгорон ёри мерасонданд. Донишкада фаъолияти хешро аз 1-уми сентябри соли 1931 оғоз намуда бошад ҳам, машғулиятҳо каме дертар саршуданд. 27-сентябр «Қоидаҳои дохилшавӣ ба Донишкадаи олии агрономию-педагогии Тоҷикистон» чоп шуд.

Бо қарори Комиссариати маорифи халқи Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1931 Донишкадаи олии агрономию-педагогӣ, техникуми педагогӣ ва курсҳои оид ба тайёр намудани ташкилотчиёну методистон иборат буд.

Дар солҳои таҳсили 1932-1933 дар ин боргоҳи илму маърифат 144 адад донишҷӯ дар 11 гуруҳ таҳсил менамуданд, ки аз ин миқдор донишҷӯ танҳо 36 нафарашон бо мувафақият донишгоҳро хатм намуданд. Дар солҳои таҳсили 1933-1934 миқдори донишҷӯёни таҳсилкунанда дар донишкада ба 237 нафар расид, ки ин нисбат ба солҳои пешин қариб ду се баробар зиёд буд [2, с.4] . Барои донишҷуён дар донишкада тамоми шароит фароҳам оварда шуда, хобгоҳҳои тозаву озода, синфхонаҳо, қироатхонаҳо, китобҳои наву тоза, кабинетҳои махсус, кафедраҳо ва ғайра ба ихтиёри омӯзгорону донишҷӯён супурда шуд.

Дар баробари болоравии пуравҷи маорифи халқи ҷумҳурӣ ва афзоиши талабот ба омӯзгорон Донишкадаи педагогӣ инкишоф ёфта, тараққи кард. Соли 1933 шӯъбаи ғоибона ва соли 1934 шӯъбаи шабонаи донишкада ташкил гардид. Ин чорабини баомӯзгорон имконият дод, ки аз истеҳсолот дур нашуда, ихтисоси педагогии худро баланд бардоранд ва ба маълумоти олӣ соҳиб шаванд. Бо мақсади тайёр кардани омузгорони гугогунихтисос дар донишкада чунин факултетҳои нав кушода шуданд: таърих, забони хориҷӣ,тарбияи ҷисмонӣ, забон ва адабиёт, табиатшиносию география, физикаю математика, педагогика ва методикаи таълими ибтидоӣ, забон ва адабиёти рус. [1, с.8]

Тайёр намудани кадрҳои педагогӣ ва фаъолияти муассисаҳои таълимии педагогӣ ҳамеша дар мадди назари мақомоти ҳизбию давлатии ҷумҳурӣ меистод ва ин бесабаб ҳам набуд. Ташаккулва таъмини инкишофи фарҳанги ҷумҳурӣ, беҳтар намудани дараҷаи таъминоти хоҷагии халқ бо мутахассисони соҳибмаълумот, сатҳ ва дараҷаи фаъолияти муассисаҳои таълимӣ аз раванди тайёр

намудани омӯзгорони касбӣ вобастагии зиёд дошт. Аз ин рӯ, 29-уми майи соли 1934 тибқи қарори муштараки КМ ҲК ва ШКХ Тоҷикистон «Оид ба муассисаҳои таълими педагогӣ» пешниҳод шуд, ки Академияи педагогӣ ба Донишкадаи педагогӣ табдил дода шавад. [3, с.5]

Бо дархости раёсати донишкада гузаштан ба низоми факултетӣ аз 7-уми феврали соли 1935 ибтидо гирифт. Бо сабаби он ки дар мактабҳои миёна ва омӯзишгоҳҳои пайтахт ва манотиқи атроф муаллимони фанҳои физика,математика, химия ва биология намерасиданд, пешниҳод гардид, ки аз 1-уми сентябри соли 1935 дар назди донишкада факултетҳои физикаю математика ва химияю биология кушода шавад. Сатҳи пасти дониши ҷавонони ба муассисаи олӣ қабулшаванда ва ба хотири тайёр намудани мутахассисони комил пешниҳод карда шуд, ки муҳлати таҳсил дар донишкада аз 4,5 ба 5 сол гузаронида шавад.

Дар назди Донишкада бо мақсади тайёр намудани кадрҳои илмӣ 4 –уми апрели соли 1936 аспирантура таъсис дода шуд. Аввалин хатмкунандагон Х.Мирзозода, А.Рафиев, К. Ҳомидов ва дигарон буда, минбаъд дар пешрафту нумуи донишкада саҳми босазои худро гузоштанд[1, с.8].

Сохтори донишкада сол то сол мукаммал мегардид, шумораи факултетҳо, теъдоди донишҷӯёр ва ҳайати омӯзгорон меафзуд. Аз 1-уми сентябри соли 1936 фагултети ҷуғрофия барои тайёр намудани омӯзгорони касбии соҳибмаълумот ба фаъолият шуруъ намуд. Умуман то охири солҳои 30-юм боз якчанд факултети нав кушода шуданд, ах ҷумла соли 1937 факултети забон ва адабиёти рус, соли 1939 факултети физикаю математика ва соли 1940 факултети забонҳои хориҷӣ (шӯъбаҳои забони немисию англисӣ) ба фаъолият шурӯъ карданд. Ҳамин тариқ, шумораи факултетҳои донишкада дар охири солҳои 30-юм ба 7 адад расид. [2, с.5]

Соли 1938 донишкада якумин хатмкардагони худ, 18 нафар мутахассисони ҷавонро ба кори омӯзгорӣ фиристод. 8 матри соли 1939 Шӯрои Олии Тоҷикистон тасмим гирифт, ки ба ифтихори 125-умин адиби Украина Т.Г.Шевченко, донишкада ба номи ӯ гузошта шавад. Агар дар соли ташкилёбии худ донишкада ҳамагӣ 58 нафар донишҷӯ дошта бошад, пас дар соли таҳсили 1940-1941 шумораи онҳо ба 465 нафар расид.

Афзоиш ва хатми донишҷӯён дар шӯъбаи ғоибона дар соли таҳсили 1943-1944 ба 380 нафар расид.

Дар аспирантураи назди кафедраҳои таърих, забони русӣ, адабиёти рус, ҷуғрофия ва равоншиносӣ 26 нафар муҳаққиқон таҳсил менамуданд.

Дар баробари ташкили факултетҳо сафи муаллимон низ меафзуданд. Соли таҳсили 1939-1940 панҷ кафедраи нав: физика – математика, табиатшиносӣ, адабиёти тоҷик ва ӯзбек, ҳарбию тарбияи ҷисмонӣ ва равоншиносӣ таъсис ёфтанд. Соли 1939-1940 16 кафедра ба амалиёти илми машғул бошанд ҳам, вазъи корҳои тадқиқотӣ хуб набуд. Дар нимсолаи аввали соли 1940 «Қайдҳои олимон» ном рисола бо қарори шӯрои донишкада аз чоп баромад, ки 8 кори илмиро дар бар мегирифт. [4, с.8-9]

Хулоса Донишкадаи омӯзгории Сталинобод соли 1931 таъсис ёфта, новобвста ба мушкилиҳо дар солҳои 30-40-ум фаъолияти худро дуруст ба роҳ монда тавониста дар омода намудани кадрҳо саҳми калон дорад.

АДАБИЁТ

1. Занони Тоҷикистон.-1964 - №9-С.8.
2. Нахустин Донишкадаи ҷумҳурӣ. Ба 60-солагии донишкадаи омӯзгории давлати ба номи Қ.Ҷураев бахшида мешавад. Душанбе - С.4
3. Энсиклопедияи донишгоҳи омӯзгорӣ. Душанбе, 2011 - С.4.
4. Ямоқов Э, Мирзоев Б. Нахустмактаби олии Тоҷикистон. Душанбе, 1991 - С.6.

ОБРАЗОВАНИЕ СТАЛИНОБДСКОГО ИНСТИТУТА И ЕГО ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В 30-40 ЫЕ ГОДЫ

В статье рассматривается образование Сталинабадского пединститута (ныне ТГПУ им.С.Айни) и его деятельность в 30-40 ые годы.

ТГПУ им.С.Айни является одним из первым высшим учебным заведением в Республике Таджикистан. За 90-лет деятелности этого института выпускались более семдесять тысяча квалифицированных специалистов.

Автор отмечает, что структура института усовершенствовалась год за годом и увеличивается число преподавателей и студентов. Институт был основан в 1931 году и несмотря на трудностей 30-40 ых годов этот институт правилно установил свою деятельность и имел огромный вклад в подготовке кадров в 30-40-ые годы.

Ключевые слова: *Интститут, Сталинабад, Средняя Азия, педагогическая Академия, Республика Таджикистан, Республика Узбекистан, специальносты, студенты, педагоги, математика, таджикская литература, кафедра.*

THE FOUNDATION OF THE STALINABAD UNIVERSITY AND ITS ACTIVITY IN 30 - 40th year

The article describes about the foundation of Stalinabad pedagogical institute and its activity in 30 - 40th y. y.

The TSPI named after S.Ayni is one of the first higher education institute, on in the Republic of Tajikistan. During the 90-yers of activity of this institute there were graduated more than seventy thousand qualified specialists.

The author mentions that the structure of the Institute had improved year by year and increasing the quantity of the teachers and students. The Institute was founded in 1931 and however there were difficulties in 30 - 40th years this institute correctly establish its activities and has a huge contribution for training the personnel in 30-40.years.

***Keywords**: Institute, Stalinabad, Central Asia, Pedagogical Academy, the Republic of Tajikistan, Republic of Uzbekistan, specialists, students, teachers, math, Tajik literature, department.*

Сведения об авторе:

***Шарифова Шахло** – ассистент кафедры всеобщая история исторического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айнӣ, тел: (+992)981051455*

About the autor:

***Sharifova Shahlo**-Assistant, of faculty of the Deportment history nation in the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Phone: (+992) 981051455*

ТАҲАВВУЛОТИ ФАРҲАНГИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР ДАВРАИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ТОҶИКИСТОН

Алишери А.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар тӯли солҳои соҳибистиқлолӣ дар ҳаёти фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргуниҳои муҳим ба назар мерасад, ки ин таҳаввулот ба вилояти Хатлон низ мутааллиқ аст. Дар саргаҳи ин таҳаввулот роҳбарияти олии кишвар бо сарварии Президенти муҳтарами Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад.

Бояд гуфт, ки асоси пешрафти самтҳои гуногуни ҷомеа ба соҳаи маориф вобастагии шадид дорад ва рушди маориф ба тараққиёти кишвар таккони ҷиддӣ мебахшад. Ин аст, ки соҳаи маориф ҳамеша ва пайваста дар мадди назари роҳбарияти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон будааст. Мо инро аз суханрониҳои зиёди Президентӣ муҳтарами Ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон баръало мушоҳида мекунем. Ӯ дар суханрониҳои худ соҳаи маорифро яке аз муҳимтарин ҷабҳаҳои ҳаёти кишвар дониста, паҳлӯҳои гуногуни онро бар риштаи таҳлилу таҳқиқ кашида, барои боз ҳам рушд ёфтани низоми маорифи кишвар дастуру ҳидоятҳои муҳиму муфид медиҳад. Ба андешаи Эмомалӣ Раҳмон «Маориф омили Муҳимтарини наҷоти миллат ва таҳкими давлат аст».[7, с.25]

Он нуқтаро бояд таъкид намуд, ки дар тӯли солҳои соҳибистиқлолӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба соҳаи маориф як силсила санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия ва тасдиқ шуда, ки кормандони соҳаи маорифи вилояти Хатлон фаъолияти худро бар асоси ҳамин қарорҳо ва қонунҳо ба роҳ мондаанд.

Дар мавриди таҳаввулот дар низоми маориф бояд таҳкид намуд, ки дар давоми ин солҳо дар вилояти Хатлон мактабҳои типпи нав аз қабили литсейҳои давлатию хусусӣ, гимназияҳои давлатию хусусӣ ва дигар навъҳои мактабҳои соҳавӣ таъсис ёфта ва фаъолият менамоянд.

Яке аз иқдомҳои хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати милли-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъсиси квоттаи Президентӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамасола теъдоди зиёди хатмкунандагон тавассути квоттаи Президентӣ ба мактабҳои олии кишвар ба таҳсил фаро гирифта мешаванд. Чунончи дар соли таҳсили 2018-2019 барои таҳсил муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ барои вилояти Хатлон 497 ҷой (254 ҷой барои духтарон ва 243 ҷой барои писарон) ҷудо карда шуд.[10:6]

Метавон гуфт, ки дар тӯли ин солҳо маблағгузорӣ аз аз ҳисоби сарчашмаҳои гуногун барои рушди маорифи вилояти Хатлон афзоишро нишон медиҳад. Агар дар соли 2009 барои мактабҳои таҳсилоти ҳамагонии вилоят 231954400 сомонӣ ҷудо карда шуда бошад, то ибтидои соли 2014 миқдори маблағи ҷудошуда ба 642290500 сомонӣ расид, ки он нисбат ба соли 2009 410 миллиону 336 ҳазору 100 сомонӣ ва ё 2,7 маротиба афзоиш ёфтааст.[11:8]

Таъмини муассисаҳои таълимии вилояти Хатлон бо кадрҳои омӯзгорӣ яке аз масъалаҳои асосӣ дар соҳаи маориф маҳсуб шуда, он ба раванди бо маром ва муваффақонаи таълиму тарбия ва баланд

бардоштани сатҳи дониши хонандагон зич алоқаманд аст. Ҳар сол дар асоси дархости раёсату шуъбаҳои маориф эҳтиёҷоти муассисаҳои таҳсилоти умумӣ муайян карда мешавад. Аз таҳлилҳо бармеояд, ки норасоии кадрҳои омӯзгорӣ сол то сол камгардида, муассисаҳои таълимӣ бо омӯзгорони соҳибтахасус таъмин карда мешаванд. Чунончи мактабҳои таҳсилоти умумии вилояти Хатлон дар соли таҳсили 2005-2006 ба 3344 нафар омӯзгор, дар соли таҳсили 2015-2016 ба 777 нафар омӯзгор ниёздоштанд. Аз ин омор маълум мешавад, ки дар байни дах сол мактабҳои вилояти Хатлон ба мутахассисони омӯзгорӣ ба теъдоди 2265 нафар коҳиш пайдо намудааст[9, с. 88].

Дар ин давра ҳамчунин дар соҳаи таҳсилоти касбии ибтидоӣ, миёна ва олии вилояти Хатлон низ дигаргуниҳо ба амал омадаанд. Омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ ба литсейҳо, омӯзишгоҳҳои педагогию тиббӣ ва коллеҷҳо ва донишкадаҳо ба донишгоҳҳо табдил дода шудаанд. Ҳамзамон, теъдоди онҳо низ зиёд гардид. Аз ҷумла дар соли таҳсили 2015-2016 дар вилояти Хатлон 21 литсейи касбӣ-техникӣ фаъолият менамуд, ки дар онҳо 7904 нафар донишомӯз таҳсил менамуданд. Ҳамзамон дар 16 коллеҷи дорои равияҳои гуногун 21478 нафар таҳсил намуда, ба онҳо 147 нафар омӯзгорон таълим медоданд.

Дар тӯли солҳои соҳибистиқлолии кишвар теъдоди муассисаҳои таҳсилоти олии вилоят аз 2 адади соли 1991 ба 6 адад дар соли 2016 расид. Инҳо Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, Донишгоҳи давлатии Данғара, Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон, Донишкадаи энергетикии Тоҷикистон ва Донишкадаи технология ва менеҷменти иноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб мебошанд. Дар ин муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ 29453 нафар ба таҳсил фаро гирифта шуда, ба онҳо 1421 нафар устодон дадрис менамоянд. Дар соли 2016 муассисаҳои фавқуззикрро 5810 нафар хатм намуда, сафи мутахассисони дорои маълумоти олӣ доштаи ҷумҳуриро пурра менамуданд.

Дар давраи мавриди назари мо дар соҳаи муассисаҳои фарҳангӣ низ дигаргуниҳои мусбӣ падид омад. Чунончи теъдоди театрҳои касбии вилоят аз 2 адади соли 1991 ба 4 адад расид. Инҳо Театрмусиқӣ-мазҳакавии ба номи С. Вализодаи шаҳри Кӯлоб, Театри мусиқӣ-мазҳакавии ба номи А.Муҳамадҷонови шаҳри Бохтар, Театри ҷумҳуриявии мусиқӣ-драмавии ноҳия Данғара ва Театри вилоятии «Афсона»- шаҳри Бохтар мебошанд. Дар соли 2017 онҳо 14 асарро ба саҳна гузоштанд.[2, с.4]

Ҳамзамон бо театрҳои касбӣ дар ҳудуди вилоят 5 театри халқӣ, 2 филармония, 11 ансамбли рақсу суруд, 312 муассисаи клубӣ низ фаъолият менамоянд. Ансамблҳои «Шашмақом» ва «Фалак» дар назди раёсати фарҳанги вилояти Хатлон, ансамблҳои рақсу суруди «Навои Хатлон» дар шаҳри Кӯлоб, «Чилдухтарон» дар ноҳияи Мӯъминобод, «Садбарг» дар ноҳияи Данғара, «Чашма» ноҳияи Восеъ, «Илҳом» дар ноҳияи Хуросон, «Ғунча» ва «Шабчароғ» дар ноҳияи Абдураҳмони Ҷомӣ, «Чашма» ноҳияи Шаҳритус, «Чилчанор» дар ноҳияи Ховалинг, «Субҳи Евон» дар ноҳияи Евон, «Бунафша» дар ноҳияи Темурмалик дар ҳаёти фарҳангии вилоят нақши муҳимро доро мебошанд.[3, с.5] Дар соли 2019 дастаҳои ҳунарӣ, филармонияҳо ва театрҳои халқии вилоят бо 171 адад чорабиниҳои гуногунмазмун 70911 нафар иштирокчиро фарогир шуда буданд.

Дар таърихи 16 июли соли 2003 №406 «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фаъолияти китобдорӣ», соли 2005 «Барномаи рушди китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардиданд, ки низом ва фаъолияти китобхонаҳои вилояти Хатлон дар асоси нуқтаҳои ин ҳуҷҷатҳо роҳандозӣ гардид.

Аз ошноӣ бо маводи оморӣ бармеояд, ки сол то сол теъдоди китобхонаҳо ва миқдори хонандагони китоб рушд ёфтааст. Чунончи соли 2013 дар вилоят 125 китобхона дар тавозуни ҷамоатҳо, 43 китобхона дар тавозуни хоҷагиҳои деҳқонӣ, 18 китобхона дар тавозуни дигар ташкилоту муассисаҳо қарор доштанд.[1:8] Дар соли 2016 теъдоди умумии китобхонаҳои вилоят 502 ададро ташкил медод, ки аз ин миқдор 60 ададаш дар шаҳрҳо ва 442 ададаш дар деҳот ҷойдоштанд. Аз ин миқдор 25 ададаш китобхонаи бачагона ва 3 ададаш китобхонаҳои мутамарказонида буд.[5, с.57]

Осорхонаҳои вилояти Хатлон фаъолияти худро бар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихи фарҳангӣ», «Барномаи давлатии рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2008-2015» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба кори осорхонаҳо дахл доранд, роҳандозӣ намудаанд. Бояд гуфт, ки новаобаста аз ноороимиҳои солҳои 90-уми асри XX дар вилояти Хатлон, бахсус дар водии Вахш аксар кормандони осорхонаҳо вазифаи худро содиқона ба анҷом расонидаанд. Дар ин давра ҳамчунин осорхонаҳои нав ташкил дода шуданд. Дар соли 2018 дар вилоят 21 адад осорхона фаъолият доштанд, ки муҳимтарини онҳо

Муҷтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб, Осорхона-манӯъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара, Мамнуъгоҳи таърихию фарҳангии Ҳулбук, Осорхонаи вилоятии таъриху кишваршиносии «Авесто», Осорхонаи «Бибихонум»-и шаҳри Бохтар мебошанд. Аз ошноӣ бо маводи оморӣ бармеояд, ки осорхонаҳои вилоят дар даврaи мавриди назари мо аз лиҳози миқдору сифат рушдро нишон медиҳад. Чунончи дар соли 1991 дар вилоят ҳамагӣ 8 адад осорхона фаъолият менамуд, ки миқдори онҳо дар соли 2016 ба 21 адад расидааст. Миқдори тамошобинон аз 86 ҳазор нафари соли 1992 ба 143,8 ҳазор нафар дар соли 2016 расидааст.

Муассисаҳои клубии вилоят мутобиқи қонунҳои амалкунанда, амру фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва раиси вилояти Хатлон, қарору фармоиш ва дастурҳои Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо ташкилоту муассисаҳои марбута нақшаҳои корӣ роҳандозӣ намуда, як теъдод тадбирҳои фарҳангиро ба сомон расонидаанд. Дар вилоят 285 адад муассисаҳои клубӣ, аз ҷумла 98 адад қаср ва хонаҳои фарҳанг, 165 адад клубҳои доимамалкунанда, 22 адад клубҳои сайёр фаъолият доранд.

Фаъолияти пурсамари боғҳои фарҳанги фароғатӣ дар радифи фароғат бахшидан ба истироҳаткунандагон, дар тарбияи эстетикию зебопарастӣ ва унсгирифтан ба зебогиҳои табиат ба инсонҳо, бахсус ба насли ҷавону кӯдакон нақши бузург мебозанд. Ҳамзамон чунин боғҳо марказии асосии чорабиниҳои гуногун, бахсус чорабиниҳои фарҳангӣ мебошанд. Аз ин лиҳоз мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон ва шаҳру ноҳияҳои он ба таъмиру тармим, бозсозию азнавсозӣ ва таъсиси боғҳои нави фарҳангию фароғатӣ диққати ҷидӣ медиҳанд. Он нуқтаро бояд таъкид намуд, ки дар замони шӯравӣ на ҳамаи ноҳияҳои вилоят дорои боғҳои фарҳангию фароғатӣ буданд. Ҳоло дар ҳудуди вилоят 22 адад боғҳои фарҳангию фароғатӣ фаъолият доранд.

Инъикоскунандаи вазъи фарҳангӣ ва муаррифгари ҳаёти фарҳангии вилояти Хатлон ду шуъбаи Итифоқи нависандагони Тоҷикистон воқеъ дар шаҳрҳои Кӯлоб ва Бохтар, шабакаҳои телевизонию радиоии «Хатлон», «Бохтар», «Кӯлоб», «Мавҷи озод», «Мавҷи тоҷик»[4, с.72], беш аз 30 номгӯй рӯзнома ва маҷалла мебошанд.

Аммо дар самтҳои гуногуни ҳаёти фарҳангии вилояти Хатлон каму костиҳое низ ба назар мерасанд, ки ислоҳи онҳо ба нафъи боз ҳам беҳтар гардонидани вазъи фарҳангии вилоят мебошад.

Камбудию норасоиҳо дар соҳаи маорифи вилоятро метавон чунин арзёбӣ намуд: Тибқи омори расмӣ дар вилоят соли 2016 ба таҳсилоти томактабӣ ҳамагӣ 3,6 фоизи кӯдакон ҷалб карда шудаанд. Аз сабаби камбуди синфхонаҳои таълимӣ дар бархе аз мактабҳо таҳсил дар се баст ба роҳ монда шудааст. Дар ноҳияҳои Балҷувон, Мӯъминобод, Ховалинг, Панҷ, Кушониён муассисаҳои таълимӣ дар хонаҳои шахсӣ ва ҷойҳои ҷамъиятӣ ҷойгир шудаанд. Муассисаҳои таълимии вилоят ба омӯзгорони фанҳои технологияи информатсионӣ, биология, география, математика, химия, физика, алифбои ниёгон ва ғайра эҳтиёҷ доранд. Донишгоҳҳо ва донишкадаҳои вилоят ба устодони дорои унвонҳо ва дараҷаҳои илмӣ ниёз доранд.

Каму костиҳо дар муассисаҳои гуногуни фарҳангӣ низ баръало ба чашм мерасад. Чунончи бо вуҷуди андешидани чорабиниҳо аз ҷониби Вазорати фарҳанг ва роҳбарияти муассисаҳо ва таҳияи барномаи мушаххас нарасидани мутахассисони баландихтисос аз қабили коргардонҳо, ҳунарпешаҳои касбӣ равшанидиҳандагон, пардозгарон, мутрибон коргардонҳои овоз дар театрҳо ва муассисаҳои консертӣ дида мешаванд. Техникаи саҳна дар театрҳо ва муассисаҳои консертӣ дар аксари муаасисаҳо ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ набуда, маблағҳои зарурӣ ҷудо карда намешаванд.

Мушкилоти асосии муассисаҳои клубӣ норасоии биноҳои алоҳида, маблағ барои таъмири асбобҳои мусиқӣ ва тақвияти овоз, сару либос, нақлиёти сафарӣ, таҷҳизоти корӣ ва ғайра мебошанд.

Ҳанӯз ҳам дар ноҳияҳои Дӯстӣ, Ҷайҳун, Вахш, Кушониён, Панҷ, Восеъ, Мӯъминобод, Шамсидини Шоҳин, осорхонаҳои таърихию кишваршиносӣ таъсис наёфтаанд.

АДАБИЁТ

1. Баҳори Аҷам. 5 январи 2012.
2. Баҳори Аҷам. 8 январи 2018.
3. Бойгони ҷории Раёсати фарҳанги вилояти Хатлон. Маълумотнома «Дар бораи вазъияти фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ дар 20 сол» В.5.
4. Маълумотномаи васоити иртиботи оммаи Тоҷикистон. Душанбе, 2010.
5. Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 2011-2016. Душанбе, 2017.
6. Расулиён Қ. Саҳми созмонҳои байналмилалӣ дар бунёд ва бозсозии макотиби Тоҷикистон. / Қ. Расулиён // Осори мунтахаб. Ҷ.1. Душанбе, 2014.

7. Раҳмонов Э. Роҳнамои маориф. Душанбе, 2011.
8. Раҳмонзода А. Рушди маориф-омили пешрафти мамлакат. / А. Раҳмонзода - Душанбе, 2014.
9. Рушди маориф ва илм дар даврони истиқлолияти давлати. Душанбе, 2016.
10. Самадов С. Квоттаи президентӣ: бемасъулияти дар қабули довталабон // Омӯзгор, 21 ноябри 2019.
11. Ҳисоботи Раёсати вилояти Хатлон аз 29 августи соли 2014.

КУЛЬТУРНОЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЕ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Данная исследования посвящена преобразования, общеобразовательных школ, профессионально-технических лицеев, колледжей, ВУЗ-ов. Также этот протссес охватил сферу художественной литературы, СМИ, культурно-просветительских учреждение, театров, музеев, библиотек, дома культуры, вокально-инструментальных ансамблей, парков культуры, парков отдыха и других культурно-радвлекательных учреждение. В статье использованы материалы из различных архивов, статистических данных, научные журналы, книги и другие исследовательские статьи.

В статье указаны все достижения и преобразования в культурной жизн Республики Таджикистан в период независимости которые коснулись в различных сфер общественно культурной жизни Хатлонской области.

Стоить отметить, что все вышеназванные преобразования и достижения были достигнуты непосредственно под руководством основателя мира и национального согласия, Лидера Нации, Президентом Р.Т. Эмомали Рахмоном.

Несмотря на достигнутые успехи в этом направлении, автор также указывает на имеющие недостатки которые необходимо устранить.

Ключевые слова: *Таджикистан, Хатлонской области, культура, образования, лицей, университет, театр, библиотека.*

CULTURAL TRANSFORMATİON OF KHATLON REGİON DURİNG THE PERİOD OF İNDEPENDENCE OF THE REPUBLİC OF TAJİKİSTAN

This article is devoted to the transformation of secondary schools, professional technical lyceums, collages and universities. Also, this process covered the sphere of fiction, the media, cultural and educational institutions of theaters, museum, libraries, cultural houses, vocal and instrumental ensembles, cultural and recreational parks and entertainment institutions. In the article used materials from various archives, statistical data, scientific journals, books, scientific articles and researches.

The article indicated all the achievements and transformations in the cultural life of the Republic of Tajikistan during the period of independence, which also affected various spheres of social and cultural life of the Khatlon region.

It should be noted that all the above transformations and achievements were achieved directly under the leadership of the founder of peace and national accord, the Leader of the Nation, President of Republic of Tajikistan Emomali Rahmon.

Despite the successes achieved in this direction, the author also points out deficiencies that need to be eliminated.

Keywords:*Tajikistan, Khatlon region, culture, education, lyceum, university, theater, library.*

Сведение об авторе:

Алишери Амрохон *- старший преподователь кафедры государственное управление и всеобщая история Дангаринский государственный университет Тел: (+992) 909000306*

About the autor:

Alisheri Amrokhon *Senior Lecturer, Department of Public Administration and General History, Dangara State University Tel: (+992) 909000306*

ЭҲЁИ МЕҲРГОНУ САДА ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Носирова П.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

«Гузаштагони тамаддунсозу фарҳангии мо, тоҷикон, аз замонҳои қадим ҷашнҳои бузурги Наврӯз, Меҳргон ва Садаро бо риояи расму анъанаҳои куҳан таҷлил менамуданд»

(Эмомалӣ Раҳмон)

Миллати тамаддунофару фарҳангсолори тоҷик, ки соҳиби таърихи ғаниву бостон аст, ҷашнҳои зиёди фарҳангӣ, тақвимӣ, иҷтимоӣ – маишӣ ва монанди инҳоро дорад, ки аз сабаби фарҳанги баланди маънавиву муттаҳидсозанда доштан, саршор аз меҳру муҳаббат ва инсондустӣ буданашон мақоми махсусро дар байни халқу миллатҳои дигар пайдо намудаанд.

Ҷашнҳо аз маросимҳо, силсилаи бовару эътиқод, намунаи адабиёти шифоҳӣ, санъату ҳунар ва урфу одатҳои суннатӣ иборат мебошанд [3, с.177].

Ҷашну идҳо унсурҳои анъанавии фарҳангии мардумро инъикос намуда, дар муддати тулонии давраҳои гуногуни таърихӣ, мувофиқ ба қолаби идеологияи диниву мазҳабӣ ва шаклҳои давлатдорӣ сохту мазмуни махсусро касб намудаанд. Табиати ҳар фарди ҷомеа барои фориғ гардидан аз мушкилотҳои зиндагӣ ба даме роҳат намудан ниёз дорад. Ин буд, ки барои хушдилии худ мардум ҷашну маросимҳоро ба вуҷуд овардаанд. Иду ҷашнҳо ифодагари падидаҳои фарҳангии халқҳои гуногуни олам саршор аз арзишҳои маънавӣ, ахлоқӣ, зебоипарастӣ, инсондӯстӣ, сулҳпарварӣ, баробариву бародарӣ, иттиҳод ҳастанд. Олами тамаддуни ҳар як халқу миллат соҳиби дину оин ва расму тамаддуни хоса мебошанд, ки дар баробари он ҷашну маросим ва идҳои гуногунро ҷашн мегиранд. Ин ҷашну маросимҳо хусусият ва ҳуввияти милии ҳар як халқу миллатро ба аҳли олам муаррифӣ мекунад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷашнҳои бостонии тоҷикон аз қабили Наврӯз, Сада, Меҳргон ва Тиргон таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, бо қарору фармонҳои расмии давлатӣ барои эҳёи дубораи онҳо мусоидат менамоянд. Ин ҳама кӯшишу талошҳои президент буд, ки бархе аз ин ҷашнҳо шӯҳрати ҷаҳонӣ ёфтанд. Маҳз истиқлолияти давлатӣ буд, ки барои эҳёи ҷашну оинҳои миллӣ, ки тӯли қарнҳо бо таъсири авзои сиёсии дохиливу берунӣ аз хотираҳои мардум рафта буданд, имконият фароҳам овард, то ин ки ин ҷашнҳои миллии мо аз нав эҳё гардида муаррифгари тамаддуну фарҳанги халқу миллати тоҷик гардад.

Дар радифи Наврӯзу Меҳргон ва Тиргон, Сада яке аз ҷашнҳои хело қадимаи мардумони эронитабор маҳсуб ёфта, таҷлили он то асрҳои 10 -11 давом кардааст. Ба ақидаи баъзе аз олимон аз сабаби ба чорчубаи идеологии султонҳои мутаассиби турк мувофиқат накардан, ин ҷашни зебои тоҷикон мақому манзалати худро аз даст дода, худ низ аз байн рафт.

Дар осору ашъори адибони тоҷику форс дар қатори Наврӯзу Меҳргон ва Тиргон ҷашни Сада низ зикр гардидааст. Аксари адибон Фариддуну Ҷамшедро асосгузори ин ҷашн донистаанд. Унсурӣ мефармояд:

Сада ҷашни мулуки номдор аст,
Зи Афредуну аз Ҷам ёдгор аст.

Ҳаким Фирдавсӣ бошад дар «Шоҳнома» - и худ як ҳикоёти аҷиберо меорад, ки рӯзе шоҳи ҷаҳон Ҳушанг бо гуруҳе аз лашкариёнаш ба кӯҳсор меравад ва дар роҳ мори азимҷусае ба онҳо ҳамлавар мегардад. Ҳушанги паҳлавон сангеро бардошта ба сари мор задани мешавад, ки сангаш ба як санги дигар бар мехӯрад ва як даста шарора фурӯғ медиҳад. Ҳушанг оташро кашф намуда, онро ҳадяи Худованд мепиндорад. Шоҳ Ҳушанг ин оташро «фурӯғи эзидӣ» ном мениҳад. Баъдан ин рӯйдодро бо ҳамроҳонаш ҷашн мегиранд. Ин аст, ки Фирдавсӣ Ҳушангро поягузор ва аввалин ҷашнгирандаи Сада донистааст:

Шаб омад, барафрӯхт оташ чу кӯҳ,
Ҳамон шоҳ дар гирди ӯ бо гурӯҳ.
Яке ҷашн кард он шабу бода х(в)ард,
Сада номи ин ҷашни фархунда кард.
Зи Ҳушанг монд ин Сада ёдгор,

Басе бод чун ӯ дигар шаҳриёр.
К-аз обод кардан ҷаҳон шод кард,
Ҷаҳонеро ба некӣ аз ӯ ёд кард [2, с.54].

Баъзе манобеи таърихӣ ба мо маълум менамоянд, ки ҷашни Сада ҳар сол даҳуми баҳманмоҳи солшумории ҳиҷрии хуршедӣ (пас аз 40 рӯзи шаби ялдо (22 декабр), яъне зодрӯзи эзид Митра таҷлил гардида, моҳияти асосияш пирӯз гардидани некӣ бар бадӣ, рӯшнои бар торикӣ, гармо бар сармо мебошад. Мардум бо шодиву хурсандӣ оташи бузург барафрӯхта, дар гирди он ҳар гуна ҳунарнамоӣ ва рақсу бозӣ менамуданд. Онҳо бо ин амалӣ худ ва оташафрӯзӣ ба таври рамзӣ гӯё фасли зимистон ва сарморо месӯзониданд. Хокистари онро деҳқононе, ки оташро муқаддас мешуморидан, рӯзи дигар бурда ба заминҳояшон баҳри фаровонҳосилӣ мечошиданд. Ва маҳз дар ҳамин рӯз яъне пагоҳии ҷашни Сада деҳқонон киштро оғоз менамуданд.

Боиси таассуф аст, ки дар бораи таърихи ташаккулу такомул ва тарзи баргузории ҷашни Сада маълумоти кофӣ то замони мо нарасидааст.

Ҷашни Меҳргон низ чун Наврӯзу Сада қадимтарин ҷашни мардумони эронитабор мебошад. Ин ҷашн аз рӯзгоре, ки дар Ориёнои куҳан ойини меҳрпарастӣ ҷорӣ буд, боқӣ мондааст. Фаридунро поягузори ин ҷашн меҳисобанд, ки дар ин рӯз бар Заҳҳок зафар ёфт ва бар тахти шоҳӣ нишаст.

Фирдавсӣ низ дар ин бора дар «Шоҳнома» - и безаволи худ овардааст:

Фаридун чу шуд бар ҷаҳон комгор,
Надонист чуз хештан шаҳриёр.
Бар расми Каён тоҷу тахти меҳӣ,
Биёрост бо кохи шоҳаншаҳӣ.
Дил аз довариҳо бипардохтанд,
Ба оини Кай ҷашни нав сохтанд.
Парастидани Меҳргон дини ӯст,
Таносонию хӯрдан оини ӯст [2, с.56].

Инчунин Абурайҳон менависад: «Салотини Сосонӣдар он рӯз тоҷе бар сар мегузоштаанд, ки сурати хуршед дар он будааст» [1, с.222].

Дар адабиёти тоҷикӣ низ шуаро дар аҳамияти ин ҷашн ашъори хубе гуфаанд. Аз ҷумла Рудакӣ:

Малико, ҷашни Меҳргон омад,
Ҷашни шоҳону хусравон омад.

Дақиқӣ:

Ҷашни Меҳргон омаду ҷашни мулки Афредуно,
Он куҳо гови хушаш будию Бармоюно.

Унсурӣ:

Меҳргон омад гирифта фолаш аз некӣ мисол,
Некрӯзу некҷашну неквақту некфол.

Қатронии Табрезӣ:

Одинаву Меҳргони моҳи нав,
Боданд бошанд хуҷаста ҳар се бар Хусрав.

Саноӣ:

Гоҳе он омад, ки боди Меҳргон лашкар кашад,
Дасти ӯ пероҳани ашҷор аз сар баркашад.

Масъуди Саъди Салмон:

Рӯзи меҳру моҳи меҳру ҷашни фаррух Меҳргон,
Меҳр бифзой, эй нигори моҳчеҳри меҳрубон

Дар «Китоб-ут-тафҳим» - и худ Абурайҳони Берунӣ овардааст: «Меҳргон чист? – Шонздаҳум рӯз аст аз меҳрмоҳ ва номаш Меҳр. Ва андар имрӯз Афридун зафар ёфт бар Биюросби Ҷоду, он ки маъруф ба Заҳҳок. Ва ба кӯҳи Дамованд боз дошт. Ва рӯзҳо, ки сипаси Меҳргон аст, ҳама ҷашнанд бар кирдори он чи аз паси Наврӯз бувад. Ва шашуми он Меҳргони бузург бувад ва Ромрӯз аст ва бад – ин донандаш» [6, с.144].

Тибқи гуфтаи Берунӣ ҷашни Меҳргон 16 меҳр (7-8 октябр) ва «Меҳргони бузург» 21 меҳр (11-12 октябр) рост меояд [1, с.243].

Имрӯз, ки ҷашни Наврӯз бо дастгирии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо пешниҳод ба Созмонҳои

бонуфузи ҷаҳон ҷашни ҷаҳонӣ шудааст, рузҳои кам мондааст, ки бо пешниҳоду дастгирии ин фарзанди фарзонаи миллати тоҷик ҷашнҳои Меҳргону Сада ба монанди таҷлили Наврӯз хусусияти ҷаҳонӣ гирифта, дар тамоми дунё ҷашн гиранд.

АДАБИЁТ

1. Абурайҳони Берунӣ. Осору-л-боқия. / А.Берунӣ Душанбе, 1990. - 432 с.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 1. / А. Фирдавсӣ - Душанбе, 1987. - 480 с.
3. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик – Душанбе: Эҷод, 2009. – 177с.
4. Абурайҳони Берунӣ. Аттафҳим. / А.Берунӣ-Душанбе, 1973. – 286 с.

ВОЗРОЖДЕНИЕ ЛЮБВИ И ПРИВЯЗАННОСТИ ВО ВРЕМЕНА НЕЗАВИСИМОСТИ

В этой статье автор обсуждает возрождение любви и привязанности во времена независимости, причины забывания этих исконных праздников, которые являются одними из древнейших праздников иранского народа, и их празднование длилось до X-XI веков. По мнению некоторых ученых, из-за несоблюдения идеологических рамок фанатичных турецких султанов этот прекрасный таджикский праздник потерял статус и достоинство. Также непосредственными усилиями Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона и других мыслителей таджикского народа, таких как Абулкасим Фирдавси, Абураихон Беруни, Абуабдулло Рудаки и других проанализированы.

Было отмечено, что Эмомали Рахмон уделяет особое внимание древним праздникам таджиков, таким как Навруз, Сада, Мехргон и Тиргон, и пытается возродить их официальными государственными указами и распоряжениями. Это все старания Лидера нации, некоторые из которых получили всемирную известность. Именно государственная независимость дала возможность возродить национальные праздники и ритуалы, веками забытые под влиянием внутренней и внешней политической обстановки, чтобы эти национальные праздники возродились и олицетворяли цивилизацию и культуру таджикского народа. стали.

Ключевые слова: *мехргон, сада, тиргон, тавруз, культура, нация, таджик, цивилизация, возрождение, независимость, Таджикистан, Президент, Лидер нации.*

THE REVIVAL OF LOVE AND AFFECTION IN THE DAYS OF INDEPENDENCE

In this article, the author discusses the revival of love and affection in the days of independence, the reasons for forgetting these ancestral holidays, which are one of the oldest holidays of the Iranian people, and their celebration lasted until the X-XI centuries. According to some scholars, due to non-observance of the ideological framework of fanatical Turkish sultans, this beautiful Tajik holiday has lost its status and dignity. Also, through the direct efforts of the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon and other thinkers of the Tajik people, such as Abulkasim Firdavsi, Aburaikhon Beruni, Abuabdullo Rudaki and others analyzed.

It was noted that Emomali Rahmon pays special attention to the ancient holidays of Tajiks, such as Navruz, Sada, Mehrgon and Tirgon, and is trying to revive them by official state decrees and orders. These are all the efforts of the Leader of the Nation, some of which have gained worldwide fame. It was the state independence that made it possible to revive national holidays and rituals, forgotten for centuries under the influence of the internal and external political situation, so that these national holidays were revived and personified the civilization and culture of the Tajik people. become.

Key words: *mehrgon, sada, tirgon, navruz, culture, nation, Tajik, civilization, revival, independence, Tajikistan, President, Leader of the nation.*

Сведение об авторе:

Носирова Парвона Хайриддиновна *- доктор (PhD) – кафедры история таджиксгого народа Таджикского государственного педагогического университета именни Садриддин Айни, Тел: (+992) 501050225*

About the author:

Nosirova Parvona Hayriddinovna *- Doctor (PhD) - Department of History of the Tajik People of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Tel: (+992) 501050225*

НИГОҲЕ БА ТАШАККУЛ ВА ТАРАҚИЁТИ СИСТЕМАИ МАОРИФИ ХАЛҚИ ҶМШС ТОҶИКИСТОН

Баротов З.К.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Таърихи инсоният ба таври возеҳ нишон дод, ки маориф чун соҳаи арзишманду афзалиятнок дар ҳаёти ҷомеа пураҳҳамият ва тақдирсоз мебошад. Фардои ҳар халқу миллат ва такомулу ободии ҳар кишвар ба таваҷҷӯҳ ва иродаи сиёсии ҳар давлат ба маориф пайванди зичу ногусастанӣ дорад.

Албатта, маорифи Тоҷикистон маҳсули давраи сотсиализм буда, ташаккулёбии он ба солҳои 20-ум рост меояд ва ин маорифро маорифи халқӣ номидаанд. Маорифи халқи ҶМШС Тоҷикистон дар асоси сентрализми демократӣ ташаккул ёфта, муттамарказ гардида буд. Органҳои идораи он вазорати маориф ва шӯъбаҳои маорифи комиҷроияҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ буданд [3, с.149].

Баъди тақсимоти миллии Осиёи Марказӣ (октябри соли 1924) Ҷумҳурии Худмухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ташкил ёфт. Кумитаи инқилобии ҷумҳурӣ дар аввалин маҷлиси худ (7 декабри соли 1924) ба тамоми заҳматкашони Тоҷикистон мурочиатнома қабул намуд. Дар он самтҳои асосии ҷумҳурӣ оид ба барқарор кардани хоҷагии мамлакат ва соҳибмаърифат намудани мардум муайян шуданд. Масъалаҳои мавриди назар, инчунин ташкил намудани мактабҳои нави шӯравӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини ташкилоти ҳизбӣ ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мерафт. Бо мақсади танзими кори маориф (14 декабри соли 1924) Комиссариати маорифи халқи ҶХШС Тоҷикистон ташкил гардид, ки он 11 феврали соли 1925 дар Душанбе ба кор шурӯъ намуд. Аввалин Комиссари маорифи халқ Аббос Алиев ва ҷонишини он Абулқосим Лохутӣ таъин гардиданд. Комиссариати маорифи халқ фаъолияти худро барои ба меҳнаткашони ҷумҳурӣ фаҳмонида додани моҳияти мактаби нави шӯравӣ, ташкилу рушду нумӯи он, таълиму тарбияи кадрҳои омӯзгорӣ, ҷалб намудани бачагон ба мактаб, муборизаи бар зидди бесаводӣ равон карда буд. Комиссариати маорифи халқ дар ихтиёраш 18 мактаб, 593 хонанда ва 48 омӯзгор дошт.

Ба мақсади ҷалб намудани фарзандони меҳнаткашон ба мактаби шӯравӣ ва афзудани нуфузи он дар байни аҳолӣ Комитети инқилобии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 сентябри соли 1925 «Дар бораи имтиёзу бартарии оилаҳое, ки фарзандонашон дар мактаби советӣ мехонанд» қарор қабул намуд. Мувофиқи он падару модароне, ки бе монеъият фарзандони худро ба мактаби нави шӯравӣ ба хондан мефиристоданд, аз давлат ёрдампулӣ, тухмӣ, масолеҳи сохтмонӣ ва ғайраро бепул мегирифтанд[2, с.43].

Барои боз ҳам ташаккул додани низоми маориф ва баланд бардоштани фарҳангу тамаддуни халқи тоҷик анҷумани якуми Муассисони умумитоҷикистонии шӯроҳо (декабри соли 1926) «Декларатсияи ҷорӣ намудани таълими умумии бепули меҳнаткашони ҶХШС Тоҷикистон»-ро қабул намуд, ки дар он чунин омадааст: «Ҳарҷониба кӯшидан лозим аст, ки оммаи васеътарини меҳнаткашони ҶХШС Тоҷикистон ҳамроҳи дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ба роҳи бунёдкории эҷодии маданияти ягонаи сотсиалистӣ, ҳамчунин ба роҳи протсесси иқтисодӣ бароянд, ки он ба некӯаҳволии хоҷагии оммаи васеи меҳнаткашони Тоҷикистон оварда мерасонад».

Ҳукумати ҷумҳурӣ оид ба ташвиқу таблиғи мактаби нав дар байни аҳолӣ истифодаи на танҳо маблағи давлатӣ, балки дар ин кор ҳисса гузоштани мардумро низ вусъат бахшид. Деҳқонон тадриҷан фарзандонашонро ба мактаб мефиристоданд ва дар кори сохтмони мактабҳои нав кӯмаки моддиву амалӣ мерасониданд [5, с.103].

Шумораи мактабҳо ва хонандагон сол аз сол меафзуд. Агар соли таҳсили 1926-1927 шумораи мактабхо 150 ва шумораи хонандагон 5024 нафар бошад, соли таҳсили 1927-1928 мактабҳо ба 258 ва хонандагон ба 9070 ва соли таҳсили 1928-1929 миқдори мактабҳо ба 308 ва шумораи хонандагон ба 12000 расид.

Соли таҳсили 1927-1928 ҳамагӣ 5,6% ва дар соли таҳсили 1928-1929 21,3% бачагони синни мактабӣ ба таълим фаро гирифта шуда буданд. Дар ҷумҳурӣ барои маҳви бесаводии одамони калонсол низ аҳамияти ҷиддӣ дода шуд. Агар соли 1925-1926 дар 63 мактаби маҳви бесаводӣ 1450 нафар калонсолон савод омӯхта бошанд, соли таҳсили 1928-1929 миқдори мактабҳо ба 314 ва саводомӯзон ба 84000 нафар расонида шуд.

Ҳукумат барои рушду нумӯи маорифи халқ маблағгузориро афзун намуд. Агар соли 1924 барои ин соҳа 180 ҳазор сум ҷудо гардида бошад, пас соли 1929 ин маблағ ба 13 млн. 749 ҳазор сум расонида шуд. Бо вуҷуди ин, соли таҳсили 1928 аз 398 мактаб ҳамагӣ 5 фоизаш бинои типи махсус

дошт. Аксарияти мактабҳо дар биноҳои кӯҳна бе пояи моддию техникӣ, тахтаи синф, нимкат ва ғайра амал мекарданд [4, с.357].

Вазифаҳои нави мактаб дар барномаи қабулкардаи анҷумани VIII умумииттифоқии Ҳизби коммунист равшану возеҳ муайян шуда буд. Барнома таърифи аниқи моҳияту мазмуни мактаби шӯравиро дар худ таҷассум мекард. Дар равиши таълиму тарбияи бачагон бештар ба тарбияи ахлоқӣ диққат дода, дар хонандагон тарбия намудани ҳисси ёрию дӯстӣ, бародарию баробарӣ, коллективизм дар дараҷаи аввал меистод.

Дар мактабҳо ячейкаҳои аввалини ташкилоти бачагон ташкил гардиданд ва фанҳои таълимӣ, аз ҷумла забони модарӣ, арифметика, ҷуғрофия, таърих ба хонандагон омӯзонида мешуданд. Дар мактабҳо имтиҳонҳои чорякӣ, нимсола ва солона гузаронида мешуд. Ҳамаи ин чорабиниҳо ба равиши таълиму тарбияи бачагон таъсири хуб расонида, обрӯ ва эътибори мактаби нави тоҷикро дар байни аҳолӣ дучанд намуд.

Далели дигаре, ки ба равиши корҳои таълиму тарбияи ҷавонон ва насли навраси тоҷик кӯмаки бузург расонид, ин тартиб додану чоп намудани китобҳои дарсӣ, тарҷумаи баъзе асарҳо ва нашри матбуоти даврӣ мебошад. Дар ин солҳо аввалин китобҳои дарсӣ барои мактабҳои тоҷикӣ чоп шуданд. Инҳо алифбоҳои Муҳаммад Самадзода Собит-»Мифтоҳултаълим» (1922), Саидризо Ализода-»Соли нахустин» (1923), Нисормуҳаммад Юсуфӣ- «Алифбои тоҷик» (1924), Садриддин Айнӣ-»Алифбо» (1923) ва китоби дарсии арифметикаи Нисормуҳаммадов- «Мухтасари раҳнамои ҳисоб» маҳсуб мешаванд.

Барои ҷоннок намудани нашр ва тарҷумаи китобҳои дарсӣ соли 1924 Комиссияи илмии тоҷик ташкил гардид. Дар натиҷаи фаъолияти кори ин комиссия нашр ва тарҷумаи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимию методӣ барои мактабҳои тоҷикӣ сифатан беҳтар гардида, рӯ ба афзоиш ниҳод. Чунончӣ, дар ибтидои соли таҳсили 1927-1928 барои мактабҳои тоҷикӣ 6 номгӯй китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълими оид ба математика, морфологияю синтаксиси забони тоҷики, табиатшиносӣ, адабиёти тоҷик ва ғайра чоп гардид. То охири соли таҳсил шумораи китобҳои дарсӣ ба 14 номгӯй расид [2, с.51].

16 октябри соли 1929 анҷумани сеюми фавқулоддаи шӯроҳои Тоҷикистон хоҳиши халқи тоҷикро ба назар гирифта, дар бораи ташкил ёфтани ҶШС Тоҷикистон ва ихтиёран ба ҳайати ИҶШС дохил гаштани он қарор қабул кард. Илова бар ин, анҷуман масъалаҳои муҳимтарини хоҷагӣ, сиёсию маданӣ, аз он ҷумла соҳаи маорифи ҷумҳурии навташкилро дида баромада, ба Ҳукумати ҷумҳурӣ пешниҳод намуд, ки вазифаҳои асосии ин соҳаро дар муддати кӯтоҳ дида барояд. Дар натиҷа моҳи апрели 1930 Кумитаи марказии Ҳизби коммунисти Тоҷикистон масъалаи соҳаи маорифи ҷумҳуриро муҳокима намуда, аз рӯи ин масъала қарор қабул кард, ки дар он вазифаҳои асосии ташкилотҳои ҳизбӣ дар соҳаи маорифи халқ муайян гардида буд. Мувофиқи он ташкилотҳои ҳизбӣ вазифадор шуданд, ки то охири панҷсолаи якум 75% кӯдакони синни мактабии ноҳияҳои шарқӣ, 100% кӯдакони ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон ва то охири соли таҳсили 1931-1932 тамоми кӯдакони синни мактабӣ ба таълим фаро гирифта шаванд. Дар инкишофи соҳаи маорифи халқ дар ҷумҳурӣ қарорҳои анҷумани якуми муассисони Ҳизби коммунисти Тоҷикистон (июни соли 1930) низ саҳми бузург дошт. Анҷуман доир ба рушду нумӯи соҳаи маорифи халқ қарор «Оид ба сохтмони маданӣ» қабул намуд. Дар асоси ин қарор дар ҷумҳурӣ амалиёти маданӣ эълон гардид. Амалиёти маданӣ бояд вазифаҳои паҳн намудани маданияти нав, ташкил намудани мактабҳои маҳви бесаводӣ, ҷорӣ намудани таълими умумии ҳатмӣ, сохтану таъмири мактабҳо, тайёр намудани омӯзгорону кормандони соҳаи фарҳанг ва ғайраро ҳал мекард. Дар натиҷаи фаъолияти иштирокчиёни ин амалиёт дар соли таҳсили 1929-1930 шумораи мактабҳо ва хонандагон дар он хеле афзуд. Дар муқоиса бо соли таҳсили 1924-1925 дар ин сол миқдори мактабҳо бештар аз 8 маротиба, шумораи хонандагон бошад, бештар аз 7 маротиба афзуд.

Дар рушду нумӯи минбаъдаи маорифи ҷумҳурӣ қарорҳои анҷумани XVI Кумитаи марказии умумиттифоқии Ҳизби коммунист нақши муҳим доштанд. Ин анҷуман ҷорӣ намудани таълими ибтидоии ҳатмии умумӣ ва барҳам додани бесаводиро ҳамчун вазифаи ҷанговаронаи ҳизб дар давраи наздиктарин муайян намуд. Мувофиқи дастурамали ин анҷуман Кумитаи марказии умумиттифоқии Ҳизби коммунист 25 июли соли 1930 «Дар бораи таълими умумии ҳатмии ибтидоӣ» қарор қабул намуд. Мувофиқи ин қарорҳо вазифа гузошта шуд, ки аз соли таҳсили 1930-1931 шурӯъ намуда, дар тамоми ИҶШС таълими умумии ҳатмии бачагон (писарбачагон ва духтарон)-и синни 8,9,10 -сола дар ҳаҷми камаш чорсолаи мактаби ибтидоӣ ҷорӣ шавад [3, с.149].

Мувофиқи ин қарор тирамоҳи соли 1930 ҳамаи бачагони ин синну сол, ки то ҳол дар мактаб намехонданд, ба мактаби меҳнатӣ қабул шуданд. Дар асоси қарорҳои ҳизб ва Ҳукумати шӯравӣ барои амалӣ гардидани онҳо дар ҶМШС Тоҷикистон низ бисёр корҳои муҳимро сомон расониданд.

Бояд тазакур дод, ки соҳаи маориф яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати ҳукумати Тоҷикистони Шӯравӣ ба ҳисоб рафта, дар сиёсати иҷтимоии давлат мақоми бунёдӣ ва такягоҳиро ишғол менамуд, ва дар рушду нумӯи он раванди таҳаввулоти сиёсию иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ва ахлоқию маънавии ҷомеа нақши муаассир дошт.

АДАБИЁТ

1. Ҷурабоев Ҷ. Маориф- гарави пешравии ҷомеа. Монография / Ҷ.Ҷурабоев, А.Кучаров, С.Мулоҷонов, А. Сайфуллоев.- Душанбе, 2015.-244 с.
2. Раҳмонов А.А., Расулов А.Б., Қодиров Қ.Б., Афзалов Х.С. Дирӯз ва имрӯзи маорифи Ҷумҳурии Точикистон. Монография / А. А. Раҳмонов.-Душанбе, 2011 - 202 с.
3. Ҳакимов Н. Ҳ. Таърихи халқи тоҷик. Ҷ. II. Китоби дарсӣ/ Н.Ҳ. Ҳакимов.-Душанбе:,»Ирфон». 2008 - 492 с.
4. Ҳотамов Н., Таърихи халқи тоҷик . Китоби дарсӣ / Н.Ҳотамов, Д.Довудӣ, М. Муллоҷонов М. Исоматов – Душанбе, 2011. - 644 с.
5. Холиқзода А.Тоҷикони Мовароуннаҳр (аз итилои Русия то Истиқлол) Воситаи таълимӣ / А. Холиқзода.- Дуашнбе, 1997. 180 с.

СОЗДАНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКСКОЙ ССР

Школа и образование на всех исторических этапах являются ведущим фактором человеческого общества и одним из важных основ государственности. Реформы и развитие невозможно добиться прогресса без понимания таких проблем. Сегодня мы добились таких результатов по интеграции и глобализации, общедоступному для обучения общественности, обеспечению гендерного равенства и качества образования. Кстати, этот исторический опыт наших предков свидетельствует о том, что разработка организованной системы обучения и воспитания была начата еще с бостонской эпохи, несмотря на политическую ситуацию, возделывание мира и государственности, а также изобилие предков и улиц постоянно совершенствуется и выполняет свою миссию перед человеческим сообществом, постоянно растущим слоем, развитие науки, культуры и государственности. Из вышесказанного следует, что современно это время больших научно-технических достижений и новых открытий в новое человеческое мышление, путь к которым начинается со школы, образования и правильной системы современного обучения.

Ключевые слова: *образование, GFS, социализм, власть, региональные, военное, экономическое, образование, обучение, образование, партии.*

CREATION AND DEVELOPMENT OF THE PUBLIC EDUCATION SYSTEM OF THE TAJIK SSR

School and education at all historical stages are the leading factor of human society and one of the important foundations of statehood. Reform and development cannot be made without understanding such issues. Today, we have achieved such results in integration and globalization, public education, gender equality and quality of education. By the way, this historical experience of our ancestors shows that the development of an organized system of education and upbringing was started since the Boston era, despite the political situation, the cultivation of peace and statehood, as well as the abundance of ancestors and streets, is constantly being improved and fulfills its mission to the human community, an ever-growing stratum, the development of science, culture and statehood. From the above, it follows that today is a time of great scientific and technological achievements and new discoveries in a new human thinking, the path to which begins with school, education and the correct system of modern education.

Keywords: *Education, GFS, Socialism, Power, Regional, Military, Economic, Education, Education, Education, Party.*

Сведения об авторе:

Баротов Зайниддин Камолиддинович *– соискатель кафедры истории таджикского народа, Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, Тел.: (+992) 985455545*

About the author:

Barotov Zainiddin Kamoliddinovich *- Applicant for the Department of History of the Tajik People, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Tel: (+992) 985455545*

ПРЕДСВАДЕБНАЯ ОБРЯДНОСТЬ В СТРУКТУРЕ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА ТАДЖИКОВ

Юсуфбекова З., Шовалиева М.С.
Институт истории, археологии и этнографии им. А.Дониш

Традиционно-бытовая культура таджиков изучалась многими известными исследователями, в том числе М.С.Андреевым, А.Е.Снесаревым, А.А.Бобринским, И.И.Зарубиным, А.К.Писарчик, Н.А.Кисляковым, Л.Ф.Моногаровой и др. Однако подробного исследования по данной теме до сих пор не существует и, следовательно, оно становится актуальным. Семейно-бытовая обрядность современной таджикской семьи является составной и неотъемлемой частью традиционно-бытовой культуры таджиков, сюда можно причислить и предсвадебную обрядность.

В данной статье рассматривается место предсвадебной обрядности в структуре жизненного цикла таджиков .

Брачный возраст. В прошлом, у таджиков всех регионов, как южного, так и северного современного Таджикистана, брачный возраст считался нормальным для мальчиков от 14 до 20 лет и для девочек от 12 до 16 лет[4,89;2,12;3;8,75;9,129;1,55-56]. При очень ранних браках супружеские отношения обычно откладывались до достижения зрелости мальчиком и девочкой. В таких случаях старшие женщины семьи обычно строго следили за соблюдением порядка: девочку-жену укладывали спать вместе со свекровью или с младшими сестрами ее мужа, мальчик-муж спал со своими младшими братьями. По сообщению А.Г.Серебренникова, бывало, что каждый из молодых супругов жил в семье своих родителей, и лишь по достижении законного возраста они получали право «жить самостоятельно»[14, с.423;9,129;1,55-56]. Нередко молодые, таким образом, жили 4-5 лет, а то и больше.

Ранняя женитьба главным образом зависела от материального состояния семьи. Зажиточные семьи, у которых имелись средства на свадебные расходы, обычно женили сына сразу же после того, как ему исполнялось 10-12 лет. Бедные семьи, наоборот, не могли женить сына нередко до 25-летнего возраста.

В наши дни, большею частью в городах, реже в селениях браки совершаются по обоюдному согласию и выбору, поскольку теперь молодежь встречается в школе, институте, и на различных мероприятиях, где и пробуждается часто первое чувство. Нередко в таких случаях молодые люди сами договариваются о женитьбе, а затем объявляют об этом родителям. Обычно такие браки бывают крепче, чем браки по выбору родителей. Сейчас девушки и юноши вступают в брак чаще всего в 18- 20-летнем возрасте, а представители интеллигенции, даже в 24-25-летнем возрасте, после завершения высшего образования. Тем не менее, после того, как родители узнают о таком выборе спутника или спутницы жизни, обязательно знакомятся с семьями, и весь традиционный процесс сватовства повторяется вновь, а значит, можно утверждать, что инновационные процессы большею частью основываются на традициях.

В прежние времена возможности видеться у молодежи почти не бывало, поэтому, если этот брак не был между родственниками, то молодые люди вступали в брак очень часто, не зная друг друга, даже видя ни разу один другого. Судьбу их в таком случае решали родители. Следует оговориться, что несмотря ни на что у всех таджиков большей частью юноша и девушка соответствовали друг другу по возрасту, т.е.были одногодками.

Родственные браки. Как известно, у всех таджиков без исключения в прошлом широко были распространены кузенные браки как по отцовской, так и по материнской линии. Нельзя было жениться на двоюродной сестре только в том случае, если она была с ним «ширхура» - молочной сестрой. Когда женщина кормила грудью своего ребенка, и параллельно с ним – своих племянников и племянниц, а также чужих детей, все они считались молочными братьями и сестрами – «ширхура». Нельзя было также совершать брак с тетей со стороны отца – амма и со стороны матери – хола.

Следует отметить , что у таджиков южных, восточных и центральных районов в прошлом, особенно широко были распространены ортокузенные браки по отцовской линии, то есть браки между детьми двух братьев. Исследование показывает, что число их было очень неравномерным даже в разных селениях, не говоря уже о регионах. В одних местах такие браки поощрялись, в других населенных пунктах, наоборот, не очень одобрялись. Любопытно отметить, что у таджиков названных регионов родственные браки по материнской линии были менее распространены. Как

утверждают наши информаторы, родственники по материнской линии до седьмого колена связаны между собой единой общей кровью, и поэтому заключение таких браков является грехом. Исследователи отмечают, что в наиболее глухих и отдаленных от центра местностях запрет заключать браки между родственниками по материнской линии существовал до недавних времен.

Ортокузенные браки по материнской линии были более распространены в регионах современного северного Таджикистана. Очевидно, это можно было объяснить тем, что население этих районов в силу развития земледелия, огородничества, садоводства и торговли в городах было более зажиточным и экономически независимым. Возможно, этому способствовало также близкое соприкосновение и соседство с узбекским, киргизским и казахским населением, у которого особо сильны были такие пережитки первобытного строя как родовая экзогамия.

Предпочтение родственных браков у таджиков, по объяснению информаторов, было обусловлено, в основном, экономическими соображениями. В этом плане нередко практиковались и неравные браки с молодым человеком и вдовой, чтобы сократить свадебные расходы. С другой стороны, как неоднократно приходилось слышать, родственные браки позволяли девушке не оказываться в чужой среде. В доме родственников она чувствовала себя намного лучше, чем у чужих. Здесь с ней хорошо обращались, не заставляли делать трудную работу, что было неизбежно в чужой семье. К ней опасались плохо относиться, с одной стороны, из-за уважения к родственникам и ее родителям, с другой стороны- из-за боязни повлечь на себя гнев духов общих предков.

В настоящее время родственных браков становится меньше, но все же, изредка они допускаются. Интересно отметить, что наблюдаются случаи заключать брак между дальними родственниками, семью которых хорошо знают родители жениха. Однако, инновационные процессы продолжаются, и браки по любви постепенно прочно входят в семейный быт таджиков.

В горных районах Таджикистана выдают своих девушек не только в отделенные кишлаки, но и за городских таджиков, таджиков северных районов республики и представителей других национальностей, в том числе, за узбеков. В прежнее время выдача девушек на сторону практиковалось реже, хотя жён из других мест привозили чаще. В основном это практиковалось среди бедняков, уходивших на отходничество в большие города Средней Азии.

Колыбельный сговор. Обряд «колыбельный сговор», широко распространенный среди многих народов Средней Азии и Казахстана, у таджиков также практиковался очень широко. Сговор малолетних, называемый у таджиков гахворабахш означал помолвленные с колыбели. Обряд этот бытовал у таджиков всех регионов, но он происходил с некоторыми отличиями и под разными названиями, в зависимости от места действия. Интересно отметить, что в Хуфе и в других припамирких районах он совершался только тогда, когда в семье дети умирали в младенческом возрасте. Назывался он «niko-gardun» («брак, отвращающий несчастье») [10;3.Вып.1,120-121;9,129]. Возникновение этого обычая исследователь В.В.Востров относит к эпохе материнского права, к периоду парной семьи в условиях патриархальной семьи[6, с.34].

После колыбельного сговора, который происходил у таджиков разных регионов в разное время сторона жениха в праздничные дни как мусульманских, так и национальных праздников в дом невесты приносили подарки в виде отрезов ткани на платье как для сговоренных, так и для их родителей, а также сладости, слоеные лепешки, пирожки – санбуса, и в отдельных местах, даже и плов. Считалось что сговоренных детей следует впоследствии желательно поженить, иначе, по бытующим поверьям, если после совершеннолетия детей сговор нарушается, обрученные дети будут оба несчастные, а их дети, после рождения в другом браке, не выживут.

В настоящее время обычай колыбельного сговора наблюдается очень редко и отчасти сохранился только в памяти старшего поколения.

Примачество. У таджиков всех регионов, как и повсюду в Средней Азии, существовала форма брака примачество - брать зятя в дом. В одних случаях это происходило, когда выдавали замуж единственную дочь и родители не хотели с ней расставаться. В другом случае, зажиточные люди, которым не хватало рабочих рук, а в доме имелась дочь-невеста, брали зятя в дом пока подрастали их собственные сыновья. Подобные браки чаще всего заключались между детьми очень близких друзей. Обе стороны, договорившись, устраивали сватовство, помолвку и свадебный пир. Невеста на несколько дней переходила в дом мужа, после чего оба переселялись в дом родителей жены. В третьем случае, эта форма брака практиковалась, когда бедняк, не имеющий возможности найти деньги на свадебные расходы, шел «зарабатывать невесту» личным трудом в дом тестя. Проработав

3-4 года, он получал право жениться на девушке. Остальные 4-5 лет он отрабатывал, будучи женатым, и только после этого, забрав жену и детей (если они уже были), мог уйти от тестя, а если дочь была единственным ребенком, то обыкновенно они продолжали жить в семье родителей. Как известно, существует мнение, что «брак путем отработки» -»xuna-dumod» считается пережитком матрилокального брачного поселения, когда муж переселялся в род своей жены.

До сравнительно недавнего времени у таджиков продолжали существовать очень древние по своему происхождению остатки группового брака -обычай левирата, когда младший брат имел право жениться на вдове старшего брата после его смерти, а также обычай сорората, когда сестра умершей жены могла выйти замуж за мужа своей сестры после ее смерти. Следует подчеркнуть, что у припамирских таджиков подобный брак по обычаю левирата заключался только при согласии на то женщины-вдовы. Обычай же сорората, который был также распространен среди таджиков, давал мужчине право жениться на сестре своей умершей жены, причем с мнением девушки в таком случае не всегда считались. В настоящее время обычаи левират и сорорат ушли в прошлое .

Во время наших полевых этнографических работ по всем регионам Таджикистана с 1975г. по настоящее время мы не зафиксировали ни одного случая указанных выше разновидностей брака как левират и сорорат, но случаи примачества изредка встречаются.

Сватовство. Выбор невесты был проблемой, в решениях которой принимали участие все старшие члены семьи, особенно мужчины. Согласия самих молодых людей не спрашивали, нередко им сообщали о предстоящем браке в день помолвки. В этом отношении и к таджикской семье приемлемы слова Ю.И.Семенова о том, что «брак чаще всего был сделкой, заключенной между главами двух семей»[13, с.249].

Как уже отмечалось, в условиях господствовавших в прошлом патриархальных отношений выбор невесты для юноши, а также согласие на брак с тем или другим молодым человеком почти всегда зависели от воли родителей, в первую очередь от отца, а в районе, где сохранились большие патриархальные семьи, нередко и от воли старейшины – главы семьи[6, с.34].

При выборе невесты родители жениха совместно с другими родственниками тщательно взвешивали все положительные и отрицательные стороны предстоящего брака и расценивали девушку с точки зрения ее красоты, зажиточности и влиятельности ее семьи; смотрели также, умеет ли она хорошо работать и хорошая ли она хозяйка – кайбону. После того, как вопрос о выборе невесты был окончательно решен, засылалась сваты.

Выбрав девушку, родители юноши или кто-либо из ближайших родственников, тайно от всех других родственников и соседей, отправлялись к родителям девушки на предварительный сговор. Самый порядок сватовства и связанные с ним обычаи отличались у таджиков значительным разнообразием по отдельным районам и селениям. Институт сватовства у таджиков носит название «гапзани - переговоры», сговор, оқсақоли– от слова «белобородый»(поскольку сватать обычно ходили почтенные старцы), «дуздаки пурси – «тайное спрашивание», иногда «хеши», «хеши рафтан» - от слова «хеш» - «родственник», однако последний термин употребляется также во многих местах не только для определения понятия сватовства, но и для некоторых последующих церемоний[8, с.77].

В большинстве случаев на такой сговор отправлялся сам отец, но иногда, особенно если это были родственники по материнской линии, его сопровождала и мать юноши. Нередко по просьбе отца юноши на тайный сговор вместо него отправлялся старший брат или кто-нибудь другой из его близких родственников. Посланцев этих называли «миенарав» - посредник или «эльчи»[16] - посланник. Этот сговор мог происходить не обязательно в доме предполагаемой невесты. Сговор совершался втайне, чтобы избежать неловкости в случае отказа. Ответ обычно получали только через несколько дней, когда родители девушки уже смогли обсудить этот вопрос с самыми ближайшими родственниками (дедушка, если он жив, дядя как со стороны матери, так и отца). Потом сообщали о своем решении. При отказе ссылались на то, что дочь их еще молода или что она уже просватана за сына такого-то.

При согласии (а среди близких родственников и без предварительной договоренности, то есть без тайного сговора) отправлялись на сватовство. Для сватовства выбирался благополучный день – «добрый час». Сватовство обычно происходит вечером, когда начинает темнеть что, вероятно, объясняется боязнью злых духов и недругов. Благоприятными днями в зависимости от месторасположения и региона считались различные дни недели, но повсеместно, четверг и пятница. На сватовство обычно отправлялись 2-3 человека: шёл отец со своим родным или двоюродным

братом. С собой они брали обычно сдобные хлебцы – кульча, сушеные фрукты, или сладости и отрез материи, обычно бумажной ткани карбос или фабричной ткани. В городах и на равнине количество подарков во время сватовства было больше. Исследование показывает, что большое количество подарков во время сватовства было вовсе необязательным, и поэтому очень часто брали с собой меньше положенного.

В доме родителей будущей невесты, которых обычно заранее оповещали о приходе родственников жениха, в этот день готовили мясной суп или свежие лепешки с топленым маслом. Гостей встречали, усаживали на почетное место, угощали. Если родители девушки считали возможным дать согласие, то гостей хорошо угощали, а в противном случае подавали только одно не очень почетное блюдо, что служило знаком предстоящей неудачи, но разговор о сватовстве все-таки происходил.

Обыкновенно, если сваты приходили без предварительного сговора, они скрывали истинную цель посещения, говорили, что попали случайно, проездом и т.д. В подобных случаях отец девушки должен был своим разговором навести гостей на объяснение истинной цели их прихода[11]. Было проще, когда сваты приходили после предварительного сговора. Тогда обычно после еды хозяева спрашивали о цели прихода гостей. Обычно, старший среди сватов начинал разговор о цели своего прихода, а другие поддерживали этот разговор.

Если у отца девушки были живы родители и старшие братья, он обычно молчал. Его старший брат или отец обращались из уважения сначала к матери девушки и спрашивали ее согласия. Она сама тоже не давала прямого ответа, а просила обратиться к отцу девушки и к ее старшим братьям. Согласие самой девушки не спрашивалось. Обычно в этот день окончательного ответа не давалось, но родственники жениха, если им не возвращали принесенных подарков, могли надеяться на благоприятный исход сватовства. Через несколько дней отец девушки, переговорив со всеми близкими родственниками, извещал родителей юноши о своем решении. Если же сразу давался благоприятный ответ, то читалась благоприятственная молитва – «дуои хайр» и возжигалось благоприятное курение «испанд», вероятно с целью получить благословения духов предков. Все присутствующие произносили «Аминь» и на этом сватовство считалось законченным. Перед уходом сватам, в знак согласия, обычно предлагались подарки. Например, в Вахио-боло хозяин дома давал сватам «потахс» - т.е.подарок, даваемый обычно хозяином уважаемым гостям, посетившим впервые дом, состоящий из чалмы, халатов, материи и других вещей[8, с.79]. На равнине, сватам в знак согласия также делали небольшие подарки- мужчинам – по поясному платку – яккабанд, и по два хлеба (г.Пенджикент)[8, с.221], по белому платку – сафеди «белое», вероятно для чистоты дела и по 6 хлебов – фатир (г.Бухара)[8, с.222].

В настоящее время после того, как молодые люди познакомятся и уверятся в чувствах друг друга, юноша для получения согласия родителей девушки, засылают к ним сватов. Иногда, сам юноша непосредственно ведет переговоры с родителями девушки, и, получив их согласие, торопится с устройством по этому поводу сватовства. Родители девушки обычно устраивают угощение для сватов. В тех случаях, когда родители девушки передают решение на усмотрение самой девушки, сваты, для того, чтобы поскорее решить вопрос, приглашают девушку и в присутствии ее отца и матери получают ее согласие. Затем устанавливают день помолвки.

Однако и сейчас еще встречаются случаи, когда родители выдают дочерей по своему выбору, особенно часто это встречается в регионах северного Таджикистана.

Помолвка. После окончания сватовства следовала помолвка, известная во всех регионах современного Таджикистана под именем «туи фотиха» или «туи ноншиканон», то есть праздник «преломления хлеба». Следует особо подчеркнуть, что по случаю проведения помолвки, количества и наименований подарков, количества гостей как со стороны жениха, так и со стороны невесты, порядка угощения мы не встречаем повсеместно полного единообразия. Исследователи отмечают, что хотя «туи фотиха» помолвка устраивалась в доме родителей невесты, все необходимое для его устройства давал отец жениха. Иногда угощение по поводу помолвки по своим размерам немного уступало свадебным. В дом невесты отец жениха посылал тушу барана, муку, масло, и сладости. В регионах северного современного Таджикистана на помолвку отец жениха со своими родственниками посылал плов, хлеб, сахар, чай, изюм, а также некоторое количество материи, в том числе шелк, бархат, платье для девушки и другие вещи.

В доме родителей невесты в день помолвки собирались соседи и родственники, готовилось обильное угощение, пекли большое количество хлеба-нон. Помолвка сопровождалась в доме

родителей невесты обычным угощением, размеры которого определялись благосостоянием хозяев. Если семья невесты была зажиточной, то угощение готовилось из собственного зарезанного скота и часто превосходило и по количеству и по цене приношения из дома жениха. В противном случае для угощения использовали привезенные туши баранов и другие подарки из дома родителей жениха.

После угощения слово в слово повторялся разговор между родственниками жениха и невесты, который происходил между ними во время сватовства, после чего мулла прочитывал молитву, выражающую благопожелание будущим супругам, и родственники жениха поздравляли друг друга с предстоящим браком юноши и девушки, говоря друг другу «Муборак шавад!» - «Поздравляем!». На этом заканчивался обычай помолвки.

Муллы и родственники жениха перед уходом от отца невесты получали подарки. На тех же подносах, на которых приносили из дома жениха сдобные хлебцы –қатмол, пирожки – санбуса, лепешек – фатир-отправляли ответные подарки для жениха и его родителей. Жениху посылали новый костюм, носовые платки, отцу – что-либо из одежды. Из съестного отправляли также блюдо плова, блюдо пирожков – санбуса, блюдо лепешек – фатир и т.п. Отправка ответных подарков на тех же подносах носит название «джогардон», «лаълигардон» - «возвращение мест», досл. «возвращение подноса» - обмен подарками.

Исследователи указывают, что часто туи фотиха в некоторых районах заключал в себе также и обряд мусульманского бракосочетания- никох, но молодая после этого праздника длительное время оставалась в доме отца и переезжала в дом мужа лишь после второго большого праздника[8, с.86].

В настоящее время помолвка происходит в семейном кругу среди ближайших родственников и представителей стороны жениха с соблюдением традиционного обряда *«ноншиканон»* - разламывание лепешки *кульчаи калон* или маленьких сдобных хлебцев - *кульча* и раздачи ее окружающим, в том числе и соседям. В ругих случаях, вместо обряда «ноншиканон» проводится обряд *«сафедидарон»* - раздача белых платочков с двумя лепешками и сладостями соседям и ближайшим родственникам с извещением о помолвке, что также воспринимается как имеющая юридическое значение.

Расходы жениха на свадьбу - калым.

Следует отметить, что вопрос о калыме как у горных, так и равнинных таджиков, был во всех деталях рассмотрен Н.А.Кисляковым в его классической работе «Семья и брак у таджиков»[8]. Здесь затрагиваются лишь некоторые основные моменты данного вопроса.

Назначение срока свадьбы зависело от благосостояния обеих сторон. Приготовление всего необходимого для проведения свадебных мероприятий на средства родных невесты и жениха[15, с.60] могло затянуться от нескольких недель на довольно долгое время - до двух лет и более лет. Сразу же после помолвки отец жениха начинал заготавливать продукты для свадебного угощения, как в своем доме, так и в доме отца невесты, а также подарки для невесты и ее родственников, так называемый калым.

В научной литературе закрепилось мнение, что господствующим способом заключения брака среди горных таджиков до Октябрьской революции являлся калым, выплачиваемый семьей жениха отцу невесты или лицу, его заменяющему, состоявший из скота, тканей, продуктов питания, реже денег. Н.А. Кисляков пишет: «Уплата калыма являлась доминирующим, моментом при заключении брака и фактически определяла собой и самый порядок и время брачных церемоний, в частности срок, протекавший между двумя основными свадебными праздниками - малым и большим, который заканчивался увозом молодой в дом мужа»[8, с.137] .

Следует заметить, что несколько иное положение наблюдалось среди таджиков равнин, особенно городов и больших селений. Институт калыма здесь в начале – и середине XX века уже вырождался и был близок к полному исчезновению. Напротив, значительное развитие получил институт приданого, которым снабжал отец девушки при выдаче ее замуж. Затраты при бракосочетании несли обе стороны, причем обычное право уже признавало желательным, чтобы большую часть расходов принимала на себя семья невесты. Таким образом, бракосочетание у таджиков равнин и городов в недалеком прошлом уже не являлось куплей-продажей девушки, а было основано на других началах.

«Уменьшение роли калыма и тенденция к полному ее исчезновению среди таджиков и оседлых узбеков на равнинах и в городах Средней Азии наряду с большим значением (и большим объемом) приданого для невесты, случаи, когда фактически ценность калыма была равна или почти равна

ценности приданого, привели к установлению такой точки зрения: институт калыма как таковой не является платой, выкупом за девушку, а лишь эквивалентом, компенсацией приносимого новобрачной в дом мужа приданого, а также свадебных расходов, которые берет на себя сторона жениха»[8, с.145].

«…Факты, свидетельствующие о существовании в недалеком прошлом института калыма в полном, если так можно сказать, объеме в горном Таджикистане, о господстве там брака путем уплаты за невесту известных ценностей, с одной стороны, и незначительный удельный вес или полное отсутствие калыма у таджиков равнинных районов и городов, с другой стороны – позволяют, как нам представляется, сделать вывод о том, что во втором случае мы имеем дело с отмиранием и постепенным исчезновением когда-то существующего института калыма»[8, с.145].

Следует оговориться, что в отношении сути калыма нам ближе следующая точка зрения, высказанная А.А.Гребенкиным. «Калым в горах,-пишет А.Гребенкин, не есть суть выкупа за женщину, а ее приданое со стороны жениха, обеспечение в том, что ей не придется, по крайней мере на первое время, терпеть нищету, нужду во всем…все подарки, которые делает невесте отец жениха или сам жених, идут на приданое невесте или на свадебное угощение»[7].

Как рассуждают о сущности калыма сами горцы, лучше всего выразить словами Н.А.Кислякова. Вот, что он пишет: «Любопытно, что точка зрения на институт калыма как эквивалент приданого и отрицание его сущности как платы за девушку, иногда распространена и у горных таджиков»[8, с.146].

Подводя итоги, следует отметить, что вплоть до 80-х годов ХХв. у многих таджиков существовал обычай, когда принесенный на свадьбу скот и отрезы ткани для невесты проходили через «проверку» родственников, затем этот обычай сменился обрядом *«тукузбинон»* - «смотрины подарков, принесенных для невесты», где соседи и родственники оценивали значимость подарков - *«тукуз»*.

В последнее десятилетие этот обряд трансформировался в веселый обряд «смотрин подарков» с целью достижения участниками той же цели – свадьбы.

Следует отметить, что вплоть до начала ХХ1в. во время проведения свадьбы существовало большое количество «привнесенных» и никому не нужных свадебных обрядов, таких как «чойгаштак» - торжество для подруг невесты, сам обряд обручения «фотиха» превратившийся в разновидность угощения с большими расходами, «идонабарӣ» - праздничное одаривание жениха и невесты и др., что побудило руководство Ҳумата Республики Таджикистан Закона «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» от 8 июня 2007г. №242[5], целью которого являлась «защита социальных интересов народа Таджикистана, содействие снижению уровня бедности и предотвращению излишних расходов, наносящих серьезный ущерб экономическим интересам и моральным устоям жизни граждан и направленным на обеспечение прав и свобод граждан и общественного порядка»[5, с.1]. В то же время данный Закон был направлен на защиту истинных ценностей национальной культуры и уважения к народным традициям.

В настоящее время в результате сокращения свадебных затрат, невесте на свадьбу дарят всего 7-10 отрезов на платье, халат, плащ, несколько платков, туфли, скатерть, полотенца, а также некоторую сумму на расходы в доме невесты для проведения свадебных мероприятий. Теперь, в результате отмены никому не нужных пышных торжеств, расходы на свадьбу резко сократились, и часто свадебное торжество проводят дома или же в ресторане без закалывания крупного рогатого скота.

Следует подчеркнуть также, что с 1 июля 2016 года вступил в силу закон, запрещающий браки между близкими родственниками, а также закон об обязательном медицинском обследовании желающих вступить в брак. Соответствующие поправки были внесены в «Закон о регистрации актов гражданского состояния» и «Семейный кодекс Республики Таджикистан».

Данные законы были направлены на сохранение нации и генофонда. Согласно утвержденным нормам, в Таджикистане медицинское обследование молодых перед браком, а также соответствующие консультации проводятся бесплатно. Закон обязывает вступающих в семейную жизнь в случае выявления инфекционных заболеваний проходить полный курс лечения. Только после выздоровления будущим молодоженам разрешается брак [12]. В то же время, следует оговориться, что предбрачное медицинское обследование было предусмотрено семейным кодексом в республике и раньше, однако оно не всегда соблюдалось.

Таким образом, как подтверждает вышеприведенный материал, традиции семейной обрядности, в частности, область предсвадебной обрядности таджиков в структуре жизненного цикла обладают особой стойкостью, и элементы древних представлений передаются из поколения в поколение. По всей вероятности, в них сказывается не только сила привычки и часто молодежь соблюдает старые обряды лишь в угоду старшему поколению. Как подтверждают наши материалы, со временем эти обряды упрощаются, в том числе и согласно законов по упрощению обрядов и церемоний, принятых Ҳукуматом РТ, из становится все меньше, на смену им приходят новые современные обряды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акрамов Н.М. Вопросы истории, археологии и этнографии народов Памира и Припамирья в трудах В.Л.Громбчевского. / Н.М. Акрамов - Душанбе: Ирфон,1974.-С.55-56
2. Андреев М.С. и Половцев А.А. Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии (Ишкашим и Вахан) // М.С. Андреев / Сб.МАЭ.Т.1.М.,СПб., 1911.-С.12
3. Андреев М.С. Таджики долины Хуф(верховья Аму-Дарьи // Тр.АН ТаджССР.Ин-т ист.,арх. и этногр. Материалы к изучению культуры и быта таджиков. Сталинабад: / М.С. Андреев Изв.АН ТаджССР¸1953. Т.7. Вып.1-260с.; 1958; Т.61, Вып.2.-524с.
4. Бобринский А.А. Горцы верховьев Пянджа (Ваханцы и ишкашимцы). / А.А.Бобринский М., 1908.- С.89
5. В настоящее время все обряды семейного цикла были упорядочены согласно Закона РТ «Об упорядочении традиций, ритуалов и обрядов в Республике Таджикистан» от 8 июня 2007г. за №242
6. Востров В.В. Казахи Джанибинского района Западно-Казахстанской области. / В.В. Востров // Труды ИИАЕ АН Казахской ССР 1956.Т.3.-С.34
7. Гребенкин А. Заметки о Когистане. / А.Гребенкин - Туркестанские ведомости. 1972. №31
8. Кисляков Н.А. Семья и брак у таджиков // Труды Ин-та этнолог. им. Н.Н.Миклухо / Н.А. Кисляков -Маклая. М.-Л.:АН СССР, 1959.- С.75
9. Моногарова Л.Ф. Преобразования в быту и культуре припамирских народностей. Л.Ф. Моногарова М.:Наука, 1972.- С.129
10. Нико гардун - «Niko-gardun» устраивался и в Файзабаде.
11. Подобный порядок сватовства существует у многих народов Средней Азии. В современной науке установилось мнение, что это делается во избежание возможного вреда от злых духов и недругов. Считают, что если не сказать о цели прихода прямо, злые духи могут и не узнать о ней, и это предотвратит их опасное влияние.
12. Поправки в Закон «О государственной регистрации актов гражданского состояния» от 13 января 2016г.; Поправки в «Семейный кодекс Республики Таджикистан» от 13 января 2016г. Следует отметить, что указанные «Поправки» вступили в силу Закона в Таджикистане с 1 июля 2016 года.
13. Семенов Ю.И. Происхождение брака и семьи. / Ю.И. Семенов М.,1974.-С.249
14. Серебренников А.Г. Очерк Шугнана //Военный сборник. / А.Г.Серебренников СПб. 1895. Т.226, №11.-С.423
15. Тошматов Н.Э. Традиционная свадебная обрядность населения г.Ура-Тюбе и его сельской округи (конец Х1Х-первая половина ХХ вв.) / Н.Э. Тошматов Душанбе:Бухоро, 2016.-С.60
16. Тюркский термин «эльчи» в Шугнане характерен для тех мест, где встречались смешанные браки с киргизами, особенно в Шахдаринской долине.

ПРЕДСВАДЕБНАЯ ОБРЯДНОСТЬ В СТРУКТУРЕ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА ТАДЖИКОВ

Традиционно-бытовая культура таджиков изучалась многими известными исследователями, в том числе М.С.Андреевым, А.Е.Снесаревым, А.А.Бобринским, И.И.Зарубиным, А.К.Писарчик, Н.А.Кисляковым, Л.Ф.Моногаровой и др. Однако подробного исследования в сравнительном плане таджиков всех регионов по данной теме до сих пор не существует и, следовательно, оно становится актуальным.

Семейно-бытовая обрядность современной таджикской семьи является составной и неотъемлемой частью традиционно-бытовой культуры таджиков, сюда можно причислить и предсвадебную обрядность.

Авторы статьи показывают место предсвадебной обрядности в структуре жизненного цикла таджиков, рассматривают традиции и инновации в обрядах, в частности, в определении брачного возраста у таджиков, существовании родственных браков, в прошлом и настоящем, их негативное влияние на наследство, обычае сговора малолетних – «гаҳворабахш», который ушел в прошлое, примачества – «хонадомод», изредка наблюдавшийся до сих пор, сватовства – «хосткорӣ», выбора невесты, помолвки, называемый в разных местах по-разному -– «туи нонширканон», «сафедидаронӣ», «туи фотиҳа», расходы жениха на свадьбу – калым, обычай смотрин подарков невесты – «туқузбинон» в прошлом и настоящем. В связи с этим показывается роль Закона Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в

Республике Таджикистан» от 8 июня 2007г. №242[5] в упорядочении и отмене многих «привнесенных» и никому не нужных свадебных обрядов, таких как «чойгаштак» - торжество для подруг невесты, сам обряд обручения «фотиха» превратившийся в разновидность угощения с большими расходами, «идонабарӣ» - праздничное одаривание жениха и невесты и т.д.

Данная статья является актуальной на современном этапе в плане сохранения и укреплении основ таджикской семьи, а также упорядочения традиций и ритуалов в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: *традиционная культура, быт, таджики, обычаи и обряды, предсвадебная обрядность, жизненный цикл, родственные браки,закон, упорядочение традиций.*

PRE-WEDDING RITES IN THE STRUCTURE OF THE LIFE CYCLE OF TAJIKS

Traditional-domestic culture of Tajiks has been studied by many well-known researchers, including M.S.Andreev, A.E.Snesarev, A.A.Bobrinsky, I.I.Sarubin, A.K.Pisarchik, N.A.Kislyakov, L.F.Monogarova and others, however detailed research in relative terms of Tajiks of all regions on this topic is still not there.

The authors of the article show the place of pre-wedding rites in the structure of the life cycle of Tajiks, consider traditions and innovations in rites, in particular, in the definition of the marriage age of Tajiks, the existence of related marriages, their negative impact on the inheritance, the custom of collusion of minors - «gavorabakhsh» which is gone, primacy - «honadomod» occasionally observed until now, matchmaking - «hostkor», choice of bride, engagement, called in different places , «safedidaroni,» «tui photiha», «nonshikanon» the groom's expenses for the wedding – «qaling», the custom of watching gifts of the bride - «tukkuzbinon» in the past and present. This shows the role of the Law of the Republic of Tajikistan on «Tradition, celebrations and ceremonies in the Republic of Tajikistan» of June 8, 2007 No.242 in ordering and canceling many «introduced» and unnecessary wedding ceremonies, such as «choigashtak» - a celebration for the bride's girlfriend, the very rite of engagement «photiha» turned into a kind of treat with high expenses, «idonabari» - a festive gift of the bride and bride etc.

Keywords: *traditional culture, life, Tajiks, customs and rites, pre-wedding rites, life cycle,related marriages, law, ordering traditions*

Сведения об авторах:

Юсуфбекова Зинатмо *– кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории, археологии и этнографии им.А.Дониша Национальной Академии наук Таджикистана,. Тел:(+992) 919037791; E-mail:Yusufbekova 50@mail.ru*

Шовалиева Мумина Садыковна *- кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории, археологии и этнографии им.А.Дониша Национальной Академии наук Таджикистана,. Тел: (+992) 908991989 ;E-mail:mumina.1957@mail.ru*

About the authors:

Yusufbekova Zinatmo *- Ph.D. in Historical Sciences, Lead Researcher of the Institute of History, Archaeology and Ethnography by A.Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan,. Phone: (+992) 919037791. E-mail: Yusufbekova 50@mail.ruShovalieva Mumina Sadykovna - is a Ph.D. candidate in history and a leading researcher at the Institute of History, Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: (+992) 908991989, E-mail:mumina.1957@mail.ru*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ НАСЕЛЕНИЯ ДРЕВНЕГО САРАЗМА

Шарипов М. Х.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

На территории Зеравшанской долины, в 15 км к западу от г. Пенджикента, открыто самое северное в Средней Азии поселение оседло-земледельческого типа - Саразм. Саразм имеет 5500 – летную историю. Его наибольшие расцвет приходится на периоды позднего энеолита и ранней бронзы. Общая площадь поселения превышает 100 га. Выделены четыре последовательных хронологических периода, которые с учетом радио-карбонных определений могут быть датированы следующим образом: период I - 3400-3200 гг. до н.э., период II - 3200-2900 гг. до н.э., период III - 2300-2700 гг. до н.э., период IV - 2700-2000 гг. до н.э. [2, с.112].

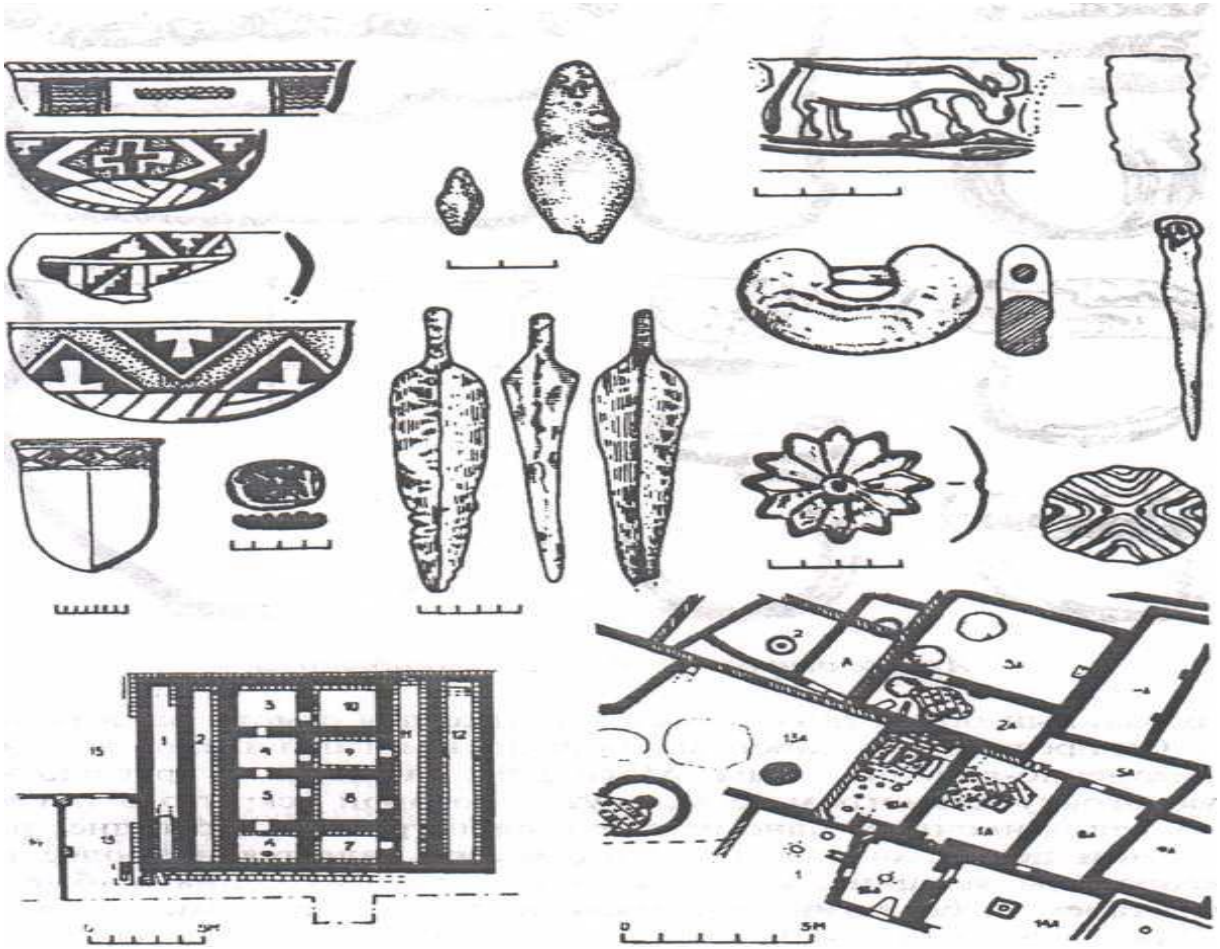

Археологический комплекс Саразма

Основу экономики жителей Саразма составляло земледелие (как поливное, так и богарное) и скотоводство (разведение мелкого и крупного рогатого скота, с преобладанием первого), но едва ли не меньшее значение имели здесь различные специализированные производства, и в первую очередь металлургия и металлообработка. О высоком уровне земледелия свидетельствуют разнообразия орудия труда наличие общественного хранилища зерна. – Все это говорит о том, что Саразм был одним из крупных земледельческих центров.

Развитие скотоводства ориентированного на разведение мелкого рогатого скота помимо продуктов питания, давало постоянный приток сырья: мех, кожа, шерсть необходимого для домашних промыслов. Охота и рыболовство имели вспомогательных характер.

Особо следует отметит, что саразмийцы научились добывать медную руду и освоили металлическое производство. При этом на стадии Саразм II – III они могли использовать только чистую медь, для изготовления орудии труда и оружия, была мало пригодна, так как не обладала достаточной твёрдостью. Поэтому использований каменных орудий еще продолжалось. Однако на стадии Саразм III – IV четко наметился прогресс к металлургии. Саразмские специалисты научились получат бронзу – сплав меди с разными компонентами который получали естественный путем, за счет плавни руд муншистенского месторождения.[5, с.19].

С конца IV тыс. до н.э. поселение Саразм было одним из крупнейших центров древней металлургии Центральной Азии. Минеральные ресурсы горных цепей Верхнего Зеравшана разнообразны: золото, серебро, медь, свинец, ртуть, олово, бирюза, а водная артерия - Зеравшан открывает доступ ко всему горному массиву. [4, с.62-68].

Согласно результатам химических анализов металлических изделий с поселения Саразм, их основой (89,3-96,6%) является медь; содержание мышьяка доходит до 3,3%, а олова - до 1,6%. Скорее всего саразмийцы добывали медную руду, а также компоненты для производства бронзы недалеко от места своего обитания - в месторождениях Ёри, Канчоч, Джилау,

находящихся в 40-50 км к востоку от поселения. Возможно, для экспорта был изготовлен найденный в Саразме свинцовый слиток весом почти в 10 кг.

Производство металлических предметов зафиксировано в течение всех периодов существования Саразма, а их разнообразие постоянно возрастает. К настоящему времени на поселении найдено более 150 различных металлических изделий, среди которых медные и бронзовые ножи, кинжалы, топоры-тесла, наконечники копий, стержни с фигурным наведшие, печать из свинца, золотые и серебряные предметы. Местный характер металлообрабатывающего производства засвидетельствован находками плавильных тиглей, глиняных литейных формочек, различных заготовок, а также металлоплавильных горнов. [1, с.141-142].

Специализированный характер имело и производство каменных изделий. В Саразме найдено около 40 видов каменных предметов: сверла, буравчики, долота, стамески, отбойники и др., а также гири, отражающие определенные весовые стандарты. Уникальна цилиндрическая печать, относящаяся к IV периоду. На ее поверхности вкруговую вырезано изображение коровы или быка с длинным пышным хвостом. Высокого развития достигло ювелирное дело: изготовление различных бус и украшений. На поселении найдены и ремесленные отходы ювелирного производства - лазурита, бирюзы и других минералов. Имели также место обработка кож, прядение, ткачество и ряд других промыслов.

Самым развитым из них является производство керамика. Керамика в Саразме изготовлялась большей частью вручную, лишь в период III появился гончарный круг медленного вращения. На поселении вскрыто 6 гончарных печей для обжига посуды. Печи были двух типов: круглая, открытая двухкамерная; одноярусная с углубленной топкой, расположенной вдоль обжигательной камеры и двух в ярусная.

Обнаруженная при раскопах культового комплекса (раскопа IX) двух ярусная печь для обжига керамических сосудов – доказательство тому, что саразмийские гончары освоили это производство еще пять тысяч лет назад. Найденная печь хорошо сохранилось и состоит из двух расположенных друг на другом выложенных сырцовый кирпичом на мед – топочной и обжигательной. Продуманности отмечается система жара проводящих каналов и дымоходов. Здесь же были найдены фрагменты чащ горшков других сосудов. Всего боле 10 форм [4,20]

Керамика Саразма представлена столовой, тарной и кухонной посудой. Она делится на три основные группы: светлованную, среди которой особо выделяется красно ангажированная керамика с лощением; серую и черную с лощением и без него и расписную, одноцветную и многоцветную. Росписью украшалась преимущественно столовая посуда. По стилю роспись саразмских сосудов генетически наиболее связана с двумя регионами южной оседлозем-ледельческой зоны - Юго-Восточной Туркменией, в особенности с геоксюрскими поздне энеолитическими комплексами, и Белуджистано-Сеистанским регионом, расположенным к югу от Гиндукуша. Также в Саразме найдены серо глиняные сосуды с пророщенным орнаментом, имеющие североиранское происхождение. В небольшом количестве прослежены и традиции кельтеминарской неолитической культуры Юго-Восточного Приаралья. [5, с.62-68]. Таким образом впервы в Центральной Азии в одном поселении обнаружены из Южной Туркмении, Северо Восточного Систана Белуджистана.

Общий облик Саразма (архитектура, материальная культура, хозяйство, культы) свидетельствует о его южном происхождении, связанном с зоной оседло земледельческих культур. У истоков формирования Зеравшанского очага этих культур, вероятно, стояли переселенцы из южно туркменистанских общин, что в Саразме подтверждается стратиграфических. Не исключено, что причиной такого переселения была экологическая ситуация в Геоксюрском оазисе, связанная с миграцией водных потоков реки Теджен. Конкретный регион, где возникло поселение Саразм, был избран в качестве места обитания не только вследствие благоприятных здесь для развития сельского хозяйства условий, но и по причине близости к богатым источникам минерального сырья. Можно думать, что переселенцы ассимилировали здесь и какое-то местное неолитическое население, однако этот вопрос требует дополнительных исследований [1, с.254].

При явной южно туркменистанской доминанте, проявляющейся на ранних этапах развития Зеравшанского центра, здесь налицо и другая линия связей, уходящая в регионы, расположенные к югу от Гиндукуша. Здесь можно напомнить, что в погребении самого раннего периода Саразма были найдены браслеты из явно привозных морских раковин, а затем на поселении стал все более распространяться стиль росписи посуды, имеющей отчетливые белуджистанские истоки. Основу таких контактов, вероятно, составляла торговля, однако, обилие и устойчивое влияние на местную керамику расписной посуды белуджистанских типов, очевидно, позволяет поставить вопрос и о белуджистанских компонентах в среде саразмского населения. Однако традиция далеких импортов

продолжает стойко сохраняться, о чем свидетельствуют находки сосудов североиранского происхождения. Саразм был удивительным центром скрещения самых различных связей и торговых контактов [7, с.53-54].

Такая роль региона в значительной степени сохраняется и в более позднее время, о чем свидетельствуют открытые здесь погребения и могильники эпохи поздней бронзы. Так, недалеко от Пенджикента, в Зардча Халифа, обнаружено захоронение мужчины вместе со скелетом архара. В сопровождающем инвентаре преобладают бронзовые предметы и керамика, идентичные изделиям бактрийско-маргианского комплекса, свидетельствуя о южной ориентации культурных связей.

Таким образом, можно почеркнуть, что Саразм являтся уникальным- памятником древнеземледельческой культуры и важним ремесленным центром.

ЛИТЕРАТУРА

1. Валиев, А. Шарипов, М. Шафаков Х. Археологи. –Душанбе, 2018.- С.
2. Исаков А. Первооткрыватель Саразма. / А.Исаков Душанбе: Истеъдод, 2015.
3. Исаков, А. Саразм - начало цивилизатции таджиков. / А.Исаков - Душанбе: Дониш, 2018.
4. Метало обраты воющие орудия Саразма (По экспериментально – тератологические данным). // Известия АН РТ. Отд. Общ. наук – 1993 №1 – 2 (29-30)
5. Саразм – Душанбе, 2006. – 19 с.
6. Смирнов А.П. По вопросу археологической культуры / А.П.Смирнов // Советская археология, 1964.-№ 4.
7. Шербоев С. Саразм – зеркало цивилизации таджикского народа. / С. Шербоев Душанбе, 2020.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ НАСЕЛЕНИЯ ДРЕВНЕГО САРАЗМА

В статье рассматривается экономическая жизнь населения древнего Саразма особенно в период позднего энеолита и ранней бронзы.

Основу экономики жителей Саразма составляло земледелие, скотоводство, различные специализированные производства, и в первую очередь металлургия и металлообработка. О высоком уровне земледелия свидетельствуют разнообразия орудия труда.

Развитие скотоводства ориентированно на разведение мелкого рогатого скота. Охота и рыболовство имели вспомогательный характер.

С конца IV тыс. до н.э. поселение Саразм было одним из крупнейших центров древней металлургии Центральной Азии. Особо следует отметит, что саразмийцы освоили металлическое производство. Саразмские специалисты научились получат бронзу – сплав меди с разными компонентами который получали естественным путём.

В Саразме высоко было развито ювелирное дело. На поселении найдены предметы ювелирного производства - лазурита, бирюзы и других минералов.

Таким образом, можно почеркнуть, что Саразм является уникальным памятником древнеземледельческой культуры и важным ремесленным центром.

***Ключевые слова**: Саразм, население, ээкономическая жизнь, земледелие, скотоводство, металлургия, орудия труда, производство, ремесло, ювелирное дело, культура,*

ECONOMIC LIFE OF THE POPULATION OF ANCIENT SARAZM

This article deals with the economic life of the population of ancient Sarazm, especially, in the period of late Eneolita and early bronze.

The basis of the economy of the residents of Sarazm was agriculture, cattle breeding, various specialized production, and primarily metallurgy and metalworking. About the high level of agriculture is evidenced by the diversity of labor tools.

The development of cattle breeding is focused on breeding small horned cattle. Hunting and fisheries had auxiliary.

From the end of IV thousand BC. The settlement of Sarazm was one of the largest centers of the ancient metallurgy of Central Asia. It should be noted that Sarazimians mastered metallic production. Sarazm specialists have learned to receive bronze - alloy copper with different components that were obtained natural way.

The jewelry was highly developed in sarazm. On the settlement found objects of jewelry production - lazurita, turquoise and other minerals.

Thus, it is possible to blacken that Sarazm is a unique monument of ancient-earth culture and an important craft center.

***Keywords:** Sarazm, population, economic life, agriculture, cattle breeding, metallurgy, tools, production, craft, jewelry, culture.*

Сведения об авторе:

Шарипов Махмадали Хайруллоевич – *старший преподаватель кафедры методика преподавании истории и права Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни Тел: (+992) 939530074.*

About the author:

Sharipov Makhmadali Khairulloevich *- a senior teacher of the Department of Teaching History and Law of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Tel: (+992) 939530074.*

ТДУ 891.550:9(575.3)

ИНЪИКОСИ ҲУКМРОНИИ АМИРОНИ МАНҒИТӢ ДАР ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ

Нуруллозода М.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Яке аз маҳбубтарин фарзандони Бухорои Шарифи қарни XIX Аҳмад Махдуми Дониш, бо лаққаби Аҳмади Калла (1826-1897) ба ҳисоб меравад. Аҳмади Дониш дар шаҳри Бухорои Кӯҳна, дар оилаи мулло Носир ба дунё омадааст. Аҳмади хурдсол маълумоти ибтидоиро дар мактаби шахсии модараш барои духтарон гирифта, инчунин, дар мактаби ҳофизони Қуръон низ таҳсил намудааст. Аммо Аҳмад мактаби қориёнро ба зудӣ тарк карда, аз синни 14 – солагӣ таҳсилро дар мадраса давом медиҳад. Ӯ дар мадраса ба ғайр аз илмҳои динӣ, асосан мустақил худаш, такя ба корҳои уламои Шарқ, фанҳои риёзиёт, таърих, нуҷум, табииёт, ҳайват, фалсафаи табиӣ ва адабиёти бадеиро меомӯзад. Аҳмади Дониш тахминан соли 1855 бо хоҳиши амир Насрулло ба дарбор роҳ ёфта, ба ҳайси меъмору муҳандиси дарбор таъйин мегардад. Мутафаккир аввалин бор солҳои 1857 – 1858 бо фармони амир Насрулло ба ҳайси мирз-котиб дар ҳайати сафорати амир, бори дуюм солҳои 1869 – 1870 ва бори сеюм солҳои 1874 – 1875 ба Русия сафар мекунад. Дар давоми ин сафарҳо Аҳмади Дониш аз наздик бо ҳаёти сиёсию-иқтисодӣ ва махсусан фарҳангию-мадании маркази империяи Русия шаҳри Петербург, ба таври назаррас шинос мешавад. Аз ин рӯ, ҳама рӯйдодҳои ба вуқӯъ омада дар баробари таъсири адабиёти классикии форсу тоҷик дар ташаккулёбии андешаҳои маорифпарваронаи Аҳмади Дониш мақоми арзандае мебозад [4, с.1].

Наздикии солҳои 1870-1873 А. Дониш рисолаеро таълиф менамояд, ки дар он ақидаҳои худро нисбат ба адолат ва тартибу низоми идоракунии давлату ҷомеа изҳор менамояд. Дертар аз ин А. Дониш ба ин асар номи «Рисола дар назми тамаддун ва таовун»-ро мегузорад. Бояд тазаккур дод, ки асари номбурда дар воқеъ як барномаи тайёри ислоҳоти амиқи тарзи идоракунии давлат ва пояҳои иҷтимоии аморати Бухоро ба ҳисоб мерафт. Ҳамин мақсад буд, ки мутафаккир ин рисоларо ба амир Музаффархон пешниҳод карда буд. Муаллиф дар рисолаи мазкур баҳри идоракунии кишвар таҳияи сохтори вазоратӣ ва маҷлиси машваратӣ (парламент)-ро заруру муҳим мешуморад. Ба андешаи А. Дониш ҳуқуқу уҳдадориҳои шоҳ (амир), ҳамчун ҳокими мутлақ бояд дар назардошти қонуну (Конститутсия) қонунгӯзорӣ маҳдуд карда шавад. Илова бар ин, дар рисола муаллиф оиди сохтор ва ҳуқуқи вазоратҳо, тартибу мавқеи қувваҳои мусаллаҳ, ҳуқуқу мақоми амир, муносибати ҳуқуматдорон нисбат ба мардумро батафсил изҳор мекунад. Дар ин ҷо мутафаккир таъкид мекунад, ки шоҳ (амир) бояд аз ҷумлаи донишмандтарин шахсон таъин гардад ва доимо дар хидмати мардум бошад; дар як кишвар шоҳи одилу амалдори иртиҷопараст буда наметавонад, зеро ки чунин амалдор зери сарпарастии ӯ амал мекунад [9, с.15].

Ба фикри мутафаккир шоҳ ҳамон вақт адолатпарвар буда метавонад, ки ӯ агар даҳ шартро риоя кунад. Аввалан, ба ақидаи муаллиф, «дар ҳар воқеа, ки раоёро пеши ҳоким афтод, подшоҳ худро дар он воқеа аз раоё тасаввур кунад ва дигареро бар худ ҳоким донад. Ва дар он ҳам ҳар ҳукм, ки аз дигаре ба худ раво намедорад, мисли он аз худ ба дигаре раво надорад ва агар раво дорад, хиёнат карда бошад». Ё ин ки дар шарти ҳафтум ӯ таъкид мекунад, ки: шоҳи одил «он ки аз хатари ҳукумат ва вилоят ғофил набошад. Ва яқин донад, ки мансаби аморату ҳукумат олатест, (ки) бад-он саодату некномии дунё ва охират касб метавон кард. Ва ҳам шақовату гирифторӣ ва бадномии абадӣ ҳосил тавон намуд». Баъдтар дар шарти нуҳӯм мегуяд: «…некбахтарин раиятдорон касест, ки раият бад-ӯ некбахт аст, ва бадбахтарин касе он аст, ки раият бад-ӯ бадбахт аст» [9. С.25]. Умуман дар рисола чунин пандҳо хеле сершуморанд. Дар асари мазкур мутафаккир сатҳи пасти рушди маорифу фарҳанг, симои манфури табақаҳои хукумронро танқид намудааст.

Амир Музаффархон аз пешниҳоди тақдирсози А. Дониш оид ба давлатдорӣ ба ҳарос омада, на танҳо онҳоро қабул накард, балки ӯро аз дарбор дур намуда, аввал ба Ғузор, баъд дар Наҳрпай ба ҳайси қозӣ таъин менамояд. Баъдтар мутафаккир тамоман аз корҳои давлатӣ ва хизмати дарборӣ дур

карда мешавад. Тақрибан аз солҳои 1875 мутафаккир ба навиштани шоҳасари худ «Наводир-ул-вақоеъ» шурӯъ менамояд. Нависанда соли 1885, баъд аз марги амир Музаффархон ва ба тахт нишастани писари ӯ – Абдулаҳадхон ба Бухоро баргашта, бо марҳамати амири ҷавон муддате ба ҳайси китобдори мадрасаи Ҷаъфархоҷаи Бухоро таъин мегардад. Ҳама ин ба мутафаккир имкон медиҳад, ки шоҳасари худро муддати 15 сол ба охир расонида, онро байни ҳаводорону ҳамфикрони худ паҳн кунад. А. Дониш дар асари «Наводир-ул-вақоеъ», ҳамчун шоҳиди замон норасоиҳои иҷтимоӣ, нобаробарӣ ва беадолатиҳои ҷамъияти феодалии Бухоро, қафомондагии ҳаёти фарҳангӣ, тарзи шахшудамондаи таълим дар мактабу мадрасаҳо, симои манфури табақаҳои ҳукмрони амирӣ, ки нисбат ба мардум хело бераҳмӣ зоҳир менамуданд, ҷаҳолат ва ғафлатзадагии арбобони динию маъмурии давр ва ғайраҳоро хеле сахт танқид ва маҳкум намудааст. Ба ин асар, аз ҷониби худи муаллиф рисолаи дар боло номбаршуда – «Рисола дар назми тамаддун ва таовун» ҳамчун яке аз қисматҳои он замм карда мешавад. Бояд қайд кард, ки равияи маорифпарварӣ ҷараёни иҷтимоию сиёсӣ ва адабию фарҳангиест, ки зиёиёнро аз ғафлати шахшудамондагии давраи кӯҳнаи феодалӣ бедор карда, онҳоро ба даврони нав, замони тантанаи илму амал ва адолат даъват мекард. Ҷонибдорони ин ҷараён маҳз бо усули тарғиби ғояҳои хайру адолат, илму маърифат иллату камбудиҳои сохтори муайяни ҷамъиятиро барҳам зада, анъанаю маишат ва сиёсати ноадолатонаи онро тағйир додан мехостанд. Фикру ақидаҳои А. Дониш маҳз ба ҳамин мақсад низ равона гардида буданд. Аз ин рӯ, А. Донишро чун яке аз саркардагони ҷараёни маорифпарвари Осиёи Миёна маҳсуб медонанд [3, с.67-166].

Дигар асари машҳури А. Дониш, ки ақидаҳои пешқадами сиёсиву иҷтимоӣ ва маорифпарварии ӯ боз ҳам равшантар баён шудаанд, «Рисолаи таърихи «-и ӯ ба ҳисоб меравад. Ин асар бо ҳамон шакле, ки то ба даврони мо расидааст, як қисматии аввали рисолае будааст, ки мутафаккир онро ба итмом нарасонидааст. Лекин худи ин қисм як асари мустақиле ба ҳисоб меравад, ки аз шаклу мундариҷаи алоҳида иборат аст. Бо сабаби он ки рисолаи мазкур тамом нашудааст, А. Дониш ба он ном намондааст. Аз ин рӯ, он то ба имрӯз байни аҳли илм ва тадқиқотчиён бо номгузории гуногун маълум аст: «Тарҷумаи ҳоли амирони манғития», «Таърихча», «Рисола ё худ мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» ва ғайра, ки мазмуни он иборат аз таҳлили таърихи салтанати амирони манғит ва воқеаҳои сиёсии он замонро дар бар мегирад. Асари номбаршуда дар охири ҳаёти мутафаккир таълиф ёфта, бо ин сабаб дар он замон ба дигарон он хуб маълум набуд. Аз ин рисола танҳо якчанд дӯстони наздики нависанда, ки онро дар шакли сиёҳнавис хонда буданд, шинос буданд [2, с.37-38]. Рисолаи мазкур наздики пас аз даҳ соли таълифи «Наводир-ул-вақоеъ» навишта шудааст. Бо ин сабаб, мутафаккир давоми даҳ сол тавонистааст сохтори сиёсии Бухоро, амиру аморат, сиёсатмадӣ ва усули кишвардории онҳоро боз ҳам амиқтар омӯзад. Асосан А. Дониш ин асарро ба фаслу бобҳо ҷудо намекунад. Он тақрибан аз рӯи мазмун иборат аст, аз: муқаддима, қисмати асосии рисола, ки худ ба ду бахш ҷудо шудааст. Баъд аз ба анҷом расидаи он мутафаккир ақидаҳои худро ҷамъбаст мекунад. Дар қисмати муқаддимавии асар мутафаккир чун олими астроном ва донандаи фалсафаи рушд баромад мекунад.

Ба ақидаи А. Дониш, дунё ва ҷомеаи инсонӣ доимо дар ҷараёну рӯшд ва таназзулу харобишавӣ қарор дорад. Муаллиф ин фалсафаи рушдро дар заминаи сайри сайёраҳо қазоват менамояд. Мутафаккир чунин мепиндорад, ки агар 4 ва ё 100 сол давраи рӯшд ба ҳисоб равад, ҳатман баъд аз ин таназзул пеш хоҳад омад. Барои наҷот ёфтан аз ин ҳолат ба андешаи муаллиф, дар ҳар як давраи муайян аз зумраи шоҳон ё донишмандон як ё якчанд гурӯҳе ташкил меёбанд, ки онҳоро муҷаддиди (навкунандаи) алф (ҳазор) ё миа (сад) мегуянд. Мутафаккир барои ин гуфтаҳо Темур Ҳусайн Бойқаро, Абдуллоххон ва Субҳонқулихонро мисол меоварад. Дар ин ҷода, алалхусус, мутафаккир нисбат ба амир Шоҳмуроди манғитӣ назари мусбат дорад. Чунки дар баробари ба сари қудрат омадани амир Шоҳмурод дар аморати Бухоро навовари дар соҳаҳои иҷтимоӣ оғоз мешавад, аз ин рӯ, нависанда ба амир Шоҳмурод баҳои баланду мусбӣ медиҳад [6, с.18-20].

Дар асари мазкур дар аввал воқеаҳои сиёсии хукумати Дониёл ва фаъолияти сиёсии ӯ, ки «Харобии назми аморат дар замони амир Дониёл ва тарзи салтанати амир Шоҳмурод» унвонгузорӣ шудааст, тасвир меёбанд. Назари мутафаккир ба ин амир ва тарзи ҳукуматдории ӯ манфӣ мебошад. А. Дониш амир Шоҳмуродро баҳои баланд дода, таназзулро аз аҳди амир Музаффар меҳисобад. Муаллиф менависад: «Аз ҷумлаи тадбирҳое, ки амир Музаффар дар назми ҳукумат ниҳод, барои ҷалби дилҳо ва ҷамъияти халқ яке он буд, ки ҳамаи нукуд, дираму динорро ба нияти ғазо ва аскардорӣ аз миёни халқ бардошт ва дар хазина ниҳод, то агар касеро ба дираму динор эҳтиёҷ афтад, бояд, ки сари иродат ба давлатхона ниҳад ва хидмати амир кунад ва зар бибарад. Дигар аксар заминҳои фуқароро барои чаҳор боғи султони баргузида бихарад ва ҳар ҷо, ки боғе медиӯанд, барои подшоҳ мехариданд, то агар касеро иштиҳои ангуру анҷир, сар дар ин дарбор ниҳад»…» Инчунин боз мегуянд: «Назми дигаре, ки амир Музаффар дар боби вилоятдорӣ ниҳод, рақси бачагон ва қавлу ғазали масхарабозон ва дорбозии эшон буд, ки дар тамоми солу фасул ин шева дар ҳамаи қаламрав ҷорӣ буд ва шабу рӯз овози найу дуҳул аз ҳама ҷо баланд буд, то халқ гумон кунад, ки ҳама ҷо

орамидааст». Назари Аҳмади Дониш ба амир Абдулаҳад низ хеле бад аст. Ин амир ягон беҳбудӣ барои кишвар накард,- мегуяд муаллиф [2, с.35].

Инчунин, А. Дониш дар рисолаи мазкур тарзи ҳукуматдорӣ ва ҳолу аҳволи давлати аморати Бухоро ва мардумро дар фаслҳои ояндаи худ дар симои ҳукуматдории амирон Ҳайдар, Ҳусайн, Умар, Насруллоҳ, Музаффар, Абдулаҳад ба таври возеҳ ба риштаи қалам даровардааст. Амир Ҳайдарро низ мутафаккир баҳои баланд медиҳад. Ба андешаи муаллиф, замони ҳукмронии амир Ҳайдар Бухоро ба яке аз шаҳрҳои олами илму маърифат мубаддал мегардад, чунончӣ ӯ менависад: «Ин овоза дар тамоми диёри ислом мунташир шуда, мардум аз актору (амсори) рубъи маскун, барои таҳсили улум ба Бухоро меомаданд. Ба наҳче улуми шариат ва аҳкоми ҳудуди илоҳӣ ҳеҷ подшоҳе инчунин тараққӣ ба аҳли илму уламо воқеъ нашуда бошад» [6, с.31].

Дар бораи ҳукмронии муддати ками амир Ҳусайн ва амир Умар каме сухан ронда, муаллиф ба амир Умар баҳои манфӣ медиҳад: «Азбаски дар табъаш фисқу фасод мустаҳлӣ буда, дар муддати андак ҳам хеле доди айшу комроиро дода, аз барои бақияи умр захира андӯхта, дар авқоти шабурӯзӣ бе майу мутриб зист накарда, мудом масту беҳуш буда, то ки дар айёми ҳукумати худ аз муҳосараи бухоро ва омадани амир Насруллоҳ – бародари ӯ аз Самарқанд, бехабар буда» « [6, с.32]. Дар бораи амир Насруллоҳ муаллиф менависад: «Ва ба ҳар кайф аз аҳволи умаро ва сипоҳ ва уламо хабардор буда мартабаи ҳоли ҳар касро фарохури он нигоҳ медошт ва бе иллате қавӣ халқро ба маърази беобрӯйӣ намекашид. Ва дар асри ӯ ҳамаи фуқаро ва раияту сипоҳ дар маҳди амну амон осуда, доим фарохиву арзонӣ буд ва вуфури неъмату ободонӣ» « [6, с.35]. Яъне, муаллиф ба амир Насруллоҳ баҳои мусбӣ дода, дар муқоиса бо амирон Умар ва Ҳусайн барои мардум азизтар ҳисобида мешуд. Фасли калони рисолаи «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» ба салтанати амир Музаффар, тарзи ҳукмронии ӯ бахшида шудааст. Умуман, мутаффакир ба ҳукмронии амир Музаффар баҳои манфӣ медиҳад ва ӯро дар таназули аморати Бухоро айбдор мекунад, чунончӣ ӯ менависад: «Ду-се соли аввал аз ҳукумат ба бақияи давлати падар аскар кашида, болои Ҳисору Қӯқанд рафта, баъзе мавзеъро ба қаҳру ғалаба гирифта, аҳли онро амон надода, ба қатлу асирӣ расониданд. Ва дар охир боз ҳама ба бағйу фасод баргашт. Чун ду-се фатҳи мутаоқиб аз ғайри ҷангу ҷидол амирро даст дод, наҳвати фиръавнӣ ба димоғи ӯ роҳ ёфта, аҳадеро ғайр аз худ дар ҷаҳон намедид»[6, с.36-37].

Дар анҷоми рисолаи мазкур А. Дониш дар бораи заволёбии аморати Бухоро изҳор менамояд -»Осмон бар сари инҳо фуруд ояд!» — мегуяд. Ин аз як ҷониб, бо сабаби муоинаи ситораҳо бошад, аз ҷониби дигар, А. Дониш хобҳои дидаи дӯстонашро низ чунин таъбир мекунад, ки натиҷаи аз осмон рехтани ситораҳо, танҳо монанди шер, пора — пора гардидани ӯ аз дасти даррандагони дигар ва ғайри ба ин гӯвоҳ мебошад.

Ҳамин тавр, ки асари А. Дониш, чуноне ки аз номи он бармеояд, яъне «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғиятия» таърихиву адабӣ мансуб ёфта, дар афкори адабии тоҷик мақоми арзандаеро дорост. Бо сабабе ки рисола таърихи асри мутафаккир аст, он ҷанбаи бисёр қавии публитсистиро низ дорост. Аммо ин рисола на публитсистика, балки асари таърихиест, ки аз ҷониби нависанда ва шоир рӯйи кор омадааст ва шоёни диққат аст. Дар асари мазкур мутафаккир ҳукуматдорони кишварашро бо усули пешгирифтаи давлатдориашон тасвир намуда, мушоҳидаҳои худро ошкору пинҳонӣ баён мекунад. А. Дониш дар рисола таваҷҷуҳ танҳо ба амир Шоҳмурод мекунад ва амирони дигари манғитро хеле сахт накуҳиш мекунад [2, с.36].

Дар муқобили амир Шоҳмурод ҳамон амирони дигари ин сулола меистанд. Масалан, амир Музаффар ва сари қудрат омадани ӯро сабаби бадбахтӣ барои ҷомеъа медонад. Зеро ӯ дар фикри беҳдошти кори мардум нест. Ӯ қудратро воситаи беҳтарини хушгузаронии умр меҳисобад. Аз ин рӯ, ҳолати кишварро басо табоҳ намуда, халқу мамлакатро ба вартаи ҳалокат расонида буд. Аз ҷумла, низоми тамоман вайрон ва бенизоми идораи давлат ва ҳокимияти амир, ахлоқи разилаи аъёну ашроф ва дигар табақаи ҳукмрон, бехирадӣ ва бетадбирӣ, кутоҳназарӣ ва беандешагии нахуствазири Бухоро, ахлоқи паст ва хислатҳои манфии худи амир кишварро ба гирдоби ҳалокатбор андохта буд. Умуман, хизмати таърихии Аҳмади Дониш дар он аст, ки ӯ мероси адаби-илмӣ ва таърихии миллиро басо амиқу дақиқ омӯхта, ҳамчун таълимдиҳандаи мадраса ва фарди аз таърихи ислом огоҳ рӯ ба эҷод овардааст. Хусусан, таъсири «Бадоеъ-ул-вақоеъ» аз осори мансури бадеӣ дар эҷодиёти Аҳмади Дониш хеле фаровон ҳис карда мешавад. Аз тарафи дигар, се сафари ӯ ба Русия — ба олами Ғарб, шиносоии мутафаккир ба симоҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, илмӣ, фарҳангӣ, адабӣ, инқилобӣ ва дигарон роҳи зеҳнии ӯро ба тафаккури нав муҳокимаронию натиҷагирии дигар равшан намуд. Ин аст, ки тозакориҳои мутафаккир низ дар ҳамин замина зуҳур кардааст. Ҳамин инқилоби фикрӣ, ҷунбиши зеҳнӣ, ғановати ақлонӣ ӯро водор намудааст, ки тарҳафкани ҷараёни нави мафкуравӣ дар таърихи адабиёту фарҳанг эътироф гардад [5, с.1].

АДАБИЁТ

1. Аҳмади Дониш. Асарҳои мунтахаб. / Дониш А. Сталинобод, - 1957.

2. Аҳмад, Махдуми Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития / М.А.Дониш – Душанбе: Дониш, 1988. – 288с.
3. А. Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 1 / Дониш, А. – Душанбе: Дониш, 1988. – 288с.
4. Манбаи электронӣ. Муроҷиати охирон 18.03.21. https://tg.wikipedia.org/wiki/Аҳмади_Дониш
5. Манбаи электронӣ. Муроҷиати охирон: 18.03.21. http://komron.info/risolai-mangitiya/
6. А.М. Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития./Дониш А.М. Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2010. Муҳаррир Ҳ. Пирумшоев. - 180с.
7. У. Назиров. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития (Бо саъи ва эҳтимом ва тасхехи Абдулғани Мирзоев). / Назиров У. - Сталинобод, - 1960.
8. Ҳотамов Н.Б., Довудӣ Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик (Китоби дарси). – Душанбе, 2011.
9. Ҳодизода Р. Аҳмади Дониш /Р. Ҳодизода. - Душанбе. Ирфон, 1976. - 202с.

ОТРАЖЕНИЕ ПРАВЛЕНИЯ МАНГИТСКИХ ЭМИРОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АХМАДА ДОНИША

В данной статье автор исследует и анализирует актуальную и востребованную проблему - историю правления мангитских эмиров в произведениях великого мыслителя XIX века «Трактат или краткое изложение истории правления Мангитской династии». Следует отметить, что история таджикского народа и одного из ближайших государств Бухарского эмирата, где проживало нынешнее население Таджикистана, стала одним из важнейших вопросов интереса среди ученых и исследователей этой проблемы. На этот счет мнения разные, а иногда и противоречивые. В этой статье автор предпринял попытку обобщить творчество и деятельность великого мыслителя А. Дониша, его представления о своем времени, о королях (эмирах) Мангитов, которые являлись правителями Бухарского эмирата на протяжении последних трехсот лет до 1920 года, их способе правления, причинах и факторах их развития и упадка, хороших властителей и тиран и т.д. Автор наглядно показывает читателю каждого из эмиров этой страны, опираясь на различную литературу и высказывая свои взгляды на их правление. В действительности, великое произведение А. Дониша - является одним из уникальных трактатов в истории таджикского народа, который показывает произвол и жестокость правителей Мангитов по отношению к своему народу.

Ключевые слова: *история, история таджикского народа, Бухарский эмират, Ахмади Дониш, мыслитель, писатель, произведение, трактат, мангития, эмир, царь, правление, государственность.*

REFLECTION OF THE RULE OF THE MANGHIT EMIRS IN THE WORKS OF AHMAD DONISH

In this article, the author examines and analyzes an urgent and demanded problem - the history of the reign of the Mangit emirs in the works of the great thinker of the 19th century «A treatise or a summary of the history of the rule of the Mangit dynasty.» It should be noted that the history of the Tajik people and one of the closest states of the Bukhara Emirate, where the current population of Tajikistan lived, has become one of the most important issues of interest among scientists and researchers of this problem. Opinions on this matter are different, and sometimes contradictory. In this article, the author made an attempt to summarize the work and activities of the great thinker A. Donish, his ideas about his time, about the kings (emirs) of the Mangits, who were the rulers of the Bukhara Emirate over the past three hundred years until 1920, their mode of government, reasons and factors their development and decline, good rulers and tyrants, etc. The author clearly shows the reader each of the emirs of this country, relying on various literature and expressing his views on their rule. In fact, the great work of A. Donish is one of the unique treatises in the history of the Tajik people, which shows the arbitrariness and cruelty of the Mangit rulers in relation to their people.

Key words: *history, history of the Tajik people, Bukhara Emirate, Ahmadi Donish, thinker, writer, work, treatise, mangitiya, emir, king, government, statehood.*

Сведения об авторе:

Нуруллозода Мехрон Нурулло *– докторант (PhD)-и кафедры истории таджикиского народа Таджикиского государственного педагагического университета им. С. Айни. Тел: (+992) 985108434*

About the autor:

Nurullozoda Mehron Nurullo *- is a doctoral student (PhD) and of the Department of the History of the Tajik People of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel: (+992) 985108434*

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи чопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациям на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2020. № 1 (90)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 39,25 усл. п.л.40
Подписано в печать 22.05.2020 г. Заказ №2020/30-01
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.